(تحفۃ الملوک)

دعوۃ الامیر

(فارسی)

یعنی

امیر امان اللہ خاں سابق شاہ افغانستان را دعوت حق

منجانب

سیدنا حضرت صاحبزادہ مرزا بشیر الدین محمود احمد صاحب امیر المومنین خلیفۃ المسیح الثانی

ایدہ اللہ تعالیٰ امام جماعت احمدیہ قادیان

در سنہ ۱۹۲۴ء

سرورق شائع کردہ: عبد العظیم پرپرائیٹر احمدیہ بکڈپو قادیان دار الامان

مجلد تین روپے

ہدیہ دو روپے پچاس نئے پیسے

فہرست مضامین

أَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

نَحْمَدُهٗ وَنُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ الْکَرِیْمِ

بفضلِ خدا و رحمِ او تعالیٰ

ھُوَ النَّاصِرُ

از جانب عبداللہ تعالیٰ الضعیف میرزا بشیر الدین محمود احمد خلیفۃ المسیح الثانی و امام جماعت احمدیہ

بخدمت اعلیٰحضرت امیر امان اللہ خان فرمانروائے کشورِ افغانستان و ممالک محروسہ

السَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَرَحْمَۃُ اللّٰهِ وَبَرَکَاتُهٗ۔

حضرت والا! ایں چند سطور کہ بنظرِ ترفع جاہ جنابِ والا و بہ نیّتِ افادہ عام طبع نمودہ پیش میکنم۔ اُمید دارم کہ آں والا جاہ با وجود قلّت فرصت بمطالعۂ آں تکلیف گوارا فرمودہ برایں بندہ منّت نہند۔ و پیش حضرت حق تعالیٰ با سرخروئی کونین عزّت دارین حاصل کنند۔

تحریر ایں مکتوب مبنی بر دو غرض است:۔

اوّل ایں کہ ایں عاجز آں ندائے را کہ بجہت فراہم آوردنِ کافۃ الناس بر کلمہ اسلام از جانب حق تعالیٰ دریں زمان بلند شدہ بحضرت والا برساند۔

دوم اینکہ چند افراد جماعت احمدیہ کہ زیر سایہ مملکت حضرت والا سکونت میدارند

معتقدات و حالات ایشان را بر جناب والا آشکار کند. تا اگر سخنے دربارۂ آں گروہ در آں بارگاہ گفتہ آید۔ برحسب وقوف ذاتی علیٰ وجہ البصیرۃ نسبت آں فیصلہ صادر گردد۔

قبل ازیں کہ سخنے دیگر عرض شود۔ اظہار ایں مدعا لازم مے شناسم کہ جماعت احمدیہ قطعاً ہیچ دین جدید را حامل نیست۔ بلکہ دینِ او دین اسلام است۔ و یک قدم ازاں انحراف ورزیدن را حرام قطعی و موجب شقاوت ابدی میداند۔ و نام جدید او ہرگز ہرگز بر جدّت دین دلالت ندارد۔ بلکہ غرض ازیں صرف ہمین است کہ تا ایں جماعت از دیگر طوائف مردم کہ ہمچو وے خویشتن را بہ دین اسلام نسبت مے دہند۔ بہ حیثیت ممتاز در نظر کافۃ الناس ظاہر شود۔

اسلام محبوب ترین نامے است۔ کہ خود او سبحانہ و تعالیٰ بہ امّت محمدیہ کرامت کردہ و آنرا چناں عزت و عظمت ارزانی فرمودہ کہ دربارۂ آں بوسیلۂ حضرت انبیاء سابقین علیہم الصلوٰۃ والسلام قرناً بعد قرنٍ پیشخبریہا بیان کردہ است۔ کما قال اللہ تعالیٰ۔

ھو سمّٰکم المسلمین من قبل و فی ھذا۔ (ج۔ ع ۱۰)

یعنی حضرت حق سبحانہ شمارا ہم در صحف اولین و ہم دریں کتاب بنام مسلمین نامیدہ است چنانچہ در کتاب اشعیاء نبی ایں پیشخبری تاایں زمان ہم موجود است کہ

"بہ اسم جدیدے کہ دہانِ خداوند بر تو مے گذارد۔ مسمّٰی خواہی شد"

(کتاب اشعیاہ نبی۔ فصل شصت و دوم۔ آیت دوم)

پس ازیں نام پاک تر نامے دیگر چہ تواند بود۔ کہ خود حضرت حق تعالیٰ آنرا بجہت بندگانِ خود گزیدہ۔ و آں قدر عظمت بخشیدہ کہ بر زبان انبیائے سابقین علیہم السلام نسبت آں پیشخبریہا جاری فرمودہ۔ و آں کدام اہل ہوش است کہ ایں نام میمنت فرجام را

برائے خود نہ پسند د۔ ما این نام را از جان عزیز تر مے داریم و این دین پاک را موجب حیاتِ حقیقی خود مے انگاریم ؂

امّا از انجا کہ دریں زمان دیگر طوائف مردم بنظر خیالات مختلفہ خود شان نامہائے مختلف برائے خویش وضع کردہ اند۔ ازیں جہت اقتضائے حالات مجبور ساخت کہ جماعت احمدیّہ نیز بجہت امتیاز خود نامے گزیند۔ پس بہترین نامے کہ بنظر حالات این زمانہ انسب و اولیٰ باشد ہمین نام احمدی بود۔ زیرا کہ این زمانہ زمانۂ اذاعت آن پیغام است کہ رسول اکرم سرور عالم صلی اللہ وعلیٰ آلہٖ وسلم از خدا آوردہ بود۔ و وقت وقتِ اشاعت حمد الٰہی۔ پس ازاں جا کہ ایں ایّام ایّامِ ظہورِ صفتِ احمدیتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہٖ وسلم است ہیچ نامے بہتر ازین نام نامی و اسم گرامی صورت امکان ندارد ؂

الغرض ما از جان و دل پیرو اسلام ہستیم۔ و بہر عقیدۂ و ہر امرے کہ ایمان بداں یک مرد مسلمان صادق الایمان را واجب است۔ مے گرویم۔ و ہر چہ ردّ آں بر ہر مسلمان راسخ الایقان ضروری است۔ او را ردّ مے کنیم۔ و شخصے کہ با وجود تصدیق کردن ما تمام معتقداتِ اسلامیہ را۔ و تسلیم کردنِ ما ہمگی احکام خدائے عزّ و جلّ را بر ما تہمتِ کفر مے نہد۔ و ما را پیروِ دینِ جدید قرار مے دہد۔ او بر ما خیلے ظلم میکند۔ و روزِ جزا پیش خداوند تعالیٰ زیر بازپرس در آید ؂

مواخذۂ شخصے بہ گفتۂ او کردہ میشود۔ نہ بہ خیالاتِ اندرون سینۂ او۔ کسے چہ میداند کہ در دلِ دیگرے چیست۔ و شخصے کہ کسے را بہ این چنیں حرف الزام میدہد کہ آنچہ او بزبانِ خود میگوید۔ در دل او نیست۔ بیگمان دعوائے خدائی میکند۔ زیرا کہ

دانائے اسرار قلوب و علیم بذات الصدور صرف ذات پاک او سبحانہ و تعالیٰ است و ہیچ کس جُز او تعالیٰ دم نہ تواند زد کہ من بر خیالات اندرون سینہ ہائے مردم آگاہی میدارم از رسول اکرم صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم کدام کس عارف تر است۔ آں سرور عالم مے فرماید :۔

انکم تختصمون الیّ۔ وانما انا بشر مثلکم۔ ولعل بعضکم ان یکون الحن بحجتہ من بعض فان قضیت لاحد منکم بشئ من حق اخیہ فانما اقطع لہ قطعۃً من النار۔ فلا یاخذ منہ شیئاً۔

(صحیح بخاری۔ کتاب الاحکام۔ باب موعظۃ الامام للخصوم)

یعنی بعضے از شما نزاعے یا خصومتے بغرض انفصال پیش من آرند و من نیز مثل شما بشر ہستم و باشد کہ یکے از شما بہ نسبت دیگرے در حجت آوردن قابل تر بود۔ پس اگر من کسے را از حق برادر او چیزے بدہم۔ پس جز این نیست کہ من او را یک پارۂ آتش میدہم۔ او را باید کہ از و چیزے نگیرد ؎

وہمچنیں در حدیث آمدہ است از اسامہ بن زید رضی اللہ عنہ کہ گفت :۔

بعثنا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فی سریۃ۔ فصبحنا الحرقات من جھینۃ۔ فادرکت رجلاً۔ فقال لا الہ الا اللہ۔ فطعنتہ فوقع فی نفسی من ذالک۔ فذکرتہ للنبی صلے اللہ علیہ وسلم۔ فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اقال لا الہ الا اللہ وقتلتہ؟ قال قلت یا رسول اللہ انما قالھا خوفاً من السلاح۔ قال افلا شققت عن قلبہ حتی تعلم اقالھا ام لا۔ (صحیح مسلم۔ کتاب الایمان۔ باب من مات لا یشرک باللہ)

یعنی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مارا در سریۂ فرستاد۔ ما بامداداں بر قبیلہ حرقات کہ از
بنی جہینہ است رسیدیم۔ پس یک نفر از ایشاں گیرم آمد۔ او کلمۂ توحید بر زبان راند۔
من بداں اعتنائے نہ کردہ او را کشتم۔ امّا ازیں کار در دلِ من خلجانے پیدا شد۔ پس
ایں واقعہ را پیشِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عرض کردم۔ فرمودند۔ آیا با آنکہ او لاالٰہ
الا اللہ گفتہ بود او را کشتی؟ گفتم یا رسول اللہ! آں کس محض از خوفِ سلاح کلمۂ
توحید بر زبان راندہ بود۔ فرمودند۔ افلا شققت عن قلبہ۔ آیا دلِ او را شگافتہ
ندیدی۔ تا ترا معلوم شدے کہ او ایں کلمہ از دل گفتہ بود یا نہ؟

الغرض فتویٰ بر بیانِ زبان مے باشد۔ نہ بر خیالاتِ اندرونِ سینہ۔ چراکہ
بر خیالاتِ دل بجز خدا تعالیٰ دیگرے را اصلاً اطلاع نیست۔ و ہر کہ بر خیالاتِ
دلِ مردم فتویٰ میدہد۔ او لاریب کاذب است۔ و بدرگاہِ خداوندی قابلِ
مواخذہ ؃

پس ہرگاہ ما مردم کہ افرادِ جماعتِ احمدیہ ہستیم۔ خود را مسلمان وا مے نمائیم
ہیچ کس را نہ رسد کہ دربارۂ ما اینچنیں فتویٰ دہد کہ اسلام ما صرف نمودنی و دعوائے
اسلامِ ما محض بغرضِ نمایش است۔ و از دل منکرِ اسلام ہستیم یا ایمان بر رسالتِ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نداریم۔ و کلمۂ دیگر غیر کلمۂ اسلام بر زبان مے رانیم۔
یا قبلۂ دیگر احداث نمودہ ایم ؃

و اگر ایں گونہ اتہامات و الزامات کاذبہ نسبتِ ما جائز است دریں صورت
ما نیز متعلق اینچنیں مردمِ افترا پرداز توانیم گفت کہ ایشاں در ظاہر دعوائے اسلام
دارند۔ امّا چوں بہ خانہ ہائے خود مے روند۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را دشنام ہا

مے دہند۔ و بر دین اسلام طعنہ ہا مے کنند۔ ولیکن ما مردم بنا بر مخالفتِ کسے ہرگز حق را از دست ندہیم یا نسبت ہیچ کس بریں بنا ہیچ فتویٰ ندہیم کہ او ہر چہ ظاہر میکند۔ در باطنش خلاف او ست۔ بلکہ باز بر حکم شریعت متعلق ہمان سخن بحث کنیم کہ او خود میگوید۔

بعد ازیں من عقائد جماعت خود را پیش آں شاہ والا جاہ می آرم تا جناب والا غور فرمایند کہ ازیں عقائد کدام عقیدہ خلاف دین متین است:

۱۔ ما یقین میداریم کہ خدا تعالےٰ موجود است۔ و بر ہستی او ایمان آوردن اقرار بزرگ ترین امور راست و حق است۔ نہ اتباع وہم و گمان۔

۲۔ ما یقین میداریم کہ اللہ تعالیٰ یگانہ است ہیچ کس شریک او نیست نہ در آسمان و نہ در زمین۔ و ہر چہ ما سوائے حق تعالیٰ ہست ہمہ مخلوق است۔ و در ہر حال و ہر آن محتاج بہ اعانت و ہستی او سبحانہ و تعالیٰ۔ او نہ پسرے دارد۔ نہ دختر۔ نہ پدر نہ مادر نہ زن۔ نہ برادر۔ و در توحید و تفرید خود یگانہ است۔

۳۔ ما یقین میداریم کہ ذات او تعالیٰ پاک است۔ و منزہ از جملہ عیوب و نقائص۔ و جامع جمیع محامد و محاسن ہیچ عیبے نیست کہ در وے یافتہ شود۔ و ہیچ حسن و جمالے نیست کہ در وے موجود نباشد۔ قدرتش را حدے نیست۔ و علمش را پایانے نے۔ او محیط کل اشیاء است و ہیچ چیزے نیست کہ احاطۂ او تعالیٰ تواند کرد۔ او اول و آخر و ظاہر و باطن است۔ خالق جمیع کائنات و مالک جملہ مخلوقات۔ تصرف او نہ گاہے پیش ازیں باطل شدہ۔ و نہ اکنون عاطل است۔ و نہ بعد ازیں زائل شود۔ او زندہ است۔ و موت و فوت را بدو راہ نیست و پایندہ است۔ فنا و زوال بر وے روا نیست۔ جملہ کارہائے او بہ ارادۂ او تعالیٰ مے باشد۔ نہ بر وجہ اضطرار

اکنون نیز همچنان بر عالمین حکومت و فرمان روائی میکند۔ چنان که در سابق میکرد۔ تعطل هیچگاه
به صفاتش راه نیابد۔ بلکه او در هر آن و هر زمان قدرت خود را وا مے نماید۔

۴۔ ما یقین میداریم که ملائکه مخلوقے است مر خدا تعالیٰ را که مصداق یفعلون ما
یؤمرون ۔ حکمت بالغهٔ او تعالیٰ ایشاں را برائے نظام اُمور
مختلفه آفریده است۔ و ایشاں فی الواقع موجود اند۔ نه اینکه وجود ایشاں فرضی و
خیالی باشد و حق تعالیٰ ذکر ایشاں محض بطور استعاره فرموده باشد۔ و بذات او تعالیٰ
همانساں احتیاج و افتقار دارند۔ چنان که نوع انسان یا دیگر مخلوق باو محتاج و مفتقر
است۔ و او تعالیٰ در اظهار قدرت خود محتاج به ایشاں نیست۔ اگر میخواست۔
بغیر آفریدن این نوعِ مخلوق مشیت خود را هویدا مے ساخت۔ مگر حکمت کاملهٔ اش
اقتضائے آفرینش زمرهٔ ملائکه کرد۔ و ایشاں را از کتم عدم به وجود آورد۔ و به نهجے
که بوسیلهٔ روشنئ آفتاب بینائی چشم را قوت بخشیده و بذریعهٔ قرص نان آتش جوع را
فرونشانده احتیاج او به آفتاب و نان لازم نمے آید۔ هم برین نسق از اظهار بعض
ارادت خود بواسطهٔ ملائکه محتاج بملائکه نمیگردد ۞

۵۔ ما یقین میداریم که او سبحانه و تعالیٰ با بندگان خود کلام مے کند۔ و رضائے خود را
بر ایشاں ظاهر میسازد۔ و این کلام در الفاظ خاص نازل میشود۔ و در نزولش
بنده را هیچ گونه دخلے نباشد۔ نه معنیش اندیشیدهٔ آں بنده مے باشد۔ و نه الفاظِ
آں تجویز کردهٔ آنکس۔ بلکه فحوایش هم از جانب حق تعالیٰ مے باشد و الفاظش هم از
سبحانه و تعالیٰ۔ و همان کلام برائے انسان غذائے حقیقی و ملاک و مدار زندگی
است۔ و بذریعهٔ همان کلام او را با حضرت حق تعالیٰ تعلق پیدا میشود و این کلام

در قوت و شوکت خود بیمثل باشد۔ و ہیچکس نظیرش نتواند آورد۔ او خزائن لاتعد و لاتحصیٰ با خود مے آرد۔ و ہمچو معدنے باشد کہ چندانکہ بکاوندش جواہر زواہر از آن برمی آیند بلکہ از معادن ہم افزوں تر۔ زیراکہ خزانۂ ہر معدن را نہایتے و حدے باشد و حقائق و معارف این کلام را حدے و عدے نیست۔ این کلام ہمچو یک بحر زخار ناپیدا کنار۔ کہ بر سطحِ آں عنبر سارا طافی و در قعرِ آں لولوئے لالا خافی باشد۔ ہر کہ بر ظاہرش نگاہ بر گمارد از بوئے خوششش دماغ خود را معطّر مے یابد۔ و ہر کہ در قعرِ آں غوطہ زند از دولتِ علم و عرفان دامن آمال را مالامال می نماید۔

و ایں کلام بر چند نوع مے باشد۔ گاہے متضمن بر احکام و شرائع باشد۔ و گاہے مشتمل بر مواعظ و نصائح۔ گاہے بذریعۂ آں حق تعالیٰ ابواب علم غیب می کشاید۔ و گاہے بوسیلۂ آں خزائن علم روحانی وا نماید۔ و گاہے بواسطۂ نزولش بر بندہ اظہار از خوشنودی خود میفرماید۔ و گاہے از نارضامندیش آگاہی مے بخشد۔ و گاہے بہ سخنانِ محبت آمیز مسرت می افزاید۔ و گاہے بہ زجر و توبیخ او را بر ادائے فرائض او متنبہ مے سازد۔ و گاہے پردہ از اسرارِ سر بہ مُہرِ اخلاقِ فاضلہ بر اندازد۔ و گاہے بر عیوب پنہانی نفس اطلاع میدہد ؛

الغرض ما ایمان میداریم کہ حضرت حق تعالیٰ با بندگانِ خود مکالمہ و مخاطبہ میکند و آں کلام نظر بہ حالات مختلفۂ مردم مدارج متفرقہ میدارد۔ و بہ صور متنوعہ نزول می یابد و از ہر کلامیکہ او سبحانہ و تعالیٰ با بندگانِ خود کردہ است۔ قرآن مجید اعلیٰ و افضل و اولیٰ و اکمل است۔ شریعتے کہ در آں نزول یافتہ است۔ و ہدایتے کہ بذریعۂ آں دادہ شدہ است زمان آں الی ابد الآبدین ممتد است و ہیچ کلامِ حق او را منسوخ نتواند کرد ؛

۶۔ وہمچنیں یقین میداریم کہ ہرگاہ دُنیا از تاریکی مملو گشت۔ و مردم مبتلائے فسق و فجور شُدند و بغیر مددِ آسمانی خلاصِ مردم از پنجۂ شیطان دشوار شد۔ در اینچنیں ہنگام ہموارہ اللہ تعالیٰ بہ شفقتِ کاملہ و رحمت شاملہ خود بعضے را از میانِ بندگان پاک و نیاک و مخلص خود برگزیدہ برائے ہدایت بنی آدم مامور کردہ است۔ چنانچہ می فرماید۔ وان من اُمّۃٍ الّا خلا فیھا نذیر (فاطر ۳۶) یعنی ہیچ قومے نیست کہ دروے پیغمبرے از جانب ما نیامدہ باشد ؎

واین برگزیدگان بارگاہ حق تعالیٰ بہ عملہائے ستودہ و سیرتہائے زکیہ و مرضیہ خود برائے جہانیاں رہنمائے صراط مستقیم مے بودہ اند۔ و حق تعالیٰ بوسیلۂ ایشاں بنی آدم را از مرضیاتِ خود آگاہی مے بخشید۔ و ہر کہ از ایشاں سر پیچید روئے ہلاکت دید۔ و ہر کہ با ایشاں محبّت ورزید محبوب خدا گردید۔ وابواب برکاتِ الٰہی بر رویش مفتوح شد و رحمتہائے نامتناہی بروے نازل گشت۔ و بجہتِ پس آیندگان سیادت و قیادتش مسلم شد۔ وصلاح دارین و بہبودی کونین نصیب او گردید ؎

و نیز یقین میداریم کہ ایں فرستادگان خدا کہ مردمان را از ظلمتِ بدکرداری و طلاح بسوئے نور نکوکاری و صلاح مے کشیدند۔ بمدارج متفاوتہ و مقاماتِ مختلفہ فائز بودند۔ و سردار ایں جملہ برگزیدگان و قافلہ سالار ایشاں حضرت محمد مصطفےٰ بودہ است صلی اللہ علیہ وسلم کہ ذات والا صفاتش را خدا تعالیٰ سیدِ ولدِ آدم قرار دادہ۔ و کافۃً للناس مبعوث فرمودہ۔ آنکہ حق تعالیٰ جملہ علوم کاملہ بہ وے ارزانی داشت۔ آنکہ خدائے عزّ و جلّ او را بہ آن رُعب و شوکت مؤید کرد۔ کہ شاہان

سورۃ سبا ع ۳

جابر بہ شنیدنِ نام مبارکش بر خود لرزاں بودند۔ آنکہ ایزد تعالیٰ روئے زمین را از برائے او مسجد ساخت۔ حتیٰ کہ اُمتِ مرحومہ اش از روئے زمین بقدر یک شبر ہم نگذاشتہ کہ او را بسجدۂ آں وحدہٗ لاشریک لہٗ زینت نہ دادہ باشد۔ و بوجود شریفش سطحِ غبرا بعد ازاں کہ از ظلم و جور معمور بود۔ بعدل و انصاف معمور شد۔

و یقین میداریم کہ اگر انبیائے پیشین عہد فرخ مہدِ آں رسول اکمل صلی اللہ علیہ وسلم را یافتندے۔ جز اتباعش چارہ نہ دیدندے۔ چنانچہ ایزد تبارک تعالیٰ میفرماید:۔ واذ اخذ اللہ میثاق النّبیّٖن لما اٰتیتکم من کتاب وحکمۃ ثم جاءکم رسول مصدّق لما معکم لتؤمنن بہٖ ولتنصرنہ (آل عمران ع ۹) و چنانکہ خود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است۔ لوکان موسیٰ وعیسیٰ حیین لما وسعھما الّا اتباعی (تفسیر ابن کثیر جلد ۲ صفحہ ۲۴۶) یعنی اگر موسیٰ و عیسیٰ زندہ بودندے۔ ناگزیر ہر دو اتباعِ من نمودندے۔

۷۔ و نیز بالیقین میداریم کہ حق تعالیٰ دعائے بندگانِ خود مے شنود و حل مشکلاتِ ایشاں میفرماید۔ و او زندہ خدائیست کہ انسان در ہر زمانہ و در ہر حال زندگی او را محسوس میکند۔ و او تعالیٰ بمثل آں نردبانے نیست کہ چاہ کن بجہت کندیدن چاہ میسازد۔ و ہر گاہ کہ چاہ مکمل میشود۔ آں را بے مصرف پنداشتہ بلکہ مخل مقصد انگاشتہ خرد شکستہ دور می اندازد۔ بلکہ او ہمچو نوریست کہ بغیر او ظلمات محض است۔ و ہمچو جان است کہ بدونِ آں در چار سوئے عالم جز موت چیزے دیگر نیست۔ نہ اینکہ او در وقتے کائنات را آفریدہ بود۔ و حالا خاموش و معطل در گوشۂ فراغ خزیدہ است۔ او در ہر آن و در ہر زمان با بندگانِ خود تعلق و رابطہ

صحیح بخاری باب التیمم

دارد۔ و عجز و انکسارِ ایشاں دیدہ روئے توجہ بدیشاں می آرد۔ و اگر ایشاں او را فراموش کنند او تعالیٰ خود وجودِ خویش را فرایادِ ایشاں میدہد۔ و بذریعہ برہان خاص خویش ایشاں را آگاہی مے بخشد۔ کہ انی قریب اجیب دعوۃ الداع اذا دعانِ فلیستجیبوا لی ولیؤمنوا بی لعلھم یرشدون۔ یعنی ہر آئنہ من نزدیک ہستم۔ قبول میکنم دعائے دعا کنندہ را وقتیکہ بخواند مرا۔ پس باید کہ فرمانبرداری کنند برائے من و باید کہ بگروند بمن تا باشد کہ راہ یابند ؞

۸۔ و نیز ما یقین میداریم کہ قادرِ مطلق تقدیرِ خاص خود را در کائنات جاری میدارد و محض برآں قانونِ قدرتِ خود را حصر نفرمودہ است کہ آنرا قانونِ طبعی میگویند بلکہ از ذاتِ او تقدیرے خاص ہم جاری است کہ بہ آں اظہارِ قوت و شوکتِ خود می نماید۔ و از قدرتِ خود نشان میدہد۔ و ایں ہماں قدرت است کہ بعضے از بیخرداں از بے بصیرتی انکار آں میکنند۔ و بغیر قانونِ طبعی با قانونے دیگر اعتراف ندارند۔ و ایں قانونِ طبعی را قانونِ قدرت می نامند۔ و حالانکہ آں را بس قانونِ طبعی تواں گفت۔ نہ قانونِ قدرت۔ زیراکہ سوائے ایں قانون او تعالیٰ قانونہائے دیگر ہم میدارد۔ کہ بواسطۂ آں معاونتِ دوستاں خود میفرماید۔ و دشمنانِ ایشاں را ہلاک می نماید۔ اگر ہچنیں قوانینِ خاص نبودے۔ چگونہ حضرت موسیٰ علیہ السلام باوجود ضعف و ناتوانی بر بادشاہے جابر و قاہر فرعون غالب آمدے و آں باوجود طاقت و قوت در ورطۂ ہلاکت افتادے۔ و اگر بجز قانونِ طبعی قانونے دیگر نیست۔ پس چگونہ صورتِ امکان میداشت کہ باآنکہ قوم عرب سرتاسر درپئے ہلاکِ سید المرسلین بود۔ او سبحانہ آں سرور را در ہر میدان مظفر و منصور فرمودے

سورہ بقرہ ع ۲۳

داز ہر حملۂ دشمنان مصون ومامون داشتے۔ وبانجام کار بر ہماں سرزمین کہ ازاں با یک تنِ جان نثار ویار غار بحالت اضطرار ہجرت کردہ بود۔ باز با دہ ہزار قدوسیان تسلّط یافتے۔ آیا ہمچو واقعات را با قانون طبعی منسوب تواں کرد؟ حاشا وکلا۔ زیراکہ آں قانون طبعی بجابس ہمین میگوید۔ کہ ہر ناتواں بمقابلِ توانا ہزیمت می یابد۔ وہر زیردست بر دست زبردست پست شدہ شکست میخورد ؛

۹۔ ونیز یقین میداریم۔ کہ بعث بعد الموت شدنی است۔ ودر یوم الحساب از مردم پرسشِ اعمال ضرور باشد۔ پس ہر کہ عمل نیک کند۔ جزائے نیک یابد۔ وہر کہ از احکام آلہی سرتافتہ باشد۔ مورد سخطِ آلہی گردد۔ وہیچ حیلۂ یا تدبیرے نیست کہ بذریعۂ آں مردم را از بعث ونشر مفرّ دست دہد۔ خواہ استخوانِ انسان را بسوزند وخواہ جسمش را پرندگانِ ہوا یا درندگان صحرا بخورند ویا حشرات الارض ہر ذرۂ اعضائے اورا از ہم جدا سازند۔ وصورتِ نوعیۂ اورا اگر دانند وبصورت دیگر درآرند۔ باز ہم در روز قیامت مبعوث گردد۔ ودر پیش گاہ دادار از برائے حساب دادن وجواب گفتن ایستادہ کردہ آید۔ چراکہ قدرتِ کاملۂ آفریدگار احتیاج بہ ایں ندارد کہ جسم نخستینِ انسان با ہیئت کذائی خود موجود باشد۔ تا اورا مبعوث تواند کرد۔ بلکہ اصل حقیقت ایں است کہ او سبحانہ وتعالیٰ بریں ہم قادر است کہ انسان را از باریک ترین ذرۂ او واز لطیف ترین حصۂ روح او برپا نماید۔ ولاریب ہمچنین خواہد بود۔ صورِ نوعیہ اجسام فنا پذیر است۔ مگر ذرات صغار اجسام را فنا نیست۔ الّا ماشاء اللہ۔ وہم بریں نسق روحیکہ در قالب انسانی است۔ بغیر اذن آلہی فانی نگردد ؛

۱۰۔ وما یقین میداریم کہ منکرانِ وجود باری تعالیٰ ومخالفانِ دین حق را اگر او سبحانہٗ بارحمت کاملہ

خود عفو نفرماید. البتہ در مقامے جا دہد کہ نامش جہنّم است کہ در آں عذاب گرمیٔ آتش وعقاب سردی یخ ہر دو شدید باشد۔ غرض ازاں محض ایذا و تکلیف نباشد۔ بلکہ اصلاح حال آئندہ ایشاں منظور نظر رافت اثر او سبحانہ باشد۔ وجہنم جائے ست کہ در آں اسیرانِ بدنصیب را بجز لب گزیدن و دندان غریچہ کردن و بغیر شیون و بکا ہیچ کارے نباشد۔ حتیٰ کہ آں روز جنایت سوز فرا رسد کہ رحمت خداوندی کہ بر ہمہ صفات غالب است۔ جوش زدہ ایشاں را بجود در کشد۔ و وعدۂ یاتی علی جہنم زمان لیس فیہا احد ونسیم الصبا تحرک ابوابہا بہ انجاز رسد ؂

۱۱۔ ویقین میداریم کہ ہر کس کہ بر خدا تعالیٰ وانبیائے او و ملائکہ او وکتب او ایمان میدارد وبا جان ودل احکام الٰہی را بعمل می آرد۔ وقدم در راہ عجز وانکسار می سپارد و باوجود بزرگ بودن خود را حقیر می پندارد۔ وبا توانگری وتوانائی مثل یک ناتواں بسر می برد۔ وخدمتِ خلقِ خدا میکند وراحت دیگراں را بر راحتِ جان خود مقدم میدارد۔ ورُو بظلم وخیانت وتعدی نمی آرد۔ وحاملِ اخلاق حسنہ وفاضلہ ومجتنب از عادات رذیلہ وذمیمہ می باشد۔ بمقامے رسد کہ بہشت نام اوست ودر آنجا بغیر روح وریحان وجنت النعیم نشانے دیگر از رنج وآلام واسقام نیست۔ ورضائے حق او را حاصل شود۔ ودیدار خدا نصیب گردد۔ واو زیر ردائے فضل خداوندی آمدہ آں قدر قرب حاصل کند کہ آئینہ جمال الٰہی گردد۔ وصفات الٰہیہ بروے بوجہ اتم واکمل جلوہ گر شود۔ واز جملہ خواہشات دنیہ پاک گردد۔ ورضائے او رضائے خدا بود وحیات جاودانی یافتہ مظہر صفات ایزدی شود ؂

این است عقاید جماعتِ ما۔ ومیدانیم کہ سوائے این معتقدات دیگر کدام

تفسیر معالم التنزیل [illegible]

اعتقادات است۔ کہ گرویدن بداں در دین اسلام داخل میکند۔ جمیع ائمہ دین قرناً بعد قرنٍ ہمیں عقائد را عقائد اسلام قرار دادہ اند۔ وما دریں عقائد با ایشان ہم زبان وہم نوا ہستیم و بقدر سر موئے ہم مخالفت نداریم ؏

اختلافِ ما با دیگر مردمان

ممکن است کہ جنابِ والا را حیرت رو دہد کہ چوں احمدیان قائل ہمہ اعتقادات اسلام ہستند۔ باز وجہ اختلافِ ما با دیگر مردم چیست؟ وبعض علماء را برخلاف ایں جماعت اینقدر جوش وتعصب از چہ سبب است واز برائے چہ فتوی کفر بر ایشان نگاشتہ اند۔

پس اے بادشاہ ذی جاہ اللہ تعالیٰ ترا از شر دنیا در پناہ خود دارد و دروازہ افضال و نوال خود بر روئے تو کشاید۔ اکنوں من جواب آں اعتراضات را بیان میکنم کہ بہ بہانۂ آں مردم ما را خارج از دائرۂ اسلام قرار میدہند ؏

اعتراض اول

(۱) اعتراض اولین کہ مخالفین بر ما میکنند۔ ایں است کہ ما بر وفاتِ حضرت مسیح ابن مریم علیہ السلام اعتقاد میداریم ؤ میگویند کہ ما بدیں عقیدہ خود ہتک حرمتِ عیسیٰ علیہ السلام وتکذیب قرآن شریف می کنیم۔ وفیصلۂ جناب سید المرسلین روحنا فداہٗ را رد مے سازیم۔

اگرچہ از یں جملہ اینقدر صحیح است کہ ما حضرت عیسیٰ علیہ السلام را وفات یافتہ میدانیم۔ مگر ایں سخن درست نیست کہ ما بدیں طور ارتکاب ہتک حرمت عیسیٰ علیہ السلام وتکذیب قرآن کریم مے کنیم وفیصلۂ سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم را رد می نمائیم زیراکہ چنداں کہ غور کار برہیم ہمیں مے بینیم کہ ایں الزامات از قائل بودنِ ما بوفاتِ مسیح علیہ السلام

بر ما عاید نمی شود۔ بلکہ بر خلافِ آں اگر ما حضرت عیسیٰ علیہ السلام را زندہ پنداریم۔ البتہ این الزامات بر ما وارد گردد ؎

ما مسلمان هستیم و بحیثیتِ مسلمان بودن اوّل خیالے کہ در دلِ ما پیدا میشود۔ آں خیالِ عظمت و جلال خداوندی است جل جلالہ۔ و عزتِ رسول اکرم است صلی اللہ علیہ وسلم۔ و اگرچہ ما بر ہمہ رسولان ایمان میداریم۔ ولیکن بالطبع رگِ غیرت و حمیتِ ما بیشتر برائے آنحضرت (فداہ ابی و امی) در حرکت می آید کہ او از جہتِ ما بسان شمع جانِ خود را بغم و اندوہ گداخت۔ و از بہر سبکباری ما بر ذاتِ شریف خودش بارہائے گراں انداخت۔ و ما را بر بسترِ مرگ و در حالتِ نزع دیدہ آنقدر رنج و تیمار ما برداشت نمودہ کہ گویا مُردن را بر خود گوارا فرمودہ۔ و بجہت آسائشِ ما ہر گونہ راحت و آرام خود را ترک کردہ۔ از برائے برداشتن و بلند کردن ما خود را خم نمودہ۔ روزہایش در فکرِ بہبودِ ما گذشت و شبہایش از بہرِ ما بہ بیداری بسر شد۔ حتیٰ کہ ایستادہ ایستادہ پائے مبارکش را ورم میگرفت۔ و با وجودیکہ از جملہ صغائر و کبائر معصوم بود۔ امّا برائے تطہیرِ ما از معاصی و برائے نجاتِ ما از عذاب الٰہی آنقدر گریہ و زاری کرد کہ زمین سجدہ گاہش از سرشک رواں تر شد۔ و رافت و رحمتش از بہرِ ما چنداں افزود کہ در بجا جوشِ سینہ اش از دیگ تفسندہ ہم جیسے بلند صدا گردید۔ رحمِ ایزدی را بجانب ما کشید۔ و رضائے حق را برما جذب نمود۔ و رداے افضال الٰہی را بر مفارقِ ما لبادہ رحمت نامتناہی را بر دوش ما انداخت۔ و راہ ہائے وصالِ محبوبِ ازل برائے ما جستجو فرمود۔ و از بہر ما طرقِ وصول تا بمقامِ اتحاد با آں ذاتِ بیچون تفحص نمود۔ و از جہت ما آں آسانیہا بہم رسانید کہ پیش از آں ہیچ پیغمبرے از بہر اُمّتِ خود بہم نرسانیدہ بود۔

خطاباتِ تکفیرِ ما را پسندیدہ تر است ازیں کہ با خالق و مربیؔ و محیی و رازق و ملہمِ علوم و حافظ و ہدایت دہندہ خود تعالیٰ شانہ مسیح ابن مریم را مساوی و ہم پایہ شماریم۔ و اعتقاد کنیم کہ ہمچناں کہ ذات او تعالیٰ حی و قیوم است و بخوردن و نوشیدن احتیاج ندارد۔ حضرت عیسیٰ علیہ السلام نیز بالائے آسمان زندہ و پایندہ است۔ و از جمیع ضروریہ و لوازم بشریّہ آزاد است۔ ما مسیح علیہ السلام را نبی معظم و رسول مکرم میدانیم۔ اما نہ بنظر ہیچ سخنہا بلکہ محض ازیں جہت کہ او فرستادہ خدا و پیغمبر اوست و باوے محبت میداریم۔ اما بنایش محض بریں است کہ او با خدا تعالیٰ محبت میداشت و خدا تعالیٰ باوے۔ الغرض ہمہ تعلّقاتِ ما با حضرت مسیح طفیلی است۔ پس چگونہ صورت مے بندد کہ برائے او ارتکاب توہینِ ربّ العزت کنیم۔ و احسانات او تعالیٰ را فراموش سازیم۔ و قسیسانِ کیشِ عیسویہ را کہ معاندانِ دینِ اسلام و مخالفانِ ملّت خیر الانام علیہ الصلوٰۃ والسلام ہستند۔ معاونت نمائیم۔ و آں دشمنانِ دین را موقع دہیم۔ تا بگویند کہ آنکہ بر آسمان زندہ است آیا خدا نیست؟ اگر بشر مے بود۔ چرا ہیچو سائر بنی آدم وفات نمی یافت۔ ما بزبان خود چگونہ بر توحید و تفرید آں وحدہ لا شریک لہٗ حملہ آوریم و چساں بدستِ خود تبر بر بیخ دینِ اسلام نہیم۔ ملایان و علماء ایں زمانہ در حقِ ما ہرچہ خواہند فتویٰ دہند۔ و بہ ہیچے کہ از دستِ شاں برآید۔ سلوک نمایند۔ خواہ ما را بردار کشند یا زیر دیوار نہند۔ سنگسار کنند یا گرفتار۔ ہرچہ دلِ شاں بخواہد کردہ باشند لیکن ما از بہر مسیح علیہ السلام خدائے خود را ترک نمی توانیم کرد۔ و ما از آں ساعت کہ بر زبان ما ایں کلمۂ کفر جاری شود۔ کہ مسیح ابن مریم (کہ او را مسیحیان ابن اللہ قرار دادہ ہتکِ حرمتِ خدائے قیوم میکنند) با خدائے ما زندہ و پایندہ بر آسمان نشستہ است

مرگِ خود را ہزار گونہ ترجیح میدہیم۔ اگر مارا علم نبودے دریں صورت البتہ ممکن بود کہ
ما ایں عقیدہ را تسلیم میکردیم۔ مگر ازانجاکہ فرستادۂ بارگاہِ الٰہی چشمانِ مارا برکشادہ مقام
توحید و جلال و رفعت و عظمت و قدرتش را برما ہویدا ساخت۔ دریں صورت ہرچہ
بادا باد۔ ما توحید و تفرید خدائے خود را گذاشتہ ہیچ بندہ را اختیار نمی توانیم کرد۔ و اگر
خدانخواستہ اینچنیں کلمۂ الحاد را بر زبان برانیم۔ نمیدانیم کہ از غضب خدا پناہ ما کہ
باشد۔ و کارِ ما بکجا برسد۔ زیراکہ ہمگی عزت و حرمت و ہمہ مدارج بلند و جملہ مراتب
ارجمند از جانبِ اُو ست سبحانہ تعالیٰ شانہٗ۔ چوں آشکار مے بینیم کہ در اعتقادِ حیاتِ
مسیح توہینِ حضرتِ باری تعالیٰ است پس ما ایں عقیدہ را چگونہ صحیح پنداریم۔ و در فہمِ ما نمی
آید کہ از اعتقاد بوفاتِ مسیحؑ چگونہ ہتکِ مسیح علیہ السلام لازم می آید۔ زیراکہ چوں
آں رسولانِ عظام کہ بر مسیح علیہ السلام خیلے فضیلت میدارند۔ وفات یافتند۔ و ازیں امر
ہتکِ حرمتِ ایشاں لازم نیامد۔ پس چگونہ عقیدۂ وفاتِ عیسیٰ علیہ السلام مستلزم
ہتکِ او باشد۔ اما اگر گاہے ناگزیر افتد۔ کہ ما یا ہتک و توہینِ خدائے تعالیٰ کنیم و یا
ہتکِ حرمتِ عیسیٰ علیہ السلام۔ دریں صورت ما بطیبِ خاطر باآں عقیدہ تن دہیم کہ
درآں ہتکِ حرمتِ عیسیٰ علیہ السلام باشد۔ و ہرگز ہرگز بہ توہینِ باری تعالیٰ شانہٗ
نگرائیم۔ و ما یقین میداریم کہ مسیح علیہ السلام را نیز کہ از عاشقانِ خدا بود۔ ہرگز گوارا
نتواند بود۔ کہ عزتش برقرار داشتہ توہینِ الٰہی کردہ آید۔ لن یستنکف المسیح ان یکون
عبدًا للہ ولا الملٰئکۃ المقربون (نساء ع ۲۴)۔

کلامِ خدائے بے ہمتا را کجا بریم و چگونہ آیۂ وافی ہدایہ وکنت علیہم شہیدًا
ما دمت فیہم فلما توفیتنی کنت انت الرقیب علیہم وانت علیٰ کل شیٔ شہید را

راکه در آں حق تعالیٰ از زبانِ خودِ عیسیٰ علیه السلام بیان فرموده که نصاریٰ بعد از وفات عیسیٰ
علیه السلام دینِ حق را گذاشته اند۔ و تا زمانِ حیات او بر دینِ حق قائم بودند) به زبان خود
خوانده باز به همان زبان بگوییم که مسیح علیه السلام زنده بر آسمان است نیز آیۂ یٰعیسیٰ
انی متوفیک ورافعک الی ومطهرک من الذین کفروا وجاعل الذین اتبعوک
فوق الذین کفروا الی یوم القیامة (آل عمران ع ۶) راکه بر ما ظاهر مے کند
که رفع عیسیٰ بعد از وفاتش بوده است) چساں از نظر بیندازیم۔ آرے آنانکه
دعویٰ میدارند۔ که ما از خدا تعالیٰ فصیح تر تکلم ستیوانیم کرد میگویند که اگرچه او تعالیٰ متوفیک
راکه از وفات عیسیٰ خبر میدهد قبل از رافعک ادا کرده اما فی الحقیقت رافعک پیشتر
از متوفیک می باید۔ مگر ما کلام خدا را از جمله کلامها افصح و ابلغ میدانیم۔ و از هر
نقص و عیب مبرا و منزه یقین مے کنیم۔ ما که مخلوق او هستیم۔ بکدام علم و فضل این
حرف از زبان برآریم که کلام خدا غلط است۔ و با وجود جاهل بودن به چه جرأت و جسارت
آں علیم و خبیر را تعلیم دهیم ؀

ما را گفته مے شود۔ که ایشاں بگویند که درین آیۃ از خدا تعالیٰ خطا در سخن واقع
شده است۔ مگر این سخن هرگز نگویند که علماء را در فهم معنی کلام الله خطا واقع شده
است۔ لیکن ما این پند علماء را چگونه گردن نهیم۔ چوں میدانیم که در پذیرفتن این عقیده
سراسر هلاکت و تباهی است۔ ما که چشم بینا میداریم۔ چگونه دانسته در مغاکے در افتیم
و دست و بازو داشته چساں پیاله زهر هلاهل را از دهان خود رد ننمائیم ؀

بعد از خدا ما را به خاتم الانبیاء محمد مصطفےٰ صلی الله علیه وسلم محبت است۔ و چرا ازیں
جهت که حق تعالیٰ ذات والا صفات او را در جمله فضائل بر همه انبیاء فوقیت عظیم

داده است۔ وچرا ازیں روکہ ہرچہ از انعامات باری عزّ اسمہ بما رسیدہ است محض طفیل اور سیدہ است۔ وآنچہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے بہبودی ما محنتہا کشیدہ است عشر عشیر آں ہم از کدام دیگر انبیاء وغیر انبیاء بظہور نرسیدہ است۔ ما ہرگز بیچکس را ازاں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در عزت فزون تر نتوانیم داشت۔ فہم ما برائے قبول کردن ایں سخن ہرگز آمادہ نیست۔ کہ ما مسیح علیہ السلام را بر آسمان زندہ و سید الکونین را زیر زمین مدفون پنداریم۔ وباوجود ایں عقیدہ باز ہم ایں یقین داریم کہ سید المرسلین از مسیح افضل است۔ عقل انسان چساں باور کند۔ کہ آنکہ او را برائے اندک یک خطر صلیب کہ پیش آمد۔ خدا تعالیٰ بر آسمان برداشت۔ او در درجہ ادنیٰ باشد۔ وآنکہ او را تا راہ دور دست دشمنان تعاقب کردند خدا او را تا ثلکہ سحاب ہم برنداشت او در رتبہ اعلیٰ و برتر باشد۔ اگر فی الواقع مسیح بالائے آسمان زندہ و سید و مولائے ما زیر زمین مدفون است پس برائے ما ہیچ مرگے بدتر ازیں مرگ نیست وفا عیسا را روئے خودنمی توانیم نمود۔ مگر حاشا وکلا حقیقت امر ہرگز چنیں نیست۔ وممکن نبود کہ خدا تعالیٰ با محبوب خویش ایں سلوک روا داشتے۔ او احکم الحاکمین است شایان شان او کے تواند بود۔ کہ محبوب خود را سید ولد آدم قرار دادہ باز بہ مسیح زیادہ تر محبت ورزیدے۔ واعتنا بدفع تکالیف وے بیشتر ازاں سرور عالم فرمودے چوں آں خدائے غیور برائے نصرت وقیام عزت رسول مقبول یک عالم را تہ و بالا کردہ۔ وہر کہ اندک بے حرمتی آں سرور را ارادہ نمودہ او را ذلیل در سوا ساختہ است پس چگونہ باور تواں کرد کہ بدست خود شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را پست ساختہ دشمنان دین متین را جائے اعتراض وموقع شماتت میداد ؂

من کہ ہرگاہ ایں خیال ہم مے کنم کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فداہٗ ابی و امی زیر زمین مدفون و مسیح بالائے آسمان زندہ است۔ موئے بر بدن من راست میشود و جانِ من در تنِ من می کاہد۔ و فی الفور دلِ من از اندرون سینہ فریاد می کند کہ ہرگز چنین نیست وحاشا کہ خدا تعالیٰ چنین کردہ باشد ؛

او تعالیٰ شانہٗ جناب رسالتمآب را از جملہ انام زیادہ تر دوست میداشت غیرتِ او چہ طور پسند میتواند کرد۔ کہ فخر رسل وفات یافتہ زیر زمین مدفون باشد۔ و مسیح بالائے چرخ بریں زندہ بود۔ اگر کسے استحقاقِ زندہ بودن و بر آسمان قیام نمودن میداشت۔ ہمانا آں رسولِ ما ست صلی اللہ علیہ وسلم۔ و اگر آں سرور عالم وفات یافتہ است۔ دریں صورت ہمہ انبیاء وفات یافتہ اند ؛

ما مردم شان رفیع و قدر بلیغ محبوب رب العالمین را دیدہ و مقام بلند و رتبۂ ارجمند او را فہمیدہ چساں باور کنیم کہ درحالیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وقت ہجرت بر فراز جبل ثور در گذرگاہ سنگلاخ بر دوشِ ابوبکر صدیق رضؓ پاہائے مبارک خود را می نہاد۔ تا بالائے کوہ بر آمد۔ خدا تعالیٰ یک فرشتہ را ہم نفرستاد تا بر دوش برداشتہ بالائے کوہش رساند۔ اما چوں یہوداں قصد گرفتن مسیح کردند بے ہیچ درنگ سوئے آسمان برداشتہ بر چرخ چہارم آرامگاہش ساخت۔ وہمچنیں چگونہ تسلیم کنیم کہ چوں در غزوۂ احد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را دشمنان با چند نفر از اصحاب فرا دیدہ محصور یافتند در آں وقتِ خطرناک خدا تعالیٰ توجہ نفرمود۔ کہ از برائے چندے محبوب خود را بالائے آسمان بہ برد۔ و دشمنے را شبیہ او ساختہ بر جائے دندانش دندان آں شخص را بدستِ عدا بشکند بلکہ بر عکسِ ایں روا داشت کہ دشمناں از ہر جانب بر او حملہ آرند۔ و آں رسول مقبول

کالمقتول برزمین مدہوش وبیہوش بیفتد۔ ودشمنان نعرہ ہائے خوشی بلند کنند کہ (معاذ اللہ) محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم) راقتل کردیم۔ اما برائے ابن مریم گوارا نکرد کہ ہیچ تکلیفے بجسم او برسد۔ وہمیں کہ یہوداں بروے حملہ کردن خواستند۔ او را بسوئے آسمان برداشت وبجائے او یک دشمن او را شبیہ او ساختہ برصلیب آویخت۔

ماجرا نیم کہ مردم را چہ شد کہ از یک طرف دعویٔ محبتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم می کنند۔ واز جانبِ دیگر حملہ برعزتِ آں سرورِ عالم می نمایند۔ وصرف برہمیں کفایت نمی کنند۔ بلکہ کسانے را کہ درمحبتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مجبور گشتہ ہیچکس را برآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فضیلت دادن روا نمیدارند۔ اذیت می رسانند۔ وایں فعلِ ایشاں را کفر قرار میدہند۔ آیا کفر نام قائم کردن عزتِ آں سرورِ عالم است۔ صلی اللہ علیہ وسلم۔ وآیا بے دینی نام اقرار درجہ حقیقی آں سرورِ دوجہان است۔ صلی اللہ علیہ وسلم۔ وآیا باآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محبت داشتن را ارتداد میگویند اگر کفر ہمیں است۔ واگر بے دینی ہمیں است واگر ارتداد ہمیں است۔ پس قسم بخدا کہ ما ایں کفر را از ایمان مردم وایں بیدینی را از دینداری مردم وایں ارتداد را از ثباتِ مردم ہزار درجہ بہتر میدانیم۔ وباآقا وسردار خود حضرت میرزا غلام احمد مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام ہم نوا شدہ بیخوف ملامت آشکارا می گوئیم کہ

بعد از خدا بعشق محمد مخمرم ❊ گر کفر ایں بود بخدا سخت کافرم

آخر ہمہ را یک روز مردن ودر حضور پروردگار پیش شدن است۔ وبا وے معاملہ افتادنی است۔ پس ما از مردم چرا بترسیم۔ مردم چہ ضررے بما میتوانند رسانید۔ ما صرف از خدا می ترسیم وصرف با وے محبت میکنیم۔ وبعد از وے از ہمہ زیادہ تر در دل ما محبت ادب

آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم۔ اگر ہمہ عزتہائے دنیا و ہمہ تعلقات آرام دے برائے
او مارا ترک کردن افتد۔ برائے ما سہل و آسان است۔ مگر ہتک ذات او از برداشت ما
بیرون است۔ ما ہتک انبیائے دیگر نمی کنیم۔ مگر قوت قدسیہ و علم و عرفان و تعلق باللہ
آں سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم را دیدہ ہرگز ایں سخن را تسلیم نمی کنیم۔ کہ خدا تعالیٰ را بہیچ
نبی بہ نسبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ تر محبت بود۔ و اگر ما اینچنیں بکنیم۔ از ما زیادہ
تر قابل سزا دیگر کسے نخواہد بود۔ ما با وصف بینا بودن ایں سخن را چگونہ باور کنیم کہ
وقتیکہ مردم عرب با محمد رسول اللہ بگویند کہ او ترقی فی السماء ولن نؤمن لرقیک
حتّی تنزل علینا کتابا نقرؤہ ط (بنی اسرائیل ع ۱۰) یعنی ما بر تو ایمان نیاریم تا وقتیکہ
تو بر آسمان بالا نروی۔ و ما بر آسمان رفتن تو یقین نکنیم۔ تا وقتیکہ تو کدام کتابے ہم از آسمان
نیاری کہ ما آنرا بخوانیم)۔ خدا تعالیٰ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بگوید۔ کہ قل سبحان
ربّی ھل کنت الّا بشرا رسولا۔ یعنی بہ اینان بگو کہ ربّ من از کمزوری پاک است۔
من صرف یک انسانم۔ لیکن حضرت مسیح را برداشتہ بر آسمان ببرد۔ وقتیکہ سوال محمد
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پیش بیاید انسانیت را مخالف بر آسمان رفتن گفتہ شود
لیکن چوں سوال مسیح علیہ السلام درمیان آید۔ بلا ضرورت آنجناب را بر آسمان بردہ شود
آیا از یں ایں نتیجہ نخواہد برآمد کہ مسیح علیہ السلام آدم زاد نبود۔ بلکہ خدا بود۔ نعوذ باللہ
من ذالک۔ و یا آیا از ایں نتیجہ بر نخواہد آمد کہ مسیح از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افضل بود
و زیادہ تر محبوب خدا بود۔ لیکن ہرگاہ ایں امر اظہر من الشمس است۔ کہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم از ہمہ رسل و انبیاء افضل است۔ پس عقل چگونہ باور نماید کرد کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بر آسمان نروند۔ بلکہ بر زمین فوت شوند۔ و در زیر زمین مدفون شوند

لیکن مسیح علیہ السلام بر آسمان بردہ۔ و ہزار ہا سال زندہ بماند ٭

و باز ایں سوال صرف متعلق غیرت نیست۔ بلکہ متعلق صدق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز ہست۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم میفرمایند۔ لوکان موسیٰ و عیسیٰ حیین لما وسعہما الا اتباعی (الیواقیت والجواہر فی بیان عقاید الاکابر مصنفہ امام عبد الوہاب شعرانی صفحہ ۲۴)
یعنی اگر موسیٰ و عیسیٰ زندہ می بودند۔ ایشان را از اطاعت من ہیچ چارہ نبودے پس اگر حضرت عیسیٰ علیہ السلام زندہ اند۔ دریں صورت ایں قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باطل قرار مییابد۔ زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لوکان فرمودہ و با حضرت موسیٰ حضرت عیسیٰ را شامل نمودہ از وفات ہر دو نبی خبر میدہد۔ پس بعد از شہادت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کسے کہ خود را امتی نبی کریم صلعم میگویاند۔ چگونہ یقین می تواند کرد کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام زندہ است۔ اگر عیسیٰ علیہ السلام زندہ است۔ دریں صورت در علم و صدق نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خلل واقع می شود۔ زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایشان را وفات یافتہ قرار مے دہند ٭

از رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم ایں نیز مروی است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دراں مرض کہ وفات آں سرور عالم دراں واقع شد۔ فرمودند کہ ان جبریل کان یعارضنی القرآن فی کل عام مرۃ و انہ عارضنی بالقرآن العام مرتین و اخبرنی انہ لم یکن نبی الا عاش نصف الذی قبلہ و اخبرنی ان عیسیٰ ابن مریم عاش عشرین و مأۃ سنۃ ولا ارانی الا ذاہبا علی راس الستین (مواہب اللدنیہ مصنفہ قسطلانی جلد ۱ صفحہ ۴۲)
یعنے جبریل ہر سال یک بار مرا قرآن می شنوانید مگر ایں بار دو نوبت شنوانیدہ۔ و مرا جبریل خبر دادہ است کہ ہیچ نبی نگذشتہ کہ عمرش از نبی سابق نیم نبودہ باشد۔ و ایں نیز

خبر دادہ کہ عیسیٰ ابن مریم یک صد و بست سال زندگی یافتہ۔ پس من خیال می کنم۔ کہ عمر من قریب شصت سال خواہد بود۔ مضمون ایں روایت الہامی است۔ زیراکہ دریں روایت رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم از طرفِ خود ہیچ سخن بیان نمی فرماید۔ بلکہ گفتۂ جبریل راپیش نمودہ است وآں ایں است کہ عمر عیسیٰ علیہ السلام یکصد و بست سال بود پس خیالِ مردم کہ عیسیٰ علیہ السلام بعمر سی و دو۳۲ یا سی وسہ ۳۳ سال بر آسمان برداشتہ شدہ غلط برآمد۔ زیراکہ اگر مسیح علیہ السلام دریں عمر بر آسمان برداشتہ شدہ۔ عمرش بجائے یکصد و بست سال تا عہد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم قریباً شش صد سال می شود۔ و دریں صورت بایستے کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم سہ۳ صد سال عمر می یافت مگر بعمر شصت وسہ سالگی فوت شدنِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم والہاماً خبر دادہ شدنِ آں سرورِ عالم کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام در عمر یک صد و بست سالگی فوت شدہ ثابت می کند۔ کہ زندگی عیسیٰ علیہ السلام ونشست او بر آسمان سراسر خلاف تعلیم رسول خدا است صلی اللہ علیہ وسلم و الہاماتِ نبوی تردید آں میکند۔ و ہرگاہ امر واقع ایں است۔ پس ما بگفتۂ کسے چگونہ قائل حیات عیسیٰ علیہ السلام می توانیم شد۔ و چگونہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را از دست میتوانیم داد ؁

مارا گفتہ می شود۔ کہ آیا ایں مسئلہ اکنوں بعد از سیزدہ صد سال بر شما منکشف شدہ و بزرگان پیشین ازیں آگاہ نبودند۔ مگر افسوس کہ معترضین نظر خود را بر یک گروہے کہ از جملہ اقوال مختلف بیک قولے گرائیدہ بودند گماشتہ آں قول را بنام اجماع می نامند ونمی بینند کہ علمائے اولین اسلام خود صحابہ رضی اللہ عنہم بودہ اند۔ و بعد انقراض زمانۂ ایشاں سلسلۂ علما وسعت گرفتہ در اکنافِ عالم انتشار یافتہ است۔ و چوں نظر

بر صحابہ کرام رضی اللہ عنہم می انداز یم ۔ ہمہ ادریں مسئلہ با خود ہم نوا می باہم ۔ و ایں گونہ ممکن ہم گے بود کہ آں گروہ عشاقِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یک عقیدہ مزیل شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را قبول میکردند ۔ و لو لطرفۃ عین حقیقت امر ایں است کہ جملہ صحابہ کرام دریں عقیدہ با ما نہ صرف اتفاق دارند ۔ بلکہ روز وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ۔ اول اجماعیکہ درمیانِ ایشاں واقع شد ۔ برہمیں مسئلہ وفاتِ حضرت عیسیٰ علیہ السلام بود ۔ چنانچہ در کتب احادیث و سیر و تواریخ موجود است کہ جمیع صحابہ از وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنقدر متاثر گشتند ۔ کہ سراسیمگی بر ایشاں مستولی شد ۔ و بعضے از ایشاں یارائے تکلم ہم نداشتند ۔ و بعضے نتوانستند کہ پائے را از جائے بردارند و برخے را ہوش و حواس گم شد ۔ و برخے ازیں صدمۂ جانکاہ تا بہ حدے رسیدند کہ بگدازش رفتہ در چند روز رہگرائے عالم آخرت شدند ۔ و ایں فرقتِ نبوی بر حضرت فاروق چنداں اثر کردہ بود ۔ کہ وفاتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را باور نہ کرد ۔ و تیغ آہیختہ می گفت ۔ اگر کسے میگوید کہ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم وفات یافتہ است ۔ سر او را از تن جدا میسازم ۔ و گفت کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وفات نیافتہ است بلکہ مثلِ حضرت موسیٰ بفرمان داور ی پیش او رفتہ است و چنانکہ موسیٰ بعد از چہل روز باز پس آمدہ بود ۔ سید و سرور ما نیز بعد از چہل روز مراجعت میفرماید ۔ و آں مردم را کہ نسبت کذب بداں مخبرِ صادق میدہند بقتل رساند و بردار کشد ۔ و بہ آں جوش و خروش بریں دعویٰ اصرار میداشت کہ از جماعتِ صحابہ کسے را یارائے آں نبود ۔ کہ سخن او را رد نماید ۔ و بعض مردم را از دیدنِ جوش عمر رضی اللہ عنہ بیقین پیوست ۔ کہ حقیقت الامر ہمیں است ۔ کہ سرور عالم رحلت نفرمودہ است ۔ بر روئے ایشاں بشاشت ہویدا شدن گرفت ۔ و قبل ازیں ایشاں

کہ از فرطِ غم واندوہ سرنگون کردہ بودند۔ ہمیں کہ ایں سخن حضرت عمر را شنیدند شادمان شدند۔ وسرہا را برداشتند اما بعضے از صحابۂ دُور اندیش ایں حالت را دیدہ یکے را از میانِ خود پیش حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ (کہ ازیں سبب کہ بارے طبع شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را افاقہ رُونما شدہ بود۔ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اجازت گرفتہ بجانب یک قریہ کہ متصل مدینۂ منورہ بود تشریف بردہ بود) فرستادند تا ایشاں را ازیں حادثہ آگاہ نمودہ بمدینۂ طیبہ باز آرد۔ ہمیں کہ او رُو براہ آوردہ بود۔ در راہ با حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ دوچار شد۔ چوں ایشاں را دید از دیدہ اش اشک رواں شد وگریہ را ضبط نتوانست کرد۔ حضرت ابوبکرؓ دانست کہ سانحہ چیست پرسید۔ آیا رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم وفات یافت۔ گفت کہ عمر رضی اللہ عنہ تیغ کشیدہ است کہ ہر کہ حرفِ وفات حضرت بر زبان راند۔ گردنش مے زنم حضرت ابوبکرؓ در حجرۂ اُم المومنین عائشہ رسیدہ گوشۂ چادر از چہرۂ مبارک برداشت ودانست کہ فی الواقع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رحلت فرمودہ است۔ از صدمۂ مفارقت اشک از چشم او رواں شد۔ بر جبینِ مبین بوسہ دادہ گفت۔ سوگند بخدا کہ حق تعالیٰ ہرگز دو موت بر تو وارد نکند۔ از وفاتِ تو عالم را آں قدر نقصانِ عظیم پیش آمد است۔ کہ از موت ہیچ یک از انبیائے کرام روئے نمودہ بود۔ ذاتِ تو از مدح وثنائے ما بالا تر است۔ تو چناں شانے سیدارے۔ کہ ہیچ ماتم صدمۂ جدائی ترا کم نتواند کرد۔ اگر باز داشتنِ موت از تو در حیزِ امکان ما می بود۔ جانِ خود را فدائے تو کردہ موت را از تو باز مے داشتیم۔ ایں بگفت۔ وباز گوشۂ ردائے مبارک بر چہرۂ اقدس کشیدہ بداں جانب کہ حضرت عمر در حلقۂ صحابہ نشستہ بود بآنگ بلند میگفت

کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہنوز وفات نیافتہ بلکہ زندہ است رسید حضرت ابوبکر رض با عمر ابن الخطاب خطاب کرد۔ ایها الرجل اربع بنفسک یعنی اے شخص خودرا ازیں سخن بازدار و جوش کم کن۔ حضرت عمر رض آنقدر مدہوش بود کہ بسخن حضرت ابوبکر رض گوش نداد ہمچناں بسخن خود بماند۔ حضرت ابوبکر رض زیادہ بدو ملتفت نہ گردید۔ و بہ یک جانب مسجد رفتہ با مردم گفت۔ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فی الواقع فوت شدہ صحابہ حضرت عمر رض را گذاشتہ گرد صدیق اکبر حلقہ زدند۔ حضرت عمر رضی اللہ عنہ نیز ناچار گوش خود بسوئے حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ نہاد۔ حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ ایں آیات را تلاوت فرمود۔ ما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات او قتل انقلبتم علی اعقابکم (آل عمران) انک میت وانهم میتون یعنی بجز ایں نیست کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم یک رسول است۔ و ہمہ رسولان پیش ازو درگذشتہ اند پس اگر او وفات یابد۔ یا کشتہ شود۔ آیا شما بر پاشنہائے خود باز گردید (آل عمران ع ۱۵) بہ تحقیق تو وفات خواہی یافت۔ وایناں ہم فوت خواہند شد (زمر ع ۳) و گفت یا ایها الناس من کان یعبد محمداً فان محمداً قد مات ومن کان یعبد الله فان الله حیٌّ لا یموت۔ یعنی اے مردمان بدانید کہ آنکس کہ از شما پرستش محمد صلی اللہ علیہ وسلم میکرد۔ او بداند۔ کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم وفات یافت است۔ وکسیکہ خدائے عزوجل را می پرستید۔ او را معلوم شود کہ خدا تعالیٰ زندہ است۔ ہرگز نمیرد۔

(صحیح بخاری باب مناقب ابی بکر رض)

حضرت ابوبکر رض کہ ایں آیۃ کریمہ را برخواند و صحابہ کرام را از وفات نبوی آگاہ ساخت۔ ہمہ از حقیقت حال آگاہی یافتہ بے اختیار بگریہ در افتادند۔ خود حضرت عمر رض

گفتہ است۔ کہ چوں ابوبکرؓ ایں آیات وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثابت نمودمن
دراں حالت آنچناں پنداشتم کہ گویا ایں آیات امروز نزول یافتہ اند۔ واز شنیدن
ایں آیات زانوہائے من بلرزید۔ وپائے من برجا نماند۔ وبشدت صدمہ برزمین
افتادم ؂

ازیں روایت سہ امور بپایہ ثبوت میرسد۔ اوّل اینکہ بروقتِ وفاتِ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم اوّلین اجماع صحابہ کرام برہمیں امر بودہ کہ تمام انبیائے پیشین وفات
یافتہ اند۔ زیرا کہ اگر دریں امر یک صحابی راہم شکے می بود کہ بعض انبیاء ہنوز بقید
حیات ہستند۔ لابد فی الفور درہماں مجلس برخاستہ میگفت کہ ایہا الصدیق ایں استدلال
کہ بروفات جمیع انبیاء پیش کردہ۔ درست نیست۔ چرا کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام از
شش صد سال بر آسمان زندہ موجود است۔ پس ایں سخن غلط است کہ جملہ انبیائے
پیشین قبل از بعثتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فوت شدہ اند۔ چوں بعضے ازاں انبیاء
حالاہم زندہ اند۔ پس چگونہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زندہ نتواند ماند ؂

دوم اینکہ بروفات جملہ انبیاء یقینِ صحابہ محض برخیال خودِ شاں نبود۔ بلکہ ایں یقین
را ثابت از قرآن کریم می دانستند۔ اگر اینچنین نمی بود۔ احدے ازمیان صحابہ علی الفور
ایستادہ شدہ میگفت۔ کہ اگرچہ ایں سخن راست است کہ ہمہ انبیائے گذشتہ وفات یافتہ
اند۔ لیکن ایں آیت کہ تلاوت کردہ۔ بروفاتِ جمیع انبیاء دلالت ندارد۔ پس استدلال
ابوبکر رضی اللہ عنہ از آیت قد خلت من قبلہ الرسل بروفاتِ جمیع انبیاء وقبول
کردن صحابہ کرام ایں استدلالِ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ را ونہ محض خاموش ماندنِ
ایشاں برشے بلکہ از لذت وسرور یافتن وخواندن گرفتنِ ایشاں ایں آیات را در

ہر کوچہ و بازار دلیل بین این امر است کہ جمیع صحابہ برین استدلال متفق بودند ؛
سوم. این کہ خود صحابہ رالیقین وفات کدام نبی دیگر از انبیاء حاصل بود یا نبود مگر این قدر ضرور بہ ثبوت می رسد کہ حیات عیسیٰ علیہ السلام در وہم و گمان آں گروہ ہم نبود۔ چنانچہ این واقعہ (کہ از احادیث صحیحہ و روایات معتبرہ ثابت است) شاہد این معنی است کہ چوں حضرت عمر رض در جوش خود صحابہ را تہدید می نمود۔ کہ ہر آنکس کہ این سخن بر زبان خود آورد۔ کہ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم وفات یافتہ است من سر او را از تن جدا میکنم۔ درین حال بجہت ثبوت دعوی خویش واقعہ مراجعت حضرت موسیٰ علیہ السلام پس از چہل روز از طور بیاد مردم داد۔ لیکن متعلق حیات عیسیٰ علیہ السلام یکحرف ہم از دہان خود نہ برآورد۔ الحاصل اگر صحابہ رض این عقیدہ میداشتند کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام بر آسمان زندہ است۔ حضرت عمر رض یا دیگر ہمخیالان خود در تائید عقیدہ خود چرا این خیال ظاہر نہ کردند۔ پس ذکر حیات حضرت عیسیٰ را ترک نمودہ با واقعہ مراجعت حضرت موسیٰ استدلال نمودن ہمچو روز روشن ثابت میکند کہ در ذہن ہیچ صحابی عقیدہ حیات عیسیٰ علیہ السلام نبود ؛

علاوہ برین ما می بینیم۔ کہ اہلبیت نبوی نیز بر وفات مسیح علیہ السلام اتفاق میداشتند۔ ابن سعد در جلد ثالث کتاب طبقات در تحت ذکر وفات حضرت علی کرم اللہ وجہہ از حضرت امام حسن مجتبیٰ رضی اللہ عنہ روایت کردہ است کہ بروز وفات حضرت علی رض حضرت حسن خطبہ خواند۔ و در آں خطبہ فرمود۔ ایھا النّاس قد قبض اللیلۃ رجل لم یسبقہ الاوّلون ولا یدرکہ الاٰخرون قد کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یبعث البعث فیکتنفہ جبریل من یمینہ ومیکائیل من شمالہ

فلا ینبشی حتی یفتح اللہ له وما ترك الا سبعمائة درهم اراد ان یشتری بها خادما ولقد قبض فی اللیلة التی عرج فیها بروح عیسے ابن مریم لیلة سبع وعشرین من رمضان ۔ یعنی اے مردمان امروز شخصے جان خود بحق تسلیم کردہ است کہ بعض صفات اورا اولین ہم نیافتہ اند ۔ وآخرین نیز نیابند ۔ ہر گاہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم اورا بر غزوہ میفرستاد ۔ جبریل در دست راست ومیکائیل در دست چپ او حفاظت می کردند ۔ و بغیر از ظفر یافتن مراجعت نمیکرد ۔ صرف ہفصد درم در ترکہ گذاشت است کہ بہ آں ارادہ خریدن خادم میداشت ۔ و درمیان آں شب قضا کرد است کہ در آں روح حضرت عیسیٰ علیہ السلام بر آسمان برداشتہ شدہ است و آں تاریخ بست وہفتم ماہ رمضان است ؛

ازیں روایت ثابت میشود کہ حضرات اہل بیت اطہار نیز ہمیں اعتقاد میداشتند کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام وفات یافتہ است ۔ اگر وفات عیسیٰ پیش حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ ثابت نبود ۔ پس چگونہ پیش روئے مردم در خطبہ بیان فرمود ۔ کہ در شبے کہ روح عیسیٰ بسوئے آسمان برداشتہ شدہ است ۔ در ہماں شب حضرت علی نیز وفات یافتہ است واگرچہ از ہر یکے از اکابر ائمہ دیں کہ بعد زمان صحابہ کرام رضی اللہ عنہم بودہ اند ۔ فرداً فرداً بالتفصیل مروی ومنقول نیست کہ ایشاں تنصیص بعقیدہ وفات حضرۃ عیسیٰ علیہ السلام کردہ اند ۔ اما قرین قیاس ہمین است ۔ بلکہ بہ یقین می پیوندد کہ ایشاں ہم مثل صحابہ کرام رض ہمین اعتقاد می داشتند ۔ کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام مثل سائر انبیاء وفات یافتہ اند ۔ زیرا کہ ایں بزرگان دین عاشق وشیدائے قرآن کریم وکلمات طیبات رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم واقوال صحابہ کرام ومسلک اہل بیت عظام بودند پس

باور نمی تواں کرد۔ کہ ایشاں را ہیچ دیگر خلاف راہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم و صحابہ
کرام رض وشد ہدایت قرآن کریم ورزیدہ باشند۔ را چوں نظر بحالات زمانہ خود ایں
مسئلہ را آنقدر اہم ندانستند کہ درپئے تصریح وتنصیص او می شدند۔ چناں می نماید کہ
ازیں سبب مردم نسبت ایں مسئلہ اقوال ایشاں را محفوظ نداشتہ اند۔ وبا ایں ہمہ تا حدیکہ
سراغ بہم می رسد۔ ثابت میشود۔ کہ مذہب ایشاں ہمیں بودہ است کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام
وفات یافتہ است۔ وخلاف آں از ایشاں ثابت نمی شود۔ ولیکن چوں اکثر متاخرین
معتقد بہ حیات عیسیٰ علیہ السلام شدند و اقوال متقدمین دریں بارہ بسبب مذکور کمتر
یافتند۔ زمانہ ایشاں را بر زمانہ خود قیاس کردہ نظر بر کثرت قائلین بحیات عیسیٰ علیہ السلام
در زمانہ خود گمان بردند۔ کہ اکثر متقدمین ہم قائل بحیات عیسیٰ علیہ السلام بودہ باشند۔
اما حق ایں است کہ اگرچہ متاخرین قائل بحیات بودہ اند۔ ولیکن ہرچہ از متقدمین بہ ثبوت
می پیوندد خلاف ایں عقیدہ متاخرین است۔ چنانچہ در مجمع بحار الانوار محمد طاہر می نویسد
قال مالک مات۔ یعنی امام مالک رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ حضرت عیسیٰ وفات یافتہ است۔

الغرض علاوہ از قرآن کریم و احادیث نبوی از اجماع صحابہ و آرائے اہل بیت
و اقوال ائمہ تصدیق عقیدہ ما میشود۔ وایں امر بہ پایہ ثبوت می رسد کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام
داعی اجل را لبیک اجابت گفتہ است۔ پس بر ما ایں تہمت نہادن کہ با عقیدہ وفات مسیح
ارتکاب توہین حضرت مسیح می کنیم۔ و از قرآن مجید و احادیث آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
انکار می داریم۔ ہرگز درست نیست۔ ما ہرگز توہین حضرت عیسیٰ علیہ السلام نمی کنیم آرے
بہ ابطال عقیدہ واہیہ حیات مسیح توحید و تفرید حضرت باری عزّ اسمہ را و عزت و عظمت
جناب رسول مقبول صلعم را قائم و ثابت می نمائیم۔ و بایں طور خدمت حضرت مسیح را ہم انجام

میدہیم۔ بالفرض اگر حضرت مسیح خود درین زمانہ موجود بودے۔ ہرگز گوارا میکرد کہ او را در مقامے ایستادہ کردہ آید کہ منافی توحید و تفرید الٰہی و باعث توہین و کسر شان حضرت رسالت پناہی باشد۔ خود جناب والا دریں بارہ غور فرمایند کہ آیا مخالفان ما دریں اعتراض برحق ہستند یا حق بجانب ماست۔ وآیا ایشاں استحقاق دارند کہ بر ما خفا شوند۔ یا ما حق میداریم کہ بر ایشاں خفا باشیم۔ زیرا کہ ایں مردم برائے خدائے ما شریکے قرار دادہ اند و توہین رسول اکرمؐ ما کردہ اند۔ و دوست و یگانہ بودہ ہمچو دشمنان و بیگانگاں حملہ کردہ اند ۞

اعتراض دوم

(۲) اعتراض دوم کہ بر ما کردہ می شود ایں است کہ ما بر خلاف عقیدۂ اُمّت محمّدیہ شخصے را مسیح موعود و مہدی مسعود پنداشتہ بہ وے گرویدہ ایم۔ و ایں امر خلاف احادیث نبوی است۔ زیرا کہ ازاں واضح می شود کہ مسیح علیہ السلام از آسمان نازل گردد۔ آرے ایں سخن راست است کہ ما مردم بانی سلسلۂ عالیہ احمدیہ حضرت میرزا غلام احمدؑ ساکن قادیان ضلع گورداسپور صوبہ پنجاب ملک ہندوستان را مسیح موعود و مہدی مسعود میدانیم۔ ہرگاہ کہ از قرآن کریم و احادیث و عقل سلیم ثابت است کہ حضرت مسیح وفات پذیرفتہ است۔ پس ہرگز بفہم مانمی رسد۔ کہ بکدام دلیل ایں عقیدۂ ما بر خلاف قرآن و حدیث می اُفتد۔ و چوں وفات مسیح از قرآن و حدیث ثابت است۔ و نیز از احادیث نبویہ ایں ہم ثابت است کہ یک موعود بنام مسیح ابن مریم می آید۔ پس ازیں بتمامتر صفائی و وضاحت ثابت میشود کہ آں موعود فردے از افراد ایں امت باشد۔ نہ خود حضرت مسیح ناصریؑ کہ شربت ممات چشیدہ است ۞

جواب اول

گفتہ می شود کہ اگرچہ از قرآن و حدیث وفات مسیح ثابت ہم گردد۔ باز ہم ازانجا کہ

در حدیث شریف پیشخبری آمدنِ حضرتِ مسیح علیہ السلام وارد شدہ است۔ ازیں جہت برآمدنِ خود حضرتِ مسیح ناصری علیہ السلام یقین باید داشت۔ زیرا کہ او سبحانہ تعالیٰ شانہٗ قادر است۔ براینکہ باز او را برائے اصلاح حال مسلمانان در دنیا فرستد۔ و بایں روش برما اعتراض میکنند۔ کہ گویا ما بزعم ایں مردم از قدرتِ خدا تعالیٰ انکار میداریم لیکن ما ہرگز نہ بربنائے انکار بقدرت بل بربنائے ایمان بہ قدرت او تعالیٰ قائل ہستیم۔ کہ حضرت مسیح ناصری را ہرگز باد دیگر در دنیا نفرستد۔ بلکہ فردے را از افرادِ اُمتِ محمدیہ بقدرت کاملہ خود مسیح موعود ساختہ فرستادہ است۔

ما فہم ایں سخن نمی توانیم کرد۔ و نہ امید مے کنیم کہ ہیچ کسے بعد ازانکہ دریں امر غور کامل کردہ باشد۔ تسلیم تواند کرد۔ کہ دوبارہ آمدنِ مسیح در دنیا علامتِ قدرتِ خدا است زیرا کہ ما می بینیم۔ و ہر ذی ہوش روزمرہ مشاہدہ می کند۔ کہ یک مرد دولت مند رختِ کہنہ را ہچو مردم فرومایہ قطع و برید کردہ از جبہ قمیص واز قمیص صدرہ نمی سازد۔ بلکہ بجائے آں رختِ نو مہیا سازد۔ اما یک گدائے بینوائے کہ بر ساختنِ کالائے نو دسترس ندارد ژندہ پارینہ را پینہ دوزی درفو کاری کردہ برائے زمستانِ سال آیندہ در بقچہ پیچیدہ بحفاظتِ تمام واحتیاط مالا کلام نگاہ می دارد۔ ولیکن یک بختیار کامگار مناسب ہر فصل و ہر موسم رختِ جدید و کالائے نو بیارآید۔

آں قادرِ مطلق را بجہت رہنمائی بندگانِ خود بر باز زندہ ساختن و دوبارہ در دنیا فرستادن یکے از انبیائے وفات یافتہ پیشتر ازیں کے ضرورت رو نمود است۔ داو تعالیٰ مدام برائے ہدایت بندگانِ خود یکے را از مردمِ ہماں زمانہ بر منصب رسالت فائز ساخت است۔ ظاہر است کہ از زمان آدم علیہ السلام تا عہد فرخندگی مہد

سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم ہیچگاہ اینچنین نہ کردہ است کہ پیغمبرِ وفات یافتہ را باز زندگی بخشیدہ بجہتِ رہنمائی عالمیان فرستادہ باشد۔ آرے بر ارتکاب چنیں فعل در آں صورت مجبور شود کہ تزکیۂ نفوس مردم کدام زمانہ از قدرتِ او بیرون باشد و حکومتِ او تعالیٰ از سرِ بنی آدم زائل شود۔ اما چوں اینچنیں بودن بہیچ صورت ممکن نیست پس ایں ہم امکان ندارد کہ او تعالیٰ ہیچ نبی را از انبیائے وفات یافتہ برائے اصلاحِ دُنیا از بہشت بیرون آرد۔ و برائے اصلاحِ دُنیا بفرستد۔ نے نے او تعالیٰ قادرِ مطلق است چون بعد از وفاتِ مسیح علیہ السلام یک انسان عظیم الشان یعنی رسول کریمؐ را بیافرید۔ پس از قدرتِ او بعید نیست کہ شخصے را از د

الغرض ما انکار از دوبارہ آمدنِ مسیح بہ ایں وجہ نمی کنیم کہ ما بر قدرتِ باری تعالیٰ اعتقاد نداریم۔ بلکہ بایں وجہ کہ ما خدا تعالیٰ را قادر میدانیم کہ ہر گاہ کہ خواہد برائے اصلاحِ مردم یکے را از بندگانِ خاص مبعوث گرداند۔ و بوسیلۂ وے گم گشتگان بادیۂ ضلالت را بجانب صراطِ مستقیم گامزن ہدایت فرماید۔ و آنانکہ می پندارند کہ او تعالیٰ اینچنیں نتواند کرد بلکہ بوقتِ ضرورت از انبیائے گذشتہ یکے را باز بدنیا می فرستد خیلے غلط اندیشیدہ اند و راہِ کج گزیدہ۔ ماقدروا اللہ حق قدرہ۔

علاوہ بریں کہ در دوبارہ فرستادنِ مسیح بر قدرتِ خدا حرف می آید۔ بر عزتِ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نیز صدمہ واقع میشود۔ زیرا کہ از باز پس آمدنِ مسیح ایں نتیجہ برمی آید کہ چوں اُمت ہائے انبیائے گذشتہ گمراہ می شدند۔ حق تعالیٰ از میانِ خودِ ایشان پیغمبرے را برائے اصلاحِ ایشاں مبعوث میساخت۔ اما ہر گاہ در اُمتِ پیغمبرِ ما کہ جانِ جہان فدایش باد فساد پیدا گردد پیغمبرے را از پیغمبران گذشتہ بجہتِ اصلاحِ حال ایں اُمت از دار الجناں باز گرداند۔ گویا درمیان اُمتِ محمدیہ آں وقت ہیچکس را صلاحیتِ آں نباشد

کہ اصلاحِ امتِ او کند۔ اگر ما ایں عقیدہ را تسلیم کنیم۔ لاجرم ما نیز در توہین و عداوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از یہود و نصاریٰ کم نتوانیم بود۔ زیرا کہ آں ہر دو گروہ بر قوّتِ قدسیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمیں اعتراض می کنند۔ و ما نیز بذریعۂ ایں عقیدہ انکار قوّتِ قدسیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مے کنیم۔ ہر گاہ کہ چراغے فروزاں باشد۔ بالیقین از دے چراغہائے دیگر تواں افروخت۔ و چراغے کہ نور او مُردہ بود۔ چراغے دیگر ازو بر افروختن ممکن نباشد۔ پس اگر خدا نخواستہ در اُمّتِ محمدیہ ایچنیں زمانہ آمدنی است وایں قدر حالتِ او خراب شدنی است کہ ہیچکس ازیں اُمّت برائے اصلاح او نتواند برخاست۔ پس معًا ایں امر نیز تسلیم نمودن خیلے ضروری گردد۔ کہ دراں زمانہ فیضانِ قدسیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مسدود گردد۔ نعوذ باللہ من ذٰلک ؛

آں کدام مُسلمانے است۔ کہ نمیداند۔ کہ تا آں زمان کہ خدا تعالیٰ میخواست کہ سلسلہ موسویہ را جاری دارد۔ از اتباع موسیٰ علیہ السلام آنچناں مردانِ کامل العرفان پیدا می شدند کہ اصلاح اُمّتِ موسیٰ میکردند۔ لیکن چوں مشیت ایزدی خواست کہ سلسلۂ موسویہ منقطع گردد۔ بابِ نبوت بروئے قوم موسیٰ مسدود فرمود۔ و دروازہ رسالت بر روئے بنی اسمٰعیل کشود۔ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہٗ را مبعوث نمود۔ پس اگر بعد از رسُول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم باز رسُولے از سلسلۂ موسویہ بیاید۔ لاجرم معنی اش غیر ازیں نباشد کہ او سبحانہ تعالیٰ شانہ سلسلہ محمدیہ را ہم قطع سازد۔ و نعوذ باللہ دراں حین قوتِ قدسیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضعف پذیرد۔ زیرا کہ فیضانِ او کسے را از اُمّتِ او بہ ایں رتبہ نتواند رسانید۔ کہ از نورِ محمدی پرتوے یافتہ اصلاحِ اُمّت کند۔ افسوس کہ مردُم برائے ذاتِ خود زیادہ از ضرورت غیرت می کنند۔ پسند نمی نمایند کہ ہیچ

عیبے بجانب ذاتِ ایشاں منسوب گردد۔ واما بر ذاتِ اقدس نبی معصوم صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم ہر عیبے اگہ میخواہند۔ بہ جرأتِ تمام وجسارتِ مالاکلام منسوب میکنند ولیکن ماآں محبت راچہ کنیم کہ محض بہ زبان باشد۔ وبادل تعلق ندارد۔ وآں دعوئ محض چہ کار ما می آید کہ باخود دلیلے وبرہانے ندارد ؂

اگر مردم براں حضرت صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم فی الواقع محبت میداشتند۔ برائے یک دقیقہ ہم گوارا نمیکردند کہ یک پیغمبرے از بنی اسرائیل آمدہ اصلاح اُمتِ محمدیہ نماید۔ آیا ہیچ غیرتمندے کہ درخانۂ خود سامانِ ہر قسم مہیّا وموجود دارد برائے چیزے پیش دیگرے دست دراز می کند۔ وباوجود توانائی برائے یاوری خود دیگرے را میخواند ہماں ملایانِ زمانہ کہ میگویند کہ نعوذ باللہ برائے اصلاح اُمتِ محمدیہ وبجہتِ مخلصی ایشاں از مصائب صعبہ مسیح ناصری می آید۔ برائے خود اینقدر اظہار غیرت کنند کہ اگرچہ در بحث حالت شان بہ مغلوبیت ہم رسیدہ باشد۔ باز ہم اعتراف بر مغلوب بودن خود نمی کنند۔ واز دیگر کسے یاری جستن ومدد خواستن پسند نمی نمائند۔ وبالفرض اگر احدے بر معاونتِ ایشاں از خود آمادہ گردد۔ بجائے ممنونِ احسانِ او بودن بروے اظہار ناخوشنودی مے نمائند۔ کہ آیا من جاہل ونادان ہستم۔ کہ تو در دہن من لقمہ میدہی ولیکن نسبتِ حضرتِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وعلےٰ آلہ وسلم بچہ قدر گستاخی وبے پروائی میگویند کہ بلے بجہتِ اصلاحِ اُمتِ محمدیہ از سلسلۂ بنی اسرائیل یک پیغمبرے بالضرور می آید۔ گویا قوتِ قدسیۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزعم ایشاں خود کارِ اصلاحِ اُمتِ خود نتواند کرد واحدے را بجہت سرانجام ایں مہام از اُمتِ خود برپا نتواند نمود۔ بلکہ برائے انصرام ایں کار دست استعانت واستمداد پیش یک نبی سلسلۂ بنی اسرائیل بکشاید۔ آہ یا لہفا

نمی دانم کہ دلہائے ایں مردم مردہ است یا خود عقل ایشاں را دزد بردہ است۔ آیا تمام غیرت و حمیت شاں برائے نفسہائے خود شان است۔ و برائے خدا و رسول در دل ایشاں ہیچ غیرت باقی نماندہ است۔ و ہمگی خشم شان بر مخالفانِ جان شاں ختم شدہ است و از بہر خفگی بر آنانکہ بر خدا و رسول حملہ میکنند۔ در دلہائے شاں جائے نماندہ است

مارا گفتہ می شود کہ چرا از آمدن پیغمبر اسرائیلی انکار می کنید۔ مگر ما دلہائے خود را کجا بریم۔ و نقشِ محبت رسولِ پاک را از لوحِ دل چگونہ بشوئیم۔ کہ مارا برتر از عزت رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم عزت کسے بنظر نمی آید۔ و ما برائے یک لحظہ ہم تحمل نمی توانیم کرد۔ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم روحنا فداہ منت کش و احسانمند غیر گردد۔ غیرتِ ما برائے یک چشم زدن برداشتِ تصور ایں سخن ہم نتواند کرد۔ کہ چوں ہمہ مخلوق از ابتدائے آفرینش تا انتہائے دورِ زمان بروزِ قیامت جمع آیند۔ و کارنامہائے ہر نبی مرسل علی رؤس الاشہاد بیان کردہ شود۔ اللہ اللہ اندراں وقت گردن نبی کریم صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم زیر بار احسان مسیح اسرائیلی خم شود۔ و فرشتگان پیش روئے اولاد آدم و اقوام عالم صدا بلند کنند۔ کہ چوں در قوت قدسیہ خاتم النبیین ضعف پدید آمد۔ اندراں وقت مسیح اسرائیلی بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منت دانستہ از جنت بیرون آمدن برائے خود پسندیدہ و بہ دنیا باز آمدہ اصلاح امتش کرد۔ و او را از تباہی مخلصی داد۔

ما مردم ایں امر را برائے خود خیلے پسند داریم کہ زبانہائے ما با کاردہائے تیز بریدہ شود۔ از نیکہ چنیں سخنہائے اہانت آمیز در بارہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم بر زبان رانیم و دستہائے ما شل شدہ بہتر است۔ از نیکہ انچنیں کلمات را نسبت بذاتِ بابرکات

فخر رُسل تحریر نمائیم۔ رسُول الثقلین محبوب خدا است۔ زینہار قوت قدسیہ آں معشوق الٰہی در ہیچگاہ معطل و مہمل شُدن امکان ندارد۔ او خاتم النبیین است فیضِ او الی ابدالآبدین جاری بماند۔ و گردن مُبارک او زیر بارِ منت ہیچکس خم نگردد۔ بلکہ احسان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر جمیع انبیاءؑ ثابت و محقق است ہیچ پیغمبرے نیست کہ از اقوام مختلفہ عالم رسالت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تسلیم کنانیدہ باشد۔ لیکن آیا لکو کہا بلکہ لکوک در لکوک انسان ہستند۔ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازیشاں تصدیق سائر انبیاء علیہم السلام کنانیدہ است۔ در ہندوستان مطابق آنکہ بیان کردہ میشود ہشتاد ملیون اہل اسلام سکونت میدارند کہ اکثرے ازیشاں از دین ہنود توبہ کردہ مُسلمان گشتہ اند۔ و پیروان دیگر مذاہب از مُسلمانان در تعداد کمتر اند۔ و باقی تمام بُت پرستان ہنود ہستند۔ کہ قبل از مُسلمان شُدن نام ہیچ پیغمبرے را نمیدانستند۔ مگر برسالتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایمان آوردہ بر موسیٰ و عیسیٰ و دیگر انبیاء نیز ایمان آوردہ اند۔ اگر اسلام در خانہ ہائے ایشان داخل نمی شُد۔ امروز ہمہ شاں ایں انبیاء کرام را دشنام میدادند و ناسزا می گفتند و ایشاں را از مدعیان کاذب می شمردند۔ چنانچہ اکنوں نیز برادران شاں کہ مشرف بہ اسلام نگشتہ اند۔ کلمات ناشائستہ نسبت انبیائے گذشتہ بر زبان می رانند ؛

دہم بریں نمط ظاہر است کہ مردم افغانستان و چین و ایران قبل از مُسلمان شُدن کے بر موسیٰ و عیسیٰ و دیگر انبیاء ایمان میداشتند ایں جودِ خاص و جودِ ذی جود آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم۔ کہ ایشاں را مُقر رسالتِ موسیٰ و عیسیٰ و دیگر انبیاء ساخت است لہذا احسان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر جمیع انبیاء ثابت و متحقق است۔ زیرا کہ صداقت شاں از نظر خلائق مخفی و محتجب بود۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنرا پیش روئے خلائق ہویدا و آشکارا

نمود۔ و بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم احسان ہیچ پیغمبر نیست۔ خدا تعالیٰ ہرگز صبح آں روز را در روئے دُنیا آشکار ننماید۔ کہ دراں روز فیضانِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منقطع گردد۔ و پیغمبرے دیگر اصلاح امتِ او کند۔ بلکہ در ہر زماں کہ ضرورت اصلاح ایں اُمّت پیش آید۔ اللہ تعالیٰ از پیروانِ او وقتاً فوقتاً بعض فرہمندان را کہ از علم او فیض یافتہ باشند۔ مبعوث نماید۔ کہ اصلاحِ گم کردگان راہ ہدایت نمایند۔ و ہمہ کارنامہ شاں کارنامۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد۔ چراکہ شاگرد از اُستاذ و اُمّتی از نبیٔ خود جُدا قرار دادہ نمی شود۔ و گردن ہائے شاں زیر بار احسان او خم شدہ باشند۔ و دلہائے شاں از بادۂ محبت او لبریز و سرہائے شاں از نشۂ عشق او سرشار۔ الغرض در باز آمدن یک رسُول از رسُولان گذشتہ برائے اصلاحِ اُمّت محمدیہ خیلے توہین آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم و نیز از دوبارہ آمدنِ یک نبی از انبیائے بنی اسرائیل درجۂ بلند حضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ حق تعالیٰ باذات بابرکات او کرامت فرمودہ بسیار ساقط مے شود۔ حق تعالیٰ میفرماید:۔

ان اللہ لا یغیر ما بقوم حتیٰ یغیروا ما بانفسہم۔ یعنی خداوند کریم کسے را نعمتے کہ بخشیدہ است۔ تا آنکس در جانِ خود تغیر نہ دہد آں نعمت از و زائل نمی سازد۔

حالا بعد از تسلیم کردنِ ایں عقیدہ ضروری است کہ یا ایں امر قبول کردہ شود کہ نعوذ باللہ در ذات سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم تغیرے واقع گشتہ است۔ یا خدا تعالیٰ عہد خود را بشکست یا ایں سخن را باور باید کرد۔ کہ با دیگر ہمہ بنی نوع انسان عادت خداوندی ہمیں است کہ نعمتِ بخشیدہ خود باز پس نمی ستاند۔ مگر معاذ اللہ باآں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بخلاف عادت خود سلوک فرمودہ۔ و ایں ہر دو عقیدہ مستلزم کفر است۔ چراکہ در یکے انکار خدا تعالیٰ است۔ و در دیگر انکار رسُول او تعالیٰ پس بایں وجوہ از ہیچ

عقاید سخیفه اظهار بیزاری مے نمائیم۔ و عقیدهٔ ما این است که آں مسیح که مارا وعده داده
شده است۔ لامحاله از میانِ همین امت است۔ و این در قبضهٔ قدرت اوست که هر کرا
بخواهد۔ بر مقامیکه اراده کند۔ ایستاده نماید۔ و برتبهٔ که خواهد متمکن سازد۔ و از احادیثِ
نبویه ثابت می شود که مسیح موعود از امت محمدیه باشد۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرموده
است که لا المهدیُّ الّا عیسٰے۔ (ابن ماجہ باب شدة الزمان) یعنی بغیر عیسٰی دیگر هیچ مهدی
نیست۔ و نیز فرمود که کیف انتم اذا نزل ابن مریم فیکم و امامکم منکم (بخاری
کتاب الانبیاء۔ باب نزول عیسٰی بن مریم) یعنی درآں وقت حال شما چگونه باشد که درمیان شما
ابن مریم نازل شود۔ که امام شما و از شما باشد۔ اگر اندریں هر دو ارشاد نبوی بنظر غائر
دیده شود۔ صاف ظاهر میشود۔ که در عهد فرخندگی مهد مسیح موعود مهدیٔ دیگر نباشد
و ذات او امام امت و ازیں امت باشد۔ و هیچکس غیر ایں امت و بیرون ازیں امت
نیاید۔ پس ایں خیال که مسیح موعود وجودے علیحده از مهدی و مهدی وجودے دیگر
از مسیح موعود است۔ سراسر خیال باطل و خلاف حدیث لا المهدی الّا عیسٰی است +
و کار یک مومن دیندار ایں است که بر گفتهٔ آقائے خود اعتماد کرده غور کند۔ و اگر او را
در دو ارشادِ آقا تضاد بنظر آید۔ آں را بتدبّر و تفکرِ خود رفع نماید۔ اگر رسول اکرم
صلی اللہ علیہ وسلم بیکبار فرموده است۔ که اوّل مهدی ظاهر گردد۔ و بعد ازاں
عیسٰی نازل شود۔ و او در اتّباع و اقتدائے مهدی نماز ادا کند۔ و بار دیگر ارشاد
کرده است۔ که بجز مسیح مهدی کسے نیست۔ پس آیا لازم است که ما ازیں هر دو قول
یکے را ردّ کنیم یا اینکه بر هر دو قول غور نمائیم۔ و اگر در هر دو قول صورت وفاقے بهم رسد
آں طریقِ توفیق بین القولین را با جان و دل قبول نمائیم۔ و اگر کسے تدبّر قلیل بعمل آرد

بروآشکار اگردد۔ کہ دریں ہر دو قول صورت وفاق ہمین است کہ حدیث لا المہدی الا عیسیٰ حدیث ثانی را مفسر است۔ یعنی اوّل پیشگوئی نزول مسیح کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہ آں الفاظ بیان فرمودہ است کہ ازاں در فہم انسان تبادر می شود کہ وجود مسیح از وجود مہدی جُدا باشد۔ باز آخر ا بحدیث لا المہدی الا عیسیٰ واضح گردانید کہ کلام نخستین بطریق مجاز و استعارہ بود کہ ازاں محض ایں مُراد بود۔ کہ اوّلاً از اُمّت محمدیہ یک انسان کامل بر اصلاح اُمّت محمدیہ مامور شود۔ در بدو حال او را در مقام ہیچ یک از رسولاں خاص استادہ کردہ نشود۔ پس پیشگوئی نزول ابن مریم در حق او بہ اتمام برسد۔ و او دعویٰ مسیح موعود بودن نماید۔ ہمانا ہمیں ہیچ اظہار دو منصب جلیل برائے او فرمودہ است۔ یعنی اوّلاً دعویٰ عام اصلاح مردُم نماید۔ بعد ازاں دعویٰ خاص یعنی دعویٰ مسیح موعود بُودن کند۔ در پیش خبرہائے انبیاء ایں گونہ کلام بسیار واقع شدہ است۔ بلکہ اگر ہیچو استعارات را از پیش خبرہا دور کردہ شود۔ فہم معانی آں پیش خبری ہا دشوار گردد۔ اگر از احادیث مذکورہ ایں مُعانی را مراد نگرفتہ شود باز ازیں دو امر یک امر را کہ ہر یکے ازاں خیلے خطرناک است تسلیم کردن ناگزیر باشد۔ یا ایں سخن را مسلّم داشتن ضروری باشد۔ کہ حدیث لا المہدی الا عیسیٰ دروغ است۔ و یا ایں امر تسلیم کردن لابدی باشد۔ کہ دریں حدیث نفی وجود مہدی دیگر کہ علاوہ مسیح باشد نہ کردہ شدہ است۔ بلکہ دریں حدیث مقابلہ درجات مسیح و مہدی کردہ و فرمودہ کہ اصل مہدی خود مسیح موعود باشد۔ کہ بمقابلہ او مہدی موعود مرتبتے و حقیقتے نداشتہ باشد چنانکہ گفتہ میشود۔ لا عالم الا فلان۔ و ازیں قول ہرگز ایں مراد نباشد کہ بغیر از و دیگر کسے در دُنیا عالم نیست۔ بلکہ معنی ایں سخن سوائے ازیں نمی باشد۔ کہ او در علم خود

فاضل تر است کہ علم دیگراں در مقابلہ او ہیچ است ٭

پس ازیں ہر دو معنی نتائج خطرناک حاصل بگردد۔ زیرا کہ یک حدیث را بلا وجہ موجہ باطل قرار دادن خطر عظیم دارد۔ علی الخصوص آں حدیث کہ با خود شواہد نیز دارد وایں سخن کہ مہدی بمقابلہ مسیح ہیچ است۔ ایں نیز خلاف مضامین آں احادیث است کہ در آں مہدی را امام و مسیح را مقتدی او قرار دادہ شدہ است۔ الغرض ماسوائے ایں معنی کہ امتِ محمدیہ را خیر دادہ شدہ است۔ از وجودیکہ اوّلاً دعوی مطلق مصلح بودن کند۔ و بعد از ان دعوائے مسیح موعود بودن و بجز ایں معنی ہیچ معنی اصحیح ازیں حدیث بر نمی آید

حقیقت امر ایں است کہ مردم را انما منز مغالطہ ازیں جہت افتادہ است کہ در حدیث نسبت مسیح لفظ نزول آمدہ است۔ وازیں لفظ فہمیدہ اند کہ ہماں مسیح اوّل دوبارہ بدنیا باز آید۔ حالانکہ لفظ نزول در آں احادیث بداں معنی نیامدہ است کہ ایں مردم فہمیدہ اند۔ بلکہ ہر گاہ ذکر آفرینش چیزے کردہ می شود کہ مفید و با منفعت باشد۔ یا ذکر تغیرے کردہ آید کہ با برکت کثیر بود یا ظاہر کنندۂ جلال ایزد متعال باشد پس بہ زبان عربی ظہور و وقوع آنرا بلفظ نزول تعبیر کنند۔ چنانچہ حق جل و علا در قرآن مجید فرمودہ است ثُمَّ انزل اللہ سکینتہ علی رسولہ (توبہ) و نیز فرمودہ ثم انزل علیکم من بعد الغم امنۃ نعاسًا (آل عمران) و ہمچنیں ارشاد کردہ۔ وانزل لکم من الانعام ثمانیۃ ازواج (زمر) و ہم بریں نسق است۔ قد انزلنا علیکم لباسًا یواری سواتکم و ریشًا (انعام رکوع ۳) و نیز فرمودہ وانزلنا علیکم المن والسلوٰی (بقرہ) وانزلنا الحدید فیہ باس شدید و منافع للناس ولیعلم اللہ من ینصرہٗ ورسلہ بالغیب ان اللہ قوی عزیز (حدید ع ۳) ولو

بسط اللّٰہ الرزق لعبادہ لبغوا فی الارض ولکن ینزّل بقدرٍ ما یشاءُ انّہٗ بعبادہٖ خبیرٌ بصیرٌ (شوریٰ رکوع ۴)

وظاہر است کہ سکینہ در دل انسان پیدا میشود۔ ونعاس یعنی خواب نام یک فعل جوہر دماغ است۔ وانعام یعنی بہائم ولباس وسماروغ وبود نہ و آہن ورزق وسائر اشیائے دنیاوی برہمیں زمین پیدا میشوند۔ نزول ایں چیزہا از آسمان کسے ندیدہ است ونہ از آسمان فرود آمدنِ ایں اشیاء از قرآن وحدیث ثابت میشود۔ بلکہ حق تعالیٰ در قرآن مجید بصراحت فرمودہ است۔ وجعل فیہا رواسی من فوقہا وبارک فیہا وقدر فیہا اقواتہا فی اربعۃ ایّام سواءً للسائلین (حم سجدہ) یعنی در زمین وبر سطحِ آں کوہ ہا را پیدا کرد و درزمین بکثرت سامان خلق فرمود۔ وہر نوع غذا در آں بیافرید۔ ایں ہمہ کارہا یعنی پیدائش زمین و آفریدن کل اشیا وجانوران در چہار ایّام بہ اختتام رسید۔ وایں امر برائے جمیع اصناف پرسندگان یکسان است یعنی ایں مضمون ہرچند متضمن علوم عالیہ و دقائق حکمیہ است کہ چندے ازاں دریں ایام حاضرہ ظاہر شدہ است وجملے ازاں علوم در ازمنہ آتیہ ہویدا گردد۔ وسوالات جدیدہ ومسائل عدیدہ دریں بارہ پیدا شود۔ مگر ما ایں مضمون را بطورے ادا کردہ ایم کہ مردم ہر طبقہ واقوام ہر زمانہ مطابق علوم وموافق عقول وترقیات زمانہ خود ازاں بیان جواب ہائے صحیح حاصل نمایند۔ کہ برائے طبائع شان موجب اطمینان باشند۔

الغرض از قرآن مجید ثابت است کہ ایں ہمہ اشیا کہ ذکر آنہا دریں آیات بینات بلفظ نزول وارد شدہ است از آسمان فرود نیامدہ است۔ بلکہ خالق الارض والسموات ایں چیزہا را از زمین برانگیخت است۔ لہذا برائے مسیح موعود نیز لفظ نزول بلحاظ تعظیم

منزلت جلالت مقام او مستعمل شده است۔ و ہرگز این مراد نیست کہ او در نفس الامر از آسمان فرود آید۔ چنانچہ حضرت حق سبحانہ تعالیٰ لفظ نزول در شان سید ولد آدم صلی اللہ علیہ وسلم ہم استعمال فرمودہ است۔ و جملہ مفسرین ازیں لفظ نزول شرف و عظمت و رفعت درجہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مراد گرفتہ اند۔ و بر فہمیدن این مدعا و مراد و مقصد مجبور گشتہ اند۔ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہ در مکہ معظمہ در دودمان رفیع الشان قریش تولد فرمودہ است۔ و اسم پدر مبارکش عبداللہ و نام مادرش آمنہ خاتون بودہ است۔

و آیتے کہ در آن ذکر نزول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بیان شدہ این است کہ قد انزل اللہ الیکم ذکرًا رسولًا یتلوا علیکم آیات اللہ مبینات لیخرج الذین اٰمنوا و عملوا الصالحات من الظلمات الی النور (سورہ طلاق ع ۲) یعنی حق تعالیٰ برشما ذکر یعنی رسول را نازل فرمودہ کہ برشما آیات بینات الٰہی را میخواند تا مومنان و نیکوکاران را از تاریکی ہا بسوئے نور برآرد۔ چہ قدر مقام تعجب است کہ ہمان یک لفظ نزول است کہ بجہت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و برائے مسیح علیہ السلام مستعمل شدہ است۔ مگر علمائے زمانہ معنی آنرا در حق حضرت رسالت پناہ دیگر می گیرند۔ و برائے حضرت مسیح معنی دیگر می کنند۔

ہرگاہ کہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم در دنیا پیدا شدہ است۔ و در شان وے لفظ نزول وارد شدہ است۔ اگر ہمین لفظ نزول در حق مسیح موعود استعمال گردد۔ مراد ازان پیدائش مسیح موعود و بعثت او گرفتہ شود۔ کدام جائے حیرت و مقام تعجب است

شبہ دوم این ارادہ میشود کہ مسیح موعود در احادیث بلفظ ابن مریم ذکر یافتہ است وازین نام ہمین ثابت میشود۔ کہ ہمان مسیح ناصری باشد۔ و خیال ندارند کہ چون خود در اشعار

ایشاں لفظ عیسیٰ بکثرت درحق دیگراں مستعمل شدہ است۔ وگاہے ایشاں برہیچو اطلاقات اعتراضے نہ کردہ اند۔ پس اگر خدا تعالیٰ شخصے را بنام عیسیٰ یاد فرماید۔ کدام جائے تعجب باشد۔ وہمچنین ایشان در محاورات خود اسخیا را حاتم وشیدائیان فلسفہ را محقق طوسی۔ وارباب ملکۂ استخراج مسائل را فخر رازی میگویند۔ مگر لفظ ابن مریم در دل ایشاں شبہات پیدا می کند۔ اگر لفظ ابن مریم افادۂ تعیین وتشخص ذات خاص میکند۔ چرا الفاظ طائی وطوسی ورازی وغیر ذالک افادۂ تعیین وتشخص ذوات معلومہ نے کنند۔ پس اگر باوجود استعمال نمودن ایشاں ایں الفاظ را مراد ایشاں ایں امر نمی باشد کہ آں شخص از قبیلۂ طے یا از شہر طوس یا رے است۔ باز چرا از لفظ ابن مریم ایں نتیجہ می برآرند کہ آں موعود ہماں عیسیٰ نبی اللہ است کہ پور مریم صدیقہ بود۔ وپیشتر ازیں بہ نوزدہ صد سال گذشتہ است۔ حالانکہ الفاظ طے وطوس ورے چناں نیند۔ کہ مجازاً در معنیٔ دیگر استعمال یافتہ باشند۔ اما لفظ ابن مریم آں اسم است کہ در قرآن کریم بجہت اظہار حالتے خاص استعمال شدہ است۔ کما قال اللہ تبارک وتعالیٰ۔ وضرب اللہ مثلا للذین امنوا امرأۃ فرعون اذ قالت رب ابن لی عندک بیتًا فی الجنۃ ونجنی من فرعون وعملہ ونجنی من القوم الظالمین۔ ومریم ابنت عمران التی احصنت فرجہا فنفخنا فیہ من روحنا وصدقت بکلمات ربہا وکتبہ وکانت من القانتین (سورہ تحریم) یعنی حق تعالیٰ مومناں را بازن فرعون مثال دادہ است۔ ہرگاہ کہ آں زن دعا کرد۔ کہ اے پروردگار من برائے من نزدیک خود در بہشت یک خانہ بنا فرما ومرا از فرعون وکار وکردار او نجات بدہ۔ ومرا از پنجۂ ظالماں رہائی عطا کن۔ ومثال دیگر با مریم بنت عمران دادہ کہ او فرج خود (یعنی سوراخہائے بدنِ خود) را حفاظت کرد است

پس ما بر دل او کلام خود نازل کردیم۔ واو تصدیق کلام ما و تصدیق کتابہائے ما اگرد واز فرمانبرداران ما شد۔ ہرگاہ کہ حضرت حق نام یک حالتے را کہ در جینے از احیان مرد مؤمن راپیش می آید۔ بحالت مریمی یاد می فرماید۔ وآں مومن را مریم نام می نہد پس اگر خدا تعالیٰ در حق موعودے لفظ ابن مریم استعمال فرماید۔ آیا دریں صورت معنی آں ہمیں نباشد کہ او از حالت مریمی بتدریج ترقی نمودہ تا حالت ابن مریمی یعنی حالت عیسوی برسد کہ روزگار حیات او در بدو حال پاک و بے لوث مثل مریم باشد۔ ودر آخر ایام حیات مثل عیسیٰ بن مریم موید بروح القدس گردد۔ و روزہائے آخر عمر خود در اصلاح عالم وقائم کردن راستی بسر کند۔

درمعانی کلام الٰہی تدبّر و تفکر کردن و در بحر زخّار بیانش غوطہ خوردن و لآلی بیضائے حقایق و معارف بدست آوردن شاید کہ نزد علمائے ایں زمانہ حرام است۔ اگر ایشاں ہمیں میکردند کہ در علومے کہ علمائے رُوحانی در قرآن کریم تدبّر کردہ و بر حیات انبیاء علیہم السلام تامّل نمودہ و بر اقوال ایشاں فکر دوانیدہ استنباط کردہ اند۔ ودر کتب خود نوشتہ اند۔ غور میکردند بیش پائی نمی خوردند۔

شیخ شہاب الدین سہروردی در کتاب عوارف المعارف می نگارد کہ علاوہ از ولادت صوری جسمانی برائے انسان یک ولادت دیگر است کہ آنرا ولادت معنوی گویند۔ و در تائید ایں مقدمہ نہ از دیگر کسے بلکہ خود از حضرت عیسیٰ قولے نقل میکند کہ (یصیر المرید جزء الشیخ کما ان الولد جزء الوالد فی الولادۃ الطبیعیۃ وتصیر ہذہ الولادۃ انفاً ولادۃ معنویۃ کما ورد عن عیسیٰ صلوٰۃ اللہ علیہ لن یلج ملکوت السماء من لم یولد مرتین فبالولادۃ الاولیٰ یصیر لہ ارتباط بعالم الملک

وبهذه الولادة يصير له ارتباط بالملكوت۔ قال الله تعالیٰ وکذلک نری ابراھیم ملکوت السمٰوات والارض ولیکون من الموقنین) یعنی مُرید جزوِ پیرِ خود میگردد۔ چنانچہ در ولادتِ طبعی پسر جزوِ پدرِ خود می باشد۔ وایں ولادت بجہتِ او درآں حال ولادتِ معنوی می باشد۔ چنانچہ از عیسیٰ علیہ السلام مروی است کہ در سلطنتِ آسمان ہرگز کسے داخل نگردد۔ تا دوبارہ ولادت نیاید۔ باز شیخ از جانبِ خود میگوید کہ از ولادت اولیٰ اورا بہ عالمِ ملک یعنی بعالمِ طبعی تعلق پیدا می شود۔ و بولادت ثانیہ اورا بعالمِ ملکوت تعلق دست دہد۔ چنانچہ حضرت آفریدگار تعالیٰ شانہٗ میفرماید کہ ما ہمین طور ابراہیم راآں اقتدارِ خود کہ ما را بر آسمان و زمین حاصل است وانمودیم تا از یقین یافتگاں گردد۔ انتہیٰ کلام الشیخ۔

از عبارتِ مذکورہ ظاہر است کہ نزد شیخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ برائے ہر مومن ولادت معنوی ضروری است۔ و در تائید ایں مقدمہ یک آیتے از آیاتِ کلام اللہ و قولے از اقوال حضرت عیسیٰ نوشتہ است۔ پس چوں ولادتِ معنوی برائے ہر مومن از بس ضروری است۔ و حضرت عیسیٰ ورا بجہت ترقیات روحانی شرط قرار دادہ اند۔ باز آیا تحقق ایں ولادت معنویہ صرف برائے مثیل مسیح محال و ناممکن است؟

خلاصہ اینکہ دوبارہ زندہ شدن یا باز آمدن مسیح علیہ السلام مخالفِ شان الٰہی و خلاف فرمانِ او و منافی عظمت رسول کریم و ضد فرمودہ ہائے اوست صلی اللہ علیہ وسلم و امورے کہ براں بنائے ایں عقیدہ نہادہ شدہ است۔ ناشی از قلت تدبر است۔ حقیقت امر ایں است کہ بعثت شخصے از ہمیں اُمت مرحومہ کہ در رنگ مسیح ابن مریم

رنگین باشد۔ یک امر ضروری بود کہ بوقوع رسید۔ و او بروقتِ خود نمایاں گردید و بطفیلے
کساں از طفیل او راہ منزل مقصود دیدند۔ و گروہ کثیر از گمراہان بہ رہنمائی او بجادۂ
رُشد و ہدایت رسیدند ۔

اعتراض سوم

اعتراض سوم۔ برجماعتِ ما ایں میکنند کہ ما مردم بعد از رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم
سلسلۂ وحی الٰہی و نبوت را منقطع نمیدانیم۔ ایں اعتراض نیز نتیجۂ قلتِ تدبر یا ثمرۂ عداوت
و دشمنی است۔ حقیقت الامر ایں است کہ ما بر الفاظ انحصار نداریم۔ تعبیر مدعا بہر لفظے
کہ باشد بودہ باشد۔ پسند ما ہمان است کہ دراں عزت و عظمتِ خدا تعالیٰ و رسول اکرم
صلی اللہ علیہ وسلم باشد۔ ما ہرگز برائے لمحۂ ہم قائل ایں عقیدہ نمیگردیم کہ چنیں کسے بعد
از خاتم النبیین آید کہ رسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بند نمودہ کلمۂ جدید و قبلۂ
نو تجویز کند۔ و احداث شریعت جدیدہ نماید۔ یا حکمے را از احکام شریعت منسوخ
گرداند۔ یا مسلمانان را از اطاعت آں سراج رُسل برآوردہ بر اطاعتِ خود مائل
سازد۔ یا خود از جادۂ اتباع آں سرور قدم بیروں نہد۔ یا او را از جناب ایزدی
بیواسطہ و بیوسیلہ و بے ذریعۂ رسول کریم صلے اللہ علیہ وسلم فیضے حاصل شدہ باشد
بالفرض اگر ہمچو شخصے در دُنیا پیدا شود۔ البتہ دین اسلام منسوخ و باطل گردد۔ و
وعدہا نیکہ حق تعالیٰ با محبوب خود فرمودہ است۔ ہمہ دروغ بیفروغ برآید۔ نعوذ
باللہ من ذٰلک۔ ولیکن ما ایں امر را نیز گاہے پسند نمی توانیم کرد کہ وجود ذی جود رحمۃ للعالمین
سید المرسلین را آنچناں قرار دادہ شود کہ او تمام فیوض الٰہی را از مردم دریغ داشتہ
ابواب رحمت الٰہی را بر روئے پس آیندگان مسدود فرمودہ است۔ و بجائے اینکہ
آمدن آں سرور عالم در ترقیات عالمیان ممد و معاون باشد۔ سد راہِ ترقیات ایشاں

گشتہ است۔ گویا بجائے اینکہ بنی نوع انسان را بخدا برساند۔ از اعلیٰ مقامات وصول الی اللہ ایشاں را محروم ساختہ است۔

چنانکہ خیال اوّل یعنی بعثت پیغمبر تشریعی برباد کنندۂ اسلام است۔ ہمچناں ایں خیال نیز یعنی مبعوث نشدن پیغمبر غیر تشریعی بر ذات رسُول اکرم صلعم یک حملہ خطرناک است۔ و ما مردم جماعت احمدیہ نہ آنرا قبول توانیم کرد۔ نہ ایں را۔ زیراکہ ما بیقین میداریم۔ بر اینکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے عالمیاں یک رحمتے بود بس عظیم۔ و بر یقین ما چہ حصر! ایں امر را ہر بینندۂ بچشمان خود می بیند۔ آں فخر اولاد آدم بقدوم میمنت لزوم خود اہل عالم را از فیوض سماوی محروم نگردانیدہ بلکہ از بعثت شریفہ خود دریائے فیوضات الٰہیہ بیشتر از بیشتر جاری فرمودہ۔ اگر قبل از بعثت مبارکہ فیض آلٰہی مثل یک رودے یا نہرے بُود۔ بہ یمن تشریف آوری او بجہت تشنہ کامان معرفت مثل بحر زخار موجزن گردیدہ است۔ زیراکہ پیش از ظہور آں ذات مقدسہ جوہر علم بکمال خود نرسیدہ بُود۔ و ظاہر است کہ بغیر علم کامل عرفان کامل دست نمی دہد۔ در مصحف مجید آں حقایق و معارف بیان شدہ است کہ در صحف اولیٰ مذکور نیست۔ پس اہل ایمان را از کفش برداری آں خلاصۂ اکوان در ایقان و عرفان ترقیات بے پایاں حاصل آمدہ است۔ و افراد ایں اُمت مرحومہ بہ آں مقامات علیا و مدارج قصویٰ می توانند رسید کہ امم سابقہ را بہ آں راہے نبود۔ و اگر ایں چنیں ایمان نداشتہ آید۔ باز برائے رسول کریم صلعم کدام فضیلت بر سائر انبیاء تواند بُود۔ لاریب ما ہمچو نبوتے کہ بغیر اتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاصل آید مانمنکر آں ہستیم۔ و بہمیں سبب ما آمدِ ثانی مسیح ناصری را بعد از پیغمبر خدا انکار می کنیم

مگر نبوتے را کہ ازو عزت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم افزوں ثابت شود۔ نفی نمیتوانیم کرد۔
اے بادشاہ ذی جاہ! حق تعالیٰ ذات ترا مہبط انوارِ خود نماید۔ و سینہ ترا برائے
قبول حق وسیع فرماید۔ ہماں نبوت سلسلہ نبی سابق را کہ نبوت تشریعی باشد۔ مسدود
می نماید۔ و ہماں نبوت ناسخ شریعت نبی گذشتہ تواند بود۔ کہ بلا واسطہ حاصل آید۔
اما نبوتے کہ از فیض اتباع نبی سابق کسے را دست دہد۔ و غرض ازاں محض اشاعت
دین و اظہار علو شان آں نبی باشد۔ او ہرگز کاسرِ شانش نبود۔ بلکہ مظہر عزت و عظمت
آں باشد۔ و بقائے ایں قسم نبوت از قرآن کریم ثابت است۔ و عقل سلیم نیز دلالت
می کند۔ کہ وجود اینچنیں نبوت در امت مرحومہ ممکن است۔ و اگر اینچنیں نبوت ایں
امت را حاصل نشود۔ پس ایں امت مرحومہ را بر امم سابقہ ہیچ فضیلتے و مزیتے نماند
رسول کریم فرمودہ است کہ در امت موسیٰ علیہ السلام محدثان کثیر بودہ اند۔ اگر
قوت قدسیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہم صرف تا مقام محدثیت می تواند رسانید دریں
صورت ذات بابرکات آں فخر رسل را بر دیگر انبیاء کدام فضیلت و مزیت باشد۔ و
لقب سید ولد آدم و فخر رسل و سید المرسلین بر ذات شریف چگونہ صادق می آید۔ لاریب
صفت خیر الرسل بودن مقتضی است کہ در ذات قدسی صفات آنحضرت بعض آنچناں
کمالات موجود باشد کہ در پیغمبران پیشین موجود و متحقق نبودہ۔ و آں کمال مختص بہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم نزد ما ایں است کہ امتیانِ پیغمبران گذشتہ بقوت جذب و کششِ انبیائے
خود صرف تا بمقام محدثیت می رسیدند۔ اما امتی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہ فیض
اطاعت و اتباعِ آں سرورِ عالم بمقام نبوت نیز فائز می گردد۔ و ہمیں کمال قوت قدسیہ
است کہ دل یک مومن را از محبت و عشق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم لبریز و سرشار میسازد

اگر دروازۂ ایں نبوت ہا لواسطہ نیز بباعث بعثت آنحضرت صلعم مسدود شدہ است پس تشریف آوری آنجناب موجب محرومی قسمت بنی نوع انسان ثابت گردد۔ و وجود قرآن کریم ہم بے سود ثابت شود۔ زیرا کہ ازیں عقیدہ لازم می آید کہ قبل از بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مردم نائل درجات اعلیٰ می شدند۔ ولیکن بعد از بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مردم ازاں مدارج علیا باز داشتہ شدہ اند۔ ونیز یک عاقل مجبور میگردد۔ بر تسلیم ایں سخن کہ کتب سابقہ سماویہ در حصول مرتبہ نبوت ممد و معاون امم خود بودہ است۔ و بذریعۂ عمل پیرا بودنِ انسان بر تعلیم آں کتب براں نقطۂ کمال میرسید کہ حق تعالیٰ او را بجہت رتبۂ نبوت پسند می فرمود۔ اما بر تعلیم قرآن عمل نمودہ براں درجۂ رفیع نتواند رسید۔ بفرض محال اگر ایں سخن صحیح است۔ پس باید کہ دلہائے پرستارانِ درگاہِ خداوندی اندرون سینہ ہا خون شود۔ و کمر ہمت شاں بشکند۔ زیرا کہ ایشاں امید ہا بستہ بودند۔ کہ بطفیل بعثت مبارکہ سیّد ولد آدم برائے ترقیاتِ مدارج روحانیہ ابواب جدیدہ بر روئے ما مفتوح گردد۔ و بوسیلۂ حضرت رحمۃ للعالمین با محبوب خود کہ رب العالمین است۔ نزدیک تر گردیم۔ لیکن نعوذ باللہ نتیجہ برعکس برآمد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تشریف آوردہ آں دروازہ را کہ تا زمانِ تشریف آوری او مفتوح بود بر روئے طالبان قرب الٰہی مسدود نمود ؛

آیا یک مومن برائے یک چشم زدن ایں خیال غلط را نسبت ذات رؤف و رحیم رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم در خاطر خود راہ تواند داد؟ و آیا یک عاشق فضائل مصطفویہ برائے یک طرفۃ العین بر ایں عقیدہ سخیفہ قائم تواند ماند۔ حاشا و کلا۔ قسم بذاتِ ذوالجلال کہ وجود ذی جود سرور عالم یک بحرے بود۔ از فیوضات ربانی و برکات روحانی کہ و سعتش را ہیچ

فردِ بشر ادراک نتواند کرد۔ ر ابواب رحمت الٰہی وفیوض نا متناہی را بند نساخته بلکه واکرده است۔ ودرمیان رتبهٔ پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم ومراتب انبیائے دیگر فرقے است بیّن که پیروان انبیائے پیشین از مقام محدثیت فراتر قدم نتوانستند نہاد۔ واز برائے نائل شدن رتبۂ نبوت بسوئے تربیت علیحده ہم محتاج می بودند۔ مگر از پیروی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یک انسان بمقام نبوت ہم فائز میشود۔ ومعذالک از دائرہ اُمّت بودنِ آں سرورِ عالم بیرون ہم نمی رود۔ وہر قدر که درجۂ او بلند شود۔ از غلامیٔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آزاد نتواند شد۔ ارتفاع مقامش اورا از اُمّتی بودن بیرون نیارد۔ بلکه حسب بلندی وبرتری مرتبۂ خود کمر او زیر بار احسان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خم تر میشود۔ زیرا که پیغمبر ما بآں نقطه قرب الٰہی رسیده است که تا بآں دیگر کسے را ہرگز رسائی نیست۔ وذاتِ شریفش چنداں معارج رفعت راطے فرموده است که دست دیگراں ازاں کوتاه است۔ وترقیات آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم به آں درجۂ سرعت جاری است۔ که واہمۂ انسان از اندازه کردن آں قاصر است واز سبقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایں اُمّت مرحومه را نیز بر دیگر اُمم سبقت فی المدارج دست داده است۔ ایں مقام رفیع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم که مذکور شد۔ عقول وافہام مارا مجبور می کند که بعد از وے سلسلۂ نبوتِ غیر تشریعی را درمیان اُمّت مرحومه او الی یوم القیامه جاری وساری اعتقاد کنیم۔ زیرا که ایں امر باعثِ عزت وافتخار آں فخر رسل است۔ ودر مسدود پنداشتن آں خیلے توہین او صلی اللہ علیہ وسلم۔ وعلامت شاہنشاه بودن غیر ازیں نیست۔ که شاہان گردن بلند در تحتِ حکم او باشند۔ اگر شاگردانِ استادے درحالتِ ادنیٰ بمانند۔ لاریب انچنیں اُستاد را اُستاد کامل تسلیم کرده نشود۔ وہمچنیں اگر تحتِ

حکومتِ یک بادشاہے بجزٗ احادالناس و رعایائے فرومایہ نباشند۔ و ہیچ فرمانروائے ربقہ اطاعت او در گردن ندارد۔ بیگمان آں بادشاہ قابلیتِ آں ندارد۔ کہ او را شہنشاہ گفتہ آید و لقبِ شہنشاہ درو نیا لقبِ عزت است۔ نہ موجب ذلت۔ ہم بریں نسق ہماں پیغمبر از پیغمبران دیگر در رتبہ افزوں تر باشد کہ خادمانِ در گاہش بر رتبہ پیغمبری برسند۔ و با ایںہمہ خدام او و امتیانِ او باشند۔ پس خطاب مستطاب وخشورانؔ[1] وخشور مثبتِ رفعتِ شانِ آنحضرتؐ است نہ موجب کسرِ شان۔

درحقیقت ایں غلط فہمی کہ علمائے ایں زمانہ دراں افتادہ اند (قید "ایں زماں" ازاں جہت می افزائم۔ کہ کتب بزرگان پیشین از ابطال ایں عقیدہ فاسدہ مملو اند مثل کتب شیخ محی الدین ابن عربی و تصانیف حافظ ابن قیم و مثنوی مولانا روم و مکتوبات شیخ احمد مجدد سرہندی) ازیں پیدا شدہ است کہ در فہمیدن معنیٔ نبوت خطا کردہ اند و گمان بردہ اند کہ نبی ہماں می باشد۔ کہ شریعتِ نو با خود بیارد یا بعض احکام شریعت سابقہ را خطِ نسخ در کشد۔ و یا از اطاعتِ نبی سابق بیرون باشد۔ اما ایں سخن ہرگز مطابق واقعہ نیست۔ زیراکہ امور مذکورہ برائے نبی لازم نیست۔ بلکہ ممکن است۔ کہ او در قسمے ازیں اقسام ثلاثہ مذکورہ داخل باشد۔ و ممکن است کہ دراں ہیچ ازیں سہ امور نباشد۔ نہ کتابے جدید آوردہ باشد۔ نہ حکمے را از احکام شریعت سابقہ منسوخ کند۔ و نہ او را نبوت بلاواسطہ حاصل شدہ باشد۔ و با ایںہمہ نبی ہم باشد چراکہ نبوت یک مقام خاص است از مقامات قرب الٰہی و ہر کس کہ بہ آں مقام فائز

---

[1] وخشور پیغمبر۔ وخشوراں وخشور بہ اضافتِ مقلوب در اصطلاحِ دساتیرِ آسمانی انبیائے فارس پیغمبر اعظم کہ دیگر پیغمبراں تابع شریعت او باشند۔ مترجم ؛

گردد۔ کار او محض اینقدر است کہ اصلاح حال و اعمال و معتقداتِ بنی آدم کند۔ و مردم را بسوئے حق جل و علا بکشد۔ و دلہائے مردہ را زندگی بخشد۔ و زمین خشک افتادہ را باز سیراب سازد۔ دکلامیکہ برائے ہدایت مردم برو نازل شود۔ بر ایشاں برساند و اینچناں جماعتے فراہم آورد۔ کہ ہمہ زندگانی خود را در راہِ اشاعتِ دینِ حق صرف سازند۔ و اعمال خود را درست نمایند۔ و اسوہ حسنہ او را دستور العملِ کار و کردار خود کنند۔ الغرض ایں علماء نفی نبوت از نہ فہمیدن معنی نبوت کردہ اند۔ ورنہ بعض اقسام نبوت بجائے اینکہ باعثِ کسرِ شان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد۔ موجب رفعت شان آں افضل الرسل است ؎

اکثر علماء ایں حجّت را پیش می کنند کہ قرآن کریم بعد از نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم سلسلہ نبوّت را منقطع نمود است۔ چراکہ میفرماید ما کان محمّدؐ ابا احدٍ من رجالکم ولکن رسول اللہ وخاتم النبیّین۔ یعنی محمد صلی اللہ علیہ وسلم پدر کسے نیست از مردانِ شما ولیکن رسول خدا و خاتم النبیین است۔" پس صورت امکان ندارد کہ اکنوں کسے فائز رتبۂ نبوت شود۔

لیکن ہیچ کسے از بیان قرآن کریم را واکردہ نمی بیند کہ اللہ تعالیٰ دریں آیۃ وافی ہدایت خاتم النبیین را بفتحہ تائے ارشاد فرمودہ است۔ نہ بکسر تاء۔ و خاتم بفتح تائے فوقانیہ بمعنی مہر است نہ بمعنی بند کنندہ۔ و ثبت خاتم یعنی مہر برائے تصدیق می باشد پس معنی ایں است کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم مہر انبیاء است۔ چنانچہ امام بخاری علیہ الرحمۃ در صحیح خود معنی خاتم النبیین اینچنیں کردہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از جملہ انبیاء علیہم السلام نبی صاحب مہر است۔ و در تفسیر ایں آیۃ حدیثے آوردہ کہ از آں

معلوم می شود۔ کہ بر کتفِ مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مُہر نبوت بود۔ کاش مردم در الفاظ قرآن کریم تامل کردندے۔ تا در مغالطہ نیفتادندے۔ اگر ایشاں می دیدند کہ سوق کلام دریں آیت برائے کدام مقصود است۔ و مضمونش چیست؟ بر ایشاں واضح می شد کہ خدا تعالیٰ در ابتدا لئے ایں آیتہ بیان فرمودہ است کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم پدر کسے از مردان شما نیست۔ و بعد ازاں کلمۂ استدراک یعنی ولٰکن آوردہ در عقب او الفاظ رسُول اللہ و خاتم النبیین ارشاد فرمودہ است۔ و ایں خود ظاہر است کہ کلمہ لٰکن برائے ازالہ شبہتے می آید۔ و ایں سخن نیز ہر کسے میداند کہ از فقرۂ اول یعنی ماکان محمدٌ ابا احدٍ من رجالکم ایں شبہ ناشی میشود۔ کہ در سُورۂ کوثر خدا فرمودہ است اِنَّ شانئک ھو الابتر۔ یعنی دشمنِ تو ابتر و بے اولاد نرینہ است یعنی تو ابتر نیستی بلکہ بہ تحقیق دشمن تو ابتر است۔ و دریں آیتہ خود تسلیم میکند کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم را اولاد نرینہ نیست۔ پس بجہتِ ازالۂ ایں شبہ حرف لٰکن استعمال کردہ ظاہر ساخت کہ ازیں بیان کہ در دل مردم شبہ پیدا میشود یا آں شبہ را دُور می نمائیم کہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہر چند بطور جسمانی پدر کسے نیست۔ ولٰکن ابتر ہم نیست۔ زیرا کہ او رسُول خدا است پس سلسلۂ اولاد روحانی او خیلے وسیع باشد۔ زیرا کہ ہر رسُول پدر روحانی اُمت خود است۔ بعد ازاں خاتم النبیین آوردہ بر مضمونِ اول مزید ترقی کردہ فرمود کہ نہ صرف بسیارے از مومناں اولاد او باشد۔ بلکہ او مُہر پیغمبران ہم است کہ بہ مہرِ او انسان تا بمقام نبوت تواند رسید۔ پس او نہ صرف پدر عامہ مومناں خواہد بود۔ بلکہ پدر انبیاء ہم خواہد بود۔ الغرض دریں آیت باب ایں قسم نبوت کہ مذکور شد واکردہ شدہ است نہ مسدود۔ آرے ایں آیت باب آں نبوۃ را بکلّی بند کردہ است۔ کہ

حاملِ شریعت نو باشد۔ یا بغیر واسطہ آنحضرت ؐ حاصل شود۔ زیرا کہ اگر اینچنین نبوت باقی باشد۔ البتہ باب ابوت رُوحانی آں سرور بند گردد۔ و ابوت رُوحانی آں نبی جدید جاری شود۔ و در ایں آیۂ کریمہ نفی اینچنیں نبوت و رسالت کردہ شدہ است۔

وہمچنیں عُلمار می گویند کہ رسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است۔ انا آخر الانبیاء و نیز ارشاد کردہ است لانبی بعدی۔ پس از روئے ایں احادیث بعد از سرورِ کائنات ہیچ کس نبی نتواند شد۔ مگر حیف کہ ایں عُلمار فقرہ انا آخر الانبیار را می بینند۔ و فقرہ دیگر کہ و مسجدی ھذا آخر المساجد است کہ در حدیث مسلم با فقرہ مذکورہ بالا موجود است۔ بسُوئے آں مطلق التفات نمی کنند۔ اگر فقرہ انا آخر الانبیار ایں معنی دارد کہ بعد از من نبی ہیچ قسم نمی آید۔ پس دریں صورت معنی فقرہ دوم نیز ایں باشد کہ ہیچ مسجدے بر رُوئے زمین بعد ایں مسجد من تعمیر نشود۔ لیکن ہماں گروہ عُلمار کہ از انا آخر الانبیار استدلال بر نفی نبوت ہر قسم بعد از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم می کنند باوجود موجود بُودنِ الفاظ و مسجدی ہذا آخر المساجد نہ صرف مساجد دیگر تعمیر می کنند بلکہ چنداں مساجد بکثرت بنا می نمایند کہ در بعض شہر ہا بوجہ کثرت مساجد خیلے مساجد ویران اُفتادہ است۔ و در بعض مقامات ما بین مساجد فاصلہ چہل ذراع ہم بمشکل یافتہ میشود۔ اگر بباعثِ بعثتِ آخر الانبیار ہیچ انسان نبی نتواند شد پس باوجود لفظ آخر المساجد دیگر مساجد چرا بنا کردہ میشود ٭

در جواب ایں سخن گفتہ می شود کہ ایں مساجد ہم مساجد نبی کریم است صلی اللہ علیہ وسلم زیرا کہ ایں مساجد برائے ہماں طریق عبادت بنا کردہ میشود کہ آنحضرت ؐ برائے آں مسجد نبوی را تعمیر کردہ بُود۔ پس بہ سببِ ظلیت ایں مساجد از مسجد نبوی جُدا نیستند۔ پس بنا ایں مساجد آخریت

صحیح مسلم باب فضل صلوٰۃ بمسجدی مکہ و مدینہ

مسجد نبوی را نفی نمیکند۔

بلے این جواب باصواب است۔ مگر یا میگوئیم۔ کہ چنانکہ مساجد روئے زمین ظلّ مسجد نبوی است۔ ہم برین نسق باوجود انا آخر الانبیاء بعثت آنچنان انبیاء نیز جائز است۔ کہ نبی مارا بر جائے ظلّ و بروز باشند۔ و بر جائے شریعت جدیدہ آوردن پیروی شریعت محمدیہ نمایند۔ و محض برائے اشاعت تعلیم محمدی مبعوث گردند۔ و ہر چہ یافتہ باشند از فیض واحسان محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم یافتہ باشند پس از بعثت چنین انبیاء در آخر الانبیاء بودنِ سید ولد آدم ہماں طور فتور نمی افتد چنانکہ از مساجد نو کہ بر نمونہ مسجد نبوی بنا کنند ہیچ خلل در آخر بودن مسجد نبوی پیدا نمیگردد

ہم برین لمط معنی لانبی بعدی ہرگز این نیست۔ کہ بعد بعثت سید الکونین اصلاً ہیچ نبی بعثت نہ پذیرد۔ بلکہ معنی آں ہمین است کہ آں نبی پیدا نگردد کہ شرع محمدی را منسوخ سازد۔ پس ہر آں نبی کہ برائے تائید نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ باشد اورا بعد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نتواں گفت۔ زیرا کہ او درون دائرہ نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است۔ "بعد آنحضرت" دراں صورت می بود۔ کہ حکمے را از احکام شریعتش منسوخ میکرد۔ کار خردمند آں می باشد کہ بر ہر مضمون غور تام فرماید۔ و در تنگ ہر لفظے فرا رسد۔ غالباً حضرت صدیقہ بخوف آنکہ مبادا آنچنیں کوتہ اندیشاں در مغالطہ بیفتند۔ فرمودہ است۔ قولوا انہ خاتم الانبیاء ولا تقولوا لا نبی بعدہ (تکملہ مجمع البحار صـ۸۶) یعنی خاتم النبیین بگوئید۔ ولیکن اینطور مگوئید کہ بعد از وے ہیچ نبی نیاید۔ اگر بعقیدۂ حضرت عائشہ صدیقہ بعد بعثت سرور عالم بعثت نبی ہیچ قسم ناممکن بود۔ چرا مردم را از گفتنِ لانبی بعدہٗ منع فرمود۔ و اگر عقیدۂ صدیقہ درست نبود۔

صحابہ کرام چرا تردید قول صدیقہ نکردند پس منع کردن حضرت عائیشہ از گفتن لانبی بعدہ ثابت میکند۔ کہ بعقیدہ صدیقہ بعد از بعثت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعثت نبی دیگر ممکن است مگر بعثت نبی صاحب شریعت یا بعثت آن نبی کہ از قید اطاعت واتباع سرور انبیاء آزاد باشد ممکن نیست۔ وخاموشی اصحاب کبار واعتراض ناکردن بر قول صدیقہ واضح نماید کہ ہمہ صحابہ مثل صدیقہ دارائے ہمیں عقیدہ بودہ اند ۞

افسوس بر مردم کہ در معانی کلام الٰہی ہیچ غور نمی کنند وخود ہم خطا می کنند و دیگراں را ہم در ورطہ خطا می اندازند۔ وباز افسوس بر آن مردم کہ ایشاں بر کسانیکہ مثل شاں راہ غلط نرفتہ اند۔ خیلے اظہار غیظ وغضب می کنند۔ وبہ لقب بیدین وکافر یاد می نمایند۔ مگر مرد مومن ازیں سخناں درشت نمی ترسد۔ بلکہ او از غضب وناراضامندی خدا می ترسد۔ انسانے انسان را چہ ضرر تواند رسانید۔ وغیر ازینکہ او را بہ قتل رساند دیگر چہ تواند کرد۔ امّا مرد مومن از موت نمی ترسد۔ موت برائے وے ذریعہ لقائے محبوب باشد۔ اے کاش ایں مردم در معانی قرآن کریم تدبر میکردند۔ تا بر ایشاں واضح ولائح می شد کہ قرآن خزانہ ایست بس وسیع۔ وذخیرہ ایست غیر نافد۔ ہمہ مایحتاج انسانی را کفالت میکند۔ ودر وے آنقدر حقایق ومعارف بیان شدہ است۔ کہ در کتب سابقہ عشر عشیر آں ہم مذکور نیست ۞

اگر ایشاں را ایں حال معلوم می شد۔ ہمچو غوک چاہ بر حال تنگ خود شاد نبودندے بلکہ در طلب راہ ہائے قرب الٰہی گام زدندے۔ اگر ایشاں بجائے قناعت نمودن بر الفاظ قدر اصلاح دلہا می شناختند۔ بر تعلقہ علوم ظاہری قناعت نمیکردند۔ بلکہ می کوشیدند تا ایشاں را تعلقے بخدا تعالیٰ میسر آید واگر ایشاں را ایں خواہش پیدا شدے۔ البتہ در ایشاں ایں جستجو ہم پیدا شدے کہ

قرآن کریم تا بجدام حدے برائے انسان راہ ہائے ترقیات کشودہ است و آنگاہ برایشاں واضح شدے کہ ایشاں مغز را گذاشتہ بر قشر قناعت ورزیدہ اند۔ و پیالہ تہی را پیش لب آوردہ آرزوئے مستی داشتند۔

آخر سبب چیست کہ با آنکہ سورہ فاتحہ رامیخوانند و در دلہائے شاں ایں آرزو گاہے پیدا نمی شود۔ کہ آں انعامات کہ حق تعالیٰ دریں سورہ بیان کرد ایشانرا نیز ارزانی گردد هر روز پنجاہ بار اھدنا الصراط المستقیم۔ صراط الذین انعمت علیہم را تلاوت می کنند۔ لیکن در خاطر ایشاں ایں خیال پیدا نمیگردد کہ آخر آں کدام انعام است کہ ما می طلبیم۔ اگر یک نوبت ہم فہمیدہ نماز میگذاردند۔ و لہائے شاں دریں فکر می اُفتادند کہ از "الصراط المستقیم" و صراط الذین انعمت علیہم" مراد چیست و آنگاہ عنانِ توجہ ایشاں بجانبِ ایں آیات سورۂ نساء منعطف می گشت۔ ولو انھم فعلوا ما یوعظون بہٖ لکان خیراً لھم واشد تثبیتاً ۝ و اذاً لاٰتینٰھم من لدنا اجراً عظیماً ۝ و لھدینٰھم صراطاً مستقیماً ۝ ومن یطع اللہ والرسول فاولئک مع الذین انعم اللہ علیہم من النبیین والصدیقین والشھداء والصالحین و حسن اولئک رفیقاً ۝ ذالک الفضل من اللہ وکفی باللہ علیماً (سورہ نساء ع ۹)

یعنی اگر میکردند آنچہ بہ آں پند دادہ میشوند۔ ہر آئنہ بہتر بودے ایشاں را و محکم تر در استواری دین و آنگہ البتہ میدادیم ایشاں را از نزد خود مزدے بزرگ و دلالت میکردیم ایشانرا بہ راہ راست و ہر کہ فرمان برد خدا و رسول را پس ہمچنیں جماعت از آں مردمان اند کہ انعام کردہ است خدا بر ایشاں از پیغمبران و صدیقان و شہیدان و صالحان و چہ نیکو تر اند آں گروہ ہمنشینانِ ایں بخشایش است از خدا و بسندہ است

خدا گمراہ نا ؟

ازیں آیات ہویدا میشود کہ مراد از ہدایت راہ گروہ منعم علیہم داخل کردن است در زمرۂ انبیاء وصدیقان وشہیدان وصالحان۔ ہر گاہ خدا تعالیٰ بواسطہ رسول خود ارشاد فرمودہ است کہ ما ہر روز قریباً چہل بار پیش خدا ایستادہ از برائے خود صراط مستقیم بطلبیم۔ وتفسیر ہدایت صراط مستقیم کہ خود خدا فرمودہ است این است کہ در گروہ انبیاء وصدیقان وشہیدان وصالحان داخل کردہ شود۔ پس چگونہ امکان دارد کہ من کل الوجوہ بر روئے ایں امت باب نبوت مسدود باشد۔ آیا ایں ہزل نمیگردد؟ وشان حق تعالیٰ از تمسخر بالاتر است۔ آیا ممکن است کہ او تعالیٰ از یک طرف با مردم تاکید کند۔ کہ از من ہماں انعامات را طلب کنید کہ بر انبیاء وصدیقان وشہدا وصالحین کردہ ام وباز از جانب دیگر بگوید کہ من ایں انعامات را برائے دوام بر روئے ایں امت بند کردہ ام حاشا وکلا! ذات او سبحانہٗ تعالیٰ از جملہ نقائص مبرا است۔ واز ہمہ عیوب منزہ اگر او تعالیٰ ایں انعامات را بر روئے خلائق مسدود میکرد در سورہ فاتحہ ما را ہرگز تلقین طلب ہدایت بسوئے راہ گروہ منعم علیہم نمی فرمود۔ ونیز در تفسیر صراط مستقیم ہرگز نفرمودے کہ انسان بذریعۂ اتباع واطاعت ایں رسول در زمرۂ انبیاء ہم داخل میشود ؟

گفتہ می شود۔ کہ در سورۂ نساء مع الذین انعم اللہ علیہم وارد شدہ است نہ من الذین انعم اللہ علیہم۔ لہٰذا مراد ایں آیت شریفہ ایں است کہ خاصان ایں امت ہمراہ انبیاء باشند نہ داخل زمرۂ انبیاء۔ لیکن ایں معترضان نمی اندیشند کہ در آیہ کریمہ خدا تعالیٰ محض بر ذکر انبیاء کفایت نفرمودہ است۔ بلکہ با ذکر انبیاء صدیقین وشہداء وصالحین را نیز یاد فرمودہ است۔ اگر بسبب لفظ "مع" معنی ایں آیہ آن است کہ ایں مردم

می گویند در ین صورت ایں ہم واجب التسلیم خواہد بود کہ دریں اُمت ہیچ کدام صدیقے ہم نخواہد بود۔ بلکہ محض اینقدر است کہ چند افراد ایں اُمت با صدیقاں باشند نہ داخل زمرۂ صدیقان۔ و نیز ہیچکس شہید ہم دریں اُمت نباشد آرے ایں قدر باشد کہ بعض مردم در رکاب شہدا باشند نہ داخل زمرۂ شہدا۔ و نیز صالح ہم ہیچکس نخواہد بود بلکہ چندے ازیشاں محض در معیت صلحاء باشند یا بلفظ دیگر اینکہ جمیع افراد ایں اُمت از ہمگی مدارج تقویٰ محروم باشند۔ و نصیب ایشاں صرف ایں قدر باشد کہ ایشاں در انجام یافتن ہمراہ کامل افراد اُمم سابقہ کہ باعلیٰ مدارج تقویٰ رسیدہ اند شامل کردہ خواہند شد و بس۔ آیا ہیچ مسلمانے اینچنیں خیال در دل می تواند گذرانید؟ زیادہ ازیں توہین قرآن کریم و اہانت نبی رؤف رحیم و تحقیر و تذلیل دین اسلام دیگر چہ تواند شد۔ کہ در اُمت محمدیہ مردم نیکو ہم نباشند صرف اینقدر باشد کہ چند نفر ازیں اُمت با نیکواں اُمم سابقہ شامل کردہ شوند ۞

الغرض اگر بر لفظ "مع" زور دادہ سلسلہ نبوت را بند کردہ آید لامحالہ نتیجہ اش بجز ازیں نمی بر آید کہ بروے مسلمانان دروازہ صدیقیت و شہادت و صلاح نیز مسدود باشد ۞

امّا حقیقت سخن ایں است کہ معنی لفظ "مع" محض ہمیں نمی باشد کہ دو چیز یا دو کس در یک جائے یا در یک زمان باہم شریک باشند۔ بلکہ ایں لفظ گاہے برائے اشتراک مناصب مدارج ہم استعمال کردہ می شود۔ چنانچہ حق تعالیٰ فرمودہ است۔ انّ المنافقین فی الدرک الاسفل من النار ولن تجد لهم نصیرا۔ الا الذین تابوا واصلحوا واعتصموا باللہ واخلصوا دینهم للہ فاولئک مع المؤمنین۔ وسوف یؤت اللہ المؤمنین اجرا عظیما (سورہ نساء ۴ ع ۲۱)

یعنی ہر آئنہ منافقاں در طبقہ زیر ترین اندازآتش۔ ونیابی ایشاں را ہیچ یاری دہندہ مگر آنانکہ توبہ کردند وصلاح پیش گرفتند وچنگ زوند باخدا وخالص کردند دین خودرا برائے خدا پس آں گروہ مع المومنین باشد وزود باشد کہ خدا بدہد مومناں را مزدے بزرگ۔

درین آیت برائے تائبان ونیکو کاران وفرمانبرداران خالص لفظ "مع المومنین" مستعمل شدہ است۔ پس اگر معنی "مع" صرف "ہمراہ" کردہ شود مفہومش غیر ازیں نباشد کہ باوجود اینہمہ نیکوئیہا کہ ایشاں کنند بازہم مومنان خالص نگردند۔ بلکہ محض با مومناں ہمراہ کردہ شوند۔ و ایں امر بالبداہت باطل است لہذا معنی "مع" گاہے برائے اشتراک فی المنصب و الدرجہ ہم باشد۔ و دریں آیہ کریمہ اولٰئک مع الذین انعم اللہ علیہم نیز لفظ "مع" افادۂ معنی اشتراک فی الدرجہ و فی المرتبہ می دہد۔

محض ہمیں آیت تصدیق مدعائے مانمیکند بلکہ از جملے آیات کلام اللہ مستفاد می شود کہ باب آں نبوت دریں امت مفتوح است کہ ظل نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد و بجہت اشاعت نبوتش عطا کردہ شود و بہ اطاعت وغلامی آنحضرتؐ حاصل آید چنانچہ خدا تعالیٰ در اثنائے ذکر آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم و ذکر امتِ او در سورۂ اعراف میفرماید:۔ قل انما حرم ربی الفواحش ماظہر منہا وما بطن والاثم والبغی بغیر الحق وان تشرکوا باللہ مالم ینزل بہ سلطاناً وان تقولوا علی اللہ مالا تعلمون ○ ولکل امۃٍ اجلٌ فاذا جاء اجلہم لا یستاخرون ساعۃً ولا یستقدمون ○ یابنی ادم امّا یاتینّکم رسلٌ منکم یقصون علیکم ایاتی فمن اتقی واصلح فلاخوفٌ علیہم ولاہم یحزنون ○ یعنی بگو جز ایں نیست کہ حرام

کرد پروردگار من کارہائے ناشائستہ را آنچہ پیدا است ازاں و آنچہ بنظر دقیق پدید آید
آنہا پے نواں برد و گناہ را و تعدی ناحق را۔ و آنکہ شریک سازید بخدا چیزے را کہ
خدا ہیچ دلیل براں نازل نکردہ است۔ و اینکہ بگوئید بر خدا آنچہ نمی دانید۔ و
مر ہر گروہے را میعادیست پس چوں بیاید مدت آنہا۔ پس ماندن نتوانند یک
ساعتے و نہ پیش توانند شد۔ اے فرزندانِ آدم اگر بیایند بہ شمار سولاں از میان شما
کہ بخوانند بر شما آیتہائے مرا پس ہر کہ پرہیزگاری کند و کار خود را بہ صلاح آرد پس
نیست ہیچ ترسے بر آنہا و نہ ایشاں اندوہگین شوند ۞

ازیں آیت پُر بشارت روشن است کہ دریں اُمت نیز رسولاں خدا مبعوث گردند
زیرا کہ حق جل و علا دراثنائے ذکر اُمتِ محمدیہ فرمودہ است کہ اگر نزد شما رسولاں
بیایند باید کہ ایشاں را قبول کنید۔ ورنہ در عذاب گرفتار شوید ۞

ایں نتواں گفت کہ دریں آیت لفظ اِمّا وارد شدہ است کہ دلالت بر شرط
می کند۔ چرا کہ بعد از واقعۂ خروج آدم علیہ السلام نیز ہمیں لفظ اِمّا را ارشاد فرمودہ
است۔ علاوہ بریں اگر لفظ اِمّا را برائے شرط ہم قرار دادہ شود باز ہم ظاہر میشود
کہ سلسلۂ نبوت را خدا تعالیٰ بند نفرمودہ است زیرا کہ ایں امر خلافِ شانِ اوست
کہ ہر امرے را کہ قطعاً مسدود و مقطوع ساختہ باشد باز آں را بطور شرط بیان نماید۔
و ہمچنیں خیلے شواہد و نظائر از قرآن کریم و احادیث رسول رؤف رحیم مثبت ایں
مدعا است کہ بابِ نبوت مطلقاً مسدود نیست۔ چنانچہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بارہا
مسیح موعود را بہ لقب نبی اللہ یاد فرمودہ است۔ اگر بعد از حضرت محمد مصطفیٰ ہیچ نبی
را ہیچ قسم قابلیتِ بعثت نمی داشت چرا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مسیح موعود را بہ لفظِ نبی یاد

می فرمود ٭

اعتراض چہارم

و اعتراض چہارم کہ بر ما می کنند این است کہ ما انکار جہاد میکنیم۔ مرا ہموارہ برین امر تعجب می آید کہ مردم برین قدر کذب چگونہ جسارت توانند کرد۔ زیرا کہ این سخن کہ ما منکر جہاد ہستیم۔ کذب محض است۔ در عقیدۂ ما ایمان ہرگز بغیر از جہاد کامل نمی شود۔ این ہمہ ضعف کہ در اسلام و مسلمانان پیدا شدہ است و این کمزوری ایمان بلکہ فقدانش کہ در ایشان بنظر می آید نزد ما بسبب کوتاہی ورزیدن و سست شدن ایشان در امر جہاد است پس در بارۂ ما این قول ایشان کہ ما منکر جہاد ہستیم سراسر افترا است۔ چون در صدہا مقامات قرآن کریم ما را تعلیم جہاد دادہ شدہ است یا ز ما کہ بفضل اللہ و قوتہٖ مسلمان ہستیم و بر تعلیم قرآن با دل و جان قربانیم۔ از جہاد چگونہ انکار توانیم کرد۔ البتہ ما خیلے مخالفت باین امر میداریم کہ بہ بہانۂ جہاد غداری و خونریزی و رہزنی و فساد کردہ آید زیرا کہ از ارتکاب چنین افعال بر چہرۂ زیبائے اسلام یک داغ بدنما حادث میگردد ما یارائے برداشت این امر نداریم کہ از راہ حرص و ہوا و طمع حطام دُنیا برائے فوائد نفس امّارہ احکام مقدسہ اسلام را تغیر دادہ آید ٭

فی الجملہ ما ہرگز منکر جہاد نیستیم۔ بلکہ مخالف این امر ہستیم کہ بر ظلم و تعدی و جور و فساد نام جہاد گذاشتہ آید ٭

اے شاہ ذی جاہ! جناب بدو الاخوب میداند کہ اگر شخصے بر محبوب کسے خوردہ گیرد محبّ او را این امر چہ قدر اذیّت می رساند۔ و بر محرک این فعل او را چہ قدر طیش می آید ہمچنین ما را ہم ازین مردم کہ اسلام را بہ اعمال و افعال و کار و کردار خود بدنام می کنند شکوۂ عظیم است کہ خود را مسلمان وا نمودہ باز با اسلام خیلے دشمنی می نمایند ٭

امروز مردم دیگر مذاہب دینِ اسلام را یک مذہب غیر مہذب و نبیؐ اسلام را علیہ الصلوٰۃ والسلام یک بادشاہِ جابر می انگارند۔ آیا این خیال ایشان را ازیں وجہ پیدا شدہ است کہ ایشان در حیاتِ طیبۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چیزے دیدہ اند کہ خلافِ تقویٰ و دیانت باشد حاشا و کلا۔ بلکہ باعثِ آں غیر ازیں نیست کہ مسلمانان بہ اعمالِ خود در دماغِ مخالفانِ مذہبِ اسلام بعض چناں اُمور را مرتسم و منتقش کردہ اند کہ ایشان آنہا را ازبرائے یک لمحہ ہم فراموش نمی توانند کرد ؎

بہ نزدیک من از جملۂ آں مظالم خطرناک کہ بہ عزت آں رسولِ ثقلین امام الخافقین کردہ شدہ است۔ یک ظلمِ عظیم کہ بس فخیم است این است کہ مسلمانان نادان صورتِ زیبائے دلربائے آں نبیؐ روف و رحیم را کہ از سر تا پا رحمت مجسم بود ویک مور ناتوان را ہم ایذا رسانیدن گوارا نمی فرمود۔ پیشِ دشمنانِ اسلام در رنگے ظاہر کردہ اند کہ دلہائے آں مردم از آنحضرتؐ متوحش گشتہ و دماغہائے شان از خیالاتِ مخالفانہ پُر شدہ است ؎

من دریں اوان از چہار سوئے جہان صدائے الجہاد الجہاد می شنوم مگر حقیقتِ آں جہاد را کہ بجانبِ او خدا و رسول خدا دعوت میفرمود ایشان ہرگز نمیدانند کہ آں چہ چیز است۔ جہادے کہ خدا تعالیٰ ما بجانبش میخواند این است۔ فلا تطع الکافرین وجاھدھم بہ جھادًا کبیرًا (سورہ فرقان ع ۵) یعنی فرمان مبر کافران را و جہاد کن با آنہا بہ قرآن پاک جہاد کردنی بزرگ۔ مگر آیا امروز مسلمانان بسوئے ہمیں جہاد بالقرآن مردم را میخوانند۔ چہ قدر مردم ہستند کہ قرآن کریم را در دست گرفتہ برائے جہاد کردن با کافران بیرون آمدہ اند۔ آیا در قرآن و دینِ اسلام

ہمچو جوہرے نیست۔ کہ بہ آں دلہائے مردم را بسوئے خود جذب کنند؟ معاذ اللہ!! اگر در قرآن کریم ایں گونہ کشش و جذب نیست۔ پس بر راست بودنِ اسلام و بر منجانب اللہ بودن او چہ دلیل و برہان است۔ چوں سخن مردم آنقدر تاثیر دارد کہ دل اکثر کساں بسوئے آں منجذب میگردد پس آیا صرف کلام الٰہی آنچناں بے اثر ماندہ است کہ پائے بر دلہائے مردم فتح نتواں یافت؟ تا وقتیکہ تیغ خون آشام از نیام بر نیاید دل کافرے دعوتِ حق را لبیک اجابت نگوید۔ لیکن تا ایں زمان بمشاہدہ نیامدہ است کہ دلہا بذریعہ شمشیر مسخر کردہ شدہ باشند۔ و قرآن کریم بر اینچنیں مسلمانی کہ مبنی بر نفاق باشد و بجہت طمعے یا خوفے اختیار کردہ شود لعنت می فرستد۔ کما قال اللہ تعالیٰ

اذا جاءك المنافقون قالوا نشهد انك لرسول الله والله يعلم انك لرسوله والله يشهد ان المنافقين لكاذبون (سورۂ منافقون) یعنی چوں بہ نزدِ تو منافقاں می آیند۔ میگویند۔ گواہی میدہیم۔ کہ ہر آئنہ تو رسولِ خداہستی۔ و خدا میداند۔ کہ بدرستی تو پیغمبر اوئی۔ و خدا گواہی میدہد کہ بہ تحقیق منافقاں دروغ گویانند ؛

اگر اشاعتِ اسلام بذریعہ جہاد بالسیف جائز می بود۔ آیا قرآن مجید ذکر آں کساں کہ بظاہر اسلام آوردہ بودند و در دل نفاق می داشتند۔ بہ آں الفاظ کہ بالا ذکر یافت میکرد؟ چرا کہ اندریں صورت ایمان شاں نتیجہ تعلیم قرآنی بودے۔ در دنیا آں کیست کہ ایں امید تواند داشت کہ من باحسام خوں آشام جماعتِ مخلصاں را توانم فراہم آورد۔ پس ایں خیال باطل است کہ اسلام حکم داد است کہ دیگر اہل مذاہب را با تیغ و سنانِ جانستان مقہور و بر قبول اسلام مجبور باید کرد۔ اسلام در دنیا آں اولین مذہبے است کہ بہ بانگ بلند میگوید کہ در امرِ مذہب مردم را

آزاد بایداشت چنانچہ فرمودہ ۔ لا اکراہ فی الدین قد تبین الرشد من الغی (بقرع ۳۴)
یعنی در امر دین ہیچگونہ جبر و اکراہ جائز نیست ۔ ہر آئنہ ہدایت از گمراہی جدا شدہ
است و امتیازے نمایاں پیدا کردہ است ۔ پس ہر یکے را می رسد کہ حق را از روئے
دلائل قبول کند یا رد کند ؛

و در آیتے دیگر فرمودہ است :۔ قاتلوا فی سبیل اللہ الذین یقاتلونکم ولا
تعتدوا ان اللہ لا یحب المعتدین (بقرع ۲۴) یعنی جنگ کنید در راہ خدا
باکسانیکہ با شما جنگ می کنند و زیادتی مکنید ۔ ہر آئنہ خدا دوست نمیدارد از حد
گذرندگان را ۔ پس ہر گاہ اسلام محض با آنکساں فتویٰ جنگ میدہد کہ با مسلمانان
دربارہ دین جنگ می کنند و مسلمانان را جبراً از اسلام برگردانیدن ارادہ
میدارند و با ایں ہمہ بر آنہا حکم زیادتی نمیدہد ۔ بلکہ میفرماید ۔ کہ اگر آنہا از جنگ
باز مانند شما ہم از جنگ ایشاں باز مانید ۔ پس چگونہ تواں گفت کہ دین اسلام
حکم میدہد کہ با اہل دیگر مذاہب از بہر اشاعت اسلام جنگ بکنید ۔ الغرض حق تعالیٰ
بغرض افنائے مذاہب مختلفہ ہرگز حکم جنگ ندادہ است ۔ بلکہ برائے حفاظت آنہا حکم جنگ دادہ
است چنانچہ فرمودہ اذن للذین یقاتلون بانہم ظلموا وان اللہ علیٰ نصرہم لقدیر ۝
الذین اخرجوا من دیارہم بغیر حق الا ان یقولوا ربنا اللہ ۔ ولولا دفع
اللہ الناس بعضہم ببعض لہدمت صوامع وبیع وصلوات ومساجد
یذکر فیہا اسم اللہ کثیراً ولینصرن اللہ من ینصرہ ان اللہ لقوی عزیز
(حج ع ۶) یعنی دستوری دادہ شد آناں را کہ کارزار می کنند مردم با ایشاں بسبب آنکہ
ستم رسیدہ اند ۔ و بدرستی خدا بر یاری کردن ایشاں ہر آئنہ توانا است ۔ آنانکہ بیروں

کردہ شدہ اند۔ از خانہائے خود بہ ناحق ۔ مگر آنکہ میگویند پروردگار ما خدا است
و اگر نبودے دفع کردنِ خدا مردماں را بعضے از بعض را ہرآئنہ ویران کردہ می شد
صومعہا و کلیسیا ہا و کنشتہا و مسجد ہا کہ یاد کردہ می شود دراں نام خدا را بسیار و البتہ
یاری میدہد خدا کسے را کہ دینِ او را یاری میدہد۔ و ہرآئنہ خدا توانا و غالب است
ایں آیاتِ کریمہ چہ قدر بہ توضیح و تصریح آشکارا می نماید۔ کہ کارزار دینی درہماں
صورت جائز است۔ کہ کفار از ربنا اللہ گفتن مانع آیند۔ یعنی کافراں در بجا آوردن
اُمورِ دین دست اندازی کنند۔ و غرض از جہاد ہرگز ایں نیست کہ بہ آں معابد دیگر
مذاہب را خراب نمودہ آید۔ و ایشاں را بر ترک نمودنِ مذاہبِ قدیمۂ ایشاں مجبور
ساختہ شود۔ و در صورتِ انکار از ترکِ مذہبِ آبائی بے دریغ تہ تیغ کشیدہ شود
بلکہ غرض از جہاد آں است کہ حفاظت تمام ادیان و مذاہب کردہ آید۔ و معابد و کنائس
ایشاں را محفوظ داشتہ شود۔ الغرض ہمیں غرض و مقصد جہاد مطابق مغز تعلیم اسلام
است۔ زیراکہ اسلام را در دُنیا خدا تعالیٰ از آسمان بطور شاہد و محافظ نازل فرمودہ است
نہ بطور جابر و ظالم۔

الحاصل جہادے کہ اسلام بداں اجازت دادہ است۔ و حکم بداں فرمودہ ہمیں است کہ
با آنکساں جنگ باید کرد۔ کہ مردم را جبراً از اسلام برگردانند۔ و یا از اسلام آوردن
منع کنند۔ و کسانے را کہ داخل اسلام شوند بجرمِ قبول اسلام قتل نمایند۔ بغیر ہمچو کساں
کہ ذکر شاں بالا گذشت۔ با دیگراں کہ سدّ راہ قبول اسلام نمی شوند۔ اصلاً جنگ و
جدال جائز نیست و اگر واقع شود آں جنگ جنگِ سیاسی و ملکی باشد کہ احیاناً مابین
دو فریق مُسلمانان نیز واقع میگردد ؎

ایں جنگ ظالمانہ کہ بعض اوقات زیادہ از خونریزی و غارتگری ہیچ صفتے در خود ندارد
در مسلمانان بشومیٔ اعمال از اقوام مذاہب دیگر پیدا شدہ است۔ والا در اسلام ازیں
جنگ ہائے سفاکانہ ہیچ نشانے پیدا نبود۔ زیادہ تر الزام اشاعت ایں عقیدہ بر
اقوام مذہب عیسوی است۔ کہ دریں زمان بر نسبت دیگر جمیع اہل مذاہب بذریعۂ ایں
اعتراض بر اسلام حملہ می آورند در قرونِ وسطیٰ درمیان عیسائیاں ازیں نوع جنگہا
آں قدر غوغا و شورشہا بود کہ قاطبتہً کل دنیائے فرنگ مصروف جنگ و پیکار و مشغول
کارزار بود۔ وہمچناں کہ دریں اوقات قبائل نیم آزادِ سرحدی بر حدود ہندوستان
وقتاً فوقتاً حملہ ہا میکنند۔ اقوام عیسویہ در آں زمانہ از یک جانب حدود و ثغور بلادِ
ممالکِ اسلامیہ را تاخت و تاراج می نمودند و از جانب دیگر بر آں اقوام یورپ کہ
ہنوز در دین مسیحی داخل نشدہ بودند۔ یورش ہا بردہ خانمان آں ناواقفانِ رسوم
مذہبیہ را ویران میکردند و اینچنیں سفاکی و غارتگری را باعثِ خوشنودی خداوند تعالیٰ
میدانستند۔ چناں می نماید کہ ہمچناں کہ قاعدۂ جاری و عادتِ مستمرہ است کہ بحالتِ
غیظ و غضب ہوش و حواس انسان فتور می پذیرد۔ و پردہ بر عقل انسانی می افتد مسلمانان
از چنیں حرکات ناشائستہ روزمرۂ آں مسیحیان تنگ آمدہ و متاثر شدہ در مقابلہ
آں حرکاتِ ناشائستہ کہ کلوخ انداز را پاداش سنگ است۔ بہ روشِ ایشاں غارتگری
آغاز کردند۔ و رفتہ رفتہ خوئے آں درندگاں گرفتند وہماں تیرے کہ از ایشاں آموختہ
بودند بر روئے ایشاں انداختند و انجام کار تعلیم دین خود را بکلی فراموش نمودند
حتیٰ کہ آں وقت داں زمانہ فرا رسید۔ کہ ہماں مسیحیان کہ دریں شیوۂ کشت و خون استاد
مسلمانان بودند۔ بر شاگردانِ خود نسبت ہمیں شیوہ خونریزی و سفاکی اعتراض نمودن

آغاز کردند ۔

امّا ہزار حیف کہ باوجود ایں اعتراضات باز ہم چشم مسلمانان وا نشد۔ واز طعنہ ہائے دلخراش ایشاں متنبہ نگشتند۔ الحال مسیحیان در کل دنیا ایں اعتراض را برخلاف اسلام استعمال می نمایند مگر مسلمانان چناں بخواب غفلت غنودہ اند کہ چشم ایشاں وا نمیگردد وہموارہ بدستِ خود شمشیر در دستِ دشمناں میدہند و بزبانِ حال ایشانرا فہمایش میکنند کہ ایں حربہ را بگیرید و بادے بر مسلمانان حملہ کنید ۔

ولیکن مسلمانان غور نمی کنند کہ ایں جنگہائے سفاکانہ کہ پیش ایشاں بنام جہاد شہرت دارد۔ بجائے نفع رسانیدن دین اسلام را خیلے ضرر میرسانند۔ آخر آں کدام مملکت یا کدام قوم است کہ بہ ایں حربہ مفتوح یا مشرف بہ اسلام شدہ است۔ کثرتِ مردم در جنگہا بکار نمی آید بلکہ ہنر و واقفیّت از آداب حرب و ترتیب آلات وادواتِ طعن وضرب و ترتیب وسامان وحسن انتظام وہمدردی دیگر اقوام بکار می آید۔ بعض اقوام کم پایہ وکم مایہ بواسطۂ خوبیٔ انتظام عساکر دولِ عظیمہ وافواج کثیرہ را ہزیمت دادہ اند۔ واگر ایں امور نباشند افواج کالبحر المواج نیز ہیچکارہ ثابت میشود۔ چہ خوش بودے۔ اگر مسلمانان بجائے اینکہ جہاد را در معنی غلط و فاسد گرفتہ اسلام را بدنام میکنند۔ واسلام را نقصان میرسانند و یلقوا بأیدیہم خویشتن را در قعرِ مذلت می اندازند برائے صیانت جان ومال وآبروئے خود وحفاظتِ بلادِ اسلامیہ وتحصیل امور متذکرہ سعی وافر بکار برند۔ چراکہ ہرگاہ بر مردم ایں امر آشکارا گردد کہ فلاں قوم بہ بہانۂ مذہب خود اقدام بر جنگ می نماید ہمہ اقوام در مخالفتِ آں قوم باہم دگر مجتمع میشوند۔ زیراکہ آں ہمہ از آں قوم واہمہ خوردہ چناں خطر عظیم محسوس میکنند کہ عادل ترین حکومتے نیز از آں خطر محفوظ نمی ماند وہر دولت

یا حکومت کہ مخالفِ مذہبِ او باشد۔ از ترسکاری بر گفتار و کردار او اعتماد نداشتہ دریں اندیشہ می اُفتد۔ کہ اگر من با وے سلوک نیک ہم بکنم۔ باز ہم من از وامین نیم۔ زیرا کہ بنائے جنگ و خصومت او مبنی بر ظلم و فساد نیست۔ بلکہ بنا بر اختلافِ مذہب و ملّت است۔

الغرض ما منکر جہاد نیستیم۔ بلکہ بہ آں معنیِ غلط مخالف ہستیم۔ کہ از و دریں ایام دین اسلام را خیلے صدمہ و آسیبے سخت رسیدہ است۔ رازِ ترقی مسلمانان بہ نزدیک ما در فہمیدن ایں مسئلہ مضمر است اگر ایشاں منشار ایں مسئلہ را بوجہ احسن بفہمند کہ جہاد کبیر[1] محض بوسیلۂ قرآن کریم تو اند شد[2] نہ بذریعۂ تیغ و سنان۔ و اگر بدانند کہ اختلافِ مذہب قطعاً مال و جان و عرض و ناموس کسے را بر مسلماناں حلال[3] نمیکند۔ در کردارِ ایشاں آں گونہ تغیرات رو نماید کہ خود بخود بر صراطِ مستقیم گامزن گردند۔ و بر فرمانِ واجب الاذعان لیس البر بان تاتوا البیوت من ظھورھا ولٰکن البرّ من اتقٰی وأتوا البیوت من ابوابھا واتقوا اللہ لعلکم تفلحون (بقرہ ع ۲۴) عمل پیرا شدہ اصول صحیحۂ ترقیات را کاربند شوند ۔

---

[1] فلا تطع الکافرین وجاھدھم بہٖ جہاداً کبیراً۔

[2] کما قال اللہ تعالیٰ۔ فان اعتزلوکم فلم یقاتلوکم والقوا الیکم السّلم فما جعل اللہ لکم علیھم سبیلاً (سورہ نساء ع ۱۲) یعنی اگر از شما کنارہ گیرند و جنگ نہ کنند و بجانب شما القائے صلح کنند۔ پس خدائے تعالیٰ شما را بر ایشاں راہ نداده است۔ د کقولہ تعالیٰ وقاتلوا فی سبیل اللہ الذین یقاتلونکم ولا تعتدوا ان اللہ لا یحب المعتدین (البقرہ ع ۲۴) یعنی و جنگ کنید در راہ خدا با کسانیکہ با شما جنگ میکنند و از حد مگذرید بہ درستی کہ اللہ دوست نمیدارد از حد گذرندگان را۔ و ہمچنیں فرمودہ است۔ لا ینھٰکم اللہ عن الذین لم یقاتلوکم فی الدین ولم یخرجوکم من دیارکم ان تبرّوھم وتقسطوا الیھم ان اللہ یحب المقسطین (ممتحنہ) یعنی خدا تعالیٰ شما را منع نمیکند۔ از کسانیکہ با شما جنگ نہ کردہ اند دربارۂ دین و شما را از خانہائے شما بدر نہ کردہ اند۔ از اینکہ با ایشاں نیکوئی کنید و با ایشاں انصاف کنید۔ بدرستی کہ خدا تعالیٰ انصاف کنندگاں ....را دوست میدارد ⁂

اے پادشاہ والاجاہ! بہ نہجیکہ در نام نامی و اسم سامی اشارتے است بہ امان خدا کنند کہ بذریعۂ آں والاجاہ در سرزمینِ افغانستان و حدود و ثغوراں قیامِ امن و امان نمایاں گردد۔ من اصولِ معتقداتِ جماعت احمدیہ را و امہاتِ اعتراضات راکہ مردم بر ایشاں میکنند و جواباتِ آنہا را بیان کردہ ام۔ اکنوں میخواہم کہ دعویٰ بانی سلسلہ حقّہ احمدیہ یعنی حضرت میرزا غلام احمد صاحب را مع دلائلِ آں بطور ایجاز و اختصار واضح و آشکار ساختہ فرضِ خود را ادا نمائم۔ تا در بارگاہِ ربِ جلیل سرخرو باشم۔ کہ پیغامِ آں فرستادہ حضرت احدیت را بجناب والا رسانیدم۔ و تا جنابِ عالی بہ انشراحِ حکم خداوند کریم آگاہی یافتہ در تعجیلِ فرمانِ الٰہی کوشاں باشند۔ و وارثِ افضالِ الٰہی و جاذبِ محبت نامتناہی او شوند۔

دعویٰ حضرت میرزا غلام احمد علیہ الصلوٰۃ والسلام

حضرت میرزا غلام احمد علیہ الصلوٰۃ والسلام را دعویٰ بود۔ کہ حق تعالیٰ مرا محض از برائے ہدایت و رہنمائی عباد مبعوث فرمودہ است۔ و من ہماں مسیح موعود ہستم کہ ذکر او در احادیث نبوی است۔ و من ہماں مہدی معہود ہستم کہ آقائے من محمد مصطفیٰ امام الانبیاء صلی اللہ علیہ وسلم بہ آں وعدہ فرمودہ است۔ و من مصداق و مصدق آں ہمہ پیش خبری ہا ہستم۔ کہ در کتب مذاہب مختلفہ دربارۂ مُصلح آخر زمان مذکور و مندرج است۔ و حق تعالیٰ مرا بجہت نصرت و تائید دین اسلام مبعوث فرمودہ است۔ و کمال فہم غوامضِ قرآن و حقائق و معارف فرقان عطا نمودہ است۔ و بر راہ ہائے باریک تقویٰ آگاہی دادہ است۔ و خدمتِ سترگ اظہارِ عظمتِ شانِ سید المرسلین

بمن سپرده است۔ و فرضِ غالب نمودنِ اسلام بر دیگر جمیع ادیان بذمهٔ همت من فرموده
است۔ تا خدمتِ لیظهره علی الدین کله به انجام رسانم۔ و دینِ متین را بر جمیع ادیان
غالب گردانم۔ و خدا تعالی مرا باین غرض بدین منصبِ جلیل جا داده است۔ تا بر چشم
دوست و دشمن آشکارا گردد۔ که او تعالی با دین اسلام تعلقِ خاص و با رسول مقبول
صلی الله علیه وسلم محبتِ بالاختصاص میدارد و از متابعت رسول اکرم غفلت ورزیدن
بنی آدم هرگز نمی پسندد ۞

و این هم دعوی بود۔ که هرگاه بعثتِ آنحضرت صلی الله علیه وسلم به جهت کافهٔ انام
بود و ارادهٔ الٰهی از روز ازل بدان متوجه شده بود که در آخرِ دورِ زمان جمیع ملل و
نحل را تحتِ لوائے محمدی جمع کند۔ بناءً علیه بر زبان پیغمبرانِ پیشین و بزرگانِ هر
مذهبے از مذاهب عالم پیش خبری ها متضمن بر دوباره بعثتِ یکے از انبیائے سلفِ
خود همان مذهب جاری ساخت۔ تا اقوامِ مختلفهٔ عالم را در ایمان آوردن به آنحضرت
صلی الله علیه وسلم منافرتِ قومی مانع و مزاحم نگردد۔ در حقیقت مابین اینچنین پیش خبریها
یک خبرے مضمر بود است۔ از مبعوث گشتن مامورے از امت محمدیه صلی الله علیه وسلم
تا بوسیلهٔ او تصدیقِ جنابِ رسالتمآب شود۔ و مردم جمله مذاهب تحتِ علمِ مصطفوی
جمع آیند۔ چنانچه آن همه پیش خبری هائے مذاهب شتّیٰ را ایزد تعالی بواسطهٔ وجود
آن موعود بمنصهٔ ظهور آورده است۔ پس آن مرسلِ موعود برائے ملّت یهود و نصاریٰ
مثیلِ مسیح و برائے پیروانِ کیشِ زردشت مثیلِ مسیودربهمی۔ و بجهت هنود
مثیلِ کرشن گشته نازل شده است۔ تا بر جمیع ملل و نحل صدقِ آنحضرت صلی الله علیه وسلم
روحنا فداه از کتبِ خودشان ثابت گردد۔ و بذریعهٔ آن موعودِ مسعود صداقتِ اسلام

را ادراک نموده در ربقۂ غلامی رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم در آیند ۞

دلائل حقیقت دعویٰ حضرت ممدوح علیہ الصلوٰۃ والسلام

بعد ازاں کہ دعویٰ حضرت اقدس مسیح موعود و مہدی مسعود علیہ الصلوٰۃ والسلام بطریق اختصار مرقوم شد۔ اکنوں بطور کلیہ نوشتہ می شود۔ کہ دلائل حقیت دعویٰ ماموری از ماموران الٰہی بر چہ نوع می باشد۔ و بازاینکہ بہ آں دلائل حقہ بردعاوی حضرت مسیح موعود چہ قدر بہ ثبوت می افتد۔ زیراکہ اگر ثبوت برسد۔ کہ شخصے در نفس الامر از جانب خدا تعالیٰ ماموراست و فرستادۂ اوست دریں صورت اجمالاً بر جمیع دعاوی او ایمان آوردن واجب می شود۔ زیراکہ عقل سلیم ہرگز تسلیم نمیکند کہ شخصے باوجود مامور من اللہ بودن و باوصف مبعوث شدن بر ہدایت خلق اللہ مردم را در راہ غلط انداختہ از طریق مستقیم منحرف سازد۔ و بفرض محال اگر ایں امر راست باشد پس ایں یک حملۂ عظیم است بر علم حق تعالیٰ۔ زیراکہ صاحب ایں عقیدہ بخیال خود ثابت میکند کہ حق تعالیٰ در انتخاب نبی (عیاذاً باللہ) غلط کردہ است۔ و چناں شخصے را از جانب خود مامور فرمودہ است کہ دلش خیلے ناپاک است۔ و بر جائے اقامت حق و حقیقت و اشاعت راستی طالب عزت و جاہ خود بودہ ہوائے نفس را بر احکام الٰہی مقدم میدارد۔ اینچنیں خیال نہ محض خلاف عقل سلیم است۔ بلکہ کلام ذوالجلال ہم ابطال آں میکند۔ چنانچہ می فرماید۔ ما کان لبشرٍ ان یؤتیہ اللہ الکتاب والحکم والنبوۃ ثم یقول للناس کونوا عباداً لی من دون اللہ ولکن کونوا ربانیین بما کنتم تعلمون الکتاب و بما کنتم تدرسون ۞ ولا یامرکم ان تتخذوا الملٰئکۃ والنبیین ارباباً ط

ایامرکم بالکفر بعد اذ انتم مسلمون (آل عمران ع ۸) یعنی ایں امر کے ممکن تواند بود کہ شخصے راکہ ایزد تبارک و تعالیٰ کتاب وحکم و نبوت عطا کردہ بجانب مردم بفرستد آنکس مردم را حکم دہد کہ خدا تعالیٰ را گذاشتہ بندۂ من بشوید۔ بلکہ او ہمین خواہد گفت۔ باید کہ شما ربانی بشوید۔ چراکہ شما کتاب خدا را بمردم می آموزید و خود ہم میخوانید واو حکم نمیدہد شما راکہ فرشتگان وانبیاء را پروردگاران خود بسازید۔ زیراکہ ممکن نیست کہ او سعی کردہ شما را بعد مسلمان ساختن باز فرمان بکفر دہد ۞

الغرض بنیاد مسئلہ برین است کہ مدعی ماموریت در نفس الامر صادق است یا نہ؟ پس اگر صدق او بدرجۂ ثبوت برسد۔ ہمہ دعاوی او ثابت است۔ واگر راستی او ثابت نشد۔ باز در تفصیلاتِ او مشغول گشتن لاحاصل بلکہ سراسر باعثِ تضیعِ اوقات است۔ پس بنائے علی ہذا الاصل بردعویٰ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام نظر کردن خیلے ضروری است تابرآں دلائل کہ حضرت مسیح موعود بنائے دعویٰ خود را بآنہا استوار کردہ درپیش عالمیان جلوہ گرنموداست۔ وتا ایں زمان لکوکہا مردم برآں نظر کردہ برحضرت ممدوح ایمان آوردہ اند جنابے الارا علیٰ سبیل الاجمال آگاہی بہم رسد ۞

دلیلِ اوّل

ضرورتِ زمانہ

اوّل دلیلے کہ برحقیت دعوی مامور قائم میشود۔ آں اقتضائے حالات زمانہ است۔ دانا داناست وشناسا شناساکہ سنّت مستمرۂ حضرت حکیم علی الاطلاق برآں جاری

شُدہ است کہ ہیچ کارے خلافِ موقع و بے محل ظاہر نمی سازد۔ وتا ضرورت پیدا نگردد۔ ہیچ امرے راہویدا نمیکند۔ وچوں ضرورتے حقیقی متعلق امرے حادث گردد۔ آں امر را بفعل می آرد۔ ودر اظہار آں دریغ روا نمیدارد۔ ہیچ چیزے از ضروریاتِ جسمانی نوعِ انسانی نیست۔ کہ حق تعالیٰ او را بہ جہت بنی آدم مہیا نکردہ باشد۔ چنانچہ ہر کو جا کہ این ضرورتے کہ بآں انسان محتاج است۔ از فضلِ خود آں راہم برائے انسان فراہم ساختہ است ؀

ہر گاہ آں ذاتِ متمام جلّت آلاؤہٗ بر آمادہ و مُہیا ساختنِ ضروریاتِ دُنیویہ ایں قدر اہتمام بکار بردہ است۔ باشانِ ربوبیتِ او خیلے منافات میدارد کہ ضرورتہائے رُوحانیہ انسان را از نظر انداز د۔ وبرائے مُہیا فرمودنِ آں ہیچ اہتمامے بروئے کار نیارد۔ جسمِ انسانی درمعرضِ فنا و زوال است وہمہ تکالیف وعوارض او عارضی است وسائرِ ترقیاتِ او محدود است۔ امّا درمقابلِ آں رُوحِ انسانی را حیاتِ جاودانی است۔ وتکلیفاتِ او تا زمانِ ناقابلِ شمار ممتد میتواں شُد۔ وراہ ہائے ترقیاتِ انسانی از حدودِ ادراکِ عقل بیرون است ؀

ہر کہ بر صفاتِ ذاتِ واہب البرکاتِ او تعالیٰ بذریعہ آں نُوریکہ از لمعاتِ قرآن درخشان است چشمِ بصیرت بکشاید ہرگز باور نہ کند۔ کہ حالتِ رُوحانی انسان محتاج بہ مُصلحے باشد۔ ولیکن از جانبِ پروردگار ہیچ سامانے برائے رفعِ احتیاج او پدید نگردد اگر موافقِ اقتضائے حالتِ رُوحانی انسان سامانے بہ جہت رفع احتیاج انسان پیدا نگردد۔ لامحالہ غرضِ آفرینشِ انسان سراسر عبث ثابت شود۔ وایں امر منافی فحوائے افحسبتم انما خلقناکم عبثا وانکم الینا لا ترجعون
(مومنون ع ۶)

ونقیض مضمون وما خلقنا السّمٰوات والأرض وما بینهما لاعبین (انبیاء ع ۲) وبرخلاف مفہوم ما خلقنٰھما الّا بالحقّ ولٰکنّ اکثرھم لا یعلمون (دخان ع ۲) است۔ یعنی آیا پس شما گمان می برید۔ کہ ما شما را عبث آفریدہ ایم۔ وتحقیق شما بجانب ما واپس کردہ نشوید۔ و ما آسمان وزمین را وآنچہ درمیان این ہردو موجود است بہ لہو ولعب یعنی بے مصرف نیافریدہ ایم۔ وما آں ہردو را نیافریدہ ایم مگر بحق۔ ولیکن اکثر کسان نمیدانند۔

پس حقیقتِ امر غیر ازیں نیست کہ چوں حالتِ روحانی بنی نوعِ انسان بدتر شدہ محتاج مصلحے گردد آں ارحم الراحمین برائے اصلاحِ حال مردم شخصے مزکّی را مبعوث می سازد۔ تا مردم را بسُوئے صراط مستقیم ہدایت فرماید۔ وناتوانیہائے اندرونی ایشاں را امداد نماید ٭

اگرچہ صفاتِ باری تعالیٰ را پیش نظر داشتہ بہ نزدیکِ عقل سلیم نیز مستبعد می نماید۔ کہ بوقت ضرورت خداوند کریم بندگان خود را بغیر تولیت ولی خلیع العذار و مطلق العنان واگذارد۔ مگر اللہ تعالیٰ ایں مضمون صدق مشحون را در قرآن کریم و فرقان حکیم بالصراحت بیان فرمودہ است۔ چنانچہ میفرماید: وان من شیءٍ الّا عندنا خزائنہ وما ننزّلہ الّا بقدرٍ معلوم (الحجر ع ۲) یعنی خزینہائے ہر چیز پیش ما موجود است۔ وما نازل نمی کنیم چیزے را مگر بہ اندازہ خاص۔ یعنی خدائے تعالیٰ ہر چیز را حسب ضرورتِ دُنیا نازل میکند۔ کارہائے آں حکیم علی الاطلاق برخلافِ حکمتِ بالغہ نیست کہ چیزے را بلا اقتضائے وقت وضرورت حالت پیدا نماید و دست او کوتاہ ہم نیست کہ باوجود اقتضائے حالت چیزے را پیدا کردن نتواند۔ چنانچہ فرمودہ است: واٰتٰکم من کلّ ما سألتموہ وان تعدّوا نعمۃ اللہ

(تحصوھا (سورہ ابراہیم ع۶) یعنی ہرچہ شما از مجیب الدعوات خواستید شمارا عطا فرمودہ است۔ واگر بخواہید کہ نعمتہائے اورا بشمارید۔ نتوانید کہ در شمار آورید ؛

دریں آیہ وافی ہدایہ مراد از خواستن ضرورت حقیقی است۔ زیراکہ ظاہر است کہ انسان ہرچہ می خواہد اورا گاہے میتسر میشود وگاہے نمیشود۔ امّا ہر آں چیز کہ فطرتِ انسانی رابداں احتیاج است وبسوئے آں اورا ضرورت حقیقی ست یا چیزے کہ اثر آں برحیاتِ جاودانی انسانی باشد۔ ایزد تعالیٰ آنرا برائے انسان البتہ فراہم میسازد ؛

ایں قانون کہ در صدر بیان شد۔ یک قانونے است عام متعلق جمیع ضرورتہائے حقیقی بنی نوع انسان۔ امّا در بارۂ امر ہدایت آں ہادی وملہم سبیلِ رشاد بخصوصیت ارشاد فرمودہ است۔ کہ ہر گاہ کہ نوعِ انسانِ ضعیف البنیان را ضرورتِ ہدایت پیش آید۔ لابد خدا تعالیٰ سامان ہدایت آمادہ سازد وسر رشتۂ ایں کار را بدستِ خود میدارد وکسے را دریں کار سبیے نساختہ است۔ واحدے را دریں امر دخلے نہ بخشیدہ است۔ کما قال تعالیٰ شانہٗ اِنَّ علینا للھدیٰ (اللیل) یعنی سلسلۂ ہدایت وارشاد عباد را برنفسِ خود واجب کردہ ایم۔ وتنظیم ایں کار بذاتِ خود متعلق داشتہ ایم ؛

قرآن کریم حسبِ تقاضائے زمانہ برائے مردم سامانِ ہدایت بہم رسانیدن را برذاتِ خدا محض واجب قرار نمید ہد۔ بلکہ از مصحفِ مجید ثابت میشود۔ کہ اگر از جانبِ خدا انچنیں انتظامِ سامانِ ہدایت برائے مردم نمی بود۔ مردم را حق حاصل می شد کہ در روزِ جزا پیشِ روئے خدا اعتراض کنند۔ کہ چوں در زمانہ ضرورتِ ہدایت

ہیچ ہادی راپیشِ ما نفرستادی۔ اکنوں چرا از کار و کردار ما باز پرس می نمائی۔ و دروازۂ عذاب از برائے چہ بر ما میکشائی۔ چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید۔ ولو انا اھلکناھم بعذاب من قبلہ لقالوا ربنا لولا ارسلت الینا رسولا فنتبع ایاتک من قبل ان نذل و نخزیٰ (طٰہٰ ع ۸) یعنی اگر پیش از بعثتِ رسولے بر مردم عذاب نازل میکردیم کفار بر ما اعتراض می آوردند۔ کہ چوں ما مردم گمراہ و محتاج ہدایت بودیم چرا رسولے را نزد ما نفرستادی۔ تا قبل از ذلیل و رسوا شدنِ خود اتباعِ احکام تو میکردیم۔ حق تعالیٰ ایں اعتراضِ ایشاں را تسلیم می نماید۔ زیرا کہ ردِّ آں نفرمودہ است۔

وازیں ہم زیادہ اینکہ بغیر مبعوث کردن رسولے حق تعالیٰ عذاب دادن را ظلم قرار میدہد۔ چنانچہ فرمودہ یٰمعشر الجن والانس الم یأتکم رسل منکم یقصون علیکم ایاتی و ینذرونکم لقاء یومکم ھذا ط قالوا شھدنا علیٰ انفسنا وغرتھم الحیٰوۃ الدنیا وشھدوا علیٰ انفسھم انھم کانوا کافرین ط ذالک ان لم یکن ربک مھلک القریٰ بظلمٍ و اھلھا غافلون (انعام ع ۱۶) یعنی ای گروہ جن و انس آیا نزد شما نیامدہ بودند رسولاں از میان شما کہ بر شما احکامِ ما را میخواندند۔ وازیں روز کہ بر شما آمدنی بود می ترسانیدند۔ ایشاں در جواب عرض کنند کہ ما برخلافِ خود گواہی بر خود می دہیم۔ و حیاۃ دنیا ایشاں را مغالطہ داد۔ و خود برخلافِ خود ہا شہادت ادا کنند کہ ایشاں کافر بودند۔ و ایں امر (یعنی ارسال رسل و اقامت حجت بر کفار) بجہتِ آں بود کہ ہرگز ممکن نیست کہ خدا تعالیٰ ظالمانہ شہرہا را ہلاک کند در آں حال کہ مردم غافل باشند ۞

ازیں آیات ہویدا میشود۔ کہ بغیر تنبیہ و بیدار ساختن قومے و اقامت حجتے بر ایشاں

حکم بر ہلاکِ آنہا فرمودن ظلم است۔ یا بلفظِ دیگر اگر قومے محتاجِ ہدایتے باشد۔ و خدا تعالی برائے ایشاں ہادی نفرستد۔ و در روزِ قیامت آنہا را بسبب کار کردِ شاں بسزا برساند۔ کہ چرا بر احکام الٰہی عمل نکردید۔ البتہ ایں امر ظلم باشد۔ و او تعالیٰ ظالم نیست پس محال است۔ کہ مردم محتاجِ ہدایت باشند۔ و آں خالق الاشیا سامانِ ہدایت برائے ایشاں مہیا نسازد ؛

از مضمونِ سابق مثل روزِ روشن ثابت است کہ از روئے تعلیم اسلام در ہر زمانے کہ مردم محتاج بجانبِ ہدایت میگروند۔ حق تعالیٰ از فضل خود سامانِ ہدایت پیدا می نماید۔ امّا از کلام پاک الٰہی ایں ہم بر ما واضح ولائح میگردد کہ علاوہ ازیں قانونِ مستمرۂ عامہ او سبحانہ و تعالیٰ را با امّتِ محمدیّہ یک وعدۂ خاص نیز ہست۔ و آں این است۔ کہ انا نحن نزلنا الذکر و انا لہ لحافظون (حجر ۱۶)
یعنی این تعلیم قرآن راکہ ما نازل کردہ ایم ما خود نگہداشتِ آں می کنیم ؛

حفاظتِ چیزے بر دو نوع می باشد۔ یکے حفاظتِ ظاہری۔ دوم حفاظتِ معنوی و مادامیکہ حفاظتِ ہر دو نوع متحقق نشود۔ چیزے را محفوظ نتواں گفت۔ مثلاً اگر طائرے را با پوست و منقار و سر و پا محفوظ داشتہ درونہ او را بکاہ پُر کنند۔ ہیچ کس نسبت آں طائر ایں حرف بر زبان آوردن نتواند کہ او از نوائب دوراں و مصائبِ زمان محفوظ است و اگر پر و بالش را بر کنند و پا و منقارش را شکستہ سازند باز ہم او را از جوادث شود ہر محفوظ نتواں شمرد۔ ہمچنیں کتابے کہ درو بے مردم از جانب خود عبارتہا بیفزایند یا بعض عبارتش را حذف نمودہ باشد۔ یا زبانش را از استعمال مردم بیفتد و کسے باں تکلّم نکند۔ و نیز کسے قابلیتِ فہمِ آں

نداشتہ باشد یا آں کتاب در نفسِ خود قاصر باشد از افادۂ مدعائے کہ برائے آں نازل شدہ است آنرا نیز بالقبِ محفوظ نتواں یاد کرد۔ زیراکہ ہر چند الفاظ و عبارات او محفوظ باشد امّا معانیٔ آں ضائع رفتہ و اصل مقصود ازاں مفقود گشتہ است ؁

پس مُراد از حفاظتِ قرآن کریم ہم حفاظت الفاظ است و ہم حفاظتِ معانی۔ امّا برائے اتمامِ وعدۂ حفاظت ظاہریۂ قرآن کریم سامانے کہ حضرت حافظ حقیقی بہم رسانیدہ است مطالعۂ آں انسان را محوِ حیرت می سازد۔ قبل از نزول مصحفِ مجید نہ تدوین لغتِ عرب بعمل آمدہ بُود۔ و نہ ترتیب قواعد صرفی و نحوی۔ و نہ لغات و محاوراتش در حیطۂ ضبط آمدہ بُود۔ و نہ استخراج قواعد علم معانی و بیان و بدیع شدہ بُود۔ و نہ تمہید علم رسم الخط الغرض بعد از نزول قرآن کریم رب ودود در دلِ علمائے فحول القار فرمود۔ تا ایں ہمہ علوم و فنون را صورت تدوین دادند محض بغرض حفاظتِ قرآن کریم صرف و نحو و تجوید و معانی و بیان و بدیع و لغت و محاورات زبان و علمِ تاریخ و علمِ قواعد تدوین تاریخ و فقہ و اصول و تفسیر وغیرہ علوم را بنیاد نہادند۔ و ایں ہمہ علوم بقدر آں حقائق کہ تعلق آنہا بہ قرآن حکیم است۔ صورت ارتقا قبول کرد۔ چنانچہ علم صرف و نحو و لغتِ عرب را بحفاظتِ قرآن مجید از دیگر ہمہ علوم ظاہری تعلق زیادہ تر است۔ و ایں علوم آنقدر ترقی یافتہ کہ دریں جزو زمان دانایان فرنگ نیز صرف و نحو و لغتِ عرب را از صرف و نحو و لغت ہر زبان و ہر لسان بدرجۂ غایت اعلیٰ و افضل و تدوین آنہا را اتم و اکمل می پندارند و علاوہ بر ترقیاتِ علومِ موصوفہ در دل خلقِ کثیرِ خدائے تعالیٰ خواہش حفظ قرآن پیدا کردہ است۔ و عبارات و آیات را بہ نہجے بیان فرمود است کہ نہ نثر است

ورنہ نظم۔ تا از بر کردنِ آں بر طبائع آسان باشد و گران نگذرد۔ و آنکس کہ ورا حفظ کردن عباراتِ متنوعہ اتفاق افتادہ باشد بوجہ احسن میداند کہ حفظ نمودنِ آیات کتاب اللہ العزیز از حفظ کردنِ عباراتِ دیگر چہ قدر سہل و آسان است۔ الغرض از یک جانب فرقانِ حمید را بعبارتے نازل کردہ کہ حفظ آں بر دلہا آسان باشد۔ و از جانبِ دیگر بکثرت در دلِ مردم خواہش حفظ آں القا نمود و در نماز ہا تلاوت او فرض قرار دادہ بذمہ ہر مسلمانے حفاظت کدام نہ کدام حصۂ از و لازم فرمودہ بفرضِ محال اگر دشمنے ہمہ نسخہائے ایں کتاب پاک را نعوذ باللہ من ذالک از میان جہان بردارد باز ہم از دستِ مسلمانان بیرون نرود ✤

ایں چند امثلہ کہ ایراد یافت۔ برائے اثبات ایں امر کافی است کہ بجہتِ حفاظتِ ظاہریۂ قرآن حکیم خداوند تعالیٰ ذرائع بسیار پیدا کردہ کہ بموجودگی آں ضائع شُدنِ قرآن ہرگز صورتِ امکان ندارد ✤

اکنوں یک سوال پیدا میشود۔ کہ ہر گاہ کہ آں حافظ حقیقی برائے حفاظتِ الفاظ و عباراتِ مصحفِ مجید کہ مقصود بالذات نبودہ این قدر اہتمام بکار بردہ سامان مُہیّا نمودہ چگونہ ممکن تواند بود۔ کہ معانی اورا از دست واگذارد و حفاظتش نفرماید ہر کس کہ خوگیر بہ استعمال آوردنِ عقل و دانش است بر گفتنِ ایں سخن مجبور گردد کہ نے نے۔ ایچنیں ممکن نیست۔ ہر گاہ حضرت باری عزاسمہٗ برائے حفاظت ظاہریۂ کلام خود ایں قدر سامان مہیا داشتہ است۔ بیگمان از بہرِ حفاظتِ معنویہ زیادہ ازاں مہیا و آمادہ فرمودہ باشد و ہمین سخن درست است۔ پس در آیہ کریمہ انا نحن نزلنا الذکر وانا لہ لحافظون۔ ذکر ہر دو حفاظت است ہم لفظی و ہم معنوی ✤

وحفاظتِ معنوی ایں است کہ چوں مردم از ہدایتِ قرآنی دوری ورزند و انوارِ فرقانِ حمید در حجابِ الفاظ متواری شود و دلہائے مردم از پرتوِ اثر و تصرفِ او عاری بود۔ پس خدائے رحیم و کریم از جانبِ خود سامانے نمایاں کند کہ بذریعۂ او باز اثر و تصرفِ قرآن را در دلِ مردم مرکوز سازد۔ و بارِ دیگر معانی او را ہویدا کند۔ و از صورتِ مردہ و داستانِ پاستان برآوردہ زندگی و تازگی یک نسخۂ کامیابش عطا فرماید۔ خیلے احادیثِ صحیحہ مصداقِ ایں مدعا است۔ چنانچہ از حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ مروی است۔ کہ محبوبِ رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است اِنّ اللّٰہ یبعث لھٰذہِ الاُمّۃ علٰی راسِ کلِ مائۃ سنۃ من یجدد لھا دینھا۔ اخرجہ ابوداؤد[1] یعنی پروردگارِ عالم ضرور برائے ایں امت بر سر ہر صد سال شخصے را بعثت بخشد کہ برائے فائدہ و نفع ایں امت تجدیدِ دین نماید ؛

ایں حدیث در حقیقت تفسیرِ آیہ انا نحن نزلنا الذکر و انا لہ لحافظون است۔ (حجر ع ۱) و پارہ مضمونِ ایں آیت را آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعبارتِ عام فہم بیان فرمودہ است تا ظاہر پرستانِ کم فہم مضمونِ ایں آیہ را بر ظاہر معنی محمول نہ پندارند۔ تا نشود کہ ذریعۂ قویہ دینِ اسلام را از نظر انداختہ برائے خود و برائے دیگراں موجب پیش پائی گردند وہم ازیں حدیث شریف ظاہر می شود۔ کہ زمانِ بعثتِ کسانیکہ برائے اصلاحِ آں مفاسد کہ بسبب نا فہمیدنِ مقاصد و مطالبِ قرآن و بوجہ دوری ورزیدن از کلام الٰہی پیدا می شود۔ سر ہر صد سال است۔ گویا بہ ایں نمط برائے صیانت و حفاظتِ معانی قرآن کریم یک سلسلۂ قلاعِ منیعہ و حصونِ رفیعہ بنا کردہ شدہ است کہ چینے از حصانِ دینِ اسلام از وجودِ آں مجددانِ والاشان یا از تربیت یافتگانِ ایشان یا از صحبت یافتگانِ

[1] وقد اتفق الحفاظ علی تصحیح ہٰذا الحدیث منہم الحاکم فی المستدرک والبیہقی فی المدخل (حجج الکرامہ صفحہ ۱۳۳)

اصحاب آں مجددان خالی نماند۔ بدیں سبب مذہب اسلام (ازاں مادۂ فاسدکہ برہمہ ادیان غلبہ یافتہ اکثر مطالب ملل مختلفہ ومقاصد نحل متفرقہ رامتغیر ساختہ است) از بدوامر تاایں زمان محفوظ است۔ وآئندہ ہم درتحت ایں قاعدۂ صادقہ محفوظ ماند۔

خلاصۂ مقال اینکہ اوّلاً از فرقان کریم ثابت میشود کہ حضرت خداوندکریم بااحتیاج انسانی راخواہ طبعی باشد یا رُوحانی۔ ضرور مہیا میکند۔ علی الخصوص چوں ضرورتہائے رُوحانیہ بوجہ اثروسیع واہمیتِ شدیدہ برضروریات طبعی مقدم است۔ اگر خداتعالیٰ ضروریات رُوحانیہ را بہ انجاح نہ رساند۔ ہمہ غرض وغایتِ فعلِ آفرینش لغو گردد ❊

دوم۔ اینکہ حق تعالیٰ وعدہ دادہ است۔ کہ ہرگاہ بندگان محتاج ہدایت شوند لابد برروئے ایشان دروازۂ ہدایت کشودہ گردد ❊

سوم۔ اینکہ اگر حق تعالیٰ اینچنین نکند مردم رابجہت اعتراض وارد کردن بر فعلِ الٰہی استحقاق فرارسد ❊

چہارم۔ اینکہ اگر خداتعالیٰ بروقت ضرورت ہدایتے نفرستد۔ ومع ذالک گمرہان رابپاداشِ کردارشان برساند ایں ظلم باشد وخداتعالیٰ ظالم نیست

پنجم اینکہ برائے اصلاح مسلمانان دربارۂ بعثت آں نفوس کہ محافظ مقاصد قرآن باشند۔ وعدۂ خاص است ❊

ششم۔ ازاحادیث ثابت است کہ اینچنین مردانِ خدا در اُمّت محمّدیہ برسرہر صدسال ضرور ظہور پذیر گردند ❊

اکنوں اے بادشاہ افغانستان! خداتعالیٰ برائے قبول کردنِ فرموّنی ہائے

خود سینۂ تو ابکشاید۔ دریں بارہ تامّل بفرما۔ کہ ایں زمانہ محتاجِ مُصلحِ ربّانی ہست یا نہ؟ احادیث نبویہ اینچنیں ظاہر می کنند کہ بالعموم بر سر ہر صد سال ایں گونہ ضرورت ہموارہ پیش می آید۔ کہ شخصے از جانبِ خدا بعثت یافتہ ابواب مطالب قرآنی ومقاصد فرقانی را باز برروئے مُسلمانان بکشاید۔ وحقیقت دین اسلام را بر مردمان آشکارا نماید۔ ودریں زمانہ کہ ما ہستیم از قرن چہاردہم قریب نصف گذشت است۔ ما ازیں احادیث قطع نظر کردہ بر حوادث ایں زمانہ نظر می کنیم۔ آیا دریں زمان ضرورت مُصلح ربّانی ہست یا نہ؟ اگر دریں ایّام حالتِ اہل اسلام ودیگر اقوام آنچنان بہتر است۔ کہ احتیاج بجانبِ ہیچ مصلحے ندارد پس ما را بر شنیدنِ دعویٰ یک مدعیٔ اصلاح گوش نہادن حاجتے نیست۔ امّا اگر برعکس ایں سخن حالت مُسلمانان ببانگِ بلند میگوید۔ کہ اگر بالفرض دریں چنیں ایّام ضرورت مُصلحے نبست۔ پس در ہیچگاہ دُنیا را ضرورتِ مُصلحے پیش نیامدہ است۔ ولیکن چوں عداوتِ اعدائے اسلام وسعی شاں در محو کردنِ نقشِ اسلام بہ نسبت از منۂ سابقہ دریں زمانہ بیشتر است۔ بلکہ از حد وہم وگمان درگذشتہ است پس ناچار تسلیم باید کرد۔ کہ اندریں زمانہ احدے از جانب خداتعالیٰ برائے اصلاح حال قوم ضرور مبعوث شدہ است۔ کہ دینِ اسلام را باز درصورتِ اوّلین وشکل پیشین او پیش چشم خلائق آشکارا کردہ صولتِ اعدائے دینِ متین را بشکند ونقش اسلام حقیقی را در دلہائے مُسلمانان منقش کردہ محبّتِ دینِ متین را در سینۂ ایشاں مرتکز نماید۔ وقوّتِ احیائے اسلام را باز ظاہر وباہر کند۔ ودر جواب ایں سوالات کہ دریں زمان حالتِ مُسلمانانِ عالم چگونہ است؟ وچیرہ دستیٔ دشمنانِ اسلام

تا بکجا ترقی کردہ است ؟ نزدِ من دوئی و اختلاف راہ نتواند یافت۔ کسیکہ غرضے خاص را مدنظر داشتہ پوشیدن حقیقتِ حال مطمح نظر او نیست۔ یا از انسانیت آں قدر دُور نہ رفتہ است۔ کہ در ذاتِ خود جوہر تمیز نیک و بد ندارد۔ از اعتراف ایں امر راہِ مفر نیابد۔ کہ فی الواقع دریں اوقات مسلمانان عقیدۃً و عملاً از مرکز اسلام خیلے دور افتادہ اند۔ واگر آیۂ یاربّ انّ قومی اتخذوا ھذا القرآن مھجورًا لفظاً و معنیً برحالتِ ہیچ قومے صادق می آید ہماناآں حالت قوم مسلمانانِ زمانہ ما ست ۔

حالا ایں سوال خیلے ناموزون است کہ مسلمانان از احکام اسلام کدام حکم را از دست دادہ اند۔ بلکہ دریں زمان ایں سوال پیدا شدہ است۔ کہ در مسلمانان کدام رسم اسلام باقی ماندہ است۔ بلے سخن آں کسیکہ گفتہ است۔ "مسلمانان در گور و مسلمانی در کتاب" ایں وقت خیلے راست می آید۔ نشانِ اسلام محض در قرآن مجید و احادیث صحیحہ و کتب ائمہ بنظر می آید۔ ہرگز اثر آں در حیاتِ مردم ایں زمانہ یافتہ نمی شود ۔

حالتِ ایں مردم اوّلاً ہمیں است کہ از تعلیم اسلام واقفیت ندارند۔ و اگر بالفرض خواہش آگاہ شدن ہم کنند پس ایں امر برائے ایشاں قریب بہ محال و ناممکن گشتہ است۔ زیرا کہ ہر نقشِ زیبائے اسلام را مسخ کردہ شدہ است نسبتِ ذاتِ پاک او سبحانہ ایں گونہ عقائد وضع کردہ اند۔ کہ در صورتِ تسلیم نمودنِ آں عقائد پاک انسان راست باز را کلمۂ سبحان اللہ و بحمدہٖ سبحان اللہ العظیم بر زبان جاری ساختن خیلے مشکل است۔ و نسبت ملائکہ آنچناں عقاید واہیہ قرار دادہ اند۔ کہ

از شنیدنِ آں امور براندامِ انسان راست میشود۔ و آن ذوات مقدسہ کہ در شان
ایشاں یفعلون ما یؤمرون وارد است۔ گاہے ایشاں را بر فعلِ حکیم علی الاطلاق
جل جلالہ اعتراض کنندہ قرار میدہند۔ و گاہے ایشاں را بصورتِ انسان از
آسمان فرود آوردہ شیدائے یک زن رقاصہ ناہید چنگ زن بیان می کنند۔ و بحضرات
انبیاء علیہم السلام نسبت کذب و گناہ کردہ رشتۂ محبتے وارادتے کہ در دلہائے
مردم استوار و مضبوطی باید او را بیک حملہ بریدہ اند۔ و کلام الٰہی را شکار دست بردِ
شیطان ساختہ از پایہ اعتبار ساقط کردہ اند۔ و کیفیتِ حشر اجساد و بہشت و
دوزخ را بہ رنگے بیان میکنند کہ نازک خیالی ہائے شاعرانہ ازاں پدید می آید
و یا یک حکایت مضحکہ انگیز میگردد ٭

قطع نظر ازاں روایات ناشائستہ کہ نسبت انبیائے کرام کہ زمانۂ ایشاں ازیں
زمانہ قدرے دور تر است۔ خود نسبت سید المرسلین کہ عہد مبارکش خیلے بزمانۂ
حال قرب میدارد معاذ اللہ گاہے قصۂ تعشق ام المؤمنین زینب و پناہ بخدا
گاہے خفیہ تعلق گرفتنِ آں ذاتِ مقدس با کنیزے و دیگر ہمچو قسم افسانہائے دور
از عقل و بعید از اخلاق را درج کتب نمودہ ذاتِ مطہر و حامل اخلاق عظیمہ آں
سرور کائنات را بدشکل و زشت وا می نمایند۔ و شہادت محرم راز رسول مقبول صلی اللہ
علیہ وسلم یعنی حضرت عائشہ صدیقہ رض را گفت است۔ ان خلق نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان القرآن
یعنی ہمہ خلق آں حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قرآن بودہ است۔ بکلی نظر انداز می کنند٭

(صحیح مسلم ابوداؤد نسائی)

وہمچنیں مسئلہ نسخ آیاتِ قرآن کریم را وضع کردہ در ہمچو قرآن کریم کتابے کامل
اختلافاتِ کثیرہ ثابت کردہ بعض آیات را بغیر از حکم شارع علیہ الصلوٰۃ والسلام

از جانبِ خود منسوخ قرار میدہند - دازیں روشِ بیجا برائے یک صاحبِ فکر وطالبِ حق ہیچ آیت قرآن کریم را لائقِ عمل وقابلِ اعتبار باقی نمیگذارند - و یک پیغمبرِ وفات یافتۂ اُمتِ موسویہ را باز مبعوث پنداشتہ ناقابلیتِ اُمتِ محمدیہ و بیچارگی رسُول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم را ظاہر می نمایند ؛

ایں است حال عقائدِ شاں - امّا حالتِ اعمال شاں ہم ازیں کمتر قابلِ افسوس نیست - در ہر صد نفر از مُسلمانان بقدر ہفتاد وپنج نفر تارک نماز وروزہ اند - زکوٰۃ اکثر نمی دہند وکسانیکہ می دہند - شاید کہ از ہر صد نفر دو کس باشند کہ بطوع ورغبت میدہند - حج بیت اللہ بر کسانیکہ فرض است نامش بر زبان نمی آرند - وکسانیکہ بر ایشاں نہ محض اینکہ فرض نیست - بلکہ در بعض حالات ناجائز است - برائے رسوائی خود و بدنامئ اسلام کمر بستہ بحج می روند - وبعض کم وبیش مردم کہ ایں اعمال را بجا می آورند - بہ نہجے ادا می کنند - کہ بجائے آنکہ اصل غرض ازاں احکام حاصل شود - شاید کہ برائے شاں آں احکام موجب لعنت میگردد وبرائے دیگراں نیز باعثِ تذلیل میشوند بغیر آں اشخاص کہ در ملک شاں زبانِ عربی رائج است - کمتر کسانے باشند کہ ترجمۂ نماز را بدانند - باز ہم آں نماز بے معنی کہ معنی نماز نا فہمیدہ میخوانند - بطورے ادا میکنند کہ در سجدہ ورکوعِ شاں امتیاز کردن مشکل است - ودرمیانِ نماز بزبان والفاظِ خود دُعا کردن را کفر مے پندارند - وہمچنیں حالت روزۂ رمضان است کہ اکثر مُسلمانان روزہ نمی دارند - وآنانکہ دارند آں را بجائے باعث حصول ثواب بُودن بکذب وغیبت آلودہ کردہ موجب عذاب میگردانند ؛

احکام ترکہ ووراثت را پس پشت انداختہ اند - وُبا خواری را کہ مرادفِ

جنگ کے دن با خدا و رسول قرار داده شده است۔ بعد حیلہ ہائے علماء و بہانہ ہائے فقہا تعریف و حد آں را تغیر دادہ آں قدر شرائط بیجا در آں ملحق ساختہ اند۔ کہ دریں اوقات اِلّا ماشاء اللہ شاذ و نادر کسے از ارتکاب آں خالی باشد ویا وجود رباخواری نیز مسلمانان را غنا و تونگری حاصل نیست۔ چناں کہ دیگر اقوام را میسر است۔ اخلاق حسنہ کہ در ازمنہ سابقہ ارثِ مسلمانان دانستہ می شد اکنوں آں قدر از مسلمانان دور است کہ کفر از اسلام۔ وقتے بود۔ کہ مردم صرف اقرار لسانی و پیمان زبانی یک مسلم را کالنقش فی الحجر خیال میکردند۔ و وعدہائے ایشاں را ایک قانونِ غیر متغیر می دانستند۔ مگر امروز از حرفِ مسلمانان زیادہ غیر معتبر قولے با سخنے یافتہ نمی شود۔ وفا بے نام و نشان است۔ و راستی گفتار و درستی کردار ایشاں گم و جرأت حقیقی محو شدہ است و غداری و کذب و زور و خیانت و تہور بیجا جائے آں گرفتہ است۔ نتیجہ اینکہ دریں اوقات ہمہ اقوامِ عالم دشمن جانِ ایشاں شدہ اند۔ و رعبِ ایشاں مفقود شد۔ و تجارت ایشاں تباہ۔ علم کہ رفیقِ حالِ مسلمانان بود۔ و در سفر و حضر دست از رکابِ ایشاں بر نمیداشت امروز از ایشاں بفرسنگ ہا می گریزد ❊

حالت صوفیہ آنچناں بد شدہ است کہ بر جائے دین الحاد و بر جائے شرع متین اباحت اختیار کردہ اند۔ علمائے زمانہ علاوہ از ساعی و سرگرم بودن در توسیعِ شقاق و نشرِ اختلافات۔ سخنانِ خود شاں را بحکم خدا و رسول گفتہ مشغول در استیصال اسلام و مسلمانان اند۔ دولتمندانِ ایشاں ہر چند کہ پیشِ دولتمندان دیگر اقوام ہیچ حیثیت ندارند۔ مگر باز ہم بر بضاعتِ مزجاۃ خود چنداں غرور و افتخار و نازش

واشکبار میدارند۔ کہ قطعاً آں گروہ را با دین و مذہب سروکار نماندہ است وبجا آوری احکام آلہی در کنار۔ در دلِ ایشاں احترام وادب مذہب ہیچ باقی نماندہ است درطبقہ معززین اہل یورپ و دولتمندانِ فرنگ واعظانِ دین مسیحی و مبلغان کیش عیسوی بکثرت موجود اند مگر در گروہ ذی ثروت مسلمانان دانندگان مسائل ابتدائیہ دین ہم کمتر یافتہ می شوند ؂

حالتِ حکام این است کہ ظلم وجور و رشوت ستانی شیوۂ ایشاں شدہ است ایشاں حکومت را یک ذریعۂ خدمتِ مردم نمی انگارند۔ بلکہ آنرا جزوے از خدائی پنداشتہ اند ؂

سلاطین مستِ عیش وکامگاری و وزراء مدہوشِ شراب خیانت وغداری۔ عوام ایشان از وحوش بدتر شدہ اند۔ ملیون ہا مسلمانان فہمیدنِ معنی کلمۃ التوحید بجائے خود ماند۔ کلمۂ توحید و رسالت را بہ الفاظ درست خواندن ہم نمی توانند۔ آں دینِ متین کہ ہمچو اژدہا ادیان باطلہ را بدم درمی کشید۔ اکنوں مثل جیفہ افتادہ طعمۂ سگان و کرگسان است۔ ہر طائفہ مردم را برائے مصارف امور ضروریہ دراہم و دنانیر در دست می افتد۔ مگر کار اشاعت دین است۔ کہ برائے آں فلسے از جیب برآوردن گویا استخوان از پہلو کشیدن است برائے ژاژ خائی وہرزہ درائی وبذلہ سنجی و ترتیب مجالس و آرائشِ محافل وقت کافی میسر می آید۔ مگر برائے فہم معارف قرآن واشاعت اسلام فرصت یک دقیقہ بدست افتادن ہم مشکل است۔ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ صرف تارک نماز را بلکہ تارک جماعت نہ پنج وقت بلکہ صرف آنکہ در جماعت عشاء و صبح شامل نشود منافق قرار داد؂

است۔ و باوجود رحم مجسم بودن فرمود :۔ والذی نفسی بیدہ لقد ھممت ان امر بحطب فیحطب ثم امر بالصلوٰۃ فیوذن لھا ثم امر رجلاً فیؤم الناس ثم اخالف الی رجال فاحرق علیھم بیوتھم یعنی دو قسم بخدائیکہ جان من در قبضۂ قدرت اوست۔ میخواہم کہ حکم کنم بفراہم آوردن ہیمہ تا آنکہ فراہم آوردہ شود پس حکم دہم برائے اذان نماز۔ بعد ازاں کسے راںجائے خود امام نماز کنم۔ پس ازاں در خانہائے کسانیکہ شریک جماعت نشدہ باشند بروم و خانہائے ایشان را با ساکنان آنہا آتش در زنم۔" امّا دریں اوقات کہ ما ہستیم مردم را در مسجد قدم نہادن دشوار است۔ لکوک در لکوک مسلمانان را سوائے عیدین فرصتِ نماز میسّر نمی آید وازیشاں ہم خیلے کساں آنچناں ہستند۔ کہ نماز را بلا شرط و آداب ادا کردہ محض برائے ریا و نمایش خلق داخل جماعت میگردند۔ و مسائل طہارت را نمیدانند ؛

الحاصل اسلام وارثے ندارد۔ برائے ہر نفس انسانی وارثے ہست۔ مگر برائے اسلام وارثے پیدا نیست کہ تولیت او نماید۔ چنانکہ حضرت امام زمان مسیح موعود و مہدی معہود علیہ الصلوٰۃ والسلام نسبت حال اسلام فرمود است :۔

می سزد گر خون ببارد دیدۂ ہر اہلِ دیں	بر پریشاں حالی اسلام و قحط المسلمیں
دینِ حق را گردش آمد صعبناک و ہمگیں	سخت شورے فتاد اندر جہاں از کفر و کیں
آنکہ نفس اوست از ہر خیر و خوبی بے نصیب	می تراشد عیب ہا در ذاتِ خیر المرسلیں
آنکہ در زندانِ ناپاکی است محبوس و اسیر	ہست در شانِ امامِ پاکبازاں نکتہ چیں
تیر بر معصوم می بارد خبیثِ بد گہر	آسماں را می سزد گر سنگ بارد بر زمیں
پیشِ چشمانِ شما اسلام در خاک اوفتاد	چیست عذرے پیشِ حق اے مجمع المتنعمیں

ہر طرف کفرست جوشاں ہمچو افواجِ یزید | دینِ حق بیمار و بیکس ہمچو زین العابدین

مردمِ ذی مقدرت مشغول عشرتہائے خویش | خرّم و خنداں نشستہ با بتانِ نازنین

عالماں را روز و شب باہم فساد از جوشِ نفس | زاہداں غافل سراسر از ضرورتہائے دین

ہر کسے از بہرِ نفسِ دونِ خود طرفے گرفت | طرفِ دیں خالی شد و ہر دشمنے جست از کمین

این زمانے آنچناں آمد کہ ہر ابن الجہول | از سفاہت میکند تکذیبِ این دینِ متین

صد ہزاراں ابلہاں از دیں بروں بندند رخت | صد ہزاراں جاہلاں گشتند صیدِ ماکرین

بر مسلماناں ہمہ ادبار زیں رہ اوفتاد | کز پئے دیں ہمت شاں نیست با غیرت قریں

گر بگردد عالمے از راہِ دینِ مصطفےٰ | از رہِ غیرت نمی جنبند ہم مثلِ جنین

فکرِ ایشاں غرق ہر دم در رہِ دنیائے دوں | مالِ ایشاں غارت اندر راہِ نسوان و بنین

ہر کجا در مجلسے فسق است ایشاں صدرِ شاں | ہر کجا ہست از معاصی حلقۂ ایشاں نگیں

با خرابات آشنا بیگانہ از کوئے ہدیٰ | نفرت از اربابِ دیں با مے پرستاں ہمنشیں

این دو فکرِ دینِ احمدؐ مغزِ جانِ ما گداخت | کثرتِ اعدائے ملّت قلتِ انصارِ دیں

اے خدا زود آ و بر ما آبِ نصرت ہا ببار | یا مرا بردار یا رب زیں مقامِ آتشیں

اے خدا نورِ ہدیٰ از مشرقِ رحمت بیار | گمرہاں را چشم کن روشن ز آیاتِ مبیں

چوں مرا بخشیدۂ صدق اندریں سوز و گداز | نیست امیدم کہ ناکامم بمیرانی دریں

کاروبارِ صادقاں ہرگز نماند ناتمام

صادقاں را دستِ حق باشد نہاں در آستین

الغرض حالتِ زمانہ بآوازِ بلند ندا می کند۔ کہ برائے اصلاحِ مردم یک مصلحے باید کہ از جانبِ خدا بیاید۔ وآں مصلحے باید کہ عظیم الشان باشد۔ کہ دیوارِ اسلام از پا افتادہ را

باز ایستادہ نماید۔ و بدلائل قاطعہ در مقابلہ کفر بایستد ✤

چوں دریں ایام بر سر ایں قرن چہاردہم از جملہ اہل عالم محض ذات یک کس یعنی بانی سلسلہ عالیہ احمدیہ دعویٰ بعثت از حق تعالیٰ برائے حمایت اسلام کرد است و مدعی ایں امر خطیر بجز او در کل دنیا کسے نیست۔ بناءً علیہ بر ہر خردمند حقیقت پسند فرض است۔ کہ بر دعویٰ آں مامور خدا غور نماید۔ و دعویش را بنگاہ سرسری و نظر سطحی دیدہ روئے ازاں برنگرداند۔ ورنہ برائے وے منکر قانون قدیم الٰہی شدن ناگزیر افتد۔ و بروز جزا بدرگاہ عزیز ذوالانتقام از وجہ غفلت و اعراض در معرض باز پرس در آید ✤

اے امیر ایدک اللہ تعالیٰ بنصرہ العزیز! دریں مقام بعض مردم نافہم ایں شبہ پیش میکنند۔ کہ چوں رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم وجودے بود بس اکمل۔ لہٰذا بعد آنجناب بجانب ہیچ مصلحے ضرورت باقی نماند است۔ اکنوں صرف قرآن کریم مصلحے کافی است و محض قوت قدسیہ او راہنمائے است وافی ✤

ایں خیال اگرچہ در بادی الرائے خیلے دل خوش کن بنظر می آید مگر در نظر غائر ایں ہم یک وسوسۂ شیطانی است کہ صریح مخالف قرآن کریم و حدیث شریف و عقل سلیم و مشاہدات است ✤

مخالف قرآن کریم و حدیث بایں طور است کہ دراں ہر دو بوضاحت خبر نسبت بعثت مجددین و مامورین دادہ شدہ است۔ اگر بعثت مجددے یا مامورے مخالف کمالات سرور انبیاء صلی اللہ علیہ وسلم می بود۔ آں خداوندے کہ سرور عالم روحنا فداہ را مرتبۂ سید المرسلین عطا فرمودہ و ذات ستودہ صفات او را تا نہایت کمال رسانیدن

مطمحِ نظرِ رافت او تعالیٰ بُودہ۔ چرا خود او تعالیٰ برائے زمانہ آیندہ وعدہ بعثت مُجدّدین
و ماموریں میداد۔ آیا او تعالیٰ فعلِ خود را خود باطل میکرد؟ و قولِ خود را خود ردّ می نمود؟
و باز چگونہ رسُول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم از آمدنِ مجددین و ماموریں برائے زمانِ آیندہ
خبر میداد؟ آیا ما بہ کمالاتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از خود آنحضرتؐ زیادہ معرفت میداریم؟ کہ آن سرورؐ
عالم خبر بعثت بسیارے از مُجدّدین و بعضے از ماموریں دہند۔ لیکن ما ایں امر را منافی شان
ایشاں صلی اللہ علیہ وسلم قرار دہیم ؛

و ایں وسوسہ خلافِ عقل بایں سبب است کہ اوّلاً عقل ما را آگہی میدہد کہ اگر
بعد رسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم بعثتِ مجددین و ماموریں جائز نمی بود۔ البتہ حالتِ
مسلمانان خراب نمی شد۔ و ایشاں بر شاہراہِ شریعت گامزن می ماندند۔ لیکن
شہادت واقعات صریحاً خلاف ایں است۔ عقل ہرگز جائز نمیدارد کہ خرابی ہا و
بربادی ہا در اہلِ اسلام پیدا گردد۔ و حالتِ ایشان بدترین گردد۔ ولیکن از بارگاہ
خدا تعالیٰ برائے درستی حالت ایشاں ہیچ مُصلحے مبعوث نگردد ؛

اگر با دینِ اسلام ایں چنیں سُلوک مرعی داشتن رضائے آلہی است پس ہرگز
ایں علامت بر کمالِ رسُول اکملؐ دلالت ندارد۔ بلکہ ایں علامت دال است برائنکہ
خدا تعالیٰ میخواہد کہ دینِ اسلام را تباہ کردہ از میان مردم بردارد۔ اگر خدا میخواست
کہ سلسلہ مُجدّدین و ماموریں را برائے آیندہ موقوف کند۔ علامت ظاہرہ آں بایستے کہ
بریں نمط می بود۔ کہ ما امروز ہم مُسلمانان را ہمچو صحابہ کرام رضی یافتیم۔ امّا چوں در ایشاں
تنزّل رُوحانی واقع شُدہ است۔ لابد باید کہ سامانِ ترقیات روحانیہ ایشاں را
ہم خدا مُہیا نماید ؛

ثانیًا - اگر بوجہ کامل بودن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہ اکنون مظاہر او نتوانند آمد پس حق تعالیٰ کہ سرچشمۂ جمیع کمالات وحی وقیوم است - چگونہ مظاہر او در عالم پیدا می شوند -

حقیقت الامر این است کہ ہرچہ از دیدہ ہا پنہان ومخفی باشد - برائے یاد دہانی اش واثبات اثرش بر دلہائے مردم - ہموارہ حاجت بہ مظاہرش می باشد ہمچنیں بعد از رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم باوجود اکمل بودنش بمظاہر وبروزاتِ او حاجت است - کہ بجہت مردم یاد کمالات وجود باجودش را تازہ کنند - واسوۂ حسنہ اش را باز قائم نمایند و خلافِ مشاہدہ ازیں جہت است - کہ ما را بعد از رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم دریں سیزدہ صد سال خیلے مردانِ خدا بنظر می آیند - کہ از بارگاہ احدیت مشرف بمکالمہ ومخاطبہ گشتہ اند - ودعویٰ مجددیت کردہ اند - وما ایں مردان خدا را اعلیٰ ترین نمونۂ اسلام می نگریم - ودر اشاعتِ اسلام ونشر دین متین ایشاں را ید طولے حاصل بود - چناں کہ حضرت جنید بغدادی - حضرت سید عبد القادر جیلانی - حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی - حضرت محی الدین ابن عربی - حضرت معین الدین چشتی حضرت بہاؤ الدین نقشبند - حضرت شیخ احمد سرہندی مجدد الف ثانی - حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی وغیرہم رحمہم اللہ اجمعین - پس بوجود ایں نفوس قدسیہ نظر داشتہ چگونہ تسلیم کنیم - کہ بعد از رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم امت را بجہت اصلاح حال ضرورت ہیچ مصلحے نیست ؎

سخن راست ہمین است کہ بعد از سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم آمدن مصلحان جائز است - وآمدہ ہم اند - وہموارہ خواہند آمد - ودریں وقت کہ ما ہستیم زمانہ

نسبتِ آمدن یک مُصلحے عظیم الشان خبر میدہد۔ و چوں دریں زمان مدعی ایں قسم مُصلح بُودن صرف حضرت میرزا غلام احمدؐ مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام ہستند۔ لہذا ایں امر بر صدقِ دعویٰ او دلیلے است قاطع و بُرہانے است ساطع ؛

دلیل دوم

شہادت سرورِ انبیاء صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہٖ واصحابہٖ وسلم

از دلیلِ اوّل ہمیں ثابت میشود۔ کہ ایں زمانہ خواستگار مُصلحے است۔ امّا چوں کہ دریں روزگار دیگر ہیچ کس مدعیٔ اظہارِ شوکتِ اسلام نیست۔ لہذا بر دعویٰ حضرت اقدس میرزا صاحب غور نمودن خیلے ضروری است۔ و از انجا کہ دعویٰ حضرت اقدس علی الاطلاق صرف ہمیں قدر نیست کہ من مصلح ایں زمانہ ہستم۔ بلکہ دعویٰ ایشان این است۔ کہ مصلح موعود یعنی مسیح موعود و مہدی معہود منم۔ لہذا برائے تائید مزید ایں دعویٰ دلیلے دیگر نگاشتہ می آید۔ و آں شہادت سرور کائنات است۔ کہ رُوح عالمیان فدائے خاک پایش باد۔ از بنی نوع انسان شہادت کدام کس از شہادت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ قابل پذیرائی تواند بود ؛

دریں امر ہیچ شکے نیست کہ عقیدۂ آمد ثانی مسیح علیہ السلام از زمانہ اسلام آغاز نشدہ است۔ بلکہ این عقیدہ از صدہا سال قبل از طلوع نیّر اسلام در اُمّتِ موسویہ رائج و خاطر نشین مردم بود۔ لیکن دریں امر ہم شکے نیست کہ اسلام دریں عقیدہ بعض اینچنان اُمور را منضم ساختہ است کہ بسبب آنہا ایں عقیدہ در

اہم عقائد اسلام شامل گردیدہ است۔ و آں امور این است :۔

(۱) در زمانہ مسیح موعود نسبت بعثت یک مہدی خبر دادہ شدہ است۔ کہ اگرچہ در احادیث دیگر لا المھدی الا عیسیٰ فرمودہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مراد از نفس مسیح موعود قرار دادہ است لہٰذا بسبب این پیشخبری مسلمانان را بوجود مسیح آنچنان دلبستگی پیدا شدہ است ہمچنان کہ با یک بزرگ ملت خود میباشد ؛

دوم :۔ آمد مسیح را نسبت ترقی اسلام یک دور جدید قرار دادہ شدہ است حتیٰ کہ غلبۂ اسلام بر ادیان باطلہ تا وقت آمدن مسیح ملتوی دانستہ شدہ است ؛

سوم :۔ مسیح و مہدی را یک وجود دانمودہ و آمد مسیح را بعثت ثانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ و یاران او را درجۂ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم قرار دادہ در دل عشاق رسالتمآب یک اشتیاق و ولولہ انگیز بجانب مسیح پیدا کردہ شدہ است ؛

چہارم :۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دربارہ یک زمانۂ پر آشوبے کہ از اثرات ہیبت ناک خود کاواک کن بیخ دین اسلام ثابت شدنی بود بالفاظ بس مندر خبر دادہ منصب ازالہ آفات آں و کار حفاظت اسلام برائے دوام بہ مسیح موعود مفوض کردہ بود۔ ازیں جہت مسلمانان ہمانساں در انتظار مسیح موعود بودند۔ چنانکہ انتظار یک فرشتۂ رحمت کردن می شاید۔ ایں الفاظ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ کیف تھلک امۃ انا فی اولھا والمسیح فی اٰخرھا (سنن ابن ماجہ باب الاعتصام بالسنۃ) یعنی آں امت چگونہ ہلاک گردد۔ کہ من در اول او ہستم۔ و مسیح در آخر او ست۔ بہی خواہان اسلام را خیلے در انتظار مسیح بے تاب ساختہ بود۔ زیرا کہ می دیدند کہ بعد آمدن او اسلام از چار سو در یک حصن حصین در آمدہ تا مدام از حملۂ شیطان محفوظ بماند ؛

ایں چہار امور بہ اتفاق یکدگر برائے مسلمانان بعثت مسیح موعود را یک مسئلہ از اُمہات مسائل قرار دادہ بود۔ و ہرگز صورت امکان نمیداشت۔ کہ آں زمانہ مسرت افزا را کہ درشے مقدر آں بود۔ کہ از یک جانب طالبان عہد رسالتمآب و باز جوئندگان عہد گاہ صحابہ کرام رو بروئے محبوب خود نشینند۔ اگرچہ در پردۂ ظلیت و مماثلیت باشد۔ و از جانب دیگر اسلام از ورطۂ طوفان صدمات برآمدہ بر ساحل امان متمکن شود۔ بغیر نشانہائے کافی و علامات وافی گذاشتہ می شد ؂

ایں امر ہیچ گاہ بوقوع نیامدہ و نہ گاہے واقع شود۔ کہ بسوئے ذات بابرکات مرسلان و ماموران و نیز بجانب زمانہ ایشاں باچناں الفاظ اشارت یا دلالت کردہ شود۔ کہ گو یا دست مطلوب را گرفتہ در دست طالبان دادہ آید۔ زیراکہ دریں صورت ایمان بے سود شود۔ و تمیز کافر و مومن از میان برخیزد۔ نسبت ماموران و مرسلان ہمیشہ در آنچناں الفاظ و اشارات خبر دادہ میشود۔ کہ اہل ایمان و اشتیاق دارندگان ازاں ہدایت می یابند۔ و شریران را برانکار و بجہت ضد و اصرار خود ازاں یک بہانہ بدست می آید۔ ظاہر است کہ انکار آفتاب تاباں کسے صورت امکان ندارد مگر ایمان آوردن براں نیز ہیچ اجرے ندارد ؂

پس در پیش خبرہا تا یک حد رہنمائی کردن و تا یک حد اخفا نمودن ناگزیر است ازیں ہمچنیں می شاید و ہمچنیں می باید۔ نسبت زمانہ مسیح موعود در پیش خبرہا ہمیں اصل را مد نظر داشتہ شدہ است۔ و بجانب زمانہ اش باہماں الفاظ اشارات رفتہ اند۔ کہ بہ آں ہا پیش خبری ہا دربارۂ انبیائے گذشتہ کردہ شدہ است۔ مگر باوجود خفا برائے طالب حق و اہل بصیرت نشانہائے بین مثل روز روشن رخشاں و نمایاں است ؂

آنکس که محض بر ایمان نسلی و تقلیدی کفایت ناکرده بریکے از انبیائے پیشین
با دلائل و براہین ایمان آورده باشد. او را بدین نشانہا بمنزلِ مقصود پے بردن
ہیچ مشکل نیست. مگر کسانیکه اگرچه بر ہزارہا انبیا را ایمان آورده اند. ولیکن بریک
رسول ہم بتحقیق خود ایمان نیاورده اند. بلکه محض بتقلیدِ آبا و اجداد اظہار ایمان
می نمایند. برائے ایشان تسلیم نمودن دعوی یک راستباز ہرچند که با خود نشانہائے
درخشنده بیحساب داشته باشد. خیلے مشکل است. در حقیقت ایمانِ ہمچو کسان وجود
ندارد. و بذاتِ خود قائم نمی باشد. بلکه ایمان شان ہمان می باشد که از علما و ملایان
خودِ شان شنیده باشند. یا آنچه در روایات از آبا و اجداد گوش زد ایشان شده باشد. چون
ایشان ہیچ رسولے یا مامورے را در ہیئت و صورتِ اصلی خودِ او ندیده اند. از ان شناخت
رسولے و مامورے بر ایشان بس متعذر می باشد. پس تا وقتیکه اصلاحِ ضعفِ بصارت
خود بکحل الجواہر ہدایتِ آسمانی نه کنند. و نشئه تقلیدِ اقوال و رسوم از سر بدر نشود
معرفتِ رسولے و مامورے برائے ایشان محال است ؛

بعد ازین تمہید مختصر آن نشانہا را که مخبرِ صادق برائے زمانه مسیح موعود بیان
فرموده است درج می نمایم. در خیال من ہر کس که بریں نشانہا از تعصب قطع
نظر کرده توجه بکار برد برائے وے تعیین زمانه مسیح موعود مشکل نباشد.

مگر پیش ازیں که بر آن نشانہا غور و خوض نموده آید. فہمیدنِ ایں امر ازیں بس
ضروری است. که از زمانیکه در امتِ محمدیه تفرقه و اختلاف پیدا شده خیلے
مردمان بجہت حصولِ مقاصدِ خود احادیثِ موضوعه از پیش خود ساخته شائع نموده اند
بدیں غرض که تا به حیله ثابت شود که خیالاتِ فرقهٔ شان مبنی بر راستی است. مثلاً

خیلے احادیث درکتب موجود است۔ کہ درآں خبر از زمانہ مہدی وارد است مگر خود الفاظ آں حدیث واضح می نماید۔ کہ مقصود ازاں این می باشد کہ تا فیصلہ کدام اختلاف زمانہ ماضی بحق خود صادر کنانند۔ اگرچہ نسبت بعضے ازاں احادیث گمانِ راستی ہم پیدا میشود۔ مگر باز ہم یک طالب تحقیق را باید۔ کہ لابد کمالِ روشِ احتیاط را درپیش گیرد۔ وکم ازکم این قدر ضروری باید۔ کہ برتائید یا تردید آں حدیث بنیاد دعویٰ خود ندارد۔ مثلاً بسیار احادیث متعلق زمانہ بنی عباس است۔ کہ اگرچہ بظاہر درآنہا علاماتِ زمانہ ظہور مہدی مذکور است۔ مگر درحقیقت ایں آشکارا کردن مقصود است کہ آں بغاوتہا کہ در خراسان بتائید بنی عباس واقع شدہ بود ازجانبِ حق تعالیٰ ومطابق رضائے او بود خود واقعات آں زمانہ بطلان ایں احادیث ثابت کردہ است۔ چنانچہ زائد از ہزار سال برآں منقضی شد است مگر موافق آں نشانہا ہیچ مہدی پیدا نگشت است ؂

ہمچنین بسیار روایات موجود است۔ کہ علامات ظہور مہدی باواقعاتِ گذشتہ آں قدر خلط ملط کردہ بیان کردہ اند۔ کہ تاوقتیکہ آں واقعات را کہ بطور علاماتِ ظہور مہدی بیان کردہ اند۔ وفی الحقیقت تعلق آں بازمانہ گذشتہ است۔ جدا کردہ آید۔ برحقیقتِ حال آگاہی دست نمیدہد۔ کسانیکہ ازتاریخ اسلام واقفیت نداشتند ازچنیں احادیث درخیلے غلط فہمی ہا افتادہ اند۔ ونسبت زمانِ آیندہ منتظرِ آں امور بودہ اند۔ کہ آں امور قبل ازوضعِ آں احادیث واقع شدہ بود۔ وآں امور را درِ علاماتِ ظہور مہدی داخل نمودن محض بغرض اثباتِ صدق فرقہ ہائے خود بود لہذا بوقت غور کردن درعلاماتِ ظہور مہدی برائے ما ناگزیر است کہ آں علامات

را جُدا کردہ باشیم۔ زیرا کہ آں علامات بجانب ہیچ واقعۂ آیندہ اشارت نمیکنند تا از سرنگون افتادن در آں مغاکے کہ مردم چالاک برائے حصول مطلب خود کندہ بودند محفوظ مانیم رحمتِ بے پایان بر روان رسُول ایزد منان صلی اللہ علیہ وسلم باد کہ در بیان علاماتِ ظہور مسیح موعود و مہدی معہود آں طریق مدنظر داشتہ کہ بملاحظۂ آں یک انسان بآسانی از اغلوطۂ مردانِ غلط انداز مصون و مامون می ماند۔ و آں این است کہ آں علامات کہ متعلق زمانۂ مسیح موعود و مہدی معہود بیان فرمودہ آں را بطور یک سلسلہ وانمود است کہ بوسیلۂ آں بر آمیزش خلط ملط کنندگانِ دغل پیشہ اطلاعے بہم میرسد۔ مثلاً اگر میفرمود۔ کہ نامش ایچنین و نام پدرش اچنان باشد۔ خیلے کساں بر خود این نامہا نہادہ برائے دعویٰ مہدویت آمادہ می شدند۔ پس از خبر دادنِ آں علامات کہ پیدا کردنِ آں در قبضۂ قدرت انسانی باشد۔ قطع نظر کردہ آں علامات را کہ واقع شدنِ آنہا نہ محض اینکہ از تصرف و اختیار انسان بیرون باشد۔ بلکہ بیش از تغیراتِ صدہا سال صورت پذیر فتنِ آں ناممکن بود۔ و ہیچ نفسِ واحدہ بلکہ یک جماعت کثیرہ بمعاونتِ ہمدگر نیز نسلاً بعد نسلٍ سعی نمودہ بر وقوع آوردنِ آں علامات قدرت ندارد) بیان فرمود ؛

و نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یک امر دیگر در بیانِ این علامات مرعی داشتہ کہ منجملہ علامات بعض را آنچنان بیان فرمودہ کہ بغیر از زمانۂ مہدی در ہیچ وقتے از اوقات ظاہر شدنِ آں علامات ممکن نیست ؛

پس این اصل را مطمح نظر داشتہ ہرگاہ ما را آں زمانہ معلوم گردد کہ متعلق کاروبار مسیح موعود و مہدی مسعود است۔ و نیز آں علامات کہ جناب رسالتمآب در بارۂ آں

این ارشاد فرموده است که بغیر از زمانهٔ مهدی ومسیح وقت ظاهر نگردد و وقوع یابد وهمچنین آن تغیرات ارضی وسماوی که آن را علامات ظهور مهدی قرار داده شده است نیز هویدا شود۔ اندرین وقت شناختن زمانهٔ مهدی ومسیح برایا ہیچ دشوار نیست۔ پس اگر درانچنین وقت بعض چنان علامات یافته شوند۔ که هنوز بوقوع نیامده اندرین صورت ما را قبول کردن یکے ازین دو امر ناگزیر باشد۔ یا اینکه بدانیم که هرگز تعلق آنها بزمانهٔ مهدی نبوده است۔ بلکه بسبب دست اندازی بعض مردم بیرحم آنها در علامات مهدی معهود شامل کرده آمد۔ و یا اینکه آن علامات در نفس خود تعبیر طلب وقابل تاویل بُود۔ مگر از جانب ما در فهمیدن معانی آن غلط واقع شده۔

بعد ازین نگارش گذارش این بیان ضروری میدانم۔ که حضرت مخبر صادق علیه الصلوٰة والسلام آن علامات را که برائے زمانهٔ مسیح موعود ومهدی معهود مقرر فرموده است۔ اگر یک دانشمند روشن ضمیر بر آنها اندک تدبر کند۔ بر دل او هویدا می شود۔ که این علامات فرداً فرداً متعلق زمانهٔ مسیح ومهدی نیست بلکه باهم مخلوط شده برائے زمانهٔ ظهور مسیح ومهدی یک علامت کامل وذو الوجوه میشوند مثلاً در یک حدیث وارد است۔ که یک علامت ظهور مهدی این است که در وقت او جوهر امانت برخیزد۔ و یا مثلاً این حدیث دیگر که مضمونش این است که در آن وقت جهالت ترقی پذیرد۔ اگر این علامات را نشانهائے مستقله قرار داده شود لازم آید۔ که هرگاه امانت از دنیا برخیزد۔ در آن وقت می باید که مهدی مبعوث گردد۔ و یا در حالت رفع علم لابد است که مهدی بیاید۔ وحالانکه درین سیزده صد سال گوناگون مدوجزر بر حالت مسلمانان واقع شده است۔ گاهے از ایشان امانت

برداشتہ شدہ است و گاہے علم آں تا مہدی ظاہر نشدہ است پس ثابت شد کہ این علامات در ذاتِ خود نشانہائے مستقلہ نبودہ است۔ بلکہ این ہمہ علامات کہ نبی کریمؐ از خدا تعالیٰ الہام یافتہ بیان فرمودہ است۔ باہم جمع آمدہ برائے زمانہ مہدیؑ موعود یک علامت کامل است۔ نہ اینکہ بعض مردم از پیش خود ساختہ آنہا را بہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منسوب کردہ اند۔

ہر علامت از علاماتِ مہدی معہود جدا گانہ کم و بیش در اکثر ازمنہ یافتہ میشود مگر جمیع علامات باہم آمیختہ و یک جا شدہ در ہیچ زمانہ سوائے زمانہ مہدی معہود نتواں یافت۔ قاعدۂ شناختنِ زمانہ ہماں است۔ کہ قاعدۂ شناختنِ شخصے باشد چوں ما را ضرورت افتد۔ کہ کسے را نشانِ شخصے بدہیم۔ کہ او را گاہے ندیدہ باشد۔ یا ہیچ گونہ تعارف سابق بد و نداشتہ باشد۔ پس طریقِ فہمایش غیر ازیں نیست کہ ما از صورت و سیرۃ و قد و قامت و عادت و خصلتِ او نشان بدہیم۔ و نشانِ خانہ او و از دیگر حالاتِ متعلقہ او وا نمائیم۔ مثلاً اینکہ بیان کنیم۔ کہ او نہ خیلے بلند بالا ست و نہ کوتاہ پا چہ سفید رنگ۔ نہ فربہ نہ لاغر۔ کشادہ پیشانی بلند بینی فراخ چشم و سطبر لب و کلاں زنخ است۔ و نیز مثلاً اینکہ او عالم علوم عربیہ و از مسلمانان است و مردم قوم او بوجہ اختلافِ مذہب با او دشمنی دارند۔ و اخلاقش بدرجہ غایت اعلیٰ است و خانہ اش چنیں و چناں است۔ و خانہ ہائے گرد و پیش او بر فلاں فلاں ہیئت۔ الغرض اگر ایں قدر علامات بیان کردہ آں شخص را بسوئے آں قریہ رواں کنیم پس با وجود مغالطہ دادن مردم او را شناختن آں شخص خیلے آسان باشد۔ پس ہمچنیں اگر ضرورت باشد کہ زمانۂ خاص را نشان بدہیم۔ بہ جہت شناسانیدن او

ہمین طریق باشد۔ کہ مثلاً کیفیات و واقعاتِ اجرام سماویہ و انقلابات کرۂ ارض و حوادثِ کائنات الجو و حالتِ تمدن و مذہب و علم و عمل و اخلاق و تعلقاتِ بین الاقوام و تنگی و ترفہ و اختلاط بین الناس و ذرائع سفر و اسباب سیاحت مردم آں زمانہ را فہمانیم تا آنکس کہ او را قبل از وقوع ایں حالات خبر دادہ شدہ است۔ بر وقتِ ظہور ایں امور بالیقینِ تام زمانہ نشان دادہ را بشناسد۔ و در شناخت آں او را ہیچ اشکالے رونماید بلکہ ایں طریق شناخت چناں باشد۔ کہ در آں شک و شبہ را ہیچگونہ گنجایش نماند۔ از ہمین جا است کہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم برائے شناختن مسیح موعود و مہدی مرقع حالات آں زمانہ را وانمودہ است۔ تا در ہنگام اختلاف آرائے فرقہائے اسلامیہ مردم ہیچ روایت را از پیشِ خود وضع کردن نتوانند۔ کہ بسبب آں معرفت مسیح و مہدی متعذر گردد۔

ہر چند بعضے از خیانتِ پیشگان علامات کاذبہ از جانبِ خود احداث نمودہ اند۔ مگر چوں براں مرقع کہ مخبر صادق علیہ السلام پیشِ ما نہادہ است ہیچ تصرف کردن نتوانستند۔ لہٰذا ہمہ سعی ہائے شاں بکلی رائیگان رفت است۔ اگر اکنون ہم کسے بر مرقع بیان سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بہ حیثیت مجموعی نظر اندازد۔ این حرف بے اختیار از زبان ادمی بر آید۔ کہ ہمین زمانہ زمانہ مسیح و مہدی است ۰

حالاتِ دینی زمانہ مسیح موعودؑ

حالا ہر سلسلۂ علامت را جدا گانہ بیان کردہ میشود۔ کہ از آں مثل روز روشن بوضوح می پیوندد۔ کہ بغیر این زمانہ در زمانۂ دیگر نزولِ مسیح و مہدی ممکن نیست

وپیش از ہمہ سلسلہ ہا بہ بیان حالات مذہبیہ زمانہ مسیح موعود می پردازم ۔

اوّلاً حالتِ مذہبیہ :۔ وایں بر دو نوع است ۔ یکے بیان اعداد و شمار ظاہری مذاہب کہ درآں زمانہ باشد ۔ دیگر ہر چہ بر مردم آں زمانہ اثرے از مذہب باشد آں را شرح دادہ آید ۔ ورسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم ہر دو حالتِ زمانہ مسیح موعود را بیان فرمودہ است ۔ وما ازیں ہر دو حالت اوّل تعدادِ ظاہر یہ مذاہب و تناسب ایشاں را بیان میکنیم ۔ زیراکہ ایں حالت ظاہر تر است ۔

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حالت ایں زمانہ را بدیں نہج بیان فرمودہ است

عن المستورد القرشی انه قال عند عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ سمعت رسُول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول تقوم الساعة والروم اکثر الناس فقال له عمرو ابصر ما تقول قال اقول ما سمعت من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم (صحیح مسلم ۔ کتاب الفتن) یعنی مُستورد قرشی روبروئے عمرو ابن العاص گفتہ است کہ جناب مخبر صادق فرمود ۔ قیامت آں زماں برپا گردد ۔ کہ اہل روم یعنی نصاریٰ درآں وقت بکثرت باشند ۔ عمرو ابن العاص از روئے تعجب گفت ۔ نگاہ کن چہ میگوئی مستورد جواب داد ۔ من ہماں میگویم کہ از حضرت مخبر صادق شنیدہ ام " قاطبۃ عُلمائے اسلام را اتفاق است ۔ کہ دریں حدیث مُراد از روم نصاریٰ است ۔ زیراکہ در عہد فرخی مہد رسالتماب صلی اللہ علیہ وسلم اہل رُوم حامل لوائے نصرانیت و علامتِ بیّن ترقی آں مذہب بوُدند ۔ وچوں دیدہ شود کہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ایں ہم فرمودہ است ۔ اذا هلك كسرى فلا كسرى بعده واذا هلك قیصر فلا قیصر بعده والذی نفسی بیده لتنفقن کنوزهما فی سبیل الله ۔ (ترمذی ابواب الفتن) (بخاری باب علامات النبوة فی الاسلام)

یعنی چوں کسریٰ (شاہِ ایران) ہلاک گردد۔ ہیچ کدام کسریٰ بعد از دے نخواہد بود وچوں قیصر (شاہ روم) ہلاک شود۔ دیگر کدام قیصر برپا نخواہد شد۔ وسوگند بہ آں ذاتِ پاک کہ جان من در دست اوست۔ شما خزائن اموالِ آں ہر دو را صرف خواہید کرد در راہ خدا۔ پس نظر بریں فرمودہٗ نبوی پیش خبری مذکورہٗ بالا یعنی والروم اکثر الناس بس عظیم الشان می نماید۔ زیراکہ بعد استیصالِ حکومت روم بحدیکہ نام ونشانِ قیصرہم محو شود۔ باز ایں قدر غلبہ نصاریٰ خبرے بود بس حیرت انگیز اما فرمودہائے خدا وندی ضرور بوقوع می پیوندد وبے کم وکاست راست می برآید حکومت قیصران رُوم یعنی شاہنشاہان رومیہ مطابق پیش خبری نبوی محو شد۔ و تا یک عرصہ ایں خطاب محض از راہ قدامتِ خاندان برائے شاہان قسطنطنیہ باقی ماند۔ اما بعد از فتح قسطنطنیہ آں خطاب نیز از ایشان زائل شد۔ و اسلام در چہار دانگِ عالم غلبہ حاصل کرد ؛

اما از سن یک ہزار ہجری زمانہ فیج اعوج باز آغاز نمود۔ بارِ دیگر یوماً فیوماً نصرانیت را بلند رنج دراں ممالک (کہ بوقت پیش خبری فرمودن مخبر صادق صلعم نسبت ترقیات ملت عیسویہ نام ونشانِ عیسائیاں ہم دراں ممالک نبود) ترقی روئے داد۔ واز عرصۂ یک صد سال بر کرۂ ارض حکومتہائے مذہب عیسویہ را چنداں استیلاء وغلبہ حاصل شدہ است۔ کہ در صدق مفہوم الروم اکثر الناس گنجائش شکے وشبہتے باقی نماندہ است۔ ایں پیشخبری رسالتمآب صلی اللہ علیہ وسلم را آنچناں اہمیت حاصل است۔ کہ بعض علماء نسبت آں نوشتہ اند۔ کہ ایں پیشخبری یعنی الروم اکثر الناس بعد واقع شدنِ جملہ علامات ظاہر گردد۔ چنانچہ نواب صدیق حسن خان در کتاب

حجج الکرامہ بحوالہ رسالہ حشریہ می نویسد۔ کہ چوں جملہ علامات بمعرض ظہور رسد قوم نصاریٰ غلبہ کنند۔ و بر بسیار ممالک متصرف شوند (حجج الکرامہ صفحہ ۳۴۴) پس علاوہ برین کہ این علامت با دیگر علامات یکجا شدہ بہ طرف زمانۂ مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام اشارہ کردہ تعیین آن میکند۔ تنہا بذاتِ خود ہم خیلے موجب راہنمائی است ٭

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ضعف و ناتوانی اسلام این زمانہ را بمقابلہ ترقیات ملّت عیسویہ بدین نہج بیان فرمودہ است۔ بدء الاسلام غریبًا و سیعود غریبًا فطوبیٰ للغرباء (ابن ماجہ باب بدء الاسلام غریبًا) یعنی اسلام در زمانۂ آخر از بس بے کس گردد و در حدیثِ دجال فرمودہ کہ بسیارے از مسلمانان پیروِ دجّال گردند (جامع ترمذی۔ باب ما جاء فی فتنۃ الدجال) چنانچہ اکنون ہمین حالت است۔ مسلمانان بعد از شان و شوکتے کہ ایشان را مالک روئے زمین ساختہ بود۔ الحال چوں بیکسے و بیچہ بیچے گشتہ اند۔ ایشان را بے مدد طاقتہائے دولِ مسیحیہ ہستی خود را قائم داشتن دشوار است۔ و بیشمار مسلمانان دریں وقت در حلقۂ نصرانیت در آمدہ اند و ہر روزہ دینِ عیسوی را قبول می کنند ٭

حالتِ مذہبی اندرونی مسلمانان

علاوہ طاقتِ ظاہریہ مذاہبِ عالم آنچہ حالتِ باطنیہ مسلمانان در زمانہ مسیح موعود بوقوع آمدنی بود۔ آں را نیز آں صادق مصدوق بدیں منوال وانمودہ است۔ کہ اکثر مردم درآں وقت منکر عقیدۂ قدر بشوند۔ چنانچہ از حضرت علی کرم اللہ وجہہ

مروی است۔ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ از علاماتِ قیامت یکے این است کہ مردم از عقیدۂ قدر انکار نمایند۔ و بالیقین مراد از انکار انکارِ مسلمانان است۔ ورنہ کفار پیشتر ہم برین مسئلہ ایمان نمیدارند؛

حالتِ این انکار در مسلمانان بہ آں قوت ظاہر شدہ است کہ حاجت بیان ندارد۔ مسلمانان نو تعلیم یافتہ کہ شیفتۂ علوم جدیدۂ یورپ گشتہ اند از خوفِ اعتراضات مصنفانِ یورپ کہ از امورِ دین جاہل اند۔ علی الاعلان انکار مسئلہ قضا و قدر می نمائند واز عظمت و صداقت و فوائدِ این مسئلہ بکلی لاعلم و ناواقف گشتہ اند؛

در بارۂ تغیرے دیگر کہ در مسلمانان پدیدار شدنی بود۔ فرمودہ کہ آں وقت مردم زکوٰۃ را تاوان پندارند۔ ایں تغیر را نیز بزار از حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت کردہ است (حجج الکرامہ صفحہ ۱۹۸) چنانچہ دریں اوان کہ از ہر جانب بر مسلمانان آفت نازل شدہ است۔ ہر قدر کہ خیرات و صدقات علاوہ از زکوٰۃ مفروضہ بدہند۔ کم است۔ مگر اکثر مسلمانان از دادن زکوٰۃ ہم پہلوتہی میکنند۔ و در آں ممالک کہ بذریعہ احکام اسلامی زکوٰۃ از جانب حکام گرفتہ می شود۔ آنجا نیز بعض مردم بادلِ ناخواستہ زکوٰۃ ادا می کنند۔ مگر در ہر مملکت ایں انتظام جاری نیست۔ بدیں وجہ گویا زکوٰۃ دادن شعار مسلمانان نیست۔ الا ماشاء اللہ۔ و آنکہ میدہند آنان نیز زکوٰۃ دادن را ذریعہ فخر و شود ساختہ اند۔ و بطورے می دہند کہ آنرا زکوٰۃ گفتن مشکل است۔ بلکہ برائے مصارفِ قوم چیزے ماہانہ یا سالیانہ می دہند و آن را زکوٰۃ تعبیر میکنند؛

و در بارۂ یک تغیر عظیمے کہ در مسلمانان پیدا شدہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم

ایںچنین فرمود است۔ کہ مسلمانان کہ ہرچیزعزیزرا بفرمان خدا و رسول قربان می نمودند۔ و دنیا و مافیہا در چشم ایشان بیش از جیفۂ قدر و قیمت نمیداشت۔ آن وقت برائے دنیا دین را بفروشند۔ و این تغیر درین زمان در قوم مسلمانان بہ این کثرت و فرت رونما شدہ است۔ کہ دلِ محبّان اسلام بہ نظارۂ ایں کیفیت درون سینہ می گدازد۔

علماء و صوفیاء و تونگران و عوام اہل اسلام ہمہ دنیا را بر دین مقدم میدارند۔ و بہ جہت ادنیٰ فائدۂ دنیا دین را و ہرچہ در آں فائدہ اسلام باشد۔ فدامی سازند۔

ویک تغیرِ ابن مردویہ بہ روایت ابن عباس رضی اللہ عنہ از رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم ایں بیان نمودہ است کہ در آں وقت نماز متروک گردد (حجج الکرامہ صفحہ ۲۹۷) وایں تغیر ہم بوقوع آمدہ۔ بنظر تعداد و شمار مسلمانان از ہر یک صد یک نفر ہم بمشکل پابند صلوٰۃ خمسہ بہ نظر می آید۔ حالانکہ نماز از جمیع ارکان اسلام رکن اولین است و نزد بعض علماء تارکِ صلوٰۃ بہ حدِ کفر می رسد۔ درین روزگار مساجد بسیار است مگر نماز گذاران خیلے کم بہ نظر می آیند۔ بلکہ بسیارے از مساجد را جانوران مسکن خود ساختہ اند۔ و بیحرمتی آنہا می کنند۔

و تغیر دیگر کہ آنحضرت صلعم روحنا فداہ بیان فرمودہ است۔ این است کہ مردم در آں وقت ارکانِ نماز را بعجات تام ادا نمایند۔ چنانکہ ابو الشیخ از حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ در اشاعت نقل کردہ کہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم خبر دادہ است۔ کہ پنجاہ مردم نماز کنند۔ مگر ازان جملہ یک نماز یک کس ہم قبول نگردد۔ مطلب این حدیث شریف این است کہ در ادائے ارکانِ نماز خیلے عجلت ورزند۔ و ظاہر است۔ کہ علامتِ قبولیتِ نماز امر باطنی است۔ و بر امر باطنی

بغیر خدا تعالیٰ کسے را اطلاع نیست۔ مگر علامت ظاہری عدم قبولیت نماز عجلت در نماز است۔ چنانچہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم شخصے را کہ نماز خود را بعجلت ادا کردہ بود فرمود۔ کہ نماز تو ادا نشدہ باز از سرِ نو ادا کن۔ پس ایں تغیر عظیم ہم دریں وقت ہویدا است۔ مردمانے کہ نماز میکنند۔ بہ آں سرعت و عجلت ارکانِ نماز را بجا می آرند کہ گویا خروسے منقار خود بر جہتِ چیدن دانہ بر زمین می زند۔ و بعد از ادائے نماز اوراد و وظائف و ادعیۂ طویلہ و احزاب کثیرہ میخوانند ؂

و ہمچنین یک نشانِ دیگر ایں زمانہ حضرت مخبر صادق صلی اللہ علیہ وسلم این بیان فرمودہ کہ دران آوان خدائے تعالیٰ قرآن را از میان مردم بردارد۔ و محض نقوشِ الفاظ و حروف باقی ماند۔ پس ایں علامت نیز دریں زمانہ نمایان است کہ قرآن کریم موجود است۔ مگر مردم در آیاتِ قرآنیہ غور و تدبر نمی کنند تعجب است۔ کہ بجز جماعت پیروانِ حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام در تمام روئے زمین در ہیچ جا درس قرآن مجید چنانکہ شاید و باید روزانہ جاری نیست۔ و ملایان جید کہ ماہران فقہ و حدیث اند۔ از ترجمۂ قرآن کریم ہم نابلد ہستند۔ و در روے تدبر کردن و ترجمہ اش خواندن حرام می شمارند۔ و می فہمند کہ آنچہ بعض علمائے گذشتہ معانی قرآن بیان نمودہ اند۔ غیرِ آں در قرآن کریم ہیچ معنی نماندہ است۔ و ہرگز جانب ایں امر غور نمیکنند۔ کہ اگر باب تفسیر قرآن و فہم معارفِ آں بعد از عہد مبارک سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم بیش ازین مفتوح ماندہ است۔ الحون بکدام دلیل و بچہ سبب مسدود گردیدہ است ؂

ہمچنین یک علامت دیگر متعلق حالاتِ زمانۂ آخرین ابن مردویہ بروایت

حضرت ابن عباس از جناب سیّد الکونین صلی اللہ علیہ وسلم بیان کردہ است کہ درآں
ہنگام از یک جانب مردم بسوئے قرآن توجہ ندارند۔ واز جانب دیگر بزیب و
زینت وآرایش وپیرایشِ قرآن آنقدر مشغوف شند۔ کہ برائے قرآن غلافہائے
زرّین وریشمین بسازند۔ پس این علامت نیز دریں زمانہ موجود است مسلمانان
بالعموم از خواندنِ قرآن کریم سراپا در غفلت اُفتادہ اند۔ وقران را بازکردہ نگاہِ
تدبّر درآں بکار بُردن حرام می پندارند۔ لیکن اوراقِ قرآن کریم را مطلا و مذہب
ساختہ در غلافہائے زرین پیچیدہ بالائے طاق در خانہائے خود میدارند۔ و
آنچنان آرایشِ مصحفِ مجیدی نمایند۔ کہ در قرونِ اولیٰ ازان ہیچ اثرے نبود است
حالانکہ آں بزرگانِ قرونِ اولیٰ چہ بلحاظ تقویٰ وچہ بلحاظ وجاہت دُنیا بر مردم
این زمانہ فوقیت میداشتند۔

وتغیّرے دیگر کہ نسبتِ حالتِ اندرونی مُسلمانان آنحضرت صلعم بیان فرمودہ
این است۔ کہ درآں ایّام مردم مساجد را خیلے بیار آیند۔ چنانچہ ایں تغیر نیز دریں
وقت در مسلمانان موجود است کہ مُسلمانان بہ اتباع اقوامِ دیگر مساجد را خیلے
آراستہ میکنند۔ وبانقش ونگار زینت میدہند وقنادیل بلورین و پردہائے رنگین
درآں می آویزند۔ کہ بجائے اینکہ مساجد عبادت گاہِ سادۂ اسلامیہ باشد۔ حسبِ
الفاظ حدیث بامنادر وبتکدہا زیادہ تر مشابہ میگردد۔ (حجج الکرامہ بروایت ابن مردویہ
از حضرت ابن عباس رضؓ)

وتغیّرے دیگر کہ متعلق این زمانہ بیان فرمودہ این است کہ درآں زمان مردم
عرب از دین خیلے دُور اُفتادہ باشند۔ ودیگر کہ بر ذاتِ بابرکات شخصے از ایشان

نازل شده و در ملکِ ایشان نشو و نما یافته و از ایشان شیوع پذیرفته و آخرین کتاب آسمانی بزبانِ ایشان نازل گشته و تا حال در زبانِ ایشان مردم میخوانند۔ و بوسیلۂ آں کتاب زبانِ ایشاں زنده است۔ ولیکن ایشان آنرا از دست خواهند داد۔ و باوجودیکه زبانِ عربی دارند۔ از دین اسلام بے بهره باشند۔ و قرآن مجید ایشاں را نفع ندہد بلکه دلہائے شاں از عرفان ہمانسان تهی باشند۔ ہمچنان که قلوب کسانیکه قابلیت واستعداد فهمیدنِ قرآن ندارند۔ دیلمی از حضرت علی کرم اللہ وجہٗ روایت کرده است۔ که درآں وقت زبان ایشاں عربی ولیکن دلہائے شاں مثل اعاجم باشند (حجج الکرامه) یعنی مردم عرب بزبانِ عربی تکلم کنند۔ مگر از دینِ عربی مثل اعاجم نابلد باشند۔ دریں زمانه که ما ایم۔ ایں تغیرّ ہم نمودار است۔ اہل عرب را از دینِ متین آنچنان دوری و بُعد لاحق شده۔ که جہالتِ ایشان از دینِ متین از جہالت آنکساں که ایشان بوجہ نابلد بُودن از زبانِ عربی قرآن کریم را نتوانند فهمید۔ و نه از معلّمان آں کتاب پاک ہیچ کس نزد ایشان رسیده است۔ کمتر نیست ۞

و دیگر تغیرّ ے که حضرت رسالتمآب صلی اللہ علیه وسلم بیان فرمود ایں است که درآں اوان آزادی ادائے مراسم مذہب ایں قدر مفقود گردد۔ که در دیارِ عرب مردم نیکرا ظاہر ساختن طریقِ خود دشوار گردد۔ چنانچه دیلمی از حضرت علی رضی اللہ عنه روایت کرده که صالحین درمیان شان مستور باشند۔ (حجج الکرامه فی آثار القیامه)

ایں تغیرّ نیز در سر زمینِ عرب وقوع یافته که درآں مرز و بوم اجرائے شعار و رواداری ہیچ مذہب بکلّی نمانده است۔ اہلِ عرب بر رسوم و خیالاتِ خود آنچنان دلداده اند۔ که جان و مال و عرض و ناموس آں اشخاص که بر دعوت خدا و رسول لبیک

میگویند۔ از دست بُردِ ایشاں ہرگز محفوظ نیست۔ ہر چند ایں آفت در دیگر ممالک اسلامیہ نیز موجود است۔ مگر حالتِ عرب خیلے قابلِ تاسف است۔ زیراکہ ہر ذی استطاعت را بحکم الٰہی بجہت ادائے فریضۂ حج بداں مقامِ پاک فتن ناگزیر است۔ امّا بملاحظۂ تغیر حالتِ ایشاں راستی درمعرض خطر می آید۔ وصورت ادائے فریضہ حج محض درین یکرنگ محدود است۔ کہ انسان تاتواند فریضہ حج را بخاموشی ادا کردہ مراجعت نماید۔ الّا ماشاء اللہ! اے کاش ہادی مطلق ساکنان آں خطۂ پاک را ہدایت کرامت فرماید وایشاں بازہماں انسان حامل علم اسلام باشند۔ ہمچنانکہ قبل ازیں بسیزدہ صد سال بُودند ؂

حالتِ اخلاقیہ اقوام عالم

بعد از بیان تغیرات مذہبیہ حالا ہسن آں علامات راکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم متعلق حالتِ اخلاقیہ زمانہ مسیح موعودؑ بیان فرمودہ وامی نمائم۔ منجملہ آں علامات یکے این است کہ درآن وقت فحش بکثرت شائع گردد۔ بلکہ تفحش ہم۔ مردم آں زمانہ بر فحشِ خویش نازان باشند چنانچہ روایت است از ابن ابی شیبہ کہ از علاماتِ قربِ قیامت ظہور فحش و بے حیائی است (حجج الکرامہ) وہمچنین در صحیح مسلم از ابن مالک روایت است۔ کہ یکے از اشراط ساعت کثرت زناست۔ وابن مردویہ از ابوہریرہ روایت کردہ است کہ اولاد زنا درآں وقت بکثرت باشد۔ (حجج الکرامہ) وما درین زمانہ ایں ہمہ انواع فحش را بکثرت می یابیم۔ وعلاوہ ازیں کارہائے سخت می بینیم۔ کہ تہذیب و تمدنِ فرنگستان رنگے عجیب اختیار کردہ کہ ہرچہ در شریعت اسلام فحش قرار یافتہ آں ہمہ پیش اقوام

متمدنہ یورپ جزو تہذیب شدہ است۔ مثلاً مردان دست در کمر زنان نامحرم کردہ می رقصند۔ و درمیان مجلس تعریف حسن وجمال زنان برزبان آوردن و بازنان غیر بسیر و تفرج بملک ہائے دور دراز رفتن این ہمہ آں فعلہا است۔ کہ قبل ازیں در خیال مردان پیشین ہرگز موجود نبود۔ نہ در عرب این گونہ فحش بود نہ در عجم۔ بلکہ در ہندوستان باوجود آں قدر بُت پرستی واوہام پرستی این گونہ فحش وبے حیائی نبود۔ وایران نیز باوجود کثرت روایات تعیش از ارتکاب چنین افعالِ قبیحہ وحرکات شنیعہ مامون بود۔ روم باوجود تکیہ گاہ وپُشت وپناہ بُودنِ مسیحیت وباوجود پژمردگی اخلاق حسنہ از قیدِ بندِ این ہوا وہوس محفوظ بود۔ ہرچہ ازیں قسم افعال شنیعہ درین جزو زمان شیوع یافتہ است۔ اگر مرقع آں حالات را بالتفصیل نگاشتہ پیش روئے اسلاف نہادہ می شد۔ ایشان ہرگز باور نمیکردند۔ کہ ہمہ افراد قومے از کہ تا مہ باین لافِ تہذیب اینچنین افعال را بعمل آرند۔

این نیست کہ صرف اراذل واوغاد دریں گونہ حرکات شنیعہ ملوث ہستند۔ بلکہ قاطبتہً جمیع افرادِ قوم ارتکاب چنین افعال را جزو تمدن وتہذیب وباعث فخر ومباہات میدانند۔

در ازمنۂ سابقہ ہم مجالس رقص وسرود منعقد می شد۔ لیکن ہیچ کس بجہت ارتکاب این امر آمادہ ومستعد نبود۔ کہ دختران وزنانِ آں خاندانہا کہ خود رایخ وبنیاد شرافت وتمدن میدانستند۔ چنین افعال قبیحہ را مشغلہ کار وشیوہ وشعار خویش گردانند واین حرکات موجب فخر ونازش دوشیزگان وزنانِ شان شود۔ وقدر ومنزلت ایشانرا بیفزاید۔ ودر شرافت شان ازیں امور ہیچ فتور پیدا نشود۔

علاوہ ازین بیحیائی کہ شائع و ذائع است۔ سرجملۂ بیحیائی ہا کہ زناست۔ آں نیز بکثرت و وفرت رائج است۔ کہ در اکثر بلادیکہ دراں عیسویت قدمِ خود را راسخ ساختہ است۔ زنا را یک فعلِ نابائستہ از قسم کمزوری نفسانی خیال نمیکنند۔ بلکہ یک فعلِ طبیعی و شغل روزمرہ میدانند۔ ہیچ شک نیست کہ وجود لولیان رقاصہ و ضنیاگراں در زمان سابق ہم بُودہ است۔ مگر کسے را ایں وہم و گمان نبود کہ روزے حکومتِ وقت ایں طائفۂ زنان را بجہت کامرانی و اجرائے مسافحت سربازانِ افواج بر مشاہر ہائے بیش قرار ملازم بگیرد۔ و بجہت ملازمتِ ایں طائفۂ بدقانونے وضع نماید۔ و ورقتو تہائے خویش جائے دہد۔ تا بجز دنشان عساکر شاہی را برائے حصُول روسیاہی دارین و رفع ایں ضرورت تکلیفِ بیرون رفتن از معسکر بیش نباید ؛

در ازمنۂ سابقہ کسے چہ میدانست۔ کہ وقتے تعلقاتِ زناشوئی بہ این درجہ وسیع گردد۔ و جوہر غیرت ازمیانِ مردم برخیزد۔ کہ زنِ کسے را در خانۂ مردم نامحرم رفتن گناہِ اخلاق ہم دانستہ نشود۔ بلکہ ایں خلا دملا را جزو حُریت قرار دادہ آید۔ نکاح را برائے زنان یک علامت بندگی و بیچارگی ذہنی گمان کردہ شود۔ چنانچہ امروز خیلے از مردم فرانسا و امریکہ حبالۂ نکاح را یک قید بے زنجیر می نامند ؛

در خیال کدام کس بُود۔ کہ آں وقت ہم می رسد۔ کہ مردم آنقدر خیرہ چشم گردند کہ بے تحاشا در مجالس و محافل باخیلے سنجیدگی و متانت بریں مسئلہ بحث نمایند۔ کہ نکاح کردن یک خیالے است دقیانوسی۔ و ہر مرد با ہر زنے کہ خواہد تعلق خود

پیدا کُند۔ وزن یک آلہ یا یک ماشین است۔ کہ بذریعۂ آں یک خواہش نفسانی را انجام دادہ ملک و قوم را بداں فائدہ می تواں رسانید۔ وزیادہ ازیں ایں صنف ضعیف ہیچ حیثیتے ندارد۔ چنانچہ دریں زمانہ فرقۂ سوشلسٹ و بالشویک ایں خیال میدارند

چوں حالتِ بیحیائی برایں درجہ رسیدہ است۔ خود خیال بتواں کرد۔ کہ کثرتِ اولاد زنا بچہ غایت باشد۔ ظاہر است۔ کہ مادامیکہ فعل زنا را در ملکے یا قومے عیب میدانند۔ مردم اولاد حرام را در عقبِ خود واگذاشتن پسند ندارند۔ تا طعنۂ ولد الزنا برآں عاید نگردد۔ امّا در ملکے و قومے کہ خود از وجود زنا انکار کردہ آید۔ نکاح را یک بیجا وست اندازی مذہب تصور نمودہ شود لابد دراں سرزمین و دراں قوم دیر یا زود بغیر اینچنین اولاد اولادے دیگر یافتہ نہ گردد۔ چنانچہ در اقوامِ مذکورۃ الصدر ایں نوع اولاد بکثرت متولد می شود۔ و ہیچ عیب نمیدانند۔ علاوہ بریں کسانیکہ نکاح را یک رسم قدیم دانستہ از دست نمیگذارند۔ درمیانِ ایشان نیز در تائید اولاد الزنا یک جوشے پیدا شدہ است۔ بلکہ فلاسفرانِ نامدارِ آں دیار اینچنین اولاد را برائے ملک و ترقی ملّت یک نعمت عظمیٰ قرار میدہند۔ و بجہت وراثت یافتن اولاد زنا از والدین بقوت تمام تحریک ہا میکنند۔ و بصورت دیگر حکومتِ وقت را مشورہ میدہند۔ کہ اینچنین بچہ ہا را فرزندانِ دولت تصور باید کرد۔ چوں حالت اینچنین است۔ بر کثرتِ اولاد الزنا کہ دراں ممالک است۔ در زمانِ گذشتہ ہیچ مثالے نتواں یافت۔ بلکہ ایں ہم در قیاس نمی رسد۔ کہ در زمانۂ پیشین مردمان اینچنین کار و کردار را در ذہن خود تصور ہم کردہ باشند ؛

دربارۂ تغیرے دیگر کہ در حالتِ اخلاقی این زمانہ پدیدار گردیدہ است

رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بیان فرمودہ است کہ دراں ایام شراب خوری بکثرت باشد۔ چنانچہ از حضرت انس رضی اللہ عنہ در صحیحین مروی است کہ آنحضرت صلعم فرمودہ ان من اشراط الساعۃ ان یرفع العلم ویکثر الجہل ویکثر الزنا ویکثر شرب الخمر یعنی از اشراط ساعت این است کہ علم برداشتہ شود۔ وجہل کثرت پذیرد۔ و زنا را کثرت روئے دہد۔ و شراب خوری عام باشد۔ و ابو نعیم در حلیہ از حذیفہ بن الیمان رضی اللہ عنہ روایت کردہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است کہ دران زمان خمر بر سر راہ ہا نوشیدہ شود ۞

پس کثرت شراب نوشی کہ دریں زمان است محتاج بیان نیست در ممالک فرنگ آں قدر کثرت شراب خواری است۔ کہ مردم شراب را از آب زیادہ تر می نوشند در زمان گذشتہ ہم مردم شراب میخوردند۔ مگر بخیال عیش و کامرانی یا بخیال علاج۔ اما الحال در چار دانگ دنیا بطور غذا و بر جائے آب شراب را استعمال می کنند علی الخصوص این علامت کہ حضرت در حدیث دیگر بیان کردہ است کہ شراب را در راہ ہا و کوچہا و گذرگاہ ہا بخورند۔ و ایں علامت زمانۂ حال را از ازمنہ سابقہ امتیاز می بخشد۔ زیرا کہ در زمان گذشتہ شراب را از سامان عیش و عشرت می شمردند بنا برآں در مہیا کردنش آنچنان اہتمام بکار نمی بردند۔ چنانکہ اکنوں می کنند۔ بلکہ در مقامات مختصہ دکانہائے شراب بود۔ کہ ازاں مردم می خریدند۔ اکنوں کہ شراب بجائے آب استعمال میکنند۔ بدیں ضرورت در ہر شارع بلکہ در ہر کوچہ و در ہر برزن بفاصلۂ خیلے نزدیک دکانہائے شراب خانہ خراب ناگزیر باز کردہ اند۔ چنانچہ در ہر شہر ملک فرنگ در ہر شاہراہ متصل یکدیگر دوکانات سامان ایں خرابی موجود است۔

تالب صادر و وارد از شاشۂ شیطان خشک نماند۔ بلکہ در ہر عرادہ کالسکۂ تجار برائے
این اسباب مدہوشی دوکانے آراستہ اند۔ برائے خور و نوش و مایحتاج دیگر اگر سامان
دستیاب نشود مضائقہ ندانند۔ مگر در ہر استاسیون بجہت مسافران دکان
بادہ فروشی باید کہ کشادہ دارند۔ در لونذرہ بفاصلۂ اندک اندک جامہائے بلورین
شراب و آب بقیمت مساوی میفروشند۔ مگر آب بجہت دیگر حوائج بکار می آید۔ نہ
برائے نوشیدن۔ زیرا کہ بر قدحِ شراب از خوردن آب قناعت میدارند ؛
نمونۂ کثرتِ شراب خوری از واقعہ کہ بیان میشود۔ بخوب ترین وجہے ذہن نشین
میگردد۔ کہ واعظ و مبلغ جماعتِ احمدیہ را پیش آمدہ کہ بغرض تبلیغ اسلام در انگلستان
رفتہ بود۔ مالک مکانے کہ آن مبلّغ در وے سکونت میداشت۔ از راست ردی
و خوش معاملگی او بجدے خوش بود۔ کہ بہ محبتِ تمام روزے باو گفت۔ من شمارا
نصیحت میکنم۔ کہ تا صحت شما بدرجۂ غایت نیکو باشد۔ تا توانید دریں ملک آب
ہرگز نہ نوشید۔ پدرم در مدت العمر یکبار جرعۂ آب خوردہ بود۔ ہمان روز دنیا را
گذاشت۔ من خود در ہمہ عمر یکبار ہم آب ننوشیدہ ام۔ بدیں وجہ صحت من خراب
نشدہ است۔ مبلغ در جواب گفت۔ من ہمیشہ آب میخورم۔ و در تمامتِ عمر با یک قطرۂ
این نجس العین دامن لب را تر نہ کردہ ام۔ آن مردک فرنگی در ورطۂ حیرت فرو رفت
و سخن آن مبلغ اسلام را بغایت مستبعد پنداشت ؛
تغیرے دیگر کہ حسب پیش خبری نبوی درمیانِ مردم این زمانہ رو دادہ تغیرِ اخلاق
است کہ قمار بازی و لہو و لعب را رونق حاصل آمدہ است۔ دیلمی از حضرت علی کرم اللہ وجہہ
روایت دارد۔ کہ یکے از علاماتِ قرب قیامت این است۔ کہ در آن زمانہ اسباب

قماربازی بکثرت باشد۔ پس ایں تغیر نیز بحدے رونما شدہ است۔ کہ حاجتِ بیان نیست قماربازی دراہالی یورپ وامریکہ مشغلۂ زندگی نیست۔ بلکہ بجہت تہذیب و تمدن جزوِ لاینفک قرار دادہ شدہ است۔ وایں بازی خانہ برانداز در ہر شعبۂ زندگی بوجہٍ من الوجوہ دخل میدارد۔ معمولی قسم قماربازی۔ بعد از مجالس طعام یک مشغلہ معمولی است۔ علاوہ ازیں خیلے اقسام ازلام کہ بنام لاٹری شہرت دارد۔ آنقدر کثرت دارد۔ کہ احصائے آں مشکل است۔ بلکہ بے مبالغہ چہارم حصۂ تجارت دریں کار صرف می شود۔ ہر ادنیٰ و اعلیٰ کار قمار شغل روزگار خود میدارند۔ وایں نیست۔ کہ گاہے یا بعد ماہے باشد۔ بلکہ لاٹری عادتِ روزمرۂ ایشان است۔ ومجالس قمار از دیگر مجالس زیادہ تر سرمایہ ہا میدارد۔ مانتی کارلو مجلسِ قمار در ملک اطالیہ مخصوص برائے امرا است۔ درآں مجلس در یک روز ہزارہا ملیون زرِ نقد از دستے بدستے منتقل میگردد۔ الغرض کثرتِ قمار بحدے رسیداست۔ کہ ایں سخن نادرست نیست۔ کہ اگر قماربازی را از تہذیب و تمدن جدیدۂ یورپ دور کردہ شود لاریب درآں خلائے عظیم واقع شود۔ کہ آنرا بچیزے دیگر پُر کردن صورت نہ بندد۔ بخوفِ تردید و انکار میتواں گفت۔ کہ اگر قماربازی کدام سالے از سالہائے زمانہ گذشتہ را بر قماربازی ایں زمان قیاس کردہ شود۔ آں بازی یک سالہ از بازی یک روزۂ ایں زمان چندیں ہزار حصہ کمتر برآید۔ لائف انشورنس (شرکتِ تجاریۂ ضمانت زندگانی) و فائر انشورنس (کمپنی ہائے ضمانت آتشزدگیِ خانمان) و تھفٹ انشورنس (کمپنی ہائے ضمانت دزدی) وغیر ذالک خیلے بسیار اقسام۔ خود ہمیں یک نوع قمار یعنی بیمہ (ضمان) را ہست۔ کہ بقول شاں امروز بغیر آنہا کاروبار مرّوج نتواند پذیرفت

و پیشینیان از نام چنین کمپنی ہا ہم بالمرہ آگاہ نبودند ؛

دیگر تغیر اخلاقی کہ سرور دنیا و دین علیہ الصلوٰۃ والسلام بیان فرمودہ این است کہ نفس زکیہ کشتہ شود (نعیم بن حماد ۔ عن عمار بن یاسر رض ۔ حجج الکرامہ) ہر چند مردم دریں حدیث شریف تاویلات مختلفہ کردہ اند لیکن سخن درست و دل نشین ہمین است ۔ کہ در قرب قیامت نفس پاک انسان مُردہ گردد ۔ و یک انسانِ پاکیزہ نفس بدست آمدن دشوار باشد ۔ اکنون اے شاہ والا جاہ ! از تعلیم حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام را یک سُو داشتہ باز دریں روزگار در اکنافِ عالم نظر بفرمائید ۔ نفس زکیہ ہیچ جا یافتہ نخواہد شد ۔ یک وقت آں بُود کہ در مُسلمانان در ہر زمانے لکوکہا مردم با خدا می بُودند و اکنوں آنچنان وقت آمد ۔ کہ با وجود ضرورت شدید و پیش آمدن مصائب ۔ میتسر شدن یک اہل دل از قبیل محالات است ۔ لاریب ایں زمانہ نیز از وجود سجادہ نشینان و علماء و مشائخ و دعویداران تصوّف معمور است ۔ کہ مُریدان بے شمار میدارند ۔ لیکن نفس زکیہ مفقود است از انجملہ یکے ہم با خدائے تعالیٰ علاقہ حقیقی ندارد ۔ از جانب خود ایجاد کردن وظائف و اوراد علامتِ تصفیہ باطن و تزکیۂ نفس نیست ۔ بلکہ علامتِ طہارتِ نفس این است کہ ایں مردم محبت آلہی را در خود جذب کنند ۔ و خدائے تعالیٰ با ایشان اظہار محبت و رضائے خود بنماید ۔ و غیرتِ خود را برائے ایشاں در جوش آرد ۔ و عزم و ارادۂ شاں را بہ انجام برساند ۔ و اسرار کلام اللہ را بر دلِ ایشاں بکشاید ۔ و دریائے حقائق و معارف درون سینہ ہائے شاں جاری سازد ۔ تا وجود ایشان باعثِ رفع مصائب اسلام و سبب شفائے امراض باطنیۂ مُسلمانان گردد ۔ مگر از ان میاں کہ مردم ایشانرا مشائخ و اقطاب و ابدال و اوتاد میگویند ۔ یک مرد ہم باین صفات متصف

بنظر نمی آید پس مردمانِ زمانۂ حال گویا کہ نفسِ زکیہ را کشتہ و نفسِ امارہ را زندہ کردہ اند۔ وہوائے نفس مطلوب و مقصود شاں شدہ است ۔

وعلامتے دیگر کہ آنحضرت صلعم قرار دادہ است این است کہ در آں وقت امانت مرتفع گردد۔ چنانچہ دیلمی از حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت دارد کہ یکے از علاماتِ قربِ قیامت اضاعتِ امانت است (حجج الکرامہ) ایں علامت ہم متحقق شدہ است۔ آں نظارہ ہائے کہ دریں جزو زمان از مرتفع گشتنِ جوہر امانت و شائع شدن وبائے خیانت دیدہ شود۔ قابل بیان نیست۔ مردمان ہر خانہ و ہر محلہ و ہر شہر تجربۂ ناگوار آں بخوبی کردہ اند۔

وتغیرے دیگر کہ در اخلاق ایں زمانہ پیدا شدہ این است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در بارۂ آں چنین پیش خبری فرمودہ کہ مردم با مادر و پدر رفتار نیک نکنند۔ بلکہ با دوستانِ خود بوجہ احسن سلوک مرعی دارند۔ ابو نعیم در حلیہ از حذیفہ بن الیمان روایت کردہ است۔ کہ در آں اوقات پسران با پدران بنافرمانی و با دوستان بہ نیکوئی رفتار نمایند۔ پس ایں تغیرِ شدتِ مالاکلام رونما شدہ است کہ دلِ یک مردِ خداترس از نظارۂ آں ہمچو شمع در درون سینہ می گدازد۔ دلدادگان تہذیب و تمدنِ جدید و تعلیم یافتگان علوم یورپ کہ بزعم خود خود را روشن ضمیر میدانند بزرگانِ خود را خرف و دیوانہ می شمارند۔ و از صحبتِ شاں استکراہ و احتراز ہم میدارند۔ و اوقاتِ خود را در مجالس حیا سوز جلیسان و ہمخیالانِ خود صرف نمودہ راحتِ دلِ خود می انگارند۔ و برائے مصارفِ دعوتہا دراہم و دنانیرِ خود را تلف می سازند۔ مگر بسوئے احتیاجِ والدین ہیچ پروا ندارند ۔

در ملکِ ہندوستان خیلے مثالہائے ہمچو قسم موجود است کہ والدین فرزندانِ خود را باوجود گرسنہ ماندن و قلاش بودن بہ محنتِ شبا روزی در مدارسِ انگلیسی تعلیم دادند۔ و چوں نورِ چشمان ایشان علم حاصل کردہ بر سرِ کارے یا منصبے فائز شدند۔ صحبتِ پدر و مادر را برائے خود ننگ و عار پنداشتند۔ و کسے را کہ آگہی از قرابتِ ایشاں نباشد۔ پدر را غلام یا خادم پسر انگارد۔ و پسر را آقائے پدر داند۔ دریں اوقات ازیں قسم ہزار ہا امثال و نظائر ہر روزہ مشاہد و معاین میگردد۔ ولیکن قبل ازیں در ازمنۂ پیشین اینچنین واقعات حکم النادر کالمعدوم میداشت۔

حالتِ علمیۂ این زمانہ

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہمچناں کہ حالتِ اخلاقیۂ عہدِ مسیح آخر الزمان را بیان فرمودہ است۔ ہم بر آں نسق حالتِ علمیۂ این زمانہ را نیز شرح دادہ است۔ چنانکہ ترمذی از انس ابن مالک آوردہ کہ مخبرِ صادق نسبت اشراط الساعۃ فرمودہ است کہ یرفع العلم ویظھر الجھل۔ یعنی علم برداشتہ شود۔ و جہل آشکارا گردد۔ و امام بخاری نیز ایں حدیث را با فرقِ قلیلے از انس رض روایت کردہ۔ الغرض ایں تغیرِ عظیم نیز دریں عہد نمودار شدہ است۔ زمانے بود کہ زنانِ مسلمانان ہم در فقہ و ہم در حدیث یدِ طولی می داشتند۔ چنانکہ روایت است۔ از حضرت عمر رض کہ زنانِ انصار ہم از عمر رض قرآن را بہتر میدانند۔ مقصدِ فاروق رضی اللہ عنہ ایں بود۔ کہ در زمانۂ من ہر طفل نوخیز و زن خانہ نشین در فہمیدنِ مطالب قرآن کریم آں قدر مہارتے بہم رسانیدہ است کہ بر فتاوی یک علامۂ قرآن و حدیث جرح تواند کرد۔ و آں جرح نہ بر بنائے جہالت بلکہ

بوجہ دلائل و براہین موجہ بود۔ آں کیست۔ کہ از علم و فضل حضرت ام المومنین عایشہ رضی اللہ عنہا انکار تواند کرد ؂

اما الحال علمِ دیں برآں حالت رسیدہ کہ بغیر آں کسانیکہ استعداد کسبِ علوم و فنون دیگر ندارند۔ ہیچ کدام آں مائل و راغب نمیگردد۔ و باز علم محض ازبرائے ایں غرض میخوانند کہ بر حصولِ آں ہیچ درہم و دینار خرچ نمیشود۔ بلکہ بذریعۂ آں معاش خوبے و باعزت مُیسّر میگردد۔ پس برآں علم ثمرۂ برکت چہ مترتب گردد۔ و حاصل کنندۂ آں رابدیں نیتِ فاسدہ چہ نفع اخروی دست دہد ؂

مضمونِ ایں حدیث راخیلے احادیث دیگر تائید میکند۔ و مطلب ازیں حدیث ایں نیست۔ کہ علوم و فنون ہر قسم از دنیا برخیزد۔ بلکہ مُراد از رفع علم مرتفع گردیدن علوم دینی است۔ ورنہ از احادیثِ صحیحہ ثابت است۔ کہ درقرب قیامت علوم و فنون دنیویہ راخیلے ترقی حاصل آید۔ چنانچہ ترمذی از ابو ہریرہ روایت کردہ است کہ در آخر زمان مردم علوم را بغیر از غرض دینی بجہتِ اغراض دیگر آموزند (باب ماجاء فی حلول المسخ۔ ابواب الفتن) وہمیں حالت دریں وقت نمایان است کہ علوم و فنون دنیویہ چنداں کثرت گرفتہ کہ یک جہاں بر ترقی آں حیران است۔ و علوم مذہبیہ آں قدر شکار بے توجہی و تغافل گشتہ است کہ جہال را علماء گفتہ می آید ؂

حالتِ تمدّنی زمانہ مسیح موعود

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مرقع حالت تمدنیۂ زمانہ مسیح موعود کشیدہ است و بسیار چنیں علامات بیان فرمودہ۔ کہ ازاں ہر نقش صورت تمدن ایں ایام بصفائی تام

بنظر می آید چنانچہ فرمودہ کہ دراں آوان طریق اسلام تغیر و تبدل پذیرد۔ امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ از معاذ بن انس روایت کردہ کہ این نشان زمانہ بربادی و خرابی ایں اُمت (کہ ہماں زمانِ بعثتِ مسیح موعود است) یکے این باشد۔ کہ مردم چوں باہمدگر ملاقات کنند۔ بریکدگر لعنت کنند۔ ہرچند شرّاح حدیث در معنی ایں حدیث بیان نمودہ اند کہ دریں حدیث دشنام دادن مردمانِ کمینہ طبع مریکدگر را مُراد است۔ مگر فی الحقیقت دریں حدیث یک اشارہ لطیف است۔ بجانب تغیرے دیگر کہ خیلے عظیم است۔ کہ آں نہ حالت ارذال است۔ بلکہ ایں بلیت در اکثر جا در طبقۂ شرفائے مُسلمانان نیز موجود است۔ وآں رواج پذیرفتن لفظِ بندگی و تسلیم است۔ کہ در طبقۂ اکابر مسلمانان ہندوستان یافتہ می شود۔ کہ بوقت ملاقات السلام علیکم گفتن را ہتکِ عزتِ خود پندارند۔ و بجائے آں الفاظ "آداب و تسلیمات" میگویند۔ بلکہ بہ تقلید ہندوان لفظ "بندگی" ہم۔ کہ معنی اش این است کہ من" پیشِ جناب اظہار عبودیت می نمایم" و ایں چنین الفاظ را بجائے لفظ سلام (کہ معنی اش سلامتی و حفاظتِ الٰہی است) اززبان و دہانِ خود بیرون آوردن فی الحقیقت یک قسم ملاعنہ است۔ زیرا کہ ہر کس کہ کلماتِ شرک بر زبان می راند۔ و اظہار فرمانبرداری و طاعتے کہ مخصوص بذاتِ خدا است۔ برائے غیر ذاتِ خدا بکند۔ خود نیز مستحقِ لعنت می گردد۔ و بر دیگرے ہم لعنتِ خدائے تعالیٰ را می اندازد۔ و لفظ (آداب) کہ رواج آں در مسلمانان بکثرت است۔ در حقیقت مطلبش ہم ہمین است کہ ما بندگی تسلیم می کنیم۔ و این لفظ را بجہت آں اختیار نمودہ اند۔ تا ملامتیکہ بہ استعمال اینچنین الفاظ اندرونِ دلِ خود می یابند۔ از اثرِ آں محفوظ بمانند ❊

ونغیرے دیگر تمدنی کہ سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بیان فرمودہ این است۔ کہ درآں وقت عزت مسلمانان از وجہ دین نباشد۔ بلکہ از وجہ مال ومنال وثروت ودولت ومشاغل سیاسی وامثال آں باشد۔ ابن مردویہ از حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ آوردہ است۔ کہ سید ولد آدم فرمودہ است۔ کہ یکے از اشراط ساعت این است۔ کہ درآں وقت مردم تعظیم صاحب مال کنند۔ واین حالت نیز دریں زمانہ پیدا است۔ آں رسم قدیم کہ وجاہت خاندانی را برہمہ اسباب عزت مقدم میداشتند۔ دریں ایام برافتاد است۔ ومحو شدہ است ومعیار عزت صرف یک چیز است کہ شخصے باید۔ کہ مالدار باشد۔ تا پیش ہر کس عزت یابد۔ قبل ازیں اغنیا وارباب مناصب در مجالس علماء حاضر می شدند۔ واکنوں علماء ایں امر را برائے خود باعث فخر میدانند۔ کہ در مجالس امراء ایشاں را رسوخے حاصل آید۔ یا بہ الفاظ دیگر بر آستان امیرے جبہ سودن را باعث عزت وافتخار میدانند ٭

وہمچنین حذیفہ بن الیمان را روایت است کہ برسر مسلمانان وقتے فرا رسد۔ کہ شخصے را باین الفاظ ستائش کنند۔ ما اجلدہ وما اظرفہ وما اعقلہ۔ یعنی گفتہ شود کہ چہ قدر بہادر شخص است۔ وچہ قدر خوش طبیعت میدارد۔ وخیلے نیکو اخلاق وبسیار عقلمند است۔ وما فی قلبہ مثقال حبۃ من خردل من الایمان۔ یعنی حال آنکہ در دل او بقدر یک حبہ ایمان نباشد (ترمذی) وایں حالت نیز دراں وقت ظاہر شدہ است۔ کہ ہر کس کہ از دین بہرہ ندارد۔ اگر بنام مطالبہ حقوق مسلمانان برخیزد۔ "لیڈر" یعنی پیشوائے مسلمانان شمردہ می شود۔ وہیچ کس بر او حرف نمی گیرد۔ وکسے یارائے حرف زدن ہم نمیدارد۔ کہ بگوید۔ ایں کس کہ در راہ اسلام یک قدم گاہے

نہ برداشتہ است۔ چگونہ پیشوائے قوم مسلمانان گردید است۔ بلکہ ہمین کفایت میکند
کہ این کس در انجمن ہا تقریر نیکو می کند۔ یا بہ دانائی حریف خود را جواب خوب میدہد
یا برائے انجاح مطالب سیاسی آمادہ است۔ کہ جان خود را در معرض خطرات افگند۔
وتغیرے دیگر کہ رسول بارگاہ حق جل وعلا بیان فرمودہ این است کہ در آں
وقت مومنان ذلیل باشند۔ بلکہ از خوف مردم پوشیدہ گردند۔ ابن مردویہ از حضرت
ابن عباس نقل نمودہ است۔ کہ سرور دنیا و دین سید المرسلین نسبت اشراط ساعة
فرمود۔ کہ یک مرد مومن از کنیز ہم زیادہ ذلیل دانستہ شود۔ مطلبش غیر ازین نیست
کہ مردم با کنیزان خود ہم گاہے رشتہ محبت قائم کردہ می باشند۔ و با ایشان ہمخواب
میگردند۔ و نکاح ہم کنند۔ لیکن با یک مرد مومن تعلق دوستی پیدا کردن در آں
اوقات پسند ندارند۔ ہمچنین دیلمی از حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت دارد۔ کہ در آں
ایام نیکو کاراں در زمین پوشیدہ رو بگذرند۔ پس این حالت نیز از مدتے پیدا است
کہ با یک صاحب ایمان تعلق داشتن ناجائز خیال کردہ میشود۔ ہر کس کہ با جان و دل
متبع قرآن و سنت رسول صلعم است۔ مسلمانان ہیچ کس را ازاں بدتر نمیدانند حتی کہ
بعد از بعثت حضرت مسیح موعود ایں علامت قرب قیامت درین صورت آشکارا و
ہویدا است۔ کہ با زنان فاحشہ و ہائے نازان و خائنان و دروغگویان و بدزبانان و
بدگویان خدا و رسول سلوک نیک کردن و با ایشان ملاقات داشتن و دوستی ورزیدن
جائز دانستہ اند۔ مگر کسانیکہ بر ندائے آسمانی لبیک گفتہ اند۔ ایشان را راندہ و با
ایشان دشمنی داشتہ می شود ؞
وعلامتے دیگر کہ بہ جہت این زمانہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بیان فرمودہ این است

کہ درآں زمان شغلۂ زبان عربی در مسلمانان خیلے کم باشد۔ چنانچہ ابن مردویہ از حضرت ابن عباس روایتے دارد۔ کہ حضرت رسالت پناہی فرمودہ کہ از علامات اشراط الساعۃ یکے این است۔ کہ درآں وقت صفہا بسیار دراز باشند۔ امّا نہ باہمائے شاں مختلف باشد۔ پس این صورت درایّام حج بخوبی بنظر می آید۔ از اغراض و فوائد عظیمہ حج یکے این است۔ کہ بذریعۂ آں اجتماع اسلامی قائم ماند۔ لیکن مردم درآں بقعۂ مبارکہ و بلدۂ طیبہ جمع شدہ بہ سبب نابلد بودن از زبان عربی بغیر ادائے فریضۂ حج ہیچ فائدہ ملّی و اجتماعی نمی کنند ۔

اگر مسلمانان زبان عربی را در خاندان ہائے خود زندہ میداشتند۔ مردمانِ جمیع اکنافِ عالم در یک رشتۂ اتحاد منسلک می بودند۔ کہ ہرگز حملۂ ہیچ دشمنے قوی آنرا قطع کردن نمی توانست ۔

وحالتے دیگر کہ متعلق تمدن این زمانہ قرار دادہ این است۔ کہ زنان باوجودِ پوشیدنِ لباس رووازو برہنہ باشند۔ (مسند احمد بن حنبل عن ابن عمر) و این حالت نیز بر دو وجہ پیدا است۔ یکے اینکہ جامہائے نفیس و فاخر دریں زمانہ آنقدر ارزاں شدہ کہ مردم علی العموم بر پوشیدنِ آں مقدرت میدارند۔ کہ پیش ازیں با امراء و دولتمندان مخصوص بود۔ و نیز جامہا در تنگی و باریکی بحدے رسیداست کہ بہ پوشیدن آں شاید زینتے موہوم بخیال رسد۔ مگر بالیقین ستر بہ آں ممکن نیست۔ و اکثر حصۂ عالم دریں وقت بر چنیں لباس شیدا است۔ و آنرا بجہت عالم نسوان زینت انگاشتہ اند۔ و صورتے دیگرش این است کہ لباسِ زنانِ امریکہ و انگلستان و فرنگستان بہ انداز است۔ کہ بعض اعضائے قابلِ ستر ایشان برہنہ باشد۔ مثلاً علی العموم سر و سینہ خود را

وبازو را تا آرنج برہنہ میدارند ٭

الغرض ظہور ایں علامت قیامت بر دو طریق وقوع پذیر است۔ یکے در مسلمانان باستعمال لباس نازک وباریک۔ و دوم در مسیحیان بہ عُریان داشتن سر و سینہ وبازو۔

وعلامتے دیگر برائے وقتِ ظہور مسیح موعود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قرار دادہ این است۔ کہ دراں ایام زنان مُوہائے سر را مثلِ کوہانِ شتر بلند دارند (رواہ احمد فی مسندہ عن ابن عمر) وایں علامت ہم دریں زمان متحقق شدہ است زنانِ فرنگستان اندریں دوران ہمیں شیوہ میدارند۔ کہ ایشان مُوہائے سر را بافتن پسند ندارند۔ بلکہ مُوہا را کشادہ میدارند۔ کہ گویا چیزے بر سر برداشتہ اند وزنانِ اقوام دیگر کہ از تہذیب وتمدن شاں متاثر گشتہ اند۔ تقلیدِ شاں می نمایند بلکہ ہمچنان کہ سائر اقوال وافعال ایشاں را از وحی آسمانی زیادہ تر قدر ومنزلت میدہند۔ ہمانسان دریں امر ہم اتباع ایشاں را موجب ترقی تہذیب می انگارند۔

علامتِ دیگر کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجہت این زمانہ وانمود است۔ آں را ابن عباس رضی اللہ عنہ چنین روایت کردہ کہ زنانِ آں زمان بامردان در تجارت شرکت ورزند (حجج الکرامہ بحوالہ ابن مردویہ) پس ایں علامت نیز ہویدا شدہ است۔ بلکہ آں قدر قوت یافتہ است کہ در تجارتے کہ دست زن دراں شریک نباشد صورت ترقی نہ بیند۔ بلکہ ازیں ہم زیادہ تر اینکہ اکنون ایں کیفیت پیدا شدہ است کہ در بعض شہرہائے اروپا محض ازیں جہت زنانِ خوش گِل را در دکان ہا ملازم داشتہ می شوند۔ کہ تا خریداران را ملاقی شدہ در دلربائی ایشان سعی کردہ باشند۔ تا ایشان ضرور جنس مطلوب ازہماں دکان بخرند۔ ودست خالی برنگردند ٭

وعلامتے دیگر برائے تمدنِ این زمانہ ایں بیان فرمودہ کہ دراں اوان چنداں زنان خودسر و آزاد باشند۔ کہ لباسِ مردانہ پوشند۔ و بر اسپاں سوار شوند۔ بلکہ بر شوہراں حکمرانی کنند (نقلہ ابن مردویہ عن ابن عباس) پس دریں جزو زمان ایں تغیر نیز در یوروپ و امریکہ و دیگر ممالکِ عیسائیان رونماست۔ و بہ تقلید ایشان در پیروان دیگر مذاہب ہم درباب آزادیٔ زنان یک مفہوم غلط رواج یافتہ است کہ بہ مجرد استماعِ سخنانِ ایشان حیرتے عظیم دامنگیر دل می شود۔ و ماتحتِ اثرِ ہجو خیالاتِ واہیہ تمدنِ موجودہ از تمدن گذشتہ بکلی متبدل گشتہ۔ زنانِ کثیرہ ہمپائے مردانِ بیگانہ دست در بغل کردہ در شکار و تگ و تاز و اسپ دوانی و سیر و تفرج می روند۔ بلکہ در تماشا خانہائے سرکس کارہائے عجیب و حرکت ہائے غریب میکنند و پوشیدنِ لباس مردانہ در ممالک عیسائیاں از برائے زنان عیبے ندارد۔ علی الخصوص بعد از جنگ عظیم الشانِ جرمن زنانِ بے شمار لباسِ مردانہ زیب تن کردن شیوۂ خود ساختہ اند۔ برجیس و خفتانِ کوچک در ایشاں وضع خاص اختیار کردہ است ۞

فرقۂ نسوان را کہ حکومت و سروری بر رجال حاصل شدہ است۔ آں نیز در نوعیتِ خود پُر از غرابت است۔ فی الحقیقت دریں بارہ در تمدنِ اروپا۔ و نیز در تمدن دیگر ممالک بسبب متاثر شدن آنہا از اروپا آنچناں تغیرے رو دادہ است۔ کہ اگر لطفِ الٰہی نتائج بدِ آں را دور نہ کند۔ باز ہیچ تدبیر انسانی آں را رفع نتواں کرد۔ بلکہ نتیجۂ آں غیر از برپا شدنِ فسادِ عظیم ہیچ نباشد۔ و رسم نکاح از میان زنان و مردان بکلی برخیزد۔ و ترقی نسل انسانی را صدمۂ عظیم و ناقابلِ برداشت برسد۔ نشانِ دیگر کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہ نسبت تمدنِ این زمانہ انکارا

ساختہ است۔ این است کہ درآں وقت مردان خویشتن را بہ زینت ہائے زنان آراستہ کنند (حلیہ ابونعیم از حذیفہ بن الیمان) پس این تغیر ہم صورتِ خود را آشکار ساختہ است اکثر حصۂ فرقۂ رجال ریش را خیر باد گفتہ بافرقۂ نسوان تشبہ پیدا کردہ است۔ وقتے بود۔ کہ ریش و بروت مرد باعثِ زینت خیال کردہ می شد۔ و برائے مسلمانان باتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شعارِ اسلام بود۔ پس اکنون از چہرہائے مردان غائب است۔ بلکہ کسانیکہ ایشان را در مسلمانان وقعتے حاصل است۔ در تراشیدنِ ریش و داشتن بروت مثل اہلِ فرنگ زینتِ خود میدانند ۔

تغیرِ دیگر درین باب کثرت تیاترہا است۔ کہ درآں جا مردان بلباس زنان و زنان بہ لباس مردان خود را آراستہ می رقصند و می سرایند۔ ہمچنین رجالِ یورپ وامریکہ آں قدر آرایش و پیرایش موہائے سر می کنند۔ کہ اگرچہ از فرقۂ زنانِ این زمانہ زیادتے نداشتہ باشد۔ لیکن از آرایش زنان زمانہ گذشتہ خیلے افزونی پیدا کردہ است ۔

حالتِ جسمانی این زمانہ۔

مخبرِ صادق روحِ عالم فدایش باد حالتِ جسمانی مردمِ این زمانہ را کہ زمانہ مسیح موعود است۔ بدیں ساں شرح دادہ است۔ کہ چوں دجّال ظاہر گردد۔ و بجانب مدینۂ منورہ متوجہ شود۔ درآں وقت طاعون پیدا شود۔ و حافظِ حقیقی جل سلطانہٗ آں بلدۂ طیبہ را از حملۂ دجّال و شورشِ طاعون مامون دارد (ترمذی از حضرت انسؓ روایت فرمودہ است) پس این حالت نیز ہویدا است۔ کہ از بست و پنج سال

طاعونِ طاعون چی آدم را بساں دانہ ہائے گندم می ساید، بیشمار خانہا ویران و صدہا قریہا غیر آبادان شدہ است۔ مگر آں ذات دافع الاعراض والبلیات مقامات مقدسہ را ازیں ہر دو حملۂ شدید محفوظ داشتہ است۔ و ذریعۂ ظاہری آں از حکمت خود ایں ساختہ کہ در جہات مختلفۂ آں مقامات قرنطینہ برپا کردہ شدہ است، ازیں سبب زہر آں وبائے جان گزا در آب و ہوائے حجاز سرایت نہ کردہ است ۔

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فداہ امی وابی در بارۂ طاعون بہ الفاظ مختلفہ خبر دادہ است۔ در مقامے آں را بلفظ دابّہ تعبیر کردہ شدہ است۔ زیرا کہ حدوث ایں مرض از سبب کرمے است۔ کہ از موادِ ارضیہ در جسم انسان داخل گشتہ ایں مرض را پیدا می نماید۔ و در قرآن مجید ہم نامش بہ لفظِ (دابّہ) نشان دادہ شدہ است۔ وبائے طاعون وبائے معمولی نیست۔ کہ سہل انگاشتہ آید۔ بلکہ ایں وبا در اکثر حصص ربع مسکون دام ہلاکت گستردہ است۔ و بالخصوص در ہندوستان از بست و شش سال تا ایندم خیمہ زن است۔ در پیش خبری خروج ایں دابّہ محض خبر انتشارِ مرضِ طاعون نیست۔ بلکہ ازاں ایں اشارہ نیز ہویدا است کہ چند امراض بہ قسمے پیدا شوند۔ کہ اثر آنہا بذریعۂ جراثیم باشد کہ بغیر خوردبین دیدن آں مشکل است۔ و ما می بینیم۔ کہ دریں زمانہ بکثرت ہمچو امراض پیدا شدہ است کہ سبب وجودِ آں کرمہا است۔ کہ یا قبل ازیں خود پیدا نہ شدہ بود ۔ و یا بہ ایں طور پدید آمدہ است کہ در ازمنۂ سابقہ گاہے صورت پذیر گشتہ بود ۔

دریں پیش خبریٔ قرآنی و انذار نبوی فی الحقیقت از ایجاد آلۂ خوردبین و اثر صفائتش ہم ایمائے رفتہ است۔ زیرا کہ بغیر ایں آلہ برائے انسان چگونہ ممکن بود

کہ برین امر اطلاعے بہم رساند۔ کہ باعثِ ایں بیماری ہا کرمہائے کوچک متحرک است
و پیش ازین جملہ اطبائے روزگار سلسلۂ جمیع آلام و اسقام را بر اخلاطِ اربعہ
دم و صفرا و بلغم و سودا مقصور میدانستند۔ امّا طبیب روحانی نوع انسانی صلی اللہ
علیہ وسلم دربارۂ صحت عامہ بنی آدم زمانہ مسیح موعود علامتہائے دیگر ہم بیان فرمودہ
از انجملہ یکے این است۔ کہ دراں وقت مرگِ مفاجات بکثرت واقع گردد۔ (ابن
ابی شیبہ در مصنف خود از مجاہد روایت کردہ۔ حجج الکرامہ) یعنی واقعاتِ مرگِ
مفاجات بکثرت و وفرت وقوع یابد۔ ورنہ وقوع آں بہ ندرت و قلت خصوصیت
بزمانۂ ندارد۔ بلکہ یک دو بار اینچنین واقعات درسالے علی العموم وقوع پذیر
می شود۔ چنانچہ برطبق پیش خبری مرگ مفاجاۃ ہم بکثرت یافتہ میشوند۔ کہ از
جملہ اسباب او یک کثرت شراب خوری است۔ و دیگر کثرت علوم۔ کہ از کثرتِ
شراب خوری در دل و دماغ ضعف پیدا می شود۔ و از کثرتِ مطالعہ کتب و
کثرت کار در اعصابِ نخاعی فتور واقع میگردد۔ و این ہر دو سبب دریں زمانہ
بشدت و زور متحقق است۔ و نتیجہ اش این است۔ کہ مرگ مفاجات در اقوامِ
شراب خوار کارِ خود زیادہ میکند۔ و ہر سال ہزار ہا نفوس از بیماری ہائے دل و دماغ استادہ
استادہ یا نشستہ یا خفتہ خفتہ جانِ خود دادہ است۔ الغرض در زمان گذشتہ نظیر
امراض ایں زمانہ موجود نبود ؂

نشانے دیگر متعلق صحت عامۂ عوام سید الانام علیہ الصلوٰۃ والسلام شرح دادہ
است۔ کہ دراں وقت یک مرض پیدا شود کہ تعلق بدماغ و انف یعنی بینی مردم
داشتہ باشد۔ و بذریعۂ آں بسیار مردم روئے ہلاکت ببینند۔ ایں مرض ہم درحقیقت

رُوئے بمردم آوردہ است۔ کہ آنرا در اصطلاح اِطبّا انفلوئنزا گویند۔ در ۱۹۱۸ء دُو صد لک مردم بر ایں مرض براہ عدم گم رفتہ است۔ حالانکہ در جنگ پنج سالہ کہ خیلے عالمگیر بود۔ صرف شصت لک مردم ضائع شدہ بودند۔ گویا از تمام عمرانات عالم در سر ہر صد یک و نیم نفر بر ایں مرض تلف شدہ است۔ و ایں مرض صعب عالمے را از وجود قیامت تلقین یقین نمودہ است۔ زیرا کہ مردم پنداشتند۔ کہ اگر آں فرات صحیح و ممیت خواہد کہ خاتمۂ دنیا نماید۔ پیش وے خیلے آسان است۔

تناسبِ نسلی

حضرت صادق و مصدوق صلی اللہ علیہ وسلم مرقع تناسبِ نسلی ایں زمانہ را نیز پیش چشم اہل بصیرت گذاشتہ است۔ چنانچہ فرمودہ کہ درآں ایام فرقۂ نسوان از رجال در تعداد زائد باشد۔ حتیٰ کہ یک مرد نگرانِ حال پنجاہ زن نماید پس ایں پیش خبری نیز صورتِ وقوع پیدا کرد است۔ کہ دریں وقت شمارۂ زنان از مردان افزوں تر است۔ و در اکثر ممالک فرنگستان بہ سبب قتل عظیم کہ در جنگ پنج سالہ واقع شدہ فرقۂ نسوان را کثرتے پدید آمدہ است۔ کہ کسانیکہ بر اسلام بوجہ تعدد ازدواج اعتراض میکردند۔ الحال خود با خیلے متانت بر ایں مسئلہ و فوائد آں غور میکنند و میگویند۔ کہ علاج ایں خرابیہا و خانہ بربادیہا کہ از قلت رجال و کثرت نسوان نمایاں شدہ است۔ بغیر از جاری کردنِ رسم تعدد ازدواج ناممکن است۔ و حکماء و فلاسفران و مدبرانِ آں ممالک بریں موضوع اکنون مضامین می نگارند کہ در وقتِ حاضرہ ملک را محفوظ و نظامِ تمدن را برقرار داشتن بجہت حکومتہا دشوار است

الّا درین صورت کہ عوام را اجازتِ کثرتِ ازواج دادہ آید۔ ورنہ باید کہ از فعلِ زنا قدغن برداشتہ شود۔ لیکن طبائع اکثر مردم بدیں جانب مائل شدہ است کہ کسانے را کہ زیادہ از یک زن بنکاح می آرند۔ در عدالتہا نباید کشید۔ و بر فعلِ شان نظر نباید افگند۔ پس ایں ہمہ تغیر کہ در خیالاتِ مردم یورپ افتادہ است۔ وجہ آں کثرتِ فرقۂ نسوان است۔ ورنہ ہنوز دیر نشدہ است۔ کہ در نظر مردم آں دیار کثرتِ ازواج یک فعلِ شنیع و جرمے قبیح شمردہ می شد۔ ہیچ نصرانی اشارۃً یا کنایتاً در تائید ایں مسئلہ یارائے حرف زدن نمیداشت۔ بلکہ خیلے مسلمانان تعلیم یافتۂ علومِ یورپ نیز نفرتِ قومِ نصاریٰ از تعدد ازواج دیدہ از جانب دینِ اسلام دریں بارہ معذرت کردن در گرفتند ؛

تعلّقاتِ بین الاقوام

فخرِ اوّلین و آخرین خاتم النبیین کہ درودِ خدا بر روانش باد۔ نسبتِ زمانہ مسیح موعود ایں نشان ہم قرار دادہ است۔ کہ در آں جزو زمان تعلقاتِ اقوام عالم بریں نمط باشد۔ کہ مردم مراکب قدیم را گذاشتہ بہ جہتِ سوار شدن چہ در برّ و چہ در بحر مراکب جدیدہ احداث نمایند۔ چنانچہ فرمودہ و اِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ولیترکن القلاص فلا یُسعیٰ علیہا۔ یعنی در آں وقت ناقہ را ہوار متروک گردد۔ و مردم پروائے او ندارند چنانچہ ایں حالت دریں زمانہ نمایان شدہ است۔ کہ در اکثر ممالک بہ سبب اجرائے کالسکۂ بخار و عرابہائے آہنین سواری شتران بیکار ثابت شدہ است اگر صرف کالسکۂ بخاری بود۔ البتہ مردم را بعد ازاں کہ از کالسکۂ بخار پائین پیشند

بجانب سواری اسپ و شتر یعنی سواری ہائے قدیمہ ضرورت می افتاد۔ اما چوں موٹر و بائیسکل وغیرہ خرکرہ ہائے دجّال بکثرت پیدا شدہ است۔ ضرورت اسپ و خر و فیل و شتر نماندہ است۔ و ہر قدر کہ مراکب جدیدہ کثرت پذیرد۔ ہماں قدر ضرورتِ مراکبِ قدیمہ رو بکمی نہد ؎

وہمچنیں درباره نشانہائے ایں زمانہ خبر دادہ است۔ کہ علاوہ از ریل مراکب دخانی نیز بکثرت پیدا شود۔ چنانچہ فرمودہ کہ خرِ دجال بر آب برود۔ و وقت رفتن ابر پس و پیش او باشد۔ مقصودِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازیں ہمیں ریل و مراکب دخانیہ است۔ چرا کہ ہمیں آں خرے است کہ در خشکی و تری مے دود۔ و اقوام کلیسیا آں قدر کارِ خود را ازیں ہا گرفتہ اند۔ کہ ہیچ قوم غیر از اقوام نصاریٰ با ستعمال نیاوردہ است۔ و بذریعہ ہمیں سواری ہا فرقہ پادریان اناجیل در دست گرفتہ از یک کنار ربع مسکون تا کنار دیگر رسیدہ اند۔ و تمام عالم را در دام دجل خود آوردہ اند۔ و ظاہر است کہ دخان مثل ابر گاہے در پیش کالسکہ بخار و مرکبِ بحریہ می باشد۔ و گاہے در پس ہموارہ ہمراہ او بود۔ و خوراک ایں ہر دو مرکب سنگ است۔ یعنی زگالِ سنگی کہ در حدیث شریف خوراک خرِ دجال قرار دادہ شدہ است۔ و ایں سواری ہا تعلقاتِ اقوام عالم را از سر تا سر مبدل ساختہ است۔

حالتِ مالی زمانہ مسیح موعود

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حالت مالیہ مردم حال را نیز بیان فرمودہ است۔ ابونعیم در حلیہ از حذیفہ بن الیمان رضی اللہ عنہ روایت دارد کہ سید الثقلین امام الخافقین

علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمودہ است۔ کہ از نشانہائے ظہور قیامت یکے این است کہ طلائے احمر و سیم ابیض بکثرت مطلوب مردم باشد (حجج الکرامہ) پس این نشان نیز نمایاں شدہ است کہ کثرت زرِ سُرخ بحدے رسیدہ کہ در زمانہ پیشین بقدر عشر عشیر ایں ہم نبود۔ صدہا معادن ذہب و فضہ نو دستیاب شدہ است۔ و برائے برآوردن ہر نوع فلزات خاصہ بجہت استخراج زر و سیم آلات و ذرائع جدیدہ پیدا شدہ است کہ بذریعۂ آں مقدار آں ہر دو فزونی یافتہ است۔ اگر صرف زرِ انگلستان یکجا گرد کردہ شود۔ و زرِ تمام عالم را نیز پیشِ آں انبار کنند۔ زرِ انگلستان بدرجہا افزون برآید و اثرِ نمایانِ آں بدیں طور در ذہن می آید۔ کہ فن تجارت دریں وقت بہ نہایت درجۂ ارتقا رسیدہ است۔ و واسطۂ خرید و فروخت دریں روزگار بہ سیم و زر است۔ و در زمانِ گذشتہ ہمہ داد و ستد و بیع و شراء با پولِ سیاہ و خرمہرہ ہا بُود۔ اکنوں خرمہرہ را قیمتے نماندہ است۔ و در بعض ممالک پول سیاہ را ہم بہ پشیزے نمی خرند۔ بلکہ نامش نیز نمی برند۔ چنانچہ در انگلستان کہ کوچک ترین سکہ مروجۂ آنجا سکہ یک آنہ است و بس فروتر ازیں برائے خرید و فروخت ہیچ سکہ نیست۔ امّا در امریکہ سکۂ کوچک ترین دو پیسہ است۔ و اکثر داد و ستد در آں ممالک محض بواسطہ سکہ ہائے طلا است۔

دیگر حالتِ مالیۂ ایں زمانہ را کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بیان فرمودہ این است کہ بوقتِ ظہورِ مسیح موعود رسم رباخواری در نہایت ترقی باشد۔ دیلمی را روایتے است از حضرت علی کرم اللہ وجہہ کہ از جملہ نشانہائے قربِ قیامت یکے این است کہ در آں وقت رباخواری بکثرت باشد۔ پس ایں ہم واقع شدہ است۔ کہ رسم رباخواری آنقدر شیوع یافتہ است کہ بقدر ہزارم حصۂ آں بلکہ صد ہزارم حصۂ آں در ازمنۂ سابقہ موجود

نبود۔ ہمہ انواع و اقسامِ تجارت بوجود ربا جاری است۔ چنانچہ اکثر مردم را اعتقاد
است۔ کہ اگر ربا را از میان بردارند۔ اجرائے کار تجارت ناممکن گردد۔ بینک ہا
بہ آں کثرت و وفرت برپا شدہ است کہ حدے وحسابے ندارد۔ سلاطینِ روئے زمین
وحکام و اُمراء و تجار و صناعان و حرفہ کاران و فلاحاں۔ الغرض قاطبتہً جمیع طبقات
الناس سُود مید ہند۔ ومی ستانند۔ سودائے ہر کار بر سُود مبنی است۔ بلکہ میتواں
گفت۔ کہ ایں زمانۂ است کہ دریں وقت ہر یک عہد موثق کردہ است کہ از سرمایہ
دیگراں کارِ خود را رواد ہد۔ وسرمایۂ خود را برائے روائے کار بادیگراں حوالہ کند
اگر تجارت یک کروڑ روپیہ باشد۔ ازاں میاں شاید کہ چند ہزار روپیہ از آلائشِ سُود
پاک باشد۔ ورنہ ہمہ سرمایہ در ورطۂ سُود چرخ می زند۔ وہیچ شرکت تجاریہ نیست
کہ قیام او بر سُود نباشد ❖

آں مسلمانان کہ ایشاں را حکم محکم از جانبِ خدا آمدہ بُود۔ کہ اگر شما از رباخواری
باز نیائید۔ فاذنوا بحرب من اللہ ورسولہ۔ یعنی پس برائے جنگ کردن با خدا
ورسُول او آمادہ باشید۔ الحال حال ایشاں بریں منوال است۔ کہ اکثرے از
ایشاں ربا را منافع نام نہادہ داد وستد می کنند۔ وبعضے اقرار بعجز وقصور خود
کردہ بواسطۂ آں معاملہ می نمایند۔ وبعض علمائے ایں زمانہ بہ توجیہاتِ حیرت افزا
فتاوٰئی جواز ربائے بنک ہا نگاشتہ اند۔ و بہ ایں فتوٰی کہ در ممالک کفار ربا گرفتن
جائز است۔ از جملہ اقسامِ ربا رفعِ حرمت کردہ اند۔ وبعد از شریعتِ آخرین تکب
احداثِ شریعت جدیدہ گشتہ اند۔

از حالات مذکورۂ بالا واضح میگردد کہ جملہ بلیات بلائے ربائے میمنت زدائے

دریں زمانہ آں قدر صعب است۔ کہ بغیر از فضل خدا ہیچکس را ازاں محفوظ ماندن ممکن نیست ؀

ونشانے دیگر کہ سرور کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ واکمل التحیات ارشاد فرمودہ این است۔ کہ دراں اوقات صلیب پرستان ملّتِ نصاریٰ اغنیا۔ و دیگراں فقرا باشند۔ ترمذی از نواس بن سمعان رضؓ روایت میکند۔ کہ مخبر صادق علیہ الصلوٰۃ والسلام فرمودہ است۔ دجال با مردم صدا دہد۔ کہ بمن بگرائید۔ پس ہر کہ انکار کند مال و منالش در تصرف دجال آید۔ و ہر کہ بسوے وے بگراید مالدار شود۔ دجال برائے مردم از آسمان باران را فرود آرد و در دفینہا را از زمین برویاند۔ پس این حالت اکنوں مشہود است۔ کہ نصاریٰ روز و شب در مال و دولت ترقی میکنند۔ و مخالفان ایشان یوماً فیوماً تنگدست میگردند۔ و از صد سال ہمیں صورت رونما است۔

حالتِ سیاسیہ

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صورتِ حالاتِ سیاسیۂ زمانۂ مسیح موعود را ہم ہویدا ساختہ است۔ کہ بمجرد دیدنِ آں حدیثِ شریف حالتِ سیاسیۂ ایں روزگار خود بخود پیش وقتِ نظر پیش چشم مرتسم میگردد۔ تغیراتِ مختلفۂ سیاسیہ کہ در زمانِ حضرت مسیح موعود پدیدار گشتن ناگزیر است۔ بعضے ازاں ہا این است۔

اوّل۔ ابو نعیم در حلیہ از حذیفہ بن الیمان آوردہ است کہ سید ولد آدم رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است۔ کہ از نشانہائے قیامت یکے این است۔ کہ دراں وقت چنداں مصائب بر مسلمانان فرود آید کہ ایشان مثل قوم یہود گردند۔

مُراد ازاں این است۔ کہ دراں وقت حکومت از دستِ مُسلمانان بدر رود۔ و اقتدار ایشان نماند۔ ومثلِ قومِ یہود مدار زندگیِ ایشاں بررحم دیگران باشد پس این علامت نیز واقع شدہ است۔ دُوَلِ اسلامیۃ محو شدہ است۔ ونشانے قلیل از حکومتِ شاں باقی است۔ وقتے بود۔ کہ دراکنافِ عالم ماہیچہ علم اسلام در روئے ہوا بر آسمان می درخشید۔ والحال حالتے است کہ مسلمانان را ماسنے و ملجائے میسّر نیست۔ وحکومتہائے شاں در قیامِ خود محتاج اعانت سلطنت ہائے مسیحیۃ ہستند۔ انا للہ و انا الیہ راجعون۔

و تغیرے دیگر متعلق امور سیاسیۃ زمانہ مسیح موعود کہ درخشوران و خشور فرخندہ سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والسلام بیان فرمودہ این است کہ شام و عراق و مصر از دست مسلمانان بدر رود۔ وحالت عرب بجانب حالت طوائف الملوکی باز رجوع نماید۔ چنانکہ در مسلم از ابوہریرہ رضؓ مروی ست۔ کہ آنحضرت صلی اللہ فرمودہ است کہ عراق درہم و غلہ خود را دریغ وشام دینار و غلہ خود را و مصر غلہ خود را باز دارد وشما ہمچناں در حالت خود باشید۔ کہ پیش ازیں بودہ اید۔ یعنی در سرزمین عرب مثل ایام جاہلیت باز حالت طوائف الملوکی پیدا گردد۔ پس این نشان نیز ہمچو روز روشن در نظرِ بینندگان آشکارا شدہ است۔ کہ عراق وشام ومصر از قبضۂ سلاطین عثمانیہ بیرون رفتہ است۔ واز خراج عراق وشام ومصر بہ خزانۂ سلطنت عثمانی نہ درہم میرسد نہ دینار و نہ غلہ۔ وعرب باز در حالت طوائف الملوکی افتادہ است اگرچہ اندرون سرزمین حجاز حکومت شریف مکہ قائم شدہ است۔ مگر تاحال بوجہ کثرت اعدا و قلتِ مال حکومت او محفوظ نیست۔ و دیگر ہر حصۂ اطراف عربستان

یک خود سرانہ امارت جُدا گانہ میدارد۔ وحکومت ہائے آنجا از جملہ حکومت ہائے متمدنہ نیست ۔

وتغیرے دیگر متعلق سیاسیات آں زمانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از زبان معجز بیانِ خود اینچنین فرمودہ کہ یاجوج وماجوج راآں قدر قوت وشوکت حاصل آید کہ اقوام دیگر را با ایشاں اصلاً تاب مقابلہ ومقاتلہ نماند۔ چنانچہ مسلم وترمذی از نواس بن سمعان آوردہ اند۔ کہ خدائے تعالیٰ مسیح موعود را وحی فرماید کہ حرّز عبادی الی الطور فانی قد انزلت عباداً لی لایدانِ لاحد لقتالھم ۔ قال ویبعث اللہ یاجوج وماجوج ۔ پس این نشان ہم واقع شدہ است۔ یاجوج وماجوج پیدا آمدہ است۔ وہیچکس را طاقتِ مقاومت شاں نیست۔ ویاجوج وماجوج حکومت رُوس وانگلستان است۔ چنانچہ در عہد عتیق بائبل است۔ (اےجوج بادشاہانِ رُوس وتُوبالسک وماجوج کہ در جزائر بامن حکم می رانید) ایں ہردو قوم مع حلیفانِ خود بعروج تمام رسیدہ اند۔ وعروج شاں چنانکہ از حدیث ثابت است۔ بعد نزولِ مسیح موعود مقدر بود۔ پس عروج ایشاں بذات خود ہم دلائلے واضح می دارد۔ براینکہ مسیح موعود نازل شدہ است ۔

وتغیرے دیگر کہ متعلق حالت سیاسیہ این زمانہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بیان فرمودہ است۔ این است کہ طاقتِ مزدورانِ آں زمانہ بقوت ہرچہ تمامتر ظہور کند چنانکہ ابونعیم در حُلیہ از حذیفہ بن الیمان نقل کردہ است۔ کہ از نشانہائے اشراط الساعۃ یکے این است۔ کہ در آں وقت پا برہنگان وعریانان بعہدۂ سلطنت برسند ومراد از برہنگان برہنگانِ نسبتی اند کہ غربا بہ نسبت اُمرا بوجہ قلّتِ ملابس برہنہ

خیال کردہ میشوند۔ پس ایں علامت نیز بسمت وقوع یافت است۔ وحکومت غربار بارتقائے حکومت نیابتی دوش بدوش در ترز آمد است۔ وطائفہ غربا در امور مملکت چنداں دخل یافتہ اند کہ بہ پادشاہی رسیدہ اند۔ وپیشِ طاقت ایں طائفہ دل پادشاہان از ہیبت می لرزد۔ وہر قومے خواہ ہر چند مقدرت عظیم ہم داشتہ باشد۔ باز ہم قیام خود را بغیر مصالحت با مزدوراں در معرضِ خطر می بیند۔ ودر بعض دیار آں ممالک کلیۃً حکومت در دست ایں طائفہ است۔ چنانچہ در رُوس ودر سوئٹزرلینڈ ودر بعض حصص آسٹریلیا قوت وطاقتِ ایں طائفہ روز بروز در افزونی است۔

آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یک خصوصیت سیاسیہ زمانہ مسیح موعود را بدیں طور بیان فرمودہ است۔ کہ دراں ہنگام حکام وولاۃ بسیار شوند۔ چنانچہ حذیفہ بن الیمان روایت کردہ است۔ کہ سرور دو جہان صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است کہ از علامات قیامت یکے این است۔ کہ دراں ایام شُرط بسیار باشند (حلیہ ابونعیم) وشُرط مددگاران ونائبانِ حکام وولاۃ رامیگویند۔ چراکہ پیشتر ازیں نظام حکومت چناں می بود کہ در وے والیان محتاج باینقدر مددگاران نمی بُودند۔ بلکہ در ہر پرگنہ یک دو حاکم کافی دانستہ می شُدند۔ امّا دریں زمانہ نظام سلطنت آنچناں تغیر پذیرفتہ است۔ و شعبہ ہائے ذمہ داری حکومت ایں قدر افزودہ است کہ بہ نسبت سابق صدہا چند زیادہ احتیاج بہ افسران مددگار می افتد۔ صیغہ ہائے پولیس۔ صحت عامہ۔ تسہیلات تعمیر عامہ۔ بوسطہ۔ ریل۔ طلغراف۔ انہار۔ نگرانی مخدرات ومسکرات ومعاینہ و نگرانی وغیر ذلک۔ چنداں وسعت گرفتہ است۔ کہ پیش ازین بہ ایں وسعت وکثرت نبود۔ ازین جہت حکومت را ناگزیر است کہ باہر دائرہ عملہ وفعلہ وسیع وکثیر معین نماید۔ تا در

امور سلطنت ہرج و مرج واقع نگردد ؛

تغیرے دیگر کہ در امور سیاسیہ زمانہ مسیح موعود واقع گردد۔ دربارہ آں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بدین گونہ ارشاد فرمودہ است کہ دراں حین حدود شرعیہ موقوف گردد چنانچہ دیلمی از حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت کردہ است کہ از نشانہائے زمانہ آخرین یکے ترک انفاذ حدود است (حجج الکرامہ) پس ایں ہم واقع شدہ است۔ الا ماشاء اللہ۔ در حکومت ترک و عرب و مصر و ایران و مراکش بلکہ خود در ممالک محروسہ آں جم جاہ نیز بجہت زانی حد رجم و برائے سارق حد قطع ید جاری نیست۔ بعض حکومتہائے اسلام بذریعۂ معاہدات بدیگر اہل دول از تعزیرات شرعیہ باز داشتہ شدہ اند۔ ایں علامت آنچناں واضح ولائح است۔ کہ در ازمنۂ اقتدار اسلام ہیچ کس تصور ایں امر ہم ہرگز نمی توانست کرد۔ کہ روزے احکام اسلام را آنچنیں پس پشت انداختہ آید۔ و دول اسلامیہ اگر خواہند۔ باز ہم حدود اسلامیہ را نافذ نتوانند کرد۔

علاوہ از بیان ایں علامتہا کہ با زندگی مذہبی یا اخلاقی یا علمی یا جسمانی یا سیاسی یا نسلی یا تمدنی بنی نوع انسان تعلق دارد۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از علامات زمانہ مسیح موعود آں علامتہا را نیز ظاہر ساختہ است۔ کہ با تغیرات مکانی تعلق میدارد مثلاً آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حالات ارضیہ و سماویہ آں زمان را ہم بیان فرمودہ است بعضے از انہا در اینجا نقل سکینم ؛

تغیراتِ ارضیہ

حذیفہ بن الیمان نسبت حالات اندرونی زمین متعلق اشراط الساعۃ از آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم روایت کردہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خیلے علامات قیامت را بیان فرمودہ گفت است کہ ہرگاہ ایں نشانہا بوقوع برسد۔ پس منتظر ظہور بعض بلاہا باید بود۔ یکے ازاں خسف است۔ و خسف چنانکہ از علم طبعیات ثابت است بہ سبب زلزلۂ شدیدہ پدید میگردد۔ پس مراد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از بیان خسف بیانِ زلازل است۔ و ایں تغیر اندرونی طبقاتِ ارضیہ نیز کہ بہ سبب آں زلازل بکثرت پیدا می شود۔ ظہور پذیر شدہ است۔ و در عرصۂ بست سال گذشتہ آں قدر زمین لرزہا پدید آمدہ است۔ کہ در مدت سہ صد سال قبل ازیں ہم نبودہ است وآنقدر اموات دریں سنوات واقع شدہ کہ در چند صد سال ماقبل ہم واقع نشدہ بود ۔

علاماتِ سماویّہ،

علاوہ از تغیراتِ ارضیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعضے از تغیرات فلکیہ زمانہ مسیح موعودؑ را ہم بیان فرمودہ۔ مثلاً اینکہ دراں اوان در ماہ رمضان آفتاب بزیر کسوف و ماہتاب بزیر خسوف بصورتِ خاص در آید۔ و نسبت ایں نشان آں قدر تاکید کردہ کہ ازاں باز کہ آسمان و زمین پیدا شدہ ایں ہر دو علامت در تصدیق ہیچ پیغمبرے یا رسولے ظاہر نگشتہ است۔ کما قال ان لمھدینا اٰیتین لم تکونا منذ خلق السمٰوات والارض ینخسف القمر لاوّل لیلۃ من رمضان وتنکسف الشمس فی النصف منہ ولم تکونا منذ خلق اللہ السمٰوات والارض (دارقطنی صفحہ ۱۸۸) یعنی از حضرت امام باقر محمد بن علی بن زین العابدین رضی اللہ عنہ وعنہم روایت است۔ کہ برائے

تصدیق مهدئ ما دو نشان است - واین ہردو نشان از ابتدائے آفرینشِ زمین
وآسمان پدید نیامده - یکے اینکہ ماه را در شبِ اوّل ماه رمضان خسوف واقع شود
ودوم اینکہ آفتاب را در شب میانۂ رمضان کسوف گیرد - واین ہردو از ابتدائے
آفرینشِ آسمان وزمین واقع نشده ؛

این نشان فی حد ذاتہ خصوصیاتِ بسیار در خود میدارد یکے این کہ این نشان
بغیر مهدی از بدو خلق عالم الیٰ یومنا ہذا برائے ہیچ مدعی ظاہر نشده - دوم - اینکہ
برین حدیث کتب اہل السنت والجماعت وکتب مذہب امامیہ ہردو اتفاق دارند
پس این حدیث از شبہ تدلیس بالبداہت مبرّا است - وخصوصیتے سوم درین نشان
این است کہ آں علاماتِ خاص کہ دریں پیشخبری بیان شده است - در کتب انبیائ
سابق نیز ہمیں علامت نسبتِ آمدنِ مسیح مرقوم است - چنانچہ در انجیل متی است :-
والوقت بعد ضیق تلك الایام تظلم الشمس والقمر لا یعطی ضوئہ -
یعنی دراں وقت آفتاب تاریک خواہد گشت - وماه نور خود را نخواہد بخشید (متی
باب ۲۴ آیت ۲۹) مطلبش بہ الفاظ دیگر این است - کہ دراں وقت آفتاب و
ماہتاب را کسوف وخسوف پیش آید ؛

ہر چند ما آں پیش خبری ہا را بقلم می آریم - کہ اکثر آں در احادیث است -
امّا در ینجا ذکر ایں امر ہم بے موقع نیست - کہ در قرآن مجید نیز خدائے تعالیٰ کسوف و
خسوف را علامتِ عظیم برائے قربِ قیامت قرار داده است - در سورۂ قیامۃ
میفرماید - یسئل ایان یوم القیامہ - فاذا برق البصر وخسف القمر وجمع
الشمس والقمر - یعنی منکر قیامت می پرسد کہ برائے قیامت کدام وقت مقرر است

ما علامتِ آں را شرح میدہیم۔ کہ قیامت وقتے برپا شود کہ چشم انساں خیرہ گردد۔ (یعنی چناں قسم حوادث ظاہر شوند کہ ہر دم متحیر مانند) و قرص قمر تیرہ گردد۔ و باز مہر ماہ را جمع کردہ آید۔ یعنی چنانکہ قمر را حالتِ خسوف پیش آید۔ آفتاب را نیز حالت کسوف روئے نماید۔ پس ازانجا کہ بعثتِ مسیح موعود از نشانات قرب قیامت است بناءً علیہ از مصحفِ مجید تائید حدیث مذکور ظاہر است ؁

الغرض ایں پیش خبری چناں کہ در صدر مذکور شد اہمیتے خاص دارد۔ و دریں زمانہ کہ ما ایم۔ در ۱۳۱۱ھ ہجری مطابق ۱۸۹۴ء ایں نشان عظیم الشان با الفاظ و مفہوم خود کہ در حدیثِ شریف وارد است۔ در ماہ رمضان المبارک در اوّل شب از شب ہائے مقررہ خسوف یعنی در شب سیزدہم قمر منخسف شد۔ و ہمچنیں در روز میانہ روز ہائے معینۂ کسوف یعنی روز بست و ہشتم جرم شمس منکسف گردید۔ و ایں نشان در عہد آں شخص فرخ مہد واقع شد۔ کہ بحکم خدا دعوئ مہدویت کردہ بود۔ پس برائے ہر یکے از مسلماناں از دو طریق یک طریق را گزیدن ناگزیر است۔ یا بر پیش خبری رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم ایمان آورد۔ و آں بیان او را کہ در وے ذکر یافتہ است کہ ایں نشان کہ در روزگار بعثتِ او در شب سیزدہم از ماہ رمضان قمر را۔ و در روز بست و ہشتم از ہماں ماہِ رمضان شمس را خسوف و کسوف واقع شود برائے ہیچکس بجز از مہدی قرار دادہ نشدہ۔ و قرآن کریم و صحفِ انبیاہم مؤید آں است) تصدیق کند و آں مدعی مہدویت را کہ خدائے تعالیٰ ایں نشان را بعد دعوئ مہدویت او ظاہر کردہ است۔ بدل و جان قبول کند۔ و یا خدا را و رسول او را اگذارد۔ و بگوید کہ ایں نشان کہ برائے مہدی بیان کردہ شدہ است۔ در حقیقت ہیچ نشانے نیست تمرید کہ

ازاں اثباتِ صداقت دعوئی مدعی خلاف عقل است ؛

بعض مردم اعتراض میکنند۔ کہ دریں پیش خبری ایں خبرداده شده است کہ قمر را در شب اوّل خسوف واقع شود و شمس را در نیمۂ ماه کسوف گیرد۔ و امّا آں خسوفے وکسوفے کہ او را شاپیش میکنید۔ او در شب سیزدہم و در روز بست وہشتم واقع شده۔

لیکن ایں اعتراض بہ اندک تدبّر غلط و خلاف مضمونِ حدیث ثابت می شود۔ ایں معترضین نمی بینند۔ کہ آفتاب و ماہتاب را غیر از تاریخہائے مقررۂ خاص آنہا کسوف و خسوف پیش نمی آید۔ و دریں قاعدۂ مستمرہ تا وقتیکہ کائنات عالم زیر و زبر نگردد۔ و نظام دُنیا تہ و بالا نشود۔ فرقے واقع شدن محال است۔ و اما اگر آں معنی را صحیح تسلیم کرده شود کہ ایں معترضین گمان کرده اند۔ آں علامتِ قیام قیامت میتواند شُد۔ نہ علامت قرب قیامت و زمانۂ مہدی ؛

علاوه ازیں ایں مردم لفظ "اوّل" و "نصف" را می بینند لیکن بجانبِ لفظ قمر نظر نمی اندازند۔ کہ ماه شب اول را در زبانِ عربی ہلال میگوئند نہ قمر۔ نام قمر از شبِ چہارم بر و اطلاق مے یابد۔ چنانچہ در اقرب الموارد است :- وھو قمر بعد ثلاث لیالٍ الی اٰخر الشھر اما قبل ذالک فھو ھلال۔ یعنی ماه را بعد از شب سوم قمر گویند تا آخر ماه۔ امّا تا سہ شب بنام ہلال موسوم است۔ پس با وجودیکہ در حدیث لفظ قمر است۔ و با وجود ایں قانون قدرت کہ ماه را در شب سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم خسوف می اُفتد نہ در روز غره از لفظ "اوّل" شبِ اول از ماه مراد داشتن۔ و شب اوّل از شبہائے خسوف نہ فہمیدن سراسر خلاف عقل و انصاف است۔ و غرض ازیں معنی او جز ازیں کہ کلام خدا و کلام رسول دروغ گردد۔ و مردم ہر کسیکہ از آسمان آمده

است۔ ایمان نیارند۔ دیگر ہیچ بہ نظر نمی آید ۞

الحاصل ایں نشانہا آن است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برائے زمانہ مسیح موعود قرار دادہ است۔ وہر چند بعض ازینہا ازاں قبیل است کہ بر مسیح موعود و بر زمانہ او شہادت وعلامت است۔ لیکن فی الحقیقت غرض آں سرور دوجہان از بیانِ ایں نشانہا این است کہ حالاتِ زمانہ مسیح موعود بحیثیتِ مجموعی بہ ہیچے پیش مردم واضح ولائح گردد۔ کہ ہیچ کسے را اصلاً گنجایشِ شکے و شبہتے نماند ۞

دریں امر شکے نیست کہ طاعون در زمانہ پیشین نیز انتشار یافتہ است۔ و زلزلہا نیز آمدہ است۔ قمار نیز بکثرت بود۔ واخلاق مردم در زمانہ گذشتہ اکثر متغیر می شد۔ ونصاریٰ را نیز قبل ازیں ہم در زمانے در یک حصہ معتد بہ عالم اقتدار تسیّر بودہ است۔ مگر سوال این است۔ کہ گاہے ایں ہمہ حالات کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دربارہ زمانہ مسیح موعود بیان فرمودہ است۔ دریک وقت جمع شدہ است یا جمع شدنِ اینہا در زمانے دیگر امکان میدارد ؟ جواب ایں سوال غیر ازیں نیست کہ نہ۔ ہرگز نہ۔ اگر شخصے را کہ از حالاتِ این زمانہ آگاہ نباشد۔ اول از اخبارِ آنحضر صلی اللہ علیہ وسلم آگاہ کردہ آید۔ وبعد ازاں در دستِ او مجموعہ تواریخ عالم دادہ شود۔ کہ ایں را من اولہ الیٰ آخرہٖ بغور مطالعہ کردہ بیان نماید۔ کہ مسیح موعود در کدام زمانہ ظاہر شدہ است۔ پس آں شخص از زمانِ آدم علیہ السلام تا آغاز زمانہ حال قطعاً ہیچ زمانہ را زمانہ مسیح موعود قرار ندہد۔ ولیکن چوں بر حالاتِ ایں زمانہ کہ بر سرِ ما می رود۔ نگاہ اندازد۔ بے اختیار ایں حرف بر زبانِ او جاری شود۔ کہ اگر آنچہ خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است۔ راست است۔ پس لاریب ہمیں

زمانہ لائق بعثتِ مسیح موعود است۔ زیراکہ از یک طرف بے توجہی مردم را نسبتِ اُمورِ دینیہ ملاحظہ کند۔ و از طرفِ دیگر ترقی علوم دنیویہ را بدرجۂ غایت رسیدہ مشاہدہ نماید۔ سلطنتِ مسلمانان را از پایۂ اقتدار یکلی افتادہ یابد۔ و شوکت و ملتِ عیسویہ را بعد از تنزل رو بہ ترقی و عروج معاینہ کند۔ بلکہ نصاریٰ را بر سائر دول متصرف و مخالفانِ ایشاں را در حالتِ مسکنت بیند۔ و باوجود ترقی علوم طبعیہ و طبیہ اگر نقشۂ بربادی عمرانات از امراضِ طاعون و انفلوئنزا کہ تباہ کنندۂ عالم است۔ پیش نظر دارد۔ و نسبت یافتن ایں امراض بہ کرمہائے ارضیہ یابد۔ و باز مردم را در رُسوم و بدعات مبتلا بیند۔ و بر کالسکۂ بخار و مراکبِ دُخانیہ اطلاع پیدا کند و گرمی بازار بانکہائے سُود را ملاحظہ کند۔ و زلزلہ ہا را کہ بکثرت واقع شدہ معلوم کُند۔ و خروج یاجوج و ماجوج را در اوج و عروج یابد۔ و بر کسوف و خسوف آفتاب و ماہتاب در وقتِ خاص نظر بگمارد۔ و در ممالک کثرت و قوتِ زمرۂ مزدوران و اہلِ حرفہ را بیند۔ لاریب ہر ہر صفحہ و ہر ہر سطر تاریخ ایں زمانہ و واقعات و سوانح این روز گارِ حاضرہ دامنِ دلش را می کشد۔ کہ ہمیں زمانہ زمانۂ مسیح موعود است و علیحدہ علیحدہ بر باب یک نظارہ نظر ناکردہ بلکہ بحیثیتِ مجموعی جملہ نشانہا کہ درایں زمان ہویدا گشتہ اند۔ اگر غور نماید۔ البتہ دلش در سینہ بخود بطپد۔ و در دست و پایش لرزہ در اُفتد۔ و نظر از مطالعۂ کتابِ سوانح زمانہ بگرفتہ ایں حرف بر زبان خود براند۔ کہ کارِ غور و تفحص و تدبّر و تفکرِ من بپایان رسیدہ است۔ زیادہ ازیں جستجو فضول است۔ بیشک مسیح موعود دریں زمانہ نازل[1] شدہ است۔ و اگر نازل نشدہ

---

[1] دریں مقام بیان نمودن آں اعتراض مناسب می نماید کہ مخالفانِ ما آنرا بزعم خود

است۔ باز گاہے نازل نخواہد شد ٭

دلیل سوم

نفسِ ناطقہ

آفتاب آمد دلیلِ آفتاب

بعد از اثباتِ ایں مدعا کہ زمانہ مستدعی مصلحے است۔ و بہ آواز بلند یک اصلاح نمایندہ حالاتِ خود را صدا امید ہا کہ ع۔ پس ازانکہ من نمانم بچہ کار خواہی آمد و پس از ثابت کردن بشہادتِ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کہ مصلح ایں زمانۂ پُر آشوب غیر از مسیح موعود و مہدی مسعود کسے دیگر نتواند بود۔ و نیز بعد از اثباتِ ایں امر کہ از انجا کہ بانی سلسلہ احمدیہ خاصۃً بدعویٰ مسیح موعود و مہدی مسعود بودن قیام نمودہ است۔ پس دعویش را ردّ کردن گویا ابطالِ سنّت الٰہی و توہینِ اقوالِ حضرت رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وسلم است۔ حالا آں دلائل و براہین را پیش می کنم۔ کہ بداں ثابت و متحقق

بقیہ حاشیہ :۔ یک اعتراضِ قوی تصور میکنند۔ وہو ہذا کہ قبل از بعثتِ مسیح موعود خبر خروج دجال در احادیث وارد است۔ امّا دجال ہنوز خروج نہ کردہ است۔ لہٰذا مسیح موعود نیز نازل نشدہ است ٭

اما اگر خبر خروج دجال بطور پیش خبری نمی بود۔ لامحالہ ایں اعتراض حقیقتے میداشت لیکن ظاہر است کہ ایں خبر بطور یک پیش خبری واقع شدہ است۔ و در پیش خبری ہا عادت اللہ چنین است کہ آنہا (بہ استثنائے بعضے) ہموارہ تعبیر طلب می باشد۔ لہٰذا ایں پیشخبری نیز محتاج تعبیر است۔ بنائے علیہ اعتراضیکہ کردہ اند ہیچ حقیقتے ندارد۔ یک مسلمان در سورۂ یوسف آیہ والشمس والقمر رأیتہم لی ساجدین۔ و در سورۂ والصّٰفّٰت انّی اریٰ فی المنام انّی اذبحک تلاوت کردہ و تعبیرات ہر دو را فہمیدہ باز ہم اگر در جستجوئے دجالے غریب الخلقت

می گردد۔ کہ حضرت میرزا غلام احمدؑ علیہ الصلوٰۃ والسلام در دعوئی خود راست باز و از بارگاہِ صمدیت باموریت و رسالت ممتاز و سرفراز بودند۔ و پیشتر از جملہ دلائل دلیل نفسِ ناطقہ را بیان می کنم ؎

و مرادِ من از نفسِ ناطقہ اینجا آں نیست کہ یک اصطلاح کتب علوم فلسفیہ است بلکہ مُرادِ من از نفسِ ناطقہ آں نفس است کہ حق تعالیٰ در قرآن کریم دلیل صادق بُودنِ آں خود آنرا اقرار دادہ است۔ چنانچہ فرمودہ است :۔ واذا تتلیٰ علیھم اٰیاتنا بیناتٍ قال الذین لا یرجون لقاءنا ائتِ بقراٰنٍ غیر ھٰذا او بدلہ قل مایکون لی ان ابدّلہ من تلقاءِ نفسی ان اتبع الّا مایوحیٰ الیّ انی اخاف ان عصیت ربّی عذابَ یوم عظیم۔ قل لوشاء اللہ ما تلوتہ علیکم ولا ادرٰکم بہٖ فقد لبثت فیکم عمرًا من قبلہ افلا تعقلون (سورہ یونس) ترجمہ۔ ہرگاہ خواندہ میشود۔ برایشان آیاتِ احکامِ ما میگویند منکرانِ لقاءِ ما کہ باید کہ بیاری قرآنے بغیر ایں۔ یا آنچہ در وے قابلِ اعتراض ماست آنرا بدل کن۔ بگو ہرگز مرا لائق نیست کہ از نفسِ خود تبدیل کنم قرآن را

بقیہ حاشیہ ۔ باشد۔ وائے برحال او! افسوس کہ مردمان از فہمیدنِ خبر دجال احادیثِ دیگر و سنت اللہ را از دست می دہند۔ ہرگاہ از احادیث صحیحہ ثابت است کہ پیش از آمدنِ مسیح موعود دجال خروج نماید۔ و ایں نیز ثابت است کہ دراں حین بر روئے زمین غلبۂ نصاریٰ بحد کمال خود برسد۔ پس بجز ازیں نتیجہ نمی برآید۔ کہ مراد از دجال وجود نصاریٰ است۔ زیراکہ اگر وجود نصاریٰ بجز از وجود دجال است۔ پس دریں صورت دریک وقت غلبۂ دجال و غلبہ نصاریٰ چگونہ صورت می پذیرد۔ لہٰذا غلبۂ ہر دو در زمانۂ واحد بر اہل بصیرت آشکارا می سازد۔ کہ فی الحقیقت ایں ہر دو نام برائے شخص واحد است۔ نصاریٰ دجال است و دجال نصاریٰ۔ و از امرے دیگر نیز ثابت می شود۔ کہ فتنۂ نصاریٰ ہماں فتنۂ دجال است۔ زیراکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجہت محفوظ ماندن از فتنۂ دجّال فواتح سورہ کہف را تلاوت کردن امر کردہ است۔ چنانچہ فرمودہ فمن ادرکہ

من محض پیروی می کنم۔ آں چیزے راکہ برمن نازل شدہ است۔ ومی ترسم کہ اگر نافرمانی کنم۔ بعذابِ روزِ بزرگ مبتلا گردم۔ بگو اگر خدا تعالیٰ میخواست۔ من ایں قرآن را بر شما نمیخواندم و نہ آگاہ میکردم شمارا بہ آں تحقیق پیش ازیں یک عمر در میانِ شما گذرانیدہ ام۔ آیا دریں امر تفکر کردہ نمی فہمید۔ کہ مثلِ من یک انسانے ابداً دروغ نگوید۔ بلکہ لاینقطع حرفِ راست از زبان خود می برآورد ؂

ایں یک دلیلے است بیّن کہ قرآن کریم بر صداقتِ رسُول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم بیان فرمودہ است۔ وایں دلیل برائے صداقتِ ہر مدعی پاک سندے است قوی آفتاب آمد دلیلِ آفتاب۔ وہمچنیں خود نفس ہر صادقے دلیلِ صدق اوست۔ کہ ببانگ بلند ہر موافق و مخالف و دوست و دشمن و واقف و ناواقف و خویش و بیگانہ و ہر یار و اغیار را مخاطب کردہ میگوید۔ کہ خود مرا بہ بینید۔ و پیش ازانکہ تکذیب من کنید۔ تامّل کنید۔ کہ آیا شما مردم می توانید۔ کہ مرا دروغگو قرار دہید ؟

بقیہ حاشیہ :۔ منکم فلیقرأ علیہ فواتح سورۃ الکھف فانھا جوارکم من فتنتہ۔ و در ابتدائے سورہ کہف ردّ عقاید نصاریٰ است۔ چنانچہ آں آیہ این است۔ وینذر الذین قالوا اتخذ اللہ ولدًا۔ دریں آیہ خدا تعالیٰ میفرماید۔ کہ خدا ایں کتاب را برائے آں نازل کردہ تاکہ بذریعۂ آں کسانے را بترساند۔ کہ ایں عقیدہ میدارند کہ خدا تعالیٰ فرزند گرفتہ است۔ لہذا ثابت شد۔ کہ فتنۂ دجال غیر از فتنۂ نصاریٰ نیست۔ زیرا کہ علاج مرض بر تشخیص موقوف است۔ اگر فتنۂ دجال از فتنۂ نصاریٰ جدا می بود۔ ہر گز آنحضرت صلعم برائے محفوظ ماندن از فتنۂ دجال تلاوتِ آں آیاتِ کریمہ راکہ دراں ذکر دجال مطلق نیست۔ بلکہ دراں ردّ عقاید نصاریٰ است۔ ارشاد نمیفرمود۔ پس تلقینِ آنحضرت صلعم برائے دفع فتنۂ دجال بہ ایں آیات واضح میکند۔ کہ پیش آنحضرت صلعم روحنا فداہ دجال ہمیں زمرۂ اشاعت کنندگان کیشِ عیسویت است ؂

آیا مرا کاذب قرار دادہ آں ہمہ فرائع کہ شما بآنہا حقیقتِ اشیاء را امید انید از دست شما بدر نمی روند؟ و آیا مرا مفتری قرار دادہ بر روئے شما آنہمہ ابواب کہ ازاں داخل شدہ با شاہدِ مقصود ہم آغوش می شوید مسدود نشوند۔ ہمہ اشیائے دُنیا با یک سلسلۂ منتظمہ وابستگی میخواہد۔ و ہر چیز بمدارج و مراقی و معارج تعلق میدارد۔ نہ نیکوئیہا را بے تعلق بمدارج درمیانی کمالے حاصل آید۔ و نہ بدی ہا بغیر گذشتن از منازل درمیانی بہ انتہائے خود برسد۔ باز چگونہ صورتِ امکان میدارد کہ ہر دوندہ کہ روئے خود بہ مغرب کردہ تگ و پوئے کند۔ ناگاہ خود را در اقصائے مشرق بیابد۔ و ہر تازندہ کہ بجانب جنوب بتازد۔ ناگاہ بنقطۂ شمالی برسد من تمامت عمر خود درمیان شما بسر کردہ ام۔ کوچک بودم بزرگ گردیدم۔ من در چشم شما از طفلی بجوانی و از جوانی بہ پیرانہ سالی رسیدم۔ واقفانِ حالاتِ جلوتِ من درمیان شما موجود اند

بقیہ حاشیہ:۔ در نفس الامر مردم را در فہیدنِ حقیقتِ دجال مغالطۂ سخت پیش آمدہ است کہ آنرا فردے از افراد انسانی فہمیدہ اند۔ حالانکہ مراد از دجال شخص واحد نیست۔ چنانچہ در تاج العروس است۔ او من الدجالۃ بالتشدید للرفقۃ العظیمۃ تغطی الارض بکثرۃ اھلھا وقیل ھی الرفقۃ تحمل المتاع للتجارۃ۔ و درا قرب الموارد است۔ الدجال الرفقۃ العظیمۃ۔ یعنی دجال جماعۃ عظیمہ را میگویند کہ زمین را بکثرتِ اہل خود بپوشد۔ و گفتہ شدہ است کہ دجال آں جماعت را نیز گویند کہ اسباب تجارت را با خود بر دارد۔ و صاحب صراح نوشتہ است۔ دجال مثل دجالہ گروہ بزرگ را میگویند۔ و ظاہر است کہ حسب لغت ایں تعریف بر منادی کنندگانِ انجیل بہ احسن وجہ صادق می آید۔ کہ ایشاں علاوہ از تجارت کتب مذہبیۂ خود دیگر امتعہ ہر قسم ہم کہ موجب دلچسپی مردم باشد۔ بغرض کامیابی تبلیغ خود با خود میدارند۔ و تجارت ہائے گوناگوں با کاروبار تبلیغ مذہب خود می کنند۔

و ہمچنین معنی دجال الموہ نوشتہ است یعنی کسے کہ طمع سازی کند۔ و از پادریان

دروازہ داران خلوت من نیز در شما ہستند۔ ہیچ کار وکردار من از شما پوشیدہ نیست۔ و ہیچ سخن وگفتار من بر شما پنہان نیست۔ آیا در شما کسے ہست کہ دعویٰ کند کہ من گاہے دروغ گفتہ ام یا بر احدے جفائے کردہ ام۔ یا بہ کسے فند و فریب کردہ ام یا کسے را ریو دادہ ام۔ یا حق کسے را زیر زدہ ام۔ یا طالب جاہے شدہ ام۔ یا برائے حاصل کردن حکومت و امارت گاہے سعیے کردہ ام۔ شما در ہر میدان مرا آزمودہ اید۔ و بہ حال و قال من تنقید نمودہ اید۔ مگر ہموارہ قدمم را بر جادۂ اعتدال استوار یافتید۔ و از ہر عیب و غش مرا پاک دیدید۔ حتیٰ کہ از ہر دوست و ہر دشمن خطاب صادق و امین شنیدم۔ پس این چیست۔ کہ تا پگاہ دیروز راستی شعار و راست کار و از کذب و زور دور بودم۔ و صدق بر قول و فعل من فخر و مباہات میکرد۔ و شما بر ہر گفتار و کار و کردار من اعتماد میکردید۔ مگر از صبح امروز دفعتہً واحدۃً بے ہیچ درنگے و دیرے در سائر احوال و اقوال من اینچنیں تغیرے و انقلاب

بقیہ حاشیہ :۔ مذہب عیسویہ کدام کس در دنیا زیادہ ملمع ساز باشد۔ کہ بر یک انسان کہ بندۂ خدا است۔ با اقوال سخیفہ و ادلۂ واہیہ خود ملمع خدائی میکنند۔ تا در نظر احمقان و ابلہان او را بہ خدائی و انمایند ؛

باقی ماند این امور کہ دجال اعور باشد۔ و خرے داشتہ باشد خیلے دراز کہ بالائے سرش دخان مثل لکۂ ابر باشد۔ این ہمہ امور تعبیر طلب است۔

از یک چشم بودن او مراد کوری روحانی اوست۔ زیرا کہ جانب یمین در عالم رؤیا ہموارہ دال بر یمین و دین می باشد۔ و از اعور العین الیمنیٰ بودن دجال مراد این است کہ از یمن دین در روحانیت بکلی محروم و بے نصیب باشد۔ و خر دجال ہمیں کا لسکۂ بخار است کہ در ممالک مسیحیہ نصاریٰ آنرا اختراع کردہ اند۔ رفتار او مشابہت تامہ بہ خر دجال میدارد۔ و بذریعۂ آب و آتش قطع مسافت میکنند۔ و پیش و پس او لکۂ ابرے از دخان می باشد۔ و منادی کنندگان

پدید آمد۔ کہ بدتر از ہر بدترے۔ وگندہ تر از ہر گندہ ترے گشتم۔ پیشتر ازیں گاہے ہر دم دروغ نہ بستہ بودم۔ وحالا بیک بارگی بر خدا تعالیٰ افترا کردن گرفتم۔ آیا در قانونِ قدرت الٰہی اینچنین مثالے یا نظیرے واقع شدہ است۔ اگر معاملۂ من با شما بجہت یک دو روز می بود۔ البتہ ایں خیال گنجائش میداشت کہ من بہ تکلف خود را اینچنین وا نمودہ بودم۔ واگر صحبت سالے یا دو سالے ہم می بود۔ باز ہم شما می توانستید گفت کہ من بجہت فریب دادنِ شما اینچنین رفتار را اختیار کردہ ام۔ لیکن من از روزِ ولادت تا ایں زمان کہ دعویٰ مسیح موعود بودن کردہ ام۔ عمرِ خود را درمیان شما گذرانیدہ ام۔ عہدِ طفلی من بچشم خود دیدید۔ جوانی مرا مشاہدہ کردید۔ روز کہولتِ من در شما گذشت۔ پس تا ایں مدتِ مدید وعرصۂ بعید چگونہ کسے با تکلف خود را ایں گونہ تواند داشت۔ و در ایامِ طفولیت کہ انسان را ہیچ خبرے از نیاسا و بد خود نمی باشد چگونہ تصنع بکار بردم۔ و در ایامِ جوانی چنانکہ انند ودانی کہ ایامِ مستی و کامرانی باشد

بقیہ حاشیہ در کیش نصاریٰ ازاں فائدہ برگرفتہ در انحائے عالم رسیدہ اند ❖

الغرض ایں اعتراض کردن خیلے نامناسب است کہ ایں ہمہ تاویلات است۔ زیرا کہ از شہادتِ مخبرِ صادق علیہ الصلوٰۃ والسلام ثابت است کہ تمام پیش خبری ہا کہ نسبت دجال روایت شدہ است۔ ہمہ تاویل طلب است۔ چنانچہ در حدیثِ عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ عنہ آمدہ است کہ روزے رسُول خدا صلعم برائے دیدنِ ابن صیاد کہ اخبار عجیبہ در حق او شنیدہ بود۔ تشریف بُرد واز سخنہائے کہ با وے درمیان آمد۔ معلوم شد۔ کہ او را القائے شیطانی است۔ حضرت عمر بجہت قتل او تیغ برکشید و بسوگند یاد کرد۔ کہ دجال ہمین است۔ و بر قتل نمودنِ او آمادہ شد۔ مگر آں رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عمر را از قتل او باز داشت و فرمود اگر ایں دجال نیست۔ قتل او جائز نیست۔ واگر دجال است۔ پس قتل او بر دست مسیح موعود مقدرات لے عمر تو او را نمیتوانی کشت (مشکوٰۃ قصۂ ابن صیاد) ازیں حدیث مستفاد می شود کہ ہر قدر

چگونہ جذباتِ نفسانی را ضبط نمودہ حالاتِ خود را از نظرہا پنہان داشتن توانستم۔ آخر خدا را اندکے غور بفرمائید۔ کہ اینچنین فریب از عہد مہد الی اللحد از کجا و از کدام کس دروغ آمدن بہ چشم سر دیدہ اید۔ یا بگوش ہوش شنیدہ اید۔ واگر بعد غور وافر و خوض متکاثر روزگارِ حیاتِ مرا بے عیب و بے لوث بلکہ از سرتا پا مجموعۂ نیکوئی ہا و تمثال صداقتہا و مرقع خوبی ہا یافتہ اید۔ پس آفتاب را دیدہ دم از شبِ تاریک مزنید۔ و درکمالِ روشنی شکایت از ظلمت مکنید۔ شما را علاوہ از نفس و ذات و وجود من بجانب کدام دلیل احتیاج است۔ آفتاب آمد دلیل آفتاب پیش ضیائے آفتابِ حالاتِ من ضرورت کدام دلیلے دیگر است۔ و بعد از راہ و روش گذشتۂ من حاجت بکدام حجت باقی ماندہ است۔ نفسِ من خود بر من شہادتِ صداقت میدہد۔ و روزگارِ حیاتِ من بر سرِ من خود تاج راستی می نہد۔ ہر کدام از میانِ شما اگر اندکے در گریبانِ خود سر فرو بردہ تامل کند۔

بقیہ حاشیہ :۔ احادیث کہ متعلقِ دجال آمدہ است۔ ہمہ تعبیر طلب است۔ حتیٰ کہ بعض شراحِ احادیث نگاشتہ اند۔ کہ حالِ دجّال بر سرورِ عالم نیز مبہم ماندہ است۔ زیرا کہ دریں باب ہیچ وحی نازل نشدہ است (کذا فی مظاہر حق۔ ترجمہ مشکوٰۃ۔ جلد چہارم صفحہ ۳۷۰) و ظاہر است۔ کہ چوں حضرت عمر ابن صیاد را دجال قرار دادہ سوگند خورد۔ و آنحضرت صلعم اورا ازیں سخن باز نداشت۔ حالانکہ خود سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم نشان دجال ایں قرار دادہ بود۔ کہ بر پیشانی او لفظِ ک۔ ف۔ ر۔ نوشتہ باشد۔ چنانچہ ازیں حدیث ظاہر است۔ عن انسؓ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما من نبی الّا وقد انذر امتہ الاعور الکذاب الا انہ اعور وان ربکم لیس باعور مکتوب بین عینیہ ک۔ ف۔ ر۔ متفق علیہ۔ و نیز اینکہ یک چشم باشد (ترمذی از انس) و ایضاً در مدینہ داخل نگردد (ترمذی عن ابی سعید) مگر ابن صیاد ازیں ہیچ علامت یکے ہم با خود نمیداشت۔ نہ اعور عین الیمنیٰ بود۔

دل د دماغش دریں بارہ شہادت دہد کہ لاریب راستی بطفیل ایں شخص قائم است۔ و قیام ایں شخص از راستی است۔ راستی بریں فخر دارد۔ وایں راستی۔ وایں مدعی بیگمان بہ جہت اثبات صداقت محتاج چیزے دیگر نیست۔ آفتاب خود دلیل وجود آفتاب کافی است ؛

ہمیں است آں دلیل کہ دلِ ابوبکرِ صدیق را لبسمل ساخت۔ و ہمیں است آں برہان کہ ہموارہ مردم صداقت پسند را بتاثیر خود مشغوف خواہد کرد ؛

زرقانی می نویسد۔ کہ چوں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مبعوث شُد۔ ابوبکر در آں حین در خانۂ آشنائے مہمان بُود۔ از کنیزے کہ او را آزاد کردہ بُود۔ ایں حرف شنید کہ زوجۂ یارِ شما خدیجہ رضؓ میگوید۔ کہ شوہرِ من مثلِ موسیٰ خلعتِ نبوت یافتہ است۔

(زرقانی جلد اول طبع مصر صفحہ ۲۴۰)

بقیہ حاشیہ :۔ ونہ درمیان ہر دو چشمش ک۔ ف۔ ر مکتوب بود۔ ایں نشانہا بر پیشانی او دیگر مسلمانان در کنار خود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہم ندیدند۔ و ہم او در مدینہ سکونت میداشت۔ اگر ہمہ علامات کہ نسبتِ دجال وارد است۔ در شکل اصلی خود واقع شدنی بود۔ چرا رسول کریم صلعم دربارۂ ابن صیاد تردد ظاہر نمود۔ و چرا سخن حضرت عمر را رد نفرمود۔ و چرا نگفت کہ آیا از من نشنیدۂ۔ کہ دجال یک چشم باشد۔ و مابین ہر دو چشمش ک۔ ف۔ ر۔ مرقوم باشد۔ و در مدینہ داخل نشود۔ پس رد نہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہ سخن حضرت عمر را بلکہ بر آں اظہار تردد نمودن آیا ثابت نمی کند؟ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہ جائز میداشتند۔ کہ دربارۂ دجال ہرچہ گفتہ شدہ است۔ آں سخن در ظاہر الفاظ خود واقع نہ گردد۔ بلکہ در صورتِ دیگر نمودار شود۔ و ہرگاہ کہ خود جناب رسالتمآب صلی اللہ علیہ وسلم ہمہ پیش خبری ہائے متعلقہ دجال را قابل تعبیر و تاویل دانستہ باشد۔ دیگر کسے را چہ رسد۔ کہ از واقعات روے گردانیدہ دامن ظاہر الفاظ را گرفتہ ماند۔ و در معنی و مطلبش غور و تدبر نہ کند۔ منہ

آں عاشقِ صداقت ایں سخن را شنیدہ بے تابانہ بخدمتِ آں حضرت رسیدہ کیفیتِ واقعہ را پُرسید۔ فرمود بلے من رسُول خدا ہستم۔ و وحی الٰہی یافتہ ام۔ ابوبکر بمجرد شنیدن ایں حرف ایمان آورد۔ ارشاد شد مادعوۃ احداً الی الاسلام الا کانت عندہٗ کبوۃٌ ونظرٌ وترددٌ الا ما کان من ابی بکر ما عکم عنہ حین ذکرت لہٗ۔ یعنی ہر کسے را کہ بسوئے اسلام دعوت کردہ ام۔ بالضرور در دلِ وے دریغے و فکرے و ترددے پیدا شدہ است بجز ابوبکر کہ چوں او را دعوت اسلام دادم ہرگز در اسلام آوردن متردد نشد۔ بلکہ بے درنگ اسلام آورد ۞

آخر آنچہ چیز بود؟ کہ دلِ ابوبکرؓ را بغیر از دیدن معجزہ یا نشانے بجانب ایمان جذب نمود۔ آں نفسِ ناطقہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود۔ کہ ابوبکر قبل از مشرف بہ اسلام شدن جوہرِ صداقتِ آنرا دیدہ بُود۔

حضرت خدیجہؓ و علیؓ و زید بن حارثہ باہمیں دلیل ایمان آوردند۔ چنانچہ صدیقۂ کبرےٰ خدیجہ رضی اللہ عنہا ایں دلیل را بوضاحت تمام در وجہ ایمان آوردن خود بیان نمودہ است۔ کہ چوں جبریلِ امین در غار حرا بر مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم آشکارا گردید۔ و آں جناب رسالتمآب بہ خانہ مراجعت نمودہ آں ماجرا را با خدیجہ بیان فرمود کہ لقد خشیت علی نفسی (بخاری کتاب العلم بدء الوحی) یعنی مرا برائے جان خود اندیشہ پیدا شدہ است۔ آں صدیقہ بپاسخ عرض کرد۔ کلا واللہ لا یخزیک اللہ ابداً انک لتصل الرحم و تحمل الکل و تکسب المعدوم و تقری الضیف و تعین علی نوائب الحق۔ یعنی اے محمد صلی اللہ علیہ وسلم برائے جانِ خود ہرگز فکر و ہراس مکن۔ قسم بخدا کہ خدا تعالیٰ ہیچ گاہ ترا در بلا نیفگند۔ چرا کہ تو با خویشان

بہ نیکوئی سلوک میکنی - و بار بیچارگان می بری - و ہر خلق نیک کہ از مردم گم گشتہ بود تو آنرا برائے خود پیدا کردہ و مہمانان را دوست میداری - و در صعوبتہائے جائز معونت خلائق میکنی *

الغرض اولین دلیل اندرونی بر صداقت نبی نفسِ ناطقہ خود اوست - کہ بزبان حال بر دعوئی نبوت او شاہد باشد - و باوجود آں حاجت بجانب ہیچ معجزہ و آیتے نیست - و ایں دلیل حجت قاطعہ است - بر صداقت دعوئی حضرت میرزا غلام احمدؑ علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ حضرت ایشان در قصبۂ قادیان ابًا عن جدٍ سکونت میداشتند کہ درآں مردم سہ مذہب آباد اند - ہنود - سکھ و اہل اسلام - و ایں ہر سہ طائفہ از بدوِ طفولیت آنجناب نگرانِ حال و واقفِ اوضاع و اطوارِ ایشان بودہ اند - و تعلقاتِ تمدنی ایں مردم با خاندانِ حضرت اقدس و نیز با ذاتِ ایشان از آں قبیل نہ بود - کہ ایں مردم را با حضرتِ اقدس ہمدردی می بود - زیراکہ در عنفوانِ جوانی آنحضرت در ملک پنجاب سلطنتِ انگلشیہ را تسلط پیدا شد - بمجرد تسلط یافتن قوم انگلیس ساکنانِ قصبۂ قادیان کہ رعیتِ آبا و اجدادِ حضرت ایشان بودند - بوجہ انقلابِ حکومت بجہتِ حصول آزادی خود با والد ماجد حضرت مسیح موعود نزاعے و خصومتے برپا کردند - و ایں ہم نہ بود - کہ ذاتِ مبارک مسیح موعود را ازیں "تنازعات" و خصومات علیحدگی و یکسوئی حاصل بودے - باوجود خلوت پسندی برائے چندے بزور و تحکم - حضرت ایشان را والد ماجد بغرض تدارک و پیروی مقدمات مامور داشتند - و ایشاں طوعاً و کرہاً آں خدمتِ مفوضۂ والدِ خود را بہ انجام می رسانیدند ازیں جہت خود ذاتِ بابرکات ایشاں گویا مدِ مقابل مردم گشتہ بود - قوم سکھ را

علی الخصوص عداوۃ سخت بہ ایں خاندان بُود۔ چراکہ ایں مردم (در ایّام استیلاء خود) ایں خاندان را از قصبہ قادیان بدر کردہ خود شاں برائے چندے حکومتِ آں مقام در دست آوردہ بُودند۔ ازیں سبب ترقی خاندان حضرت ایشاں بر قوم سکھ خیلے ناگوارِ خاطر بُود۔ و رقابت عظیم و عداوتِ فخیم در دل میداشتند ؛

چوں حضرتِ ممدوح از آغازِ عمر اشتیاق خدمت اسلام میداشتند۔ و ہموارہ بر خلاف نصاریٰ و ہنود و سکھ ہائے عنود مباحثات و مناقشات تحریراً و تقریراً درمیان می آمد۔ بناءً علیہ پیروانِ دین ہر سہ مذہب را پرخاشے و عنادے با ذاتِ بابرکات دست دادہ بود۔ مگر با آنکہ حضرت اقدس را با جمیع اہل مذاہب تعلق و رابطہ بود۔ و بسبب دلچسپی و تعرض مذہبی با ہمگنان مخالفت بود۔ ہر فرد از ایشاں خواہ از ہنود باشد یا از سکھ یا نصرانی یا مُسلمان اعتراف میدارد۔ کہ تمامتِ حیاتِ حضرتِ موصوف قبل از دعوائی ماموریت خیلے پاک و مُبرّا از نقص و عیب بُود است۔ و اخلاق فاضلہ و عادات طیبہ حضرت مسیح موعود بدرجۂ اعلیٰ رسیدہ بود و ہرگز در ہیچگاہ راستی و راست کرداری را از دست نمیدادند۔ و اعتمادِ مردم بر حضرتِ ممدوح بداں غایت رسیدہ بُود۔ کہ بسا اوقات دشمنانِ خاندان برائے تصفیۂ آں حقوق کہ دربارۂ آنہا ایشاں را با خاندان حضرت اقدس اختلاف می بُود بریں امر مصر می بُودند۔ کہ حضرت اقدس را دراں تنازعات حَکَم تجویز کردہ آید۔ تا بہر چہ فیصلہ نمایند۔ قبول کنند ؛

الغرض ہمہ شناسندگان در ہر امر بر ذاتِ آنجناب اعتماد کلی میداشتند۔ و آنجناب را یک مجسمۂ صداقت و راستی یقین میکردند۔ ہمہ عیسائیاں و ہنود و سکھانِ عنود

باوجود اختلافِ مذہب معترف بودند۔ کہ حیاتِ آنحضرت خیلے مقدس و مطہر و بے لوث و بے عیب بوداست ❊

المختصر جے از خیالات و آرائے مردم کہ نسبت حضرت ممدوح داشتہ اند اینجا تحریر می کنم۔ اولاً آں تحریر را پیش می کنم۔ کہ از قلم شخصے برآمدہ است۔ کہ بعد از بعثت حضرت موصوف مخالفِ اولین وعدو نخستین دعوائی ماموریتِ حضرت گردیدہ است۔ وایں ہماں کس است کہ پیشتر از ہمہ مکفرین فتوائی تکفیر بر حضرت نگاشت و آں شخصے گمنام و غیر معروف نبود۔ بلکہ او پیشوا و سردار فرقہ اہل حدیث مولوی محمد حسین صاحب بٹالوی است۔ کہ در اثنائے تقریظ بر کتاب براہین احمدیہ (کہ تصنیف حضرت اقدس است) در جریدہ اشاعۃ السنہ کہ زیر ادارہ خود شائع می کرد نسبتِ حضرت بدیں گونہ شہادت ادا کردہ است۔

"مولف براہین احمدیہ کے حالات و خیالات سے جس قدر ہم واقف ہیں ہمارے معاصرین سے ایسے واقف کم نکلینگے۔ مولف صاحب ہمارے ہموطن ہیں۔ بلکہ اوائل عمر کے (جب ہم قطبی و شرح ملا پڑھتے تھے) ہمارے ہم مکتب اُس زمانہ سے آج تک ہم میں اُن میں خط و کتابت و ملاقات و مراسلت برابر جاری رہی ہے۔ اسلئے ہمارا یہ کہنا کہ ہم اُن کے حالات سے بہت واقف ہیں۔ مبالغہ قرار نہ دئے جانے کے لائق ہے" (اشاعۃ السنہ جلد ۷ ع ۶)

یعنی آنقدر کہ ما از حالات و خیالاتِ مولف براہین احمدیہ آگاہی میداریم از معاصران ما کسے کم داشتہ باشد۔ مولانا ہموطنِ ما ہستند۔ بلکہ از اوائل عمر کہ رسالہ قطبی و شرح ملا میخواندیم۔ ہمدرسِ ما بودند۔ ازاں باز تا امروز فیمابین ما و ایشان خط و کتابت و

ملاقات و مراسلات ہموارہ جاری ماندہ است۔ بناءً علیہ این سخن ما کہ از حالات ایشان خیلے آگاہ ہستیم۔ قابل آن است کہ اورا مبالغہ نہ قرار دادہ شود۔“

الغرض این بیانِ یک معاندے شدید متعلق این امر است کہ شہادت او سرسری نیست۔ بلکہ نتیجہ صحبت دراز است۔ وشہادت او این است:۔

”ہماری رائے میں یہ کتاب (یعنی براہین احمدیہ مؤلفہ سیدنا حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام مؤلف) اس زمانہ میں، اور موجودہ حالات کی نظر سے ایسی کتاب ہے جس کی نظیر آج تک اسلام میں تالیف نہیں ہوئی، اور آیندہ کی خبر نہیں۔ لعل اللّٰہ یحدث بعد ذالک امرًا۔ اور اس کا مؤلف بھی اسلام کی مالی و جانی و قلمی و لسانی و حالی و قالی نُصرت میں ایسا ثابت قدم نکلا ہے جس کی نظیر پہلے مسلمانوں میں بہت ہی کم دیکھی جاتی ہے۔ ہمارے ان الفاظ کو کوئی ایشیائی مبالغہ سمجھے۔ تو ہم کو کم سے کم ایسی کتاب بتاوے جس میں جملہ فرقہ ہائے مخالفین اسلام خصوصاً فرقہ آریہ و برہم سماج سے اس زور و شور سے مقابلہ کیا جاتا ہو۔ اور دو چار ایسے اشخاص انصارِ اسلام کی نشان دہی کرے جنھوں نے اسلام کی نصرت مالی و جانی و قلمی و لسانی کے علاوہ حالی نُصرت کا بھی بیڑا اُٹھالیا ہو۔ اور مخالفین اسلام اور منکرین الہام کے مقابلہ میں مردانہ تحدی کے ساتھ یہ دعویٰ کیا ہو کہ جس کو وجود الہام کا شک ہو۔ وہ ہمارے پاس آکر اس کا تجربہ و مشاہدہ کرے۔ اور اس تجربہ و مشاہدہ کا غیر اقوام کو مزہ بھی چکھا دیا ہو“ (اشاعۃ السنۃ جلد ۷)

یعنی در رائے ما این کتاب براہین احمدیہ اندرین زمانہ و بنظر حالات موجودہ

کتابے است کہ نظیر آں تا ایں زماں در اسلام تالیف نشدہ۔ و از آیندہ آگاہی نیست۔ لعل اللّٰہ یحدث بعد ذالک امرًا۔ و مؤلفش ہم در نصرتِ مالی و جانی و قلمی و لسانی و حالی و قالی اسلام چناں ثابت قدم ثابت شدہ۔ کہ نظیرش در مسلمانان پیشین کم بنظر می آید۔ اگر احدے ایں الفاظ ما را مبالغۂ ایشیائی پندارد باید کہ ما را کم از کم یک کتابے مثلِ ایں کتاب بنماید کہ دراں باجملہ فرقہائے مخالفین اسلام علی الخصوص با فرقۂ آریہ و برہمو سماج انچنیں پُر زور مقابلہ کردہ شدہ باشد۔ و باید کہ دو چار نفر از انصار اسلام ہم نشان بدہد کہ علاوہ از نصرتِ مالی و جانی و قلمی و لسانی نُصرتِ حالی دین اسلام را ہم بذمۂ خود گرفتہ باشد۔ و در مقابلہ مخالفین اسلام و منکرین الہام بہ تحدی مردانہ ایں دعویٰ کردہ باشد کہ " ہر کہ را در وجود الہام شکے باشد۔ بہ نزد من آمدہ تجربہ و مشاہدہ نماید" و اقوام غیر را ازیں تجربہ و مشاہدہ مزہ ہم چشانیدہ باشد ❊

نسبتِ خدمتِ اسلام و رویۂ حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام ایں رائے شخصے است کہ بعد از دعویٰ مسیح موعود کردن حضرت ممدوح مثل کفار مکہ کہ نخست در مدح رسُول اکرم صلی اللّٰہ علیہ وسلم لفظ صادق و امین بر زبان می راندند۔ نہ محض بر انکار دعویٰ مسیح موعود اکتفا کرد۔ بلکہ بقیۂ زندگی خود در تکفیر و تکذیب و عناد گذرانید اما مخالفت بعد از دعویٰ ماموریت و انکار بعد از بعثت ہرگز حجتے نمی باشد۔

قرآن کریم ایں مُدعا را ثابت می کند۔ کہ ناممکن است کہ شخصے کہ مثل زبان در میان سی و دو دندان از ہر جانب در حلقۂ دشمنان باشد و باوجود ایں ہمہ عداوت از دشمنانِ خود بر صداقتِ خود شہادت بہم رساند۔ و باز بر خدا تعالیٰ یکبارگی کذبے

افترا بستن شروع کند۔ حق تعالیٰ ظالم نیست۔ ہرگز چنین شخصے را کہ از اعدائے خود بر حیات بے عیب خود خراجِ اعتراف حاصل می نماید۔ ایں جزا ندہد کہ دریک روز شر الناس گرداند۔ یک وقت آں بود۔ کہ سخت ترین آز و طمع و مہیب ترین خطرہ و اندیشہ اورا از شاہراہِ صداقت باز نمیداشت۔ ویا باز نوبت بدانجا رسد کہ خداوند تعالیٰ دل او را آنچناں مسخ کند۔ کہ از ہولِ روز رستاخیز و باز پرسِ قیامت نمیندیشدہ دفعتہً بر خدائے تعالیٰ دروغے و افترائے بہ بندد۔ رسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم معاندانِ خود را ہر چند مرةً بعد اولیٰ وکرةً بعد اخرے دعوت میداد۔ کہ بر رویّہ گزشتۂ من حرفے بگیرید یا عیبے برارید۔ کہ ذاتِ مرا حاملِ اخلاقِ فاضلہ و دارائے خصائلِ حسنہ نمیدانستید۔ مگر فردے از افراد دشمنان متصدی آں نشد کہ انگشت بر خصائل و شمائلِ آنحضرت صلعم بنہد۔ ہمچنین مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام نیز دعوے نمود۔ کہ خدا تعالیٰ مرا فرمودہ است۔ کہ ہیچ کس بر دامن سوانحِ زندگی تو داغ عیبے نتواند نہاد (نزول المسیح صفحہ ۲۱۲) و بعد از الہام ایں کلمات مطابقِ دعویٰ خود علی التواتر و التوالی مخالفان و معاندان خود را بہ تحدی تمام دعوت میداد کہ ایشاں در خلاف رویۂ مقدسہ او چیزے پیش کنند۔ مگر بقدر سر موئے حرفے گرفتن نتوانستند باوجود تحریص بسیار و ترغیب بیشمار احدے را یارائے آں نشد کہ خلافِ آں حرفے از زبان برآرد۔ و ہنوز ہم کسانے کہ حالاتِ جوانی آنحضرت ؑ را دیدہ اند، شاہدِ عادل ایں مدعا موجود ہستند۔ و باوجود مخالفتِ شدیدہ شہادت این امر را مخفی داشتن نتوانستہ اند۔ و حالا ہم نتوانند۔ کہ پردۂ خفا براں اندازند۔ کہ رویۂ بہیۂ حضرت مسیح موعود در عالم شباب بہ نہجِ حیرت افزا اعلیٰ بود۔ و بقول بسیارے از ہندوان

دسکھاں و مسلمانان حیاتِ حضرت اقدس چہ در طفولیت و چہ در ریعانِ جوانی ہمچو زندگانی مردانِ با خدا بُود ۔

پس ہمچنیکہ نفسِ ناطقۂ سرور انبیاء صلی اللہ علیہ وسلم بر صداقتِ خود یک برہان زبردست بُود۔ کہ خدا تعالیٰ در قرآن کریم رو بروئے مخالفان بطریق حجت ملزمہ پیش فرمودہ است۔ ہم بر آں نسق حیاتِ حضرت مسیح موعود علیہ السلام نیز بر صدق دعوائے خود برہانے قوی بودہ است۔ کہ ہیچ کس را یارائے انکار آں نبودہ است۔ پس نفسِ حضرت اقدس بر صدق خود شاہد عدل است۔

دلیل چہارم

(غلبۂ اسلام بر ادیانِ باطلہ)

دلیلِ چہارم یا بلفظ دیگر دلائل قسم چہارم بر ثبوتِ صدق مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام این است کہ اللہ تعالیٰ بوسیلۂ جمیلہ بعثتِ شاں آں پیش خبری عظیم الشان را راست ثابت کردہ است کہ در قرآن مجید آں را خاص خدمت مسیح موعود قرار دادہ است۔ یعنی حق تعالیٰ بر دستِ ایشاں دین اسلام را بر جملہ ادیان باطلہ غلبہ دادن وانمودہ است۔ حیث قال۔ ھو الذی ارسل رسولہ بالھدیٰ و دین الحق لیظھرہٗ علے الدین کلّہٖ (سورہ توبہ و سورہ فتح) یعنی او سبحانہٗ و تعالیٰ است۔ آنکہ رسول خود را فرستادہ است بہدایت و دین حق۔ تا این دین را بر جملہ ادیان غالب کند و از کلام رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم معلوم میشود۔ کہ این امر در زمانۂ مسیح موعود صورت پذیرد۔ زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحکم خدائے تعالیٰ شکست فتنۂ دجال

وہلاکت یاجوج و ماجوج و کسر صلیب نصاریٰ بر دستِ مسیح موعود مفوّض ذکر فرمودہ است
واین فتن را بزرگ ترین فتنہ ہائے عالم بیان نمود است۔ عن عمران ابن حصین
قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما بین خلق آدم الی قیام الساعة
امر اکبر من الدجال (رواہ مسلم) یعنی عمران بن حصین روایت دارد کہ رسول خدا صلعم
فرمود۔ درمیان پیدائش آدم و روز قیامت ہیچ امرے بزرگتر و سخت تر از فتنۂ
دجال نیست ؂

ونیز این خبر دادہ کہ در ایام دجال حامیانِ کلیسیا بر ہمہ ادیان علی الاعلان غالب
آیند۔ وچوں اسلام را بر اہل کلیسیا غلبہ حاصل شود۔ ظاہر است کہ اسلام را بر سایر ادیان
غلبہ حاصل آید۔ لہذا ثابت شد۔ کہ مراد از آیۂ کریمہ لیظہرہ علی الدین کلہ زمانہ
مسیح موعود بودہ است۔ و بر این استنباط کہ ما کردہ ایم۔ قریباً ہمہ علماء و مفسرین را
اتفاق است۔ چنانچہ صاحب جامع البیان در جلد ۲۹ تصریح بداں کردہ است
کہ (و ذالک عند نزول عیسیٰ بن مریم) یعنی این غلبۂ دین اسلام در زمانۂ
عیسیٰ بن مریم خواہد بود۔ و قرائن عقلیہ نیز تائید این معنیٰ می کنند۔ زیرا کہ ظہور
جمیع ادیان چندانکہ دریں زمانہ شدہ است۔ در ازمنۂ سابقہ از وجود اینہا خبرے
و اثرے نبود۔ بواسطۂ فراہم آمدنِ ذرائع تلاقی مردم و سہولتِ اشاعتِ کتب
بذریعہ ایجاد مطابع در دلہائے پیروانِ جملہ ادیان جوشے پیدا شدہ است و از اندر
کثرت و وفرۂ مذاہب نیظر مے آید۔ کہ پیش ازین نبود۔

در عہد مبارکِ سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم محض چہار مذہب در مقابلہ دین اسلام
استادہ بودند۔ ملت مشرکین مکہ۔ مذہب یہود۔ دین نصاریٰ و کیش مجوس۔

پس در آن زمان ہنوز وقتِ ظہور این پیشگوئی نیامدہ بُود۔ بلکہ در ہمیں آوان فرا رسیدہ است۔ زیرا کہ دریں ایام تمام ادیان ظاہر شدہ است۔ و بسبب مراکبِ فضائیہ و راحلہ ہائے مخترعہ و ایجادِ تلغراف و مطابع وغیرہ جملہ مذاہب بر یکدیگر بشدتِ تمام حملہ می آرند ؛

الغرض از قرآن کریم و احادیث نبوی و عقل سلیم واضح میشود۔ کہ غلبۂ اسلام بر سائر ادیانِ باطلہ بزمانِ مسیح موعود مخصوص و مقدر بود۔ و اصل خدمت و غرض بعثتِ او ہمین است۔ و بغیر وے ہیچ کس این کار راہم را سر انجام نتواند داد۔ و ہر کس کہ این خدمت را بجائے آورد۔ و این کار را بہ انصرام رساند۔ در مسیح موعودؑ بُودنش شکے نیست۔ و از واقعات ثابت و محقق است کہ این خدمت را حق تعالیٰ از دستِ حضرت میرزا غلام احمد علیہ الصلوٰۃ والسلام بہ احسن وجوہ بہ انجام رسانیدہ است۔ پس لاریب مسیح موعود ہم اوست ؛

حالتِ اسلام قبل از بعثتِ حضرت میرزا غلام احمد علیہ الصلوٰۃ والسلام آنقدر خطرناک گشتہ بود۔ کہ خود از مسلمانان آنانکہ دانشمند و از حالتِ زمانہ آگاہ بُودند اینچنین پیشگوئی ہا می نمودند۔ کہ بعد چندے دیر یا زود از دین اسلام غیر از نام ہیچ باقی نماند و حالاتِ زمانہ نیز بریں مدعا شہادت ادا می نمود۔ زیرا کہ مسیحیت بسُرعتِ تمام اسلام را خوردہ می رفت۔ و خطرہ بود کہ در عرصہ یکصد سال اسلام نیست و نابود شود۔ و مسلمانان بمقابلہ مسیحیان اینقدر ہزیمت بر ہزیمت می یافتند۔ کہ اقوام نومسلم در کنار۔ خود از آلِ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم یعنی سادات ہزار ہا افراد دین اسلام را خیر باد گفتہ حلقہ بگوش نصرانیت شدہ بُودند۔ و بعض بر قبول نصرانیت اکتفا نا کردہ

برخلاف اسلام وبانیٔ اسلام طومار کتابہا از مضامین گندہ آگندہ شائع می کردند
ودر کلیساہا بر فراز منابر کلیسا برآمدہ بر ذات مقدس صفات سرور کائنات علیہ
افضل التحیات آنچنان اتہامات دل آزاری بستند۔ کہ دلہائے مسلمانان چوں غربال
سوراخ در سوراخ می شد ضعف وناتوانی اسلام بجدے رسیدہ بود کہ قوائے
مردۂ افسردۂ قوم ہنود را نیز باآنکہ گاہے جرأت تبلیغ کیش دست ندادہ بود۔
چہ جائیکہ روئے کامیابی سیدیدند۔ وعلام در حفاظت خانمانِ مذہب خود سعیہائے
ناکام وحرکات مذبوحی میکردند۔ یک جسارتے وہمتے بخلافِ اسلام پیدا شدہ بود۔
حتی کہ درمیان ایشاں یک فرقۂ آریہ سر برآورد۔ کہ مسلمانان را در مذہب ہنود
داخل کردن نصب العین ومطمح نظر خود میداشت۔ ودرآں خصوص عملاً وفعلاً جدے
وجہدے بلیغ بکاری بردند۔ این نظارۂ وحشت افزا بعینہٖ آنچنان بود کہ گویا بر نعش
یک نشانہ انداز بے خطا کرگسانِ مردار خوار گرد آیند۔ وقتے بود کہ از زورِ بازوئے
شیر افگن اوی نرسیدند۔ واز سایۂ او نیز می ہراسیدند۔ یا اینکہ آں وقت بر
سر او رسید کہ مضغہائے گوشت از جسم اومی ربایند۔ وبر استخوانِ ناتوانش
نشستہ گوشت وپوستش رامیخورند ؏

دریں حالت زار بعض مسلمانان اہل تصنیف کہ قلم در دست گرفتہ درحمایت اسلام
کمربستہ آمادہ گشتند۔ بجائے اینکہ محاسن تعلیم اسلام را بپایۂ ثبوت برسانند از کمی
فہم اعتراف کردند کہ ”ایں احکام اسلام مناسب حالِ ایّام جاہلیت بود۔ بناءً علیہ
بنظر روشنی زمانہ حال برآں احکام اعتراض نباید کرد“
الغرض دریں حالتِ مایوسی کہ در اندرونِ مسلمانان سرایت کردہ بود وحملۂ اعدائے

ملت از جانب بیرون بانغ اسلام را پائمال میکرد. حضرت اقدس میرزا غلام احمد علیہ الصلوٰۃ والسلام حمایت اسلام را آغاز کردند. پس وہلۂ اول کہ حملہ کردند۔ ہماں آنچناں زبردست بود کہ ہوش و حواس دشمنان را بیک بارگی در ربود۔ و آں این است کہ حضرت اقدس کتابے تصنیف فرمودند کہ "براہین احمدیہ" نام دارد۔ و در آں با دلائل قاطعہ و براہین ساطعہ صدق اسلام را بوضاحت تمام بیان کردند۔ و دشمنان دین را دعوت دادند۔ کہ اگر ایشان از کتب مذاہب خود بقدر پنجم حصہ آں دلائل ہم پیش کنند کہ ما درین کتاب نگاشتہ ایم۔ در آں صورت مبلغ دہ ہزار روپیہ رائج الوقت ایشاں را انعام دادہ شود۔ پس باوجودیکہ ہر دشمن دین بجہت مقابلہ آں تا بناخن پائے خود زور زد۔ اما از عہدہ جواب آں بیرون آمدن نتوانست۔ چنانچہ در تمام اکناف ہندوستان شورے برخاست کہ این کتاب لاجواب نظیر خود خود است و بس۔ قاطبۃً دشمنان اسلام حیران و انگشت بدندان ماندند کہ دین اسلام کہ طاقت دفاع اعتراضات اعدائے خود نمیداشت۔ بسبب جولانِ یکران ایں مرد میدان تیغ و سنانِ دلیل و برہان بر ادیان مختلفہ بہ این زور شورمی بارد کہ جملہ را خطرۂ جانہائے خود پیدا شدہ است۔

ایں آں زمانہ بود۔ کہ حضرت ایشاں ہنوز دعویٰ مسیحا بودن نکردہ بودند۔ و در دلہائے مردم ہنوز جوشِ مخالفت پیدا نشدہ بود۔ و سینہ ہائے شاں از تعصب خالی بود۔ نتیجہ اش ایں بر آمد۔ کہ لکوکہا مسلمانان علی الاعلان اعتراف کردند کہ مجدد ایں زمانہ ہمین پہلوانِ اسلام است۔ بلکہ بزرگے از شہر لودیانہ کہ از اولیاء اللہ آں زمانہ شمار کردہ می شد۔ دریں بارہ اعلانے خاص چاپ کنانیدہ شائع کرد۔ و

دراں تا اینجا نوشت کہ ؎ ہم مریضوں کی ہے تمہیں پہ نگاہ ✽ تم مسیحا بنو خدا کے لئے ✽
یعنی نگاہِ ما ہمہ مریضان صرف بجانب شما است۔ از برائے خدا شما خود مسیحا شوید ✽

بعد از تصنیف براہین احمدیہ حضرت ممدوح چنداں سعی در احیائے مراسم دین بجا آوردند۔ کہ اعدائے ملت را بغیر ایں اعتراف چارہ نماند کہ دین اسلام مُردہ نیست بلکہ زندہ مذہبے است۔ الحاصل جملہ ادیانِ باطلہ را خوفے در دل متمکن شد کہ مذہب ما در مقابلہٗ اسلام چگونہ ثابت قدم تواند ماند۔ چنانچہ دریں ایام بہ آں مذہب کہ بر کامیابی خود نازہا میداشت۔ و دین اسلام را شکار خود می پنداشت۔ حالتے طاری گردید کہ مبلغان و واعظان او از حملہٗ خدام حضرت اقدس چنان روئے بفرار می نہند۔ کہ خران وحشی از شیران شرزہ رم میخورند۔ و ہیچکس را ازاں میاں طاقتے نماندہ است کہ مقابلِ یک مبلغ جماعت احمدیہ در مناظرہ پائے خود فشارد۔ امروز اسلام بدستیاری آنحضرت بر جملہ ادیان غالب شدہ است۔ زیرا کہ تیغِ دلائل او آنچنان قاطع ثابت شدہ است۔ کہ اگرچہ اثر آں بدیر نمایاں میگردد۔ مگر زخم او اندمال نمی پذیرد۔ و ناممِ بہ شدن نمیداند ✽

دریں امر شکے نیست کہ مذہبِ کلیسیا ہنوز ہم آں قدر احاطہ بر سطحِ دُنیا دارد۔ ہمچناں کہ قبل ازیں میداشت۔ و ادیانِ دیگر ہماں روشِ خود قائمند۔ کہ پیش ازیں بودند امّا دریں ہم شکے نیست کہ جرسِ موت ایشان را صدائے "بہ بیند یہ سمجھا" دادہ است و مہر ہائے پشتِ ایشان خورد بشکستہ است۔ و اگرچہ بباعثِ قوتِ اثرِ رسم و رواج ہنوز بہ آں کثرت مردم داخلِ اسلام شدن آغاز نکردہ اند کہ بدیدنِ آں مردم ظاہر بین را موت ادیانِ باطلہ آشکارا بہ نظر آید۔ مگر آثار ہویدا گردیدہ است ✽

مردم ذی ہوش در وجود تخم ۔ وجود درخت را می بینند ۔ حضرت اقدس بر ادیان باطلہ اینچنان حملہ بکار بُردہ است ۔ کہ از صدمۂ آں ہمہ مذاہب از روئے زمین جان خود را بسلامت بُردن نمی توانند ۔ و بہ یا زود مثل لاشۂ بیجان لابُد بر پائے اسلام خواہند افتاد ۔

حملہ ہائے کہ حضرت اقدس بہ مذاہب باطلہ کردہ است و نتیجہ آں کہ یقیناً مرگ ادیان است این است ۞

حملۂ حضرت اقدس بر مذہب کلیسا

حربۂ اوّل چون تمام کامیابی مذہب کلیسا محض بریں نقطۂ خیال است کہ حضرت مسیح برصلیب جان خود دادہ برائے پیروان خود کفارۂ گناہان گردیدہ است ۔ و بعد ازاں زندہ شدہ بالائے آسمان رفتہ است ۔ و بردست راست خدا تعالیٰ جائے گرفتہ است ۔ از یک جانب برصلیب جان دادن حضرت عیسیٰ کہ آنرا ازبرائے مردم ظاہر کردہ می شد ۔ در دل مردم جوش محبت او پیدا میکرد ۔ و از جانب دیگر دوبارہ زندگی یافتن او و بالائے آسمان بردست راست خدا تعالیٰ جائے یافتن نسبت عظمت و الوہیت او ذریعہ حصولِ اعتراف از مردم بود ۔ حضرۃ اقدس این ہردو عقیدہ را از روئے اناجیل اربعہ غلط ثابت فرمودند ۔ و نیز از کتب تواریخ و ادلۂ نقلیہ و عقلیہ بپایۂ ثبوت رسانیدند ۔ کہ موت حضرت عیسیٰ برصلیب ناممکن بود ۔ زیراکہ آں اشخاص کہ برصلیب کشیدہ می شدند ۔ تا سہ سہ روز و چہار چہار روز زندہ می ماندند ۔ و مسیح را بقولِ اناجیل محض سہ چہار ساعت برصلیب داشتہ بودند

چنانچہ خود انجیل بیان میکند۔ کہ مسیح بر صلیب ہرگز جان نداد است۔ زیراکہ در انجیل مرقوم است کہ "یکے از سپاہیان نیزہ بہ پہلوئے او فرو کرد۔ فی الفور خون و آب بیرون آمد" (یوحنا ۱۹ ۳۴) و ظاہر است کہ از جسم مردہ ہرگز خون زندہ جوش زدن ممکن نیست۔ بلکہ حضرت اقدس ازیں ہم برتر این نیز ثابت فرمود است کہ خود حضرة عیسیٰ پیشخبری بیان کردہ بود۔ تا ابندم در اناجیل موجود است کہ من از صلیب زندہ فرود خواہم آمد۔ چنانچہ در انجیل متی باب ۱۲۔ آیت ۳۹ و ۴۰ میگوید "طبقۂ شریر زناکار آیت را جستجو می نماید۔ و جز آیت یونس پیغمبر ہیچ آیتے بہ وے دادہ نخواہد شد۔ چہ بوضعے کہ یونس سہ شبان روز در شکم ماہی بود۔ فرزند انسان نیز سہ شبان روز در شکم زمین خواہد ماند" (متی ۱۲ ۳۹ و ۴۰) و ایں امر بالاتفاق مسلم است کہ حضرت یونسؑ زندہ در شکم ماہی رفتہ است و زندہ برآمدہ است پس ہمچنین حضرت عیسیٰ نیز زندہ در قبر رفت و زندہ بیرون آمد۔ لہٰذا حضرت عیسیٰ بر صلیب ہرگز نہ مردہ است۔

چوں بنیاد این دلائل مبنی بر اقوال اناجیل بود۔ و عیسائیاں جوابے بمقابلۂ ایں حربۂ قویہ بہم رسانیدن نتوانستند۔ و نہ اکنون میتوانند رسانید۔ پس مسئلہ کفارہ و عقیدۂ کشتہ شدن مسیح بر صلیب بجہت دیگراں کہ ایں ہر دو دلہائے مردم را بجانب مسیح کشاں کشاں می آوروند۔ سراسر باطل گشتند۔ و یک پایۂ دیانت مسیحی بشکست۔

و پایۂ دیگر مسیحیت عقیدۂ زندہ رفتن مسیح بالائے آسمان و بر دست راست خداوند دوجہان نشستن بود۔ حضرت اقدس این پایۂ دیگرش را نیز ساق و کعب بدلائل انجیلی خورد تر بشکست۔ زیراکہ از اناجیل وانمود۔ کہ حضرت عیسیٰ بعد از واقعہ

صلیب بر آسمان نرفتہ است ۔ بلکہ بسُوئے ایران و افغانستان و ہندوستان کوچیدن چنانچہ نوشتہ است ۔ کہ حضرت مسیح علیہ السلام گفتہ کہ من برائے فراہم آوردن گوسفندان گم شدہ بنی اسرائیل آمدہ ام ۔ دریں بارہ الفاظ انجیل ایں است "من فرستادہ نشدہ ام ۔ مگر بجہتِ گوسفندان گمشدۂ خانہ اسرائیل" (متی ۱۵ / ۲۴) "من جانِ خود را برائے گوسفندان می نہم ۔ گوسفندان دیگر دارم کہ ازیں گلہ نیست ۔ مرا بائیست کہ آنہا را نیز بیاورم" (یوحنا ۱۰ / ۱۶)

و از تاریخ ثابت است ۔ کہ بخت نصر شاہ بابل از دوازدہ قبیلہ بنی اسرائیل دہ قبائل را اسیر نمودہ ہمراہِ خود بہ بابل بُردہ بود ۔ چنانچہ در کتاب دوئین تاریخ ایام (از عہد عتیق) نوشتہ است کہ "بقیۃ السیف را بہ اسیری بہ بابل آورد کہ ایشان او و پسرانش الی زمان سلطنت سلاطین فارس بندہ بودند (کتاب دوئین تواریخ ایام ۳۶ / ۲۰)

پس آمدن حضرت عیسیٰ علیہ السلام بموجب قول خود او بسُوئے افغانستان و کشمیر ضروری بود ۔ تا آنہمہ گوسفندان گمشدہ را کلامِ خدا تعالیٰ برساند ۔ اگر او بدیں صوب نمی آمد ۔ از روئے اقرارِ خودش بعثت او لغو و عبث می شد ۔

حضرت اقدس علیہ السلام علاوہ شہادتِ انجیلی از شہادت تاریخی و جغرافیائی ہم این دعویٰ را بپایہ ثبوت رسانید ۔ چنانچہ از تواریخ قدیمہ عیسائیان اثبات نمود کہ حواریان عیسیٰ علیہ السلام در ہندوستان آمدہ شدہ میداشتند ۔ و نیز اینکہ در ملک تبّت کتابے موجود است کہ سراسر مشابہ تعلیم انجیل است ۔ و در آں دعویٰ کردہ شدہ است کہ در روئے حالات زندگی حضرت عیسیٰ علیہ السلام مرقوم است ۔ پس ازیں امر

ثابت می شود کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام یقیناً دریں ممالک آمدہ بود۔

وہمچنین حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام ثابت نمود۔ کہ از تواریخ ایں امر بہ ثبوت میرسد۔ وآثار قدیمہ ونامہائے شہرہائے افغانستان وکشمیر تصدیق ایں امر می کنند کہ دریں ممالک یہودیاں را آوردہ آباد کردہ بودند۔ چنانچہ معنی لفظ کشمیر کہ در اصل کشیر است (چناں کہ از زبان اصلی باشندگان کشمیر ہویدا میشود) "مثل ملک شام" است زیرا کہ معنی "ک" مثل است۔ ولفظ "شیر" نام ملک شام است۔ وہمچنین نام کابل ودیگر بسیارے از شہرہائے افغانستان مشابہ نامہائے شہرہائے شام است وساخت کاسہ خانہ ردیہائے افاغنہ وکشامرہ نیز با کاسہ خانہ ردیہائے بنی اسرائیل ماناست ؎

واز ہمہ برتر این کہ حضرت اقدس از تواریخ سُراغ قبر عیسیٰ علیہ السلام بہم رسانیدہ در کشمیر در شہر سری نگر بمحلۂ خان یار نشان دادہ است۔ واز تواریخ قدیمہ کشمیر بوضوح می پیوندد کہ آں قبر قبرِ پیغمبرے است کہ او را شہزادہ نبی میگفتند۔ کہ او از طرف مغرب تقریباً نوزدہ صد سال است کہ در ینجا آمدہ بود۔ وکہنہ سالانِ خطۂ کشمیر آں قبر را قبرِ عیسیٰ میخوانند۔ الغرض حضرت اقدس بروایاتے کہ بذرائع شتی رسیدہ اثبات فرمود۔ کہ حضرت عیسیٰ وفات یافتہ در کشمیر مدفون است چنانچہ حق تعالیٰ دریں بارہ فرمودہ است۔ وَاٰوَیْنٰھُمَا اِلٰی رَبْوَۃٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَّمَعِیْنٍ (مومنون۔ رکوع ۳) یعنی ما عیسیٰ ومادرش را بعقائے پناہ دادیم کہ جائے فراز است۔ ودر صید انیست کہ دراں چشمہا جاری اند۔ وایں تعریف بر ملک کشمیر سر بسر صادق می آید ؎

غرض حالات حضرت عیسیٰ از زندگی تا موت او ثابت نمودہ وتا قبرش نشان دادہ

برخدائی او چناں حربہ تیز راند کہ عقیدۂ الوہیتش تا دوام یک عقیدۂ مُردہ گردید۔
بعد ازیں در ہیچگاہ سر بر نتواند بر داشت ۞

یک حربہ برائے جملہ مذاہب باطلہ

چوں مذہب کلیسا چہ بلحاظ فوقیت سیاسی و چہ بلحاظ وسعت خود یا باعتبار مساعی تبلیغ یا بنظر ترقیات علمیہ دریں جزو زمان بر سائر ادیان برتری میداشت۔ بنا بریں خدا تعالیٰ حضرت اقدس را بجہت قلع و قمع آں حربہ ہائے خاص کہ خصوصیت بمقابلہ ایں کیش میداشت، عطا فرمود۔ اما در مقابل دیگر جملہ مذاہب باطلہ یک حربہ بس تُند و نیز عنایت داشتہ کہ از ضرب کاری آں ہیچ کدام مذہب غیر خود را بسلامت بُردن نمی تواند۔ بلکہ بداں حربہ متبعین تمام ادیان صیدِ اسلام گشتہ اند ۞

و آں حربہ این است۔ کہ خدا تعالیٰ بذریعۂ اکابرِ اسلافِ ہر مذہب نسبت بعثتِ یک مصلحے در آخر زمان بشارت دادہ بود۔ و بر بنائے آں بشارات پیروانِ جملہ ادیان نسبتِ مبعوث گشتن یک پیغمبرے یا اوتارے یا دخشورے یا ہر چہ در اصطلاح زبان شاں نام داشتہ باشد۔ انتظار می کشیدند۔ و ہمگناں ہر گونہ ترقی و بہبود خود را بوجود او وابستہ دانستہ بُودند۔ و ایں پیشخبری ہا ہم در ہنود بُود۔ و ہم در پیروانِ زردُشت و ہمچنیں در سائر ادیان۔ چہ خورد و چہ کلان۔ دائر و سائر است۔ و دراں بشارات زمانۂ آں مصلح موعود ہم مبیّن بود۔ یعنی از جہتِ معرفت و شناخت چندے از علاماتِ آں زمانہ بیان کردہ شدہ بُود۔ حضرت حق سبحانہٗ و تعالیٰ بر مسیح موعود منکشف فرمود کہ علامات بیان کردہ ایں ہمہ بشارات باہمدگر مانا اند۔ و اگر در بعض بشارات بمقابلہ

بعض دیگر چند علامات زائدہ بیان کردہ شدہ است۔ آں نیز بہماں زمانہ کہ بسوے وے بقیہ علامات رہبری میکنند۔ اشارت می کند۔ پس موعود ہر ملت تعلق بیک زمانہ دارد۔

اکنوں از یک جانب می بینیم۔ کہ بعد از ہزار ہا سال دریں جزو زمان بوقوع آمدن آں پیش خبریہا ظاہر می کند۔ کہ آں ہمہ بشارات از جانب باری تعالیٰ بود۔ و انسان یا شیطان را در آں ہیچ مدخلے نہ بود۔ زیرا کہ آیہ کریمہ فلا یظھر علیٰ غیبہ احدًا الّا من ارتضیٰ من رسولٍ (سورہ جن ع) دریں امر قول فیصل است کہ خدا تعالیٰ بر غیب خود احدے را سوائے رسولے کہ مقبول او تعالیٰ باشد۔ اطلاع نمی بخشد واز جانب دیگر ایں امر بالمرہ خلاف عقل می نماید۔ کہ در یک زمانہ در ہر قومے وہر ملتے علیحدہ علیحدہ رسولے واوتارے وپیغمبرے و وخشورے مبعوث گردد وہر یک راہمیں خدمتے مفوض شود کہ قوم خود را بر اقوام دیگر غالب نماید۔ گویا فرستادگاں خدا تعالیٰ بر خلاف یکدیگر خدمتِ خود را کہ خدمتِ یکے مخالفِ دیگرے باشد سرانجام دہند۔ ایں ہم ممکن نیست۔ کہ ہر قوم بر اقوام دیگر در یک وقتِ خاص غلبہ حاصل نماید ؛

پس چوں از یک جانب بذریعہ ظہور و وقوع آں بشارات ثابت شد۔ کہ آں ہمہ از طرفِ خدا است۔ واز جانبِ دیگر تعلق داشتن آنہا باشخاصِ مختلف باعثِ فساد عالم بلکہ برخلافِ عقل است۔ پس ایں ہر دو امر شاہد عادل ایں مدعاست کہ فی الحقیقت دریں ہمہ پیش خبریہا نسبتِ یک شخص واحد بشارت دادہ شدہ است ومشیّت ایزدی بریں رفتہ بود۔ کہ اولاً جمیع اقوام عالم انتظار یک وجود

پیدا کردہ شود۔ و باز بر وقتِ رسیدنِ آں وجود بر زبانِ او شہادتِ صدق مذہب اسلام جاری ساختہ جملہ پیروانِ ادیانِ مختلفہ را در دین اسلام داخل کند۔ و اسلام را بر سائرِ ادیان غلبہ دہد۔ پس ہیچ مہدی نبود۔ مگر مسیحؑ۔ و ہیچ کرشن نبود۔ مگر مسیح و مہدی۔ و برائے کیش زردشت ہیچ میسودر بہمی نبود۔ مگر ہماں کرشن و مہدی و مسیح۔ و ہم بریں نمط از موعودانِ ملل و نحل شتّیٰ وجود یک شخص خاص مراد بود۔ و غرض ازیں پیش خبری بہ نامہائے مختلفہ آں بود۔ کہ ہر گروہ مردم خبرش از پیغمبر و پیشوائے خود شنیدہ و نام وے از قبیل زبان خود شاں یافتہ او را از میان خود شاں دانند۔ و غیر خود نہ پندارند۔ حتیٰ کہ آں وقت رسد۔ کہ آں موعود مبعوث گردد۔ و در زمانۂ او جمیع علامات را وقوع پذیر دیدہ مردم را بموجب نوشتہائے کتب خود از ایمان آوردن بوے ہیچ چارہ نباشد۔ و بر بنائے شہادتِ وے دین اسلام را قبول نمایند۔

مثال ایں عملِ پُر حکمت ہو بہو چناں است۔ کہ شخصے بعض اقوام را بر سرِ پرخاش دیدہ خواہد۔ کہ ایشاں بذریعۂ ثالثے فیصلہ نزاع خود ہا کنند۔ پس ہر گاہ آں ہمہ اقوام برائے خود ہا ثالث انتخاب نمایند۔ آنگاہ معلوم شود کہ نامہائے جداگانہ کہ مردم آں اقوام برائے ثالث ہائے خود فہمیدہ بودند۔ آں ہمگی نامہا فی الحقیقت نامہائے شخصے واحد است۔ و بر فیصلہ وے صلح ہمہ قرار گیرد۔

الحاصل حضرت مسیح موعودؑ بعد ثابت نمودنِ ایں مدعا کہ در مذاہب مختلفہ بشارات کہ نسبت موعود آخر الزمان بیان شدہ ہمہ دریں جزو زمان صورتِ وقوع پذیرفت است۔ و نیز بعد اثباتِ ایں امر کہ دریک وقت مبعوث گشتن موعودان متعدد کہ خدمتِ ہر یک اشاعتِ صدق مذہب خود و غالب نمودن ملّتِ خود بر ملل دیگر

باشد۔ از حیز امکان بیرون است۔ این مقصدِ اسنیٰ را بہ ادلہ و براہین بپایۂ ثبوت رسانیدہ است۔ کہ درنفس الامر ہمہ مذاہب یک موعود را بنامہائے مختلف یاد کردہ اند۔ و آں موعود ذاتِ اقدسِ حضرت ایشان است علیہ السلام۔ و ہر گاہ ہیچ پیغمبرے با ہیچ قومے خاص تعلق ندارد۔ بلکہ تعلق بہ آں قوم دارد۔ کہ حسبتہً للہ ہمی او قبول کند۔ بنا بریں علیہ مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام نسبتِ ہیچ کدام قومے و ملتے بیگانہ و غیر نیست۔ بلکہ او از خود ایشان است۔ و جملہ ترقیاتِ ایشان بذاتِ او وابستہ است و ایمان آوردن بوے و قبول کردن او بغیر ایں امر صورت نہ بندد۔ کہ ایشان در دینِ اسلام داخل شوند۔ کہ مستلزم وقوع و ظہور پیشخبری لیظهره علی الدّین کلّہ است کہ غایت بعثتِ مسیح موعود است۔

الغرض ایں حربہ آں حربہ ایست۔ کہ ہیچ مذہبے در مقابلۂ آں نتواند ایستاد۔ زیراکہ در ہر مذہب بشارتے مشعر بہ مصلحِ آخر زمان موجود است۔ و ہر چہ از علامات نشان دادہ اند۔ آں ہمہ بے کم و کاست دریں زمانہ واقع شدہ است۔ و متحقق است کہ دریں دورِ حاضرہ بغیر حضرت اقدس بر سطحِ زمین در ہمہ عالم در ہیچ مذہبے و ملتے ہیچ صاحب دعوتے موجود نیست۔ پس پیروانِ ہیچ مذہب و ملت را چارہ نیست کہ یا بہ تکذیبِ وے تکذیبِ مذہبِ خود و تکذیبِ کتبِ مذہبیہ خود نمایند۔ یا مجبوراً گردنِ ارادت خم کنند۔ و تسلیم نمایند۔ کہ در کتبِ ایشان ہم ذکرِ موعودِ اسلام درج است۔ تا بروے ایمان آرند۔ غیر ازیں دو صورت ہیچ صورتے دیگر برائے پیروان مذاہبِ دنیا ممکن نیست۔ و دریں ہر دو صورت اسلام را غلبہ حاصل است۔ زیراکہ اگر پیروانِ آں دیگر مذاہب کیشہائے خود را باطل دانستہ ازاں دست بردارند

دریں صورت ہم اسلام غالب ثابت شود۔ واگر برائے تصدیقِ کتبِ مذہبیہ خود ہا مصلح
ایں زمانہ را قبول نمایند باز ہم غلبۂ اسلام است۔ ایں حملہ است کہ ہر قدر کہ اثرش بر
پیروان دیگر مذاہب خواہد بُود۔ ہماں قدر ایشاں را از قبول کردن اسلام گزیرے نباشد
و بالآخر اینچنین باشد کہ ہر سُو کہ بنگرند۔ بجز اسلام دیگر ہیچ کدام کیشے بنظر
نخواہد آمد۔ حضرت مسیح موعود بر سنّتِ انبیائے کرام یک تخمے کاشت است۔ کہ
درختش بر وقتِ خود پا گرفتہ بار خواہد آورد۔ و مردم عالم گرویدۂ شیرینیٔ میوہ ہائش
و معترف خنکی سایہ اش بودہ کشاں کشاں بسُوئے او گرد آیند۔ و زیر اد جاگیرند
البتہ مذہب قوم سکھاں احتمال میداشت۔ کہ از ضرب ایں حربہ قدرے یکسو بودہ
سلامت ماند۔ زیرا کہ بابا نانک صاحبؒ (بانی ایں فرقہ) بعد از رسول اکرم
صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است۔ (اگرچہ نزدِ ایں قوم نیز خبرے نسبت مصلح آخر الزمان
دائر و سائر است۔ بلکہ در آں بتصریح ظاہر کردہ شدہ است۔ کہ آں مصلح در پرگنہ بٹالہ
ضلع گورداسپور ظاہر گردد۔ و بٹالہ پرگنہ ایست کہ در حدودِ آں قصبۂ قادیان واقع است
و ایں بشارت لفظاً لفظاً وقوع پذیر شدہ است۔ امّا چوں مستبعد نبود کہ از جانب ایشاں
ایں اعتراض کردہ آید۔ کہ چوں رسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم خاتم النبیین است پس بعد
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنیادِ ایں مذہب چگونہ اُفتاد پس بجہت اصلاح ایں مذہب
بغرضِ اینکہ قوم سکھ در حیطۂ اسلام داخل شود۔ حضرت ہادی علی الاطلاق عمت فیضاوہ
حضرت اقدس را یک حربۂ قویہ عنایت فرمود۔ و آں این است کہ در رؤیا بر حضرت
اقدس آشکارا ساخت کہ بابا نانک (رحمتِ خدا بر جانش باد) ہرگز دینے وکیشے
نو اختراع نہ نمودہ است۔ بلکہ اصل سخن این است کہ او یک مُسلمانے بُودہ است۔ کہ

بر اسلام اعتقادے راسخ میداشت ۔

اے شاہ عالیجاہ! جناب والا را ایں امر شگفت خواہد نمود۔ لیکن ایں سخن تعجب انگیز آنچنان بدلائل قاطعہ بہ ثبوت پیوستہ است۔ کہ دل ہزارہا پیروان مذہب سکھ صدق ایں مدعا را تسلیم نمودہ اند۔ وکسانیکہ از ایشان قبل ازیں خود را یک جزو قوم ہنود میدانستند برائے جدا کردن قوم خود از ہندوان جدوجہد بلیغ آغاز کردند۔ وپیش ازیں دعوئ حضرت مسیح موعود در معابد سکھاں اصنام ہندوان نہادہ بودند۔ لیکن بعد ثبوت ایں مدعا اگرچہ قوم شاں دین اسلام را قاطبۃً قبول نمودہ اند۔ لیکن درمیان ایشاں یک تغیرے عظیم و انقلابے فخیم واقع شدہ است کہ از معابد خود اصنام ہنود را یک یک کردہ بیرون انداختن شروع کردند۔ واز ہندو بودن خود بالصراحت ابا کردہ اند۔

وچوں حضرت مسیح موعودؑ بعد ازیں رؤیا ایں امر تحقیق وتنقیح فرمودند۔ ظاہر شد کہ "گرنتھ صاحب" کہ محتوی بر مواعظ ونصائح بابا نانک است۔ درمیان آں نسبت نمازہائے پنجگانہ وصیام وزکوٰۃ وحج تاکید اکید وبرائے تارکان ارکان خمسہ تہدید شدید مندرج است۔ واز دیگر کتب سکھان نیز واضح میشود۔ کہ بابا نانک با اکثر اولیاء اللہ زمانہ خود صحبتے دراز داشت است۔ وبر مقابر شاں اعتکاف ورزیدہ۔ وبہ اقتدائے شاں نمازہا گذاردہ۔ بلکہ یکبار برائے حج بیت اللہ نیز سفر اختیار کردہ است وبزیارت اماکنہ متبرکہ بغداد وغیرہا نیز مشرف شدہ است۔ ودر اثنائے ایں تحقیقات یک امر عجیب منکشف گردید۔ کہ یک جبہ ملبوس خاص بابا نانک در قصبہ موسومہ "ڈیرہ بابا نانک" تاحال موجود ومحفوظ است۔ وقوم سکھ آنرا خیلے مقدس ومتبرک دانستہ آنرا "چولہ صاحب" می گویند۔ وبرآں جبہ آیات وسورہ ہائے فرقان حمید مثل سورۂ اخلاص وآیۃ الکرسی

وآیہ اِنَّ الدّین عند اللہ الاسلام وکلمہ شہادت باخطِ جلی سوزن کاری کردہ است وقوم سکھان بوجہ ناواقفیتِ خود بکلامِ عربی آں حروف ونقوشِ آیات قرآنیہ را رموز وکنایاتِ آسمانی میدانستند۔ وہرگز ازاں آگاہ نہ گشتند۔ کہ آں جبہ از جانبِ بابا نانکؒ اعلانِ قبول اسلام اوست۔ حضرت اقدس بہ ایں دلائلِ پُر زور کہ از کتبِ سکھاں مستنبط شدہ یا بر تبرکاتِ محفوظ ایشاں بنیاد آں قائم است، بجوشِ تمام دریں قوم شائع کردن آغاز کرد۔ وایشاں را توجہے داد کہ حضرت باوا صاحب علیہ الرحمۃ مُسلمان بود۔

وایں حربہ کاری در تغیّر دادن عقاید سکھاں خیلے کامیاب ثابت شُد۔ وامید است کہ چنداں کہ ایں قوم را بر اصلِ حقیقت آگاہی حاصل شود۔ در نظرِ ایشاں خود بخود ثابت گردد کہ ایشاں برادرانِ مہجورِ اہل اسلام ہستند۔ ومذہب ایشاں بغیر از اسلام نبود است۔ ویقیناً آں تنازعاتِ سیاسیہ چند سالہ کہ باعثِ آں اہل ہنود بُودہ اند۔ نہ اہل اسلام (چنانچہ از کتبِ تاریخ ثابت است) بہ جہت ایں قوم مانعے از برائے قبول مذہب اسلام ددین الحق نشود۔ بلکہ شجاعت وجلادتِ مشہورۂ خود را بکار بردہ تمام عوائق وموانع را از پیش خود برداشتہ نعرہ (ست سری اکال) زنان در صفِ اسلام بہ ایستند۔ وبرمصلحے کہ در پرگنہ بٹالہ ظہور یافتہ است۔ ایمان آوردہ و درجماعتِ مؤمنان شمولیت ورزیدہ در ردّ کفر وشرک وبدعت مشغول گردند ٭

حربۂ سّوم کہ حضرت اقدسؑ بذریعۂ آں اسلام را بر ادیان دیگر غالب گردانیدہ است وبا موجود بُودن اوہیچ مذہبے نمی تواند کہ روئے مقاومت بسُوئے اسلام آرد وبابر دین حق حملہ کند۔ ایں است کہ حضرت اقدس علیہ السلام نقطۂ نظر جہانے را تبدیل ساختہ

است۔ قبل از بعثتِ مسیح موعودؑ وضع بحث جملہ مذاہب بریں طریق بود کہ ہر یکے از اہل مذاہب پیروان مذاہب دیگر را بر باطل قرار می داد۔ اِلّا ماشاء اللہ۔ یہود حضرت عیسیٰ علیہ السلام را و عیسائیان جناب رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم را و زردشتیان انبیائے ہر سہ ملت را و پیروانِ ایں ہر سہ مذاہب انبیائے زردشتیان را و ایں ہر چہار مذہب دیگر بزرگانِ مذاہب عالم را و پیروانِ آں مذاہب بزرگانِ ایں چہار مذہب را و نیز باہم بزرگان ہمدگر را کاذب قرار میدادند ؂

ایں جنگ صورتے عجیب میداشت۔ کہ دراں ہر قوم با قومِ دیگر در ستیز و آویز بود۔ و یک انسانِ عقلمند را در جملہ مذاہب بعض آنچناں صداقتہا بنظر می آمد کہ بذریعۂ آنہا برحق بودنِ آں مذہب ثابت می شد۔ پس خیلے متحیّر می ماند۔ زیرا کہ در ہر مذہب خیلے صداقتہا موجود است۔ و با اینہمہ ارباب جمیع مذاہب یکدگر را کاذب قرار میدہند آخر باعث ایں جنگ و جدل چیست ؟

نتیجۂ ایں جنگ بغیر ازیں حاصل نمی شد۔ کہ تعصّب می افزود۔ و اختلاف روز بروز در ترقی بود۔ از یک جانب ہنود قصصِ بزرگانِ خود خواندہ در سوانح ایشاں کمال مکارم اخلاق می دیدند۔ و از جانب دیگر از پیروانِ مذاہبِ دیگر نسبتِ آں بزرگانِ خود می شنیدند کہ ایشاں کاذب مزوّر بودند ازیں جہت ہندواں را بر عقلِ پیروان دیگر مذاہب حیرت دست می داد۔ و بالآخر در خیال شاں می رسید کہ تعصب چشمِ ایں مردم را کور ساختہ است۔ و ہمبریں نمط پیروانِ مذاہب مختلفہ در حق اکابر خود سخنانِ مخالف شنیدہ در غیظ و غضب رفتہ پیچ و تاب میخوردند۔ الغرض آنچناں گرہ در خیالات مردم افتادہ بود۔ کہ بہ ناخنِ ہمتّ کسے وا نمی شد۔ و ہر کس کہ دل خود را

از تعصب خالی کردہ می اندیشید، غرقِ لجۂ حیرت می شد۔ کہ رب العالمین چرا از بندگان خود یک قوم را انتخاب نمود۔ و باقی جملہ را برائے چہ مہمل بگذاشت۔ اما احدے را انقدر جرأت و جسارت نبود۔ کہ ایں سوال را پیش کند۔ زیرا کہ ایں سوال مذہب او را از بیخ و بن برکندہ استیصال می نمود۔

اما فرقۂ سناتن دھرم (از قوم ہنود) ایں عقدہ را بہ ایں طور حل کردہ بود کہ جمیع مذاہبِ عالم منجانب اللہ و موافق مشیّتِ اوست۔ گویا راہ ہائے مختلفہ اند کہ بسوئے یک قصرِ قشنگ می روند۔ و از میانِ ایشان مذہب ہنود از ہمہ افضل است لیکن ایں عقدہ کشائی شان ہیچ بکار بنی آدم نمی آمد۔ و نیز لائق آں ہم نبود کہ بکار کسے آید زیرا کہ دو اعتراضِ قوی براں وارد می شد۔ کہ آں ہر دو را جوابے نبود۔ اوّلاً اینکہ اگر ہمہ مذاہب در حالتِ موجودہ خود از جانب خدا ہستند۔ پس درمیان ایشان اختلاف اصولی چرا است؟ چہ اگرچہ دریں امر شکّے نیست۔ کہ اختلاف در تفاصیل و فروعات صورتِ امکان دارد۔ ولیکن اختلاف در اصول ممکن نیست۔ میتواند بود کہ بجانب یک شہر راہ ہائے متعددہ باشد۔ گو در صورتِ آں راہ ہائے را بہ نسبت راہ دیگر قدرے خم و پیچے ہم زیادہ باشد۔ مگر آخر کار آں ہمہ تا بمرحلۂ مقصود سر می کشند۔ اما ایں ہرگز ممکن نیست کہ جملہ راہ ہائے متعددہ کہ از جانب مشرق بسوئے شہرے می روند۔ بعضے از انہا از جانب مغرب بسوئے آں شہر روند۔ و بعضے از جانب شمال و بعضے از جانب جنوب[1] درین صدا قتہائے دائمی ہرگز اختلاف پیدا بودن ممکن نیست۔ مسلّمنا کہ حضرتِ حق جلّ و علا یک قوم را ارشاد فرمود است کہ بدیں طریق عبادت باید کرد۔ و قوم دیگر را بنوع دیگر عبادت کردن فرمود است۔ لیکن ایں امر را عقلِ سلیم ہرگز قبول نمیکند۔ کہ خدا یک قوم[1] را الہام کند کہ من خدا واحدِ

[1] اہل اسلام و یہود

ویگانہ و بے ہمتا ہستم ۔ و قوم[۲] دیگر را بگوید۔ کہ من واحد و یگانہ نیستم ۔ بلکہ خالق خیر دیگر است و خالق شر دیگر ۔ ہمچنین قوم سوئم[۳] را تعلیم دہد کہ پدر و پسر و روح القدس سہ خدا است ۔ و چہارمین[۴] را آموزد کہ در اصنام لاتعد و لاتحصیٰ قدرت خدائی موجود است ۔ و قوم پنجمین[۵] را بیان نماید کہ برائے ہر چیزے رب النوعے است جداگانہ ۔

یا اینکہ یکے[۶] را تعلیم دہد کہ ذاتِ من بکلّی منزّہ است ۔ و از حلول و تجسم مبرّا ۔ و دیگیں[۷] را بگوید ۔ کہ میتواں شد کہ من در ہیکلِ انسانی حلول کردہ متجسم شوم ۔ و سومین[۸] را بگوید ۔ کہ من در پیکرِ جانوران ذلیل ترین حتیٰ الخنزیر ہم حلول می کنم ۔

و ہمبرین نسق یکے[۹] را بگوید ۔ کہ بعث بعد الموت برحق است ۔ و دیگرے[۱۰] را بگوید کہ بعث بعد الموت چیزے نیست ۔ و ہمچنین یکے[۱۱] را بگوید کہ مردگان باز پس بدنیا نمی آیند ۔ و دیگرے[۱۲] را بگوید کہ تناسخ حق است ۔ یعنی انسان بعد از مردن از قالبے بہ قالبے رفتہ بدنیا واپس می آید ۔

الغرض ایں امر امکان دارد ۔ کہ خداتعالیٰ حالات اقوام مختلفہ را در نظر داشتہ احکام مختلفہ صادر نماید لیکن ایں ہرگز ممکن نیست ۔ کہ واقعات و صداقتہا را بہ اقوام مختلفہ مخالفِ یکدیگر بیان کند ۔ اما چوں در مذاہبِ مختلفہ موجودہ اختلاف صرف در احکام نیست ۔ بلکہ در واقعات و صداقتہائے دائمی نیز اختلاف است ۔ لہذا نسبت ایں مذاہب مختلفہ نمیتواں گفت ۔ کہ ایں ہمہ راہ ہائے اند بسوئے خداتعالیٰ

اعتراض دوم بر عقیدہ ہنود بدیں طور وارد می شد ۔ کہ ایں مردم از یک جانب

---

[۱] مجوس [۲] نصاریٰ [۳] ہنود [۴] چینیاں [۵] اہل اسلام [۶] نصاریٰ [۷] ہنود [۸] اہل اسلام [۹] بعض قبائل یہود [۱۰] اہل اسلام [۱۱] ہنود ۔

مذہب خود را از دیگر مذاہب افضل قرار میدہند۔ واز جانب دیگر قدامت مذہب خود را بیان می کنند۔ پس عقل سلیم باور نمی کند۔ کہ خدا تعالیٰ اوّل دینِ افضل را نازل فرمودہ بعد ازاں مذاہب ادنیٰ را نازل کند۔ ہر گاہ انسان در ابتدائے حالتِ خود استعداد قبول مذہب اعلیٰ واکمل میداشت۔ پس باوجود ترقی کردنِ او در علوم وفنون خدا تعالیٰ را بہ نازل نمودنِ دین ادنیٰ بروے کدام حاجت پیش آمد۔ لاریب ہماں دین از پسِ دیگر ادیان شرف نزول تواند یافت۔ کہ از ہمہ افضل واکمل واعلیٰ باشد۔ یا کم از کم مثلِ دین سابق باشد۔

الحاصل ایں دو اعتراض آنقدر سنگین بود کہ جواب آنہا از پیش کنندگانِ ایں عقیدہ بہم رسانیدن امکان نداشت۔ وایں ایراد ہمچنان برجائے خود قائم بود کہ آفریدگار عالم از ابتدائے آفرینش بجہتِ ہدایت بنی آدم کدام تدابیر را اختیار کردہ است۔

نصاریٰ بزعم خود ایں سوال را بریں طور حل میکردند۔ کہ خدا تعالیٰ بذریعہ عیسیٰ مسیح ابن مریم ہمہ بنی نوع انسان را بجانب ہدایت دعوت دادہ است۔ بناءً علیہ برحق تعالیٰ اعتراضِ جانب داری یک قوم خاص عاید نمی شود۔ ولیکن ایں جواب نیز نادرست است۔ زیرا کہ بدیں جواب نیز ایں سوال حل نمیگردد کہ قبل از مسیح برائے ہدایت اہل دُنیا چہ تدبیر پیش گرفتہ بود۔ از تورات مستفاد می شود کہ تعلیم تورات برائے قوم دیگر نبود۔ وبعد از مسیح بقول نصاریٰ اگرچہ برائے جمیع مردم باب تعلیم الٰہی مفتوح شد۔ مگر قبل از مسیح برائے ہدایت مردمانیکہ لاتعد ولاتحصیٰ از دنیا گذشتہ اند۔ کدام سامان مہیا ساختہ بُود۔

الغرض ایں سوال بغیر جواب تسلّی بخش ہمچنان لاینحل باقی ماندہ بود۔ وایں خلجان

دل مردم را از اندرون کاواک ساختہ بود۔ کہ ناگاہ حضرت مسیح موعود علیہ السلام از قرآن کریم استدلال فرمودہ آں نقطۂ نگاہ مردم راکہ تازمان بعثتش در اذہان مردم مرتکز بود، تبدیل فرمود۔ وگفت کہ تعلیم قرآن مجید دریں خصوص این است کہ وان من امۃ الا خلا فیہا نذیر (فاطر ع ۳) یعنی ہیچ قومے در دنیا نبود کہ رسول ما دراں نگذشتہ باشد۔ پس ازیں آیۃ ثابت است۔ کہ در ہر قوم وہر ملک انبیاء مبعوث گشتہ اند۔ لہٰذا ما از روئے تعلیم قرآن حمید نمی گوئیم۔ کہ ہندوستان از انبیاء خالی بود یا چین از بعثتِ مرسلین تہی بود۔ یا در روس نبی نیامدہ است۔ یا پیغمبرے در ایران وافغانستان نہ برخاستہ است۔ یا در افریقہ رسولے برپا نشدہ است۔ یا برّاعظم یورپ از وجود انبیاء ناآشنا ماندہ است۔ یا امریکا از بعثتِ رسولان محروم بودہ است۔

ہمچنین ہا وقتیکہ حالاتِ بزرگانِ گذشتہ ہر ملل ونحل رامی شنویم از فضائل و کمالات شاں انکار نمی کنیم۔ ونہ بر تکذیب شاں جرأت میداریم۔ زیراکہ مخبر صادق بما تعلیم دادہ است کہ در جمیع عالم انبیاء گذشتہ اند۔ ویافتہ شدنِ انبیاء وکتب وشرائع در دیگر اقوام ہرگز خلاف مذہب ما نیست۔ ونہ در راہِ دین ما سدے ہست۔ بلکہ دریں امر تصدیق دین اسلام است۔ آرے ما ایں عقیدہ میداریم۔ کہ خدا تعالیٰ نظر بحالت ہر زمانہ در اقوامِ مختلفہ انبیاء را فرستادہ است۔ وبعد ازاں چوں بمرورِ دہور از تجارب سنین وشہور وترقیاتِ علوم وفنون اذہان بنی نوع انسان قابل قبول شریعت تامہ گردید۔ پس خدا تعالیٰ بواسطۂ حضرت محمد مصطفےٰ (بابی انت وامی یا رسول اللہ) صلی اللہ علیہ وسلم برائے سائر اقوامِ عالم شریعتِ کاملۂ قرآن کریم را فرستاد۔ پس ہیچ قومے از ہدایت ربانی محروم نبودہ است۔ امّا حالا محض اسلام راہ ہدایت است

وبس۔ چراکہ ایں دین دین بازپسین و مکمل است۔ پس چوں دین کامل آمد۔ ادیان سابقہ را منسوخ کردہ شد۔ و علامتِ منسوخ گشتن آں ادیان این است کہ خدا تعالیٰ اکنون حفاظت آں ادیان فرو گذاشتہ است۔ زیراکہ درانہا ہمیشہ دست بُرد و تصرفِ انسانی جاری است۔ وحالا قاطبۃً از صداقت خیلے دُور افتادہ اند۔ وصورت اصلی آنہا مسخ شدہ است اگرچہ بہ اعتبارِ صورتِ آغاز خود آں ہمہ راست بُودہ اند۔ امّا بلحاظِ صورت موجودہ و حالت حاضرہ خود باطل اند ۞

حضرتِ اقدس انار اللہ بُرہانہ ایں نقطہ حقیقت راکہ فراپیشِ نظرِ عالم داشتہ آنچنان است۔ کہ ہیچ عاقل را ازیں انحراف ورزیدن ممکن نیست۔ زیراکہ اگر کسے ایں اصل را تسلیم نہ کند۔ پس ناگزیر مبتلا گردد۔ بہ ایں عقیدہ سخیفہ کہ خدا تعالیٰ بعض بندگان را ہدایت فرمودہ است۔ و بعض را بغیر عطاکردن مُہیا ساختن سامان ہدایت مہمل گذاشت است۔ نعوذ باللہ من ذالک۔ و عقل سلیم وذہن مستقیم ہرگز ایں امر را تسلیم نمی تواند کرد ۞

واگر پیروانِ دیگر مذاہب ایں اصل را تسلیم نمایند۔ ناچار قائل گردند کہ دین اسلام راست است۔ و بغیر اتباع او چارہ نیست۔ زیراکہ اسلام از جملۂ مذاہب مذہب آخری است۔ و بہ ایں وجہ نیز کہ اسلام ایں اصل صحیح و راست را در نظر عالمیان جلوہ دادہ است۔ ایں حربۂ قویۂ آنچنان نیز است کہ فرقۂ نو تعلیم یافتہ وکسانیکہ وسیع الخیال اند۔ خواہ بہ مذہبے تعلق داشتہ باشند یا نہ بغیر تاثیر پذیرفتن ازیں عقیدہ محفوظ نتوانند ماند۔ چراکہ اگر ایں اصل را از دست گذاشتہ آید۔ لامحالہ انکار خدا لازم آید۔ و ہمچنین ایں مردم نمی توانند کرد۔ و اگر ایں اصل را قبول کردہ آید۔

پس ناگزیر اسلام را نیز قبول کردن واجب میشود۔ و برائے ایشان غیر ازیں ہیچ چارہ نیست۔ پس مطمح نگاہ بنی آدم را کہ بیش ازیں بغایت باریک و نہایت تاریک بود حضرت مسیح موعودؑ تغیر دادہ بہ جہت غلبۂ اسلام یک سامانے یقینی کہ ہر کس برای العین مشاہدہ نماید۔ بہم رسانیدہ است۔

حربۂ چہارم کہ حضرت اقدسؑ برائے غالب نمودنِ اسلام بعمل آوردہ و بذریعۂ آں تمام مباحثِ خلافِ اسلام را تبدیل ساختہ و ہوش و حواسِ پیروان جملہ مذاہب باطلہ را پراگندہ ساختہ این است۔ کہ حضرت اقدس ماتحت ہدایت ہائے ہادی برحق علم کلام را کہ دردہر رائج بود۔ تغیرّے عظیم دادہ آنچنان اصُول و ضوابط مقرر فرمودہ است۔ کہ کہ ہرگز خصم انکارِ آں نتواند کرد۔ و نہ مطابق آں در مقابلۂ اسلام پائے تواند افشرد۔ و اگر ایں اصول را ردّ کند۔ دست از حیاتِ خود می شوید۔ و اگر قبول میکند۔ باز ہم جانِ خود را می سپارد۔ الغرض نہ صورت قرار دارد۔ و نہ راہِ فرار و نہ در مقابلۂ آں ہیچ سامانِ حفاظتش بنظر می آید۔

قبل از بعثتِ حضرت اقدسؑ طریقِ تنقید و مباحثہ ایں بود کہ ہر فریق برمخالفِ خود ہر چہ دلش میخواست۔ اعتراض و ایراد وارد میکرد۔ و بہ نسبتِ خود ہر چہ میخواست میگفت۔ و ایں ظاہر است۔ کہ چوں میدانِ مناظرہ وسعت گرفتہ غیر محدود شود۔ نتیجۂ آں ہیچ بر نمی آید۔ ہر گاہ چند سواران اسپانِ خود را بدوانند۔ پس ظاہر است کہ آنانکہ بموجب قواعد اسپ دوانی اسپان را جولان می دہند۔ از میان ایشان خیلے بہ آسانی معلوم میتوان کرد۔ کہ فلاں کس سبقت بردہ است۔ و اگر از میان ایشان یکے بجانب غرب و دیگرے بجانب شرق اسپ خود را بتازد۔ و ہمچنین ہر کسے بغیر طرف

معین اسپ را بدو انند۔ لابد تشخص کردن ایں امر دشوار گردد۔ کہ کدام شہسوار بازی بُردہ است۔ دریں صورت بر اسپ دوانی آں شاہ سواران رائے صحیح قائم کردن مشکل میگردد۔

ہم بریں نسق در تحقیقِ مذاہب تاوقتیکہ حدے معین نشود۔ ہرگز کسے رائے خود را قائم نتواند کرد۔

پیش ازیں ایں رسم جاری بُود۔ کہ ہر کسے را کہ ہر امرے مستحسن بنظرمی آمد خواہ در کتابے خواندہ باشد یا نہ۔ بجانبِ مذہبِ خود منسوب میکرد۔ کہ بینید کہ تعلیمِ مذہبِ ما چہ قدر برتر و نیکوست۔ گویا بہ ایں طریق دربارۂ اصل مذہب بحث کردہ نمی شد۔ بلکہ بر بنائے خیالاتِ ذاتیہ بحث کنندگان فریقین گفتگو می بود۔ و چنیں مباحثات نتیجہ ہیں میداد۔ کہ طالبان حق را ہیچ موقعہ فیصلہ حاصل نمی شد۔

حضرت اقدسؑ ایں طریق مباحثہ را بوضاحت تمام غلط ثابت کرد۔ و فرمود۔ کہ اگر کتابے از جانب خدا برائے ہدایت بندگان آمدہ است۔ بجہتِ ہر مقصدے کہ ما نسبت تسلیم کردن آں مردم را تکلیف می دہیم۔ لابد باید کہ در آں کتاب موجود باشد۔ و لازم است کہ دلائل آں مقصد را کہ میخواہد کہ مردم قبول نمایند۔ در خود داشتہ باشد زیرا کہ اگر کتاب خدا نہ در خود دعویٰ دارد۔ و نہ دلیل۔ بلکہ از ہر دو خالی است۔ یا ازیں ہر دو یکے را ندارد۔ بہ مردم چہ فائدہ می رساند۔ و اگر دعویٰ ہم ما از خود پیش کنیم۔ و دلیل آں نیز از ذہن خود پیدا کنیم۔ پس ازاں کتاب خدا ما را چہ نفع می رسد۔ و مذہبِ ما چگونہ استحقاق دارد۔ کہ ما آنرا مذہب الٰہی بگوئیم۔ پس دریں صورت آں دین را ما برائے خود وضع کردہ ایم۔ و ہیچ منت خدا نسبتِ دین بر ما

نباشد۔ بلکہ احسان ما بر خداست ۔کہ ما برائے دین وے دعویٰ ہارا تجویز کردہ ایم وباز از برائے ہر دعویٰ دلیل از جانب خود وضع ساختہ ایم۔ لہذا داراے ہر مذہب را لازم است ۔کہ در اثنائے تحقیقاتِ مذہبیہ ایں امر را ملحوظ دارد کہ ہر دعویٰ کہ از طرف مذہب خود پیش کُند۔ آں ہم از کتاب آسمانی او باشد۔ وہر دلیلے کہ برد آرد۔ او ہم از ہماں کتاب ماخوذ باشد ۔

ایں اصل کہ راس الاصول است۔ آنقدر قوت وشوکت در خود دارد کہ بجُز پیروانِ قرآن مردم ادیان دیگر را ہرگز ہیچ دعویٰ مذہب خود از کتب خود بپایۂ ثبوت رسانیدن ممکن نیست ۔ وانکار ایں اصل نیز از ایشان صورت امکان ندارد۔ زیراکہ اگر گویند کہ ما ہمچنین نتوانیم کرد۔ پس معنی آں لابد ایں باشد۔کہ مذہبِ شاں آں مذہب نیست۔کہ در کتابِ سماویِ ایشان بیان شدہ ۔ چراکہ اگر آں مذہب ہماں است پس سبب چیست ۔کہ از کتابِ سماویِ خود آں دعویٰ را برنمی آرند۔ واگر دعویٰ از ان کتاب برمی آرند۔ پس چرا کتابِ شاں بردعویٰ خود دلیل پیش نمی کند۔ ہرگاہ خالق الارض والسّمٰوات دل ودماغ انسانی را چناں آفریدہ است ۔کہ او بغیر حُجّت ہیچ امر را تسلیم نمی کند۔پس خدا تعالیٰ چرا در وقتِ بیانِ امور ایمانیہ دلائل پیش نمیکند کہ بعدِ آں انسان آنہمہ اُمور را تسلیم نماید ۔

الحاصل پیروانِ مذاہبِ باطلہ نہ ایں اصل را ردّ می توانستند کرد۔ زیراکہ معنی ردّ غیر ازیں نیست ۔کہ مذہبِ شاں ناقص و ردّی است ۔ونہ او را قبول می توانستند کرد۔ چراکہ اے شاہ والاجاہ ! جناب والا ایں سخن را شنیدہ تعجب خواہند فرمود۔کہ چوں از روئے ایں اصل امتحانِ دیگر مذاہب کردہ شد۔ مثل روز روشن

ثابت شد۔ کہ تقریباً از ہر یک صد دعاوی آنہا نود و نُہ چنان بود۔ کہ در کتب الہامیہ ایشاں یافتہ نمی شد۔ و آنقدر دعاوی کہ از کتب ایشاں بر می آمد۔ ازاں میان تقریباً ہمہ بے دلیل و برہان بود۔ گویا خداوند تعالیٰ تعلیم امرے دادہ و اورا بہ انسان حوالت کرد۔ تا او بوکالتِ خود باثباتِ آں دعویٰ اعانتِ کتاب خدا نماید۔

پس حضرت اقدس ثابت کردہ است کہ پیروانِ مذاہبِ باطلہ از دلِ خود چند سخنان وضع کردہ یا ازیں و ازاں سرقہ نمودہ بسوئے کتابِ خود منسوب می کنند۔ و بجہت فوقیّتِ مذہبِ خود طرح مباحثات و مناظرات می اندازند۔ و اوقات مردم را ضائع می کنند۔ چراکہ اگر ایشان سخنانِ خود را ثابت ہم نمایند۔ غیر ازیں ہیچ نتیجہ نہ برآید کہ خیالاتِ شان متعلق آں مسئلہ صحیح است۔ مگر ایں نتیجہ برآمدن ممکن نیست کہ مذہب شاں بر راستی است۔ چراکہ آں امر در کتاب مذہبی ایشان یافتہ نمی شود۔

حضرت اقدس اوّلاً ایں امرِ عظیم را مضبوط نمودہ بعد ازاں بپایۂ ثبوت رسانید کہ قرآن کریم ہمہ اصول اسلام را خود پیش میکند۔ و برائے اثباتِ آں دلائل قاطعہ و براہین ساطعہ نیز از پیش خود میدہد۔ چنانچہ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام صدہا مسائل متعلق ایں خصوص از قرآن کریم ظاہر نمود۔ کہ دعاوی نیز از قرآن مجید بود۔ و برآں دعاوی دلائل ہم از فرقانِ حمید بود۔ و سخن خود را چناں بکرسی ثبوت نشاند کہ دشمنان اسلام در میدانِ مناظرہ سپر انداختند۔ و پیش ایں حربۂ قویّہ چناں سراسیمہ گشتہ اند۔ کہ تا ایں زمان ایشاں را حیلۂ بہم نہ رسیدہ است۔ و انشاء اللہ تا روز قیامت بہم نہ رسد کہ خود را و مذہب خود و کتاب ہائے خود را ازیں حملۂ اسلام بسلامت دارند۔

الحاصل ایں علم کلام کہ حضرت اقدس وضع فرمودہ است۔ و بنائے مباحثات

ومناظرات براں نہادہ آنچناں متین ومضبوط است ۔ کہ مذاہب باطلہ را انکار آں متعذر است وبہ اقرار آں باطل را تا مید نمودن متعسر ۔ وہر قدر کہ مسلمانان ایں حربہ را درمباحثات مذہبیہ استعمال کنند ۔ ہماں قدر ادیانِ باطلہ پیش آں فرار بر قرار نیکو دانند ۔ وپیروانِ آں مذاہب را ضعفِ ادیانِ خود آشکارا گردد ۔ وبنی آدم نظارہ لیظہرہ علی الدین کلہ بچشم خویش مشاہدہ نمایند ؛

حربۂ پنجم کہ حضرت اقدس بر اعدائے اسلام بزور تمام راندہ ۔ دبہ آں اعلام مذاہب باطلہ سرنگون افتادہ واسلام را بذریعۂ آنچناں شوکت ونصرت وغلبہ حاصل آمدہ ۔ کہ احدے را گنجایشِ انکار نماندہ این است ۔ کہ آنحضرت بہ تحدی تمام وقوتِ مالا کلام پیش روئے اعدائے اسلام این امر را پیش فرمودہ است ۔ کہ غرضِ اعلیٰ وغایتِ اسنیٰ از بجا آوردنِ اعمال واحکامِ مذہب با خالق خود تعلق حاصل کردن است ۔ وہماں مذہب صادق ودریں زمانہ پسندیدہ حضرت باری عز اسمہٗ تواند بود ۔ کہ پیروان خود را باخدائے عزّ وجل پیوندے کرامت فرماید ۔ وآثارِ آں تعلق وپیوند را ظاہر وہویدا نماید ۔ زیرا کہ می بینیم ۔ کہ در کائناتِ عالم یک کوچک ترین چیزے را ہم یک اثر خاص حاصل است ۔ اگر کسے انگشتِ خود را بر اخگر نہد ۔ یا اگر احدے در قربِ آتش بنشیند ۔ البتہ انگشت او مثل انگشت می سوزد ۔ وجسم او حرارتِ آتش را محسوس میکند آب را کہ می نوشیم ۔ معاً حرارتِ اندرونی را فرو می نشاند ۔ علاوہ براں آثارِ بشاشت وطراوت بر چہرۂ انسان آشکارا می کند ۔ واگر غذائے مقوی بخوریم ۔ در بدنِ ما فربہی وتازگی وقوت پدید می آید ۔ واگر ورزش می کنیم ۔ جسم مضبوط وتوانا میشود ۔ ہمچنین در ادویہ نیز تاثیرے ہست کہ گاہے منفعت وگاہے مضرت می رساند ۔ پس مقام

حیرت و تعجب است۔ اگر تعلق با خدا داشتن سر بسر بے اثر ثابت شود۔ از کثرت سجود در پیشانی کلف نمایان شود۔ مگر غیر ازینکہ بینی بر خاک سودہ شود منفعتے دست نہ دہد۔ از روزہ داشتن شکم بہ پشت چسپد۔ و از زکوٰۃ و صدقات مال روئے کمی نہد۔ اما ہیچ تغیرے درونِ سینۂ ما پدید نیاید۔ و ازین اعمال شاقہ ہیچ نتیجہ بر نہ خیزد۔ اگر حال بریں منوال است پس فائدہ از تعلق باللہ چیست۔ و انسان را بداں چہ حاجت است از تعلق ما با یک حاکمے کہ درجۂ ادنیٰ دارد۔ ایں علامت ظاہر می شود کہ ما را در مجالس مردم عزت بہم می رسد۔ و متعلقان و زیر دستان او حرمتِ ما نگاہ میدارند۔ آں حاکم سخن ما را می شنود۔ و تکلیفاتِ ما را دور میکند۔ و التجائے ما را می پذیرد۔ و ہر کوچک و بزرگ را این امر مشہود و محسوس میگردد۔ کہ ما در نظرِ آں حاکم مقبول و معزز و محترم ہستیم لیکن برعکس ایں آں چیزے کہ ہیچ نشانے ندارد۔ آں یک تعلق باللہ ہست۔ کہ نہ اثرِ آں در نفس ما پدید می آید۔ و نہ بر تعلقاتِ ما ظاہر میشود۔ ما ہمچنان حالت میداریم کہ پیش از عبادات و ریاضات میداشتیم ✡

غرض حضرت اقدس بدین دلیل ثابت کردہ است۔ کہ مذہبِ زندہ ہمان است کہ دراں ایں علامت مشہود و محسوس باشد کہ پیروِ آں را قربِ خدا حاصل شود۔ و آثار قربِ خدا در ذاتِ او پدید آید۔ پس لازم است کہ پیروانِ ہر مذہب بجائے اینکہ بر یک دیگر حملہ آورند۔ و باہم مناظرات کنند۔ ثبوتِ زندگی مذہب خود و ہمند و با خدا بودن خود را بواقعاتِ خود بہ اثبات رسانند۔ و از مذہبِ خود آنچنان اشخاص را بمیدان آرند کہ بر دین و مذہبِ خود عمل کردہ با خدا تعالیٰ تعلقے بہم رسانیدہ و جام وصال از دست ساقی ازل درکشیدہ باشند۔ پس ہر مذہبے یا دینے کہ برایں معیارِ صداقت آثار

کامل العیار بر آید۔ آں را برحق باید دانست۔ واگر بر ایں معیار صادق ثابت نگردد۔ پس آں مذہب را یک جسم بے جان شمردہ از پیش خود دور باید انداخت۔ زیراکہ مُردہ بارِ دیگرے نہ بردارد۔ بلکہ او خود بار دوشِ دیگران است۔ و ہمچنین مذہب مُردہ و دین افسردہ بجائے منفعت رسانیدن باعثِ نقصان و وبالِ جسم و جانِ پیروان خود است۔ ہم دریں دنیا سبب رسوائی و ہمدران جہان باعثِ عذاب عظیم و نار جحیم است ؛

ایں دعویِ حضرت اقدس آنقدر روشن بود کہ برائے یک انسان ذی فہم رد کردن آں مشکل بود۔ باشاعتِ ایں دعویٰ برخرمنِ دعویٰ پیروان مذاہب شتیٰ صاعقہ افتاد و در فکرِ حفظِ آبروئے مذاہب و ناموس ادیانِ خود ہا حیران و سرگردان گشتند ؛

باز حضرت اقدسؑ بہ تحدی تمام اعلان نمود۔ و اشتہار داد کہ ایں چنین آثار زندگی مذہب در مذہبِ اسلام یافتہ می شود۔ و بر ایں معیار صرف مذہب اسلام کامل العیار است۔ و مذاہبِ دیگر بر ایں معیار ہرگز راست نمی برآیند۔ و اگر کسے برخلافِ ایں اصل دعویدار است۔ او را واجب است۔ کہ در مقابلِ من بیاید و صدق اسلام و اثرا و را و تعلق باللہ را در وجودِ من بہ بیند۔ مگر باوجود ترغیب و تحریص غیرت ہیچکس بہ مقابلہ آں حضرت انبعاث نہ پذیرفت۔ و در مبارزتِ آں جری اللہ فی حلل الانبیاء احدے از خانہ بر نیامد۔ و چگونہ کسے می آمد۔ اگر ہیچ خیرے اندرون او می بود۔ بمقابلہ آں پہلوان اسلام می استاد۔ از برائے غوغا کردن و شور برپا نمودن و حلق خود دریدن حیلے مردم آمادہ می گردند کہ مذہبِ ما راست است۔ مگر ثبوتِ تعلق باللہ ورو انمودنِ نشانِ پیوند محبتِ خدا در اختیار کسے نیست۔ محبوبِ

ذاتِ خداوندی بودن بجائے خود کسانے راکہ تعلق عارضی ہم با خدا حاصل نباشد ایشان چہ ثبوتِ تعلق باللہ توانند داد۔

حضرت اقدسؑ نصاریٰ و یہود و مجوس و ہنود را بلکہ سائرِ مذاہبِ باطلہ را اصلائے این دعوت در داد۔ مگر ہیچکس بجہت برداشتن ضرب این حربہ جانستان در مواجہ نہ ایستاد۔ در مواقع مختلفہ و بذرائع متعددہ حضرت اقدس پیروانِ مذاہبِ باطلہ را تحریص فرمود۔ مگر ہیچ صدائے از ایشان برنخاست۔

یک دفعہ لارڈ بشپ پنجاب را دعوت دادند کہ در مقابلِ ما آمدہ نسبت قبولیتِ دُعا نشانے ازما بہ بینید۔ و بجانبِ آں سرگروہ قسیسان نگاشتند۔ کہ در کتبِ سماویہ شما مرقوم است۔ کہ اگر بقدرِ حبۂ خردل در دل شما ایمان باشد و شما کوہ را بگوئید۔ کہ از جائے خود زائل بشو۔ البتہ زائل گردد۔ و در کتابہائے ما نیز وعدۂ نصرت مومنان و قبولیتِ دُعاہائے شان مرقوم است۔ پس باید کہ ایستادہ شوید۔ و بجہت امرے معین در مقابلۂ من دُعا کردہ بہ بینید۔ کہ حضرت مجیب الدعوات واہب البرکات دُعائے آں اشخاص را کہ مطابقِ احکامِ اسلام زندگی میگذرانند۔ در وقتِ مقابلہ قبول می کند۔ یا دُعائے انہا را کہ بر تعلیم مسیحی عمل پیرا ہستند۔

مگر باوجودیکہ مرۃً بعد اولیٰ و کرۃً بعد اخریٰ لارڈ بشپ را دعوت دادند۔ او آنچنان سکوت ورزید۔ کہ دم درکشید و خاموشی او بحدِ حیرت رسید۔ حتیٰ کہ بعض جرائد زبانِ انگلیسی زبانِ طعن ہم بروے کشودند۔ کہ پادریان این قدر مواجب کثیرہ میگیرند امّا در وقتِ مقابلہ دم درکشند۔ گویا کہ می میرند۔ مگر نہ دعوتہائے مخالف و نہ طعنہائے موالف لارڈ بشپ را برسر مقابلہ آمادہ ساخت۔ و بہ بہانہ ہا و افسانہا این پیالۂ تلخ

را از خود دفع کردہ روزگارِ خود گذرانید ؛

حضرت اقدس علیہ السلام باہمچو دعوتہائے متحدیانہ دشمنان اسلام را علی التواتر والتوالی خیلے دعوتہا دادند۔ مگر ہیچ کس درمقابلِ ایشاں نہ ایستاد ؛

ایں حملۂ حضرت اقدس اینچناں است۔ کہ ہر صاحب عقل وہر دانائے ذی شعور ازاں متاثر می شود۔ وہر قدر کہ پیروانِ مذاہب شتّیٰ از بے اثر بُودنِ مذاہبِ خود و زندہ بودن و پُرتاثیر بودنِ مذہبِ اسلام آگاہی کماہی یابند۔ ہماں قدر صدق اسلام بر اذہان وعقول ایشان منکشف گردد۔ زیراکہ مردم در مباحثات و مناظرات از پیش خود سخنہا ساختہ حق را تواند پوشید۔ و راست را دروغ و دروغ را راست قرار تواند داد۔ اما در مقابلہ مشاہدات وظہور تاثیرات ہیچ عذرے و بہانہ نتوانند پیش آورد۔ بالآخرِ دلہا صیدِ صدق و راستی می گردند ؛

وایں حملہ کہ حضرت اقدس بکار برداست۔ انشاء اللہ العزیز در ہر مقام و در ہر میدان بواسطۂ خدام آنحضرت بجہت اظہار حقانیت دین اسلام خیلے قوی بلکہ قوی تر وباثر تر ثابت گردد ؛

بلکہ بہ نزدیک ہر عقلمند مذہبِ اسلام بایں حربہ عقلاً و درایتہً غالب شدہ است وآیۂ لیظھرہٗ علی الدین کلہٖ درنظرِ اہل بصیرت باشان وشوکتِ خود جلوہ گر گردیدہ است اگرچہ نتیجہ مادّی وظاہری آں بعد چندے پیدا شود ؛

خلاصۂ مرام اینکہ ایں پنج حربہ کہ حضرت اقدس بر سر اعدائے ملّت اسلام راندہ است بطورِ نمونہ پیش کردہ ام کہ ازاں معلوم تواند شد۔ کہ خدمتے کہ برائے حضرت مسیح موعودؑ منجانب اللہ معین ومقرر بود۔ بواسطۂ ذاتِ عالی صفات حضرت بہ احسن وجوہ بہ انجام

رسیداست ۔

بفرضِ محال اگر حضرت میرزا صاحب مسیح موعود نیستند۔ اندرین صورت یک سوال پیدا می شود۔ کہ حالا کدام خدمت باقی ماندہ است کہ بذات مسیح موعود تخصیص دارد۔ تا او بعثت یافتہ بہ انجام برساند۔ آیا اینکہ با تیغ تیز مردم را در دین اسلام داخل نماید پس کسانیکہ از خوفِ شمشیر مسلمان گردند۔ دین اسلام را از ذاتِ ایشاں چہ فائدہ حاصل آید۔ و خود ذاتِ ایشان را ازیں کہ مردم را جبراً بہ اسلام درآرند۔ چہ منفعت برسد۔ اگر امروز دولِ نصارحی در نشئہ طاقتِ خود بدمست شدہ خواہند۔ کہ مردم را بکیش عیسوی درآرند۔ خیال باید کرد۔ کہ در دل ما مسلمانان نسبت ایشاں و ایں حرکتِ ایشان چہ خیال پیدا شود۔ ظاہر است کہ ما ایں فعل ایشان را خیلے ناپاک بدانیم پس اگر ہمیں فعل را مسیح موعود کُند۔ چگونہ از اعتراض آنچہ بر خود نہ پسندی بر دیگراں مپسند۔ معاف ماند۔ پس با زورِ شمشیر مردم را در اسلام داخل کردن یقیناً برائے اسلام خیلے بے برکت و مضر ثابت گردد نہ با منفعت۔ بلکہ ایں حرکت ہر شریف الطبع حریّت پسند را از اسلام متنفر نماید۔ لہذا برائے تیغ رانی و شمشیر زنی ضرورتِ بعثتِ مسیح نیست۔ بلکہ کارش غیر ازیں نباشد۔ کہ بدلائل نیرّہ و مشاہداتِ بیّنہ اسلام را براد یانِ دیگر غالب نماید۔ پس حضرت اقدس بحول اللہ و قوتہ کارِ مسیح را یعنی اسلام را بتائید مشاہدات و اظہار دلائل و براہین بر کل مذاہبِ باطلہ عالم غالب ساخت است۔ الغرض اکنوں ازیں کار چیزے باقی نماندہ است۔ کہ کدام مسیحے یا مسیح مہدیؔ تشریف آوردہ آنرا بہ اتمام رساند۔ لہذا لاریب ذاتِ حضرتِ اقدس مسیح موعود و مہدی معہود بُود۔ زیرا کہ کارے کہ برائے مسیح موعود مقدر بُود۔ بانجام رسانید

دریں مقام شاید کسے اعتراض کند۔ کہ ہر گاہ کہ دلائل و براہین بجہت غلبۂ اسلام برادیان باطلہ پیش از بعثتِ حضرت مسیح موعود موجود بود۔ پس چہ طور دانستہ شود۔ کہ حضرتِ اقدس اسلام را برادیانِ دیگر غالب گردانیدہ است۔

لیکن دانا میداند۔ کہ ہر چند شمشیر قاطع موجود باشد۔ مگر تا وقتیکہ پائے یک شمشیرزن سلاحشور درمیان نباشد۔ دشمن بقتل نمی رسد۔ زیراکہ دشمن آنگاہ مقتول یا مغلوب گردد کہ یک تیغ آزمائے قوی بازو بمیدان آمدہ آں شمشیر را بکار برد۔ پس بیگیان اسلام نیز ہمیں حالت میداشت۔ کہ تیغ قاطع دلائل و براہین دراں موجود بود۔ ولیکن محض ہمیں نبود۔ کہ مردم فن تیغ زنی را نمیدانستند۔ بلکہ از موجود بودن تیغ ہم آگاہی نمیداشتند۔ ایں کار کارِ حضرتِ اقدس بود۔ کہ از خدا تعالیٰ الہام یافتہ و فہم قرآن حاصل نمودہ دلائلِ غلبۂ اسلام را کہ بایں جزو زمان تعلق میداشت۔ استنباط نمود و باز آں دلائل را بہ مقابلہ مذاہب باطلہ استعمال فرمود۔ و دیگر مردم را نیز استعمال آں بیاموخت۔ پس بہ بعثتِ مبارکۂ آں حامی حق و ماحی ناحق دین اسلام را غلبۂ قوی دست داد۔ ورنہ نخویکہ بغیر گولہ انداز آزمودہ کار سرداون توپ برائے فوج خود بسا اوقات مضرت می رساند۔ ہم برین منوال قرآن کریم ہم بغیر موجود بودن یک عارف کامل برائے مسلمانان بے منفعت بلکہ باعث مضرت ثابت شدہ بود۔ واز غلط استعمال نمودن مفہوم قرآن مسلمانان خود در دام ہلاکت افتادہ بودند۔ لیکن چوں حضرت اقدس دعوی انا المسیح وانا المہدی فرمود۔ بہ مجرد ایں دعویٰ از ازل کلام معجز نظام آں آثار و انوار و برکات ظاہر شد کہ چشم دشمنان خیرہ و روئے ایشاں تیرہ گردید۔ و پیش آں براہین قاطعہ دشمنان اسلام را تاب مقابلہ نماند۔ در مقابل

اسلام استادن وحملہ بردن یک طرف برائے ایشان دفاع نمودن از جانب مذاہب خود ممتنع گشت۔ حتیٰ کہ بعضے از دشمنان نزد حکام استغاثہ کردند کہ جبراً حضرت اقدس را ازیں مقابلہ باز باید داشت ؛

لہٰذا چوں روز روشن بے وہم وگمان یقین باید کرد۔ کہ اکنون اسلام بر ادیان باطلہ غالب شدہ مثل ثعبان مبین آنہمہ را بدم درکشد۔

دلیل پنجم

تجدید دین

دلیل پنجم بر صدق دعویٰ حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام این است کہ آنحضرت اصلاح حالت اندرونی اسلام بر نگے نمود است۔ کہ بر ذمہ مہدی و مسیح واجب بود است۔ پس ازان بہ ثبوت پیوست۔ کہ حضرت ایشاں ہماں مسیح موعود وہماں مہدی مسعود است۔ کہ برائے اُمّت محمدیہ مقدر شدہ بود۔

بخیال من بغیر این ملایان سادہ لوح کہ بہ سبب مناظرات ومباحثات شکار ضد و تعصب گشتہ اند۔ جملہ تعلیم یافتگان تسلیم نمایند۔ کہ دریں جزو زمان اسلام آں اسلام نماندہ است کہ در عہد رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم شعار صحابہ بود۔ ودل ہر کس احساس میکند۔ کہ در اسلام نقصے پیدا شدہ است ؛

یا زمانہ بود کہ قرآن کریم نسبت آں میفرماید :۔ رُبَمَا یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ کَانُوا مُسْلِمِینَ ۔یعنی بسا اوقات کفار بہ آرزو خواہند۔ کہ کاش ما مسلمان می بودیم۔ ودت بدیں چنین تعلیمات عمل میکردیم۔ یا حالا آں زمانہ بہ سر رسیدہ است۔ کہ اسلام محل اعتراضات

ہر کہ دمہ گم دیدہ است ۔ اغیار را از روے چہ تسلی حاصل آید ۔ چوں خود از مسلمانان گروہ تعلیم یافتہ بہ نسبت اکثر مسائلِ آں شکے و شبہتے میدارند ۔ اگر یکے بر تعلیمِ اصولی آں اعتراض دارد ۔ دیگرے بر تعلیمِ اخلاقی آں حرف میگیرد ۔ برخے را بر تعلیم عملی آں تردد است و بعضے را نسبتِ معاد شک و شبہت است ۔ یقینے و وثوقے کہ اسلام پیشتر ازیں در دل مسلمانان پیدا میکرد ۔ اکنون پیدا نمی کند ۔ و بدیں وجہ مردم از بہر اسلام آمادۂ آں جانفشانی ہا و قربانیہا نیستند ۔ کہ در ایام سابق بہرِ آں مستعد می بودند ۔ پس دریں صورت لامحالہ ازسہ امر بالضرور یکے را تسلیم باید کرد ۔ یا اینکہ نسبتِ تاثیراتِ اسلام ہرچہ بیان کردہ می شود یا می کنند ۔ زیادہ از یک داستانِ پاستان حقیقتے ندارد ۔ محض حسن ظن پیشنیان نسبت پیشنیان است ۔ و زیادہ ازیں چیزے نیست ۔ یا لابد ایں امر را قبول باید نمود ۔ کہ بر احکام اسلام ہیچ کس عمل نمی کند ۔ یا اینکہ در فہمیدنِ حقیقت اسلام یک تغیرے پدید آمدہ است ۔ کہ بسبب آں بروے عمل کردن فائدہ ندارد و ایں سخن آخری صحیح است ۔ زیرا کہ اثر اسلام کہ در زمانۂ پیشین نمایاں شدہ بود ۔ آں محض بذریعہ روایات ثابت نیست ۔ بلکہ در چار دانگ عالم کہ اسلام را اشاعت و ترقی دست داد است ۔ شاہدِ آں اثرات است کہ بوجہ عمل بر آں احکام پیروانِ آں را نصیب گشتہ بود ۔ و ایں ہم نیست کہ دریں ایام ہیچ کس بر احکام اسلام کاربند نیست ۔ چرا کہ دریں زمانہ نیز بعض مردم بر آں معنی اسلام کہ در اذہانِ خود فہمیدہ اند بصدقِ دل عمل می نمایند ۔ چنانچہ خیلے کساں از ایشاں در چلہ ہا آنقدر سختی می کشند ۔ کہ جانِ خود را ہلاک می سازند ۔ اما ہیچ اثرِ منفعتِ ایشان ظاہر نمیگردد ۔ پس صرف یک امر باقیماندہ است کہ آں موجود نیست ۔ و ہماں امر روح و روانِ اصل

اُصول اسلام است یعنی مفہوم اسلام در دلِ مردم مبدل شدہ است۔ وحسب بشخبری مخبرِ صادق علیہ الصلوٰۃ والسلام یوشک ان یاتی علی الناس زمان لا یبقی من الاسلام الا اسمہ ولا یبقی من القراٰن الا رسمہ (مشکوٰۃ کتاب العلم) اکنوں صرف نام اسلام باقیماندہ است۔ ومسلمانان بوجہ بُعدِ زمانہ نبوی مغز وحقیقت اسلام را مبدل ساختہ اند۔ وہیئت موجودہ اسلام در متبعین خود از پیدا کردنِ آں ترقیات وتاثیرات وتبدیلات قاصر است۔ کہ در زمانۂ سابق میکرد۔ درہیئتِ موجودہ خود در دل پیروانِ مذاہب دیگر اثرے پیدا نمی تواند کرد اگرچہ گاہے بطریق شاذ آثار محو شدہ اودل سعید الفطرتے را بجانب صدق خود مائل می سازد۔ مگر بطور یک قاعدہ وقانونے مستمرہ حالا آں تاثیر کہ قبل ازیں دراں موجود بود۔ خمود پذیرفتہ است۔ کلام رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم نیز تصدیقِ ایں معنی میکند۔ کہ فرمودہ است۔ ستفترق اُمتی علی ثلثٍ وسبعین ملۃً کلھم فی النار الا واحدۃ قالوا من ھی یا رسول اللہ (صلی اللہ علیہ وسلم) قال ما انا علیہ واصحابی (مشکوٰۃ باب الاعتصام بحوالہ ترمذی) یعنی زمانے آید۔ کہ امتِ من بر ہفتاد وسہ فرقہ متفرق گردد۔ ازاں میاں بجز یک فرقہ ہمہ در دوزخ روند۔ صحابہ پُرسیدند۔ یارسُول اللہ نشان آں فرقہ چیست۔ فرمود آنانکہ بر روشِ من وصحابۂ من باشند۔ وہمچنیں ارشاد کردہ است۔ خذوا من العلم قبل ان یقبض العلم۔ وقبل ان یرفع العلم قیل یا رسول اللہ کیف یرفع العلم وھذا القراٰن بین اظہرنا فقال ثکلتک امک وھذا الیھود والنصاریٰ بین اظھرھم المصاحف لم یصبحوا یتعلقون بالحروف ماجاءت بہ الانبیاء الا وان ذھاب العلم ان یذھب حملتہ ثلث مرات (کنز العمال جلد ۵ صفحہ ۲۰۸) یعنی

اے مردمان علم را تحصیل بکنید۔ قبل ازاں کہ علم از دنیا برداشتہ شود۔ راوی میگوید عرض کردند یارسول اللہ علم چگونہ برداشتہ شود۔ درحالیکہ قرآن پیش روئے ما باشد فرمود مادرِ تو ترا گم کند۔ آیا نمی بینی۔ کہ پیشِ یہود و نصاریٰ کتبِ ایشان موجود است اما ایشان بتعلیمے کہ انبیاء آوردہ بودند۔ ہیچ تعلق ندارند۔ بشنوید و آگاہ باشید کہ علم از دنیا برفتنِ علما می رود۔ و ایں سخن را سہ بار فرمود۔

ازیں حدیث شریف ظاہر می شود۔ کہ اُمتِ محمدیہ نیز وقتے دریں حالت خطرناک گرفتار گردد۔ کہ علم دین از میانِ مسلمانان برداشتہ شود۔ لیکن از بعض احادیث ایں نیز ہویدا میگردد۔ کہ دراں اوقات یک جماعتے برنگِ صحابہ کرام رنگین باشد۔ و از حدیثِ دیگر معلوم میشود کہ آں جماعت کہ مثلِ صحابہ باشد۔ جماعتِ مسیح موعود است۔ زیراکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است۔ ما نمیدانیم کہ اولین ایں اُمت بہتراند یا آخرین۔ پس مُراد از ما انا علیہ واصحابی جماعتِ مسیح موعود است و سزاوار نیز ہمین است۔ کہ مُراد ازاں جماعتِ مسیح موعود باشد۔ چراکہ ہیچ جماعت بدرجۂ صحابہ نمی رسد۔ مادامیکہ صحبت یافتہ یک مُرسلے نباشد۔

ملخص اینکہ از احادیث مذکورۃ الصدر واضح میگردد۔ کہ چوں علم دین از اُمتِ محمدیہ رفع گردد۔ خدائے تعالیٰ دوبارہ بواسطۂ مسیح موعود آں را قائم فرماید۔ پس برائے مسیح موعود بُودن کسے ناگزیر است۔ کہ اصل تعلیم اسلام را قیام بخشد۔ و علوم صحیحہ قرآن مجید را بیان نماید۔ و اگر چنین نکند۔ مسیح موعود بُودن او محال است۔ و آنکس کہ در آخر زمانۂ پُر فتنہ ما تعلیم اسلام را از خیالاتِ مردم امتیاز دہد و خوبی تعلیم اسلام را بر بنی آدم با دلائل و براہین آشکارا نماید۔ و نمونۂ ما انا علیہ و اصحابی

پیشِ چشمِ مردم وانماید۔ لاریب مسیح موعود ہمان است۔ ونجیر او کسے نیست۔ و چون این امر ثابت شد۔ برائے تنقیدِ دعویٰ مدعی مسیحا بودن این معیار ہم برملا ہویدا شد کہ بانگاہِ غائر بنگریم۔ کہ آیا فی الواقعہ اسلام از سرتا پا درین ایام صورت اصلی ما انا علیہ واصحابی را واگذاشت است یانہ؟ دیگر اینکہ آیا این دعویدار مسیحا بودن در حقیقت اسلام را در شکلِ اصلی ما انا علیہ واصحابی آورد است یانہ؟ تغیر پذیرفتن اسلام و دور شدن او از حقیقتِ خود چنانچہ سابقاً مرقوم شد۔ ہرگز قابلِ انکار نیست۔ زیرا کہ ہیچ عقلمندے نیست کہ برحالتِ مسلمانان نظر کند۔ و باز منکرِ آں باشد۔ و کسے چگونہ ازین امر بدیہی منکر گردد۔ کہ فعل الٰہی آں را در پیش چشم خلائق ثابت کرداست کہ درین وقت مسلمانان از دائرۂ اسلام بیرون افتادہ اند۔ و صورتِ حاضرۂ اسلام کہ مسلمانان را تسلی وطمانینت نمی بخشد۔ خود برحالتِ خود شاہدِ ناطق است کہ صورتِ اسلام درین ایام تغیر قبول کرداست۔ و الحال آں اسلام کہ وقت صحابہ بود۔ نیست ۞

پس اکنوں صرف این سوال باقیماندہ کہ آیا حضرتِ اقدس میرزا غلام احمد اسلام حقیقی را کہ بسبب حسن وجمال خود دلِ دوستان و دشمنان را بسوئے خود مائل میکرد باز در دنیا قیام دادہ است یانے؟ و آں مفاسد را کہ ملایانِ خود غرض و از حق دور افتادگان بطمع حطام دنیوی و تعصب و خیالات در تعلیماتِ پاکیزہ اسلام آمیختہ بودند۔ جدا کردہ است یانے؟

برائے حلِ این مسئلہ چند امثلہ خیلے سہل و آسان پیش جناب الامی آرم۔ کہ از انہا ہویدا گردد۔ کہ مردم صورتِ اسلام را تا چہ درجہ تغیر دادہ بودند کہ حضرت اقدس

صورتِ اصلی آنرا پیش چشم عالم باز جلوہ گر ساختہ است ؂

نقطۂ مرکزی اسلام کہ تمام مسائلِ دین گردِ آن دور می زنند۔ و اصل اُصولِ دین کہ جمیع عقائد و اعمال با وے نسبتِ شاخ و برگ میدارند۔ ایمان باللہ تعالیٰ است و دیگر جملہ عقاید برائے تائید و جملہ اعمال برائے تثبیت این اصل است۔ و از اجزائے ایمان باللہ جزوِ اعظم ایمان بر توحید خداوندی است۔ رسُول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم از آن باز کہ دعوت بدین اسلام آغاز نمودند۔ تا آں زمان کہ مرفوع بر رفیق اعلیٰ شدند داعی حق را لبیکِ اجابت فرمودند۔ اعلان تعلیم لا الٰہ الا اللہ میدادند۔ صعوبتہائے ہر قسم را بر خود برداشت کردند۔ اما از اظہار تعلیمِ توحید باز نماندند۔ حتیٰ کہ چوں وقتِ وصال فرا رسید۔ درآں وقت اگر فکرے کہ در خاطر میداشتند۔ ایں بود۔ کہ تعلیمیکہ بعد قربانیہائے بیشمار قائم شدہ است۔ از صفحۂ عالم حک نشود ؂

اے بادشاہ ذی جاہ! دل یک مُسلمان بیتاب و زہرہ اش ہمہ آب میشود۔ و جگرش پارہ پارہ و ہوش از سرش آوارہ میگردد۔ وقتے کہ در کتبِ احادیث و سیر و تواریخ میخواند۔ کہ آں جانِ جہان و روح روانِ انس و جان علیہ صلوٰۃ اللہ المنان در مرض الموت کہ از شدتِ مرض بدنِ مبارکش از سر تا پا غرقِ عرق می شد۔ و بیماری بر اعصابِ ہمایونِ او اثر خود ظاہر می کرد۔ کرب و درد بدیں خیال بر وجود مسعودش می افزود۔ کہ مبادا مردم بعد از انتقالِ من ایں تعلیمِ توحید را فراموش کنند۔ و در شرک و ضلالت مُبتلا گردند۔ درآں وقتِ صعب رنج و تعبِ نفس خود را فراموش کردہ بود۔ و در فکرِ اُمّت از راست بچپ و از چپ بر راست غلطیدہ میفرمود:۔

لعن اللہ الیہود والنصاریٰ اتخذوا قبور انبیاءھم مساجد (صحیح بخاری باب مرض النبی)

یعنی لعنت کند خدا تعالیٰ بر یہود و نصاریٰ کہ قبور انبیاء خود را سجدہ گاہ ساختہ اند مُراد آں پیغمبر رب العباد از ارشاد نمودن ایں کلمات این بود کہ خبردار اے اُمت من برخلافِ آں تعلیم کہ من عمرِ خود دراں صرف کردہ ام۔ زینہار بعد وفاتِ من قبر مرا نباید کہ بپرستید۔ وسبقِ توحید را کہ از من گرفتہ اید۔ ہرگز فراموش نکنید ؎

ایں کرب و اضطراب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درحالت مرض الموت و ایں محبت توحید پاک و افقۂ الیست۔ خیلے درد افزا۔ کہ ہیچ کدام محب آنحضرت صلعم ازین واقعۂ دردناک اثر پذیر فتہ ہیچ گاہ قریب شرک رفتن نمی توانست ؎

مگر اے بادشاہ والا فرگاہ چشم بکشا و نگاہ فرما کہ درین جزو زمان اکثرے ازاں میان کہ خود را مسلمان شہرت می دہند۔ و آرزو دارند۔ کہ ایشان را مسلمان گفتہ شود۔ علی الاعلان برخلاف فرمان آں سرتاج پیغمبران عمل می کنند یا نہ؟ سیزدہ صد سال قبل ازین کدام مسلمان ایں وہم در دل میداشت۔ کہ روزے علم برداران اسلام بر گورِ مُردگان سجدہا کنند۔ و رو بسوئے مزاراتِ بزرگان خود آوردہ نماز گذارند۔ و انسانان را عالم الغیب انگارند۔ و اہل اللہ را مالک قدرت خداوندی پندارند۔ و از مُردگان مُرادہائے خود طلبند۔ و بر قبور ہدایا و نذور آرند۔ و نسبت پیرانِ خود اعتقاد دارند۔ کہ ایشان ہرچہ خواہند۔ از خدا تعالیٰ بپذیرانند۔ و ایشانرا ہر جا حاضر و ناظر دانند۔ و بنام غیر اللہ قربانی ہا کنند۔ و برتر از ہمہ اینکہ لاف زنند کہ این ہمہ کار کہ می کنیم۔ عین تعلیم رسول کریم است صلی اللہ علیہ وسلم۔ و از مشرق تا بمغرب و از جنوب تا شمال بہر مقامیکہ مسلمانان سکونت میدارند۔ ارتکابِ ایں ہمہ اعمالِ ناشائستہ و افعالِ ناشائستہ را مستحسن میدانند۔ و حصۂ کثیر و جمِ غفیرِ مسلمانان

فعلے ازاں افعال متذکرہ رامرتکب است۔ بحمداللہ کہ سوز و گداز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را خدائے تعالیٰ قبول فرمودہ روضۂ مطہرہ اش را تا این زمان ازین بدعات سیئہ محفوظ ومصئون داشت است۔ مگر برمزاراتِ دیگر بزرگانِ اسلام دریں ایام از بُت خانہائے اہل ہنود ہیچ کمی از رسوم مشرکانہ نمی باشد۔ اگر امروز آنحضرت صلعم تشریف آوردہ می دید۔ ہرگز اینچنین مردم را مسلمان نمی فہمید۔ بلکہ پیروانِ ملتِ مشرکین میدانست ؎

شاید ملایانِ این زمانہ جواب دہند۔ کہ ایں ہمہ خیالاتِ جہال و مردم عوام کالانعام است۔ و علماء و خواص ازیں خیالات و بدعات بیزارند۔ مگر امرحق این است کہ حالتِ قوم بنظرِ اکثر افراد معتبر باشد۔ ہرگاہ حصۂ کثیرِ مسلمانان تابعِ ایں عقاید است۔ لہٰذا فیصلہ برہمیں سخن است۔ کہ امروز حالتِ مسلمانان بلحاظ توحید درمغاکِ حضیض اُفتادہ است۔ وایشاں اصل الاصول اسلام یعنی لا الٰہ الا اللہ را کہ جانِ اسلام است۔ بکلی فراموش کردہ اند۔ علاوہ بریں ایں سخن نیز راست نیست کہ محض عوام الناس قائلِ ایں عقائد اند۔ بلکہ سجادہ نشینان و پیران و صوفی مشربان و مشائخ عظام و علمائے کرام ایں زمانہ با عوام دریں خیالات متفق و متحد اند۔ واگر بعضے بدل متفق نیستند۔ کم از کم حالتِ ایشان نیز آں قدر خراب است۔ کہ طاقت ردّ خیالات عوام در خود نمیدارند۔ وایں نیز علامت ضعف ایمان است۔ بلکہ علامت آں است۔ کہ ایمان از دلہائے شاں محو شدہ است ؎

اگرچہ بعض فرقہائے مسلمانان ادعائے آں می کنند کہ ما از شرک و بدعت تنفر میداریم۔ در روئے خود بجانب این امور نمی آریم۔ بلکہ براں اظہار ناپسندی و نارضامندی

کردہ ایشان را از ارتکاب چنین افعال و اعمال مشرکانہ کہ اسلام را ازاں آسیبے می رسد ممانعت می نمائیم۔ مگر تعجب این است۔ کہ خود ایشان نیز در شرک مبتلا گشتہ اند البتہ ایشان را از دیگران ایں قدر امتیاز حاصل است۔ کہ ہر ولی و نبی را شریک خدا نمیدانند الا حضرت عیسیٰ علیہ السلام را شریک خدا می پندارند۔ و او را بر آسمان زندہ میدانند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را کہ افضل الانبیاء اند۔ زیر زمین مدفون تسلیم می کنند۔ امّا حضرت عیسیٰ علیہ السلام عیاذاً باللہ نزدِ ایشان از مدتِ دو ہزار سال بر آسمان زندہ و پایندہ است۔ و خدا تعالیٰ موت را بدو راہے ندہد۔ حالانکہ در قرآن کریم صاف میخوانند کہ والذین یدعون من دون اللہ لا یخلقون شیئًا وھم یخلقون اموات غیر احیاء وما یشعرون ایان یبعثون (سورہ نحل ع ۲) یعنی آنانکہ ایشان را بجز خدا میخوانند۔ چیزے نیافریدہ اند۔ بلکہ خود مخلوق اند۔ مُردہ اند نہ زندہ۔ و نمیدانند۔ کہ کے مبعوث گردند۔ و باز بچشم خود می بینند۔ کہ عیسائیان حضرت عیسیٰ علیہ السلام را معبودے پنداشتہ اند۔ مگر باایںہمہ خیالِ زندگی عیسیٰ علیہ السلام را از سر بدر نمی کنند و خود را بر این عقیدۂ مشرکانہ موحد می گویند۔ و از خدا و رسول شرم نمیدارند ❊

ہمچنین ایں مردم برخلاف شرک آواز بلند می کنند۔ مگر در دل یقین میدارند کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام مُردگان را زندہ میکرد۔ و محی الاموات بُود۔ بجالیکہ خدا تعالیٰ میفرماید۔ کہ من خود ہم مُردگان را زندہ کردہ باز بدُنیا نفرستم۔ چنانچہ فرمودہ۔ وحرام علیٰ قریۃٍ اھلکنٰھا انھم لا یرجعون (سُورہ انبیاء ع ۷) یعنی آنانکہ وفات یافتہ اند در حقِ شان فیصلہ چنین صادر شدہ است کہ ایشاں در دُنیا واپس نگردند۔ وہمچنین ارشاد کردہ است۔ من ورائھم برزخٌ الیٰ یوم یُبعثون (موٴمنون۔ رکوع ۶)

یعنی کسانے را کہ وفات پیش آمد است۔ در پسِ ایشان حجابے است مانع تا روز قیامت
یعنی قبل از روز قیامت زندہ کردہ نشوند ۔

ایں مردم خود را اہل حدیث میگویند۔ امّا ایں حدیث جامع ترمذی و ابن ماجہ را بیاد
نمی آرند۔ کہ عن جابر قال لقینی رسول اللّٰہ صلی اللّٰہ علیہ وسلم۔ فقال یاجابر مالی
ارٰلک منکسرًا فقلت استشہد ابی وترک عیالًا ودینًا قال افلا ابشرک بما لقی
اللّٰہ بہ اباک قلت بلٰی یارسول اللّٰہ قال ما کلّم اللّٰہ احدًا قط الامن وراء
حجاب واحیا اباک وکلمہ کفاحًا قال یاعبدی تمنّ علیّ اعطک قال یارب تحیینی
فاقتل فیک ثانیۃ قال الرب تبارک وتعالٰی انہ قد سبق منی انھم لا یرجعون
(مشکوٰۃ المصابیح - باب جامع المناقب) یعنی جابر میگوید۔ کہ ملاقات کرد بامن رسول خدا صلعم
وفرمود۔ کہ چہ سبب است۔ کہ من ترا شکستہ حال می بینم۔ عرض کردم کہ والدمن عبداللہ
در غزوہ احد شہید شدہ عیال و قرض گذاشتہ است۔ پس حضرت ارشاد فرمود۔ آیا ترا
بشارت ندہم۔ بہ آں معاملہ کہ حق تعالیٰ با پدر تو سلوک کردہ است۔ گفتم بلے۔
یارسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بفرمائید گفت کلام نہ کردہ است خدا تعالیٰ باکسے ہرگز۔ مگر از پسِ
پردہ۔ و زندہ گردانید پدر ترا و تکلم کرد با او بالمواجہ و گفت اے بندۂ من بخواہ
از من ہر چہ میخواہی من ترا میدہم۔ عرض کرد۔ اے پروردگار من مرا زندہ گرداں
تاکہ در راہِ تو دوبارہ کشتہ شوم۔ خدا تعالیٰ فرمود کہ حکم من جاری شدہ است کہ
مُردگان بدُنیا واپس نمیگردند ۔

ایں مردم نمی اندیشند۔ کہ کارے راکہ خود خدا تعالیٰ درین دُنیا نمی کند۔ وآنچہ
خاصۂ ذاتِ اوست۔ یعنی احیاءِ اموات آں از مسیح علیہ السلام در وجود آمدن چگونہ ممکن بود

ایشان لفظ اُحی الموتیٰ در سورہ آل عمران دیدہ خیلے راہِ غلط رفتہ اند لیکن چوں ہمیں لفظ در شانِ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم وارد شدہ کہ یا ایہا الذین امنوا استجیبوا للہ وللرسول اذا دعاکم لما یحییکم (سورۂ انفال رکوع ۳) یعنی اے مومنان سخن خدا و رسول خدا را قبول کنید۔ ہرگاہ کہ شما را برائے زندہ ساختنِ شما بخواند۔ ایں مردم میخوانند ومیگویند۔ کہ دریں آیت از زندگی مُراد زندگی رُوحانی است۔ نہ زندگی جسمانی۔

پس میگوئیم کہ چوں لفظ احیاء در قرآن مجید در معنیٰ زندہ ساختن رُوحانی نیز مستعمل گشتہ است۔ واین نیز ثابت است۔ کہ مُردگان را زندہ کردن دریں عالم خلاف سُنّت الٰہی ومخالفِ مفہومِ قرآن کریم و فرمان حضرت رسالت پناہی وعقل سلیم است دریں صورت معنیٔ احیاء در حق عیسیٰ علیہ السلام ہمان مُراد باید گرفت کہ مطابق کلام ہم از شائبۂ شرک باشد۔

لیکن از مردمان کہ خود را موحد میگویند اعتقاد می دارند کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام مُردگان را زندہ می ساخت وہمچنین اعتقاد میدارند کہ پرندگان را می آفرید۔ حالانکہ در قرآن کریم می خوانند کہ غیر از خدا ہیچکس چیزے را آفریدن نمی تواند۔ کما قال اللہ تعالیٰ والذین یدعون من دون اللہ لا یخلقون شیئًا وھم یخلقون (سورہ نحل رکوع ۲) یعنی کسانے را کہ بجز خدا تعالیٰ میخوانند۔ ایشان ہیچ چیز را خلق کردن نمی توانند۔ بلکہ ایشان خود آفریدہ شدہ اند۔ ثم قال ام جعلوا للہ شرکاء خلقوا کخلقہ فتشابہ الخلق علیہم قل اللہ خالق کل شیئٍ وھو الواحد القہار (سورہ رعد رکوع ۲) یعنی آیا برائے خدا شریک می سازند آنان را کہ در زعم شان خالق اند۔ آیا چیزے خلق کردہ اند۔ مثل خلق خدا۔ پس نگاہ شان

مخلوقِ خدا و مخلوقِ شرکا رشان متشابہ شدہ است۔ بگوائے رسول خدا تعالیٰ خالقِ کل اشیاء است۔ واو واحد است وہمہ اشیاء در قبضۂ تصرف اوست۔ وایضاً قال انّ الذین تدعون من دون اللہ لن یخلقوا ذبابًا ولو اجتمعوا لہ (سورہ حج ع۱۰) یعنی آں کسانے راکہ شما بجز خدا میخوانید۔ ہرگز یک مگس را آفریدن نمی توانند۔ اگرچہ ہمگنان بجہت آفریدن آں باہم جمع شوند۔ ظاہر است کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام نیز منجملۂ آں کسانے است کہ مردم نصاریٰ ایشاں را بجز خدا تعالیٰ میخوانند۔

الغرض باوجود اینکہ این امر در قرآن مجید در آیاتِ متعددہ بوضاحت تمام عیان است کہ بجز خدائے تعالیٰ ہیچ کس بر آفریدن چیزے قدرت ندارد۔ واگر کسے ایں قدرت میدارد۔ پس ہمانا او معبود است۔

معنی آیۃ انّی اخلق لکم من الطین کھیئۃ الطیر آنچناں می کنند کہ برخلاف قرآن و متضاد تعلیم توحید است۔ و در دل خود نمی اندیشند۔ کہ یک لفظِ لغتِ عرب در خود چندیں معانی مختلفہ میدارد۔ پس در ترجمہ آں معنی را اختیار باید کرد کہ مخالف دیگر نصوص صریحۂ قرآنیہ نباشد۔ و مناسب شانِ انسانی باشد۔ وآں معنی کہ مخالف محکمات قرآنیہ باشد۔ نباید کرد۔ بلکہ آں معنی اختیار کردہ آید۔ کہ مطابق شان خدا وندی بود۔ و باوجود ادعائے موحدیت ملوث بشرک نگردند۔ ایں آں عقائد خطرناک اند کہ دریں زمانہ در مسلمانان چہ در علماء وچہ در جہلاء وچہ سنی وچہ شیعہ چہ مقلد و چہ غیر مقلد سائر و دائر اند۔ و باوجود موجود بودنِ این عقائد باطلہ ہیچ کس نمی تواند گفت۔ کہ مسلمانان بر مضمون لا الٰہ الا اللہ قائم اند۔ بے شک کلمہ لا الٰہ الا اللہ بر زبان جمیع فرقہائے اسلام جاری است۔ امّا بسبب عقائد مذکورہ بالا از مفہوم

ومغز در حقیقت آں ہماں قدر دُور افتادہ اند کہ مُشرکانِ دیگر اقوام۔

پس بنظرِ دفعِ ایں ضلالت حضرت اقدس مسیح موعود علیہ السلام آنچناں تعلیم موحدانہ پیش کرد است۔ کہ قائم کنندہ جلالِ ایزد متعال است۔ و انسان برآں ایمان آوردہ دلش از محبتِ خدا و رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم پُر می گردد۔ واز آتشِ شرک بکلی محفوظ میشود۔ و در توحید مقامے حاصل میکند۔ کہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم برآں فائز گشتہ بودند ؎

حضرت اقدسؑ انار اللہ بُرہانہ ایں عقائدِ فاسدہ را بدلائل صحیحہ شرعیہ باطل ثابت کردہ تعلیم داد است۔ کہ خدا یکے است۔ از قبرے یا صاحب قبرے یا از پیرے یا از فقیرے مُراد طلبیدن یا بر قبور ہدایا و نذور آوردن یا پیشِ کسے سجدہ بُردن یا بر پائے کسے در افتادن زندہ باشد یا مُردہ یا کسے را مالکِ قدرتش دانستن یا عالم الغیب خیال کردن نبی باشد یا ولی۔ یا بغیر خدا برنام کسے جانورے را ذبح کردن یا بنام کسے نذر و نیاز دادن یا چیزے را برائے خوشنودی کسے صدقہ دادن یا نسبتِ کسے گمان بُردن کہ ہرچہ خواہد۔ خداتعالی بپاس خاطر او بر منظور کردن مجبور می گردد۔ ہمہ شرک والحاد است۔ و مومن را ازاں خیلے اجتناب باید کرد ؎

ہمچنین حضرتِ اقدسؑ ایں امر را بہ اثبات رسانیدہ است کہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام مثلِ انبیائے دیگر وفات یافتہ زیرِ زمین مدفون است۔ و مانند دیگر رسولان مردگانِ رُوحانیت را زندہ می ساخت۔ امّا درنفسِ او تاثیر زندہ کردنِ مُردگانِ جسمانی و جان بخشیدنِ بے جانان ہرگز نبود۔ و ہیچ کسے را باذن اللہ و بلا اذن اللہ حیاتِ جسمانی دوبارہ نہ دادہ است۔ چراکہ قادر علی الاطلاق صفاتِ ذاتیہ مخصوصۂ خود را

بہ ہیچ بندۂ عطا نفرمودہ است۔ وکلامِ او تعالیٰ بالصراحت مخالفِ امکانِ تحقق ایں صفات در مسیح یا در احدے دیگر است۔ وکسانیکہ شرک را اشاعت دادن شعارِ خود ساختہ اند۔ ہمچنیں سخنانِ بے حقیقت می تراشند۔ کہ خدا تعالیٰ صفتِ خالقیتِ خود را بفلاں نبی یا ولی بخشیدہ است۔ وطاقت خود را بدو ارزانی داشتہ۔ ونیز گویند کہ آں معبود شاں از حق تعالیٰ جُدا گشتہ بر عالمے جُداگانہ حکومت می راند ؞

پس حضرت مسیح موعودؑ بہ تعلیمے کہ مطابقِ قرآن حکیم وحدیث رسُول کریم وموافق عقل سلیم است۔ ظلمتِ شرک را کہ ظلمِ عظیم است۔ از صفحۂ عقایدِ خلقِ کثیر زدودہ و بکلی از طبائع خلائق حک نمودہ۔ ومُسلمانان را آں راہ راست کہ از مدّتِ مدید گم کردہ بُودند۔ وانمودہ است۔ وبہ ایں طور کارے را بہ انجام رسانیدست کہ بذمۂ مسیح در بعثتِ ثانی او معیّن ومقرّر شدہ بُود ؞

بعد از ایمان باللہ۔ رکن دوم از ارکانِ اسلام ایمان بالملائکہ است۔ کہ مُسلمانان آں را از سرتا پا مسخ نمودہ بُودند۔ چنانچہ بعض مردم را ایں عقیدہ بود کہ از ملائکہ گاہے گناہے صادر ہم میشود۔ وگاہے ایشان بر افعال الٰہی اعتراض ہم وارد میکنند۔ چنانچہ در واقعۂ خلق آدم اعتراض ملائکہ را بہ ایں صورت پیش می کنند۔ کہ گویا رو بروئے حق تعالیٰ بر سرِ پا ایستادہ بر منشار و حکم او اعتراض می آرند۔ حالانکہ مقولۂ شاں ایں است۔ نحن نسبح بحمدک ونقدس لک یعنی ما ہرگز قدرت نداریم کہ بر احکام وافعال الٰہی حرف گیری ونکتہ چینی کنیم ؞

ہمچنیں قصۂ ہاروت وماروت را آنچناں دلخراش بیان می کنند۔ کہ از شُنیدن آں حیرت دست میدہد کہ حق تعالیٰ دو فرشتگان را بہ لباسِ انسان بدُنیا فرستاد۔

و ہر دو برزنے فاحشہ شیدا گشتند ۔ و بہ آخر بپاداشِ اعمالِ زشتِ خود در چاہے سرنگون آویختہ شدہ اند ۔ نعوذ باللہ من ہذہ الھفوات والخرافات ؎

وہمچنین ایں قصہ را وضع کردہ اند ۔ کہ ابلیس معلم ملائکہ و استاذ ملاء اعلیٰ بود ۔ و فرشتگان را درس میداد ۔ و بعضے بہ نسبتِ ملائکہ عقیدہ میدارند ۔ کہ گویا آنہا مثل انسان جسم مادی میدارند ۔ و ازیں سو بہ آں سو حرکت می کنند و مثلِ مردم میدوند ۔ عزرائیل گاہے برائے قبض کردن جانِ کسے بہ مشرق می رود و گاہے بہ مغرب می رسد ۔ و برخلافِ ایشان بعضے از وجودِ ملائکہ انکار میدارند و وجودِ شان وہمی می پندارند و تشریح آیاتِ قرآنی بدیں طور می کنند کہ ملائکہ مراد از قوتہائے الٰہی است ۔ و بہ این درجہ دلیر شدہ اند کہ علی الاعلان برخلافِ احادیث و قرآن سخنانِ ناشائستہ بر زبان جاری می کنند و میگویند ؎

زجبریلِ امین و روحی قرآنے نمیخواہم ۔ ہمہ گفتارِ محبوب است قرآنے کہ من دارم

بلکہ بر وجود ملائکہ نیز اعتراض می آرند ۔ و وجود ایشان را برخلافِ قدرتِ خداوندی می انگارند ۔

حضرتِ آفریدگار تعالیٰ شانہٗ بہ فضلِ خود حضرت مسیح موعودؑ را بعثت عطا فرمود کہ این اعتقادات خلافِ منشاء اسلام را ردّ نمود ۔ و اعتقاداتِ صحیحہ را اشاعت داد ۔ و از ذات ملائکہ اعتراضات مندفع ساخت ۔ و بدلائل قاطعہ و حجج ساطعہ ثابت کرد ۔ کہ ملائکہ ہرگز بر افعال الٰہی اعتراض نہ کردہ اند و نمی کنند ۔ و نہ مرتکب گناہے گشتہ اند ۔ و نمیگردند ۔ و در شانِ ارفع ایشان ایزد منان فرمودہ است کہ لا یعصون اللہ ما امرھم و یفعلون ما یؤمرون (سورہ تحریم ۱۴) یعنی ملائکہ

خلاف ورزی حکم الٰہی نمی کنند۔ وہرچہ بدیشان حکم دادہ می شود۔ بجائے می آرند۔ پس آں صنف مخلوق کہ حق تعالیٰ ایشاں را باطاقت ہائے اطاعت و فرمانبرداری مجبول نمودہ است۔ چگونہ در ارتکاب جرائم و معاصی و در عشق زنان فاحشہ ملوث گشتن ازیشان ممکن است۔ وچہ طور خدا را فراموش ساختہ در ملاہی ومناہی اُفتادہ مبتلا بعذاب آلٰہی بُودن ازیشان صورت امکان دارد۔ واگر ایشان مُبتلائے گناہان میتوانند شد۔ پس چگونہ حق تعالیٰ مردم را تکلیفِ ایمان آوردن برایشان دادہ است۔ زیرا کہ معنیٔ ایمان آوردن غیر ازین نیست۔ کہ بہرچہ ایمان آرید سخن اورا پذیرا کنید۔ وبراں عمل نمائید۔ امّا بنی آدم را براں صنف مخلوقات کہ صدورِ عصیان از ذوات ایشان ممکن است حکم ایمان دادن ایں معنی دارد۔ تا خود را بورطۂ ہلاکت نفگند۔

نیز حضرت اقدس اثبات فرمود است۔ کہ ملائکہ وجود روحانی دارند۔ از جائے بجائے دیگر نقل وحرکت نمی کنند۔ ونہ مثل مردم می دوند۔ بلکہ چنانکہ آفتاب بجائے خود ماندہ روشنی خود بدیگر جامی رساند۔ ایشان نیز برمقام خود بودہ احکام خدا رابجامی آرند۔ وبہ معونت طاقتہائے کہ بذمۂ آنہا اطاعتِ آلٰہ کردہ شدہ است ہمہ کارہا می کنند۔

ونیز ایں خیالِ باطل را ہم ردّ فرمود۔ کہ ابلیس اُستاد ملائکہ یا جلیسِ ایشاں بود۔ زیراکہ او یک روحے خبیث بُود۔ کما قال اللہ تبارک وتعالیٰ وکان من الکافرین (بقرہ ع ۴) یعنی دلِ او از ابتدا منکر بود۔

وحضرت اقدس ایں خیال غلط را نیز از میان برداشت۔ کہ وجود ملائکہ وہمی است باطاقتہائے چند را ملائکہ میخوانند۔ بربنائے مشاہدہ وتجربۂ خود وجود ملائکہ را اثبات نمودہ

وجہالتِ منکرانِ وجود ملائکہ را ظاہر فرمود۔ زیرا کہ اولاً ایشان خود تسلیم می کنند۔ کہ خدائے تعالیٰ برائے مددِ چشمانِ سر آفتاب و انوارِ دیگر را آفریدہ است۔ و حسِ بصر را رویتِ اشیاء بغیر وجود آفتاب یا نور دیگر متعذر است۔ وہمچنین حسِ سمع بجہت حصول آواز محتاج ہوا است۔ تا ہوا آواز را بگوش نہ رساند حسِ سمع را ادراک اصوات متعسر است۔ و باوجود ایں امداد و وسائط ہیچ حرفے بر قدرتِ تامہ الٰہی نمی آید اما دربارۂ امور روحانیہ میگویند۔ کہ اگر بجہتِ سرانجام دادنِ آنہا وسائط و وسائل را آفریدہ است۔ پس بر قادر بودنش حرف می آید۔ حضرتِ اقدس ازیں عقیدۂ ایشاں ہم بر ایشان الزام قائم کردہ و بہ اقرار خود ایشان ایشان را ماخوذ ساخت است۔ و بالتشریح و بالتصریح باز نمودہ کہ آفریدگار تعالیٰ شانہ وسائط را برائے این غرض پیدا نہ کردہ کہ خود احکامِ خود را با بندگان رسانیدن برا و دشوار است بلکہ بدیں غرض وسائط را مخلوق فرمودہ است کہ بندہ بغیر آن وسائط بر شنیدنِ کلام خدا قدرت ندارد۔ وانسان در شنیدن کلام خدا محتاج آں وسائط و وسائل است۔ بلکہ آنہمہ وسائط در سائر ترقیات روحانی و جسمانی ممد و معاون بنی نوع انسانی است ؂

الغرض حضرتِ اقدس آں خرابیہا را کہ در خیال مردم نسبت رکن دوم اسلام پیدا شدہ بود۔ با دلائل قویہ اصلاح فرمود۔ و وجود ملائکہ را بہ آں صورت زیبا پیش مسلمانان وانمود۔ کہ خدا و رسول فرمودہ بود۔

رکن سوم اسلام ایمان بکتب منزلہ من السماء است دربارۂ ایں رکن رکین ہم در ایمان مسلمانان تزلزل افتادہ بود۔ نسبت جمیع کتب سماویہ عموماً و نسبت مصحفِ مجید خصوصاً

خیالات عجیبہ میداشتند۔ فی الحقیقت در اسلام بلحاظِ ایمان آوردن قرآن کریم اصل الاصول است۔ در کتب سابقہ تکلیفِ ایمان علی سبیل الاجمال بنا بر اصل وقل اٰمنت بما انزل اللہ من کتاب است۔ ورنہ آنہا نہ دریں زمانہ موجود اند ونہ درصورت موجود بودن معمول بہ مسلمانان ہستند ؂

عقاید یکہ مسلمانان نسبت قرآن کریم میدارند۔ آں را دیدہ حیرتے دست میدہد کہ انسان را از ہوش می برد۔ وایں حیرت محض ازیں وجہ است کہ ما بر مسیح موعودؑ ایمان آوردہ بر اصل حقیقت اطلاع یافتہ ایم۔ ورنہ ما نیز مثل دیگراں دریں اعتقاد غلط مبتلا می بودیم ؂

یک گروہ مسلمانان را خیال است کہ قرآن مجید عملاً بعد از وفات نبی کریمؐ معاً از دُنیا برداشتہ شدہ وحصہ کثیر آں نعوذ باللہ از دُنیا مفقود گشتہ۔ وآنچہ بین ایدی الناس موجود است۔ نزد بعضے آں نیز از تصرفات انسانی محفوظ نیست۔ و بعضے ایں خیال را اگرچہ بسختی ردّ می کُنند۔ وایں عقیدہ را کفر قرار می دہند۔ اما خود نیز ہمچو قسم بسے عقاید بس خطرناک پیش می کنند۔ کہ قرآن کریم اگرچہ جملہ در بین الدفتین موجود است مگر بعض حصّۂ او منسوخ شدہ است۔ وذریعۂ منسوخ بودنش ایں قرار می دہند۔ کہ بسا آیات کریمۂ اش مخالفِ آیات دیگر است۔ لہذا یکے ازاں ناسخ و دیگرے منسوخ است۔ نتیجۂ ایں قول شاں ایں برآمد کہ مثلاً کسے را در بعض آیات اختلاف بنظر آید و دیگرے را در بعض دیگر۔ پس ایں کس ازیں آیات بعض را منسوخ قرار داد۔ وآں کس از آنہا بعض دیگر را۔ ازیں طریق بقرآن محض ہمیں نقصان نرسید است کہ از قرآن حصۂ معتدبہ منسوخ قرار دادہ شدہ است۔ بلکہ ایں اثر خطرناک نیز بوقوع رسیدہ است

کہ در طبائع بعض مردم ایں خلجان پیدا گردیدہ کہ چوں از قرآن مجید بعض آیات منسوخ العمل است۔ و خدا و رسول تعیین نفرمود است۔ کہ کدام آیہ منسوخ و کدام منسوخ نیست پس بریں کتاب چگونہ اعتبار و اعتماد تواں کرد۔ ہر کسے کہ حصۂ از قرآن کریم از بہر خود پسندید۔ آنکس آں حصہ را اصل قرار دادہ دیگر حصہ اش را منسوخ شمرد۔

و دیگر عقیدۂ خطرناک کہ متعلق کتب سماویہ علی الخصوص فرقان حمید پیدا شدہ است این کہ معاذ اللہ ایں کلام پاک ہم از دست بُرد شیطان محفوظ نماندہ است۔ چنانچہ گفتہ می شود۔ کہ شیطان در بعض احیان در الھام و وحی الٰہی دخل داد است۔ واز آیہ کریمہ وما ارسلنا من قبلک من رسولٍ ولا نبیٍّ الا اذا تمنّیٰ القی الشیطان فی امنیّتہٖ۔ ایں نتیجہ برآوردہ می شود۔ کہ در وقتِ نزول وحی و الہام بر ہر پیغمبرے شیطان دخل و تصرفِ خود پیدا کردہ است۔ و در آں وحی از جانبِ خود لفظے یا فقرۂ را اضافہ نمود است۔ کہ آں فقرہ از وحی الٰہی نبود است۔ و محض بر بیانِ ایں عقیدہ اکتفا نا کردہ اند۔ بلکہ ایں ہم میگویند۔ کہ بارے رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم سورۂ نجم را میخواند۔ چوں بہ آیہ افرایتم اللّٰت والعزّیٰ ومنوٰۃ الثالثۃ الاخریٰ رسید شیطان بر زبانِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایں کلمات را رواں ساخت۔ تلک الغرانیق العلیٰ وان شفاعتھن لترتجیٰ۔ یعنی ایں بُتان کہ مثلِ زنانِ حسین گردن دراز ہستند۔ بشفاعتِ ایشان امیدوار تواں بود۔ چوں کفار ایں الفاظ را از زبان مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شنیدند۔ ہمہ بسجدہ در افتادند۔ بعد ازاں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را معلوم شد۔ کہ ایں الفاظ از تصرف شیطان بر زبانش جاری شدہ بُود۔ خیلے افسوس خورد۔ نعوذ باللہ من ذلک

ہر چند بعض علماء ایں افسانہ را سراسر خلافِ واقعہ و ناقابلِ برداشتِ یک مومن صحیح الاعتقاد پنداشتہ اند۔ مگر داستانیکہ ایشاں برائے تسلی خاطر خود وضع ساختہ اند آں نیز حیرت افزا است۔ وآں این است کہ میگویند۔ کہ شیطان ایں فقرات را بر زبانِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہ جاری نساختہ بود۔ بلکہ مشابہ آواز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آواز برآوردہ مردم را در غلط فہمی انداختہ بود۔ چراکہ از استماعِ ایں کلمات بفہم سامعین ایں خیال پیدا شد۔ کہ ایں کلمات را آنحضرت صلعم فرمودہ است۔ الغرض آں بے اعتباری راکہ از شنیدنِ ایں کلمات متعلق آیاتِ قرآن پیدا میشود۔ بدیں طور دور می کنند۔ کہ خدا تعالیٰ می فرماید:۔ فینسخ اللہ ما یلقی الشیطان ثم یحکم اللہ ایٰتہٖ واللہ علیم حکیم۔ یعنی خدا تعالیٰ آمیزش شیطانی را دور ساختہ آیاتِ خود را قائم میکند۔ واو تعالیٰ دانندہ تر و صاحبِ حکمت است ٭

لیکن ازیں جواب کسے را ہیچ تسلی دست نمی دہد۔ زیراکہ اگر شیطان در کلام الٰہی تصرف میتواند نمود۔ پس چہ ثبوت است۔ برانیکہ آیہ ینسخ اللہ ہم از القاءِ شیطان نیست۔ وشاید کہ شیطان برائے مطمئن ساختن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایں کلمات را گفتہ باشد کہ ہر کلامیکہ از جانبِ شیطان می باشد آں را محو و نسخ کردہ میشود تا بقیہ آں کلام شیطانی کہ از نسخ و محو محفوظ ماند آنرا کلام الٰہی خیال کنند ٭

بعض مردم قرآن کریم را چنداں ساقط الاعتبار و بیقدر قرار دادہ اند کہ بعض احکام صریح و صاف آں را تابع احادیثِ ضعیفہ بلکہ موضوعہ ساختہ اند۔ و بہ بہانۂ اتباعِ سُنّت کلام خدائے عز و جل را تابعِ خیالاتِ بعض مردم ہوا پرست و بدسیرت

گردانیده اند۔ پس اگر قرآن کریم نعرہ زناں ببانگِ بلند ہم امرے را ردّ کردہ باشد
امّا در کدام حدیث (اگرچہ آں حدیث ضعیف ترین باشد) آں امر مذکور باشد دریں
صورت ہم حدیث را بر قرآن کریم مقدم داشتہ مثبتِ آں امر می شوند۔ و اگر قرآن کریم
اثبات امرے فرمودہ باشد ولیکن در حدیثے آں امر را رد کردہ شدہ باشد وحی
آلٰہی را پسِ پشت می اندازند وبیان حدیث را ہرچند کہ ضعیف باشد۔ صحیح می پندارند۔

وبعض گستاخاں با کلامِ آلٰہی ایں سلوک می ورزند کہ آنرا خیال رسول کریم صلعم
قرار می دہند واز کلامِ خدا بودنش انکار می کنند اگرچہ بازبان اقرار میدارند کہ ایں
کلام خدا است مگر تشریحِ آں بدیں گونہ می نمایند کہ در دلِ صافی آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم خیالاتیکہ بر میخاستند چوں آں خیالات بتائید خدا تعالیٰ می بودند
بدیں لحاظ آنرا کلام خدا گفتن مضائقہ ندارد۔ ورنہ در حقیقت الفاظ آں ساختہ و
پرداختہ رسول کریمؐ اند۔ ومیگویند کہ ازانجا کہ الفاظ محتاج بہ لب و زبان می باشند و
ذاتِ حق تعالیٰ ازیں پاک است۔ بنا برٓ علیہ کلام او سبحانہ در الفاظ نازل نتواں شد
نعوذ باللہ من ذٰلک ٭

وبعضے از اہنا بکلام اللہ ایں سلوک روا داشتہ بلکہ فیصلہ دادہ اند کہ قرآن مجید
را ترجمہ نباید کرد۔ وبہ ایں طور ذرائع رسانیدن کلام آلٰہی را بہ عوام بند می سازند۔ و
مخلوق را از فہم کلام خدا باز میدارند وبہ ایں روش ذمہ وار اشاعتِ الحاد و
بیدینی گشتہ اند ٭

وبعضے با قرآنِ مجید ایں سلوک مرعی داشتہ اند کہ میگویند کہ قرآن کریم یک کتابے است
مجمل کہ بعض امور ضروریہ در وے بہ اشارات بیان کردہ شدہ است لیکن ہیچ مسئلہ

ازاں ثابت کردن ممکن نیست ❖

وبعضے با مصحفِ مجید بدیں نوع سلوک نمودہ اند کہ قرآن کریم از سرتا پا بہ تقدیم وتاخیر مملو است وتا وقتیکہ در الفاظ وآیات تقدیم وتاخیر نہ کردہ شود مقصدِ صحیح ازاں بفہم نمی رسد۔

وبعضے قرآن کریم را ریشخند مجالس ساختہ اند کہ آں قصص وحکایات را کہ عقلِ سلیم باور نمیکند وفطرتِ انسانی ازاں نفرتے دارد جملگی بقرآن کریم باز بستہ اند وازاں قصص ومضامین کہ متعلق قرآن کریم بیان می کنند مضمونے یا قصۂ یافتہ شود یا نشود وباوجود آنکہ الفاظ قرآن کریم خلافِ آں بیان بفرماید۔ باز ہم مضمون را تابع قصص اسرائیلیاں می کنند۔ وآں قصص را تفسیر کلام الٰہی قرار میدہند۔ واز منسوب کردنِ آنہا بہ بزرگانِ پیشین ہم باکے ندارند ❖

وبعضے ازیں خرافات تجاوز کردہ با مصحفِ ربانی ایں سلوک می کنند کہ میگویند۔ آیات کتاب اللہ ترتیب ندارد۔ وقرآن کریم جملہ نا مربوط است۔ کہ بدون ہیچ ترتیبے ربطے واقعات مختلفہ ومتفرقہ را درآں بیان کردہ شدہ است۔ گویا نزدِ ایشاں قرآن کریم سخنِ شخصے است کہ دیوانہ وار حرفِ نامربوط می زند۔ وسخنہائے بے ترتیب بیان میکند۔ الغرض بزعم ایشان قرآن مجید نہ حاویِ مضمون خاص است ونہ ترتیب خاص را ملحوظ نظر دارد۔ تعالیٰ عما یصفون ❖

دریں جزوِ زمان بعضے بلکہ جمیع اہل اسلام نسبتِ وحی الٰہی وکلام کبریائی ظلمے تجویز کردہ اند۔ کہ میگویند۔ قبل ازیں کلام الٰہی نازل کردہ می شُد اما اکنوں نازل شدنِ او ممکن نیست۔ گویا حالا صفتِ او تعالیٰ معطل گشتہ است۔ اکنوں می بینند ومی شنود

مگر کلام نمیکند (نعوذ باللہ من ذالک)

الحاصل ہر کسے بجائے خود تا توانست سعیِ خود در پارہ پارہ کردن کلام الٰہی جل آوردہ است۔ و حُسن وجمالِ فرقان حمید از چشم مردم پنہان نمودن روا داشت است و نام اینچنین سعی ہا را خدمتِ قرآن گذاشت است۔ و الحال نتیجۂ ایں کوشش ہا و سعی ہا ایں حاصل شدہ کہ خیلے ابنائے آدم را از قرآن کریم تنفر پیدا گردیدہ و اثر و تعظیم آں از دلہا بدر رفت است ۔

اے پادشاہ والا جاہ! حضرت مسیح موعودؑ بعثت یافت و ایں جملہ عیوب را دور ساخت و بدلائل حقہ ثابت کرد کہ قرآن کریم آخرین ہدایتہاست از ہدایتہائے حق جل و علا و واضح فرمود کہ قرآن حمید از نسخ محفوظ است و ہرچہ بین الدفتین است قابلِ عمل مسلمانان است و ہیچ حکمش مخالف حکم دیگر نیست کہ قابل نسخ پنداشتہ شود۔ ہر کہ درآں اختلاف می بیند قصورِ فہم اوست و از بے علمی خود آنرا بجانب قرآن کریم و ذکرِ حکیم منسوب میکند۔ ہرگز تغیر درآں راہ نیافتہ است ہر لفظش و ہر حرفش ہمچنان بحالِ خود است کہ بر رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم نازل شدہ بود محض ہمیں نیست کہ درآں ہیچ تغیرے واقع نشدہ بلکہ در مضامین آں تصرف بکار بردن یا لفظے را تقدیم و تاخیر دادن یا حرفے را دراں افزودن یا آیتے را ازاں خارج نمودن ہرگز صورتِ امکان ندارد۔ زیرا کہ حافظِ حقیقی حفاظتش را بذمہ خود گرفتہ آنچناں سامان حفاظت بہم رسانیدہ است کہ بعضے ازاں رُوحانی است و بعضے جسمانی تا از دستبردِ انسانی در حفظ و امان باشد۔ دراں نسخ قرار دادن ہم غلط است۔ و دراں تغیرے و تبدیلے فہمیدن خواہ اقل باکون باشد ہم بردے تہمت است ما محفوظ است و ہموارہ محفوظ خواہد ماند۔ و ایں سخن کہ پارۂ از قرآن کریم از دُنیا برداشتہ شدہ است۔ برخدا تعالیٰ الزام قائم کردن است۔ و معنی اش غیر ازیں

چیزے دیگر نیست۔ کہ آں بازپسین ہدایت و آخرین کتاب کہ ہادیٔ مطلق بجہت اصلاحِ کل عالم نازل کرداست۔ یک روز آں خدمت را کہ بجہت آں نازل کردہ شدہ بُود بجا نیاورد۔ و معنی تسلیم کردن تغیر در قرآن کریم این است۔ کہ برائے دوام این کتابِ خدا ساقط الاعتبار گشت۔ و اگر تغیر در کلام اللہ راہ یافتے۔ لاجرم برائے ہدایتِ دُنیا شارعے دیگر و شریعتے جدیدہ نازل شدے تا اہل عالم بدون ناموس کامل نمانند۔

الغرض بدیں نسق حضرت مسیح موعودؑ ثابت نمود۔ کہ قرآن مجید جملۃً و کلاً از تصرف و مس شیطانی پاک است۔ و ہرگز شیطان را در کلام الٰہی دخل دادن ممکن نیست ہمچنیں دخل و تصرفِ شیطان بر زبانِ نبی صورت نمی بندد۔ و نہ التباسِ آوازِ شیطان بہ آوازِ پیغمبر ممکن است ؁

و بربنائے تجربۂ خود وانمود کہ چوں من کہ غلام متبع رسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم ہستم کلامیکہ برمن نازل میشود از ہر شک و شبہ مُبرامی باشد۔ پس چگونہ صورتِ امکان دارد کہ آں کلامِ خداوندی کہ بر سید المرسلینؐ نازل می شد علی الخصوص فرقانِ حمید کہ الی الابد قانونِ ہدایت است اثرِ تصرفِ شیطان را گو برائے آنے باشد بازمانے قبول میکرد ؁

حضرتِ اقدس مُسلمانان را تعلیم داد کہ قرآن کریم کلام الٰہی است بالیقین و خدا تعالیٰ خود وعدہ فرمودہ کہ من محافظِ کلامِ خود ہستم۔ و ایفائے آں وعدہ در رنگے انجاز فرمودہ کہ دشمنان و مخالفانِ قرآن نیز اعتراف بکمالِ حفاظتِ او میدارند۔ پس بمقابلۂ قرآن کریم حدیث را مقدم داشتن سراسر گستاخی است۔ بلکہ عمداً قرآن کریم را رد نمودن است۔ حدیث ہرگز مخالفِ قرآن مجید نیست زیراکہ رسُول خدا صلی اللہ علیہ وسلم مخالفِ کلامِ خدا

ہرگز نہ گفت است۔ و تدوینِ حدیث آنچنان ہرگز محفوظ نیست۔ چنانچہ تدوین قرآن کریم محفوظ است۔ لہذا قرآن کریم را تابع حدیث ساختن سراسر تحکم است۔ بلکہ حدیث را ماتحت قرآن کریم باید داشت۔ واگر بالفرض در ہر دو مطابقت نباشد۔ پس حدیث را کہ متغیر شدنش از دست بُرد تصرفِ انسانی عمداً یا سہواً امکان دارد ترک باید داد ؛

ونیز در جواب آنانکہ میگویند۔ جملہ علوم دین ما را از احادیث حاصل شدہ فرمودند کہ علاوہ از قرآن و حدیث یک اصلِ دیگر ہم است۔ وآں سنت است۔ یعنی تعاملِ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم آنچہ خود بداں عمل فرمودہ و بعمل خود آنرا بصحابہ تعلیم نمودہ وصحابہ بغیر واسطہ کسے بچشم خود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را براں عمل پیرا دیدہ وآں روش را از حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرا گرفتہ و باز خود ایشاں براں کاربند شدہ اند۔ و برائے آں حاجتِ کدام حدیث قولی نیست۔ حتیٰ کہ ملیونہا مسلمانان را ملیونہا مسلمانان براں اعمال نبویہ عامل دیدہ از ایشاں آموختہ اند۔ واز ایشاں پسینیاں آموختہ اند از پسینیاں پس پسینیاں وہلم جرا الیٰ یومنا ہذا ایں سنتِ سنیہ گاہے مخالفِ قرآن کریم نمی تواند شد۔ البتہ احادیث کہ آں روایاتِ زبانی ست آں گاہے مخالفِ قرآن کریم ہم می باشد۔ و در آں شکوک و شبہات را گنجائش می باشد۔ پس آں چوں مخالفِ قرآن کریم باشد لائق پذیرفتن نیست در صورتِ موافقِ قرآن بودن بالراس والعین قبول باید کرد۔ زیرا کہ از قبیل شہادت تاریخی است۔ وشہادات تاریخیہ را بلا دلیل وبرہانِ قوی و بدون وجہ موجہ رد کردن بسیار حصہ صداقتہا را از دست دادن است ؛

ونیز حضرت اقدس لغویت ایں خیال را ثابت فرمود است کہ قرآن کریم الفاظ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است۔ وثابت کردہ است کہ فرقان مجید لفظاً کلام

حضرتِ بیچون ست۔ حضرت رسُول اکرم محض رسانندۂ وحی آلٰہی بُود۔ نہ واضع الفاظ و معانی او۔ وایں وسوسہ ہرگز صحیح نیست۔ کہ کلام محتاج لب وزبان وحروف و الحان می باشد وخدا تعالیٰ ازلب و زبان وصوت والحان پاک است۔ زیراکہ ایں قیاس مع الفارق ست۔ ہرگاہ ذاتِ بیچون لیس کمثلہٖ شیءٌ است پس نسبتِ ذاتِ اوتعالیٰ فیصلہ نمودن بہ اندازۂ طاقتہائے انسانی جائز نیست۔ اگر کلام بے لب وزبان صورت نہ پذیرد پس باید کہ ہیچ کارے وہیچ چیزے بغیر وسیلۂ دست مادی کہ مرکب است از استخوان و پوست وگوشت واعصاب ساختہ نشود۔ لہذا بریں قیاس بعقیدہ شان اوتعالیٰ خالق ہم نباید کہ باشد۔ وچوں خدا تعالیٰ ایں ہمہ کائنات را بغیر دست ہائے مادی آفریدہ است۔ بہمیں طریق بغیر لب وزبان مادی بایک بندۂ خود نسبتِ مرضیاتِ خود بذریعۂ الفاظ تکلم می کند۔ وبر بنائے تجربات خود حضرتِ اقدسؑ وانمود کہ ایں وہم محض است کہ نابلدان شاہراہ الہام را پیش آمد است۔ ورنہ بارہا اللہ تعالیٰ خود بہ الفاظ بامن تکلم فرمودہ است۔ وچوں بامن در الفاظ کلام میکند۔ پس با رسُول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کہ سید ولد آدم است واز ہمہ مقربین درگاہ الٰہی در مدارج بالاتر است۔ چگونہ کلام بہ الفاظ خود نہ کردہ است ازاں کس کدام جاہل تر ست۔ کہ باوجود جہالت ونادانی خود دراں امر دخل میدہد کہ از حد علمش خیلے بالاتر است۔ ونادان بودہ پردۂ رازہائے خدا تعالیٰ را بعقل خود کشادن ہوس می نماید ۔

وہمچنین حضرت ایشان بطلانِ ایں خیال نیز بہ پایۂ ثبوت رسانیدہ اند کہ کلام خدا را درزبانِ دیگر ترجمہ کردن ناممکن است۔ زیراکہ اگر مفہوم قرآن را تا بہ خلق رسانیدہ

نشوو ایشاں از حلال و حرام و مایجوز و مالایجوز چگونہ آگاہ گردند و بغیر آگاہی از محرمات و منہیات چہ طور باز مانند۔ و بر حسن و خوبی قرآن چساں اطلاع بہم رسانند۔ لاریب بغیر متنِ قرآن ترجمہ را علیحدہ اشاعت دادن مثل تراجم تورات و انجیل یک جرم است چراکہ ازیں فعل مردم را از الفاظ و متنِ قرآن بُعدے پیدا آید۔ و ممکن کہ در حالتِ ترجمہ در ترجمہ روزے اصل حقیقت قرآن را از دست دہند۔ اما برائے مردمانے کہ عربی نمیدانند ترجمۂ قرآن اگر تحت متنِ قرآن باشد نعمتے عظیم است۔ و ایں از بس ضروری ست۔ بلکہ لابد است۔ کہ زبان عربی را در مردم چنداں رواج دادہ آید۔ کہ مردم قرآن کریم را در اصل زبان فہمیدہ برکاتِ معانی آں حاصل نمایند کہ از تراجم مُیسّر آمدن مشکل است۔ و لازم است کہ ہر کہ و مہ کم از کم ترجمہ آنقدر پارۂ کلامِ مجید را بیاموزد کہ او را در نماز خواندن لابدی است ❖

و نیز حضرت اقدسؑ ایں خیال را کہ قرآن کریم یک کتابے است مجمل و در آں صرف چند اُمور دین در پیرایہ اشارات بیان کردہ شدہ است۔ بدلائل قاطعہ ردّ فرمودست و ثابت کرد است۔ کہ مثلِ قرآن مجید دیگر کتابے جامع و مانع در چار دانگ عالم یافتہ نمی شود۔ و ایں کوتاہ نظریِ مردم است۔ کہ بروے غور و تدبّر نمی کنند۔ و آں طہارت حاصل نہ کردہ اند۔ کہ بدون آں القائے مطالب او بر دل مردم نمی شود۔ چراکہ حق تعالیٰ فرمودہ است۔ لا یمسّہ الا المطہرون۔ پس کوتاہی فہم خود را بہ جانب حضرت قرآن نسبت دادن ظلم صریح ست ❖

حضرت اقدسؑ در ثبوتِ ایں دعوی جملہ مسائل را از آیاتِ کلام اللہ استنباط نمودہ ظاہر کردہ است۔ کہ برائے جمیع مقاصد ترقیات انسانی کتابِ خدا یک دستور العمل ست

وہمچنیں ہر اعتراض کہ دشمنان اسلام بر قرآن مجید وارد کردہ بودند۔ از قرآن کریم تردیدِ آں فرمودہ بپایۂ ثبوت رسانید۔ کہ دربارۂ علوم رُوحانیہ ودینیہ واخلاقیہ ہیچ کتابے مفصل تر وواضح تر از قرآن مجید نیست۔ الفاظ مختصر ومعانی بیشمار درخود دارد۔ بحرِ ذخّار حقائق ومعارف را خدا تعالیٰ از حکمتِ کاملۂ خود درکوزۂ جائے دادست کہ ہر آیتِ آں حاوی ہزار ہا مطالب اسنیٰ است۔ ومضامین ہوش افزایش رفع شکوک واوہامِ ہر زمانہ وضرورتہائے ہر زمانہ را کفایت می کُند ۔

حضرت اقدسؑ ایں خیال را نیز ردّ فرمود۔ کہ قرآن کریم از تقدیم وتاخیر مملوّ است وآشکارا نمود۔ کہ ہر لفظِ او بہ مرکز خود ہمچو نگین در نگین دان نشستہ است۔ کہ از انجا پس وپیش حرکتش دادن ممکن نیست۔ مردم بسببِ کوتاہی نظر وکمی فہم خود دراں مقام تقدیم وتاخیر می انگارند۔ والّا ہر لفظے کہ درجائے نہادہ شدہ است۔ آں لفظ درہماں جا درست می نشیند۔ واز نشانیدن او درہماں جا آں خوبی پیدا می شود کہ خدا تعالیٰ پیدا کردن او میخواہد۔ وخیلے از اں مقاماتِ قرآن کریم را کہ مردم نسبت آنہا بہ سبب کمی علم خود درگرداب تقدیم وتاخیر افتادہ بودند۔ تفسیر وتشریح فرمودہ صحتِ مضمون ہماں ترتیب قرآنی را ثابت کردند۔ وبہ ایں طور ازالۂ وسوسۂ آں مردم نمودند ۔

ونیز حضرت اقدسؑ علیہ الصلوٰۃ والسلام نسبتِ آں قصص اسرائیلی کہ آنہارا دربیان محکم قرآن کریم مخلوط کردہ شدہ است۔ جرح فرمود کہ اینچنین چرا کردہ شد۔ وو انمود کہ محض مشابہت پیدا شدن در بعض واقعات ثابت نمی کند۔ کہ در نفس الامر ہر دو واقعہ باہم یکے است۔ واگر قرآن مجید بعض واقعات را بطور مغائر از بیانِ افسانہ

نویسان بیان میفرماید۔ پس آں ہمیں معنی میدارد کہ قرآن کریم واقعات را در صورتے کہ آں را افسانہ طرازاں و روایہ نویساں بیان می کنند۔ قبول نمی نماید۔ و نیز فرمود۔ کہ قرآن کریم کتاب افسانہ ہا نیست۔ و نہ غرض او داستان نویسی است۔ بلکہ ہر چہ از واقعات ہا گذشتہ بیان فرمودہ است۔ آں بیان نیز از سر تا پا نسبت زمانہ آیندہ پیش خبری است وغرض از بیان آنہا ایں است۔ کہ ہمچو واقعہ در زمان آیندہ با رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا با فردے از افراد امتش نیز پیش می آید۔ بنائے علیہ در تفسیر آنہا قصص یہود را داخل نمودن اصل مدعائے قرآن کریم را گم کردن است۔ قرآن کریم بر کتب سابق بطور شاہد نازل شدہ است۔ نہ کتب سابق بروے بطور شاہد است تا آنچہ میفرماید۔ برخلاف او از کتب سابقہ شہادت طلب نمائیم۔ کار ما ایں است کہ تفسیر مطالب قرآن را بجائے اینکہ از بیرون تجسس بکنیم در نفس قرآن تفحص نمائیم حضرت اقدس ؑ ایں امر را نیز بہ پایہ ثبوت رسانیدہ است کہ قرآن کتابے ست خیلے مربوط و مضبوط ہرگز مضامین دراں پراگندہ نیست بلکہ از آغاز بسملہ تا والناس در ہمہ آیات و سور تہا ترتیبے و نظامے ست طبعی و اعلیٰ۔ کہ ہر کس را کہ براں آگہی دست دہد از غایت مسرت بوجد می آید۔ و در مقابل از ترتیب کتابے دیگر آں لطف حاصل نتواند کرد۔ کسانیکہ مضامین قرآنی را بے ترتیب پنداشتہ اند یا قرآن کریم را یک مجموعہ مضامین متفرقہ انگاشتہ اند در نفس الامر از معارف وحقائق ایں کتاب چشم خود دوختہ اند۔ و بہرہ نیندوختہ اند و بر نادانی خود ناز داشتہ و بر بے علمی خود علم اعتماد برافراشتہ اند وحضرت اقدس ؑ بر ترتیب ونظم مضامین مصحف مجید خیلے مثالہا بیرون کشیدہ و یک جہان را بر محاسن ترتیب قرآنی آگاہی بخشیدہ اند

ونیز ایں خیالِ سخیف را کہ قبل ازیں خدا تعالیٰ با بندگانِ خاصِ خود کلام میفرمود
واکنوں باکسے ہمکلام نمی شود بدلائل نیرّہ ونیز با تجربہ ومشاہدہ خود باطل قرار دادہ
است۔ وانمودہ کہ تعطل ہیچ صفتے از صفات باری تعالیٰ صورت امکان ندارد۔
ہرگاہ او تعالیٰ حالا ہم مثل سابق می بیند ومی شنود۔پس سبب چیست کہ اکنوں از حرف زدن
وکلام کردن باز ماندا است۔ شریعت چیزے دیگر است۔ ومجرد وحی ومکالمۂ آلٰہی
چیزے دیگر پس وحی او تعالیٰ محض ذریعۂ اظہار رضائے اوست۔ واز منع شدنش
معنی غیر ازیں نمی برآید۔ کہ راہ ہائے اظہار رضائے آلٰہی بر بندگان بستہ شدہ است
کلامِ خدا ہرگز بندنمی تواند شد۔ مادامیکہ نوع انسان در دُنیا باقی ست۔ وتا وقتیکہ
بعض مردم در حصول رضائے او باصدقِ دل کوشش کنند۔ وبر تعلیم اسلام عامل
باشند۔ کلام آلٰہی ضرور نازل شود۔

الحاصل متعلق کتب سماوی و قرآن کریم ہر قدر کہ غلط فہمی ہا در عُلمائے ایں زمانہ
شائع وذائع بُود۔ کہ بہ آنہا ایں رکن رکینِ اسلام را انہدام پیش آمدہ بود حضرت
اقدس آنہمہ را رد فرمود۔ وباز آں را بر بنیاد اصلی خودش قائم نمود۔ وعظمت
حقیقی وحقیقتِ تحقیقی کلام رب العزت را ثابت فرمودہ طبائع طالبان را بسوئے
آں مائل وراغب ساخت۔ واز چہرۂ نور پاشِ نیرِ قرآن حجب کم فہمی ہائے عُلماء
را برانداخت۔ وچشم نظارگیان از اشعہ انوار او خیرہ ونظر حاسداں از فرط نور او
تیرہ شد حتی کہ بعض مخالفاں کہ قدرے انصاف در دل میداشتند تجلیاتِ آں را محسوس
کردہ حربا وار حیران تجلیاتِ آں آفتاب آلٰہی گشتند۔

رکن چہارم اسلام ایمان آوردن است بر رسُولانِ خدا علیہم الصلوٰۃ والسلام

مردمانیکہ از حقیقت دُور و از صداقت مہجور اند۔ بریں رکن اعظم نیز رنگ آمیزی ہائے عجیب کردہ بُودند۔ و بعضے از کم خردان بر تبدیلِ صورتش اکتفا ناکردہ ہیکل رُوح افزایش راچناں بدنما ساختہ بُودند۔ کہ دلہائے دوستان ہم از محبت انبیاء خالی و دلہائے بیگانگان از نفرت پُر گشتہ بود۔ و ہیچ شکے نیست کہ ہر قدر سب و شتم بہ نسبت رسُول کریم صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ دریں جزو زمان بر زبانِ مخالفان جاری است۔ ہمہ بر ذمۂ ایں مردم ناعاقبت اندیش است۔ کہ خود را مُسلمان میگویانند۔ نہ بر ذمۂ قومے دیگر۔ عیسائیان و دیگر مخالفینِ اسلام بنابر افتراہائے خود چنداں اعتراض بر ذاتِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وارد نمی کنند۔ ہر قدر کہ بر بنائے آں روایات اعتراضات پیش می نمایند کہ خود از مُسلمانان مروی است واز قبیل مسلمات مُسلمانان گشتہ است وایشان آنہا را بطور لطائف در مجالسِ وعظ بر زبان می آرند و بر منابر می خوانند۔ آہ! آہ!! دلِ پاک مسلمانِ غیرتمند آں وقت پارہ پارہ می شود۔ چوں می بیند کہ یک دشمن اسلام باپاک حربۂ کہ آنرا دستِ خود یک مُسلمان وضع ساختہ پردۂ ناموسِ طہارت سید الاتقیا امام الانبیاء را بزعم باطل خود چاک می سازد۔ در حقیقت او پردۂ نفاق منافقے را می کشاید۔ مگر بظاہر فہمیدہ می شود۔ کہ عیوبِ اخلاق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را عیان و نقائص مذہب اسلام را بیان می کند۔

بعثتِ انبیاء بجہت آں است۔ کہ در دُنیا تقوٰی و طہارت را قائم فرمایند و خلق را بجانبِ افعال حسنہ ہدایت نمایند۔ مگر مُسلمانانِ زمانۂ فیج اعوج آں عیوب را بذواتِ انبیاء منسوب نمودہ اند کہ از شُنیدنِ آں زہرۂ یک مومن مخلص آب و جگر او کباب میگردد واز حضرت آدم علیہ السلام تا سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گناہانِ

ہر نبی و مرسل را بر شمردہ کتب خود را از گناہ آگندہ اند ؛

نسبت جناب ابو البشر علیہ السلام بدیں گونہ گناہ را ثابت می کنند کہ واضح ترین حکم آلہی را پس پشت انداخت است ۔ و با ہوائے نفس در ساخت است و حضرت نوح علیہ السلام را نیز صاحب عمل غیر صالح یعنی گنہگار قرار دادہ اند ۔ کہ باوجود ممانعت برائے پسر نااہل خود از خدا دعا کرد ۔ و حضرت ابراہیم علیہ السلام را کاذب قرار میدہند کہ معاذ اللہ سہ بار دروغ بیفروغ گفتہ بود ۔ و حضرت یعقوب علیہ السلام را گنہگار ثابت می نمایند ۔ کہ پدر خود را بر بستر مرگ فریب داد و لباس برادر خود پوشیدہ پیش اسحٰق آمد ۔ و دعائے برکت خواستہ نبوت حاصل نمود ۔ سبحان اللہ بفریب ہم نبوت حاصل می شود ۔ و نسبت حضرت یوسف علیہ السلام آنچہ خرافات نوشتہ اند کہ از دیدن آں موئے بر بدن انسان راست می شود ۔ و ہمچنیں گفتہ می شود کہ یوسف علیہ السلام در عہد طفولیت ارتکاب سرقہ ہم کردہ بود و بارے بجہت داشتن برادر نزد خود فریبے ہم کردہ ۔ و ہمچنیں بر حضرت موسیٰ علیہ السلام ایں الزام قائم می کنند کہ او مردے را بلا وجہ قتل کردہ مرتکب گناہ کبیرہ گردیدہ و باز بفریب و حیلہ مال مردم را فرا گرفتہ با قوم خود از مصر گریخت ۔

و نسبت داؤد علیہ السلام گفتہ می شود کہ برائے گرفتن زن شوہرش را بر جنگ فرستاد تا قتل شد و زنش را در حبالۂ نکاح خود آورد ۔ و در بارۂ حضرت سلیمان علیہ السلام نگاشتہ اند ۔ کہ بر لب یک زن مشرکہ عاشق بود و شیطان رجیم بروے آنچنان غلبہ و مکنت یافت ۔ کہ او را از تخت شاہی بر طرف کرد و بر جایش خود حکمران گشت ۔ و حکومت کردن آغاز کرد و صحبت بال

بر طبعِ او آں قدر غالب بود۔ کہ در معاینۂ اسپاں چناں غافل شد کہ آفتاب غروب گشت و نمازِ عصر را فوت کرد ۞

و نسبت ذاتِ سرور کائنات فخر موجودات روحنا فداہ کہ گردنِ ایں مردم زیر بارِ احسان او خم است۔ و ہمہ ئے بدنِ شان در تحتِ انعام اوست۔ از جملہ انبیاء زیادہ تر حملہ ہا بکار بردہ اند۔ و ہیچ پہلوئے حیاتِ مقدسۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را نگذاشتہ اند۔ کہ برآں اعتراض وارد نہ کردہ۔ بعضے از یشاں میگویند کہ حضرت میخواست کہ داماد خود علی مرتضیٰ را خلیفہ خود مقرر نماید۔ مگر از خوفِ مردم نتوانست۔

و بعضے از سوانح نگاران می نویسند کہ روزے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دختر عمہ خود زینب را دیدہ شیفتہ حسن و جمالش گردید۔ پس حق تعالیٰ از زید طلاقش دہانیدہ در نکاحِ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درآورد۔ چنانچہ در معالم التنزیل است۔ و ذالک ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم زوج زینب من زید فمکثت عندہٗ حیناً ثم ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم اتی زیداً ذات یوم لحاجۃ فابصر زینب قائمۃً فی درع وخمار وکانت بیضاء جمیلۃ ذات خلق من اتم نساء قریش فوقعت فی نفسہ واعجبہ حسنہا فقال سبحان مقلب القلوب وانصرف فلما جاء زید ذکرت لہ ففطن زید فالقی فی نفس زیدٍ کراھیتہا فی الوقت فاتی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فقال انی ارید ان افارق صاحبتی قال مالک ارابت منہا شیئاً قال لا واللہ یارسول اللہ ما رایت فیہا الا خیراً ولکنہا تتعظم علیّ بشرفہا

تو ذیہی بلسانہا فقال لہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم امسک علیک زوجک وتخفی فی نفسک ما اللہ مبدیہ۔ لے تسر فی نفسک ما اللہ مظہرہ ای کان فی قلبہ لو فارقہا انزوجہا۔ قال ابن عباس فی جہا وقال قتادۃ ودّ طلاقہا۔

یعنی جناب رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم زینب را با زید نکاح کرد۔ و تا یک مدت زینب نزد او بود تا آنکہ یک روز رسول خدا صلعم بخانہ زید برائے یک ضرورتے تشریف برد۔ زینب را در پیرہن دمجر ایستادہ دید۔ و زینب خیلے سفید اندام و خوش گل و در زنان قریش بدرجہ اتم نیکو اندام بود۔ در دل حضرت صلی اللہ علیہ وسلم جائے کرد۔ و حسن و جمال او خیلے خوش آمد۔ بر زبانش جاری شد۔ پاک ذات است آنکہ دلہا را میگرداند۔ و از آنجا باز گردید۔ چوں زید بخانہ آمد زینب ایں سخن را بدو بیان کرد۔ زید دانست۔ پس ہماں وقت در دل زید کراہت از جانب زینب افتاد۔ و نزد رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ عرض کرد کہ میخواہم زن خود را از خود جدا کنم۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود تو از وے چہ چیز دیدہ۔ گفت من واللہ از و بغیر از خوبی چیزے ندیدہ ام۔ ولیکن او بباعث شرافت خود بر من خود را بزرگی می دہد۔ و بزبان خود مرا ایذا می رساند۔ حضرت فرمود۔ زن خود را پیش خود بدار۔ و در تفسیر آیۂ وتخفی فی نفسک ما اللہ مبدیہ۔ یعنی اے نبی تو در جان خود پوشیدہ میکنی چیزے را کہ خدا آں را ظاہر کردن ارادہ دارد۔ می نویسد کہ در دل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود۔ کہ کاش زید زینب را طلاق دہد و من بنکاح خود در آرم۔ و ایں سخن را بحضرت ابن عباس منسوب میکنند کہ حضرت محبت زینب را در دل خود میداشت۔ و قتادہ می گوید کہ آنحضرتؐ طلاق زینب را در دل خود دوست میداشت۔ نعوذ باللہ من ذلک ؀

ہمچنیں نسبت قصّۂ حفصہ می نویسد :۔ کما قال المفسرون وکان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یقسم بین نسائہ فلما کان یوم حفصۃ استاذنت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فی زیارۃ ابیہا فاذن لہا فلما خرجت ارسل رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم الی جاریتہ ماریۃ القبطیۃ فادخلہا بیت حفصۃ فوقع علیہا فلما رجعت حفصۃ وجدۃ الباب مغلقاً فجلست عند الباب فخرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ووجہہ یقطر عرقاً وحفصۃ تبکی فقال ما یبکیک فقالت انما ابکی لانک اذنت لی من اجل ھذا ادخلت امتک بیتی ثم وقعت علیہا فی یومی وعلی فراشی ما رایت حرمتہ وحقاً ما کنت تصنع ھذا بامرأۃ منہن فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ھی جاریتی احل اللہ لی اسکتی فہی حرام علی التمس بذلک رضاک فلا تخبری بھذا امرأۃ ۔ (معالم التنزیل)

مفسرین می گویند۔ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درمیان ازواج خود روزہا تقسیم کردہ بود۔ در روزے از روزہائے خود حفصہ از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بجہتِ دیدن پدر خود اذن طلب نمود۔ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم اورا اذن داد۔ وچوں حفصہ برفت۔ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم یکے را بجانب کنیز خود ماریہ قبطیہ فرستادہ طلب نمود۔ ودر خانۂ حفصہ داخل کردہ باوے مشغول مقاربت شد۔ دریں اثنا حفصہ واپس آمد۔ ودروازۂ حجرہ را بستہ یافتہ نزدیک دروازہ بنشست۔ چوں رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم از خانہ برآمد عرق از روئے مبارک او می چکید حفصہ بنا کرد بگریستن۔ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمود۔ گریہ چرا میکنی۔ گفت بجہت اینکہ تو مرا برائے ایں کار اذنِ رفتن دادی وکنیز خود را درخانۂ من طلب کردہ

در روز نوبت من باز بر بستر من با دے مباشرت نمودی و حق حرمت مرا نگاه نداشتی و با ہیچ زن از زنان خود گاہے اینچنین حرکت نکردی رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ایں کنیز من است خدا تعالیٰ وے را بر من حلال ساختہ است پس او را بر خود حرام میکنم من بایں کار خوشنودی تو میخواہم باید کہ تو نیز را ازیں خبر ندہی۔ و بعضے ازیں ہم تجاوز کردہ نسبت ذات فخر الرسل صلی اللہ علیہ وسلم اتہام بستہ اند کہ آنحضرت صلعم گاہ گاہ از تہِ دل میخواست کہ در تعلیم احکام اسلام سامحتے و مساہلتے پیدا شود و آنچنان تعلیمے نازل گردد کہ مشرکان مکہ نیز قبول نمایند و دران تعلیم جذبات و احساسات ایشان ہم ملحوظ باشد

ایں ہمہ آں خیالات و اعتقادات است کہ در مسلمانان بہ نسبت ذات مقدسہ انبیاء سائر و دائر است و بعض مردم را اعتقاد ازیں ہم تجاوز کردہ بداں درجہ رسیدہ است کہ از طرزِ معاشرت انبیاء علیہم السلام در گذشتہ بر روش دینیۂ ایشان نیز حملہ کردہ اند و میگویند کہ انبیاء در حقیقت محبّان وطن بودہ اند چوں بنظر غائر معلوم کردن کہ مردم بغیر تسلیم نمودن عقیدۂ روز جزا و سزا و بہشت و دوزخ از حدود اخلاق و تمدن تجاوز می نمایند بہ نیتِ نیک مردم را مناسب وقت احکام دادہ اند و دعوی الہام و وحی محض برائے ترہیب و ترغیب بود تا مردم از رذائل متخلی و بہ فضائل متحلّی گردند و بوجہ نیتِ نیک کہ میداشتند و بسبب پیش کردن تعلیم اخلاق کہ بدرجۂ غایت مستحسن بود ذات ایشان واجب التعظیم و التکریم است و باوجود اینچنین عقائد داشتن این مردم خود را مسلمان میدانند و میخواہند کہ مردمان دیگر نیز ایشان را مسلمان بگویند؛

حضرتِ اقدس مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام چنانکہ دیگر عقائدِ فاسدہ را رد فرمودہ منہج قویم و صراط مستقیم کشا و انمود ہمچنان دربارۂ این خیالات نیز مسلمان را و مردم دیگر اقوام را بر تعلیم صحیح دین اسلام آگاہی بخشید و فرمود کہ انبیاء در دنیا بجہت قائم کردن صلاح و سداد بعثت می یابند۔ بناءً علیٰ ہذا خود ذاتِ ایشان برائے اصلاح حالِ مردم نمونۂ نیک میباشد پس اگر انبیاء نمونۂ نیک بودندے بہ بعثت ایشان چہ حاجت بود و چرا از آسمان صرف کتاب الٰہی نازل نکردہ شد

غرض از بعثتِ انبیاء ہمین می باشد کہ مردم ایشان را بر فرمان آلہی عمل پیرا دیدہ از تصویر عملی ایشان معنی سخن خدا را دریابند و از قوّتِ قدسیۂ آن مقدسان طاقتے حاصل کردہ بر جذباتِ نفسانیہ خود غالب آیند۔

حضرت اقدس؏ نور اللہ برہانہ عالمے را تعلیم داد است۔ کہ آن خیالات باطلہ کہ مردم دربارۂ ذواتِ مقدسۂ انبیاء علیہم السلام میدارند۔ سبب آن محض لاعلمی و کم فہمی است۔ این مردم در فہمیدنِ کلامِ خدا غور و خوض بکار نمی برند و بلاتحقیق سخنہائے بے معنی خود را پرواز دادن می گیرند۔ جملہ انبیاء علیہم السلام از صغائر و کبائر معصوم اند و ذاتِ ایشان نمونۂ زندہ صدق و راستی و وجود ایشان وفائے متجسم می باشد۔ ایشان مظہرِ صفاتِ آلہی می باشند۔ و بہ حسن و خوبی خود بجانب قدوسیت و سبوحیتِ حق تعالیٰ عز اسمہ اشارہ می کنند۔ در نفس الامر وجود ایشان یک آئینہ مصفا می باشد کہ در چنینے از احیان بدکاران دران صورتِ مکروہ خود را دیدہ ہمچو آن زنگی کہ در آئینہ روئے زشتِ خود را دیدہ پنداشت۔ کہ آئینہ زنگار خوردہ است زشتیِ روئے خود را بدان منسوب می کنند۔ نہ آدم نافرمانِ حکمِ آلہی بود۔ نہ نوح؏ گناہے کردہ است۔ نہ ابراہیم؏ حرفِ دروغ گفتہ است۔ نہ یعقوب؏ برادرِ خود را فریب دادہ است نہ یوسف؏ ارادۂ بد در دل آورد۔ نہ دزدی کرد۔ و نہ ہیچ کس را فریب داد۔ و نہ موسیٰ؏ خونِ ناحق ریخت و نہ داؤد؏ زنِ شخصے را غصب کرد۔ و نہ سلیمان؏ در عشقِ مشرکہ فرض خود را از دست داد۔ و نہ در محبتِ اسپان از نماز غفلت ورزید۔ و نہ سید المرسلین مرتکب گناہ کبیرہ و صغیرہ گردید۔ ذاتِ پاکش از جملہ عیوب منزّہ و از ہمہ گناہان محفوظ و مصون و معصوم بود۔ آنکس کہ عیبِ آن شہنشاہِ رُسل بیان می کند۔ خود را دجال خود را ناپاکتر وامی نماید۔ این ہمہ افسانہا کہ بہ نسبت ذاتِ اطہر و اقدس فخر رُسل

در کتب تفاسیر سادہ لوحاں نگاشتہ اند۔ روایاتِ بعض منافقین است۔ کہ بمیشِ قواعد جرح و تعدیل ہرگز راست نمی شود۔ سوانح تمام حیاتِ بابرکات سرورِ انبیاء صلی اللہ علیہ وسلم از ہمچو روایات پاک و بے لوث است۔ و ہر قدر سخنان کہ ازیں قبیل بہ نسبت سرورِ کائنات یا نسبت دیگر انبیاء علیہم السلام مشہور است یا در بعض کتب حدیث و سیر یا در بعض تفاسیر مسطور است ہمہ یادگار اتہامات منافقین است۔ یا در تفسیر کردن آں یا قرآن بخلاف اصل معنی و مراد آں پیدا شدہ است

سیدنا حضرت مسیح موعود علیہ التحیۃ والثناء از مصحفِ مجید بدلائل نیرہ بکمال توضیح ثابت نمودہ است کہ فی الحقیقت ہمچو خیالات نسبتِ انبیاء علیہم السلام داشتن خلاف تعلیم اسلام ست۔ والحق سخن راست این است۔ کہ ایں گونہ خیالاتِ واہیہ از پرستاران کلیسیا در مسلمانان سادہ لوح رسیدہ است۔ نصاریٰ بجہت اثبات الوہیت مسیح طریقے اختیار کردہ بودند۔ کہ خود را مسلمان وانمودہ و درمیان مسلمانان تعلیہ شدہ عیب شماری انبیاء می کردند تا مسلمانان را معلوم شود۔ کہ از جملہ عیوب و ذنوب صرف ذاتِ ابن مریم پاک و منزہ است۔

بناءً علیہ از انسانیت بالاتر طاقتے میداشت۔ و دیگر جملہ انبیاء انسان بودند لہذا بعض ذنوب از ذاتِ ایشان سر برزد است۔ و ہستیِ مسیح چوں از انسانیت برتر بود۔ بدیں وجہ ہیچ معصیت از ذات او صادر نشدہ است۔ و ازین است کہ مسلمانان ہم عیوب انبیاء را برشمردن آغاز کردند حتی کہ نسبتِ ذات ستودہ صفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز بعض اتہامات روایت کردہ اند۔ اما منجملہ انبیاء محض ذات حضرت مسیح را مبرا از صدورِ گناہ قرار دادند۔ بلکہ والدہ ماجدہ اش مریم را نیز معصوم عن الخطاء دانستند۔

پس آیا ایں ہمہ برائے ثبوتِ ایں امر کافی نیست۔ کہ ایں جملہ افسانہائے دروغ و قصہ ہائے قابلِ نفرت در مسلمانان از مکرِ عیسائیاں داخل شدہ است۔ و مسلمانان نیز ایں اثرِ بد را یا بباعثِ صحبتِ ایشاں فراگرفتہ اند یا بعض شریر الطبع عیسائیاں خود را بہ تصنع در مسلمانان تعبیہ نمودہ ایں چنین اباطیل و اکاذیب را در مسلمانان سادہ طبع شائع و ذائع ساختہ اند۔ کہ آنہا را ابتداءً مورخان و محدثان ما بہ سبب دیانتداری مشہورہ خود با روایاتِ معتبرہ یک جا کردہ اند۔ تا روایات موافق و مخالف ہر دو قسم بمردم برسد۔ مگر بعد ازاں ناخلفاں نسل آیندہ کہ از نورِ نبوت بہرہ نداشتند۔ آں ہمہ وساوس شیطانیہ را باوجود خلافِ تعلیم قرآن بودن باور نمودند۔ و نیز آں روایات صحیحہ متعلقہ عصمتِ انبیاء کہ بجہت قطع نمودن ایں وساوس خنجرِ براں بود است۔ از دست دادند ۞

مگر الحمد للہ علیٰ ذٰلک سیدنا مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام پردہ از خبث ایں روایات برانداخت۔ و باز از سرِ نو مرتبۂ صحیحہ انبیاء علیہم السلام را پیشِ چشمان خلائق نمایاں ساخت و حفاظت عزت و عظمت آں ماموران بارگاہِ رب العزت کرد۔ علی الخصوص شان والا و طہارت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را نہ صرف بطور ذکر و بطور قصہ بلکہ با دلائل قاطعہ و براہین ساطعہ ثابت نمود۔ کہ دشمنان را مجال دم زدن باقی نماند۔ بجھے از کلام حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام اندریں باب:۔

در دلم جوشد ثنائے سرورے	آنکہ در خوبی ندارد ہمسرے
آں دلِ روشن کہ روشن کردہ است	صد درونِ تیرہ را چوں اخترے
بر لبش جاری ز حکمت چشمۂ	در دلش پُر از معارف کوثرے

خواجۂ دو مر عاجزاں را بندۂ | بادشاہ و بیکساں را چاکرے

آں ترحمہا کہ خلق از وے بدید | کس ندیدہ در جہاں از مادرے

از شرابِ شوقِ جاناں بیخودے | در سرش بر خاک بنہادہ سرے

روشنی از وے بہر قومے رسید | نورِ او رخشید بر ہر کشورے

آیتِ رحماں برائے ہر بصیر | حجّتِ حق بہر ہر دیدہ ورے

ناتواناں را برحمت دستگیر | خستہ جاناں را بہ شفقت غمخورے

آفتاب و مہ چہ مے مانند بدو | در دلش از نورِ حق صد نیّرے

آں شرابِ معرفت دادش خدا | کز شعاعش خیرہ شد ہر اخترے

شد عیاں از وے علی الوجہ الاتم | جوہرِ انساں کہ بود آں مضمرے

ختم شد بر نفسِ پاکش ہر کمال | لاجرم شد ختم ہر پیغمبرے

مجمع البحرین علم و معرفت | جامع الاسمین ابر و خاورے

چشمِ من بسیار گردید و ندید | چشمۂ چوں دینِ او صافی ترے

سالکاں را نیست بجز از وے امام | رہرواں را نیست جز وے رہبرے

جائے او جائیکہ طیرِ قدس را | سوزد از انوار آں بال و پرے

ہر رسولے آفتابِ صدق بود | ہر رسولے بود مہرِ انورے

ہر رسولے بود ظلّے دیں پناہ | ہر رسولے بود باغے مثمرے

گر بدنیا نامدے ایں خیلِ پاک | کارِ دیں ماندے سراسر ابترے

ہر کہ شکرِ بعثِ شاں نارد بجا | ہست او آلائے حق را کافرے

آں ہمہ از یک صدف صد گوہر اند | متحد در ذات و اصل و گوہرے

اوّل آدم آخر شاں احمدؐ است — اے خناک آنکس کہ بیند آخرے

انبیاء روشن گہر ہستند لیک — ہست احمدؐ زاں ہمہ روشن ترے

آں ہمہ کانِ معارف بودہ اند — ہر یکے از راہِ مولیٰ مخبرے

ہر کہ را علمے ز توحیدِ حق است — ہست اصلِ علمش از پیغمبرے

آں رسیدش از رہِ تعلیم ہا — گو شود اکنوں ز نخوت منکرے

ہست قومے کج رو و ناپاک رائے — آنکہ زیں پاکاں ہمے پیچد سرے

دیدۂ شاں روئے حق ہرگز ندید — بس سیہ کردند لختے دفترے

شور بختی ہائے بخت شاں ببیں — تا ز بے چشم و گریزاں ز خورے

چشم گر بودے غنی از آفتاب — کس نبودے تیز بیں چوں شپرّے

چوں بروزِ ابتدا تقسیم کرد — درمیانِ خلق از خیر و شرے

راستی در حصۂ او شاں فتاد — دیگراں را کذب شد ام الشرورے

قول شاں اینست کاندر غیرِ شاں — آمدہ صد کاذبے حیلت گرے

لعلِ تاباں را اگر گوئی کثیف — زیں چہ کاہد قدرِ روشن جوہرے

طعنہ بر پاکاں نہ بر پاکاں بود — خود کنی ثابت کہ ہستی فاجرے

ما ہمہ پیغمبراں را چاکریم — ہمچو خاکے اوفتادہ بر درے

ہر رسولے کو طریقِ حق نمود — جانِ ما قرباں براں حق پرورے

رکنِ پنجم اسلام۔ ایمان بر بعث بعد الموت و بہشت و دوزخ است۔ بجہت ہدم بنیان
این رکن رکین نیز مسلمانان با دل و جان سعی ہا کردہ اند۔ نہ صرف این قدر بود کہ دہانے

شاں از بعث بعد الموت یقیناً بکلی منکر گشته بود (زیرا که اگر ایشان بر وجود قیامت یقین میداشتند۔ ہرگز تعلیم وی را بدیں نمط که منظر می آید پس پشت نمی انداختند) بلکه علانیۃً ہم خیالات عجیب و غریب متعلق حشر و نشر در مردم انتشار یافته بود۔ تصویر جنت و نعمائے او که در اذہان مسلمانان مرتسم شده است بخوبی نشان می دہد که اصل مفہوم بہشت بریں از ذہن ایشان بدر رفته است۔ و چیزے که از جنت در خیال شاں باقی است محض یک مقام عیش و عشرت و یک جائے ہوس رانی است گویا بخیال ایں مردم انسان دریں دار دنیا به جہت ایں غرض آفریده شده است که چند روز درینجا محنت و مشقت بر خود گوارا کرده بداں مقام برسد که از انجا ہمه اشیاء خوردنی و نوشیدنی و پوشیدنی و صحبت با زنانِ خوش گل دست دہد۔ چوں ایں لذات جسمانی و اسباب ہوس رانی حاصل شد۔ پس ہمه نعمت او را میسر آمد۔ حالانکه خدائے تعالیٰ در قرآن مجید فرموده است۔ وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون یعنی اصل غرض از خلق بنی آدم عبادت خدا است۔ تا انسان آں حالت را اختیار کند۔ که نقش صفات الٰہیه را در ذات خود نشاند۔ زیرا که معنی عبودیت تذلل و پذیرفتن نقش معبود است۔ پس ایں خیال که انسان در پنجاه یا شصت ساله زندگی آں کارے را که او برائے آں پیدا کرده شده بود سر انجام داده باز حیات غیر فانی را در ناؤ نوش و خورد و پوش و عیش و کامرانی و عشرت جاودانی مثل بہائم صرف کند کمال نادانی است۔ وہمبریں نمط متعلق جہنم ایں خیال داشتن که آں ارحم الراحمین کفار را تا زمانیکه نہایت ندارد درون آتش سوزاں بدارد۔ و مثل یک حاکم قسی القلب گاہے بر حالت زار شاں نگاہ ترحم نکند۔ نیز غلط است ؛

حضرت اقدس این ہمہ خیالاتِ سخیفہ را ردّ نمودہ است - و بدلائل قاطعہ و حجج ساطعہ و معجزات باہرہ اولاً ایمان مردم بر وجود بعث بعد الموت قائم کرد است - و بے ثباتی دار ناپائدار دنیا و برتری و خوبی ہائے حیات اخروی را مثل روز روشن پیش دوست و دشمن ثابت فرمود است - و ہمچنین آں خیالاتِ لغو را کہ بہ نسبت جنت جاگزین خاطر مردم بود ردّ نمود است ؛

و ایں وہم را نیز رفع کرد است - کہ خیلے کساں میگویند - نعمائے جنت محض بطریق استعارہ در قرآن کریم بیان شدہ است - بہ پایہ ثبوت رسانید است کہ جنت را وجود حقیقی است - و ایں خیالِ غلط را نیز از میاں بر داشت است کہ بعض مردم را پیش آمدہ بود کہ جنت مثلِ دنیا یک مقامے است کہ سامان عیش و نشاط بہ پیمانۂ وسیع تر از دنیا در آنجا مہیا ست - مسیح موعود یا اوّل و براہین وا نمودہ است - کہ در حقیقت نعمتہائے مادی ایں دُنیا با نعمائے اخروی عقبیٰ اختلاف تمام میدارد - و در حقیقت نعمتہائے مادیۂ عقبیٰ متمثلاتِ عبادات دنیا است یعنی عباداتِ دُنیا در عقبیٰ صورِ جسمیہ قبول کنند - گویا رُوح اینجا در آں جا مجسم شود - و رُوح آنجا یک رُوحِ جداگانہ باشد - کہ خیلے اورا ترقی و برتری حاصل آید - ہمچناں کہ بہ نسبتِ قوائے رُوحانیہ یاک نطفہ قوائے رُوحانیہ آں انسان کہ ازاں نطفہ وجود پذیرد اعلیٰ و برتری باشد ؛

و ہمچنین اثبات فرمود است کہ عذاب دوزخ را کہ مردم انجام پذیر نمیدانند و میگویند - کہ نہایت زمانی برائے آں نیست - ایں اعتقاد خیلے نا درست است بلکہ لابد وقتے انجام پذیرد و صورت اختتام گیرد او ابدیست یعنی زمانِ او

تا مدتہائے دراز طول گیرندہ است۔ اما غیر مجذود ہم نیست۔ بلکہ آخر کار منقطع گردد۔ زیرا کہ حق تعالیٰ نسبتِ رحمتِ کاملۂ خود میفرماید۔ رحمتی وسعت کل شیٔ از شانِ رافت و رحمتِ او بعید است کہ بندہ عاجز را در عذابے گرفتار سازد کہ آنرا انتہائے و غایتے نباشد۔

چوں آں ذاتِ رؤف و رحیم در قرآن کریم و ذکر حکیم نعیم جنت را عطائً غیر مجذوذ و اجر غیر ممنون میفرماید۔ و نسبتِ عذاب جہنم ایں الفاظ را استعمال نفرمودہ است پس ضرور است کہ دراں ہر دو فرقے باشد۔

پس بندہ چرا شرائط بیان فرمودہ حضرت حق سبحانہٗ تعالیٰ را واگذارد خصوصاً درحالیکہ خود رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم تفسیر مطالب قرآن حکیم بایں الفاظ مبارک بیان میفرماید۔ یأتی علی جہنم یوم مافیہا من بنی آدم احد تخفق ابوابہا (کنز العمال صفحہ ۲۴۲) یعنی بر جہنم آں روز فرا رسد کہ از بنی آدم احدے درمیان او نباشد۔ و دروازہائے او برہم زدہ شوند پس با وجود موجود بودن ایں تفسیر کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بزبانِ حقائق ترجمان خود بیان فرمود است۔ کسے را چہ اختیار است کہ در رحمتِ خدائے رحمٰن و رحیم حدے معین نماید۔

علاوہ ازیں ارکان خمسۂ ایمان کہ بیان شد در حصۂ اعمال ہم خیلے تغیر ہا واقع

لہ قال ابن مسعودؓ فی ہذہ الآیۃ لیاتین علی جہنم زمان لیس فیہا احد و ذالک بعدما یلبثون احقابا۔ وعن ابی ھریرۃ مثلہ (حادی الارواح لابن قیم صفحہ ۳۲۴ و تفسیر درِ منثور جلد ۳ صفحہ ۳۵۰) یعنی عبداللہ بن مسعودؓ در تفسیر ایں آیہ می گوید کہ بالضرور بر جہنم آں زمان بیاید کہ در وے ہیچ کسے نباشد۔ و ایں حالت بعد ازاں پیدا شود۔ کہ تا زمانہائے دراز دراں درنگ کنند۔ و ابوہریرہ رضؓ نیز مثل ایں حدیث روایت کردہ است۔ ۱۲

شدہ بود بعض بر اباحت زور زدہ بودند و عقیدۂ شاں بریں نہج بود کہ ہر گاہ کسے لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ بگوید۔ بعد ازیں ہر چہ خواہد بکند ولیقین میداشتند کہ اگر ما گناہ بکنیم باز نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم روحنا فداہ شفاعت کدام کس کند؛

و در بعض افراد ایں خیال سرایت کردہ بود کہ شریعت مقصود بالذات نیست بلکہ آں بمنزلہ کشتی است برائے رسیدن تا بخدا۔ چنانچہ شاعرے میگوید ؎

شرع کشتی آرزو گرداب و دانش بادبان ؛ حق تعالیٰ ساحل و عالم ہمہ دریاستے

و چوں انسان خدا را دریافت پس چہ ضرورت است کہ بیکار در کشتی نشستہ وقت خود را ضائع کند۔

و بعضے ازاں میان ایں خیال میداشتند۔ کہ احکام شریعت در حقیقت برائے امور باطنیہ بمنزلہ نشانات ظاہری ہستند۔ وقت بعثت نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حالت ابتدائے تمدن زمانہ بود۔ و اکثر بنی نوع انسان وحشی بودند۔ بنائً علیہ بجہت اصلاح حال کافۂ اناس برائے عمل نمودن بر امور ظاہریہ تاکید شدید خیلے ضرورت میداشت۔ و حالا زمان علم و کمال است۔ و مردم از حلیۂ فہم و دانش محلے گشتہ اند۔ لہذا بپابندی رسوم ظاہریہ ضرورتے نماندہ است۔ اگر شخصے روش پاکیزہ دارد و خدا را در دل یاد می کند۔ و درد قوم و ملک و غم ابنائے جنس درون سینہ می دارد و غربا را معونت می کند و در خورد و نوش احتیاط می ورزد و در کار و بار قومی مشغول می ماند۔ نماز و روزہ و حج و زکوٰۃ ادا ہمین است ؛

و بعضے بر انند کہ تفحص باید کرد کہ سرور عالم کدام قسم ازارے یا سراویلے یا قمیصے یا جبہ زیب تن میفرمود تا ہماں قسم لباس را اختیار باید کرد۔ علیٰ ہذا القیاس اگر آنحضرت صلعم

موئے سر دراز میداشت۔ بر ما نیز واجب است کہ باتباع سنت نبوی موئے سر دراز داریم۔ بعض میگویند۔ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم مثل ما یک مردے بودہ است ہیچ حق او بر ما ثابت نیست۔ کہ ما پابندی حکم او کنیم۔ ہر چہ در قرآن کریم وارد است ہماں بر ما حجت است وباقی ہمہ باطل است ۞

بعض مردم سخن را بدیں گونہ می رانند کہ فلاں فلاں بزرگ ہر چہ فرمودہ است خلاف آں امر دیگر ہرگز قابل تسلیم نیست۔ بر ما فرض است کہ مثل کوراں تقلید بزرگان خود بکنیم وبس۔

ایں ہمہ امور کہ بیان کردہ شد متعلق اصول دین است باقی ماند جزئیات۔ درآں ازیں ہم بیشتر ظلمت وتاریکی است۔ بعضے آموختن زبان غیر را کفر می دانند وبعضے تعلیم علوم جدیدہ را منافی ایمان واسلام قرار می دہند۔ بعضے نسبت جواز ربا کہ دربارۂ آں آیہ فاذنوا بحرب من اللہ ورسولہ وارد است۔ فتاویٰ می نگارند۔ علاوہ بریں در نماز وروزہ وحج وزکوٰۃ آنقدر اختلاف واقع شدہ است کہ حقیقت ہر امر زیر پردۂ اختلافات مخفی ومحتجب گشتہ است امور محقرہ را اصل الاصول اسلام قرار دادہ می شود۔ وبرخلاف آں اگر از زبان کسے حرفے برآید باوے نزاع وستیز می کنند بعض کسانیکہ خود را مسلمان می گویند انگشتہائے برادران دینی خود را در جوش ایں امر شکستہ اند۔ کہ ہنگام تشہد چرا انگشت شہادت را برداشتہ است وہمچنین در دہان قرآن خوانان از جوش تعصب بہ پاداش ایں جرم نجاست انباشتہ اند۔ کہ آمین بالجہر چرا گفتہ است

الغرض حصۂ عملی اسلام نیز مثل حصۂ اعتقاد صید تغیرات وفسادات شدہ بود ۞

حضرت اقدس مسیح موعود علیہ السلام دریں حصۂ عملی نیز اصلاح فرمود۔ از یک جانب طریق اباحت را باطل ثابت کرد و بیان نمود کہ شفاعت برائے آں مردم است۔ کہ از گناہ پرہیز کنند۔ اما گاہے بوجہ من الوجوہ ارتکاب آں کردہ باشند و بعض کوتاہی ہا در ایشاں بماند۔ پس آں کوتاہی ہا را شفاعت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم تدارک فرماید اما شفاعت برائے ایں نیست کہ مردم بہ اُمید شفاعت مداومت بر کبائر نمایند و دل خود را خوش کنند کہ بشفاعت نبوی از پرسش جملہ معاصی باز مانیم۔ و نمیدانند کہ شفاعت بجہت زدودن و حک نمودن گناہان است نہ برائے اشاعت عصیان۔

ہمچنیں اثبات فرمودہ کہ ہر چند شریعت مقصود اصلی نیست۔ اما عبودیت بلاشک و شبہ مقصود اصلی است۔ پس خدا تعالیٰ برائے ہر کارے تا ہر وقتیکہ امر فرمودہ است۔ آں را تا آں وقت بجا باید آورد۔ قرب خدا چیزے محدود نیست کہ گفتہ آید۔ کہ اکنوں قرب خدا حاصل شدہ است۔ پس ضرورت عبادت نماندہ است۔ ہر گاہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم رُوحنا فداہ کہ انسانِ کامل و خیلے نبی عظیم الشان بود تا وقتِ وفاتِ خود ہموارہ ایّاکَ نعبدُ وایّاکَ نستعین اھدنا الصراط المستقیم خواندہ باشد و ہمیشہ در دُعا ربّ زدنی علماً گفتہ باشد دیگر کسے را چہ رسد کہ دعویٰ نماید کہ من تا منزل مقصود رسیدہ ام و حالا مرا ضرورت عبادت باقی نماندہ است۔ ایں نوع مردم ذات بیچون و بیچگون خداوندی را مثلِ ساحل دریا محدود می انگارند و بے دینی خود را در پردۂ دینداری پنہان میدارند

دہم بریں نمط ارشاد کرد است کہ احکام اسلام برائے تکمیل فضائل نفسانیہ و رُوحانیہ انسان است۔ و در ہر زمانہ و برائے ہر شخص خواہ بادشاہ باشد یا فقیر مسکین

باشد یا امیر خیبلے منفعت رسان است و بغیر بجا آوردن آنہا حصول ترقیاتِ روحانیہ ممکن نیست و فرمود کہ ایں غلط محض است کہ دریں زمانہ بر احکام شرع عمل کردن ضروری نیست و نیز ثابت فرمود کہ ایں خیال سراسر بے بنیاد است۔ کہ می گویند کہ بر جائے آں احکام اعمالِ دیگر تجویز کردن ممکن است۔

وہم بریں طریق حضرت اقدس واضح نمود است کہ یک چیز مشروعات است یعنی عبادات و سنن۔ و دیگر رواجِ ملک و دستور قوم است پس علاوہ از عبادات و سنن در امورے کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حسبِ رواج ملک و دستور قوم عمل نمود است مردم را مجبور گردانیدن تکلیف مالایطاق بلکہ ظلم است۔ خود صحابۂ کرام رضی اللہ عنہم درچنین امور باہم اختلاف میداشتند۔ و دریں اختلافات یکے بر دیگرے زبانِ طعن دراز نمی کرد ؎

وحضرت اقدس خیالاتِ باطلۂ آں سفہا را نیز رد فرمود است کہ میگویند کہ رسول اکرم صلے اللہ علیہ وسلم فداہ امی و ابی ہمچو ما مردم بود و واجب نیست کہ ما اتباعش کنیم پس دریں خصوص حضرتِ اقدس ارشاد کرد است کہ انبیا علیہم السلام در فہمیدن کلام خدا ملکۂ خاص میداشتند کہ دیگران را میسر شدن غیر ممکن است۔ بناءً علی ہذا قبول کردنِ تشریح و تفسیر ایشاں در کلام الٰہی بر ہر مومن فرض است۔ ورنہ ایمان سلب می شود۔ و نیز سخافتِ ایں قولِ ظاہر نمودہ است کہ میگویند کہ ہرچہ فلاں امام یا بزرگ فرمود است۔ واجب التسلیم است۔ و فرمودند کہ برائے کسانیکہ مادۂ اجتہاد ندارند بجہت سہولت ضروری ست۔ کہ یکے را از ائمۂ ہدیٰ کہ بہ علم و زہد و تقویٰ او اعتماد داشتہ باشند۔ مقتدائے خود سازند لیکن معنی آں ایں نیست۔ کہ

ہر کس کہ بذاتِ خود فہم خداداد و علمِ لدنی داشتہ باشد او نیز اقتدائے آں امام کند واگر کورانہ تقلیدِ او نماید گنہگار گردد۔ بلکہ بر ہر صاحبِ علم واجب است کہ ہر مسئلہ راکہ از نصوصِ قرآنیہ وحدیثیہ دریابد در آں مطابقِ علمِ خود عمل نماید۔

وحضرت اقدس بطلان ایں خیال راکہ امور دنیوی را دینی قرار دادہ آید۔ ثابت کردہ فرمودہ است کہ زبانہا کہ در مردم رائج است ہمہ از جانب خداست و ہر زبانِ مفید را ضرور باید آموخت و ہر قدر علوم کہ برائے اصلاح و ترقیِ حالتِ جسمانی و اخلاقی و علمی و تمدنی و سیاسی و روحانی مفید باشد تعلیم و تعلم آنہا ہرگز معصیت نیست۔ بلکہ ضروری ست و در بعض حالات کہ برائے خدمتِ دین آموختہ آید موجب ثواب است ؎

سخن کز بہرِ دیں گوئی چہ عبرانی چہ سریانی ❊ مکاں کز بہرِ حق جوئی چہ جابلسا چہ جابلقا

وحضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام مسلمانان را از لعنتِ سود گرفتن نیز پرہیز کردن آموخت و بیان فرمود است کہ ممانعتِ سود بر حکمتہائے عظیمہ مبنی است آنرا بغرضِ فوائدِ محقرۂ دنیویہ تبدیل نباید کرد۔

ہمچنیں بیان فرمودہ است کہ مسائل دین بر دو قسم است یکے اصول و دیگر فروع اصول از قرآن کریم ثابت شدہ است و در آں ہیچ کدام اختلاف راہ نتواند یافت۔ واگر کسے طالبِ دانستن و فہمیدنِ آں باشد بسہولت میتواند آموخت و مسائل فروعیہ را دو حالت است۔ یکے آنکہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم امرے را بطریقِ خاص بجا آوردن فرمودہ است و بغیرِ آں طریق بطریقے دیگر کردن منع نمود است۔ دریں صورت ہماں طریق را اختیار باید کرد کہ رسول کریم؎ روحنا فداہ حکم داد است۔ صورتِ دیگر آنست

کہ دو روایات یا زیادہ از دو از حضرت سید المرسلین صلعم مروی باشد و بعض گروہ مسلمانان بر دا ینے و بعضے دیگر بر روایتِ دیگر علی الدوام عمل پیرا بودہ باشند پس نسبتِ آں طرق یقین باید داشت کہ ہمہ از رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم مروی است و سنتِ اوست۔ زیراکہ اگر چنین نمی بود چگونہ ممکن بود کہ از صحابہ یک گروہ طریقے اختیار میکرد و گروہ دیگر طریقِ دیگر را ترجیح میداد ؛

اصل سخن این است کہ رسول کریم صلے اللہ علیہ وسلم در بعض امور اختلاف طبائع را ملحوظِ نظرِ مبارک داشتہ بچند طریق اجازتِ عملِ آں دادہ است یا بذاتِ خود امرے بجہتِ سہولتِ مردم بچند طریق بعمل آوردہ است تا در دلِ مردم شکے نماند کہ کردن یا ناکردنِ آں واجب است۔ چنانچہ در رفع یدین آمدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گاہے بعمل آوردہ است و گاہے ترکِ آں فرمودہ است و ہمین حالت آمین بالجہر است کہ بعض صحابہ آمین بالجہر کردہ اند و بعضے نہ کردہ اند۔ و سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم ہر دو طریق را پسند فرمودہ است و ہمچنین در نماز دست بر دست نہادن است کہ گاہے بر صدر و گاہے زیر ناف بستہ است۔ پس ہر کسے را کہ با ہر طرزے مناسبت باشد۔ باید کہ برآں عمل نماید ولیکن باید کہ بر دیگران کہ بر روایات دیگر عمل دارند حرفے نگیرد زیراکہ او نیز بر سنتِ نبوی عمل پیرا است و بر رخصتِ شرعی عامل است ؛

الحاصل این اصول را قرار دادہ حضرت اقدس ع آنہمہ اختلافات و فتنہ ہا راکہ در مسلمانان بود و بوجہ آں نوبت بخونریزی می رسید رفع فرمود و در جماعتِ خود نمونہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم را باز زندہ نمود۔

ایں المو ضے است از اصلاحات حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ تفصیل آنرا

کاغذ شُتر بار درکار است۔ پس من برہمیں قدر اکتفا می کنم۔ جناب والا ازیں بیتوانند فہمید کہ حضرت مسیح موعود ہمہ نقائص راکہ در عقاید و اعمال پیدا شدہ بود دُور کردا ست و دین اسلام را باز بہ شکل اوّل پیش مردم آوردہ است۔ کہ بوسیلہ آں حالا باز دلہائے دوست و دشمن را از کف بردن آغاز کردہ است و قوت قدسیہ او باز تاثیرات خود را آشکارا کردن گرفتہ است۔

لے بادشاہ والاجاہ! ہمیں قدر نقائص و خرابی ہاکہ بالا ذکر یافت (کہ فی الحقیقت مُشتے نمونہ از خروارِ آں مفاسد است کہ دریں زمانہ در مسلمانان یافتہ می شود) از مطالعہ آں بر جنابِ والا آشکارا گردد کہ باوجود موجود بُودن کتابِ محفوظ من اللہ مثلِ قرآن مجید زیادہ ازیں مفاسد در اسلام پیدا شدن صورتِ امکان ندارد۔ و اگر زیادہ ازیں مفاسد پیدا شدن ممکن است۔ پس آں وقتے صورت تواند گرفت کہ نعوذ باللہ قرآن کریم از دنیا مفقود گردد و یا صورتش تبدیل پذیرد و لیکن ایں ہر دو امر از قبیل ممکنات نیست۔ لہذا غور باید فرمود کہ ہرگاہ اکنوں در اسلام مفاسد بمنتہائے خود رسیدہ است۔ اگر مسیح موعودؑ دریں زمانہ مبعوث نگردد باز دیگر کدام وقت بعثتِ مسیح موعودؑ موزوں باشد؟ و چوں حضرت اقدسؑ اصلاح ایں تمام مفاسد نمودہ است و از جملہ شرور دفتن حفاظت اسلام فرمودہ است۔ پس برائے آمدنِ دیگر کسے چہ حاجت باقیماندہ است ہرگاہ حضرت اقدسؑ آں ہمہ کار ہاکہ بہ مسیح موعودؑ مقدر بود باحسن وجوہ انجام دادہ است باز در مسیح موعودؑ بودن شاں کدام شک و شبہ باقی است ظاہر است کہ چوں آفتاب بنصف النہار بسمت الراس عالمیان برسد از وجود او انکار کردن دیدہ وری را بکوری فرو ختن است۔ ہمچناں بموجود بُودنِ ایں دلائل مِ ضحہ در ثبوت دعوی حضرتِ اقدسؑ چگونہ گنجایش انکار صورت می بندد؟

دلیل ششم

نصرت الٰہی

دلیل ششم بر صداقت حضرت مرزا غلام احمد علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ آں ہم در حقیقت بر دلائل بیشمار مشتمل است نصرت الٰہی است ہر مامور و ہر مُرسل از محبوبانِ بارگاہِ صمدیت می باشد۔ پس صداقتش بپایۂ ثبوت نہ رسد تا وقتیکہ معاملت و سلوکِ حق تعالیٰ با وے ہماں ساں نباشد۔ چنانچہ قبل ازیں با محبوبان خود عادت او بود است پس اگر شخصے دعویٰ مامور بودن کند۔ و معاملۂ ایزد تعالیٰ با وے مثل محبوبانِ خود نباشد بے شک آں کاذب است۔ زیرا کہ ناممکن است کہ حق تعالیٰ شخصے را خلیفۂ خود کردہ مبعوث نماید و با وے ہیچ نمونۂ محبتِ خود ظاہر نسازد و اعانتش نفرماید ہرگاہ کہ یک بادشاہ کسے را نائبِ خود تجویز کردہ بجائے می فرستد۔ لامحالہ معونتِ او می کند و ہموارہ بجانبِ او نگاہ متوجہ میدارد و چوں او را ضرورتے پیش می آید بجہت نُصرتِ او سامانِ ہر قسم مہیا می سازد۔ پس حضرت قادر علی الاطلاق کہ خزائن او لاتعد و لاتحصیٰ است و علمِ غیب میدارد۔ چگونہ ممکن نیست کہ مامور خود را نُصرت ندہد و اگر احدے دعویٰ ماموریت کند و خدا تعالیٰ تائید او بفرماید و آثارِ تائیدِ ایزدی بظہور رسد و در ہر کار اعانتِ خداوندی شاملِ حالش باشد و در ہر امر نصرت الٰہی او را روئے دہد۔ پس او در دعویٰ خود ضرور صادق و راست باز است۔ زیرا کہ ہمچنان کہ ممکن نیست کہ حضرت حق جل و علا راستبازے را ترک کند ہمچنیں صورت امکان ندارد کہ منتقم حقیقی یک کذابِ شریر را کہ در پئے اضلال بندگان او باشد مواخذہ نفرماید

بنا علیٰ ہذا ایں امر خیلے خلاف عقل و دانش است کہ ہادی برحق ہیچ شخصے را اعانت بفرماید۔ و برروئے وے ابواب رحمت و نصرت خود بگشاید۔

در مصحف مجید است :۔ کَتَبَ اللّٰهُ لَاَغۡلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِیۡ اِنَّ اللّٰهَ قَوِیٌّ عَزِیۡزٌ (سورہ مجادلہ ع ۳) یعنی خدا تعالیٰ بر ذات خود واجب گردانیدہ است کہ او تعالیٰ و رسولان او ہموارہ غالب می مانند و بے شک او تعالیٰ توانا و غالب است از ایں آیہ کثیر الہدایہ معلوم شد کہ او تعالیٰ برائے اظہار قوت و غلبہ خود و انبیائے خود یک قانون غیر متبدل قرار دادہ است کہ ہرگاہ رسولان او مبعوث شوند۔ ایشاں را بر جمیع موانع تبلیغ رسالت غلبہ کرامت میفرماید و ظاہر است کہ اگر ایشاں را غلبہ دست ندہد۔ مردم را در عزت و قوت او شبہتے پیدا گردد ؂

و ہمچنیں فرمودہ است :۔ اِنَّا لَنَنۡصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِیۡنَ اٰمَنُوۡا فِی الۡحَیٰوۃِ الدُّنۡیَا وَیَوۡمَ یَقُوۡمُ الۡاَشۡہَادُ (سورہ مومن ع ۶) یعنی ما بالضرور رسولان خود را و کسانے را کہ برایشاں ایمان آوردہ اند۔ دریں جہان و در آں جہان نصرت می دہیم۔ و در دیگر آیہ وارد است :۔ وَلٰکِنَّ اللّٰهَ یُسَلِّطُ رُسُلَہٗ عَلٰی مَنۡ یَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡرٌ (سورہ حشر ع ۱) یعنی حق تعالیٰ رسولان خود را بر ہر کس کہ میخواہد تسلط می بخشد و او تعالیٰ بر ہر شئے قادر است۔ ازیں آیات بینات ہویدا می شود کہ خدا تعالیٰ رسولان خود را غلبہ می بخشد و در دنیا و آخرت مدد می کند۔ خواہ بسبیل جسمانی و روحانی خواہ محض بطور روحانی ؂

و ایں امر نیز از قرآن کریم ثابت میگردد کہ اگر کذابے دعویٰ ماموریت و رسالت می نماید او را خدا ہم دریں دنیا بعقوبت می رساند و او از ہلاکت ہیچ گاہ سلامت

نمی ماند کما قال لو تقول علینا بعض الاقاویل لاخذنا منہ بالیمین ثم لقطعنا منہ الوتین ۔ یعنی اگر رسول دانستہ برما سخنے دروغ می بست ۔ البتہ با بازوے راستش می گرفتیم و رگِ جانش می بریدیم یعنی بر روئے چنین کس باب نصرت بند نمودہ ہلاکش می کنیم و ہمچنین فرمودہ است :- ومن اظلم ممن افتریٰ علی اللہ کذبًا اوکذب بایاتہٖ انہ لا یفلح الظلمون یعنی و از آں کس کدام ظالم تراست کہ برخدا تعالیٰ دانستہ دروغ می بندد یا آنکہ او آیاتِ اورا تکذیب می کند ۔ جز ایں نیست کہ ظالمان کامیاب نمیگردند ۔ ازیں آیہ وافی ہدایہ معلوم شد کہ کامیاب گشتن ظالمان امکان ندارد ۔ پس ایں مجرم حضرت باری تعالیٰ کہ از ہمہ ظالمانِ روحانی ظالم تراست چگونہ کامیاب گشتن او ممکن است ؎

از آیاتِ صدر واضح می شود کہ خدا تعالیٰ عز اسمہٗ دو قانون جاری فرمودہ است یکے آنکہ رسولان و ماموران خود را نصرت می دہد و غلبہ می بخشد ۔ دیگر اینکہ کسانیکہ دانستہ برخدا تعالیٰ افترا می کنند ۔ ایشاں را از جانبِ خدا ہیچ نصرت نمی رسد بلکہ برعکسِ آں روئے ہلاکت می بینند ۔ لہٰذا ہرچہ ما عقلاً ثابت کردہ ایم ۔ قرآن کریم نیز تائیدِ آں می کند بلکہ آنرا یک سنّت الٰہیہ قرار میدہد ۔

چوں بمعیارِ ایں سنت آلہی و قانون غیر متبدل ازلی بر دعویٰ حضرت اقدسؑ غور می کنیم ۔ صداقتِ ایشاں برما چوں آفتاب نصف النہار واضح و لائح میگردد و کامیابیٔ حضرت اقدسؑ را دیدہ ہیچ نیکے و شبہئے باقی نماند کہ لاریب حضرت اقدسؑ مرسل و فرستادۂ خدا است علیہ الصلوٰۃ والسلام ؎

قبل ازیں کہ دیدہ شود کہ حضرت اقدسؑ را از بارگاہِ آلہی چہ نصرتہا و تائیدہا

حاصل شدہ است بریں امر نگاہ کردن ازبس ضروری است کہ ایشان در ذیلِ کدام حالات دعویٰ فرمودہ بُودند یعنی آں سامان چہ بود کہ برائے کامیابی ممد و معاونِ حال ایشاں می توانست شد۔ دوّم اینکہ در راہِ آنحضرت چہ موانع و عوائق موجود بُود سوّم اینکہ دعویٰ ایشاں از کدام قسم بود۔ یعنی آیا دعویِ شان ازاں قبیل بود کہ در خود گشتے بجہتِ گرد کردنِ مردم میداشت کہ نظر برآں سامانہا ظاہری اُمید کامیابی تواں داشت ؛

جواب سوال اوّل این است کہ ہرچند حضرت اقدس فرد ے از افراد دودمانِ محترم و خاندانِ مکرم بُود (و ہمچنیں معزز بُودنِ ایشاں برائے منصبِ ماموریت ناگزیر ہم بود زیراکہ ماموران الٰہی ہمیشہ از دودمانہائے والاشان بودہ اند و حق تعالیٰ ہیچ مرسل را از میان اراذل الناس مبعوث نفرمودہ است تا شرفا را ایمان آوردن بر ایشان شاق نگردد) امّا خاندانِ حضرت اقدس وجاہتِ دنیویہ و شوکتِ قدیمۂ خود را تا یک حدِ معتدبہ از دست دادہ بُود و اگرچہ عشیرۂ ایشاں در قبائلِ اقوامِ خود منکسر الحال تر نبود و لیکن بمقابلہ شان و شوکت و حکمرانی پارینۂ خود یک خاندانے بود بے نوا۔ زیراکہ اکثر حصصِ ریاست و جاگیر ایشاں تلف شدہ بُود۔ ریاست در عہدِ سکھاں ضبط شدہ بُود و جاگیر بوقت قیام سلطنت انگلیس در پنجاب ملحق بعلاقہ سرکاری گردانیدہ شد پس حضرت اقدس را بلحاظ مال و حشمت تفوقے حاصل نبود کہ گفتہ شود مردم بنظرِ اغراض و مقاصدِ دنیویۂ خود گردِ آنحضرت گرد آمدن اختیار کردہ بُودند ؛

اگرچہ در بدو حال والد ماجد ایشاں بجہتِ تعلیم معلمے مقرر کرد۔ لیکن آں تعلیم بمقابلِ تعلیم مروجہ حال کالعدم بُود۔ بناءً علیہ حضرت ممدوح در وطنِ مالوفۂ خود

ویا خارج ازاں در قطار ہائے علماء ایں دیار محسوب نمی شدند۔ پس نظر بریں امر نیز نمیتواں گفت کہ بسبب علامۂ زمان بودنِ آنحضرت طلبۂ علوم گرد حضرتش حلقہ زدہ بودند و بسبب درس و تدریس حضرت را شہرت دست دادہ بود۔

ہمچنین حضرت ایشان در سلک سجادہ نشینان و صوفیان نیز منسلک نبودند و نیز از دست شیخے یا مرشدے پیرے یا فقیرے خرقۂ خلافت ہم حاصل نکردہ بود تا گمان کردہ شود کہ ایشان را بذریعۂ مریدان و مسترشدان اینقدر فتوحات و کامیابی و شہرت دست داد است و برکدام منصب حکومت ہم متمکن نبودند کہ مردم آں را مد نظر داشتہ برائے حصول مطالب و مآرب خود پروانہ وار گرد شاں ہمیگردیدند۔

بلکہ در عین عنفوانِ شباب برنگ مردم تارک الدنیا از اقارب و اجانب کنارہ کش و خلوت گزین بودند۔ حتیٰ کہ بوجہ عزلت گزینی اکثر مردم قرب و جوار ہم بحضرت ایشان تعارف نمیداشتند حضرت ایشان را باکسانیکہ تعلق خاطر بود آں چند نفر مساکین و چند بچۂ یتیم بودند۔ حضرت از طعام خود برآں بے نوایان و فاقہ کشاں بذل می کردند ویا خود ناخوردہ ایثار می نمودند و خود روزہ میداشتند۔ یا ازاں میاں بعضے بجہت تحقیقات مذہبی می آمدند۔ دیگر با ہیچ کسے تعلق خاطر نبود و مردم را نیز ضرورت ملاقات ایشاں کمتر پیش می آمد ؛

جواب سوال دوم ایں است کہ در راہ مقصد حضرت مسیح موعودؑ ہر سدے منیع و مزاحمتے و قیح کہ وقوع آں در دنیا خیال کردن ممکن است حائل و مانع بود۔ حضرت اقدسؑ دعوی ماموریت می داشتند و تصدیق ایں دعوی موجب زوال آں حکومت بود کہ گروہ علماء و ملایاں را از صدہا سال بر مردم حاصل بود۔ ازیں جہت

ایں گروہ را با ذاتِ حضرت طبعاً مخالفتے پیدا شد۔ زیراکہ در ترقی کارِ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام صورت تنزل اقتدارِ خود و در افزایشِ جاہش نقصانِ جاہِ خود میداند۔ و فطاطبۃً علماء میدانستند کہ اگر شخصے علوم حقہ از جانبِ خدا فرا گرفتہ بجہتِ اصلاح حال اُمّت محمدیہ ایستادہ گردد لامحالہ قیاسیاتِ ما را ہیچ وقعتے در دل متبعان نماند۔

ہمگی سجادہ نشینان دشمنِ جانِ حضرت بودند زیراکہ از اشاعتِ صداقتِ دعویٰ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام مریدان از دستِ ایشاں بدر می رفتند و بجائے شیخ المشائخ و پیر و مرشد بودن خود دستِ ارادت بدستِ دیگرے دادن بر ایشاں واجب می شد۔ دریں حالت مریداں ازیشاں روگردان می شدند و در نذر و نیاز نقصانے راہ می یافت و در آزادیہائے کہ آں را حق خود دانستہ بودند ہم خلل می آمد

طبقۂ امرا نیز بذاتِ حضرت مسیح موعود مخالفتے پیدا گشتہ بود۔ زیراکہ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام بجہتِ احکام شریعت تاکید بلیغ می نمود۔ و برطبع ایں ہوا پرستان آں خیلے شاق بود۔ زیراکہ آں گروہ عادت بہ ہیچنیں قیود شرعی نمیداشتند بلکہ ہیچو پابندی ہا را وبالِ جان می پنداشتند و چوں حضرت اقدس اُمرا را تعلیم ہمدردی بنی نوع انسان میداد۔ لاجرم در دل ایشاں ایں وسوسہ افتاد کہ از اثر ایں تعلیم حالت غلامی کہ در اکثر طبائع عوام عادت ثانی شدہ است۔ روزے از دنیا دور شدہ نظر مردم وسعت گیرد و داب بیجائے تحکم زوال پذیرد۔

اہل مذاہب دیگہ نیز عدوئے جان و عزت و آبروئے آں مسیح زمان بودند۔ زیراکہ ایں شپرہ طینتان در شخصیت آں برگزیدۂ بارگاہ صمدیت پاک جوہر رخشان

می دیدند کہ در پرتو آں ہلاکتِ مذہبِ خود معائنہ می نمودند و ہمچناں کہ گوسپندے از رویت شیر شرزہ می لرزد جمیع افرادِ مذاہب باطلہ برخود می لرزیدند و سعیہا میکردند کہ فتنۂ بروئے کار آرند تا آں وجودِ مسعود را از سطح زمین بردارند زیرا کہ نسبت مسیح موعود و مہدی معہود حکام نیز مخالف حضرت ایشاں گشتہ بودند۔ زیرا کہ ایں طبقہ ہم از نام مسیح موعود و مہدی معہود ہراساں بود و از روایات مشہورہ دیرینہ متاثر شدہ وجود شخصے را کہ ایں نامہا داشتہ باشد مرادف و ہم معنیٔ انتشار فساد می دانستند و ہرچند کہ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام اظہار وفاداری نسبت اہل حکومت میفرمودند اما برائے حکام آں حرفہا تسلی بخش نبود۔ چرا کہ ایں امر را ایشاں بر وقت گذاری و موقع شناسی محمول می ساختند و گمان میکردند کہ ہرگاہ ایں جماعت را قوت دست دہد۔ ممکن است کہ ایں ہمہ وعدہ ہائے وفاداری را بیک سُو نہد ؂

عوام کالانعام را ہم دل خوش نبود کہ رویہ حضرت برائے ایشاں دلکش نبود اوّلاً ایں صنف وضیع پیش پائے سروران خویش سر می سودند و در اتباع اوامر و نواہی علماء یا مشائخ یا امراء یا قسیسان یا برہمنان مذاہب خود بودند و ہرچہ ایشاں میفرمودند بر آں آمنا و صدقنا گفتہ عمل می نمودند ؂

ثانیاً بوجہ معتاد بُودن بر پابندی رسوم قدیمہ طبیعت ایشاں مشاق بود۔ لہذا تعلیم نائب رسول را یک امر جدید تصور کردہ ترک الف و عادت بر طبع ایشاں شاق بود۔ در زعم خود دعویٰ حضرت ایشاں را یک امر مستحدث فی الاسلام و موجب تفرقۂ عظیم بہر انام می شمردند۔ پس ازیں جہت بنا بر اشارۂ پیشوایان و نیز باعث جہالتِ خود راہ مخالفت می پیمودند۔ ازیں جمیع گروہ ہا و طبقہ ہائے مختلفۂ مردم ہر کدام

گروہ برائے تباہی و ہلاک حضرت ایشان بطورے کہ توانست سعی بلیغ بکار برد و بقوت تمام جد و جہد نمود، علمائے مجہول فتاوئے کفر نگاشتند و تا مکہ مکرمہ و مدینہ منورہ ہم بجہت توقیعات علماء آں دیار رفتند و حسب عادت مستمرۂ خود حیلے عجیب و غریب وجوہات کفر تلاش نمودند و مردم را بر مخالفت حضرت اقدس برانگیختند۔

صوفیاء و مشائخ طریق حضرت مسیح موعودؑ را خلاف طرقِ مروجۂ خود بیان کردہ و مردم را از لاف ہائے تقرب الٰہی و معرفتِ خود ترسانیدہ عوام الناس را باز داشتند و بجہتِ ایں مدعا اشاعت افسانہ ہائے کاذبہ و ارادۂ کرامتہائے پُر از مکر و فریب ہم دریغ نداشتند تا مردم در حلقۂ بیعتِ آں حضرت ایشان داخل نگردند حتیٰ کہ بعضے ازاں ہا با مریدانِ خود ایں ہم گفتند کہ اگر ایں مدعی ماموریت نزدِ خدا صادق ہم باشد باگناہ ایمان نیاوردن شما بر گردن ہائے خود خواہیم برداشت۔ پس شما را ہیچ فکر نباید کرد و ہیچ غم نشاید خورد و بدیں گونہ جہاں را گمراہ و تباہ کردند۔

اُمرائے ایں دیار و امصار ہم بوجہاتے کہ بیداشتند درخلاف ایں سلسلہ تخم عناد در دل عوام می کاشتند و اہل مذاہبِ باطلہ ہم بر تخریب سلسلۂ عالیہ و ہلاکت بانی سلسلہ با مسلمانان متفق گشتہ سعی وافر بعمل می آوردند۔ اربابِ حکومت اقتدار خود را بکار بردہ مردم را ترسانیدہ سعی در باز داشتنِ شاں تگاپو می کردند۔ عوام الناس ہم باملاد و پشتی پیشوایانِ خود از حضرت اقدسؑ خط و برید و قطع تعلقات نمودند۔ الغرض برخلاف حضرت اقدسؑ چہ اقارب و چہ اجانب چہ مسلم و چہ غیر مسلم بر نقطۂ عداوت یک جا و برائے فروغ کار ریکجا گر برپا گشتند۔

جواب سوال سوم این است کہ تعلیم مسیح موعودؑ ہم بر وفق میلان طبائع مردم

وہمرنگ حالاتِ زمانہ آنچناں نبود کہ اگر موافقت با خیالاتِ اہل زمانہ میداشت لاجرم کسے صورت امکان ایں معنی می پنداشت کہ ترقی کارِ حضرت بتوفیق یزدانی نبود۔ بلکہ بوجہ موافقت با خیالات اہل زمانہ داشتن وحسب مرادات مردم بودن تعلیمش ترقی نمود است و مردم مطابق مرام و موافق احساسات خویش دیدہ قبول کردہ اند۔ خیالات مطابق حالات زمانہ دو نوع می باشد۔ یکے آنکہ مطابق خیالات حصۂ کثیر آبادی باشد۔ دوم آنکہ اگرچہ مخالف خیالات اکثر مردم باشد اما مطابقت و موافقت بہ آں خیالات دارد کہ نتیجہ علوم دنیویۂ آں زمانہ باشد۔ اشاعت خیالات اول الذکر سہل است و ثانی الذکر اگرچہ در نخست روئے مخالفت بیند۔ مگر بباعث نتیجۂ علوم جدیدہ بودن دیر یا زود جائے خود در دل ابنائے زمانہ گزیند وہمراہ ترقی آں علوم فروغ پذیرد وخود بخود اشاعت گیرد اما خیالات مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام بااین ہر دو قسم مخالفت صریح میداشت زیراکہ حضرت اقدس مردم را بجانب آں تعلیم دعوت میداد و ابواب آں علوم بر روئے ایشان می کشاد کہ مطابق خیالات رائج الوقت نبود۔ بلکہ استیصال بعض رسوم مخالف شریعت می نمود و بآں خیالات نیز موافقت نداشت کہ بذریعہ علوم جدیدہ شیوعے میداشت۔ بنائً علیہ آں جری اللہ را با ہر دو فریق معارضہ روئے داد ہم با کہنہ خیالان رسوم قدیمہ وہم با نو نیازان علوم جدیدہ اتفاق مقابلہ افتاد۔ دلدادگان روشِ قدیم آں محی رسوم دین را ایک ملحد می پنداشتند و شیفتگان علوم جدیدہ حضرت اقدس را ایک مرد تنگ خیال و معاون رجعت قہقرے می انگاشتند۔

حضرت اقدسؑ از یک طرف برخلاف حیاتِ عیسیٰ علیہ السلام و قصص و روایاتِ باطلہ و برعکس اوہام عوام نسبتِ ملائکہ و نسخ فی القرآن و دوزخ نعیم و جحیم و برخلافِ تنگی در اعمال شرعیہ بشدتِ تمام وعظ می نمود و از طرفِ دیگر نسبت پابندی شرع متین لفظاً و معنیً حرمتِ سُود و اثبات وجود ملائکہ و فوائد دعا و حق بُودنِ جنت و نار و ثواب و عذاب و نزول الہام بالفاظ مقررہ و حق بُودن معجزات و کرامات تلقین میفرمود۔ نتیجہ اش این بود کہ تعلیم حضرت اقدسؑ ہمرنگ خیالات کدام فریق ازین ہر دو گروہ نبود۔ پس این ہم نمی تواں گفت کہ تعلیم حضرت اقدس چونکہ با خیالات رائج الوقت یا متوقع الیشوع و مترقب الانتشار مطابقت میداشت ازین جہت مقبول طبائع مردم گردید

خلاصہ مرام اینکہ نہ حالت ذاتیہ حضرت ازاں قبیل بود کہ دعویٰ شاں پذیرا گردد۔ و راہ آنچنان ہموار و قدم بر گلزار بود کہ دروازہ حصول مطلب واگردد۔ و چیزے کہ پیشکش مردم میکرد نہ آنقدر خوشگوار نبود کہ مردم را خود بخود بجانب او رغبت پیدا می شد و تعلیم حضرت ترجمان خیالات مردم ہم نبود کہ در طبائع باآسانی پذیرا می شد۔ پس باوجودِ این ہمہ مخالفتہا و مزاحمتہا کامیابی کہ حضرت ایشان علیہ السلام در کارِ خود دروئے نمود است۔ محض نتیجۂ فضلِ ربانی و موہبتِ یزدانی و نصرت الٰہی بود است نہ نتیجۂ اسباب مادیہ و طبعیہ۔

بعد بیانِ این حالات حالا من ذکر کامیابی ہائے حضرت اقدسؑ را بیان میکنم قبل ازیں بوجہ احسن واضح و لائح گردیدہ است کہ حق در قرآن کریم این سُنت مستمرۂ خود بیان فرمودہ است کہ او سبحانہٗ و تعالیٰ متقول علی اللہ را کہ (دیدہ و دانستہ برحق تعالیٰ افترا می بندد) مہلتِ دراز عطا نمی فرماید ؂

امّا چوں بجانب حالِ فرخی مآل حضرت می نگریم مثل صبح صادق بر ما ظاہر و باہر میگردد کہ بعد از اشاعت الہاماتے کہ حضرت اقدسؑ دراں دعویٰ مصلح بودنِ خود را اعلان فرمودہ بود۔ قریباً چہل سال زندگانی نمود و ہرگونہ از خدا تعالیٰ نصرت می یافت پس اگر یک مفتری علی اللہ ہم ایں قدر مہلت می تواند یافت و از تباہی و ہلاک محفوظ و مصون داشتہ شود و نصرتِ حق تعالیٰ بر و سایہ افگن می باشد۔ ازیں لازم می آید کہ عیاذاً باللہ معیارے کہ حق تعالیٰ خود در قرآن کریم بیان فرمودہ است۔ کہ ولو تقول علینا بعض الاقاویل لاخذنا منہ بالیمین غلط و باطل است و علاوہ بریں بر دعویٰ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم نیز حرف می آید۔ بلکہ دعویٰ رسالتِ آں فخر المرسلین ہم بے ثبوت می ماند و اگر چنین نیست و ہرگز چنین نیست پس لابد محفوظ ماندنِ حضرتِ اقدسؑ از ہلاکت تا ایں قدر مدتِ دراز بعد از اشاعت الہاماتِ خود دلیلے است بیّن بر ثبوتِ ایں مدعا کہ حضرت اقدس لاریب مامور من اللہ و فرستادۂ خدا است ؛

در بدوِ اشاعتِ الہاماتِ خود خیلے کم کساں از نام و نشانِ حضرت آشنا بودند۔ اما بعد از شیوع الہامات باوجود کمال مخالفتِ مخالفانِ ہر مذہب و ملت آنچناں عزتے و شانے حضرت اقدس را حاصل شد کہ الآن دشمنان ہم ناگزیر باعزت و تعظیم نامِ شاں بر زبان می آرند و در اندک روزگار مردم زمانہ حضرت ایشان را پیشوائے بزرگِ یک قومِ سترگ تسلیم کردند۔ حتیٰ کہ حکومت برطانیہ در اوائل ایام بسبب ظنِ بد مخالف بود۔ اکنون با خیلے عزت و احترام نامِ حضرت را یاد می کنند۔ بلکہ اسم مبارکش در اطراف و اکنافِ عالم و بہ اقصیٰ

کنارِ دُنیا با احترام تمام بر زبانہا جاری است و حضرتِ حق سُبحانہٗ عم برہانہٗ حضرت اقدس را قومے عطا فرمودہ است کہ در محبّتِ آلٰہی و عشق رسالت پناہی صلی اللہ علیہ وسلم جان عزیز را قربان کردن باعثِ فخر خود میدانند۔ اہل فرنگ کہ دشمنِ اسلام بودند بعضے از انہا بہ یمنِ تبلیغ خدام حضرت مسیح موعودؑ ایمان آوردہ در محبّتِ خدا و رسُول آنچنان سرشار گشتہ اند کہ منجملہ آنہا یکے بجانبِ من نوشتہ است کہ "باحسان حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام مرا دولتِ نعمت اسلام نصیب شدہ است و آنقدر اثر آں در دلِ خود می بینم کہ تا در شب بر رسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم و بر مسیح موعود درود نمی خوانم مرا خواب در نمیگیرد" ظاہر است کہ اگر حضرت مسیح موعود مفتری علی اللہ می بود باوجود موجود بودنِ مخالفتِ مردم ایں عزت و احترام ذاتِ ایشان را ہرگز حاصل نمی شد۔

در ابتدائے ایامِ دعویٰ حضرت مسیح موعود بے یار و غمخوار یک جانِ تنہا بود باآنکہ علمائے ایں دیار و مشائخ کبار و دیگر پیشوایان قوم دبرہمنان و پادریان و اُمرا و عوام و حکام وقت نیز سعیہا کردند کہ مردم بجانبِ حضرت مائل نشوند باز ہم فرادیٰ فرادیٰ مردم شرفِ بیعت حاصل کردند از غربار و اُمرا و علما و صوفیہ و ہنود و نصاریٰ از ہندوستان و دیگر ممالک در سلکِ بیعتش درآمدند و سلسلۂ مُریدانش آنقدر وسعت گرفت کہ در ہنگامِ وفات حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام جماعت احمدیہ از دائرۂ "ہزارہا" درگذشتہ تا بحد "لکوکہا" رسیدہ بود و بحول اللہ و قوتہ در ترقی روز افزون است۔ حتیٰ کہ خود در مملکت آں شاہ والاجاہ ہم (باآنکہ دو مخلصِ ممتاز ایں سلسلۂ عالیہ را از فتوایٔ غلطِ علما محض بجرم اختلافِ مذہبی

بقتل رسانیدہ شدہ بود) ایں جماعت رو بہ ترقی است و تقریباً در ہر علاقہ افغانستان کم وبیش مردم ایں جماعت موجود اند و علاوہ ازیں جماعت در عرب و ایران و روس و مصر و در ممالک شمالی و جنوبی و غربی افریقہ و در آسٹریلیا و امریکہ و یورپ و مستعمرات دیگر خادمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم موجود ہستند و یوماً فیوماً سلسلۂ عالیہ در ترقی است۔ یک بالغ خرد ناقد نظر تواند دانست کہ چند افراد از قومے کہ بر سر حکومت باشد در اطاعت فردے از قوم زبر دست و محکوم خود بہ ارادت دلی و صدقِ نیّت در آمدن و علی الخصوص بجانبِ دینے کہ نسلاً بعد نسلٍ عناد و تعصب نسبتِ آں در دل داشتہ باشند۔ بہ میلانِ طبع گرویدن جز بہ نصرتِ الٰہی ممکن نیست ۞

بارہا دشمنان ارادۂ قتل حضرت اقدس کردند و خواستند کہ زہر در طعامش کنند و افتراہا بستہ خصومت ہا بعدالت بردند۔ ہندوان و عیسائیان و مسلمانان باہم متفق شدند و داوری ہا کردند تا مسیح ثانی را نیز مثل مسیح اوّل بر دار کشند۔ اما بفضلہ تعالیٰ از ہر حملۂ ایشاں محفوظ و معصوم ماند۔ بلکہ حق تعالیٰ بابِ نصرتہائے روز افزون بر رویش کشود و نصرت بر نصرت افزود و چوں برائے اشاعتِ اسلام و تجدید ملت مبعوث گشتہ بود بجہت ایں ہر دو کار حق تعالیٰ آں برگزیدۂ خود را یک جماعتے از مخلصین کرامت فرمود و اموال ہم داد حتیٰ کہ دریں وقت تخمیناً پنج لاک روپیہ ہر سال بر اشاعتِ دینِ متین و تجدید مراسم شرع مبین و تبلیغ اسلام و احیائے سُنّتِ خیر الانام علیہ السلام صرف میگردد۔ جریدہ ہائے متعددہ بغرض اشاعت اسلام از پنجاب و بنگال و سیلون و مارشیس و امریکہ جاری شدہ است و ہزارہا کتب

در تائیدِ دعویٔ حضرت تصنیف گردیده و خدائے تعالیٰ دلہائے مردم را برائے تائیدِ دعویٔ مسیح موعودؑ می کشاید و ہزارہا مردم اند کہ ایشاں را بذریعۂ رُؤیائے صادقہ و کشف و الہام صداقتِ مسیح موعودؑ مبرہن شدہ است۔ باآنکہ در بدوِ حال در مخالفت می کوشیدند۔ لیکن باز جان نثار و از تہِ دل خدمتگزار گردیدند ؛

الغرض باوجودِ موجود بودنِ سامانِ مخالف از ہر جانب و مخالفتِ اقارب و اجانب و باوجود ضعف و ناتوانی ہر قسم و ندرتِ کار حضرتِ ایشان در دعویٔ مسیح موعود بودن کامیاب و بر اعدائے خود مظفر و منصور شدند و سلسلۂ عظیم را در دنیا قائم نمودند و جماعتے را کہ مثلِ صحابۂ کرام رضی اللہ عنہم اجمعین از بدعات مجتنب و گرویدہ و شیدائیان اشاعتِ اسلام و شیفتگانِ سنتِ خیر الانام صلی اللہ علیہ وسلم در پسِ خود گذاشت است۔ خلاصۂ کلام اینکہ حضرتِ باری عز اسمہٗ در ہر رنگ چہ بلحاظِ عزت و چہ بلحاظِ مال و دولت و چہ بلحاظِ اقتدار و قوت و چہ بلحاظِ رعب و شوکت اعانت حضرت فرمودہ است ؛

اگر این قانون کہ حق تعالیٰ در کلامِ پاکِ خود بیان فرمودہ است کہ مامور صادق را از جانبِ ما مدد می رسد و مفتری علی اللہ خائب و خاسر و ہلاک می گردد راست است (و در حقیقت راست است و از خدا تعالیٰ کدام کس صادق است) پس در صداقت مسیح موعودؑ ہیچ شکے و شبہتے نمی ماند و اگر باوجود موجود بودنِ این دلیل در صداقتِ ایشاں شبہ کردن جائز است پس یک سوال پیدا می شود کہ از برائے صداقتِ دیگر انبیا را چہ ثبوت است ؟

تشریحِ این مقصد باز وا نمودن ضروری میدانم کہ مطلب من ہرگز این نیست کہ

حضرت مسیح موعودؑ بدیں وجہ صادق است کہ اوّلاً منکسر الحال بود مگر بعد از اں نائلِ رتبۂ بلند و عزت ارجمند گردید۔ زیرا کہ اینچنیں واقعات خیلے مردم را پیش آمدہ است نادر شاہ دربدو حال چیزے نبود باز برتبۂ شہنشاہی رسید۔ نا پلیون در ابتدا ایک مرد حقیر بود آخر کار فاتح دنیا شد۔ مگر با ایں ہمہ کامیابی ایں مدعا ثابت نمی شود کہ ایشاں پسندیدگانِ الٰہی و برگزیدگانِ جنابِ احدیت بودہ اند زیرا کہ اینہا ہیچ دعویٰ ماموریت من اللہ بودن نکردہ اند۔ بلکہ مرادِ من ایں است کہ (اوّل) حضرت اقدسؑ دعویٰ کرد کہ من از جانبِ خدا مامور گشتہ ام۔ اگر دریں دعویٰ افترا علی اللہ کردہ بود وعمداً مردم را در غلطی می انداخت پس دریں صورت خائب و خاسر بودنش ضروری بود (دوم) بجہتِ ترقی دنیویہ با حضرت ہیچ سامانے نبود (سوم) بر مخالفتِ حضرتِ ایشاں عالمے برپا گردیدہ بود و بوقتِ دعویٰ ہیچ جماعتے یاورے یار نبود کہ میتواں گفت کہ بمددِ آں جماعت امید ترقی میداشت (چہارم) مسیح موعودؑ آں امر را پیشِ مردم کردہ بود کہ نو خیالاں و کہنہ خیالاں ہر دو مخالفت بہ آں میداشتند (پنجم) باوجودِ عوائق و موانع کامیاب شدن و یک جماعتِ عظیم ایستادہ نمودن و عقاید خود را از مردم تسلیم کنانیدن و از حملہ ہائے دشمناں محفوظ ماندن و تائیداتِ الٰہی شاملِ حال بودن بر صداقتِ حضرت اقدسؑ دلیلے است روشن کہ ہیچ کدورتے در خود نمیدارد۔

الغرض ایں امورِ خمسہ کہ بالا ذکر یافتہ برائے کاذبے وافترا پردازے جمع آمدن خلافِ سُنّتِ خدا است و ہرگاہ ایں امورِ خمسہ در کسے جمع آید لاریب او مامورِ حضرت باری ست و در دعویٰ خود صادق است ورنہ بجہتِ ہیچ صادقے

ہا ہیچ ثبوت نمی ماند ٭

البتہ اگر شخصے دعویٰ ماموریت من اللہ بودن ندارد۔ خواہ بایں طور کہ ہیچ دعویٰ نہ کردہ باشد، ہمچو نادرشاہ و نابلیون کہ در کارہائے خود کامیاب گشتہ اند یا ادّعائے کردہ باشد، مگر مدّعی ماموریت من اللہ بودن نباشد بلکہ مدّعی امرے دیگر باشد مثلاً کسے دعویٰ خدائی کند یا دیوانہ باشد۔ اینچنین کسے بدیں معیار سنجیدہ نشود و ہمچنین اگر شخصے نسبتِ دیگر کسے ایں عقیدہ میدارد کہ او ہرچہ میگوید از خدا میگوید پس اینچنین اشخاص در مفہوم لو تقوّل علینا بعض الاقاویل داخل نیستند۔ فرقۂ شیخیہ ہمچو عقیدہ میداشت می گفت کہ در دنیا در ہر وقت اینچنان مردم می باشند کہ ترجمانی رضائے مہدی می کنند و رضائے مہدی رضائے خداست پس ہرچہ بر زبان آنہا جاری شود یا ہرچہ در دل ایشان می گذرد ہمہ از جانبِ خداست محمد علی باب و بہاء اللہ بانیانِ فرقہائے بابیہ و بہائیہ ازیں فرقہ بودند۔ اینچنین اشخاص ہرگاہ عقیدۃً در دل میدارند کہ ہرچہ می گویند از طرفِ خدا میگویند بنابراں در تعریفِ متقوّل نمی آیند و مستوجبِ آں سزا و پاداش نیستند کہ برائے متقوّلان مقرر است کہ دانستہ افترا می کنند و بر خدا دروغ می بندند ٭

ہمچنین ترقی عارضی آں کس را کہ وجاہت ذاتی او مردم را بسوئے کشاں کشاں می آرد یا جماعتے پشت گرمی او می کند یا او خیالاتِ عوام الناس را ترجمانی می کند یا بسوئے علوم جدیدہ مردم را میلان دہد یا مردم بوجہ خاص از مخالفتِ او بازماندہ باشند و او نائلِ یک رتبۂ اعلیٰ میگردد کامیابیٔ او دلیل بر ماموریت من اللہ و صادق بودنش نتواند بود ٭

دلیلِ ہفتم

تباہیٔ دشمنان

دلیلِ ہفتم بر صداقتِ دعویٰ حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ آں نیز بردلائلِ بیشمار شامل است تباہیٔ دشمنان است۔

حق تعالیٰ دشمنانِ حضرتِ اقدسؑ را بلا استثناء و بغیر ذریعۂ سعی انسانی ہلاک و تباہ نمودہ است۔ ما می بینیم کہ اگر کسے محبوبانِ ما را آزارد ہر ما مقابلۂ او می کنیم و او را بکیفرِ کردار می رسانیم و ہر کسیکہ در کارِ ما مزاحمتے کند و یا مانعِ کار میگردد او را از راہ برمیداریم۔ پس خدائے ذوالعزت والجبروت کہ ماموران خود را بجہت ہدایت بندگان خود می فرستد۔ ہر کسیکہ خار در راہ ایشاں کارد غیرتِ حق آنرا از پیش راہ بردارد و ہر کہ بدیشاں ستیزد آبروئے خود بریزد۔ اگر او تعالیٰ ایچنین نکند ہیچکس یقین نکند کہ تعلق ایشاں با خدا است و خدا را بدیشاں ماجرا است و ایشاں محبوبان درگاہِ عزت و تربیت پذیرفتگانِ عصمت اند بلکہ دعویٰ ماموریت مشتبہ ماند حتیٰ کہ احدے بدیں گونہ سخن راند کہ ہرگاہ یک بادشاہ کج کلاہ کہ شوکتش محدود و تناہی طاقتش مشہود است۔ آنرا کہ در کار فرمانبردار او مزاحمت می رساند۔ رسوا میگرداند۔ پس ایں خیالِ پست نسبتِ آں ذوالجلال چگونہ تواں بست کہ بجہتِ ماموران خود غیرت ندارد و ایشان را مہمل واگذارد تا ہر کسیکہ تواند در کار تبلیغ مزاحمت برساند۔ ثبوت ایں مدعا از آیاتِ کلام اللہ بالتصریح است کہ ایں مطالبۂ عقلِ صحیح است

چنانچہ می فرماید کہ مکذبان ماموران الٰہی را لابد بطش شدید پیش می آید :۔ ومن اظلم ممن افترٰی علی اللہ کذبًا او کذب بایٰتہ انہ لا یفلح الظالمون ۔ کدام کس ظالم تراست از انکہ بر خدا افترا نماید یا نسبت آیات او بتکذیب پیش آید تحقیق ہر دو ظالمانند کہ در حصول فلاح در مانند۔ ایں آیہ وافی ہدایہ شاہد ایں مدعا و مثبت ایں معنی است کہ مکذب آیات اللہ مثل مفتری علی اللہ روئے کامیابی نہ بیند بلکہ در پس زانوے حسرت نشیند ؟

وبجہت آنکس کہ منکر ماموراست ہمچنین آیہ دیگر است :۔ ولقد استھزئ برسل من قبلک فحاق بالذین سخروا منھم ما کانوا بہ یستھزؤن قل سیروا فی الارض ثم انظروا کیف کان عاقبۃ المکذبین (انعام ۱۶) یعنی اے سیّد ولد آدم سرور عالم قبل از تو بار سولان استہزاء کنندگان وبال تمسخر دیدہ و مرارت جزائے استہزاء چشیدہ اند۔ بگوے در دنیا بگردید و انجام مکذبین را بنگرید۔ ایں مضمون صداقت مشحون در اکثر آیات بینات مذکور و مسطور است کہ خلاصۂ آنہمہ ایں است کہ کسانیکہ با انبیاء پرخاش کنند پردہ خود فاش کنند۔ ہلاک و ہمسر خاک گردند رسوائے کوچہ و بازار و عبرت روزگار شوند مطابق سنت قدیمہ خود رب ودود با مسیح موعود نیز الہام فرمود :۔ انی مھین من اراد اھانتک کسیکہ اہانت تو نماید خدا او را رسوا فرماید۔ برحسب عادت مستمرہ و بطریق خاص ایں وعدہ مشتہرہ آنچہ خدائے غیور با اعدائے حضرت سرور سلوک نمودہ باعث حیرت ناظرین و عبرت سامعین بودہ ؟

(اوّل) پیشوائے فرقۂ اہل الحدیث مولوی محمد حسین بٹالوی با حضرت اقدس ؑ

تعارف قدیم میداشت وتخم مودت در دل خودمی کاشت بر کتاب براہین احمدیہ حضرت تقریظے نگاشتہ و درآں نسبت خدمت دینیۂ حضرت اعتراف کامل داشتہ بلکہ آں خدمت اسلام را بے نظیر قرار دادہ و برجملہ کتب کلامیہ سابقہ فضیلت نہادہ۔

ولے چوں حضرت اقدسؑ دعویٰ مسیح موعود بودنِ خود را اشاعت داد ملّائے مذکور را ایں خیال در سر افتاد کہ تقریظے کہ بر براہین احمدیہ نوشتہ ام۔ تار و پودِ عجب برائے ردائے حضرت رشتہ ام۔ ایشاں بوجہ آں در پندار افتادہ پایہ خود را بالاتر نہادہ اند پس آں ملا در غم و غصہ بدیں غایت رسید کہ چوں مار بر خود بپیچید خاک در دیدۂ مودت انباشت و در جریدۂ خود نگاشت۔ ایں کس (یعنی حضرت) بر تقریظ من نازیدہ و خود را بالا کشیدہ۔ من او را برداشتہ ام حالا بزیر اندازم و کار دعویٰ او را درہم و برہم سازم۔ بعد از نگارش ایں گذارش کمر ہمت چست بست و بر راحلۂ سیاحت نشست صعوبتِ سفر گزید و از یک کنار ہندوستان تا بکنار دیگر دوید تا ہر کجا ملائے بود فتویٰ کفر بجہتِ حضرتؑ از و حاصل نمود و براں نیز اکتفا ناکردہ شرح مزید و تفصیلے عجیب براں افزود کہ نہ محض ایں شخص بلکہ مُریدان او نیز بے دین اند و مستوجب نفرین اند۔ ہر کسکہ بدیشان خویشی جوید در پس کفر خودمی پوید و آنکہ جواب سلام ایشان گوید غضب خدا بجہت خودمی جوید الغرض ایں فتویٰ را اشاعت داد و در کل اطراف ہندوستان فرستاد۔ بزعم خود دانست کہ ایں حربہ سر رشتہ کار حضرت خواہد گسست مگر آں بیچارہ از کجا آگاہی میداشت کہ قبل ازیں جبریل امینؑ بپاس عزت مرسلینؑ چہ صدا برافراشت۔

ولقد استھزئ برسل من قبلک فحاق بالذین سخروا منھم ما کانوا بہ

یستھزؤن - واکنون نیز ملائکہ مقربین بجہتِ نائب خاتم النبیین بر آسمان بریں چہ ندائے رب العالمین را بآواز بلند می سرایند - انی مھین من اراد اھانتک یعنی آنکہ او طرح اہانتِ تو می انداز د غیرتِ من او را خوار می سازد -

اے بادشاہ والا پائے گاہ! بر اشاعت آں فتوی مدتے نگذشت - کہ آں ملا از اعزاز خود محروم گشت ورنہ پیش از اشاعت فتوی چندان حرمت میداشت کہ ہر کس او را علامۂ زمانہ می انگاشت در دار الصدر لاہور کہ مصر جامع آزاد خیالان پنجاب و مرکز اولو الالباب است - چون اتفاق عبور او می افتاد تا مد نظر ہر وضیع و شریف بجہت احترام او برپا می ایستاد و شہرتِ علم و کمال او را شنیده و وجاہت او را در مسلمانان دیده مردم مذاہبِ دیگر نیز تکریم او واجب می شمروند و شرط تعظیم بجا می آوردند بہر جا کہ می رسید صدائے مرحبا می شنید - حتی کہ صاحب منصبان دولت انگلیس مثلاً نائب السلطنت ہند احترامش و پذیرائی سلامش می کرد - اما بعد از شیوع آں فتوی بغیر پیدا شدن ہیچ سبب ظاہری عزت او روئے بکجی نہاد واحدے در خدمتِ او نمی استاد - بالآخر نوبت بہ اینجا رسید کہ ہر کہ و مہ از وے روئے خود پیچید - ہماں فرقہ اہل الحدیث کہ او را بیہقی وقت می پنداشتند - ادب و حرمت او را بگذاشتند - ایں سخن از کسے نشنیده ام بلکہ برای العین دیده ام کہ بیک بینی و دوگوش بار سفر نیمے در بغل و نیمے بر دوش - بر اسٹاسیون ریل ایں سو و آنسو می دوید و پشتش از آن بار گراں می خمید - در ہجوم مردم برائے حصول بلیٹ دا خزید - از یکے تنہ واز دیگرے دوش خورد و از اں ازدحام عام بدقت تمام افتان و خیزان جان بسلامت برد - دریں حالت

رنج و درد کسے پروائے حالش نکرد ؛

ہمچنین در بطالہ کہ مسقط الراس او بود۔ آنقدر خوار و بے اعتبار بچشم عوام الناس بود کہ اہل بازار از و بیزار بودند و در دست او چیزے فروختن را انکاری نمودند چراکہ در خریداری چیزے اندک سخت لجاجت ورد و بدل بیش از حاجت می کرد۔ چوں محبت زر بر دلش غالب بود در نفقہ و کسوت فرزند و زن مضائقہ می نمود۔ اقارب ہمچوں اجانب از رویت او می رمیدند۔ و خوئے بدش را دیدہ دامن از ملاقات او می کشیدند۔ حتیٰ کہ یک فرزند دلبند او از تنگدستی خود و خست پدر تنگ آمدہ از دین اسلام برگشت و بکیش نصاریٰ داخل شدہ از دین متین مرتد گشت۔ الغرض آں ملائے نامدار ہمہ آبروئے خود برباد داد و در عناد مرسل رب عباد بر روئے خود در نکبت کشاد۔ در دم واپسین با ناکامی و نامرادی ہر قسم جان بداد و بر صداقت مضمون آیہ قل سیروا فی الارض ثم انظروا کیف کان عاقبۃ المکذبین مہر نہاد۔ فاعتبروا یا اولی الابصار ونمونہ دیگر ہلاکت چراغ دین ساکن جموں است کہ خیلے عبرت مشحون است۔

ایں کس در بدو حال با حضرت جری اللہ ارادت میداشت و تخم مودت در زمین سینہ می کاشت۔ اما من بعد چوں مسیلمہ کذاب بدعویٰ اصلاح گردن افراخت و برخلاف حضرت رسالۂ چند شائع ساخت۔ انجام کار چوں از اشاعت رسائل مرادش دست نداد۔ دہن بجہت دعائے بد کشاد۔ و خواست کہ آں دعا را اشتہار سازد و پردہ از کار خود براندازد۔ مضمونش چنین بود کہ اے معبود! وجود ایں مسیح موعود فتنہ از برائے دین اسلام و

باعث خوف خواص و عوام است تو ایں را از میان بردار و زندہ مگذار۔ چراکہ مردم را می ترساند۔ بحر فیکہ بر زبان می راند کہ طاعون بسبب انکار من نازل شداست و زلازل متواترہ در نتیجہ تکذیب من باہل دنیا واصل شداست تو بجہت اثبات تکذیب او طاعون و زلزلہ را دور ساز و نش ہر وضیع و شریف پردہ از روئے کذب او برانداز۔ الحاصل ایں دعا را نگاشتہ برائے چاپ زدن مطبع فرستاد و مواخذۂ الٰہی بے ہیچ درنگ غل گراں بر گردنش نہاد۔ ہنوز کاتب نقش برداشتہ بر سنگ نہ چسپاندہ بود کہ ہماں طاعون بجانب عشیرۂ او توجہ نمود۔ اوّلاً دو پسرانش لقمۂ دہان اجل گشتند و آں بخت برگشتہ را در سوز و گداز بگذاشتند بگذشتند سپس زن بدکردار آں نابکار بایں فاسق ناہنجار رو بفرار نہاد۔ و بر روئے آں سوگوار در فرقت و حرقت بکشاد تا خود نیز در حسرت و اندوہ مبتلائے طاعون و بسان بلعم بن باعور برثانی کلیم اللہ دعائے بدکردہ ملعون درگاہ خدائے بیچوں شد۔ بروقت مردن شکایت باری بر زبانش جاری بود کہ خدا مرا بگذاشت و دشمن خود پنداشت بر جائے کلمۂ شہادت شہادت صداقت قل سیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبۃ المکذبین ادا کرد و بر مرسل خدا دعائے بدکردہ نار دوزخ را برائے جان ناتوان خواستہ دعا کرد تا آں کسکہ داند داند و آں کسکہ نداند بداند کہ مخالفت ماموران الٰہی ثمر تلخ ببار می آرد و بے کیفر کردارش نگذارد ؁

علاوہ از چراغ الدین جمونی خیلے کساں بامثیل مسیح مقابلہ و دُعائے مُباہلہ کردند مگر دیر یا زود در بطش الٰہی گرفتار گشتند و نامراد از سر دُنیا گذشتند منجملہ مولوی غلام دستگیر قصوری است کہ نگارش حال او دریں مقام بجہت

تنبیه خاص و عام از بس ضروری است آں عنود در گروہ احناف ملائے مشہور و پیشوائے جمہور بود۔ بر خلاف حضرت اقدسؑ از خدائے تعالیٰ مابین صادق و کاذب فیصلہ بدعا خواست وصورتِ ایں معاملہ را با مباہلہ آراست۔ در چند ماہ بمرض طاعون روئے ہلاکت دید و برائے مخالفان نمونہ عبرت گردید۔

ہم بریں نمط شخصے از رجال قصبۂ دولمیال پردہ مخالفت ساز کرد۔ وایں حرف از زبان برآوردن آغاز کرد کہ نسبت مسیح موعود مرا الہام شد است۔ و دراں الہام بدیں گونہ اعلام شد است کہ تا بست وہفتم ماہ رمضان سنہ رواں ہلاک گردد و قصۂ او پاک۔ بر نزد جماعتِ احمدیہ مکتوبے فرستاد و ایں کشف خود را دراں بروز داد کہ اگر تا بست وہفتم ماہ رمضان سنہ یک ہزار و سہ صد و بست یک مدعی ماموریت ہلاک و سرش ہمسر خاک نشد و روزش بآخر نہ رسید و سلسلہ اش تباہ نگردید پس برائے برداشت نمودن سزائے ہر نوع استادہ شوم و برائے روسیاہی دارین آمادہ۔ ایں اعلان بجواہیر مشاہیر آنند یار مرقوم کردہ حوالہ جماعت احمدیہ نمود۔ ولیکن از مشیت ربانی آگہ نبود۔ بحول اللہ تاریخ بست وہفتم رمضانِ آں سال بخیریت بگذشت۔ و مراد آں نامراد حاصل نگشت۔ اما چوں رمضان سال دیگر بر سر رسید در قصبہ آں ملہم کذاب طاعون نمودار گردید۔ حال او بدیں نمط شد کہ اول زوجہ او سفط شد من بعد چوں تاریخ بست وہفتم ماہ روزہ رسید خود نیز داخل بوار گردید یعنی در ہماں تاریخ کہ بجہت حضرت مقرر کردہ بود خود ایں جہاں را پدرود نمود۔ دخترے در عقب گذاشت زیرا کہ اولاد نرینہ نداشت و سرگذشت او افسانہ گشت و انچنین امثال آنقدر

بسیار اند کہ از "صدہا" در گذشتہ تا "ہزارہا" در شمار اند۔ زیرا کہ چوں ہزارہا معاندین پیش دلائل نیرہ حضرت سپر انداختہ وہوش در باختہ بددعا کردہ اند وچوں ملہم خود را مورد عتاب خدا نمودہ اند اما در سائر واقعات آنچہ حیرت انگیز است۔ و نزد اہل بصیرت تعجب خیز است این است کہ باعث ازدیاد ایمان اہل یقین است۔ منتقم حقیقی نشان ہلاکت و ذلت مکذبین را بانواع بوقلمون و اقسام گوناگوں نمایان ساختہ۔ آنکہ ہلاک کاذبے در حیات صادقے معیار صداقت پنداشت خدا تعالیٰ باوے ہمیں معاملہ مرعی داشت کہ ہادم اللذات در حیات آں صادق و مصدوق اورا ہلاک وپیوند خاک کرد۔ وآنکہ مردن کاذبے را پیش از صادقے معیار صداقت ندید۔ بلکہ فریق کاذب را بمعیار مہلتِ دراز یافتن سنجید اورا مسیلمہ وار پروانہ مہلت رسید۔ چنانچہ مولوی ثناء اللہ امرتسری نمونہ ایں مثال وشاہد ایں مقال است۔ ایں کس چوں در مخالفت نائب خاتم النبیین از گلیم خود پائے بیروں نہاد۔ حضرت اقدسؑ بموجب فمن حاجك فيه من بعد ما جاءك من العلم فقل تعالوا ندع ابناءنا وابناءكم ونساءنا ونساءكم وانفسنا وانفسكم ثم نبتهل فنجعل لعنت الله على الكاذبين[1] دعوت مباہلہ داد۔ مگر او در مباہلہ سلامت جان خود ندید۔ لہذا روئے ازاں درہم کشید حضرت ہرچند اورا برسر غیرت آورد اما او دریں میدان پائے نیفشرد۔ حضرت

---

[1] پس آنکہ باتو ازیں پس کہ ترا علم رسید است دریں معاملہ حجت کند۔ بگو بیائید تا ما پسران خود را وشما پسران خویشتن را و ما زنان خود را وشما زنان خویشتن را و ما مردمان خود را وشما مردمان خویشتن را طلب داریم باز زاری کنیم۔ ولعنت خدا بر دروغ گویان نمائیم

دعاے نوشتہ در روزنامہ شائع نمود کہ مستدعی فیصلہ سماوی بود و اعلان فرمود کہ ثناء اللہ را باید کہ لب بجیلہ نکشاید و این دعا را در جریدۂ خود مشتہر نماید۔ کہ کاذب در حیاتِ صادق بمیرد تا جہاں از شر او آسایش گیرد۔

اما مولوی مذکور از نوشتن این حرف قطعاً فرار و روش دیگر اختیار کرد کہ من بایں کار تن نمیدہم و گردن زیر این بار نمی نہم۔ بعقیدۂ من این معیار را رنگ صداقت نیست و پذیرفتن آں بغیر از حماقت نیست۔ زیرا کہ خدا کاذب را نیز مہلت می دہد و رسن عمرش را درازی می نہد۔ مسیلمہ نہ مرد و مصطفےٰ جان خود بخدا بسپرد۔ چوں غلط بودن او صریح است۔ پس چگونہ باور کنم کہ این معیار صحیح است۔ بناءً علیٰ ہذا اعلان او این نتیجہ داد کہ خدا تعالیٰ حسب عقیدۂ او رسن عمر او را در طوالت نہاد تا مثل مسیلمہ بعد از انتقال حضرت زندہ ماند۔ و بروز مصطفےٰ بر نقش پائے آقائے نامدار خود در حیات کذاب ثانی جنبیت عزم و برقبۂ آسمان بجہاند۔

پس حیات ہر روزۂ ملا ثناء اللہ امرتسری در خیرہ سری بر نظیر مسیلمہ کذاب بودن یک دلیلے است ساطع و ہر ساعت زندگانی او بر مثیل مصطفےٰ بودن مسیح موعود برہانے است قاطع۔ الحاصل ایزد تعالیٰ اعدائے آنحضرت را در ہر رنگ حسب آرزوئے خود شاں ہلاک و رسوا گردانیدہ است و بموجب عقیدت بکیفر کردار رسانیدہ است۔ ہر آنکہ این معیار را تسلیم نمود کہ کاذب در حیاتِ صادق روئے ہلاکت می بیند و فتنہ او از پا نشیند او مثل ابوجہل پیش روئے صادق و مصدوق روئے ہلاکت دید۔ و آنکہ این اعتقاد خویش را پیش کرد کہ کاذب

مهلت یافتہ در پس صادق زندہ می ماند او یسان مسیلمہ کذاب بعد وفات آن جانشین اصدق الصادقین زندہ ماندہ رسوائے جہانیان گردید و درمیان دشمنان آن ظل رسول۔ ہم مثال ابوجہل عیان و ہم نمونہ مسیلمہ نمایان شد وبجہت مسیح موعود ومہدی معہود سنتہ لسنتہ درجہ فنافی الرسول از حق آشکار و برائے ثبوت آں در مکذبین مثلیت ابوجہل و مسیلمہ کذاب نمودار شد

واین امر نیز حضرت باری تعالیٰ ثابت فرمود کہ این ہمہ سامان از تصرفات الٰہی بود واین جملہ امور متضاد یعنی حیات یکے و وفات دیگرے کہ از پردۂ خفا چہرہ کشود ہرگز مبنی بر اتفاقات نبود و لو فرضنا اگر بر اتفاقات می بود ہرگز بر وفق مراد و حسب معیار مسلمہ خود او روئے نمی نمود۔ علاوہ ازیں ہلاکت کہ در نتیجہ مباہلہ یا دعا بدشمناں رسیداست بطرق دیگر نیز زمرۂ معاندین و مکذبین روئے تباب و خسران دیداست ۞

در زمانہ حضرت خدا تعالیٰ عذاب گوناگون از آسمان نازل نمود و مردم را در مصائب بوقلمون مبتلا فرمود۔ حتی کہ از ہر نفس منفوسہ بے اختیار این صدائے بلند شد کہ اینچنین تباہی و خرابی و بربادی و ویرانی قبل ازیں کے برائے ساکنان سطح زمین باعث گزند شد۔

این مقام متحمل تفصیل آن نیست۔ زیرا کہ ذکر آن عبارۃ تطویل نیست وآن قدر این امر ہویداست کہ ہر ملک و ہر قوم شاہد این مدعا است از طاعون یا ہیضہ۔ انفلوئنزا یا زلزلہ۔ قحط یا جنگ کدام ملک یا شہر۔ قریہ یا دہ مصون و کدام قوم یا قبیلہ یا فخذ یا عشیرہ مامون ماندہ است۔

اجناس عذاب که دریں روزگار کافۃ الناس را واصل شده وانواع عقاب
که دریں زمانه بنی نوع انسان را حاصل شده بعضے ازاں ها ایں طور هم می بود
که هر که بحضرت اقدسؑ اتهامے بست حق تعالی او را بهماں تهمت مبتلا و گرفتار
می فرمود. چنانچه هر که گفت دعویدار مسیحائی مبروص است خود مبتلائے برص
شد و آنکه از زبان برآورد که مدعیٔ مهدویت موهوص است خود گرفتار وهص
شد و هر که گفت که حضرت اقدس بمرض طاعون فوت شد یا وفات یافت اینچنین
شخص بصد حسرت و زاری همیں نقد زندگانی باخت ؛

دکتور عبدالحکیم مغرور نسبتِ حضرت پیش خبری نمود که بموت شاں بمرض
ذات الصدر خواهد بوُد. خود بمرض سل بمرد و جان بمالک دوزخ سپرد. الغرض
هر که بر مامور خدا افترا بست خود دراں روز بد مبتلا بنشست. آنچناں و آں قدر
آیات قهر و غضب را خدائے قهار بتائید مرسل خود آشکار فرمود که هر که از تعصب
و عناد خالی الذهن شده براں غور وافر نمود. او را بر قدرت خداوندی و شدید العقاب
بودنش ایمان کامل واصل و یقین تام حاصل شد و بر تسلیم نمودن ایں حرف مجبور گردید
و بے اختیار بحالت اضطرار ایں سخن از زبان او تراوید که حضرت اقدسؑ بالضرور در
دعوی ماموریت راستباز بوُد ورنه سبب چیست که حق تعالی برائے ذاتِ وے
ایں قدر غیرت نمود و اکنون نیز بکار می آرد برائے مکذبین او اینچنین ثمرات
تلخ ببار آورد و حالاهم ببار می آرد.

دلیل ہشتم

(سجدہ ملائکہ)

از قرآن کریم ثابت است کہ خلاق عالم چوں ابوالبشر را پیدا نمود و ملائکہ را امر سجدہ او فرمود۔ سجدہ عبادتے است مخصوص بجہت آفریدگار و بغیر او پیش کسے سزاوار نیست۔ زیراکہ بغیر او ہیچکس مالک اقتدار نیست۔ خواہ کسے دارائے شوکت فخیم یا صاحب عزت عظیم باشد۔ حتیٰ کہ در پیش انبیا بلکہ برائے سرور اصفیا نیز روا نیست۔ الغرض ہیچکس لائق سجدہ بجز خدا نیست و محض ہمیں نیست۔ کہ سجدہ پیش غیر اللہ ناروا ست بلکہ سراسر خطا ست گناہش عظیم و انجام کارو بالش بس وخیم است و مرتکب آں از قرب خدا دور و از فضل خدا مہجور است پس از سجدۂ آدم آں سجدہ مراد نیست کہ داخل عبادت است بلکہ مراد ازاں محض اطاعت است و ایں سخن مردود و ایں عقیدہ بے گمان مطرود است۔ کہ در شرائع پیشینہ سجدہ لغیر اللہ جائز بود و در ازمنہ دیرینہ انسان پیش پائے اکابر خود سر بر زمین نیاز می سود و جبہۂ خود را با خاک می آلود۔ مگر شریعت محمدیہ آں را ناروا قرار دادہ است۔ ازاں باز ایں رسم بد از خدا پرستان برافتادہ است لاریب سجدۂ لغیر اللہ ازاں اعمال نیست کہ در شرایع سابقہ گاہے جائز بودہ باشد و خدا آں را بغیر ذات خود برائے دیگرے امر فرمودہ باشد۔ بلکہ در نفس الامر توحید الٰہی ہموارہ اصل الاصول عبادات بودہ است و ہیچ گاہ نعبت خداوندی شرک را بسند نفرمودہ است در توحید آں وحید گاہے تغیر راہ نیافتہ است

بفرض محال اگر در ابتدائے آفرینش سجدہ بسوئے غیر خدا جائز بود۔ وگاہے خدا آں را بابت عمل نیاب تصور می نمود و بعد از مدت دراز حرام قرار دادہ و نامش شرک نہادہ شد۔ پس ابلیس پر تلبیس حق دارد کہ بر ذاتِ خدا اعتراض آرد کہ ہر چہ قبل ازیں پیش فراست وکیاست من ناروا بود۔ انجام کار مشیت خدا را ہماں اولی معلوم نمود و بہ ترک آں فعل ناروا ارشاد فرمود۔ من ہم ہمیں عذر می داشتم و مناسب می پنداشتم کہ سجدہ لغیر اللہ فعل بے جاست و پیش آدم کہ غیر خداست۔ سر سُودن و جبین بخاک آلودن ناروا است پس از من نشود کہ خدا را گذاشتہ سر را مشرکانہ خم و سجدہ پیش آدم کنم و خود را در شرک رسوائے عالم کنم ورنہ از سجدۂ تو کہ خلاق منی مرا انکار و پیش درگاہ تو جبہہ سائی بر من دشوار و بر سر من بار نہ بُود۔ پس من بکدام دلیل مورد عتاب و مستحق عذابم۔

الحاصل در ہیچ صورت و در ہیچ حال و در ہیچ زمانہ سجدہ لغیر اللہ نہ جائز بود و نہ جائز است و نہ جائز باشد۔ زیراکہ در لغتِ عرب معنی سجدہ چنانکہ عبادت است ہم بداں نسق معنی اش انقیاد و اطاعت نیز است۔ صاحب لسان العرب می نویسد:- کل من ذل وخضع لما امر بہ فقد سجد یعنے ہر کسے را کہ بکارے حکم دادہ شود و او ازاں کار سر نہ کشد بلکہ پیش او گردن نہد براں کس بجہت ادائے ایں معنی لفظ سجد اطلاق می یابد۔ پس معنی سجدہ دریں آیہ غیر ازیں نیست کہ فرشتگان را حکم اطاعت شد و فرمان بردن ملائکہ بجہت مردم ایں است کہ زمرۂ ملائکہ در کاروبار ایشاں امداد دہند و ایں حکم اعانت برائے حضرت ابوالبشر خصوصیتے ندارد۔ بلکہ ہر ہمچنیکے کہ رو باصلاح آمدنت

می آرد۔ فرشتگان را از درگاہ خدا براعانت او حکم جاری گردد۔ بلکہ اگر نسبت شخصے ملائکہ را اینچنین فرمان دادہ نہ شود۔ آں شخص ہرگز مامور من اللہ نہ باشد۔ در سوانح حیات بابرکات مفخر موجودات سرور کائنات علیہ الصلوات والتحیات واقعات کثیرہ بنظر می آید و نقاب از رخ این امر عابر می کشاید کہ ملائکہ در کار رو حنا فداہ اعانت دادہ اند و عقدہ ہائے مالاینحل را کشادہ اند۔ در غزوۂ بدر در دل کفار دہشت انداختند و مشت سنگ ریزہ دست مبارک را باد صرصر ساختند ۞

در جنگ احزاب صولت برود ہوائے سرد آتش شرربار ہر سردار کفار را خاموش ساخت و خیمہ و خرگاہ ہر شریر شیطان نظیر را از پا در انداخت چوں زن یہودیہ از خبث باطن زہر در طعام کرد ملائکہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم را ازاں اعلام کرد۔

فرشتگان بذریعہ اجرائے قوانین طبیعی اظہار اطاعت انبیاء می نمایند و گرہ از کارہائے سربستہ می کشایند۔ ایں جواہر مجردہ بجہت اسباب طبیعی سبب اولین اند و نخستین محرک قوائے باطنی ہمیں اند۔ پس دراں مواقع کہ مابین پیغمبران و منکران مقابلہ یا مقاتلہ پیش می آید ایں زمرۂ ارواح طیبہ در نصرت پیغمبران قوانین طبیعی را در تائید ایشان می گمارند۔ ازیں جہت است کہ اگرچہ اسباب ظاہریہ بادی الرائے یکسر مخالف حالاتِ انبیاء بنظر می آیند ولیکن در انجام کار نتائج مفیدہ در حق حضرات ایشان می برآیند و ہماں نتائج مفیدہ دلیل صداقت و وجہ ثبوت رسالت می شوند و عقلاء آں نتائج غیر مترقبہ را دیدہ محو حیرت می گردند ۞

ایں اعانت ملائکہ منجانب اللہ حضرت مسیح موعودؑ را علی الوجہ الاتم حاصل بود۔ دیوماً فیوماً نصرت و تائید شان می افزود۔ ایں کارکنان کبریائی در تائید آں برگزیدۂ بارگاہ عزت بانواع گوناگون و باسباب ترقیات بوقلمون آنچہ از مشکلات و معضلات پیش می آمد ہمہ را رفع می نمودند و ظلمت و کدورت از آئینہ روزگار شاں می زدودند۔ قوانین طبیعیہ را بعمل می آوردند و جملہ مزاحمات را از پیش می بردند قضارا شبے در اطاق خواب حضرت چند مسلم و چند ہنود مشغول استراحت و سرگراں از نشئہ خواب غفلت بودند کہ بیاب ناگاہ چشم مبارک حضرت اقدس باز شد و در خاطر مقدس یک اضطراب خاص آغاز شد کہ ہمانا شہتیر بام ارادہ شکستن و سقف خانہ بناے از پا نشستن دارد ولیکن در ظاہر حالت ہیچ علامت پدیدار و ہیچ اثر شکستگی در و دیوار و فرد افتادن سقف و بام نمودار نبود۔ البتہ یک تاک تاک خفیف بعد تامل فراوان بگوش می رسید کہ گویا یک کرمک بس ضعیف چوب را باہستگی می برید۔ آں بختیار بخت بیدار آنجملہ را کہ اندرآں خانہ بودند۔ بیدار ساختہ فرمودند۔ بدر تازید و خانہ را بپردازید۔ مگر آں گراں سراں خواب گران بر سخن حضرت قدرے پیچ و تاب خوردند و بر غلبہ وہم گمان بردند۔ ہوشیار ناگشتہ باز بے ہوش و از نشاء النوم اخوالموت مدہوش شدند مگر بعد یک ساعت حضرت از راہ ترحم آں آفت بر سر رسیدگان را ہوشیار ساختند تا طوعاً و کرہاً از آں اطاق بدر تاختند و گلہ آغاز نہادند و لب بشکایت کشادند کہ محض بر بنائے توہم در آسائش ما خلل انداختہ و خانہ را پرداختہ اند۔ حضرت اقدس را خاطر آگاہ آگاہ ساخت و خدا در دلِ ایشان انداخت کہ سقف خانہ محض در انتظار

برآمدن من برجا و منزلِ بالا تا خروج من برپاست۔ ہمین کہ از اطاق پائے بیرون نہم بے ہیچ درنگ سقف از پائے نشیند و بام سرا روئے پستی بیند۔ ازین جہت جملہ تن دادگان خواب نوشین را بیدار و ہوشیار ساختہ حکم محکم دادند تا از زیر سقف بیرون روند و از خانہ بدر شوند۔ سپس از خوابگاہ قدم برداشتند ہمیں کہ برزینہ گذاشتند سقف اطاق بزیر نشست و برسطح زمین نقش بست حاضراں چوں آں حالت غیر متوقع دیدند انگشت بدندان گزیدند۔ محو حیرت و ممنون احسان حضرت شدند کہ بطفیل وجود ایشان زندگانی از سر و لباس حیات تازہ در بر گرفتہ اند ٭

ہمچنین شافی علی الاطلاق در بعض حالت امراض در عالم مکاشفات بعض ادویہ را بصورتِ انسانی متمثل ساختہ پیش روئے حضرت می فرستاد تا آں دوا از نام و نشان و خواص و منافع خود آں مسیحائے علل زمانہ را خبر میداد و پُر ظاہر است کہ جملہ ادویہ از اقسام اجسام بے ارواح است متمثل ساختن آں بہ ہیکل انسانی کار فرشتگان رُوحانی است کہ کار تاثیرات و خواص ادویہ در ذمہ ہمت ایشان توکیل و منافع و مضار اشیاء در دست ایشان تحویل است چنانچہ یک بار آنحضرت بیمار و سخت ناچار شدند۔ از استعمال ادویۂ یونانی و دکتوری ہیچ فائدہ دست نداد طبیعت بضعف و ناتوانی روئے نہاد۔ در حالت مکاشفہ شکلے بصورت انسان نمودار در از عالم مثال آشکار شد حضرت در آں حالت بجانب روئے او دیدند و نامش را پرسیدند۔ عرض کرد "خاکسار پیپر منٹ" چوں سر از بالین خواب برداشتند۔ دوائے پیپر منٹ طلب داشتند۔ از استعمال آں

شفائے عاجل واصل وصحت کامل حاصل شد۔

بارہا اعدا بر قتلِ آں جانشین مصطفٰے مردم را فرستادند و وعدہ ہائے زرکثیر دادند و مبلغ خطیر در انعام نہادند۔ اما یا قبل از رسیدن آں بدسگالان حضرت را از خداوند منعام اعلام و نسبت ایشان الہام می شد یا کافی المہمات مثل کفار بد دل آں گروہ رعب می افگند و سینۂ پر کینۂ آنہا اندیشان را از وسواس می آگند و اکثر بر جائے قتل کردن خود مقتول یعنی بسان سیّدنا عمر بر دست حضرت اقدس توبہ کردہ پیش درگاہِ ربّانی مقبول می شدند تا یک حالت خرق عادت ہویدا می گردید و وعدۂ واللّٰہ یعصمک من النّاس بانجاز می رسید۔

از جملہ نشانہائے عظیم الشان اعلان حضرت اقدس متعلق انتشار وبائے طاعون است کہ خیلے عبرت مشحون واعجاز مقرون است۔ انشاء اللّٰہ آئندہ بیان و تفصیلِ آں عیان گردد کہ چگونہ مطابق پیش خبری حضرت آں مرض مہلک نمودار و چساں موافق اعلام، صورت مرگا مرگیٔ عام دریں دیار پدیدار گردید۔ الحال محض صورت یک مکاشفہ می نگارم و کیفیت یک پیش خبری در معرض بیان می آرم کہ حضرت آفریدگار طاعون الیم را در پیکر یک پیل جسیم و صورت ذخیم بعالم رُؤیا بر ماموز خود ظاہر ساخت کہ انسان از رویت آں شکل مہیب زہرۂ می باخت۔ دیدند کہ در اطراف عالم می تازد و بہر جانب طرح تباہی می اندازد و در ہر جا شورشہا انگیختہ و خونہا ریختہ در پیش روئے حضرت باادب می نشیند و فروتنی می گزیند و تاویل ایں رُؤیا ایں بود کہ ملائکہ طاعون را حکم بتائید حضرت اقدس دادہ شدہ است۔ چنانچہ در تائید ایں رُؤیا الہام الٰہی بدیں گونہ

نزولِ اجلال آراست کہ "آگ ہماری غلام بلکہ غلاموں کی غلام ہے" یعنی
آتش غلام ماست بلکہ غلام غلامان ماست و حضرت اقدس؏ اعلان دادند و
در اطراف ملک اشتہار فرستادند کہ حق تعالیٰ بر ما ہویدا نمودہ است و بشارتِ ہذا
القا فرمودہ است کہ پیروان جماعت ما نسبتاً از بلائے وبائے طاعون مامون و
بسلامت مقرون باشند۔ در سنوات آیندہ واقعات خطرناک پیش آیند و موکلانِ
وبا جان مردم را ربایند۔ اگرچہ در جماعت نیز بعض حادثات روئے نماید مگر
آنہا ہماں طور باشند۔ چنانچہ کہ در عہد مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در مقابلہ
کفار بعض مسلمانان شہید می شدند۔ اما کفار بہ نسبت مسلمانان خیلے بیشتر می مُردند۔
و ہمچنین اعلان فرمود کہ نسبت بہ دیگر قُرے و امصار قادیان از طاعون
دارالامان باشد کز کلکِ تیز این مرض جانگزا مثل دیگر مواضع نقوش نفوس
این قریہ را چوں حروف غلط از صفحۂ ہستی بکلی نہ تراشد و بسیارے از قصبات
چوں کفِ دست ویران گردد مگر مدینۃ المسیح آبادان ماند۔ خاصہ در دولت سرائے
مسیح قطعاً حادثۂ طاعون رخ نگیرد حتی کہ موشکِ کور ہم نمیرد۔

بعد از اشاعت این اعلانات آتش طاعون آنچنان شرارۂ شرارت در خانہائے
بلاد ہندوستان برجہید کہ دود و آہ از دودمانہا برانگیخت۔ در ہر سال چند لک
نفوس ہلاک شدند۔ مگر با این ہمہ جماعت احمدیہ ہر کجا کہ بود حضرت حق حفاظتش
فرمود حضرت اقدس نظر بفضل خدا گماشتند و جماعت را از عمل تلقیح طاعون
باز داشتند۔ دکتوران زمانہ باہم متفق شدہ عمل تلقیح را بہترین علاج قرار
دادند لیکن کارگر نیافتہ ناچار بر غیر مفید بودنش اقرار دادند۔ ازین جماعت

معدودے چند که بر انگشت تواں شمرد۔ دراں وبا مُردند باقی بحول الله و قوته باوجود
صولات متواترهٔ آن آفت جان بسلامت بُردند۔ چوں دیگر طوائف انام در بهر
ازدحام این وبائے عام جماعت احمدیه را مامون و مصئون دیدند در دل
اندیشیدند که چرا توشهٔ این وبا چرا از خون این گروه پرشکوه باز می ماند و بدیگراں
گزند می رساند۔ هزارها زن و مرد بمشاهدهٔ این حال حیرت مآل توشهٔ تعصب را
بیک گوشه نهادند و دست ارادت در دست حضرت دادند۔ بلکه تعداد کثیر
این جماعت آن فرهمندان ایزدی هستند که این نشان درخشان بدیدهٔ بصیرت دیده
ایمان آورده و عیال و اطفال خود را بسان ذات خود بغلامی این سلسله سپرده اند
آرے این صیانت یک امر حیرت انگیز و کار تعجب خیز است که جراثیم طاعون
از کجا آگاهی یافت که از خون این جماعت روئے باید برتافت و در رگ و ریشه
اندام منکرین بجذب مقناطیسی و قوت الکتریسی باید شتافت۔

آخر آن کرمک حقیر منکران مسیح موعودؑ را چگونه بشناخت که در هر حمله هزارها
نفوس را از پا در انداخت و آن جرم صغیر خرد بینی را که خبر داد که مابین مومن
و کافر فصل باید نهاد۔ چنانچه خیلے نادر بود که این بلا از جماعت احمدیه کسے را در ربود
تا چند سال علی التواتر وبائے طاعون باوجود تکاثر در ملک نمودار و مرگامرگی
عام پدیدار گشتن و افراد جماعت نسبتاً محفوظ و از صحت و تندرستی محظوظ ماندن
و دیگران را برو سیاه نشاندن ظاهر می نماید و زنگ ریب از آئینهٔ یقین
می زداید که ملائکه بفحوائے رد وبائے (آتش غلام ماست بلکه غلام غلامان ماست)
جراثیم طاعون را در نصرت حضرت و خدام حضرت مامور داشتند و آن حیوانات

موذیہ را برائے گزیدن یقین ندارندگان می گماشتند۔ تا آں گروہ یفعلون ما یؤمرون حق اطاعت آدم ثانی ادا میکردند۔ زیرا کہ خدمت تائید مرسلین بر ذمۂ ملائکہ مقربین قرار یافت است ؂

درقادیان این وبائے جان ربائے نسبت با مصار دیگر کمتر روئے نمود و بزودی مندفع واز قصبہ مرتفع شد و در مقامات دیگر زیادہ از دہ سال دمار از روزگار زن و مرد برآورد و بسا خاندانہا را در خاک بسپرد و بہ شبستان عصمت یعنی بیت الشرف حضرت عجب نحوہ اطاعت از ملائکہ بظہور پیوست کہ ہر متنفس بظل حمایت الٰہی نشست۔ باوجود حملہ ہائے پیاپے سہ سالہ در قرب جوار دولت سرا و مسجد اقصیٰ در بعض بیوت ہنود عنود و کاشانہ ہائے مسلمانان یہود سیرت اموات طاعون واقع گردید کہ نوبت بخانہ ویرانی رسید۔ امّا در بیت الرسالت کہ متجاوز از صد نفر دراں سکونت می داشتند۔ باوجودیکہ طبقۂ پائین و منزل زیرین را چندان قابل صحت نمی پنداشتند۔ محض ہمین نیست کہ دراں مکان ہیمنت بنیان موت واقع نگردید۔ بلکہ بجان موش ناتوان ہم صدمہ نہ رسید۔ حالانکہ طاعون درجائیکہ بار خود می کشاید۔ اوّلاً ہوش از جان موش می رباید۔ الغرض این نشان درخشان موجب ازدیاد ایمان است کہ اگر ملاء اعلےٰ بر نصرت مامورمن اللہ مامور نمی بودند این واقعات حفظ دامن چساں روئے می نمودند۔ زیرا کہ امور طبیبیہ تحت تصرف ہیچ شاہنشاہے و فرمان پذیر ہیچ کجکلاہے نیست ؂

دکتوران طب جدیدہ و اطبائے طبابت قدیمہ کہ شب و روز اعتنائے طبائع

بعمل می آرند و قوانین حفظ ماتقدم را ملحوظ میدارند۔ ہموارہ در جستجوئے علاج کافی می گشتند باز ہم صید این بلائے بیدرمان می گشتند۔ مردم رستاقات کہ از امصار و قریٰ دور در صحرائے پر فضا سکونت میداشتند ہیچ نفع از آں آب و ہوائے رُوح افزا بر نداشتند۔ بلکہ کسانے کہ بر تلقیح مادہ طاعون منجانب دولت انگلیس مقرر بودند و مردم را بر تطعیم ایں مادہ آمادہ می نمودند۔ از طاعون مامون نماندند و دست از زندگانی بر افشاندند۔ اما آنانکہ حریم دار الحرمت را ماویٰ و ملجای خود ساختہ بُودند۔ دل خود را از غم ایں وبا پرداختہ بودند بے آنکہ تن بہ تلقیح دہند یا بازو پیش تطعیم نہند و یا آنکہ خیمہ از شہر برکنند و بردامن صحرا بزنند و یا آنکہ رعایت سامان حفظ الصحت نمایند و باب حفظ ماتقدم کشایند از حملہ این وبائے باہوش باور ہر کرت در کنف حمایت الٰہی سر بہ بالین راحت گذاشتہ می غنودند۔ حتیٰ کہ یک حیوان بے زبان نیز در آستان میمنت نشان اندراں سالیان ہولناک بفضل ایزد پاک اثر مرگ قبول ننمود۔ حالانکہ تعداد سکان آں دار الامان بہ نسبت سکنۂ امکنۂ دیگر دراں اوقات از صادر و وارد یوماً فیوماً می افزود۔ بلکہ دراں آوان خیلے مردمان غیر ملت آں امن و امان ایں مکان را دیدہ استدعائے بجہت رہایش می نمودند و ملتجی می بودند تا جائے پائے نہادن دراں سرا بدست آید و گرہ از خاطر مستمند شان بکشایند۔

اگر در قادیان طاعون حملہ می آورد و دیانمی آورد ۔ و از خانہ ہائے قرب و جوار بلکہ ملحقہ دیوار بدیوار جان مردم را می بردیانمی برد یک معترض را حق ایں سخن حاصل می شد کہ آنچہ رُوئے نمود امر اتفاقی بود۔ مگر قبل از رسیدن ایں بلائے

وبائے جہان ستائے ہوش ربا دعویٰ خود شائع نمودن و لب بایں گفتگو کشودن کہ (ملائکہ در تائید و نصرت ما طوق غلامی در گلوئے طاعون انداختہ و آتش را غلام غلامانِ ما ساختہ اند) و باز بہ حسب دعویٰ و مطابق پیش خبری وبائے طاعون در قادیان نمودار گشتن و در خانہائے ہمسائگان قریب مرگامرگی پدیدار گشتن و بر طبق پیشگوئی انسانے بلکہ حیوانے را در خانہ خبر دہندہ مطلق نرنجانیدن حتیٰ کہ جثۂ ناتوان آمادۂ پذیرائی مادۂ طاعونی یعنی موش را نیز ایذا نرسانیدن برائے ارباب فہم و فراست و اصحاب قیاس و کیاست ثبوتے است اظہر من الشمس و ابین من الامس کہ خدائے ودود ملائکہ را حکم حکم کشی مسیح موعود دادہ بود و بار فرمان فرمانبرداری آنحضرت بر گردن قوائے روحانیہ نہادہ بود و امر بر نصرت و حفاظت و تاکید بر تائید رفتہ بود۔ ازین جہت اسباب طبعیہ کہ تحت تصرف جواہر مجردہ اند در تشیید مراسم صیانت و حفاظت مزدور وار کاری کردند۔

مؤید بودنِ قوائے روحانیہ و مشید بودن اسباب طبعیہ در امور آں مامور از واقعات کثیرہ و سانحات خطیرہ بپایہ ثبوت می رسد۔ اما برائے یک فطن لبیب امثلہ مذکور کافی و بجہت تامل فرمودن یک کیفیت ازیں بس وافی است زیراکہ ازاں بر خاطر یک طالب رشید حقیقت معجزات اوضح و ماہیت خوارق عادات لائح می گردد و آں پادشاہ والا جاہ تواند فہمید و میزان کیاست خداداد خود تواند سنجید کہ ہر کہ را چنین نصرت خدائے ذوالجلال شامل حال و از فضل خدا حال او برین منوال باشد۔ کے کاذب تواند بود و کجا بر خدا افترا تواند نمود ؟

دلیلِ نہم

(انکشافِ علومِ سماویّہ)

دلیلِ نہم بر صداقت حضرتِ اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام کہ آں ہم شامل بر دیگر دلائل است این است کہ بقدرتِ کاملۂ خود بر حضرتِ اقدس فتح ابوابِ آں علوم فرمود کہ حاصل کردن آنہا از مقدرتِ انسانی بالاتر است۔

آرے غرض بعثتِ مرسلین ہمین است کہ مردم را تا آں سرچشمۂ زندگانی برسانند کہ بغیر سیراب گشتن ازان حیاتِ روحانی برقرار نتواند ماند۔ یعنی بنی آدم را با حضرتِ احدیت کہ منبع ہمہ زندگی ہا است تعلق حاصل آید و این نعمتِ عظمیٰ بدون حصول روحانیہ دست ندہد۔ قربِ حق ہمان مردِ کامل را میسر می آید کہ معرفتِ کامل او را حاصل شود و ذرائع تقرب الی اللہ را نیک بداند و حق جل و علا سبحانہ باریک در باریک علوم صفاتِ خود او را رہنمائی کند و ہمان فرد الافراد بر امورِ روحانیہ مردم را رہبری تواند کرد کہ حظ وافر ازان علوم داشتہ و بہرۂ متکاثر ازان رسوم بر داشتہ باشد۔ پس مادامیکہ کسے حصۂ کامل از علوم نامحدودِ الٰہی در نیابد و حق تعالیٰ تربیتِ علمی او نہ فرماید۔ دعویٰ ماموریتِ او روئے قبولیت نمی بیند۔ پس ہرگاہ بر صداقتِ دعویٰ مسیح موعود بدین معیار نظر می نگاریم و می بینیم کہ بر حضرتِ شاں حق تعالیٰ کدام کدام علوم وا نمودہ است در قرآن کریم وارد است:۔ وعلّم ادم الاسماء کلّھا یعنی علام الغیوب

آدم را علم جمیع صفات خود بخشید و ظاہر است کہ جمیع اقسام علوم در ذیل علم صفات الہیہ می آید۔ زیرا کہ حقیقت معرفت آلہی جز این است کہ علم صفات الہیہ بصورت مشاہدہ حاصل آید ؛

و این علم بہ ہر ماموری کرامت کردہ می شود۔ چنانچہ حق تعالیٰ نسبت حضرت لوط علیہ السلام می فرماید :۔ ولوطاً اتیناہ حکماً وعلماً (انبیاء رکوع ۵) ونسبت داؤد وسلیمان علیہما السلام فرماید :۔ ولقد اتینا داؤد وسلیمان علماً (نمل ع ۲) ونسبت حضرت یوسف علیہ السلام فرماید ولما بلغ اشدہ اتیناہ حکماً وعلماً (یوسف ع ۳) ونسبت حضرت موسیٰ علیہ السلام می فرماید :۔ ولما بلغ اشدہ واستویٰ اتیناہ حکماً وعلماً وکذالک نجزی المحسنین (قصص ع ۲) ونسبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود است :۔ وعلمک مالم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیماً (نساء ۱۷۶) یعنی حضرت ایشان را علمے آموخت کہ پیشتر معلوم ایشان نبود۔ وباز در ضمن تعلیم این دعا کہ رب زدنی علماً (طٰہٰ ع ۶) اظہار وعدہ آموختن علومے دیگر ہم فرمودہ۔ پس ازین آیات ثابت شد کہ حق تعالیٰ ہر ماموری من اللہ را علمے خاص کرامت می فرماید۔ چنانچہ ہمچو قسم علم بحضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام ہم ارزانی شد۔ فرق صرف ہمین است کہ ماموران گذشتہ را از حق تعالیٰ بطریق موہبت محض علم باطنی دادہ می شد۔ ولیکن مسیح موعود را حضرت باری بہ اتباع مطاع و آقائے خود علیہما الصلوٰۃ والسلام علم باطنی و علم ظاہری ہر دو بخشید یعنی ہم علم روحانی ارزانی فرمود۔ وازین ہر دو آنقدر بہرۂ وافر بخشید کہ لا مثل لہ ولا نظیر۔ چنانچہ نہ در نفس علوم باطنیہ ہیچکس را

یارائے مقابلہ اوست و نہ دربیان کردن آنہا تاب معارضہ اولاً الموو جے از کیفیت
علوم ظاہر یہ حضرتؑ را بیان می سازم۔ ایں اعجاز علم ظاہری قبل از مسیح موعودؑ
حق تعالی محض بذریعہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ظاہر ساختہ بود کہ نظیر آں در انبیائے
ماسبق یافتہ نمی شود۔ در بارۂ آں وحی آلہی کہ بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نازل
کردہ شد حق تعالی میفرماید:۔ وان کنتم فی ریب مما نزلنا علی عبدنا فاتوا
بسورۃ من مثلہ وادعوا شہدائکم من دون اللہ ان کنتم صادقین۔
(بقرہ رکوع ۳) یعنی اے محمدؐ (صلی اللہ علیہ وسلم) بکفار بگو اگر شمارا در بارۂ ایں کتاب
خلجانے پیدا شدہ پس عبارتے کہ ہمرنگ کدام یک سورہ قرآن کریم باشد
پیش کنید و بجز خدا تعالی مددگاران و بزرگان خود را بطلبید مگر آگاہ باشید
کہ شمارا بریں کار ہرگز دسترس نخواہد بود۔ دریں آیہ خدا تعالی قرآن کریم را در جملہ
اقسام محاسن بے نظیر قرار داد است کہ منجملہ آنہا یک حسن ظاہری او ہم است
بر فصاحت قرآن کریم در بعض دیگر مقامات نیز حق تعالی بندگان خود را متنبہ ساختہ
است۔ کتاب احکمت ایاتہ ثم فصلت من لدن حکیم خبیر (ہود) این
کتابے است کہ احکام آں را بر اساس محکم استحکام دادہ شدہ است و باز آنہا را
چنان واشگاف و آشکارا در سلک بیان در کشیدہ کہ بکمال بے نظیری و بے مثلی
رنگین و آراستہ است از طرف خدائے کہ حکمتہائے او را نہایتے نیست و از
واقعات باخبر است۔

یعنی حکیم بودن حق تعالی میخواہد کہ کلام او ہم حکیم باشد و خبیر بودنش وا
می نماید کہ از آنجا کہ او خبر می دارد کہ زمانۂ علمی بر سر رسیدہ است بنابران

ضرورتِ اظہار معجزات علمیہ است۔ لہذا زبان قرآن کریم راہم بطور اعجاز مفصل ساختہ است کہ او خود توضیح مطالب خودش می فرماید و خود بر خوبیہائے خود شاہد است :

از انجا کہ مجدد قرن چہار دہم مثل بدر کامل مظہر اتم شمس الانبیا رست و تلمیذ رشید و چہرہ افروز از نور خورشید والضحیٰ است۔ بنا بران حق تعالیٰ ذات او راہم از فصاحت محمدیہ بہرہ وافر داد است و در کلام او اثرِ ہماں اعجاز و دیعت نہاد است۔ در صدر مذکور شد کہ حضرت اقدسؑ در ہیچ درس گاہ اعلیٰ ملکی یا ملّی تحصیل علم نمود است و نہ پیش ہیچ فاضل کامل زانوئے تلمذ تہ فرمود است۔ البتہ در بدو حال یک معلّمے را کہ از علوم رسمیہ فی الجملہ خبر دار بود۔ والد ماجد ایشان برائے تعلیم ایشان مقرر فرمود تا سرسری بر نصاب درسیہ کہ بجہت صحبت مجالس برابنائے شرفا لازم است عبور ہم رسانیدند و نیز حضرت ایشان را ہیچ گاہ اتفاق سیاحت خطہ عرب یا دیگر ممالک ازین قبیل نہ افتاد و نہ در شہرے سکونت میداشتند کہ زبان سکنۂ آنجا تازی باشد۔ آں قدر استعداد کہ یک انسان از رہائش رستا فات حاصل تواند کرد۔ طبع آنحضرت را حاصل و آں مایہ سواد عربیت کہ از خواندن چند کتب دست دہد۔ بذات والا واصل بود۔

اما چوں آنجناب تقدس مآب بدعوئ ماموریت برخاستہ و طیلسان اصلاح کافۃ الناس بر دوش مبارک آراستند نخست از ہمہ نگاہ حسّاد بریں حالت افتاد و زمرۂ اعدا چشم بدیں جانب کشاد کہ شہرت باید داد کہ ایں مدعی ماموریت از زمرۂ علما نیست بلکہ صرف لیاقت مرزایانہ می دارد کہ در نوشتن و خواندنِ اُردو

فی الجملہ مہارتے بہم رسانیداست ۔ چوں مردم بعض مضامینش را در جرائد دیدہ پسندیدہ اند ۔ ازاں گمان برداست کہ من ہم چیزے ہستم و گرزن بہ دعوائے ماموریت افراشتہ است و از انجاکہ از علوم عربیہ دستگاہے ندارد ۔ لہذا رائے او در امور دین قابل پذیرائی و حرف او درخور شنوائی نیست و ایں اعتراض را در ہر مجلس و در ہر جریدہ شہرت دادہ می شد و مردم بے خبر را در بدگمانیہا انداختند ۔ مگر ایں الزام از سرتاپا محض اتہام بود کہ ذات حضرت سواد عربیت ندارد ۔ زیراکہ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام را بر کتب درسیہ متداولہ رسمی عبور حاصل بود ۔ البتہ ایں سخن راست است کہ دست عالمے نامور عمامۂ فضیلت بر سر اقدس نہ پیچیدہ بود و نہ سند تحصیل علم ہیچ مدرسہ مشہورہ بذات گرامی صفات رسیدہ بود ۔ ازیں جہت نہ در شمار فضلا محسوب و نہ در قطار علماء منسوب می شدند

چوں ایں اعتراض در اقطاع ہندوستان اشاعت یافت و مولویان عناد پیشہ گاہ و بیگاہ اینچنیں سخنہا را شہرت دادن آغاز کردند ۔ خدائے تعالیٰ در یک شب مامور خود را چہل ہزار مواد لغت عرب دفعۃً واحدۃً تعلیم داد ۔ و ایں معجزہ عطا فرمود کہ در زبان عربی مبین کتابے فصیح و بلیغ تصنیف فرمودند و جہانے را حیرت بر حیرت افزودند و ملہم سداد وعدہ داد کہ در کلام تو آنچناں نظام فصاحت و التیام بلاغت باشد کہ علماء را معارضۂ آں ناممکن گردد اگرچہ احدے از ایشاں برائے حصول ایں مدعا گرد ہمہ عرب و عجم بگردد پس حضرت اقدس با الہام ربانی مضمونے بزبان عربی تحریر نمودند و باکتاب آئینہ کمالات اسلام شائع فرمودند و علمائے دیار و امصار را برائے معارضۂ آں دعوت دادند ۔ امّا از ہیچ سوئے

ہوئے برخاست وہیچکس در معارضہ خود رانیاراست وحضرت ایشان در قفائے یکدیگر منجاوز از بست کتب درعربی نگاشتند وپیش روئے علماء گذاشتند۔ بلکہ بابعض بقدر دہ ہزار کلدار انعام نہادند وعلمائے ملک راصلائے عام دادند اما چنان سررشتہ ہمت ہریکے گسست کہ یکے ہم جواب آں نگاشتن نتوانست بلکہ بعض کتب درمقابلہ بعض اہلِ عرب ہم نوشتند وایشان نیز از معارضہ آنہا عاجز آمدند وپشت دادہ راہ فرار اختیار کردند۔ چنانچہ یک کتابے بمقابلہ سید رشید میرزا مدیر المنار نیز تصنیف فرمودہ مدیر مذکور را برائے معارضہ آں مخاطب نمودند مگر او تاب مقاوت نیاوردہ سپر انداخت وہمچنین بعض دیگر اہل عرب را دعوت مقابلہ دادند مگر کسے را جرأت پیدا نشد۔

علمائے ہند بدیں الفاظ صاف نسبت عجز خود اعتراف نمودند کہ ایں کتب تصنیف طبع حضرت ایشان نیست۔ بلکہ بعض عرب را پنہان از انظار مردم پیش خود داشتہ وتصنیف شاں را تصنیف خود شہرت دادہ اند۔ ازیں اعتراض بکمال وضاحت ہویدا شد کہ ایشاں ہم بر کمال فصاحت وبلاغت آں کتب مقدسہ قائل بودند۔ امّا دریں وہم افتادند کہ خود ذات حضرت مصنف ہمچو کتب نتواند بود بلکہ دیگر مردم نوشتہ بحضرت اقدس ؑ می دہند۔ آں سلطان القلم بجہت ابطال ایں مقال اعلان دادند واشتہار فرستادند۔ شما ہم بجہت معارضہ ؑ من از علماء عرب وشام معونت جستہ اینچنین کتب تصنیف کردہ بیارید۔ مگر باوجود تحریص متواترہ وتحریک متکاثرہ رگ حمیت احدے نہ جنبید وہیچکس از درون شبستان بر سر میدان معارضہ نخرامید۔ وآں جملہ کتب تا ایں زمان لاجواب است۔

فاعتبروا یا اولی الالباب ❊

علاوہ از تصنیف این کتب یکبار از جانب جناب کردگار آں جری اللہ فی حلل الانبیاء را الہام شد کہ ارتجالاً یک خطبۂ غرّا درزبان عربی بر سر محراب و منبر علی رؤس الاشہاد بخواند۔ با آنکہ پیش ازان حضرت ایشان ہیچ گاہ درزبان عربی تقریرے نکردہ بودند۔ روز دیگر کہ عید اضحی بود۔ بنا بر این الہام بعد از دوگانۂ نماز عید بر سر منبر استادند۔ و زبان بخطبۂ عربی بکشادند کہ سلسلۂ آں طولے کشید۔ و حیرت مستمعان بانتہا انجامید۔ آں خطبہ الہامیہ چاپ زدہ در دست مردم است کہ ہوش عرب و عجم پیش سلاست و بلاغت او گم است ہر کہ غواص اسرارش نظر می اندازد۔ در لجۂ حیرت فرو ماند و بے ساختہ کلمۂ تسبیح بر زبان راند ❊

این معجزۂ علمی از قبیل معجزات بینات است کہ با چند وجوہ فایق تر از دیگر اصناف معجزات است زیرا کہ (اولاً) بر معجزات کہ اثر آں در دل و چشم بینندگان محدود باشد خیلے فوقیت میدارد (ثانیاً) زمرۂ معاندین نسبت لانظیر بودن آں ناچار حرف اقرار بر زبان می آرد (ثالثاً) این معجزہ تا قیام دنیا باقی بماند و چشم بصیرت را نور رساند و انشاء اللہ المستعان این خطبہ باتباع قرآن بجہت سرکوبی مخالفان تا قیام قیامت قائم باشد۔ الغرض این نشانے است با استحکام و روشنی را بادے التزام ❊

بعض معاندان پیش این معجزہ قوت انکار را بیکار و صداقتش را آشکارا دیدہ دام تزویر می کشایند و برائے مخلصی خود ابلہ فریبی دیگر بدین گونہ

سخن می سرایند کہ اینچنین دعوی تحدّی قرآن را می شکند و دعویٰ فاتوا بسُورۃ
مّن مثلہٖ را از بن بر می کند۔ زیرا کہ مصحفِ مجید و فرقان حمید دعویٰ دارد کہ
کلامش بے عدیل است و چون کلام مسیح موعود در دعویٰ بے مثلیت کلام اللہ
را مثیل است پس دعویٰ قرآن باطل گشت۔ ہٰذا ازین سخن ہتکِ حرمتِ
قرآن بدرجۂ کامل لازم می آید۔ اما این سخن از تعصب و عناد ناشی است۔ اگر
عقل و انصاف میداشتند خود این اعتراض را پا در ہوا و دخل بے جا می انگاشتند
زیرا کہ با وجود صدور کلام بے مثل از مثیلِ مسیح دعویٰ قرآن ہمچنان برجاست۔
و رنگ معجزانہ و لامثل لہ بودنش زیادہ از سابق ہویدا بلکہ دو بالا است۔

ہر کمالے و فضیلتے عند التحقیق و پیش فکر دقیق متنوع بر دو نوع است حقیقی
و اضافی یعنی یکے آنکہ بلا لحاظ چیزے دیگر در ذات و صفاتِ خود اجلے و اشکارا
بود و دیگر آنکہ بلحاظ چیزِ دیگر عیان و نمایان باشد۔ مثال ہر دو قسم فضیلت را
قرآن کریم و ذکر حکیم در دو آیات بینات و اضح و لائح فرمود است و ہر دو صنف را
خود مبرہن و مبین نمود است۔ چنانچہ در حق بنی اسرائیل بیان اِنّی فضّلتکم[1]
علی العالمین را آراستہ است و در شان اُمّت محمّدیّہ اعلان کُنتم خیر[2]
امّۃ اخرجت للناس را پیراستہ است۔ از یک جانب اُمّت بنی اسرائیل را
بر عالمیان فضیلتے نہاد است و از جانب دیگر اُمّت محمّدیّہ را از سائر امم مزیتے
داد است۔ در بادی النظر در مضمون ہر دو آیہ اختلاف بہ نظر می آید۔ مگر بر متامل
خبیر و فطن بصیر درمیان ہر دو ہیچ اختلافے نیست۔ زیرا کہ قوم اسرائیل را

---

[1] شما را بر عالمیان فضیلت دادم [2] اے امّت محمّدیّہ شما بلحاظ رسانیدن نفع بمردم از
جملہ امتہا بہترین پیدا کردہ شدہ آید۔ ۱۲

محض براہل زمان خود فضیلت حاصل بُود و اُمّت محمّدیہ را بر اوّلین و آخرین افضلیت حاصل است۔ پس ہمچنین تصانیف حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام نظر بکلام انسانی بے نظیر اند و قرآن کریم ہم نظر بکلام انسانی لانظیر لہ است و ہم نظر بہ کتب سماویہ دیگر کہ دراں تصانیف حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام و خطبہ الہامیہ شاں نیز شامل است لاعدیل لہ ولا مثیل است۔ پس بے مثیل و بے نظیر بودن کلام اللہ حقیقی است و بے مثل و بے نظیر بُودنِ زبان کتب مسیح موعود اضافی است۔ لہذا ایں معجزہ حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ اگرچہ از جہت بے نظیری بر مردم حجّت است۔ اما موجب منقصت شانِ والائے قرآن کریم ہرگز نیست چنانچہ قبل از گذارش ایں مقصد نگارش یافتہ است۔ ازیں معجزہ شان معجزۂ قرآن کریم دو بالا گردیدہ است و تفصیلش ایں است کہ بے مثل بودن یک کلام را ہم چند مراتب و مدارج است یکے اینکہ آں کلام بے نظیر ہر چند بر کلامہائے دیگر فضیلتے دارد اما درمیانِ او و کلامہائے دیگر از روئے فضیلت بُعد نہ باشد۔ پس اگرچہ اندریں صورت آں کلام را از کلامہائے دیگر افضل تواں گفت۔ اما کلام مفضول دریں امر قریب قریب بمرتبۂ کلام فاضل رسیدہ باشد۔ مثلاً در میدان اسپ دوانی اسپان متعدد بجولان درآیند و خواہند کہ بر یکدیگر سبقت نمایند ہر اسپ کہ نخست از ہمہ بر حد معین برسد در حقِ او تواں گفت کہ از ہمہ سبقت ربودہ است ولیکن آں سابق را از لاحق۔ بقدر بالشتے یا ذراعے یا بدرازی رمحے یا زیادہ ازاں سبقت حاصل باشد۔ پس ہمیں حالت کلام در بے مثل بُودن است کہ آں کلام بے مثل بر دیگر کلامہا فضیلت

کمتر ہم می تواند داشت و فضیلت بیشتر نیز۔ و طریق دانستن ایں کمی و بیشی این است که در میان افضل و مفضول کلامے دیگر را واسطہ تواں شمرد که آں نیز در ذاتِ خود بے مثل بود تا بمقابلۂ افضل حقیقی مفضول و بمقابلہ مفضول حقیقی فاضل باشد۔ پس تصانیف حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام بر دیگر کلامہا فضیلت خود را ثابت کردہ ظاہر نمودہ که قرآن کریم نہ صرف فی الجملہ از کلامہائے دیگر افضل است بلکہ بینہما بون بعید است۔ چرا که آں تصانیف آں کلامہا را که پیشتر ازیں آنہا را بجہت تفاضل بمقابلۂ قرآن کریم آوردہ می شد خیلے فرو تر انداختن و معذالک خود آں تصانیف در تحت قرآن کریم ماند و بس یک خادم او ثابت شد که ازو دانستہ می شود که قرآن کریم از دیگر کلامہا آنقدر سبقت ربودہ است که ما بینِ او و آں دیگر کلامہا مسافت بعیدہ است۔ علاوہ از معجزۂ فصاحت که حق تعالیٰ بہ حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام کرامت فرمود یک علم ظاہری بہ حضرت ایشان ایں عطا کردہ شد که بذریعہ وحی آلہی ایشان را اعلام کردہ شد که زبانِ عربی اُمّ الالسنہ است۔ و ایں علمے بود بس عظیم الشان و عجیب و غریب۔ چرا که دانشمندان فرنگستان بعد از تفحص بسیار برایں نقطۂ خیال رسیدہ بودند که مادرِ جمیع زبانہا سنسکرت یا پہلوی است و بعضے ایں ہر دو را خواہر یکدیگر میدانستند و مادر ایشان زبانے را قرار میدادند که اکنون دُنیا از وجود آں تہی است و نہ صرف ہمیں بود که اہل فرنگ بدیں گونہ خیال می داشتند بلکہ قوم عرب ہم که زبان ایشان ہمیں زبان عربی است ہم ازیں حقیقت غافل بودند و از تعلیم اردو بانشا شدہ امّ الالسنہ را در السنۂ دیگر ممالک می جستند۔ اندریں حال اعلام یافتنِ

حضرت ایشان از حق تعالی که اُم الالسنه عربی مبین است یک انکشافے بود خیلے
حیرت افزا۔ الغرض از تدبر فی القرآن نمایان شد که این انکشاف با تعلیم قرآن کریم
مطابقت تامه می دارد۔ زیرا که آں کلام خداوندی که برائے ہدایت کافة الناس
نازل شدنی بودے بایست که در آں زبان نزول یابد که از جهت اقدمیت خود
زبان جمیع اقوام و اجیال عالم باشد۔ چنانچه خداوند کریم می فرماید:۔ وما
ارسلنا من رسول الا بلسان قومه (ابراہیم رکوع ۱) یعنی و نفرستادیم
ہیچ رسول را از رسولان مگر در زبان قوم او۔ و جمله اقوام عالم مبعوث شد۔
پس بائستے که بر رسول کافة الناس صلی الله علیه وسلم کلام الٰہی درہماں
زبان نازل شدے که بنا بر ام الالسنه بودنش او را زبان جمیع اقوام و امم تواں
گفت و چوں بر آں سرور عالمیان صلی الله علیه وسلم کلام الٰہی در زبان عربی نزول
یافت پس ثابت شد که ہمیں زبان ام الالسنه است۔

حضرت اقدس در ثبوت این انکشاف حسب اعلام الٰہی اصولے مدون
فرموده اند که از آں ہمچو روز روشن ثابت شد که فی الواقع زبان عربی زبان الہامی
است و صرف ہمیں زبان صلاحیت آں دارد۔ که او را بلقب ام الالسنه یاد کرده
شود و دیگر ہیچ زبان قابلیت ندارد که ام الالسنه قرار یابد۔

حضرت اقدس دریں باب ارادۂ نگاشتن یک کتاب داشتند۔ مگر افسوس که
از پیش آمد بعض موانع تکمیلش در معرض التوا افتاد و ناتمام ماند۔ اما ہر قدرے که دراں
کتاب نوشته شده است۔ آں حاوی جمیع مسائل اصولیهٔ این مبحث است که اگر ہر
یکے را ازیں اصول به بسط و تفصیل بیان کرده آید۔ ایں مدعا یعنی ام الالسنه بودن عربی را

بوجہ احسن ذہن نشین جہانیاں بعنواں کرد۔ اگر خواستِ خدا بود۔ ارادہ دارم کہ در تحت اصولے کہ حضرت اقدس تجویز فرمودہ اند۔ بر بنائے علمے کہ درآں کتاب مخفی است۔ کتابے تصنیف کنم کہ مثبت دعویٰ حضرت اقدسؑ باشد۔ در تائید ایں مدعا از علم اللسان مرتبۂ اہل فرنگ شواہد و نظائر بیان سازم و از جائیکہ اہل فرنگ باوجود عقل و فرہنگ مغالطہ خوردہ اند۔ پردہ براندازم۔ ایں تحقیق انیق و تدقیق رشیق یک نادر تحفہ ایست کہ نقطہ نگاہ عالمے را متبدل و دین اسلام را بذریعۂ خود تاشوکتے عظیم نائل سازد۔ وما توفیقی الّا باللہ ؎

علاوہ ازیں علوم ظاہریہ کہ حضرت حق مامور خود را عطا نمودہ بود۔ بہرۂ وافر از علم باطنی کہ ورثۂ انبیاءست نیز کرامت فرمودہ بود کہ در مقابلۂ آں جملہ مخالفان عاجز ماندند۔ واحدے تاب معارضہ ویارائے مقابلہ نداشت۔

سابقاً مذکور شد کہ مسیح موعود شریعتے جدیدہ نیاوردہ بود۔ بلکہ بحسب پیش خبرہائے قدیمہ برائے خدمتِ دین و اشاعت آں مبعوث شدند و کار ایشاں اشاعت و تلقین علوم قرآنیہ بود۔ بعد از قرآن کریم ہیچ علمے جدید از آسمان نزول ننموانہ یافت ہمہ علوم در وے است و بعد از سید الثقلین فداہ ابی و امی معلمی جدید در دنیا نیاید و ہر کہ آید تجدید علوم او نماید و ہماں علوم را دوبارہ تازگی بخشد چنانچہ الہام مسیح موعود از ربّ ودود است :۔ کل برکۃ من محمد صلی اللہ علیہ وسلم فتبارک من علّم وتعلّم۔

الغرض چوں جملہ علوم در کتاب مبین مسطور و بین الدفتین محصور است اکنوں ہر کہ بعثت یابد۔ ہماں علوم قرآنیہ خلق را بیاموزد و دلیل صداقتش ہمیں باشد

کہ حق تعالیٰ او را در علوم قرآنیہ چنان بسطت ارزانی فرماید کہ اشد لالیان را بسوئے آں راہ نباشد بلکہ او را علم صفات الٰہیہ و علم منازل روحانیہ بخشیدہ آید ٭

پس اے بادشاہ جم جاہ! ما بینیم کہ خدائے تعالیٰ از رحمت خود حضرت اقدس را از علوم قرآن آنقدر بہرہ وافر عطا نمود است کہ اگر بگوئیم کہ در عہد ایشان حق تعالےٰ قرآن کریم را دوبارہ نازل فرمود است ہیچ گونہ مبالغہ نباشد۔ بلکہ حق خالص و موافق فرمودہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد از جملہ علوم قرآنیہ سختین من در آں شعبہ اش سخن می رانم کہ از ازروے بطور بحث اصولی اسلام را چناں نصرت و تائید حاصل شدہ و در مقابلہ ادیان مختلفہ مقام اسلام را آنچناں رفعتے و علوے دست داد کہ فاتح مفتوح گشتہ است و غالب مغلوب۔ و قرآن کریم کہ قبل ازیں یک قالب بے جان پنداشتہ و یا یک جسد ناتوان انگاشتہ می شد۔ بعد قائم شدن آں اصول کلیدے زندہ و جلال خود نمایندہ ثابت شد کہ مخالفان از رویت آں در ہراس افتادند و روئے بگریز نہادند۔

قبل از بعثت مسیح موعود ایں خیال بر طبع مسلمانان استیلا یافتہ بود۔ و در اذہان صدور عامۃ الناس موشک ایں وسواس پشتافتہ بود کہ حقائق قرآنیہ و معارف فرقانیہ کہ بزرگان دین بیان فرمودہ یا تحریر نمودہ اند۔ بحد کمال رسیدہ و بانتہا انجامیدہ و اکنون مافوق آں حرفے از زبان برآوردن یا بزبان قلم درآوردن صورت امکان ندارد و زیادہ جستجو فضول و نامعقول و پیش علما غیر مقبول است۔ بلکہ پیش اکثر کم خبر دارد۔ زیادہ تفحص نکات غریبہ بجہت قرآن ضرر دارد ٭

برخلاف عقیدہ مردم زمانہ حال ایزد متعال حضرت اقدس را ایں علم عطا فرمود

داعلام نمود که چنان که فعلِ خدا یعنی اشیائے مادی در خود اسرار بے نہایت میدارد
قولِ خدا نیز معارف ایمانیه و حقائق روحانیه در خود بے غایت میدارد- هرگاه یک
مگس که ارذل مخلوقات و اذل موجودات در هر زمانه در تحقیقات جدیده طاقتهائے
خود را نمایان می سازد که یک متبصر را در حیرت می اندازد و در علم اسرار ترکیب الاعضا
وسعت خواص و افعال و تفاصیل عادات و کار و کردار و اوضاع و اطوار او
یوماً فیوماً ظاهر گشته دماغ انسانی را از علم جدید آگاهی می رساند- و همچنین
خاصیت هائے جدیده و تاثیرات نباتات و اشجار و احجار هر روز عیان گشته
یک پرتو نو بر معلوماتِ انسانی می فشانند و تجارب را ترقی میدهد- و پایهٔ
معلومات را در وسعت می نهد پس چون علوم و فنون ظاهریه تنبیه قوائے
عقلیه و تنویر افکار و تشحیذ الاذهان می نماید و از آن معلومات انسانی را هر روزه
فزونی حاصل می آید- نظر بر آن کلام الٰهی را محدود گفتن چگونه زیباست. بلکه
عند العقل این حرف سراسر خطاست - آیا کلامِ الٰهی مثلِ آن معدن است که
مردم تا زمان محدود از آن اخذ حقائق و معارف می نمودند و زنگ شک و شبه
از آئینه سینه می زدودند- اکنون خزینه آن به نفاذ رسیده است و ظرف او
کاواک گردیده است که هر چند او را بکاوند چیزے در آن نیابند- حاشا و کلا-
بلکه باید که کلام الٰهی به نسبتِ اشیاء مادی کثیر المنفعت و وسیع المطالب باشد
چون علوم جدیده هر روز روئے نما گردد- و علوم فلسفیه و طبعیه بکمال سرعت
ترقی نماید و علم طبقات الارض و علم آثار قدیمه و علم جمادات و علم نباتات و
حیوانات و علم افعال الاعضا و علم هیئات و سیاست و علم الاقتصاد و علمِ معاملات

و علم النفس و علم رُوحانیات و دیگر علوم قدیمہ یا آں علوم جدیدہ کہ تازہ دریافت شدہ بمقابلۂ حالات ازمنۂ سابقہ ترقی حیرت افزا حاصل نمودہ پس عقل کجا باور می کُند۔ کہ جملہ علوم و فنون در نشوونماست۔ مگر برخلاف آں ہمہ بر کلام الٰہی حالت جمود و خمود طاری است کہ بجہت تدبر نمایندگان خود اشکار مقاصد جدیدہ و مطالب تازہ بتازہ نمی بخشد؟ و آفتاب فیوض و برکات او چناں کہ سابق می درخشید ایں زمان بر قلوب پیروان خود نمی درخشد!

دریں وقت ہر قدر کہ الحاد و بیدینی و دوری از حق و بعد از شریعت بنظر می آید و نظر یک مومن را حیرت می افزاید۔ ہمہ نتیجۂ بالواسطہ یا بلا واسطہ اثرِ علوم جدیدۂ طبیعیہ و ثمرۂ حصول فلسفۂ مغربیہ است۔ پس اگر قرآن کریم کلامِ خدا است۔ بایستے کہ بمقابلۂ نتائج علوم جدیدہ آں حقائق و معارف را نمایاں سازد کہ یا از اغلاط آں علوم پردہ بر اندازد و بدلائل حقہ تسلی طالبِ حق نماید یا ثابت کُند کہ ہر شبہ کہ ناشی گشتہ محض نتیجہ قلت تدبر یا ثمرۂ سوءِ تفکر است ورنہ در حقیقت شک و شبہ نسبتِ کلام خدا پیدا شدن ہرگز صورتِ امکان ندارد و ہیچ کس بر حقائق او شبہ پیدا کردن نیارد ؎

حضرت اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام بدلائل قاطعہ و براہین ساطعہ بپایہ ثبوت رسانیدہ است کہ در قرآن کریم ذکر تمام ترقیات و حالات ایں زمانہ موجود است حتی کہ بعض جزئیات ایں دور آخرین نیز دراں مرقوم و مسطور است۔ مگر زمرۂ مسلمانانِ گذشتہ کہ وجودِ شاں بہ زمانہ ما تعلق نہ داشت۔ آں اشارات کہ متعلق زمانۂ ماست نفہمیدہ بلکہ آں را منسوب بزمانہ قیامت می انگاشت مثلاً در سورۂ تکویر

نشانہائے کثیر متعلق زمانۂ حاضرہ بیان شُدہ است وپیش خبری ہا نسبت این آوان از جانب حضرت لسان عیان شُدہ است. چنانچہ می فرماید:- اذا الشمس کورت (۲) واذا النجوم انکدرت (۳) واذا الجبال سیرت (۴) واذا العشار عطلت (۵) واذا الوحوش حشرت (۶) واذا البحار سجرت (۷) و اذا النفوس زوجت (۸) واذا الموؤدۃ سئلت بای ذنب قتلت (۹) واذا الصحف نشرت (۱۰) واذا السماء کشطت (۱۱) واذا الجحیم سعرت (۱۲) واذا الجنۃ ازلفت یعنی (۱) ہرگاہ کہ آفتاب پیچیدہ شود (۲) وہرگاہ ستارگان تاریک شوند (۳) وہرگاہ کوہہا را از مقامِ خود روان کردہ شود یعنی سامانے بہم رسد کہ بداں کوہہا از جائے خود برکندہ شود و درونِ آنہا راہہا بُریدہ شود (۴) ہرگاہ ناقہ آبستن دہ ماہہ معطّل و بیکار گردد یعنی آں زمانہ فرارسد کہ بسبب ایجاد مراکب جدیدہ مثل کالسکہ بخار وغیرہا بجانب ناقہ ہائے خوش رفتار احتیاج کم پیش آید (۵) وہرگاہ اقوامیکہ از باعث ناواقفیت علوم قرآنیہ مشابہ وحوش گشتہ اند درعالم پراگندہ و برپا شوند وازیں آیہ وانی ہدایہ ایں ہم ہویدا می شود کہ اقوام متمدنہ یورپ کہ تقریباً قبل از ششصد سال یا ہفتصد سال (در زمانے کہ اقوام ممالک ایشیا خیلے مہذب و ترقی پذیرفتہ بُودند) بباعث عُریانِ تنی و برہنہ پائی و حفاۃ و عراۃ بُودن در شمار وحشیان زمانہ محسوب می شدند، در دنیا منتشر گشتہ برحکمرانی و جہانبانی دسترس حاصل نمایند و گوئے سبقت از اقوام ممالکِ ایشیا بربایند واین معنی ہم می تواند شد کہ درآں وقت کہ اقوام وحشی را ہلاکت فرارسد ومحض نامِ شاں باقی ماند وبس واین محاورہ زبانِ عرب است

کہ می گویند حضرت لوحش ای اھلکت و دریں جزو زمان ہمچنین بوقوع آمدہ کہ سکنۂ قدیم ملک آسٹریلیا و امریکا کہ ایشان را وحشی می گفتند۔ آنچنان بتدریج ہلاک گشتہ اند کہ اکنون از وجود بسیارے از ایشان نامے و نشانے باقی نماندہ است۔

(۶) و ہر گاہ دریا ہا شگافتہ و نہر ہا از انہا جاری ساختہ شود۔ (۷) و ہر گاہ نفوس انسانی را باہم دگر صورت جمعیت دست دہد و آنچنان اسباب و تعلقات پیدا گردد کہ باشندگان اکناف عالم باہم جمع آیند و تمام عالم مثل یک قبیلہ بنظر آید چنانچہ بواسطہ اختراع آلات جدیدہ مثل ٹیلیفون یا بذریعہ سیم طلغراف مردم از دور نشستہ باہم مشغول صحبت گروند یا بوسیلہ سفر کالسکہ بخار و انتظام بوسطہ کل دنیا مثل یک شہر گردیدہ است (۸) و ہر گاہ نسبت دختران زندہ دفن کردہ یا زنان زندہ سوختہ باز پرس کردہ آید کہ بپاداش کدام جرم سنگین ایشان را ہلاک کردہ شدہ است۔ یعنی اگرچہ در مذہبے یا ملتے رسم زندہ دفن کردن دختران یا رواج زندہ سوختن بیوگان (کہ آں را در عرف ہنود ستی شدن می گویند۔ جائز ہم باشد۔ مگر قوانین حکومت آنچنان وضع گردد کہ مانع ایں رسم بد باشد و فتاوی جواز مذہبی پیش آں قوانین ہیچ وقعتے نداشتہ باشد۔ چنانکہ در زمان سابق در ملک ہندوستان رسم ستی نمودن زنان و کشتن دختر بچہ ہا عملاً روا بود۔ بلکہ بران فخر و مباہات می کردند۔ الحال قانون دولتی انگلیس آں رسم مذہبی اہل ہنود را جرم سنگین قرار دادہ است۔ لہذا آں روش بد ازیں دیار بکلی برافتادہ است۔

(۹) و ہر گاہ کہ صحائف و جرائد و اخبارات و روزنامچات و کتب و رسائل و اشتہارات و اعلانات را باکثرت و وقعت اشاعت دست دہد۔ چنانچہ

درین زمانہ کثرت آں را دیدہ عقل انسانی درحیرت می اُفتد (۱۰) وہرگاہ از آسمان پوست برکندہ شود یعنی نشر علوم سماوی بصورت پوست کندہ نمایان شود وہم بذریعہ ارتقائے علم ہیأت وہم بوسیلۂ جمیلہ اشاعت معارف قرآنیہ وحقائق رُوحانیہ فرقانیہ بسیار ازہائے سماوی از پردۂ خفا بمنصۂ ظہور جلوہ گر گردد (۱۱) وہرگاہ دوزخ تافتہ برافروختہ شود یعنی بوجہ انہماک درعلوم وفنون جدیدہ مردم از دین حق روئے خود برتابند وایمان راپس پشت انداختہ چوں بہائم درسامان عیش وعشرت مستغرق گردند وبرائے حصولِ مفادِ دنیوی باہم آتش حرب وضرب وفساد وعناد برپاکنند وبرائے خود ہم در دنیا وہم درعقبیٰ نار دوزخ برافروزند ودیگراں رانیز دراں بسوزند - (۱۲) وہرگاہ جنت قریب کردہ شود یعنی درعین ایام ظہر الفساد فی البر والبحر رحمتِ خداوندی درجوش آمدہ بجہت نجاتِ خود سامانے بہم رساند کہ نورِ ہدایت از سرِ نو بتابد واز ظہور پرنور مسیح موعود شجر ایمان باز بار وبرگ تازہ بیارد وحسن وخوبی ہویدا وسامان حصول جنت بسہولت پیدا گردد ؂

پس باغور وافر نگاہ باید کرد کہ ایں جملہ علامات متعلق زمانۂ حاضرہ ہست یا نہ؟ وآیا ممکن است کہ یک عاقل ازہمہ علامات رابرای العین مشاہدہ نمودہ باز بگوید کہ ایں ہمہ علامات متعلق این زمانہ نیست بلکہ متعلق بہ زمانۂ دیگر است یا بزمانۂ قیامِ قیامت تعلق میدارد۔ محض بر الفاظ اذا الشمس کورت واذا النجوم انکدرت نگاہ را اقتصاد کردہ در اشتباہ اُفتادن

وراہِ غلط بیہودہ ہمہ را بر قیامت منطبق دانستن کجا جائز تواند شد۔ درحالیکہ تعلق دیگر آیات ایں سورہ ہرگز با قیامت معلوم نمی شود و ظاہر است کہ در روز قیامت چوں ہمہ اشیاء بیکار باشد پس خصوصیت ذکر معطل بودنِ عشار چہ معنی دارد اگر گفتہ شود کہ بوجہ استیلائے فزعِ اکبر عشار معطل باند۔ ایں جواب یک عاقل را ہیچ تسلی نمی دہد۔ زیراکہ چوں از ہولِ رستاخیز تعلقات پدر و مادر و خواہر و برادر و فرزند و دختر ہمہ گسیختہ گردد۔ پس وجہِ تخصیص تعطیلِ عشار چیست و تعطل آں چہ اظہار زیادتی فزع اکبر می نماید و ہمچنیں ایں سوال پیدا می شود کہ دراں روز دریاہا را چرا شگافتہ نہرہا برآوردہ و انہار را چرا باہم آمیختہ شود و دراں وقت تفجیر و تسجیر بحار چہ منفعت دہد و ہم بریں نمط ایں سوال نیز قائم میشود کہ خصوصیت ذکر سوال نسبت موؤدہ دراں مقام از برائے چیست۔ حالانکہ پرسشِ اعمال بعد از حشر و نشر اجساد باشد۔ نہ در وقتیکہ نظام کارخانہ عالم درہم و برہم گردد و ظاہر است کہ درہم برہم شدن کارگاہ عالم بوقت نفخۂ اولیٰ است و پرسشِ اعمال بعد نفخۂ ثانیہ بوقوع آید و ہم بریں نسق در آیاتِ مابعد ذکر چیزہا ست کہ ازاں ثابت می شود کہ آں ہمہ حالات در دنیا واقع گردد مثلاً واللیل اذا عسعس والصبح اذا تنفس یعنی قسم شبے کہ چوں بغایت تاریک شود و قسم بصبحیکہ چوں دم می زند یعنی طلوع می نماید لیکن چوں در اول سورہ اذا الشمس کورت ذکر گرہ گشتنِ نور آفتاب آمدہ پس صبح چگونہ پدیدار آید و شب چگونہ کوہان تاریکی خود را بلند بکند ٭

الغرض ایں ہمہ علامات و واقعات و حالات و کیفیات کہ دریں سورہ مذکور شدا ست

یا روزِ قیامت ہیچ گونہ تعلقے ندارد۔ بلکہ بے شبہ بحالاتِ زمانۂ حاضرہ آنرا انطباق کلّی است۔ گویا مرقع حالاتِ ایں زمانہ است کہ دریں سُورۃ وانمودہ شدہ است پس دریں آیاتِ بیّنات پیش خبری ہا متعلق حالاتِ ایں دورِ موجودہ و بیان ترقیات مادیہ وکثرتِ آثام ایں ایام است و باز از حقیقت خداوندی آگاہی دادہ شدہ است کہ از خواندن آں ایمان مومنان تازہ می گردد و ہمہ اشواک شکوک داوہام را از بُن برمی کند ؂

الغرض ایں مثال ازاں اخبار دادہ ام کہ در قرآن کریم متعلق این زمانہ بیان آں ہا شدہ و آنہا را خود حضرتِ اقدسؑ در بعض کتب خود با بسط تمام بیان فرمودہ است و یا بعض خدام حضرت اقدسؑ موافقِ اصولِ بیان فرمودہ حضرتِ اقدسؑ از قرآن کریم اخذ نمود است ورنہ پیش خبرہائے مفاسد و حالات این زمانہ و معالجاتِ آں مفاسد خدا تعالیٰ در قرآن مجید باں کثرت و وفرت شرح دادہ است کہ سخت ترین معاندے ہم بر اعتراف این سخن مجبور میگردد کہ لاریب قرآن کریم کتاب آں علام الغیوب است کہ برو ے حالاتِ زمانۂ ماضی و مستقبل مخفی و محتجب نیست۔ اما در بیان کردنِ تفصیل آنہا مدعائے اصل مضمون از دست می رود و خوفِ طوالتِ مکتوب است ؂

دوم علم اُصولی کہ متعلق قرآن کریم حضرت باری عزّ اسمہٗ حضرت مسیح موعودؑ علیہ الصلوٰۃ والسلام را عطا کردہ این است کہ در قرآن مجید ہیچ دعویٰ بغیر دلیل بیان نشدہ است۔ از قائم شدن ایں اصل بجہت انکشاف علوم قرآن یک باب جدید برروئے طالبانِ حقائقِ قرآنیہ مفتوح شدہ است۔ چوں ایں

اصل را پیشِ نظر داشتہ در آیاتِ کلامِ الٰہی غور کردہ شد ظاہر و باہر گشت
کہ آں صدہا بلکہ ہزارہا حقائق کہ قبل از قیامِ ایں اصل محض از قبیل دعاوی بلادلیل
فہمیدہ می شد و از جہتِ اثباتِ آنہا ہمیں حجت پیش گرفتہ می شد کہ حق تعالیٰ
چنین فرمودہ است۔ پس ہمیں سان تسلیم باید کرد و بس۔ امّا در نفس الامر آنہمہ
حقائق و معارف با خودہا دلائل و براہین حقیت خود میداشت۔ پس نتیجہ تفتیشِ
حضرتِ اقدسؑ این شد کہ فطرتِ انسانی کہ بوجہ ترقی علوم و فنون بار تحکم
بر خود گوارا نمی کند و میخواہد کہ ہر امر را بمیزانِ عقل بسنجد۔ بذریعہ ایں اصل تسلی
یافتہ بجوشِ تمام آنرا تلقی کرد و بجائے اینکہ آنرا بارِ گردنِ خود محسوس کند۔
احکامِ قرآنیہ را باعثِ آسایش جاودانی خود خیال نمود و دانست کہ قرآن کریم
بطورِ غلے در گردنِ انسان انداختہ نشدہ است بلکہ مثلِ یک راہبرِ واقفِ
نشیب و فرازِ راہ ہمراہِ او کردہ است۔ چنانچہ حضرتِ اقدسؑ از قرآن کریم
در ثبوتِ باری تعالیٰ آنقدر دلائل قویہ پیش فرمود کہ قوانینِ موجودۂ علومِ طبیعیہ
آں را رد نمی تواند نمود۔ چنانچہ از اثرِ آں یک جماعتِ دہریہ تعلیم یافتہ علوم
جدیدہ بجانبِ خدا پرستی باز رجوع کرد و ہمچنین آں اعتراضات کہ بر وجود ملائکہ
می آوردند۔ جوابِ آنہا از قرآن کریم دادہ شد و اثباتِ ضرورتِ نبوت و
دلائل بر صداقتِ انبیاء علیہم السلام از آیاتِ قرآن مجید بیان فرمودند۔ ثبوتِ
قیامت و حشر و نشر نیز از قرآن کریم پیش کردند۔ ضرورتِ اعمالِ صالحہ و فوائدِ آں
و نتائجِ خطرناکِ مناہی و ضرورتِ باز ماندن ازاں و ہمچنین دیگر مسائلِ ضروریہ را
بہ آیاتِ بینات کلام اللہ ظاہر ساختہ دلائل عقلیہ و نقلیہ بطور شواہد براں آوردہ

ثابت فرمودند کہ بر قرآن کریم از علوم و فنون جدیدہ ہیچ اثر نکوہیدہ وارد شدن صورتِ امکان ندارد۔ زیراکہ ممکن نیست کہ فعلِ خدا با قولِ خدا مخالف بود۔ ہر کلامیکہ مخالفِ فعلِ الٰہی باشد۔ آں کلام خدا نیست و آنچہ کلامِ خداست با فعلِ خدا مخالفت ندارد۔ نتیجۂ بیان ایں علوم آں شد کہ دریں وقت محض جماعت احمدیہ از یک جانب بہ تحصیلِ علوم جدیدہ بکمال توجہ اشتغال دارد و از جانبِ دیگر بر جمیع عقاید اسلامیہ نہ بہ داعیۂ سیاسی و رعایت مصالح ملّی یا بنا بر تعصب قومی بلکہ بصدقِ تمام و خلوص مالا کلام و نہ تقلیداً بلکہ علیٰ وجہ البصیرۃ یقینے واثق میدارد و پیش دشمن و دوست بر صداقتِ آں ادلہ نیرہ می آرد و دیگر جملہ گروہ ہائے مسلمانان بسبب بے بہرہ بُودنِ ازیں علومِ حقّہ یا راہ انکار علوم جدیدہ ورزیدہ و اکتساب آنہا را کفر قرار دادہ اند۔ و بایں طور ایمان موہوم خود را از صدمۂ علوم جدیدہ محفوظ و مصون گردانیدہ اند و یا از اثر آں علوم جدیدہ متاثر شدہ علانیۃً و جہراً دین و ایمان را واگذاشتہ اند و در ظاہر از خوفِ مردم اظہار اسلام می کنند۔ اما در دل خود صد گونہ شکوک بر تعلیم اسلام می دارند ؞

علمِ اُصولی سوم متعلق قرآن کریم حضرت اقدسؑ را حق تعالیٰ ایں عطا فرمودہ است کہ ہر شکّے و شبہتے کہ عقل انسانی نسبت مصحفِ مجید پیش می آرد۔ جوابش در قرآن کریم موجود است و ایں مضمون را چنداں وسعت و اہمیت دادند کہ عقل انسانی را در حیرت می اندازد و جواب ہر شکّے و شبہتے از قرآن کریم برآوردند نہ اینچنین کہ بایں سخن پناہ جستہ باشند کہ از انجاکہ قرآن کریم فلاں خیال را رد میکند آں خیال ناقابل پذیرائی است۔ بلکہ آں خیال را بہ آں دلائلِ قرآنیہ رد ساختند

کہ اگرچہ آنہا از قرآن کریم ماخوذ است لیکن از انجا کہ بر علم و عقل مبنی است ۔ لہذا مردم ہر مذہب و ملت بر تسلیم نمودنِ آں مجبور می گردند ٭

چہارم علم اُصولی قرآن کریم کہ از بارگاہِ صمدیت حضرت اقدس را کرامت شدہ این است ۔ کہ ہرچند قبل ازین مسلمانان بالعموم بیان می نمودند کہ قرآن کریم از جملہ کتب سماوی افضل است لیکن ہیچ کس بہ ثبوت رسانیدن نمی توانست کہ بر کتب مقدسہ یا دیگر تصانیف او را کدام فضیلتے و مزیتے حاصل است کہ بوسیلۂ آں این کتابِ مقدس بے نظیر و بے مثل اعتقاد کردہ می شود ۔ حضرت اقدس این مضمون را بدلائلِ بیانِ فرمودۂ خود قرآن بداں وسعت و خوبی مبرہن نمودہ کہ از خواندنش دلِ انسان در وجد می آید و میخواہد کہ بر سید السادات علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیات باپاک جان نے بلکہ با صد ہزاران قربان گردد کہ خدائے تعالیٰ بہ طفیلِ ذات پاک او اینچنین تعلیم نادر بما عنایت فرمودہ است ۔

پنجم علم اُصولی کہ حضرتِ اقدس را من جانب اللہ مرحمت شدہ این است کہ قرآن کریم ذوالوجوہ والمعانی است ۔ بطونے بسیار میدارد ۔ انسان بہر عقل و بہر فہم کہ دارد بخواند مطابق استعداد و فہم و عقل خود تعلیمات حقہ را دراں خواہد یافت ۔ الفاظ ہماں یک است ۔ اما مطالب حقہ لاتعد و تحصیٰ است ۔ اگر شخصے کہ در علم چنداں دسترسے نداشتہ باشد او را بخواند دراں تعلیمے مطابق ادراک خود بیابد کہ او را ایمان بداں آوردن ہیچ مشکل نباشد و اگر صاحب عقل و استعدادِ متوسط بخواند برحسب علم و فہم خود ازاں فائدہ بر می گیرد و اگر صاحب عقلِ سلیم و مالک استعداد وسیع براں غور و تدبر نماید موافقِ ذہن رسائے خود

علوم عالیہ ازان حاصل می کند و ہمچنین نیست کہ مردم کم علم این کتاب را انہ فہم استعداد خود بالاتر دانستہ دست ازان بردارند و یا صاحبانِ علوم و استعداد بلندپایہ کتاب سادہ اش پنداشتہ دران سامان دلبستگی خود و اسباب ترقی علوم را نیابند ۔

ششم علم اُصولی متعلق قرآن مجید کہ حضرت اقدسؑ را دادہ شدہ است این است کہ قرآن کریم و ذکر حکیم علاوہ علوم رُوحانی علوم مادی را کہ دانستن آں ضروری است نیز بیان می نماید و انکشافِ آں علوم با ترقی زمانہ دوش بدوش درافزونی است تا ایمان مردم ہر زمانہ ازان تازگی پذیرد ۔

ہفتم متعلق قرآن مجید آں اصول و ضوابط را حضرت باری عزّ اسمہٗ با مسیح موعود تعلیم فرمود است کہ اگر یک دانشمند آں را پیشِ نظر دارد ۔ بحول اللہ و قوتہٖ و تفسیر نمودن آیات کریمہ از غلطیہا محفوظ تواند ماند و بعد آں بر انسان انکشافِ علوم تازہ بتازہ نو بنو صورت می پذیرد و ہر بار کہ قرآن کریم را بخواند برائے وے موجب لذت جدید و سرور مزید میگردد ۔

ہشتم علم اُصولی حضرت اقدسؑ را متعلق قرآن کریم این عطا شدہ است کہ خداوند تعالیٰ حضرت ممدوح را تمام مدارج ترقیاتِ رُوحانی از قرآن کریم تعلیم دادہ است و آں علوم کہ قبل ازیں مردم بقوتِ عقل در دریافت کردنِ آں اکثر اوقات غلطی کردہ اند حضرت موصوف را متعلق آں علم صحیح از قرآن کریم کرامت شدہ است و خدا تعالیٰ حضرت ایشان را فہمانیدہ کہ تمام حالات رُوحانیہ ادنیٰ باشد یا اعلیٰ در قرآن کریم بالترتیب بیان شدہ است کہ بران عمل پیرا شدہ انسان بخدا تعالیٰ

بلتو اند رسید و ثمراتِ ایمان و ایقان و اعمال و افعال خود حاصل می تواند کرد ۔
این امر قبل ازیں مردم را حاصل نبود۔ زیرا کہ ایشان را از آیات شتّیٰ استدلال
می کردند، مگر ہمہ مدارج رُوحانیہ را کہ قرآن یکجا نمودہ ایشاں را معلوم نبود۔

نہم علم اُصولی حضرت اقدس را چنین مرحمت شدہ است کہ قرآن کریم من اولہ
الی آخرہ چہ سُور تہا و چہ آیات جملہ بہ ترتیب خاص نازل شدہ است ہر فقرہ و ہر جملہ
و ہر آیت بر جائے خودش موزون و ترتیب صحیح و نظام ابلغ میدارد و ہیچ ترتیب
بہتر ازین صورت نمی بندد۔ ترتیبِ دیگر کتب در مقابلۂ آں یکسر ہیچ است
زیرا کہ در ترتیب کتب دیگر محض ہمیں یک امر ملحوظ نظر می باشد کہ مضامین متناسبہ
یکے بعد دیگرے جمع کردہ آید۔ لیکن در ترتیبِ قرآن خصوصیتے دیگر است کہ دراں
ترتیب مضامین نہ محض بلحاظ مضامین است۔ بلکہ بطرزیست کہ بجہاتِ مختلفہ
ترتیبش فہمیدن ممکن است یعنی اگر مطالبِ مختلفہ را پیش نظر دارند۔ برائے
ہر مطلبے و روے ترتیبے یافتہ می شود۔ این نیست کہ اگر صرف یک تفسیر کردہ آید
ترتیبش برقرار ماند و برائے تفسیر دیگر در ترتیبش خلل واقع می گردد۔ بلکہ
ہر قدر معانی صحیح کہ مطابق اصولِ تفسیر است۔ مراعات آں ہمہ معانی دران
مد نظر داشتہ شدہ است۔ ازین جہت بہر معنی کہ تفسیر کردہ آید در ترتیبش فرقے
پدید نمی آید و این صفتِ مخصوص بغیر از قرآن مجید در ہیچ کلام یافتہ نمی شود و
نیافتہ تواند شد۔

دہمچنین دہم علم اُصولی مسیح موعودؑ را این دادہ شدہ است کہ قرآن کریم
مدارج نیکی ہا و بدی ہا کہ در قرآن کریم مدارج نیکاں و بداں بیان کردہ شدہ است

یعنی وانمودہ شدہ است ۔ بہ بسط و تفصیل بیان کردہ وامی نماید کہ از کدام نیکی نیکی دیگر حاصل می آید و از کدام بدی بدی دیگر می زاید ۔ بذریعۂ ایں علم عظیم الشان انسان در اصلاح اخلاق نفع بزرگ و فائدہ سترگ تواند برداشت ۔ زیراکہ بحصول ایں علم تدریجاً نیکوئی ہائے بسیار حاصل تواند کرد کہ قبل ازیں با وجود سعی وافر از حاصل نمودن آں قاصر بود و اکنون بوسیلۂ جمیلۂ آں علم از خیلے بدیہا اجتناب تواند ورزید کہ پیش ازیں با وجود جد و جہد بلیغ پرہیز ازاں ممکن نبود ۔ گویا حضرت اقدس یک معجزۂ عظیم الشان از قرآن کریم نمایان کردہ است کہ بر انسان سرچشمۂ ہر نیکی و بدی ہویدا می گردد کہ نفسِ انسانی بساحل آں رسیدہ آتش عطش خود را خاموش می نماید و طوفان تباہی خیز معاصی از جوش و خروش باز میدارد ۔

یازدہم ایں علم دادہ شدہ است کہ سورۂ فاتحہ خلاصۂ تمام مضامین قرآنی است و برائے قرآن کریم بمنزلۂ متن است و جملہ مسائل اصولیہ بالاجمال دریں سورۃ مندرج است و حضرت اقدسؑ ایں اصل را بالتفصیل در ضخیم تفاسیر خود بیان فرمودہ است و از بس مضامین لطیف و تازگی بخشِ ایمان ازیں سورۃ اخذ نمودہ است و بذریعۂ ایں علم کارِ حفاظتِ دین اسلام خیلے آسان و سہل گردید زیراکہ ہر امرے کہ از تفصیل قرآن در فہم انسان نیاید دریں مجمل یک نظر انداختہ آں را می تواند و محض ہمچنین یک سورہ را پیش نظر داشتہ مقابلۂ تمام ادیانِ باطلہ تواند کرد و جملہ مدارج روحانیہ را تواند شناخت ۔

الغرض ایں بیان بعض امثلہ اصولی بود کہ بیان کردہ ام ۔ علاوہ ازیں علم دوازدہم متعلق قرآن کریم حضرت اقدس را بطور تفصیل از بارگاہ خدا موہبت گردید

است کہ بذریعۂ آں تراجم آیات مختلفہ و معانی آں را بیان فرمودہ اند و متعلق ضروریات زمانہ ہدایات قرآنی را وا نمودہ اند کہ اگر آں ہمہ را بیان کردہ آید ایں عجالہ متحمل آں نتواند شد۔ بلکہ برائے آں مجلدات ضخیمہ بکار است۔

الحاصل ایں چشمہ ہائے علوم لدنی ایں مدعا را بپایۂ ثبوت می رساند۔ کہ حضرت اقدس[۱] را باآں مبدأ فیوض کل کہ علیم و خبیر است و لا یحیطون بشیٔ من علمہٖ درشان او ست تعلقے خاص بوداست زیرا کہ از طاقت انسان بیرون است کہ اینچنین علوم لطیفہ و نازک را بعقل ناقص خود دریابد۔ ہر گاہ بذریعۂ آں علوم و آں اصول کہ حضرت اقدسؑ بیان فرمودۂ قرآن کریم تدبر می کنیم ما را در ہر آیت کریمہ بحر ہائے زخار نا پیدا کنار علوم متلاطم بنظر می آید۔

حضرت اقدسؑ بجانب مضمون آیہ کریمہ لا یمسّہ الّا المطہرون نگاہے انداختہ بارہا معاندان و مخالفان خود را متوجہ ساختہ است کہ اگر بزعم شما من کاذب ہستم پس سبب چیست کہ اینچنین علوم باریک درباریک و نازک در نازک خدا تعالیٰ مرا اعطا فرمودہ است و بار بار معاندان خود را دعوت مناضلہ دادند کہ اگر از شما عالمے یا شیخے یا پیرے با خدا تعالیٰ تعلقے میدارد باید کہ در مقابلۂ من استادہ شود و حقائق و معارف قرآن را بیان سازد و چناں باید کرد کہ شخصے ثالث بطریق قرعہ اندازی یک حصہ قرآن کریم را بر آوردہ حوالہ ہر دو فریق نماید و ہر دو[۲] تفسیر آں را کہ شامل بر معارف و معانی جدیدہ باشد بنویسد و باز مشاہدۂ ایں امر باید نمود کہ حضرت باری عز اسمہ مدد کدام فریق می نماید ؎

امّا باوجودِ ترغیب و ترہیب و تحریص متکاثرہ و دعواتِ متواترہ ہیچ کس در میدانِ مقابلہ و مناضلہ پائے خود از خانہ بیرون نہ نہاد و چگونہ ممکن بود۔ زیراکہ مقابلہ حضرتِ اقدس علیہ السلام یک صعب ترین امرے بُود۔ حتّٰی کہ با خدامِ حضرتِ اقدس علیہ السلام در علوم قرآنی ہیچ کس مقابلہ نتواند کرد۔ چراکہ قرآن کریم درین وقت محض برائے ماست و بس۔ و امّا بنعمتِ ربّک فحدّث۔

قبل از اختتامِ این مضمون نظمِ فارسی حضرتِ اقدس علیہ السلام کہ در مدح قرآن کریم است۔ ہدیۂ ناظرین می نمایم کہ حضرت اقدس علیہ السلام مردم را دران بجانبِ علوم قرآنیہ متوجہ ساختہ است۔ و ہو ہذا:۔

از نورِ پاکِ قرآن صبحِ صفا دمیدہ	بر غنچہائے دلہا بادِ صبا وزیدہ
این روشنی و لمعان شمس الضحیٰ ندارد	وین دلبری و خوبی کس در قمر ندیدہ
یوسف بقعرِ چاہے محبوس ماند تنہا	وین یوسفے کہ تنہا از چاہ بر کشیدہ
از مشرقِ معانی صدہا دقائق آورد	قدِ ہلالِ نازک زین نازکی خمیدہ
کیفیتِ علومش دانی چہ شان دارد	شہدیست آسمانی از وحیِ حق چکیدہ
آن نیّرِ صداقت چوں رو بعالم آورد	ہر بوم شب پرستے در کنجِ خود خزیدہ
روئے یقین نہ بیند ہرگز کسے بدنیا	اِلّا کسے کہ باشد با رویش آرمیدہ
آنکس کہ عاشقش شد شد مخزنِ معارف	داں بیخبر ز عالم کیں عالمے ندیدہ
بارانِ فضلِ رحمن آمد بمقدمِ او	بد قسمت آنکہ از وے سوئے دگر دویدہ
میلِ بدی نباشد اِلّا رگے ز شیطان	آں را بشر بدانم کز ہر شرے رہیدہ
اے کانِ دلربائی دانم کہ از کجائی	تو نورِ آں خدائی کیں خلق آفریدہ

میلم نماند باکس محبوب من تو ئی بس
زیراکہ ز ان فغان رس نورت بجا رسیدہ

دلیل دہم

(اخبار امورِ غیبیہ)

دلیل دہم بر صداقتِ حضرتِ اقدس کہ آں ہم در حقیقت بر صدہا بلکہ ہزارہا دلائل مشتمل است این است کہ حضرت حق سُبحانہٗ تعالیٰ محض بمواہبتِ خویش مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام را بکثرت ہرچہ تمامتر بر اسرار غیب الٰہی بخشیدہ است کہ ازان ثابت می شود کہ حضرت اقدس فرستادہٗ بارگاہ ایزدی است۔ خدا تعالیٰ در قرآن کریم می فرماید:۔ وَلَا یُظْهِرُ عَلٰی غَیْبِہٖ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰی مِنْ رَّسُوْلٍ (سورہ جن رکوع ۲) یعنی ایزد تعالیٰ و تقدس بر غیب بکثرت کسے را اطلاع نمی بخشد بجز رسولے کہ برگزیدہ او باشد و معنی اظہر علیہ این است کہ اورا بر غیب غلبہ دادہ است۔ پس ہر کسے کہ بر امورِ غیبیہ بکثرت اطلاع یابد و دیحش مثلِ آب مصفا بود و از کدورت و آلایش ہر قسم پاک و مبرا باشد و اورا از حق تعالیٰ نشان ہائے روشن دادہ آید۔ لاجرم او مامور و مرسل حضرتِ بیچون است۔ جلّت آلاؤہٗ۔ و انکارِ او در حقیقت انکار قرآن کریم است۔ زیراکہ در اں این قاعدہ معرفتِ مامور بیان شدہ است کہ کسے را بغیر از رسولِ خود خدا تعالیٰ بر امورِ غیب بکثرت اطلاع

نمیدہد و نیز انکارِ جملہ انبیاء است علیہم السلام کہ ہموارہ در صداقتِ دعویٰ خود
ہمین دلیل راپیش کردہ اند ودر کتابِ مقدس نیز مسطور است کہ علامتِ نبی
کاذب این است کہ ہرچہ او بگوید راست بر نیاید۔

ہرگاہ بہ این معیار دعویٰ حضرتِ اقدس را می نمائیم۔ ما را صداقتِ آں
انسانِ کامل ہمچوآں روزِ روشن آشکارا میگردد کہ آفتابش بہ نصف النہار
رسیدہ باشد۔ حضرتِ علام الغیوب بر ذاتِ شریفش بہ آں تواتر و کثرت اُمورِ غیب
ظاہر نمود کہ بہ استثنائے سید الاولین والآخرین صلی اللہ علیہ وسلم در پیش خبرہائے
احدے از رسولان امم سابقہ نظیرش نبود است والحق کہ تعدادِ آں پیش خبرہا
کہ حضرتِ اقدس بیان نمودہ بایں کثرت ووفرت است کہ اگر آں پیش خبرہا
واخبارات عن الغیب را تقسیم کردہ شود ہر حصہ آں بجہتِ اثباتِ ثبوتِ
چند انبیاء کفایت می کند۔

من ازآں جملہ دوازدہ پیش خبری ہا را بطورِ نمونہ پیش می کنم این پیشخبری ہا
کہ حضرتِ اقدس بیان فرمودہ و بوقوع پیوستہ چندیں در چندین انواع است
بعضے متعلقِ تغیراتِ جوالسماء بعضے متعلق بہ اُمور مذہبی و بعضے متعلق بہ قابلیتہائے
دماغی و بعضے متعلق ترقی نسل انسانی است و بعضے متعلق قطع نسل آں و بعضے
متعلق بہ تغیرات ارضی و بعضے متعلق تعلقاتِ دول۔ و بعضے متعلق بہ رعایا و
حکام و بعضے متعلق بہ ترقیاتِ خود و جماعتِ خود و بعضے ہلاکتِ دشمنان و
بعضے متعلقِ حالاتِ آیندہ دُنیا۔ الغرض بہ اُمور مختلف و انواع و اقسام این
پیش خبری ہا را تعلق بود است کہ فہرستِ اقسامِ آں نیز طولے می کشد

اکنون دوازده پیش خبری ہا کہ بوقوع آمده دریں عجالہ بیان می کنم و از ہمہ اول آں پیش خبری را می نگارم کہ بملک افغانستان تعلق میدارد۔

پیش خبری اوّل

متعلق شہادت صاحبزاده عبد اللطیف و مولوی عبد الرحمٰن شہیدان و دیت و واقعات مابعد آں

اے پادشاه والاجاه! حق تعالیٰ جسم و جان و دین و ایمان ترا در حفاظت خود دارد و از نتائج بد آں غلط فہمی ہا و غلط کاری ہا کہ در اقدام و ارتکاب آں ذات ہمایوں را دخلے نبوده است مصون و مامون دارد۔

چہل سال قبل ازیں حضرت مسیح موعود علیہ الصلوٰة والسلام را منجانب اللہ الہام شده بود۔ شاتانِ تذبحان و کل من علیہا فان۔ یعنی دو بز ذبح کرده شوند و ہر کس کہ براں سرزمین بود و باش دارد لابد فنا گردد حالا ما می بینیم کہ موافقِ علمِ تعبیر الرؤیا از لفظ شاة دو چیز مرادی باشد یکے زنِ با انقیاد و دیگرے رعیتِ مطیع و منقاد۔ چونکہ فقرهٔ آینده یعنی تذبحان با زنان ہیچ تعلق ندارد۔ زیراکہ در معرض قتل آمدن کار مردان است نہ شیوهٔ زنان۔ بناءً علیہ قیاسِ غالب مقتضی ہمین است کہ دو مرد دلاور پُرجگر مطیع و منقاد فرمان فرمائے خود بغیرِ صدور جرمے یا خطائے و شکستنِ قانونے یا آیئنے کہ در پاداشِ آں قتل باشد ناحق و ناروا بقتل برسند و بعد ازاں براں دیار تباہی و مرگا مرگی روئے نماید و ہلاکتِ عظیمے براں سرزمین نازل بوُد

که الہام کُلّ من علیہا فان دلالت براں میدارد ٭

دریں پیش خبری ہر چند نسبت سرزمین یا شہرِ خاص اشارتے با وضاحتے نبود مگر از فحوائے کلام و منطوق الہام مستفاد می شد کہ اوّلاً ایں واقعہ نا کہ در ممالکِ مقبوضہ دولتِ انگلیس صورت پذیر نشود بلکہ در مملکتے بظہور آید کہ مردم دراں ملک با وجود اطاعتِ قوانین ملی موردِ غضبِ عوام کالانعام گردیدہ بقتل ہم می رسند۔

دوم این کہ آں ہر دو مقتول از پیروانِ ایں ملہم من اللہ باشند ورنہ ملہم را نسبتِ مقتولانِ اطاعت کیش خبر دادن وجہے ندارد۔

سوم ایں کہ ایں مقتولان بنا واجب قتل کردہ شوند و ایں قتل بپاداش ہیچ جُرم سیاسی یا ملی واقع نگردد۔ زیرا کہ ذبح بز ہرگز بکیفر کردار ناسزا نمی باشد

چہارم ایں کہ بباعثِ ارتکاب ایں فعل ناواجب براں سرزمین مرگ عام نازل گردد ٭

اے پادشاہ والا جاہ! ایں ہر چہار اُمور باہم متحد گشتہ ایں پیشخبری را از پیش خبرہائے معمولی خیلے بالا می برد و امتیاز تمام می بخشد و ہیچ کس یارائے ایں سخن ندارد کہ بگوید کہ از انجا کہ دریں پیش خبری تعین ہیچ ملکے یا شہرے نیست لہذا مبہم است نے نے چنین نیست بلکہ اصل سخن ایں است کہ امور اربعہ مذکورہ بہم آمدہ عظمت و تعیین ایں پیشخبری را ثابت می کند۔ زیرا کہ جمع آمدن ایں اُمور اربعہ بطریق اتفاق صورت امکان ندارد۔

بعد ازیں پیش خبری قریباً تا بیست سال ہیچ سامانِ وقوعِ آں از پردۂ غیب

بمنصۂ ظہور ہویدا نشد ولیکن پس ازان کہ بست سال تمام برین الہام بگذشت از خدا تعالیٰ سامانِ وقوعِ آن آشکار گشت و دستِ غیب پردہ از رخِ واقعات کشود تا آن امرِ مخفی صورتِ ظہور پذیرفتہ حیرت بر حیرت افزود کہ بیک ناگاہ شخصے کتابے با خود از مصنفات حضرت اقدسؑ بملکِ افغانستان بُردہ بدست یک عالمے حقائق آگاہ باشندۂ دہِ سید گاہ ضلع خوست داد و بر روئے او بابِ معرفت جدید کشاد۔ آن عالم از ساداتِ عظامِ آن دیار معروف و مشہورِ روزگار بُود۔ رعایا و برایا و حکام والا مقام اورا بنگاہِ عزت و احترام می دیدند۔ بلکہ بعض اکابر آن ملک غاشیۂ تلمذ او بر دوش می کشیدند و بوجہ شرافتِ نسبی و فضیلتِ حسبی و جوہر دیانت ذات و مکارم صفاتِ او باوے مودت و ارادت پیدا اشتند و تخمِ محبتِ او در دل خود می کاشتند۔ بالآخر آن عالمِ باعمل را بعد تدبّر وافر و غور متکاثر از مطالعۂ آن کتاب مستطاب از وجہ تحقیق انیق نسبت حضرت اقدسؑ بحدے اخلاص و عقیدت پیدا شد کہ در دلِ خود اندیشہ کرد کہ انچنین مالکِ علوم و براہین بجز مامور من اللہ دیگر کسے نتواند بود۔ پس یک تلمیذِ رشید را بجہت تحقیقاتِ مزید در دار الامان قادیان فرستاد و اورا اجازت داد کہ بعد از اطمینان تام از جانب وے بر دستِ حضرت اقدسؑ بیعت بکند۔ نام آن تلمیذ مولوی عبد الرحمٰن بُود تلمیذ موصوف پیشِ حضرت اقدسؑ رسیدہ بعد اطمینانِ کامل از جانبِ اُستادِ خود صاحبزادہ سیّد عبد اللطیف دست در بیعت دادہ و کتبِ مُصنّفہ حضرت اقدسؑ را با خود گرفتہ بجانبِ افغانستان مراجعت نمود۔ قبل از واقعۂ شہادتِ صاحبزادہ موصوف

مولوی عبدالرحمن چند بار بقادیان رسیدہ اقامت میکرد و از مطالعۂ مصنفات حضرت لذت رُوحانی می اندوخت و حقائق و معارف قرآن می آموخت۔ چوں دلش از محبت بادشاہِ وقت و ابنائے ملک خود لبریز بودے تاہانہ ارادہ نمود کہ در شہرِ کابل رفتہ ایں نوید را بگوش ہوش بادشاہ جم جاہ امیر عبدالرحمن خان فرمانروائے افغانستان رسانیدہ عند اللہ ماجور و نزدیک بادشاہ سعی او مشکور گردد۔ امّا ہمیں کہ آں خیر اندیش شاہ و درویش بپایہ تخت کابل رسید بعض بدلان سگان کوتاہ عقل و بدخواہانِ حکومت سخنان مخالفانہ از طبع خود وضع ساختہ بدربار رسانیدند کہ ایں شخص از اسلام برگشتہ است و ارتداد اختیار کردہ و واجب القتل است۔ بادشاہِ وقت بفتویٰ ملایان ناچار گشتہ حکم بقتلِ او داد و بجز لئے محبتے کہ با بادشاہ و ملک خود میداشت کہ او صعوبتِ سفرِ ہندوستان بر خود گوارا کرد و باز بوقتِ مراجعت بوطن خود درخواست نارسیدہ خواست کہ مژدۂ ایں تہنیت را کہ مسیح دوران و مہدیٔ آخر زمان در سرزمینِ قادیان از جانبِ خدائے منان نازل شدہ است۔ اوّلاً بباد بادشاہ خود برساند و جائزۂ تحسین و آفرین حاصل نماید۔ در مزدگانی ایں نوید جاوید معاندان جامہ در گردنش پیچیدہ بر زمین انداختند و نفس بندنمودہ شہید ساختند۔ انا للہ و انا الیہ راجعون۔

امّا چوں دریں واقعہ دستِ خدا کار می کرد۔ بناءً علیہ آنچہ شُدنی بُود شُد۔ زیرا کہ او تعالیٰ بست سال قبل ازیں واقعہ بحضرتِ اقدسؑ خبر دادہ بُود۔ کہ دو کس وفاشعار از افرادِ رعیت بے جرم و بے خطائے قانون شکنی قتل گردند لاجرم قضائے الٰہی کار خود کرد پس بذریعۂ ایں قتل از ان دو کس کہ نسبت قتلِ ایشان

خبر داده شده بود یکے بقتل رسید۔

امّا چوں بریں واقعہ یک یا دو سال بگذشت صاحبزادہ مولوی عبداللطیف طاب اللہ ثراہ وجعل الجنۃ مثواہ بہ ارادۂ حج از وطن مالوفہ برآمد و از انجا کہ با حضرت اقدس ؑ بیعت کردہ بود۔ خواست کہ دریں سفر شرف ملاقات حاصل کردہ رہگرائے حرمین شریفین شود۔ چنانچہ بہ ایں ارادہ در قادیان رسیدہ و آنچہ بذریعہ کتب فہمیدہ بود با چشم سر بدید بلکہ اثر صحبت بیش از بیش یافت و بوجہ صفائی قلب بجانب رب البیت منجذب شدہ عزم حج البیت بر سال دیگر انداخت و بقادیان پائید۔ بعد چندے چوں بوطنِ مالوفۂ خوست رسید۔ ارادہ کرد۔ تا بادشاہ را ازاں نعمتِ عظمیٰ کہ دریں سیاحت حاصل کردہ بود ارمغانے پیش کش نماید۔ چنانچہ چار مکتوب بہ چار ارکانِ کابل بطور نوران فرستاد۔ بہ ورود ایں مکاتیب مردم بے بصیرت و الدآں شاہ والاجاہ امیر حبیب اللہ خان را بر خلافِ صاحبزادۂ موصوف اغوا نمودند و اتہامات و بہتانات افترا کردہ نسبتِ آں خیر خواہِ رعایا و بادشاہ حکم گرفتاری بنام گورنر خوست از دربار کابل حاصل نمودند۔ چوں سیّدِ بے گناہ در دربار بادشاہ رسید۔ بفرمان شاہی سپُردِ ملایان کردہ شد۔ اما ایشاں ہیچ الزام بر ذاتِ او ثابت نتوانستند کرد۔ لیکن بعض حق ناشناسان کہ بمقابلہ نام و مفادِ سلطنت خواہشاتِ خود مدنظر میداشتند۔ امیر صاحب را اشتعال دادند کہ اگر ایں سیّد را رہا کردہ آید مردم تحت امرِ او درآیند و جوش جہاد در دل رعایا جمود پذیرد و حکومت را انفصالے رسد۔ پس بجہتِ او فتویٰ سنگسار کردن دادند۔ امیر صاحب موصوف بخیال خود خیر خواہی کردہ وے را ترغیبِ توبہ داد۔ مگر صاحبزادۂ ممدوح بہ پاسخ گفت کہ من حقیقتاً مسلمان ہستم از اسلام حقیقی کہ سیدِ رُم

توبہ کردہ چگونہ کافر شوم۔ بایں صورتے این او حق را بعد مشقت و تفحص بسیار یافتہ ام نمی توانم گذاشت۔ ہر گاہ بادشاہ را از رجوع او یاس حاصل شد۔ روبروئے جم غفیر او را از شہر بیرون بردہ سنگسار نمودند ؎

و آں سید ذی وقار وفادار جان نثار بادشاہ و ملک خود شکار سازش چند خود مطلبان گردید و مردم خود غرض بدیں گونہ امیر صاحب را مغالطہ دادند کہ زندہ داشتن این سید سلطنت را خیلے زیان دارد۔ حالانکہ وجود چنین مرد راستی شعار و راست کار و درست کردار کہ جان خود را فدائے دین و مذہب کند برائے ملک و ملت ضروری بلکہ بنیاہے می باشد کہ حضرت باری عزاسمہ بہ طفیل اینچنین بندگان ستودہ صفات ہر آفت را از ملک و دولت دور میدارد و خود غرضان این امر را کہ در حضور شاہ پیش کردند کہ اگر این شخص زندہ می ماند مردم در حصول ثواب جہاد خیلے تکاسل ورزند ولیکن این سخن بر زبان نیاوردند کہ این سید در سلک جماعتیکہ منسلک است عقیدۂ شاں این است کہ زیر ہر حکومت کہ مسلمانان زندگی دارند از دل و جان فرمان پذیر و کامل اخلاص باشند و بہ اشاعت عقائدش جملہ رعایا جان نثار بادشاہ شدہ از خانہ جنگی ہا و اختلافات دور ماندہ باہم کمتر ستیزند و ہر جا کہ قطرۂ از عرق بدن بادشاہ بچکد۔ در انجا خون بریزند۔ بلکہ بر جائے آں ہمہ سخنہائے مخالفانہ عرض کردند۔ اما حرف حق از زبان شاں نہ برآمد کہ این کس با آں سلسلۂ عالیہ تعلق میدارد کہ تعلیم او این است کہ از سازشہائے خفیہ احتراز کنید۔ رشوت نگیرید۔ دروغ مگوئید نفاق نورزید و برائے این اخلاق نہ صرف تعلیم دادہ می شود بلکہ برین تعلیم عامل و پابند کردہ می آید و در صورت اشاعت خیالاتش حالت ملک و ملت آراستہ و پیراستہ شدہ قوم را ترقیات ہر قسم حاصل گردد۔ بادشاہ دریں امر غور دا فر بکار نبرد کہ این کس منکر آں جہاد است کہ بلا سند مذہبی

وبغیر دست اندازی قوم اجنبیہ در امور مذہبیہ بر اقوام غیر تاخت و تاراج کردہ آید۔ نہ منکر جہاد حقیقی و دفاعی است کہ خود جناب رسالتمآب صلی اللہ علیہ وسلم عمل بہاں نمودہ است وہمچنیں ایں شخص منکر جہاد سیاسیہ ہم نیست کہ ہر قوم برائے بقا و قیام مفاد خود با دیگراں می کند۔

وبجانب ایں امر ہم توجہ نفرمود کہ عقیدۂ ایں قوم ایں است کہ با اقوام غیر کہ در امور مذہبیہ مسلمانان دست اندازی نمی کنند، بنام جہاد جنگ و جدال نباید کرد تا بر اسلام اعتراض واقع نگردد۔ ہاں البتہ اگر بنظر فوائد سیاسیہ وحفاظتِ حقوق ملّیہ ضرورت جنگ پیش آید۔ دراں صورت با اقوام غیر جنگ بعنواں کرد لیکن نام آں جہاد نیست زیرا کہ ہر فتحیکہ بروئے نیکنامی اسلام را قربان کردہ شود از شکست بدرجہا بدتر است +

الغرض مردم صاحب غرض حالاتِ غلط پیش درگاہ سلطنت عرض نمودہ صاحبزادہ عبد اللطیف را بلاوجہ شہید ساختند۔ وبہ ایں طور حصہ اول پیشخبری کہ شاتان تذبحان بود۔ بوقوع انجامید کہ ۲ دو نفر ایں جماعت کہ بغایت وفادار واطاعت گذار بودند۔ باوجود ہرگونہ مطیع ومنقاد بودنِ بادشاہِ وقت ہمچو بزبے گناہ ذبح کردہ شدند۔

وحصۂ دیگر بعد از وقوع ایں سانحہ دراں ملک تباہی آورد و آثار كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ہویدا گردید۔ و در وقوع آں ہیچ دیر نکشید۔ ہنوز بر شہادت آں سید مرحوم یک ماہ نگذشتہ بود کہ وبائے ہیضہ در کابل روئے نمود وبہ ایں کثرت و دو فرت مردم ملک ہلاک شدند کہ بزرگ وکوچک ازیں مصیبتِ ناگہانی در فزعِ اکبر افتادند و دلہائے مردم خوف زدہ شدہ وبالعموم سکانِ کابل محسوس کردند کہ ایں بلا از رجم آں سید معصومِ مظلوم بر سر مردم رسیدہ است۔ چنانچہ شخصے بے تعلق مسٹر اے فرنک مارٹن نام کہ تا چند سال در حکومتِ افغانستان بر عہدہ چیف انجنیر ممتاز

بُود۔ گواہی خود را در کتاب مسمّی بہ انڈر دی ابسولیوٹ امیر بیان کردہ کہ ایں وبائے ہیضہ غیر مترقب بُود۔ زیراکہ بر دورہائے گذشتہ وبائے ہیضہ کہ در افغانستان واقع شدہ بُود تا چار سال چنین وبائے نمودار شدن متوقع نبود۔

لہذا ایں مرض ہیضہ منجانب اللہ یک نشان خاص بُود وعجب اینکہ حق تعالیٰ برائے مزید تقویت ایں پیش خبری بصاحبزادہ عبداللطیف شہید نیز اطلاع ایں معنی دادہ بود۔ چنانچہ قبل از شہادتِ خود با مردم گفتہ بود کہ من بعد از شہادت خود رے می بینیم کہ قیامتے متوجہ مردم شدہ است۔ الحاصل اثرِ این بلائے ہیضہ بر ہمہ خانہائے کابل اُفتاد نہ غربا از حملۂ آں محفوظ ماندند نہ اُمراء۔ ونہ کسانیکہ ہر گونہ سامان حفظان صحت مہیا داشتند از دستبرد ایں بلائے جان ستان رستگار بُودند وکسانیکہ در رجم کردن شہیدِ مرحوم دستے داشتند بہرۂ وافر ازاں بلائے عظیم حاصل نمودند وبعضے ازانہا خود مبتلا گشتند واز بعضے قرابتیانِ عزیز ہلاک شُدند۔

الغرض بعد از مدتِ بست سال ایں پیش خبری لفظاً بوقوع آمد و بانشانہائے قہری شانِ ماموررا ظاہر ساخت وبر اہلِ بصیرت ابواب ایمان و ایقان بکشاد۔ کدام کس میتواند گفت کہ اینچنین پیشخبری کار انسانی است وکدام انسان درحالیکہ یک انسان ہم بروے ایمان نیاوردہ باشد۔ اینچنین خبر را قبل از وقوع واقع بیان تواند کرد کہ بروقتے در زمان آیندہ مُریدان ومعتقدان بکثرت گرد آیند و بسیاۓ مردم بروے ایمان آرند حتیٰ کہ سلسلہ اش بعد چندے در ممالکِ غیر شائع گردد و باز دو مُریدش دراں ممالک محض بجرم ایمان آوردن بروے نہ بپاداشِ گناہ دیگر شہید گردند۔ وبعد از شہادتِ ایشان خدا تعالیٰ دراں سرزمین بوجہ وبا دروازۂ ہلاکت

کشاید و نمونۂ قیامت برپا نماید و خیلے کسان ہلاک شوند۔ اگرہیچ بندۂ اینچنین اخبار راپیش از وقت بیان بتواند کرد۔ پس در کلامِ خدا و کلام بندہ ہیچ امتیاز نیست۔

دریں مقام ازالۂ این شبہ لازم می نماید کہ ہرگاہ در الہام کلّ من علیہا فانٍ واقع شدہ یعنی ہمہ مردمِ آں سرزمین شربتِ ممات چشند پس می بایست کہ کل مردم کابل ہلاک می شدند و ظاہر است کہ ہمہ مردم شہر کابل ہلاک نشدند بلکہ بسیارے از ایشان زندہ ماندند۔ جوابش این است کہ لفظ کل گاہے بمعنی بعض نیز استعمال می شود و ضرور نیست کہ در ہر مقام این لفظ متضمن معنی جمع باشد۔ چنانچہ در مصحفِ مجید حق تعالی مگس نحل را امر فرمودہ فکلی من کل الثمرات یعنی بخور از کل ثمرات۔ حالانکہ مگسِ شہد از ہر میوہ نمی خورد۔ بلکہ از بعض میوہ جات طعام خود حاصل می نماید۔ پس دریں مقام لفظ کُل افادۂ معنی بعض می دہد و ہمچنین نسبتِ ملکۂ سبا ارشاد شدہ است واُوتیت من کل شیءٍ یعنی اورا ہر چیز دادہ شدہ بود۔ حالانکہ او از دنیائے وسیع بر علاقۂ بس مختصر حکومت میداشت پس دریں آیت نیز ہمین معنی است کہ خدا تعالی ملکہ سبا را اکثر اشیاء عنایت کردہ بود نہ کل اشیاء دُنیا حقیقتِ سخن این است کہ بسا اوقات لفظ کُل بر معنی عمومیتُ اکثریت اطلاق می یابد و از کل افرادش حصۂ نمایان دردے شامل می باشد و این ہر دو امر در وبائے ہیضہ کہ بعد از قتل سیّد مرحوم در کابل رُونما شد موجود بود بر ہر متنفسے خوف و ہراس استیلا یافتہ بود و گروہِ کثیر دراں ہلاک شدند حتی کہ یک باشندۂ مملکتِ برطانیہ کہ از حقیقتِ الہام ہیچ واقفیت نداشت آں حالات را بخصوصیّت در کتابِ خویش نگاشت ؎

اعتراضِ دیگر کہ وارد می شود این است کہ در الہام لفظ تُذْبَحَانِ واقع شدہ است و آں دلالت میدارد بر بُریدنِ گلو۔ مگر ازیں دو شہدا یکے بہ خبہ کردن و دیگر برجم نمودن شہادت یافت است پس ذبح بوقوع نیامدہ است۔ مگر ایں اعتراض از قلت تدبر ناشی میشود۔ زیراکہ در کلام عرب ذبح بمعنی ہلاک کردن در بسیار مقام مستعمل شدہ است۔ چنانچہ در واقعۂ حضرت موسیٰ علیہ السلام وارد است یُذَبِّحُوْنَ اَبْنَآئَکُمْ یعنی پسرانِ شما را ذبح میکردند۔ بحالیکہ از تاریخ ثابت است کہ فرعونیان پسران بنی اسرائیل را ذبح نمی کردند۔ بلکہ فرعون نخست قابلہ ہا را حکم داد بُود کہ اطفال را بمیرانند و چوں قدرے بر سرِ رحم آمد حکم داد کہ بدریا اندازند۔ (کتاب المقدس خروج باب ۲۲ و اعمال الرسل باب ۷ آیہ ۹ ایضاً کتاب طالمود)

علاوہ بریں از لغت نیز مستفاد می شود کہ ذبح بمعنی ہلاکت است۔ چنانچہ صاحب تاج العروس در شرح قاموس می نویسد۔ الذّبح الھلاک (جلد ۲ صفحہ ۱۴۱) پس ایں اعتراض کہ سید عبد اللطیف و مولوی عبد الرحمٰن ذبح نشدہ اند بلکہ بذریعۂ رجم و خبہ ہلاک گشتہ اند صحیح نیست۔ زیراکہ ذبح در اصل معنی ہلاکت میدارد۔ بہرصورتیکہ باشد و گلو بُریدن نوعے از آن است ؂

پیش خبری دویم

نسبت انقلاب سلطنتِ ایران

از جملۂ پیش خبری ہائے حضرتِ اقدس مسیح موعود علیہ السلام کہ کثیر التعداد است پیشخبری دویم کہ ارادۂ بیان کردنِ آں میداریم متعلق بمملکتِ ہمسایہ آں بادشاہ عالیجاہ است

یعنی سلطنتِ ایران وپادشاہِ کجکلاہِ آں مرز و بوم ۔

حضرتِ اقدسؑ رابتاریخ پانزدہم جنوری ۱۹۰۶ء الہام شد کہ (تزلزل در ایوانِ کسریٰ فتاد) الہام حسبِ عادتِ مستمرہ ومطابقِ معمولِ روزمرہ درجرائد واخبارات ورسائلِ اُردو انگلیسیہ ایں سلسلہ عالیہ شائع گردید۔ دروقتِ اشاعتِ ایں الہام حالتِ شاہ کجکلاہِ ایران بغایت محفوظ بود۔ زیراکہ در ۱۹۰۵ء ایران مطالباتِ باشندگانِ ملک را پذیرفتہ اعلانِ قیامِ پارلیمان (پارلیمنٹ) دادہ بود۔ ازیں جہت اورا درکلِ مملکتِ محروسہ قبولیتِ عام حاصل گشتہ بود وہرکہ ومہ بر عطائے پارلیمان اظہارِ خوشنودی می نمود کہ بادشاہ بلاوقوعِ کشمکشے رعایائے ملک راحقوقِ نیابت بخشیدہ است ودیگر سلطنتہائے عالم نتیجۂ ایں تجربۂ جدیدہ کہ بغیر از جاپان برائے جمیع ممالکِ ایشیا یک امرِ عجیب وکارِ غریب بود بنگاہِ شوق واُمید انتظار می کشیدند ولیکن ازاں نتائجِ خطرناک کہ بباعثِ ایں قسمِ حکومتِ دوعملی در اقوامِ نیم تعلیم یافتہ وملکِ ناتجربہ کار پیدا شدن ممکن بود ہیچ واقفیت نمیداشتند۔

دریں حال از حضرتِ اقدسؑ شائع شدنِ اینچنیں الہام کہ (تزلزل در ایوانِ کسریٰ فتاد) اگرچہ درنگاہِ عالمیان باعثِ حیرت می نمودند۔ مگر درنظرِ خالق الارض والسماوات کہ آں کارہا کہ درچشمِ خلائق عجیب می نماید ہمہ سرسری است۔ مملکتِ ایران بر تازہ ترین آزادی خود شاد وشاہ مظفر الدین بر قبولیّتِ خود مبتہج ومسرور بود کہ در ۱۹۰۷ء شاہِ موصوف بعمرِ پنجاہ وپنج سالگی از دنیا رختِ رحلت بربست وفرزندش محمد علی میرزا بر تخت نشست ہرچند محمد علی میرزا نسبت حکومتِ نیابتی واستحکامِ مجلسِ شوریٰ اعلان جاری کرد لیکن بعد چندے آں آثار درچشمِ عالمیان نمودار گردید کہ نسبتِ آں حضرتِ اقدسؑ را بذریعۂ الہام خبر دادہ شدہ بود۔ چنانچہ بعد از گذشتن سالے از الہام درملکِ ایران آثارِ فتنہ وفساد روئے نمود۔

درمیان بادشاہ و پارلیمان مخالفت شدید پیدا شد و بر مطالبات پارلیمان از جانب بادشاہ
لیت و لعل آغاز گردید۔ بالآخر بتاکید مجلس وکلاء بادشاہ وعدہ کرد کہ او آں شخص را کہ در خیال افراد
مجلس مبدء فساد و عناد بودند از دربار علیحدہ خواہد نمود و خود نیز ارادہ کرد کہ از طہران کوچ
نماید۔ در بین ایں تغیر مکانی مابین فوج کاسک کہ محافظ بادشاہ بودند و حامیان قوم پرستان
اختلاف واقع شد و اِبہام در یک رنگ بایں گونہ صورت وقوع یافت کہ ایوان دارالمبعوثین
بضرب گلولہائے توپ منہدم گردانیدہ شد و بادشاہ پارلیمان را موقوف ساخت۔
ازیں عمل بادشاہ در تمام مملکت ایران سیل بغاوت طوفان فساد برپا کرد و در لارستان
و لاہیجان و اکبرآباد و بوشہر و شیراز و تمام سمت جنوبی ایران دلدادگان جمہوریت
حکام و عمال شاہی را معزول ساختہ عنان حکومت بدست خود گرفتند و خانہ جنگی
آغاز شد۔ چوں شاہ دید کہ حالت نازک است، خزانہ و اسباب را در ملک روس
فرستادہ تمام ہمت خود در فرو کردن نائرہ بغاوت صرف کرد۔ امّا بجائے اینکہ
فساد فرو نشیند دوبالا گردید و یوماً فیوماً رو بہ ترقی آورد حتیٰ کہ در ماہ جنوری ۱۹۰۹ء
در اصفہان ہم شگوفہ بغاوت بشگفت و سرداران بختیاری ہم با قوم پرستان متحد شدند
و افواج شاہی را شکست دادند۔ ایں حالت زیادہ ہراس بر بادشاہ مستولی شد و
بخوف تمام برائے حفاظت حکومت نیابتی عہد تازہ بربست و بار بار اعلان کرد کہ حکومت
استبدادی فروغ ندہد مگر وعدہ آلہی برنگردید۔ خوف و ہراس در ایوان کسریٰ زیادہ تر پیدا شدن
گرفت تا انجام کار آں روز سیاہ بر سر رسید کہ فوج کاسک نیز کہ بادشاہ را بر آں بسیار نازبود
بادشاہ را تنہا گذاشتہ با زمرۂ باغیان درپیوست و بادشاہ با حرم خود از ایوان شاہی
برآمدہ بتاریخ ۱۵ ژولیہ ۱۹۰۹ء در سفارت خانہ دولت روس پناہ گرفت و بعد از اتمام دو نیم سال کامل

کہ الہامِ حضرت اقدس علیہ السلام کہ تزلزل در ایوانِ کسریٰ فتاد ظہور پذیر
گردید۔ واز ایران حکومت استبداد منقطع گشت۔ و تجربۂ جدید حکومت
جمہوریت کہ نتائج آن بغیر ذاتِ حق تعالیٰ ہیچکس نمیداند ہویدا گشت۔
ابرِ سیاہِ خوف و فزع و یاس و حرمان در ماہِ جون و جولائی ہر قدر کہ بر
ایوانِ کسریٰ غُومیزد آں حالت را ہماں کس اندازہ تواند کرد کہ برأی العین
آں انقلاب را مشاہدہ کردہ باشد۔ و یا آں کس ازیں نیرنگی روزگار عبرت
حاصل می تواند کرد کہ او را از جانب خدا فوق العادت قوت تخیلہ عطا شدہ باشد
مگر برائے اہلِ بصیرت ایں نشان در ثبوتِ حضرت مسیح موعود دلیلے است
بیّن و آیتے است روشن۔ مگر آں مردم خیلے کم اند کہ ازاں فائدہ برگیرند

پیش خبری سویم

پیش خبری متعلق پادری آتھم کہ بذریعۂ آں بر جملہ عیسائیاں
عالم عموماً و بر عیسائیانِ ہند خصوصاً اتمامِ حجت شدہ است

مثالِ سویم از پیش خبری ہائے کہ حضرت مسیح موعود علیہ السلام برخلاف
نصاریٰ شائع فرمودہ است و از طرف اسلام بر ایشاں اتمامِ حجت نمودا ست
بیان می کنم۔

اے بادشاہ والاجاہ امیدانم کہ ذاتِ ہمایوں ازیں حال کما حقّہ
واقفیت میدارند یا نہ کہ مبلّغانِ مذہب عیسویہ و واعظین آں گروہِ شنیعہ
چہ قدر از روایاتِ غلط و عقائدِ غیر صحیحۂ بعض مسلمانان فائدہ برگرفتہ بر ذاتِ

مستجمع صفاتِ سیدنا و سید الثقلین نور الکونین سرورِ دو جہان صلی اللہ علیہ وسلم
سخت ترین حملہ ہا بکار بردن را عادتِ خود کردہ اند۔ مگر شدت حملہ ہائے ایشان
بحدے کہ سی یا چہل سال قبل ازیں رسیدہ بود نظیرآں دریں جزو زماں نشان
دادن ناممکن است۔ حضرتِ اقدس بر زبان درازی ہائے از حد درجہ گزشتۂ
ایشاں نگاہ انداختہ و از خدا تعالیٰ توفیق یافتہ باقوت تمام مقابلۂ آں گروہ آغاز
کرد تا آنکہ ہیچ حملہ آوراں تابِ آں نیاوردہ برجائے خود قائم نماندہ راہِ فرار را اختیار
کردند۔ واکنوں گردِ آں طرز تحریر کہ دراں آواں اختیار کردہ بودند نمی گردند۔
کسے کہ در میانِ ایشاں در گندہ دہانی و بدزبانی از اقرانِ خویش گوئے سبقت
بردہ بود شخصے ذی وجاہت عبداللہ آتھم نام از صاحب منصبانِ دولتِ
انگلیس بود۔ بارے چناں اتفاق افتاد کہ مسلمانان و عیسائیاں خواستند کہ
در میانِ حضرت اقدس و آتھم یک مناظرۂ مذہبی واقع گردد۔ دریںِ مناظرہ
ڈپٹی آتھم باوجود ادعائے کمالِ علم چوں غریقے کہ دستِ بہر خس و خاشاک
میزند خیلے دست و پا زد مگر کارے از پیش بردن نتوانست و در میانِ خویش
و بیگانہ و دوست و دشمن او را ذلت روزی شد۔ چوں در دورانِ مباحثہ ذکرِ
معجزات ہم در میان آمدہ بود۔ مشیتِ الٰہی تقاضا کرد تا ایں مباحثہ از معجزہ
خالی نماند۔ لہذا حضرت اقدس را از جانبِ حق تعالیٰ الہام شد کہ صورتِ مباہلہ
اختیار باید نمود۔ چنانچہ حضرت اقدس طرزِ مباہلہ اختیار فرمودہ دربارۂ انجام آتھم
پیش خبری فرمودند کہ مضمونش اینست "ہر فریقے کہ ازیں ہر دو عمداً دروغ
را اختیار میکند و خدائے واحدِ قہار را گذاشتہ یک انسانِ ضعیف البنیان را خدا

یا پور خدا پندا شتہ است او بلحاظِ ہمیں ایام مباحثہ یعنی مقابلہ یک روز یک ماہ بشمار آوردہ در مدت پانزدہ ماہ در ہاویہ بیفتد و او را ذلتے و نکبتے شدید پیش آید بشرطیکہ رجوع الی الحق نکند۔"

چوں کاغذ تحریر آخری مباحثہ از جانبِ حضرتِ اقدس بود حضرت ایشاں ایں پیش خبری را شامل آں تحریر نمودند و نوشتند کہ اگر ایں پیش خبری صورت وقوع یافت لابد ثابت گردد کہ رسول کریم صلعم (کہ نسبت ذاتِ مبارک ایشاں آتھم در کتابِ خود مسمّٰی بہ اندرونہ بائبل نعوذ باللہ من ذلک لقبِ دجّال نوشتہ است) فرستادۂ خدا و رسولِ برحق است۔

دریں پیش خبری بیان دو امر شدہ بود۔ اوّل اینکہ فریقِ خدا دانندہ و خدا گویندۂ مسیح علیہ السلام یعنی ڈپٹی آتھم در مدتِ پانزدہ ماہ بوجہ ضد و تعصب و بدگوئی خود در ہاویہ انداختہ خواہد شد۔ دوم۔ اینکہ اگر ایں فریق بجانب حق رجوع کند و بر گفتہ خود پشیمان شود و بر غلطی خود آگاہ گردد از عذاب محفوظ ماند۔ اگر فریق مخالف رجوع بسوئے حق نمیکرد و بر ضد و عنادِ خود قائم می ماند و ہلاک میگردید پیش خبری باطل میشد و اگر رجوع میکرد و در مدت پانزدہ ماہ می مرد باز ہم پیشخبری بطلان می پذیرفت۔ زیرا کہ ایں پیشخبری آگہی میداد کہ در علمِ الٰہی عمرِ آتھم از پانزدہ ماہ زاید است۔ و آتھم در پانزدہ ماہ در آں صورت خواہد مُرد وقتیکہ او بر ضد و عناد خود قائم ماند۔ و بتاملِ اندک معلوم میگردد کہ از ہر دو صورت پیشگوئی ہر دو پہلوئے صورت دوم از ہر دو پہلوئے صورتِ اوّل زیادہ شاندار است۔ زیرا کہ ہر دو پہلوئے صورت اول ایں بود کہ اگر آتھم بر ضدِ خود مستحکم ماند در پانزدہ ماہ می میرد و بر ضدِ خود بودنش یک امرِ طبعی بود زیرا کہ او عالم نامور

گروہِ عیسائیاں و مصنفِ کتب متعددہ بود کہ در تائیدِ دینِ عیسویت و تردیدِ دینِ متینِ اسلام نگاشتہ بود۔ و در حیثیتِ عرفی دنیاوی نیز معزز و باوجاہتِ ظاہری بود و باحکامِ سلطنتِ انگلشیہ تعلقات و معرفتے میداشت۔ چراکہ خود نیز منصب یافتہ بود و در بشپ گری مذہبی حیثیتے میداشت کہ دریں مباحثہ عظیم الشان از جملہ پادریان بوجہ سرآمد بودنِ ایشاں بالخصوص برائے مباحثہ منتخب شدہ بود و دیگر پادریانِ ذیعلم بطریقِ نیابت مددگارِ او بودند۔ پس نسبت ایں چنیں شخصے ہمیں خیال پیدا می شد کہ او را بر دینے کہ میداشت یعنی بر عیسویت یقین کامل باشد۔ و بعد از مناظرہ و مباحثہ قرار یافتنِ او و در مباحثہ آنقدر تائید و حمایت دینِ عیسوی کردن او اعتماد قوی بود کہ گاہے برائے طرفۃ العین ہم قوت معجزانہ مذہب اسلام را در دل خود جائے ندہد و برائے یک لحظہ انکارِ الوہیتہ ابن مریم نکند و ایں امر کہ اندریں صورت موت او در پانزدہ ماہ اگرچہ فی حد ذاتہ شانے میداشت مگر موتِ شخصے شصت و پنج سالہ یک شبہ پیدا میکرد کہ شاید پیمانہ عمر لبریز گشتہ بود۔

مگر بمقابلہ صورت متذکرہ بالا ہر دو پہلوئے صورت ثانیہ یعنی اینکہ اگر آتھم رجوع کند در مدتِ پانزدہ ماہ بہاویہ موت نیفتد زیادہ شاندار است و پہلوئے اولین ایں صورت کہ آتھم رجوع کند ازیں امر کہ او برضد خود قائم ماند زیادہ شاندار است و پہلوے دو یمین نیز کہ او تا پانزدہ ماہ نمیرد از در پانزدہ ماہ مردنش زیادہ باوقعت است۔ زیراکہ موتِ انسانے از دست انسانے دیگر نیز وارد میتواند شد مگر کسے را تا پانزدہ ماہ زندہ گذاشتن در اختیار کسے نیست۔

پس اگر صورت دو یمین پیشگوئی بوقوع مے آمد آں از وقوع صورتِ اولین زیادہ

باشوکت تر بود۔ وخدا تعالیٰ کہ پیش قدرتِ او ہیچ امر ناممکن نیست پہلوے دوم این را کہ زیادہ مشکل بود اختیار کرد یعنی حق تعالیٰ رعب خود را در دلش انداخت۔ واوّل اثرِ این پیشگوئی این ظاہر شد کہ آتھم در عین مجلس مباحثہ دست بر ہر دو گوش خود نہادہ گفت کہ او رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم را دجّال نمی گوید۔

بر شیوعِ این پیش خبری چشمہائے تمام ہندوستان بدین سوئے نگران بود کہ ببینیم کہ شتر بکدام پہلوی نشیند مگر خدا تعالیٰ نخواست کہ مخلوق او در انتظار پانزدہ ماہ بماند پس متصلِ اشاعت این پیش خبری تصرف خود بکار آورد کہ در حالتِ آتھم قلق و اضطراب پیدا گردید تا آنکہ در یک مقام قرارش نماند۔ و تغیرِ عظیم در حالش بیفتاد نخست کار و بارِ تصنیفِ کتب و رسالجات کہ در تائید عیسویت می نگاشت و خود را ہموارہ در تردید اسلام مصروف میداشت بکلی واگذاشت۔ ظاہر است کہ ہمچو مبلغے و مصنفے را از کار و بار تبلیغ و تصنیف خود قطعاً دست افشاندہ خاموش نشستن سرسری نیست۔ بلکہ دلیلے است بر این کہ در دل او این احساس پیدا گشتہ بود کہ ہرچہ اسلام میگوید ہمان حرف راست است و دانست کہ در مقابلہ کردنِ اسلام راہ غلط رفتہ است۔ و نہ ہمین کرد کہ خاموشی ورزید بلکہ در ہاویۂ روحانی افگندہ شد یعنی درین خیال کہ او درین مقابلہ غلطی خوردہ است تا بحدے سراسیمہ و پریشان خاطر شدہ رفت کہ او را نظارہائے عجیب و غریب پیش آمدن شروع شد۔ چنانچہ بسا اوقات بدوستان و خویشانِ خود میگفت کہ او را بارہا بنظر می آمد کہ برائے گزیدنش بر او حملہ می کردند۔ و گاہے میدید کہ سگان برائے اذیت رساندن در عقبش می دوند و گاہے بخیالش می آمد کہ مردم نیزہ بردار بروے یورش کردند۔ حالانکہ نہ مار و سگ

ایں چنیں تعلیم دادہ بتوانستند شد کہ عبداللہ آتھم را رفتہ بکنند۔ و نہ در ہندوستان عام آزادی اسلحہ است کہ مردم در رہہائے شہرہا نیزہ گرفتہ ایستادہ می شدند تا آتھم را بکشند۔ اما در حقیقت ایں یک ہاویہ بود کہ در دلش بہ ایں سبب پیدا شدہ بود کہ او از ایں امر پشیمان شد کہ چرا بر خلاف اسلام بہ حمایت مسیحیت ایستادہ گشت۔ و ایں ہاویہ بہ بدلِ آں ہاویہ کبیر بود کہ اگر آتھم بر ضدِ خود قائم می ماند دراں انداختہ شدنی بود۔ و اگر فی الواقع ایمانش بر مسیحیت قائم می ماند و اسلام را ہمچناں باطل می پنداشت کہ قبل ازاں می انگاشت۔ دریں صورت چگونہ ممکن بود کہ در جہنم وساوس و خطرات می افتاد۔ و نوبت بہ اینجا کے میرسید کہ جانوران موذی مثل مار و مور را دشمن خود قیاس کند و خیال کند کہ سگان بر او حملہ می کنند۔ و اگر خدا را دشمنِ خود نہ پنداشتہ بود چگونہ تمام مخلوق خداوند نگاہِ او دشمن و مخالف می نمود۔ و کاروبار فرائضِ عیسویت را یک لخت پس پشت انداختہ از کجا در شہرہائے دور دست گریزاں و اُفتاں و خیزاں و بیقرار و بے یار و بے غمخوار حیران و پریشان و سرگردان دربدر می شد۔

الغرض شق دوم یعنی رجوع الی الحق کہ از شق اولین زیادہ مشکلتر بود و خدا در الہام ازاں خبر دادہ بود بہ عجیب تریں رنگے و روشن تریں حالتے جلوۂ ظہور نمود یعنی آں وقت رسید کہ دل آتھم نسبت اعتقادِ الوہیتِ مسیح ابنِ مریم در شک افتاد و صداقت اسلام بر دلش نقش ثربت بست۔ آنگاہ دوم حصۂ خبر الٰہی بوقوع انجامید یعنی باآنکہ خوف و ہراس اورا بر بسترِ مرگ بے حس و حرکت انداختہ بود باز ہم خدا تعالیٰ اورا از مردن باز داشت و نیم جانش در قیدِ حیات محبوس ماند تا ایں فرمانِ حق راست آمد کہ اگر رجوع نماید از مردن محفوظ ماند۔

ایں پیشگوئی بزرگ برائے باز کردنِ چشم عالمیان کافی بود۔ اما اگر ایں واقعہ بخاموشی می گزشت بعد چندے جائے ایں سخن می بود کہ مردم میگفتند کہ آتھم ہرگز رجوع نکردہ بود و شما بہ تکلف و تصنع رجوع را بطرف او منسوب می کنید۔ پس برائے وضاحتِ مزید ایں پیشگوئی خدا تعالیٰ گروہے را از میانِ عیسائیاں و مسلماناں برانگیخت کہ تا در حمایتِ یک مسیحی غوغا برپا کردند کہ آتھم نہ مُردا است و پیشگوئی غلط برآمدا است۔ در جوابِ ایں غوغا بمردم گفتہ شد کہ ایں پیشگوئی در خود دو صورت داشت ازاں ہر دو صورت صورتِ ثانی بوضاحتِ تمام واقع گردیدا است مگر افسوس کہ ہمہ انکار کردند و گفتند کہ آتھم ہرگز رجوع نہ کردہ۔ حضرتِ اقدس برایں حالت آتھم را دعوت داد کہ ہرچہ وکلائے تو یعنی بعض مسلمانان و عیسائیان میگویند اگر در حقیقت راست است پس باید کہ قسم خوردہ اعلان بکن کہ دریں مدت در دلِ تو خیالِ صداقتِ اسلام و بطلانِ عقایدِ عیسویت پیدا نشدہ است۔ مگر آتھم از سوگند خوردن انکار کرد۔ و بغیر از سوگند یاد کردن اعلانے ننوشت کہ من اکنوں نیز مذہبِ عیسویت را راست و حق میدانم۔ مگر قادرِ علی الاطلاق کہ تصرفش بر دل و دماغ مردم است در میانِ ایں اعلانات ایں حرف نیز از قلمش برآورد کہ من مسیح را ہمچو دیگر عیسائیاں خدا نمی پندارم۔ و چنانچہ الفاظ الہام بالاتفاق شد و مضمونِ پیشگوئی ہمیں بود کہ ہر کہ بندۂ خدا را خدا پندارد در قعرِ ہاویہ سرنگون بیفتند و آتھم اقرار کرد کہ من مسیح را ہرگز خدا نمیدانم و از حضرتِ اقدس نسبتِ ایں مدعا بر آتھم تاکیداً زور دادہ شد کہ اگر او فی الحقیقت اندریں ایام نسبتِ صداقتِ مذہبِ خود متردد نگشتہ بود و یا احساسِ صداقتِ اسلام در دلش پیدا نشدہ بود

باید کہ اعلان آں بہ حلف بکند کہ من دریں ایام بر خیالات و عقائد خود ہماں حالت قائم ماندہ ام کہ پیش ازیں در دلِ من جاگزیں بود۔ پس اگر قسم بخورد و تا یک سال عذاب برو نازل نشود ما کاذب باشیم و متصل آں ایں اعلان نیز دادند کہ اگر آتھم قسم بخورد ما او را ایک ہزار روپیہ انعام میدہیم۔ آتھم جواب داد کہ در مذہبِ عیسوی قسم خوردن جائز نیست۔ حالانکہ در اناجیل مرقوم است کہ حواریان مسیح اکثر قسم خوردہ اند۔ بلکہ در حکومتہائے عیسویہ ہیچ صاحب منصب را بغیر خوردن قسم و برداشتن حلف ہیچ منصبِ اعلیٰ و عہدۂ بلند حاصل نمی شود بادشاہان و ججانِ عدالت و ارکان پارلیمان و صاحبِ منصبانِ ملکی و مالی و سر عسکرانِ افواج و شاہدانِ مقدمات را ہمیشہ قسم دادہ میشود۔ بلکہ در عدالتہائے مسیحی ایں قانون است کہ قسم خوردن را صرف برائے مسیحیان مخصوص کردہ اند۔ و از اقوام دیگر در عدالتہا قسم گرفتہ نمی شود بلکہ در وقت شہادت صرف ہمیں میگویانند کہ من خدا را حاضر و ناظر دانستہ گواہی میدہم

پس ہرگاہ نزدِ عیسائیاں قسم خوردن صرف حقِ عیسائیاں است و بس۔ بنا براں عذرِ آتھم بسیار نامعقول بود تا کہ از بارِ قسم خوردن وا رہد زیرا کہ او خیلے نظارہائے ہیبت ناک را پیش ازیں بچشم خود دیدہ و خیلے ترسیدہ بود و آں ہمہ نظارہ ہائے او را الیقین میداوند کہ اگر قسم بخورد لا محالہ ہلاک گردد و حقیقتِ قسم ناخوردنِ آتھم زیادہ تر بوضاحت بر ما ہویدا می شود ہرگاہ ماگاہ می کنیم کہ عیسائیان را ہیچ منصبے مذہبی بغیر از حلف برداشتن منجانبِ دولتہائے ایشان میسر نمی گردد و صاحبِ منصبانِ مذہبِ پراٹسٹنٹ را کہ آتھم باں تعلق میداشت دوگونہ قسم خوردن واجب میباشد یکے بجہت ہمیشہ ہوا دار ماندن از بہر کلیسیا و دیگر برائے وفادار بودن بجہت سلطنت خود۔ چوں ایں سخن را

که مذکور شد حضرتِ اقدس بجانبِ آتھم بذریعۂ اشتہار چاپ زده فرستاد۔ او در
جواب سکوت اختیار کرد۔ حضرتِ اقدس رقمِ انعام را بتدریج افزایش داده تا چہار
ہزار روپیہ رسانید و فرمود که بایدے انتظارِ گذشتنِ سال تمام رقمِ انعام را قسم
خورده بدست آرد۔ اما چوں آں حالت را که بروے در ایامِ پانزده ماه طاری
گشته بود میخواست که از نگاهِ قومِ خود پوشیده دارد ازیں جهت قسم خوردن نتوانست
ناچار از قسم ابا کرد و بخاموشی ایامِ خود را گذرانید۔ و نوشتنِ مضامینِ تردیدِ اسلام
را و بازبان تبلیغِ دینِ مسیحیت نمودن را بکلی موقوف کرد۔ ازیں حالتِ او صداقت
پیشخبری زیاده واضح تر گشت۔ و خداتعالیٰ بایں طریق از دشمنِ اسلام اقرارِ
رجوع از عقیدۂ الوہیتِ مسیح کنانید۔ و باوجود آنکه در ہماں مباحثه که دراں پیش
خبری کرده شده بود در یک پرچۂ بحث خیلے زور بر اثباتِ الوہیتِ مسیح زده بود
و جمیع صفاتِ الٰہیه را بزعمِ خود در مسیح ثابت میکرد و مگر باز ہم حق تعالیٰ خیالاتش را که
درباره صداقت اسلام در دل میداشت از اوضاع و اطوارش که در مطالبۂ قسم
اختیار کرد بظهور آورد۔

و وقوعِ ایں پیشخبری با شوکت و عظمتِ خود در رنگیست که یک سعید الفطرت
را از آں ترقی ایمان حاصل میگردد۔ و تجلی الٰہی را بچشمِ خود معائنه می نماید۔ زیرا که در دلِ
شخصے اشد ترین مخالفِ اسلام و اعدائے عدوِ دینِ متین و سرگروهِ قومِ نصاری که
برخلافِ اسلام از جانبِ ایشاں مناظر و مباحث مقرر شده بود و تمام عمرِ او در تائیدِ
عیسویت و تردیدِ اسلام صرف گشته بود بیکبار خیالاتِ صداقتِ اسلام را مرتسم
ساختن و شکوک در عقائدِ منتشر او پیدا نمودن و به تبدیلِ خیالاتش تا پانزده ماه او را

زندہ داشتن از طاقتِ بشری خارج است۔

پیش خبری چہارم

بحق ڈوئی متوطن امریکہ۔ ازیں پیشخبری کہ در حقِ ڈوئی مدعی امریکہ است بر عیسائیانِ کل دُنیا عموماً و بر اہلِ امریکہ خصوصاً اتمامِ حجت شدہ است

اکنوں یک پیشخبری دیگر را کہ بذریعہ آں عموماً بر نصارائے کل دنیا و بالتخصیص بر عیسائیان دیارِ مغرب حجت تمام شدہ است ذکر می نمایم۔ الگزنڈر ڈوئی نام شخصے در امریکہ خیلے مشہور و معروف بود مسقط الراس و منبت الاقدامِ خویش اگرچہ سرزمین آسٹریلیا میداشت ولیکن بعد ازاں در ملکِ امریکا اقامت گزیدہ در ۱۸۹۲ء مواعظ مذہبی آغاز نمود۔ و در اسرعِ اوقات بسببِ ایں دعویٰ کہ او را بغیر دادن دوا طاقتِ شفا بخشی حاصل است قبولیتِ تمام پیدا شد و در ۱۹۰۱ء دعویٰ کرد کہ او برائے آمدِ ثانیِ مسیح بمنزلۂ ایلیا ست و برائے رفت و روبِ راہش مبعوث گشتہ است و چوں بسببِ ظاہر شدن علاماتِ بعثتِ مسیح کسانے را کہ بہ مذہبِ عیسوی تعلق دارند انتظارِ آمدِ ثانیِ مسیح بدرجۂ غایت است بناءً علیہ او را بہ سببِ ایں دعویٰ عروجِ کامل حاصل شد۔ و در امریکا قطعہ زمین خریدہ دراں شہرے صیحون نام آباد کرد و منادی داد کہ مسیح دریں شہر نازل گردد۔ جماعتِ متمولینِ آں دیار بہ امیدِ اینکہ از ہمہ اول مسیح را بہ بینند۔ دراں شہر قطعاتِ اراضی خریدہ مکانہائے سکونتی قیمتی لکھوکھا روپیہ تعمیر کردند۔ و او دراں شہر مثلِ بادشاہانِ ذی شوکت بسر می بردہ

مریدان و معتقدانش در مدتِ قلیل از یک لک تجاوز کردند۔ و در تمام بلادِ مسیحیہ برائے تبلیغ کار خیلے منادی کنندگان را پیشِ خود جمع کرد۔ چوں با دینِ اسلام عداوتے شدید میداشت ہمیشہ برخلافِ ایں دینِ متین سخت کلامی می کرد۔ بالآخر در ۱۹۰۲ء اعلان داد کہ اگر مسلمانان دینِ عیسوی را قبول کنند فبہا ورنہ ہمہ ہلاک شوند۔ چوں حضرتِ اقدس را ازیں معنی خبر حاصل شد عجالۃً یک اشتہار شائع فرمودند و فضیلتِ اسلام دراں ثابت کردہ نوشتند کہ برائے صداقتِ کیشِ عیسوی ملیونہا نفوس اہلِ اسلام را ہلاک ساختن چہ ضروری است۔ مرا کہ حق تعالیٰ مسیح موعود ساخت است بر تو واجب است کہ با من مباہلہ کنی تا خدا تعالیٰ درمیانِ صادق و کاذب فیصلہ بفرماید و مردم را نیز ازیں فیصلہ مددے و سہولتے دست دہد۔ ایں اشتہار منجانبِ حضرت اقدس در ۱۹۰۲ء بہ ایں کثرت در دیارِ یوروپ و امریکا شائع و ذائع گردید کہ قریباً تا یک سال در جرائدِ یوروپ و امریکہ بہ ایں اشتہار رائے زنی ہا کردہ شد۔ و اکثر اہل الرائے بہ نظرِ غائر دراں میدیدند و ازاں میان جہل اہلِ مطابع کہ بہ ایں مناظرہ و مقابلہ خیلے دلبستگی میداشتند جرائدِ خود را مشحون ازیں مضمون در ہندوستان میفرستادند۔ از کثرتِ اشاعتِ اینقدر جرائد و صحائف اندازہ بتواں کرد کہ زیادہ از دو ملیون نفوس را ازیں مقابلہ آگاہی حاصل بود۔

اما ڈوئی بجوابِ اشتہار نہ پرداختہ بر اسلام دعائے بد کرد و حملہ ہائے سفیہانہ آغاز نمود۔ بالآخر بتاریخ چہاردہم فروری ۱۹۰۳ء در جریدۂ خود ایں سخن شائع نمود کہ من از خدا تعالیٰ درخواست کردہ ام کہ بزودی آں روز فرا رسد کہ اسلام را از صفحۂ دنیا بردارد۔ و ایں نیز تحریر نمود کہ اے خدا دعائے مرا قبول کن و اسلام

را ہلاک سازد۔ باز بتاریخ پنجم ماہِ اگست ۱۹۰۳ء بنگاشت کہ صیحون آن داغ بدنمائے انسانیت را کہ اسلام تمام میدارد غیراز ہلاک کردن مگذارد۔ حضرت اقدس دانستند کہ ایں دشمنِ اسلام از عنادِ خود باز نمی آید ہمدریں سال یک اشتہار کہ نامش بدیں عنوان است (پیش خبری نسبتِ ڈوئی و پگٹ) شائع فرمودند۔ و دراں اشتہار نگاشتند کہ مارا حق تعالیٰ بجہت قائم کردنِ توحید و نیست کردن شرک مامور نمودہ است و اطلاع دادہ است کہ اگر ڈوئی در مقابلۂ من صراحتہً یا کنایتہً با من مباہلہ بکند بحسرتِ تمام بموجودگیِ من در غم و اندوہ مبتلا گشتہ داخلِ جہنم گردد۔ و حضرت اقدس ایں ہم نوشت کہ ما او را قبل ازیں ہم دعوتِ مباہلہ دادہ ایم و او تا حال بجواب آں التفات نکردہ است۔ اکنوں او را مہلتِ ہفت ماہ برائے دادنِ جواب میدہیم و بالیقین بداند کہ بر شہرِ صیحون او آفتے نازل گردد۔ حضرت اقدس در آخرِ کار بلا انتظارِ جوابِ ڈوئی دعا کردند کہ اے خدا ایں داوری را فیصل بنما و دروغ بانی ڈوئی و پگٹ را بر مردم فاش بفرما۔

ایں اشتہار بکثرتِ تمام در ممالکِ مغرب اشاعت یافت و در جرائدِ امصارِ مشہورہ مثلاً گلاسکو ہیرلڈ و انگلستان نیویارک۔ کمرشل۔ ایڈورٹائزر امریکا و یوروپ وغیرہ شائع گردید و ملیونہا مردم را براں اطلاع حاصل شد۔

طالعِ ڈوئی بوقتِ شائع شدنِ ایں اشتہار بر عروجِ کمال بود و تعدادِ پیروانش ترقی افزوں میداشت و اکثر معتقدانش متمول و ذی ثروت بودند کہ تخمیناً در سرِ ہر سال سی لک روپیہ بطورِ نذر و تحائف پیشکش او میکردند۔ و چندے کارخانہ جات را مالک بود و قریباً شش کروڑ روپیہ نقد در خزانہ میداشت۔

و از بعضے نواب و امراء علماء و فضلاء زیادہ پیشش بود۔ و آن قدر تنومند و تندرست و توانا بود کہ صحت و تندرستی خود را یک معجزہ قرار میداد و میگفت کہ من بحکمِ خود دیگراں را صحت و توانائی بتوانم بخشید۔ الغرض از ہر جہت صحت و مال و کثرت دولت و خدم و حشم بیشتر خود میداشت۔

بعد از شائع شدنِ اشتہار حضرت اقدس اکثر مردم از و سوال میکردند۔ کہ چرا جواب اشتہاراتِ حضرت اقدس را نمیدہی۔ او در جواب میگفت کہ مردم میگویند کہ چرا جواب فلاں فلاں سخن را نمیدہی۔ آیا شما خیال میدارید کہ من جواب کرمے چند و یا مورچہ ہائے ناتواں بدہم) اگر پائے خود بر ایشاں بگذارم آنہا را پامال توانم کرد۔ مگر من ایں ہا را موقع میدہم تا از نگاہِ من دُور تر رفتہ چندے زندگانی بکنند۔

بسا اوقات انسان از بے شعوری بزعم خود کارروائی میکند اما در حقیقت آں کار از راہِ نادانی از و سرزدہ باشد۔ ہمبریں طریق ڈوئی نیز باوجودیکہ از مقابلہ پہلو تہی میکرد و در مقابل ایستادہ و را ہیچ معلوم نشد۔ باوجودِ اینکہ حضرتِ اقدس او را نوشتہ بود کہ اگر اشارۃً نیز در مقابلہ بایستد باز ہم بدرد و اندوہ و حسرت و حرمان در روزگار حیاتِ من ہلاک شود۔ ولیکن ڈوئی حضرتِ اقدس را یک ضعیف کرمے یا مورچہ ناتوانے قرار داد و نیز بہ ایں ادعائے کہ اگر پائے برُوئے نہم او را پامال می سازم۔ خویشتن را مقابل گردانید و کلمۂ سابقۃ الہیہ را بر خود وارد نمود۔ سرکشی و تکبر ش بر ایں حد اکتفا نکرد بلکہ بعد چندے ذکرِ حضرت اقدس بر زبان آوردہ در شانِ رفیعش کلمہ بیوقوف مسیح محمدؐ از دہان بر آورد۔ و گفت اگر من بر روئے زمین پیغمبرِ خدا

نیستم پس ہیچکس پیغمبر نیست۔ و بتاریخ پنجم دسمبر ۱۹۰۳ء علی الاعلان بر سر مقابلہ
سینہ سپر کرد و اعلان داد کہ فرشتۂ خدا با من گفتہ است کہ تو بر دشمنِ خود غالب می آئی
گویا بمقابلۂ پیشخبری حضرت پیش خبریِ ہلاکتِ ایشاں بیان کرد۔ و ایں مقابلۂ او کہ
اولاً اشارۃً شروع شد و آہستہ آہستہ بجانب صراحت منجر شد زود بار آور گردید۔
و بعد ازیں حملۂ آخریں چوں در مقابل ایستاد۔ حضرتِ اقدس برخلافِ او چیزے در
جرائد نوشتن و کلمۂ از زبان بر آوردن موقوف فرمودہ بحکم فانتظر انہم منتظرون
چشمِ انتظار بر فیصلۂ الٰہی کشادند۔

آخر خدا اینکہ بطشِ او بتدریج است ولیکن خیلے شدید است دستِ خود را
دراز کرد و پایش را کہ بر مسیح محمدی نہادن آرزو میداشت بمرضِ فالج شل گردانید۔
و طاقتِ پائے بر مسیح خدا نہادنِ او را خدا کے میداد۔ بلکہ او را یارائے آں نماند
کہ پائے خود را است بر زمین نہد۔ غضب اللہ الواحد القہار در صورتِ فالج
بروئے بد بخت و بعد چندے افاقت روئے داد۔ مگر بعد از دو ماہ ۱۹ دسمبر ۱۹۰۳ء
آں مرض مہلک حملۂ دیگر بکار برد و بقیہ طاقتش را نیز چوں رشتۂ بوسیدہ بگسیخت۔
چوں خیلے ضعیف و نحیف و ناتوان و ناچار گردید کار خود را بہ نوابِ خود سپردہ در
جزیرہ کہ آب و ہوایش بجہتِ مفلوجان مفید بود سکونت اختیار کرد۔ مگر خدا او را
آنجا نیز نگذاشت و بطشِ الٰہی ارادہ نمود کہ ہمچناں کہ ڈوئی مسیح محمدی را کرمے گفتہ بود
مثلِ یک کرمِ مزبلہ در نظرِ مردم حقیر نماید۔ و مال و متاعیکہ بروئے فخر و مباہات میداشت
و بہ پندار آں اینقدر جرأت و جسارت و تکبر و غرور پیش گرفتہ بود سرمایۂ ذلت
و رسوائی او گردانید۔ چنانچہ صورتِ حال چناں واقع شد کہ بیمار شدن و بہ جزیرہ رفتنش

در دلِ مریدان او شبہئے افتاد کہ او دعویٰ میکرد کہ من بیماراں را نہ بدعا بلکہ بحکم خود شفا میدہم حالا کدام امر واقع شد است کہ خود وے بریں مرض جانکاہ مبتلا گشت است کہ ازاں صورت رہائی نمی بیند۔ پس در غیبت او در جستجوئے ایں راز شدند و در نہاں خانہ اش کہ کسے را دراں بار نمیداد تفحص کردند۔ بکثرت قرابہ ہائے شراب خانہ خراب دیدند۔ و زن و فرزندش گواہی دادند کہ آں عیسائی نژاد پنہاں از نظرِ آں نصرانیاں بکثرتِ مالا کلام شرب الیہود میکرد۔ مگر در ظاہر مریدان و معتقدان خود را بشدت تمام ازاں باز میداشت۔ و اجازت ہیچ مسکرے نمیداد حتیٰ کہ از تمباکو نوشی نیز منع میکرد۔ و زنِ ڈوئی بیان کرد کہ من در ایام غربت او ہمراز و دمساز او بودم مگر اکنوں حالاتِ بد او را دیدہ خیلے افسوس میخورم کہ بغیر از من با زن دیگر تعلق ناجائز میدارد و برخلاف دیانت مسیحی ایں مسئلہ اختراع کردہ است کہ دریک وقت چند زن در پیش خود داشتن نیز جائز است۔ و بایں حیلہ زن دیگر کردن ارادہ میدارد۔ و تحریراتِ آں زن کہ در جواب خطوطِ ڈوئی نگاشتہ بود پیشِ مردم گذاشت۔ ازیں سبب غیظ و غضب مردم زیادہ تر گشت۔ و چوں فرد حساب جمع و خرچ برگرفتند ظاہر شد کہ پنجاہ لک روپیہ غبن کردہ است و زیادہ از لک روپیہ دختران دوشیزہ و نوخواستہ را برائے کارِ بد در خفیہ سوغات و تحائف فرستادہ است۔ بنابراں از جانبِ جماعت او را پیغامِ تلغراف دادند کہ جملہ اراکینِ مجلس بہ اتفاقِ ہمدگر بر اسراف و تبذیر و ریاکاری و غلط بیانی و بد دیانتی و تصرف بیجا و غصب و زور و کلامِ مبالغہ آمیز شما اعتراض میدارند لہذا خود را ازیں منصب معزول پندارید۔

ڈوئی ایں الزامات را تردید کردن نتوانست۔ انجام کار ہمہ مریدانش مخالف شدند۔ ناچار استدعا کرد کہ مریدان را یک نظر بہ بیند تا بیک حیلہ ایشانرا بجانبِ خود مائل سازد۔ آخر بدیں تصوّرِ باطل متوجہ صیحون شد۔ مگر بغیر از چند نفر معتقدان و پیروان او نا آشنا بیوں بجہتِ استقبال بیروں نیامدند و اکابرِ جماعت بحال او اصلاً ملتفت نشدند۔ از کم توجہی ایشاں خیلے تنگ آمدہ روئے بعدالت آورد۔ لیکن از انجا نیز بر بیت المالِ قوم او را قبضہ میسر نشد و صرف قدرے قلیلے برائے قوت لا یموتش دہانیدہ شد۔ و بیکسی او بہ حدے رسید کہ پیش خدمتانِ حبشی بر دوشہا بر داشتہ نعش نیم جان او را از جائے بہ جائے می بردند و در نہایت پریشانی و سرگردانی روزگارِ خود را بسر می برد۔ در دو بخش را دیدہ دو چار نفر از رفیقانش کہ ہنوز او را ترک نکردہ بودند مشورہ کردند و بر بیچارگی او نظر کردہ شخصے از رفیقانش مشورہ داد کہ روئے بدکنورانِ نامور آوردہ علاج و دوائے ڈاکٹری بکند۔ مگر او بر ایں وجہ از علاج انکار میکرد کہ مردم میگویند قبل ازیں دیگراں را از علاج منع میکرد و اکنوں خود بجانبِ علاج محتاج گردیدہ است آخر وقتیکہ منجملہ لکھہا مریدان محض دو صد نفر باقی ماندند و از جانبِ عدالتہا نیز ناکام و نامراد ماند۔ و مرض شدت گرفت۔ تحملِ آں نیاوردہ دیوانہ شد۔ روزے چند مرید بغرضِ استماعِ وعظ او رفتند۔ دیدند کہ بر ہر عضوِ خود لتہ ہائے کہنہ بستہ است و میگوید نام من جبری است۔ و تمامت شب با شیطان در ستیز و آویز بودم و دریں جنگ سر عسکرِ افواج شیطان کشتہ شدہ است۔ و او خود ہم زخم خوردہ بر روئے زمین پلاس وار بہت افتادہ است ہمہ مردم ازیں سخنانِ بے سر و پائے

دانستند کہ کارش بہ دیوانگی رسیدہ است۔ ناچار اورا تنہا گذاشتہ سرِ خود گرفتند وبتاریخ ۸ ماہِ مارچ ۱۹۰۷ء الفاظِ پیشگوئی ہفت ماہہ حضرتِ اقدس کہ ڈوئی در نگاہِ من بحسرتِ تمام و اندوہ و حرمان ما لا کلام دنیائے فانی را گذاشتہ نفعہ جہنم نشیند لفظاً لفظاً بوقوع پیوست۔ یعنی ہماں ڈوئی کہ خود را پیغمبر خدا وامی نمود بحسرت واندوہ تمام ناکام و ناشاد و نامراد جانِ خود بداد۔ وقتِ مُردنِ او صرف چار نفر بر بالینِ سرش بودند۔ ہمگی سرمایہ اش قریباً ۳ روپیہ بود۔

اے بادشاہِ عالی پایگاہ! ہیچ موتے با حسرت و یاس زیادہ ازیں ممکن نیست۔ بالیقین ایں واقعہ ایست عبرت انگیز و سانحہ ایست حیرت خیز۔ وبرائے اہلِ یوروپ و امریکا نشانے است رخشاں۔ چنانچہ بسیارے از جرائدِ اہلِ فرنگ ایں امر را تسلیم کردہ اند کہ پیشگوئی نبیٔ ہندوستان بہ اتمام رسید و بر تسلیم صداقتِ ایں پیشگوئی مجبور گشتہ اند۔ و نام چندے ازاں جرائد مع کیفیت مرقومہ ایشاں ہدیۂ ناظرین می نمایم۔

ڈنول گزٹ جریدۂ امریکا می نگارد۔ اگر احمدؑ و پیروانش بریں پیشگوئی کہ چند ماہ می گذرد کہ بہ صحتِ تمام بوقوع آمدہ فخر و مباہات کنند بر ایشاں ہیچ الزام عائد نتواند بود۔ ۷ جون ۱۹۰۷ء۔

"ٹرتھ سیکر جریدۂ امریکا می نویسد" حالاتِ ظاہرہ خلافِ تا دیر زندہ ماندنِ دعوت دہندہ بود۔ مگر او گوئے سبقت ربود۔ یعنی عمرِ حضرتِ اقدس از عمرِ ڈوئی زیادہ بود و او نسبتِ ایشاں قوی تر و جوان بود۔

روزنامہ بوسٹن ہیرلڈ نام کہ از امریکا شائع می شود رقمطراز است کہ "بعد

موتِ ڈوئی شہرتِ نبی ہندوستان بلندی پذیرفتہ است۔ آیا این راست نیست کہ او پیشگوئی موتِ ڈوئی کردہ بود کہ این در زندگی او یعنی مسیح محمدی واقع خواہد شد و موتش با خیلے درد و حسرت خواہد بود۔ عمر ڈوئی شصت و پنج سال بود و عمر پیشخبری دہندہ ہفتاد و پنج سال"

الغرض ازین جرائد و اقتباسات آنہا نتیجہ می برآید کہ بردلہائے جرائد نگاران و روزنامہ نویسانِ قومِ مسیحی و دہریہ اثرے قوی ازین پیشخبری پیدا گشتہ بود۔ و از نتائجِ حیرت انگیزش خیلے متاثر شدہ بودند حتیٰ کہ این اثر را از درج کردنِ جرائد و روزنامہائے خویش باز ماندن نتوانستند۔ پس این امر یقینی است کہ ہرگاہ این نشانِ شوکت اقتران پیشِ چشمِ دانشمندانِ یوروپ و امریکا یزدر ہرچہ تمامتر گذاشتہ آید ایشاں شہادتِ بسیارے از اہلِ جرائدِ ملک و قوم و مذہب خود را دیدہ از صداقتِ آں انکار کردن نتوانند۔ بلکہ لابد تسلیم کنند کہ دین اسلام از جانبِ خدا است۔ و مجبوراً عقائدِ دینِ عیسوی را ترک گفتہ در قبول اسلام ہرگز تأمل نہ نمایند بلکہ یقین کنند کہ بغیر داخل شدن در اسلام ہیچ انسان نجاتِ خود حاصل نتواند کرد لہذا در پذیرفتنِ دینِ متینِ محمدیہ و ایمان آوردن بر سیّد المرسلین صلعم و بر خادمِ او مسیح موعود علیہ السلام دریغ نوازند۔ چنانچہ بحمد اللہ آثارِ آں حالا ظہور پذیرفتن آغاز کردہ است و در امریکا دریں وقت زیادہ از ہفت صد کس در جماعت احمدیہ داخل گشتہ درود بر سرورِ کائنات صلعم می خوانند۔ (اللّٰھم زد فزد ولا تنقص)

پیش خبری پنجم

این پیشخبری حضرت اقدس نسبت لیکھرام پشاوری است

که بوجہ آں بر تمام ہنود اتمامِ حجت شدہ است

حالا من ازاں پیشخبری ہائے حضرتِ اقدس کہ بر ہنود برائے اظہار صداقت اسلام کردہ شدہ بودند یک پیشخبری را بیان می کنم۔ و این پیشخبری یکے ازاں پیشخبری ہاست کہ بر وقت خود وقوع یافتہ و ہائے لکو کہا مردم را لرزانیدہ و صداقت اسلام را در قلوب متمکن ساختہ و صدہا اشخاص ازاں پیشخبری ہا متاثر شدہ ظاہرًا ایمان آوردہ اند و برابر مسلمان شدہ میروند۔

تفصیلِ این پیشخبری بدین منوال است کہ از چہل یا پنجاہ سال یک فرقۂ جدیدہ درمیانِ ہندواں سر برافراشتہ است کہ خود را آریہ سماج می گویند۔ این قوم حالت خرابِ مسلمانان این زمانہ را کہ ظاہر است۔ دیدہ تدبیرے اندیشیدند کہ مسلمانان را ہندو باید کرد۔ و بجہت حصولِ این مقصد پیشوایان این قوم ہمیشہ برخلاف دین متینِ اسلام طومار ہائے بدزبانی وگندہ دہانی شائع میکرد۔ لیکن منجملہ ایشان شخصے بود لیکھرام نام کہ نسبتِ اسلام و شارع علیہ السلام در اعتراضات گندہ نوشتن و شائع ساختن از ہمہ بدزبانی تیز و ہرزہ درائے تر بود۔ حضرت اقدس با وے بارہا گفتگو فرمودند و را قائلِ صداقت اسلام گردانیدند۔ لیکن چندانکہ حضرت اقدس او را بالطافت بہ جانبِ صداقت

اسلام ترغیب دادند۔ او ہماں قدر در تعصب و عناد ترقی نمود و آیاتِ کریمہ را بوجہ قساوتِ قلبی و خبثِ طبع آنچناں ترجمہ کردہ و چاپ زدہ شائع می کرد کہ خواندن آن بر انسانِ شرافت منش خیلے ناگوار می آمد بہ نزدیکِ آں بد باطن در دُنیا بدترین کسے آں بود کہ منبع تمام فضائل روحانی و جامع جمیع کمالاتِ انسانی بود است صلعم۔ و از ہمہ بدترین کتابے آنست کہ مخزنِ ہمہ علوم و گنجینۂ خصائل کمالات است۔ ظاہر است کہ نور آفتاب بینائی چشمِ بیمار را آسیب میرساند۔ پس حال او نیز ہمبریں قیاس بود۔ آخر کار چوں بحث و مباحثہ طول کشید و آں بدشعار در بدگوئی بہ نسبتِ سیدنا و سید الثقلین صلعم ترقی روز افزوں نمود و بہ نسبتِ حضرت مسیح موعود ہم تمسخر و استہزا پیش گرفت کہ چرا نشانے برائے من نمی نماید پس حضرت اقدس در بارۂ او رجوع بحق جل وعلا آوردند و دُعا فرمودند۔ خدا تعالیٰ با حضرت خبر داد کہ برائے او ایں نشان مقرر شدہ است کہ عنقریب او ہلاک گردد۔

حضرت اقدس قبل از اشاعتِ پیشخبری از وے دریافت فرمودند کہ اگر ترا بہ اشاعتِ ایں پیشخبری رنجے میرسد آنرا بیان کن تا شائع نہ کردہ آید لیکھرام در جواب نوشت کہ من از پیشخبری ہائے شما باکے ندارم۔ ہرچہ میخواہید بلا تردد اشاعت نمائید۔ چوں در پیشخبری تعیینِ وقت نبود۔ او مطالبۂ تعیینِ وقت نمود۔ حضرتِ اقدس تا آں زماں کہ خدا تعالیٰ وقت مقرر فرماید توقف ورزیدند۔ آخر الہام شد کہ از ابتدائے ۲۰ فروری ۱۸۹۳ء درمیان شش سال بر سرِ لیکھرام عذاب الیم نازل گردد کہ نتیجۂ آں موت باشد۔ حضرت اقدس

ایں پیشگوئی را شائع فرمودند و نیز ایں الہام را کہ در بارۂ لیکھرام بود دراں پیشگوئی درج نمودند یعنی عجلٌ جسد لہ خوار۔ لہ نصب و عذاب یعنی ایں شخص مثلِ گوسالۂ سامری است کہ مثل گاؤ صدا میکند۔ و اورا از روحانیت بہرہ نیست۔ برائے او بلائے و عذابے مقرر است۔ بعد ازیں حضرت اقدس نوشتند کہ حالا بر مردم جملہ مذاہب ظاہر میکنم کہ اگر بر لیکھرام از تاریخ ۲۰ فروری ۱۸۹۳ء در مدتِ شش سال عذابیکہ از تکلیفات سرسری نادر و خارق عادات بود کہ با خود ہیبتے داشتہ باشد نازل نشود پس باید کہ ہمہ مردم بدانند کہ من از جانبِ خدا مبعوث نگشتہ ام۔ بعد از اشاعتِ ایں پیشگوئی یک پیشگوئی دیگر کہ متضمن بر مزید وضاحتِ ہلاکت او بود مشتہر ساختند۔ و ہو ہذا۔ **شعر**

وبشّرنی ربی وقال مبشّراً ۔۔ ستعرف یوم العید والعید اقرب

ومنہا ما وعدنی ربی واستجاب دعائی واخبرنی ربی فی رجلٍ مفسدٍ عدو اللہ ورسولہ مسمیٰ لیکھرام الفیشاوری واخبرنی ربی انہ من الھالکین۔ انہ کان یسب نبی اللہ فبشرنی ربی بموتہ فی ستۃ سنۃٍ ان فی ذالک لایاتٍ للطالبین۔ یعنی خدا تعالیٰ مرا بشارت دادہ کہ تو روزِ عید خواہی دید و آں روز با روزِ عید ملحق باشد۔ و نیز مرقوم فرمودند کہ ازاں افضالِ الٰہی کہ بر من نازل شدہ یکے ایں است کہ خدا تعالیٰ در حق شخصے لیکھرام دُعائے مرا بشنید و قبول کرد و خبر داد کہ عنقریب او روئے ہلاکت بیند۔ ایں دنی الطبع در حق رسول کریم صلعم الفاظ ناشائستہ از زبان می برآرد من بروے دُعائے بد کردہ ام و خدا تعالیٰ مرا آگاہ فرمودہ است کہ در مدتِ شش سال او در ہلاکت اُفتد

و دریں پیشخبری از برائے طالبانِ حق نشانِ عظیم الشان است۔ بعد ازیں نشر یکے دیگر که واضح و آشکارا تر بود ظاہر گشت۔ و آں در کتاب برکات الدعا که مصنفہ حضرت اقدس است زیر عنوان " دربارہ لیکھرام پشاوری خبرے دیگر " شائع کردہ شد و دران درج است " که امروز بتاریخ دوم اپریل ۱۸۹۳ء مطابق چہار دہم رمضان المبارک ۱۳۱۰ھ ہجری مقدس بوقتِ صبح در حالتِ ربودگی دیدم که من در کاتے وسیع نشستہ ام و چند احباب در من حلقه زدہ اند که دریں اثنا شخصے قوی ہیکل تنومند بشکل مہیب که گویا از چشمانش خون می چکد پیش روئے من آمدہ استاد۔ چوں چشم کشادہ بجانبِ او نگریستم دیدم که شخصے است بشکل عجیب و شمائل غریب گویا انسان نیست بلکه او از ملائکه شداد و غلاظ است که از دیدنِ او ہیبت بر دلہا طاری می شود۔ و ہمیں که من او را دیدم از من پرسید که لیکھرام کجاست؟ و نام شخصے دیگر ہم بر زبان آورد۔ فی الفور دانستم که ایں فرستادۂ خدا برائے سزا دادنِ لیکھرام و آں شخصِ دیگر مامور شدہ است۔" پس حضرتِ اقدس در کتابے دیگر که آں ہم از مصنفاتِ حضرت اقدس است و آئینہ کمالات اسلام نام دارد متعلق لیکھرام ایں اشعار شائع فرمودند۔

الا اے منکر از شانِ محمدؐ	ہم از نورِ نمایانِ محمدؐ
کرامت گرچہ بے نام و نشان است	بیا بنگر ز غلمانِ محمدؐ
الا اے دشمنِ نادان و بے راہ	بترس از تیغِ بُرّانِ محمدؐ

ازیں تمام پیشخبری ها که بالا ذکر آں شد واضح می شود که حضرتِ اقدس را نسبت ہلاکت او در اوقاتِ مختلفه از جانب خدا تعالیٰ الہام شدہ بود که۔

(۱) لیکھرام بعذابیکہ نتیجہ اش موت باشد ہلاک گردد۔

(۲) ایں عذابِ موت در مدتِ شش سال نازل شود۔

(۳) موتِ لیکھرام در روزے واقع شود کہ ملحق بروزِ عید باشد۔ خواہ اول از عید خواہ بعد از عید۔

(۴) باوے ہماں سلوک کردہ شود کہ بگوسالۂ سامری بعمل آمدہ بود یعنی اول پارہ پارہ شدن باز سوختہ شدن سپس بدریا افگندہ شدن۔

(۵) برائے ہلاکتِ وے شخصے کہ از چشمہایش خون می چکد مامور شدہ است۔

(۶) عرضۂ تیغ محمدی گردد۔

ایں علامات و نشانات آنقدر واضح است کہ در منطوق و مفہوم و معانی آں احدے را گنجایش شک و شبہ نیست۔

چوں پنج سال کامل بریں پیشگوئی ہا کہ متعلق لیکھرام بودند بگذشت دشمنانِ خندہ زناں استہزاء آغاز کردند کہ اینقدر مدتِ دراز بگذشت و چیزے واقع نشد۔ مرزا صاحب کاذب ثابت شد۔

از حسن اتفاق عید الفطر با روزِ جمعہ جمع شد۔ روز دوم بروز شنبہ بوقتِ عصر شخصے لیکھرام را با خنجرِ تیز اندرونِ خانہ اش شکم بدرید۔ تا روزِ یکشنبہ نفس شماری نمودہ پیالۂ مرگ بدم درکشید۔ و سخن خدا تعالی با تمام تفاصیلِ خود بہ اتمام رسید۔ زیرا کہ در الہام الٰہی بود کہ در مدت شش سال می میرد۔ ہماں طور در شش سال بلکہ پیش از شش سال بمرد۔

نسبت موتِ او خبر دادہ شدہ بود کہ روزِ دوم عید واقع گردد و خود آں روز

برائے مومنان عیدے باشد۔ ہمچناں بظہور رسید۔ و ایں نیز اطلاع دادہ شدہ بود کہ شخصے کہ از چشمانش خون می چکد۔ او را یکشد۔ ہمچنیں وقوع یافت۔ و ازیں خبر نیز آگہی دادہ شدہ بود کہ با تیغ محمدی کشتہ گردد۔ آخر کار دستِ قضا با تیغ بیدریغ بپاداشِ آں شوخیہا کہ نسبت ذاتِ اطہر صلعم کردہ بود شکمش را پارہ لو جان را از جسمش آوارہ نمود۔ و اشعارے براں رفتہ بود کہ با وے معاملۂ گوسالۂ سامری پیش آید۔

پس گوسالۂ سامری وار در روزِ سبت یعنی شنبہ پہلویش دریدہ شد و چنانکہ گوسالۂ سامری را بعد از پارہ پارہ کردن سوختہ بودند و خاکسترش را در دریا انداختہ بودند ہمچناں بسببِ ہندو بودنش ہندواں بسوختند و خاکسترش را بدریائے راوی انداختند۔

تفصیل واقعۂ قتلش ایں چنیں بیان کردہ اند کہ شخصے سیاہ فام با دو چشم خون آشام پیش لیکھرام آمدہ گفت من مذہب اسلام میدارم ولیکن ہندو شدن میخواہم۔ لیکھرام باوجود فہمایشِ مردم کہ زنہار ایں کس را پیشِ خود اجازتِ آمدن و نشستن و حرف زدن ندہد مگر آں اجل رسیدہ ہیچ پروائے آں نصائح نکردہ بجہتِ ہندو ساختنِ او ہماں روز شنبہ را کہ دراں خود ہلاک گشت معین ساخت و قبل از قتل شدن چیزے می نوشت و او را برائے آوردنِ کتابے حکم داد۔ بظاہر چناں معلوم شد کہ آں قاتل برائے دادنِ چیز مطلوبہ پیش او آمد و خنجر را تا دستہ در شکمش بسوخت۔ و آں چناں خنجر را در اندرون شکمش بگردانید کہ تمام احشائو امعائش را ببرید۔ حسب بیانِ قرابت داران و سوگواران او فی الفور

آں قاتل چابک دست از پیش چشم مردم بدرجست و غائب شد لیکھرام دراں وقت بر بالاخانۂ خود نشستہ بود و در زیرِ مکانش قریبِ دروازہ خیلے زناں و مرداں جمع بودند و گفتگو ہا می نمودند۔

اما ہیچکس گواہی نمیدہد کہ قاتلِ او از بالاخانہ پائیں شد۔ زن و مادرش مع دیگر کساں در منزلِ پائیں نشستہ باہم گرم صحبت بودند یقینِ آں ہر دو اینست کہ قاتلِ لیکھرام از بالاخانہ پائیں نیامدہ است۔ حاضران بے پیچ درنگ در جستجوئے او بہر طرف تگاپو کردند مگر سراغ او نیافتند۔ واللہ اعلم کہ بر آسمان پرید یا در زیر زمین خزید۔

لیکھرام در دردِ شدید و اندوہِ تمام مبتلا شدہ بروزِ یکشنبہ ہلاک شد۔ و آں کشفِ حضرت اقدس کہ دراں ظاہر کردہ شدہ بود کہ شخصے چالاک بیباک کہ خون از چشمانش میچکد نسبت لیکھرام می پرسد بجہت حضرتِ موصوف بطور نشانے تاقیام قیامت باقی ماند۔ و برائے کسانیکہ بر ذات نبی کریم و رؤف و رحیم صلی اللہ علیہ وسلم بدزبانی و گندہ دہنی میکردند عبرتے شد۔ فاعتبروا یا اولی الابصار۔

پیش خبری ششم

پیش خبری نسبت شاہزادہ دلیپ سنگھ کہ ازاں برقوم سکھاں حجتے تمام شد۔

اکنوں منجملہ آں پیش خبری ہا یک پیش خبری را بیان میکنم کہ بر وقتِ خود واقع شدہ برائے سکھاں بر صداقتِ اسلام دلیلے ساطع و بر حقیقتِ حضرت مسیح موعود

علیہ السلام حجتے قاطع گردیداست۔

چوں انگریزاں مملکتِ پنجاب را مسخر نمودند۔ در ذیلِ مصالحِ ملکی شاہزادہ دلیپ سنگھ پسر راجہ رنجیت سنگھ را کہ وارثِ حکومتِ پنجاب و خردسال بود بہ لندن بُردند۔ مدتے آنجا بسر بُرد و اورا اجازتِ بازپس آمدن حاصل نشد۔ تا آنکہ سرزمینِ پنجاب از قبضۂ سکھاں برآمدہ من کل الوجوہ در تسلطِ دولتِ انگلشیہ درآمد۔ بعد غدرِ دہلی چوں پائے حکومتِ سلطنتِ مغلیہ از ملکِ ہندوستان بدر شد و ہیچ خطرہ نماند۔ شاہزادہ دلیپ سنگھ صاحب بہادر ارادۂ ملکِ پنجاب نمود و در عام و خاص شہرت پیدا شد عنقریب شاہزادۂ موصوف واردِ پنجاب خواہد شد۔ دریں اثنا حضرتِ اقدس را الہام شد کہ او دریں ارادہ کامیاب نگردد۔ حضرتِ اقدس بسیارے از مردم خصوصاً ہندواں را از مضمونِ الہام آگہی دادند و در یک اشتہار نیز بہ ایں معنی ایمائے نمودند کہ رئیسِ پنجاب را در حالتِ ارادۂ ورود ابتلائے پیش آید کہ در پنجاب نیاید۔ بوقت اشاعتِ الہام ہیچکس را ایں وہم و گمان ہرگز نبود کہ اورا از ورود بساحلِ ہندوستان باز داشتہ آید۔ بلکہ ایں خبر بشدتِ تمام شہرت پذیرفتہ بود کہ عنقریب در ہندوستان داخل گردد۔ لیکن بعد از روانہ شدنِ او از لندن حکومتِ ہند را اندیشہ پیدا شد کہ در ملکِ پنجاب رسیدنِ دلیپ سنگھ مفادِ ملکی را منافی است۔ زیرا کہ چندانکہ خبرِ آمدنش شائع می شد در قومِ سکھاں بربنائے روایاتِ قدیمۂ خود جوشے می افزود۔ حکومت ہند دریں اندیشہ افتاد کہ مبادا از آمدنش در ملک فتنہ و فساد حادث گردد۔ لہذا اورا از ورود بساحلِ ہندوستان باز داشتند۔ ایں خبر ممانعت مردم را وقتے معلوم شد کہ در دلِ خود

قطعاً فیصلہ کردہ بودند کہ در چند روز در زادو بوم برسد۔ بر دلِ قوم سکھاں از رسیدنِ
آں خبر صدمۂ عظیم وارد شد۔ امّا جلالِ واحدِ ذوالجلال والاکرام بقوت تمام ظاہر
گردید کہ حق تعالیٰ نوشتۂ دلہائے مردم را دراں وقت میخواند و میداند کہ ہنوز خود
مردم از رازِ دلِ خود بے خبری باشند۔

پیش خبری ہفتم

ایں پیش خبری نسبتِ طاعون است کہ ازاں ثابت می گردد کہ حق تعالےٰ
مالکِ سلسلۂ اسبابِ باریک در باریک است۔ بعد بیانِ پیش خبری متعلقۂ افغانستان
و ممالکِ ملحقہ اش چہار پیشخبری ہائے حضرتِ اقدس بیان نمودہ ام کہ بہ آنہا برسہ
اقوام حجت قائم شد۔ حالا آں پیشخبری ہا را بیان میکنم کہ بذریعۂ آں بر جمیع اقوامِ
ہندوستان خصوصاً و برائے ہر سکونت دارندہ سطحِ زمین عموماً احقاقِ حق کردہ شدہ
است کہ ازاں ثابت می شود کہ حق تعالیٰ بر سلسلۂ اسباب کہ خیلے باریک و در نظرِ
مردم تاریک است بلکہ وہم و گمانِ انسان بسر حدِ آں نتواند رسید قادر و توانا ست
و آں ہمہ را در تائید و تشئیدِ کارِ ماموران خود آمادہ می سازد۔ حضرتِ اقدس ازیں
نوع پیش خبری ہا بسیار کردہ است کہ در وقتِ خود ہویدا گردیداست و بعضے
در زمانِ آیندہ بوقوع برسد۔ مگر ازاں میان بطور مثال آں پیش خبری را
بیان میکنم کہ نسبتِ طاعون است کہ دراں ایں خصوصیت است کہ خبرش مخبرِ
صادق صلی اللہ علیہ وسلم ہم بیان فرمود۔ لامحالہ ایں وبائے مہلک در زمانۂ مسیح
موعود ہویدا گردد۔

ہر گاہ بموجب خبرِ رسول کریم صلعم در شبِ سیزدہم ماہِ رمضان خسوفِ قمر
و در روزِ بست و ہشتم ہماں ماہ مبارک کسوفِ شمس واقع شد۔ حضرت باری
عزاسمہ بجانب مسیح موعود الہام نمود کہ اگر مردم ازیں نشان انکار ورزیدند و
ہیچ فائدۂ ایمان ازاں برنگرفتند وما مور را قبول نکردند برایشاں عذاب نازل
خواہد شد۔ چنانچہ الفاظِ خود حضرت اقدس دریں بارہ اینست وحاصل الکلام
ان الکسوف والخسوف آیتان مخوفتان اذا اجتمعا فھو تھدید
شدید من الرحمن واشارۃ ان العذاب قد تقرر واکد من اللہ
لاھل العدوان (نور الحق حصہ دوم) یعنی کسوف وخسوف ہر دو از جانبِ
خداتعالیٰ نشانہائے خوفناک است وچوں ہر دو بہم جمع آیند چناں کہ دریں
وقت جمع آمدہ اند از جانبِ خدا بطورِ تنبیہہ می باشند و اشارہ می نمایند کہ
عذاب مقرر شدہ است برائے کسانیکہ از سرکشی باز نمی مانند۔ بعد ازاں حق تعالےٰ
برائے وقوعِ ایں پیشخبری در دلِ حضرت القا نمود کہ استدعائے وبائے عام
کنند۔ چنانچہ در قصیدۂ عربیہ کہ در سنہ ۱۸۹۴ء طبع شدہ می فرمایند۔

فلما طغی الفسق المبید بسیلہ	تمنیت لو کان الوباء المتبر
فان ھلاک الناس عند اولی النھی	احب واولی من ضلال یخسر

یعنی ہر گاہ فسقِ ہلاک کنندۂ مردم چوں سیلاب سرِ خود بر آورد آں وقت از خداتعالےٰ
استدعا کردم کہ کاش وبائے ہلاک کنندہ بیاید و مردم را ہلاک نماید۔ زیرا کہ
نزدِ عقلمنداں مرگ پسندیدہ تر است ازیں کہ مردم در گمراہی تباہ کنندہ مبتلا
گردند۔

حضرتِ اقدس بعده در ۱۸۹۷ء درکتابِ سراج منیر تحریر فرمودند که ایں عاجز را الہام شده است "یا مسیح الخلق عدوانا" یعنی اے مسیح خلق در مرضِ متعدی بما توجه بفرما۔ بعدازاں فرمودند که "نگاه کنید ایں خبر ہائے کدام زمانه است و معلوم نمی شود که کے بوقوع می آید۔ وقتے است که بدعا می میرند و وقتے می آید که بدعا زنده می گردند۔" وقتے که ایں پیشگوئی آخریں شائع شد دراں وقت طاعون صرف در شہر بمبئی نمودار شده بود و یک سال مانده با زرائل گشت و مردم خوش بودند که دکتوراں اکنوں سدِ بابِ طاعون کرده اند۔ مگر حضرتِ اقدس را از حق تعالیٰ اطلاعات برخلافِ آں می رسید۔ چوں مردم حملهٔ اولینِ ایں مرض را حملهٔ عارضی و اتفاقی پنداشتند و در ملکِ پنجاب محض در یک دو قریه ایں مرض بغایت کمی رونما شده بود و باقی تمام ملک ازاں محفوظ بود و در شہر بمبئی نیز شرارهٔ ایں آتش رو بخمود آورده بود۔ دراں وقت حضرت اقدس اعلانے دیگر شائع فرمودند "که امریست ضروری که مارا جوشِ ہمدردیِ بنی نوعِ انسان برنگاشتنِ آں آماده ساخته است و ما خوب میدانیم که کسانیکه از روحانیت بہره ندارند بر سخنِ ما استہزاء و تمسخر نمایند۔ مگر بر ما فرض است که آنرا بسبب ہمدردی بندگانِ خدا بیان نمائیم و آں اینست که امروز بتاریخ ششم فروری ۱۸۹۸ء روز یکشنبه در رؤیا دیده ایم که ملائکه در مختلف اضلاعِ پنجاب نو پاہائے نہایت بدشکل سیاه رنگ و کوتاه و خیلے خوفناک اندر زمین می نشانند۔ و ما از بعض نشانندگانِ آں پرسیدیم که ایں چه چیزے است شخصے جواب داد که درختانِ طاعون است که عنقریب دریں ملک برگ و بار پیدا کنند۔

مگر از گفتگوئے او ایں امر برما منتنبہ ماند کہ در سرمائے آیندہ برپا شود و نشر کند یا در سرمائے حال۔

الحاصل منظر آں نوبادہائے سیاہ بغایت ہیبت ناک بود کہ ما دیدہ ایم و مارا پیش ازیں نسبت طاعون الہام نیز شدہ بود۔ اِنَّ اللّٰہَ لَا یُغَیِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰی یُغَیِّرُوْا مَا بِاَنْفُسِھِمْ۔ انہ اوی القریہ۔ یعنی تا وقتیکہ مرض معصیت از دلہا دور نشود وبائے ظاہری ہم دور نگردد۔ ودر آخر آں اشتہار چند اشعار فارسی نیز درج نمودند۔ وآں ایں است۔

گر آں چیزیکہ می بینم عزیزاں نیز دیدندے
ز دنیا توبہ کردندے بچشم زار و خونبارے

خور تاباں سیہ گشت است از بدکاری مردم
زمین طاعون ہمی آرد پئے تخویف و انذارے

بہ تشویش قیامت ماند ایں تشویش گر بینی
علاجے نیست بہر دفع آں جز حسن کردارے

من از ہمدردی گفتم تو خود ہم فکر کن بارے
خرد از بہر ایں روزاست اے دانا و ہشیارے

ازیں پیش خبری ہا ظاہر است کہ حضرت اقدس قبل از ۱۸۹۴ء خبر عذابے خطرناک و من بعد بہ الفاظ پوست کندہ پیش خبری وبا فرمودند۔ وباز وقتیکہ ہنوز در ہندوستان آغاز طاعون نمودار شدہ بود بخصوصیت خبر تباہی پنجاب دادہ بودند۔ طاعون آیندہ را نمونۂ قیامت قرار دادند و فرمودند کہ ایں طاعون دور نشود تا وقتیکہ مردم اصلاح دلہائے خود نکنند۔

وبعد ازیں ہرچہ واقع شد تحریر و تقریر در ادائے آں قاصر است۔

ابتدائے طاعون اگرچہ از بمبئی شد و قیاس اقتضائے آں میکرد کہ زور او دراں شہر سخت تر باشد۔ مگر بمبئی را پس افگندہ طاعون در ملک پنجاب اقامت

گزید۔ وبہ آں شدت حملہ آورد کہ در ہر بار ہر ہفتہ تقدر سی ہزار اموات بوقوع آمد۔ ودر ہر سال لکوکہا مردم لقمۂ نہنگِ اجل گشتند۔ ہزار ہا دکتوراں بہ تشخیص و تجارب معین شدند وانواع انواع چارہ گریہا بروئے کار آوردند مگر ہیچ فائدہ مترتب نشد۔ ودر ہر سال بشدتے حملۂ طاعون بظہور می آمد کہ حکومتِ ہند ومحکمۂ حفظانِ الصحت متشاخص الابصار وانگشت بدندان می ماند۔ وخیلے مردم احساس کردند کہ ایں عذاب از انکار مسیح موعود نمودار شدہ است۔ ہزار ہا بلکہ لکوکہا مردم ایں نشانِ قہری را دیدہ بصداقت حضرتِ اقدس قائل گشتند وبہ ماموٓ من اللہ ایمان آوردند۔ وتا وقتیکہ حق تعالیٰ مامورِ خود را اطلاع نداد کہ طاعون برفت وتپ باقی است در زورِ طاعون ہیچ کمی واقع نگردید۔ بعد ازاں زورِ طاعون رو بکمی آورد وبرابر کم شدہ رفت۔ مگر از بعض الہاماتِ حضرتِ اقدس مستنبط میشود کہ حملہ ہائے ایں مرض چہ دریں مُلک وچہ در دیگر ممالک بارِ دیگر نیز بظہور آید۔

خدا تعالیٰ بندگانِ عاجز خود را در پناہ خود دارد۔ نزدیکِ من ایں پیش خبری چنداں وضاحتے میدارد کہ مومنان وکافران را برائے اعترافِ صداقتِ مسیح موعود مجبور می نماید۔ وبعد ازیں اگر کسے در ضد وتعصب ترقی کند حالتِ او قابلِ رحم است ہر کہ چشمِ خرد میدارد تواند دید کہ (اوّل) اینکہ خبر طاعون بہ عرصۂ دراز قبل از انتشارِ آں دادہ شدہ بود۔ وتا ایں زماں ہیچ قانونِ طبی ایجاد نشدہ کہ بذریعۂ آں نسبت وبائے ہیضہ یا طاعون قبل از برپا شدنِ ایں امراض خبر دادہ آید۔ (دوئم) بر نمودار شدنِ طاعون مردم را بہ کرات ومرات مطلع کردہ شدہ بود کہ ایں

دورۂ طاعون را سرسری یا اتفاقیہ خیال نباید کرد بلکہ سال بسال زور او زیادہ باشد
(سوم) و ایں خبر نیز قبل از وقت دادہ شدہ بود کہ زور ایں مرض در ملکِ پنجاب
بشدتِ تمام رونما گردد۔ و واقعات آئندہ اثبات ایں امر نمودند کہ بہ نسبتِ دیگر
ممالک در ملکِ پنجاب اموات بکثرت روئے نمود است۔ (چہارم) دکتوران متواتر
خوشخبری ہا شائع نمودند کہ اکنوں زمامِ ایں مرض را بدست آوردہ ایم۔ مگر حضرتِ
اقدس آگہی دادند کہ زور ایں مرضِ مہلک ہرگز کم نگردد تا آں زمان حق تعالیٰ خود علاج
او نفرماید۔ و ہمچناں بوقوع آمد کہ حملہ ہائے آں تا نہ سال بشدتِ تمام بماند (پنجم)
در آخر خدا تعالیٰ خود رحم فرمود و وعدۂ شکستنِ حدتِ آں وا نمود و خبر داد کہ دورۂ
طاعون گذشت دورۂ تپ ہنوز باقی است۔ چنانچہ بعد ازیں الہام شدتِ وبائے
طاعون کم شد و در ملکِ پنجاب دورۂ حمیات شدیدہ پدید آمد کہ از اں ہیچ خانہ
خالی نماند۔ در کاغذات کوائفِ حفظان الصحت تسلیم کردہ شد کہ حملۂ حمیاتِ آں
زمانہ غیر معمولی بود۔

پیش خبری ہشتم

پیشخبری زلزلۂ عظیمہ است کہ بہ آں بر تمام علل و نحلِ باطلہ حجت
تمام گردید و بہ ثبوت رسید کہ قادر علی الاطلاق جل جلالہ در تہ
ارض ہمچناں فرمانروا است چنانکہ بر سطح غبرا حکمران است

اکنوں از اں پیش خبری ہائے حضرتِ اقدس کہ تصرفِ ذاتِ باری عزّ اسمہ
را در زیرِ زمین و بر ساحت و فضائے آں یکساں جاری و ساری ثابت می کنند

یک پیش خبری را بیان می کنم۔

ایں پیش خبری متعلقِ زلزلۂ عظیمہ است کہ در ملکِ پنجاب بتاریخ چہارم ماہِ اپریل ۱۹۰۵ء حادث شد۔ وبذریعۂ آں بر پیروانِ ادیانِ مختلفہ از صدق اسلام وصداقتِ مسیح موعود علیہ السلام حجتے نیرّہ قائم شد۔ در بارۂ ایں زلزلہ از حضرت اقدس ایں الہام شائع شدہ بود۔ (آسیب زلزلہ) و (عفت الدیار محلہا ومقامہا) یعنی یک زلزلۂ شدید خیلے خطرناک واقعہ شود کہ بوجۂ آں مکاناتِ متعلقۂ رہایشِ مستقلہ مردم ومقاماتِ اقامتِ عارضیہ یا رکھائے فوجی تباہ گردد۔

ایں الہامات بجرائد متعددہ متعلقہ سلسلۂ احمدیہ درہماں اوقات اشاعت پذیرفتہ بود و وقوعِ ایں الہامات از روئے الفاظِ ظاہرہ چناں بعید از قیاس خیال کردہ می شد کہ شاید شدتِ طاعون ازاں مراد باشد۔ مگر نزدِ حضرتِ حق چیزے دیگر مقدّر بود۔ در ذیلِ فرمانش قلۂ کوہ آتش فشان کانگرہ را کہ ماہرانِ طبقات الارض جوششِ آں را بے ضرر پنداشتہ بودند و آتش افشانیِ اورا از دیرباز ہندوانِ توہم پرست بہ خبر تقاضائے قربانی یک بکرے مادہ یعنی (دیبی) برائے ہیچ کارے ومصرفے نمی فہمیدند۔ وماہرانِ علم طبقات الارض نسبت آں خیال میداشتند کہ حالا فورانِ او بوجۂ کم کم آتش برآمدن بکلی تمام شدہ است و ہیچ خطرۂ تباہی ازاں صورت امکان ندارد و از صدہا سال بگردِ شعلۂ نارش صنم خانہ ہائے سر بہ فلک کشیدہ بہ صرفِ زر کثیر تعمیر کردہ بودند و خیلے صنم پرستان دراں جا سکونت می داشتند۔ ومردم بے شمار برائے دیدار بتانِ

بیجان وزیارت شعلہائے آتش فشاں بدآنجا میرفتند حکم داده شد تا اندرونِ خود جوشے تو پیدا کند و بر صداقت ماموراو گواہی دہد۔

اندریں الہام چنانچہ از الفاظش معلوم میشود در چناں مقامے خبر واقع شدنِ زلزلۂ که در یر یاد کردن سخت تریں باشد داده شده بود که دراں بکثرت عماراتے باشند که برائے بود و باش عارضی بنا کرده میشوند یعنی کیمپ وغیره۔ وظاہر است که به ایں صفت یا مہمانخانہا و مہمانسراہا می باشند یا بارکہائے فوجی که آمد و رفت افواج دراں میشود نیز از ہمیں قبیل اند که برائے سکونت مستقله نمی باشند۔

ایں اعتراض نتواں کرد که لفظ محلہا که پیش از مقامہا آمده برائے امر متذکرهٔ بالا نیست۔ وہمچنیں ایں نیز خیال نباید کرد که دریں مصرع شاعر برائے تمام نمودن قافیه آں را نخست آورده و مقامہا را بعد ازاں۔ بلکه اصل سخن ایں است که خدا بتعالیٰ را در انتخاب ایں مصرع با الہام خود ہیچ حاجتے و ضرورتے نبود۔ واو تعالیٰ عبارتے دیگر بجایش ارشاد فرمودن می توانست۔ وہمچنیں ایں مصرع الٰہی برائے تعلق دادنِ مصرع دیگر الہام نشده بود که رعایتش با قافیۂ دیگر مدِ نظر باشد وہمبریں نمط چونکه ایں مصرع با کدام شعرے منضم شدنی نبود تا رعایت قافیه را ملحوظ داشته می شد۔ پس دریں صورت خدا بتعالیٰ الفاظِ ایں مصرع را مقدم و مؤخر کردن میتوانست۔ اما ایں مصرع را بغیر تقدیم و تاخیر و بغیر ردّ و بدل بعینہا بہیئت کذائی در الہام نازل فرمودن برائے اثبات ایں غرض منتخب شد تا خدا بتعالیٰ ظاہر کند که زلزلۂ عظیمه در مقامے واقع شدن منظور

علم الٰہی است کہ در انجا مکانات عارضی و عمارات مسافرخانہا بکثرت باشد۔ وچنانچہ ظاہر است اینچنیں عمارات زیادہ تر در مسافرخانہا و قشونہا و سیرگاہ ہا و زیارت گاہ ہا می باشد۔ پس خبر وقوعِ ایں چنیں زلزلۂ شدید نسبت یک مقامے از چنیں مقامات دادہ شدہ بود و ہمچناں بوقوع آمد۔

بعد چندے از اشاعت ایں الہام ہنگامیکہ مردم را وہم وگمان وقوع آں نماندہ بود بیک ناگاہ کوہِ آتش افشانِ کانگڑہ کہ خاموش و در حالتِ سکون بود در حرکت آمد۔ وبتاریخ چہارم اپریل ۱۹۰۵ء بوقتِ صبح ہمیں کہ مردم از نماز فجر فارغ شدند تا صدہا میل زمین را جنبش داد۔ شہرِ کانگڑہ و بُت خانہ اش وہماسرایہا و مسافرخانہا جملہ در زمین خسف شد۔ معسکرِ انگلیس کہ در دہرم سالہ بفاصلۂ ہشت میل واقعہ بود سپاہ خانہایش ہمہ با زمین برابر شد۔ مکانات انگریزاں کہ برائے بیلاق یعنی اقامتِ موسمِ گرما ساختہ بودند بکلی منہدم گشت و با زمین پیوست۔ و عماراتِ قشون دلہوزی و بکلوہ نیز ریزہ ریزہ و درہم برہم شد۔ وہمچنیں خیلے قری و امصار را نیز ازیں آسیب صدمۂ عظیم رسید بست ہزار نفوس ازیں آفت شکار نہنگ اجل شدند۔ ماہرانِ علم طبقات الارض حیران بودند کہ آیا باعث ایں زلزلہ چہ چیز بود۔ مگر چہ میدانستند کہ سبب ایں زلزلہ تکذیب مسیح موعود بود و بس۔ ومقصد آں ایں بود کہ مردم بجانب دعوایش متوجہ گردند۔ حکما و عقلا سبب آنرا در زمین جستجو می کردند مگر درحقیقت باعث آں از فرازِ چرخ بریں بود و کوہ کانگڑہ کہ آتش فشانی اش از ذہن ہائے مردم فراموش شدہ بود حکم پروردگار خود بجا می آورد۔ علاوہ ازیں زلزلہ حضرت اقدس خبر بسیار زلازلِ دیگر نیز دادہ بودند

کہ بعضے بروقت خود واقع شدند و بعضے واقع شدنی اند۔

پیش خبری نہم

پیش خبری جنگ عظیم کہ بر ہمہ عالمیان حجتے است محکم و استوار کہ ازاں بہ اثبات رسیدہ کہ ہمچناں کہ حق تعالیٰ بر جمادات و نباتات حاکم است ہمبراں نسق بر دلہائے سلاطین حکمران کہ در نشۂ حکومت بدمست و لایعقل گشتہ خود را از دائرۂ سطوت و جبروتش آزاد می پندارند نیز حکمران است۔

مثالے نہم ازاں پیش خبرہائے کہ بر ہمہ روئے زمین حجت ثابت شدہ اند منتخب میکنم کہ بواسطۂ آں ثابت شدہ کہ دلہائے ارباب حکومت ہمچناں در قبضۂ قدرتِ اوست ہمچناں کہ دلہائے عامۃ الناس۔ و بنی نوعِ انسان ہمچناں در تحت تصرفِ اوست چنانکہ مخلوقاتِ دیگر۔

ایں پیش خبری در ۱۹۰۵ء شائع شدہ بود و در آں ازاں جنگ عظیم خبر درج بود۔ ہماں جنگ کہ در چند سال گذشتہ در ہر گوشۂ زمین مردم را حیران و سرگردان ساختہ و ہوش و حواس کافۃ الناس را پراگندہ و دلِ ہر کہ و مہ را از خوف آگندہ بود۔ و ہنوز ہم اثرِ آں بکلی زائل نشدہ بلکہ شرارۂ شرارتش از کدام کدام جائے گاہے گاہے سر بر میزند۔

اصل الفاظ الہام کہ دراں نسبت ایں حرب و ضرب خبر دادہ شدہ بود موہم زلزلۂ عظیم بود ولیکن از علاماتے کہ متعلق آں بیان کردہ شدہ بود ظاہر

می شد کہ سوائے زلزلہ ایں مصیبتے دیگر است کہ پیش خواہد آمد۔ والہامات دیگر تائید ایں خیال میکنند
چنانچہ آں الہامات کہ دراں دربارۂ ایں جنگ خبر دادہ شدہ بود ایں است۔ نشانے تازہ۔
آسیب نشان تازہ۔ زلزلۃ الساعۃ۔ قوا انفسکم۔ نزلت لک۔ لک نُری
آیاتٍ ونہدم ما یعمرون۔ قل عندی شہادۃ من اللہ فہل انتم مومنون
کففت عن بنی اسرائیل۔ ان فرعون وھامان وجنودھما کانوا خاطئین
فتح نمایاں ہماری فتح۔ انی مع الافواج آتیک بغتۃً۔ وہمچنیں ایں الہام نیز بکرات
از جنابِ باری القا شد۔ کوہ بر افتاد و زلزلہ آمد۔ آتش فشاں مصالح الحرب۔ بید العرب
عفت الدیار کذکری۔ اُریک زلزلۃ الساعۃ۔ یریکم اللہ زلزلۃ الساعۃ
لمن الملک الیوم للہ الواحد القہار۔ ترجمہ۔ زلزلہ نمونۂ قیامت۔ جانہائے
خود را نگاہ دارید۔ من برائے تو نازل شدم۔ ما برائے تو نشانہائے بسیار بنمائیم۔ آنچہ مردم
بنا میکنند ہمہ منہدم گردد۔ بگو بہ نزدِ من شہادتے است از طرف خدا تعالیٰ۔ آیا شما ایمان می
آرید۔ مصیبت بنی اسرائیل را دور کردم۔ فرعون وہامان ولشکرہائے ہر دو خطا کارانند۔
فتح نمایاں۔ من با فوج ناگاہ بہ نزد تو می آیم۔ کوہ بر افتاد و زلزلہ در آمد۔ برائے اہلِ عرب
راہہائے خوب پیدا شود۔ کہ براں گام زدن برائے شاں مفید است۔ خانہا آنچناں محو
شوند چنانکہ ذکرِ من از دلہا محو شدہ است۔ ترا زلزلہ کہ نمونۂ قیامت باشد بنمائیم۔ خدا شما
را زلزلہ کہ نمونۂ قیامت باشد بنماید۔ برائے کیست ملک امروز برائے خدائے واحد قہار۔
وتشریحِ مزید ہمیں زلزلہ را در یک نظمے فرمودہ اند کہ خلاصہ اش اینست۔

چند روزے بعد زامروز آید از حق یک نشاں | زاں بگردش افتد ایں دہ ہا و شہر و مرغزار
انقلابے آید از قہر خدا بر کائنات | بہرِ عُریانے نماند تاب تا بندد ازار

سخت زلزلے درافتد تا ہمہ جنبش خورد | جاندار و مردم و اشجار وکہسار و بحار
چشم تا برہم زنی گردد زمین زیر و زبر | جوئہائے خوں رواں گردد چو آبِ رود بار
ہر کہ شب میداشت پوشاکے برنگِ یاسمن | صبح چوں برخاست باشد چوں درختانِ چنار
ہوشِ انساں بر پرد ہمچوں حواسِ طائراں | نغمۂ خود را کند نسیاں کبوتر ہم ہزار
سخت آفت باشد آں ساعت پئے ہر راہ رو | راہ را نشناسد از بیہوشئی خود را ہوار
چشمہائے کوہسار از رنگِ خون کشتگان | احمرِ قانی نماید چوں شرابِ انجبار
مضمحل گردد زخوف و دہشتِ آں جن و انس | زار اگر باشد دراں ساعت بود با حالِ زار
ایں نشانِ حق نمودار یست از قہر و غضب | حملہ ہا آرد فلک با خنجرِ خود بار بار
ہاں مکن انکار و جیم اے سفیہِ ناشناس | بر ہمیں از صدق من باشد ہمہ دار و مدار
ایں سخن وحی حق است ایں ساں برآید بیخطا | چند روزے صبر کن چوں متقی و بردبار
زیں گماں بگذر کہ باشد بدگمانیہا معاف | قرض تست ایں یک بیک باز آیدت از قضا

ایں زلزلہ چناں سخت باشد کہ ازاں بر نوع انسان و حیوان و قریٰ و شہر ہا و زراعتہا تباہی وارد شود و شخصے از سراسیمگی در برہنگی جامہ بر تنِ خود راست نتواند پوشید۔ مسافر را دراں سخت صعوبت پیش آید و بعض مردم از اثرِ آں متاثر شدہ نادر دست از راہ و راست بیراہ شدہ قطع طریق کنند و در زمین شگافہا و مغارہا افتند۔ و جوئہائے خون رواں گردد۔ و رود بارہا از خون کشتگان سرخ شود۔ و ایں آفت بر تمام روئے زمین نزول یابد کوچک و بزرگ و جملہ حکومتہا از صدمۂ آں ناتوان و شکستہ گردند۔ زارِ روس علی الخصوص بحالتِ زار گرفتار آید۔ اثرِ ایں حادثہ بر پرندگان نیز واقع شود۔ حواس باختہ شوند و نغمہ ہائے

خود را فراموش کنند۔

علاوہ ازیں حضرتِ اقدس را الہام شدہ بود۔ ع

روان گردند کشتی ہا شود تا جنگ وکشتیہا۔

لنگر بردارید۔ و حضرتِ اقدس ایں نیز تحریر فرمود کہ ایں ہمہ در مدتِ شانزدہ سال صورت وقوع پذیرد۔ پیشتر ازیں حضرت اقدس را یک الہامے شدہ بود کہ ازاں معلوم می شد کہ ایں زلزلہ در وقت حیات ایشاں واقع شود۔ اما بعد ازاں خدا تعالیٰ بہ الہام خود یک دعائے نسبت ایں زلزلہ بحضرت ایشاں تعلیم داد کہ (اے خدا ایں زلزلہ مرا منما) چنانچہ ہمچنیں واقع شد و ایں جنگ عالمگیر بعد عرصۂ شانزدہ سال روئے خود نمود۔ لیکن در زندگی حضرت پیش نیامد۔

قبل ازیں نوشتہ شدہ است کہ دریں پیش خبری لفظ زلزلہ آمدہ مگر مراد ازاں جنگِ عظیم بود۔ اکنوں من آں دلائل بیان میکنم کہ ازاں معلوم می شود کہ دراں اخبار خبر ہمچنیں جنگ عظیم دادہ شدہ بود۔

(اوّل) در لغتِ عرب لفظ زلزلہ برائے معنی جنگ بلکہ نسبت ہر آفت شدید مستعمل شد است و در قرآن کریم نیز ایں لفظ بمعنی جنگِ عظیم آمدہ است۔ کما قال اللہ تعالیٰ اِذْ جَآءُوْكُمْ مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوْبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّوْنَ بِاللّٰهِ الظُّنُوْنَا۔ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُوْنَ وَزُلْزِلُوْا زِلْزَالًا شَدِيْدًا (احزاب ۲/۱۸) یعنی یاد کنید وقتے را کہ دشمناں از جانب بالا و نیز از طرفِ پائین شما حملہ آوردہ بودند و چشمہا خیرہ دولہا بحلقومہا رسیدہ بود و شما نسبت خدا تعالیٰ گمانہائے گوناگون میکردید۔ دریں

موقع مومناں در آزمائش سخت انداختہ شدہ و بہ آفت عظیم مبتلا گردانیدہ شدہ بودند۔

پس چوں لفظِ زلزلہ برائے ہر آفت اطلاق می یابد و در قرآن کریم بمعنی جنگ و جدال استعمال یافت است اندریں صورت الفاظِ پیشگوئی متحمل آن است اگر معنیِ ایں پیشگوئی بجائے زلزلہ چیزے دیگر کردہ شود۔

(۲) چوں حضرتِ مسیح موعود ایں پیش خبری را شائع فرمودند ایں تفسیر با وے ضم نمودند کہ "اگرچہ در پیش خبری ظاہر الفاظ بجانب زلزلہ اشارہ میکنند ولیکن ممکن است کہ سوائے زلزلۂ زمین آفتے دیگر باشد کہ نظارۂ قیامت بچشم مردم وانماید کہ نظیرِ آں چشمِ زمانہ ہرگز ندیدہ باشد و برجانہا و عمارتہا تباہی و بربادی وارد آید" (براہین احمدیہ حصہ پنجم صفحہ ۱۲۰)

پس قبل از وقوعِ پیش خبری ذہن ملہم نیز بہ ایں جانب منتقل گشتہ بود۔ کہ عجیب نیست کہ مراد از زلزلہ مصیبتے دیگر باشد۔ ہر چند مخالفان بریں امر اصرارِ شدید کردہ بودند کہ ازیں لفظ معنیِ دیگر مراد نباید گرفت مگر حضرتِ اقدس بالتواتر جواب اعتراضاتِ شاں ہمیں نگاشتند کہ چوں زلزلہ در محاوراتِ کتب الٰہی مختلف المعانی است پس چگونہ ایں لفظ را در معنیِ خاص محصور کردہ شود۔ کہ ایں آں علامات را بیان می نماید کہ بیان کردن آنہا قبل از وقت کارِ انسان نیست۔ و نیز از وقتِ ظہورِ واقعہ ہم اطلاع میدہد۔ و ایں پیش خبری آں وقت را نیز بیان می کند کہ دراں ظہورِ آں واقعہ خواہد شد۔ و نیز ایں ہم ظاہر می سازد کہ نظیرِ آں واقعہ پیشتر نشدہ باشد۔

(۳) الفاظِ پیش خبری خود ظاہر میکنند کہ مراد از زلزلہ لرزشِ زمین نیست بلکہ از آں مصیبتے دیگر مراد است زیرا کہ (۱) در پیش خبری بیان شدہ کہ ایں زلزلہ بر تمام دُنیا واقعہ شود۔ و ظاہر است کہ زلازلِ زمینی در تمام سرزمینِ عالم دریکبار حادثہ نمی گردد۔

بلکہ در بعض قطعاتِ ارض ہویدا می شود یعنی جائے جائے می آید نہ در ہمہ جا۔ (۲) از پیشخبری
معلوم میشود کہ در وقتِ آں زلزلہ بر مسافراں راہ پیمودن دشوار گردد بلکہ از راہ بے راہ شوند
و ظاہر است کہ اثرِ زلزلہ یعنی زمین لرز بر مسافر نمی باشد۔ بلکہ خطرِ آں بر کسانے باشد کہ دراں
وقت درون شہرہا و معمورہا و مکاناتِ مسکونہ می باشند۔ پس آں زلزلہ کہ در روئے مسافران
را مصیبتے پیش می آید و راہہا را گذاشتہ بیراہ روی پیش گیرند آں آفتِ محاربات است
زیرا کہ مسافران و سیاحان صفوفِ جنود را نمی توانند شگافت۔ بلکہ آں راہ را واگذاشتہ
چپ و راست سرگردان میگردند۔ (۳) و نیز از پیشخبری معلوم می شود کہ اثرِ آں زلزلہ
بر زراعتہا و بوستان ہا افتد۔ مگر ظاہر است کہ اثرِ تباہی زلزلۂ ارضی بر زراعتہا و باغہا
ہیچ نمی باشد۔ بلکہ از جنگ و جدال باغات و زراعات پائمال میگردد۔ و از آتش افشانی
توپ و تفنگ درختان و اراضیِ مزروعہ سوختہ خاکستر می شود۔ و گاہے بنظرِ مصالحِ
جنگی و انتظاماتِ حربی زراعت و باغ و بوستان را تباہ میکنند (۴) از الفاظِ
پیش خبری ظاہر میگردد کہ اثرِ ایں زلزلہ بر طائران و پرندگانِ خیلے سخت باشد کہ
نغمات و دستان سرائیہا را فراموش نمایند و ہوش و حواس از سرِ ایشاں بپرد۔ ایں
اثر بر پرندگانِ ہوا از زلزلہ اراضی ہیچ واقع نمی شود۔ زیرا کہ بہ وجہ خفیف الجثہ بودن
حرکتِ اراضی را کم محسوس میکنند خصوصاً وقتے کہ طائر در پرواز باشد ہیچ اثرِ آں در نمی
یابد۔ مگر در میدانِ حرب و ضرب از آواز توپ و تفنگ خیلے اضطراب و قلق در پرندگان
ہوا پدید می آید و از قطع شدنِ اشجار و گولہ باری دمادم طیور بجانب آں علاقہ رخ نمی کنند
و حواس ایشاں مفقود می گردد۔ (۵) در الہاماتِ متعلقۂ زلزلہ یک جملہ کففت عن
بنی اسرائیل نیز آمدہ است کہ معنیش اینست کہ بنی اسرائیل را از شر نگاہ داشتم

ایں جملہ را با زمین لرزہ ہیچ تعلق نیست۔ لہذا ازیں الہام یقیناً مراد از واقعہ ایست کہ قوم بنی اسرائیل را ازاں نفعے رسیداست۔ و انشاءاللہ بیان میکنم کہ ایں نیز یک علامتِ جنگ بود کہ بظہور رسید۔ و ایں امر را ہم تفصیل بدہم کہ ذکر آں در قرآن کریم نیز آمدہ است (۶) و از الفاظِ پیش خبری معلوم میشود کہ مراد از زلزلہ جنگ است زیرا کہ در الہاماتِ زلزلہ ایں بیان شدہ است کہ لشکرِ فرعون و ہامان خطاکارانند۔ و معلوم می شود کہ ایں اشارت بجانبِ قیصرِ جرمن است کہ خویشتن را قائمقام و نائب خدا ظاہر می ساخت و ہمچنانکہ فرعون میگفت اَنَا رَبُّکُمُ الْاَعْلٰی او نیز خود را از ہمہ سلاطین روئے زمین برتر و بالاتری پنداشت۔ و از ہامان شاہِ آسٹریا مراد است کہ در ذاتِ خود چیزے نبود و بر حکمِ امیراطورِ جرمن حرکت میکرد۔ اگر از لفظِ زلزلہ جنگ مراد گرفتہ نشود بلکہ زلزلہ مراد قرار دادہ آید در معنی کردنِ اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُوْدَهُمَا كَانُوْا خَاطِئِيْنَ خیلے دقت پیش آید (۷) در الہاماتِ ایں زلزلہ الہام انی مع الافواج اٰتیک بغتۃً نیز بار بار نازل شدہ کہ ازاں معلوم میشود کہ بطرف جنگ اشارہ است۔ (۸) و نیز در الہام بیان شدہ است کہ کوہے آتش فشاں بشگافد کہ مصلحتہائے عرب بوے وابستہ بود و ایشاں از خانہا برآیند۔ و ظاہر است کہ ایں نیز بالرزۂ زمین تعلقے ندارد۔ بناءً علی ہذا ظاہر میگردد کہ مراد از شگافتن کوہِ آتش فشاں ظہور جوشِ طبائع است کہ مخفی بود و بسببِ ہیجانِ وقوعہ پیش آید۔ و آں وقت عرب مصلحتِ خود را اں بینند کہ خاموش ماندنِ ایشاں درچنیں ہنگام خلافِ مصالح است۔ و از خانہائے خود برآمدہ ازیں موقع فائدہ بردارند (۹) از لفظِ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ کہ در الہام آمدہ ازاں ہویدا می گردد کہ دراں

زمانِ مصائب افزان بادشاہی در قبضۂ تصرف مالک الملکِ حقیقی باشد۔ واین الہام ظاہر می نماید کہ جملہ حکومتہا دریں کشمکش بکلی مضمحل گردد۔ وحضرتِ واحد قہار حکومتِ خود را بانشانہائے قہری در نظرِ عالم جلوہ گر سازد۔

(۱۰) دیگر الہام این است کہ کوہ برافتاد و زلزلہ پیدا شد۔ این امر را نو آموزانِ مدارس نیز میدانند کہ زلازل از برافتادنِ کوہہا حادث نمیگردد بلکہ برعکسِ آں جبال شامخہ از ہیجانِ زلازل برمی افتند۔ پس ازیں الفاظ نیز متبادر می شود کہ در الہام زمین لرزہ مراد نیست بلکہ بطریقِ استعارہ مراد ازاں چیزے دیگر است وآں ہمیں است کہ مصیبتے عظیم نازل شود کہ بسببِ آں در دُنیا تزلزل واقع گردد۔ و مردم بایکدیگر در اُفتند و صورتِ محاربۂ عظیم پیدا آید۔

(۴) چہارم ثبوتِ ایں امر کہ از زلزلہ آفتے دیگر مراد است ایں است کہ الہاماتے دیگر کہ ہمدراں ایام شدہ بود بر جنگِ عظیم دلالت میداشت۔ مثلاً ایں الہام کہ لنگر رابردارید یعنی ہر قوم افواجِ بحری را حکم دہد کہ ہر وقت مستعد کارزار و آمادۂ پیکار باشد۔ وہمچنیں ایں الہام کہ (رواں کردند کشتیہا کہ گردد جنگِ کشتیہا) یعنی مراکبِ افواجِ بحری بکثرت ایں سو وآں سو تردد نمایند تا مواقعِ جنگ بحری رابدست آرند۔

بعد اثباتِ ایں مدعا کہ در پیشخبری مراد از زلزلہ جنگِ عظیم است کہ در ایامِ گذشتہ بوقوع آمدہ است۔ اکنوں در اجزائے مختلفہ ایں پیش خبری غور باید کرد کہ چگونہ صورتِ وقوع پذیرفتہ است۔ اولاً اینکہ دریں پیش خبری بیان شدہ است کہ ابتدائے آں بدیں صورت نمودار گردد کہ نخست مصیبتے رونماید و در نتیجۂ آں ایں

زلزلہ در دُنیا چہرہ کشاید چنانچہ ہمبرین نسق مصیبتِ قتلِ شاہزادۂ آسٹریا و ہنگیریا موجبِ آغازِ این محاربہ گردید۔ و اختلافاتِ مفادِ ملی و ملکی و سیاسی را دراں دخلے نبود۔ و خبرے دیگر درین پیشخبری این دادہ شدہ بود کہ تمام روئے زمین ازاں متاثر گردد۔ پس من کل الوجوہ این امر ثابت شد کہ قبل ازین، ہیچ مصیبتے آنچنین خطرناک در دُنیا وجود نہ پذیرفتہ است کہ اثرِ آں در ہمہ اکناف و اطرافِ کل عالم پدید آمدہ باشد۔ یوروپ خود مرکزِ این جنگ بود۔ مگر بیچارہ ایشیا نیز درین آفت ملوث گردید۔ در ملکِ چین جنگ واقع شد۔ جاپون شریکِ جنگِ عظیم گردید۔ ہندوستان ہم شمولیت ورزید۔ مراکبِ جنگی جرمن اکثر بر سواحلِ ہندوستان تاختن آورد۔ در حدودِ ایران جنگِ ترکان و افواجِ انگلشیہ واقع شد و بافصلِ جرمنی فتنہ و فسادِ ایران صورتِ وقوع یافت۔ و در عراق و شام و فلسطین و سائر بلاد حرب و ضرب نمودار شد۔ در افریقہ نیز بہر چار گوشہ جنگ برپا شد۔ در افریقہ جنوبی حکومتِ سوتھ افریقہ بر حدودِ ویسٹ افریقہ جرمنی حملہ ہا آورد۔ و خود در جنوبی افریقہ بغاوتے شدید برپا شد و در مستعمراتِ نو آباد افریقہ مشرقی متعلقۂ جرمن و بر ساحلِ مغربیہ در کیمران و نیز بر ساحلِ مغربی نہر سویز و سرحدِ مصر کہ ملحق بہ طرابلس است کارزار واقع شد۔ بر علاقۂ آسٹریلیشیا مراکبِ جرمن حملہ آورد و در انجامِ کار گرفتار آمد و در ملکِ نیو گائنا جنگ پدیدار گشت۔ و بر ساحلِ امریکا مابینِ افواجِ بحریِ جرمن و انگلیس پیکار پدید آمد و ملکِ کینیڈا و ریاستہائے متحدہ درین کارزار شرکت ورزیدند۔ و ریاستہائے مختلفۂ جنوبی امریکا نیز بر خلافِ جرمن اعلانِ جنگ دادند۔ الغرض ہیچ قطعۂ از قطعاتِ ارض باقی نماند کہ از اثرِ این جنگ و جدال محفوظ ماندہ ضرر جان و مال نہ برداشتہ باشد۔

ہمچنیں دریں پیش خبری علامتے دیگر ایں بیان کردہ شدہ بود کہ شہرہا و کوہہا و مرغزارہا و زراعتہا تلف گردد۔ چنانچہ ہمچنیں بوقوع آمد بسیارے از کوہ بچہا از کثرتِ گولہ باری و حفرِ نقبہا نیست و نابود شد۔ و خیلے شہرہا ویران شد حتیٰ کہ جرمن را برائے از سر نو تعمیر کردنش چندیں ارب روپیہ بتاوان دادن افتاد۔ و تاحال گردنش زیر بار آں تاوان خم است۔ لاریب در اکثر کوہسار از کثرتِ گولہ باری سنگہا افتاد و از نقصانِ بساتین و زراعات و باغات وغیرہ کہ وقوع یافتہ حد و پایانے ندارد۔ ہر فوج کہ در مُلک غیر رسید کشتہا و باغہا و شہرہا را برباد کرد۔ حتیٰ کہ از سبزہ بیگانہ ہم نامے و نشانے نگذاشت چوں سلسلۂ امتداد توپ خانہا دراں جنگ تا ہزارہا فرسنگ بود ہرچہ بواسطۂ گولہ باری نقصان واقع شد حساب برداشتن آں مشکل است۔

یک علامت ایں بیان کردہ شدہ بود کہ ہوش و حواس جانوراں خواہد پرید۔ چنانچہ ہمچنیں ہویدا گردید کہ در علاقہائیکہ جنگ برپا بود جانوران آں سرزمین نیست و نابود شدند۔ علامتے دیگر دریں پیش خبری ایں بیان کردہ شدہ بود کہ زمین زیر و زبر گردد۔ چنانچہ در سرزمین فرانس و سرویا و روس از کثرتِ گولہ باری در بعض مقامات چناں مغارہائے عمیق پیدا شد کہ از زیرِ آں آب برآمد۔ و ہمچنین از زور دادنِ طریقِ جنگِ خندقی ہر حصۂ ملک کندہ شد۔ حتیٰ کہ ہرگز معلوم نمی شود کہ گاہے درانجا آبادانی بودہ است بلکہ تا جائیکہ نظر کار میکند۔ از خندقہا و دمدمہا کریوہا و غارہائے کوہستان بنظر می آید۔

ہمچنیں علامتے دیگر بیان شدہ بود کہ آب جوئبارہا و رودبارہا از خون سرخ شود و جوئہائے خون جاری گردد۔ چنانچہ بلا مبالغہ ہمچنیں واقع شد۔ در بعض اوقات از کثرتِ خون ریزی کہ در معرکۂ قتال روئے داد تا میلہا آب انہا سرخ بود و در ہر سرحد و ثغور

آنقدر مردم جام موتِ احمر چشیدند کہ میتواں گفت کہ جوئہاے خون رواں شد است۔

علامت دیگر ایں بیان شدہ بود کہ دراں اوقات بر مسافران آمدہ شد خیلے صعب شود و بعضے ازاں ہا راہ گم کنند چنانچہ ایں علامت نیز ہو بہو ظہور پذیر گردید و رصحاری و براری از نشر و پہنا در شدنِ افواج و در بحار زخار از حملہاے جہاز ہاے آبدوز تکالیفے کہ بہ مسافران رسید اندازہ آں نتواں کرد۔ در ابتدائے جنگ ہزار ہا و لکوکہا مسافران در ممالکِ دشمنان محصور شدند۔ و بعضے تا ہزار ہا میل راہ را کج کردہ و از راہ بیراہ گشتہ بوطن رسیدند۔ و در دورانِ جنگ سپاہیان فوج را بوجہ قبضہ نمودنِ دشمن بر شوارع و گزرگاہ ہا و منزلہا تا صدہا فرسنگ راہ راست گذاشتہ راہ کج پیمودن پیش می آمد۔ افرادِ افواج انگلیس در ملکِ فرانس بوجہ نابلد بودن از اکثر طرق و شوارع راہ غلط می کردند۔ چوں ایچنیں واقعات بکثرت رُوئے نمود۔ آخر کار نام سرباز و نمبر او و نام دستۂ فوج بر تختہ نوشتہ در گلو بش می آویختند۔ تا اگر راہ را گم کند بہ ایں حیلہ بمنزلِ خود برسد۔

و علامتے دیگر کہ در پیش خبری بیان گشتہ بود ایں است کہ (یوروپ آنچہ بنا می کند منہدم کردہ آید) ایں علامت نیز حسب منطوق پیش خبری ظاہر گشت چنانچہ دراں جدال و قتال علاوہ از برکندہ شدنِ عماراتِ کثیرۂ ظاہری بنیادِ تمدنِ ایشاں نیز از بیخ و بن برکندہ شد است و اکنوں بجہتِ بر آمدنِ خود ازاں دامِ گلوگیر خیلے دست و پا میزنند و لیکن روئے کامیابی نمی بینند۔ بالیقین بعد از چندگاہ جملہ عالم خود برای العین مشاہدہ کنند کہ تمدنیکہ قبل از جنگ اہالی یورپ را حاصل بود قائم نماند است۔ و در عوضِ آں آں رسوم را اختیار کنند کہ در انجامِ کار توجہ ایشاں را بجانبِ اسلام مائل نماید۔ و ایں امر از خدا تعالی مقدر شدہ است و ہیچکس ایں امر را باز نتواند داشت۔

و علامتے دیگر درمیان پیش خبری این بود که تکلیفے که بنی اسرائیل را از دیگر اقوام بسبب
حالا ایشان را از آں باز داشته آید چنانچه این علامت نیز بوضاحت تمام رونمائے هر خاص و
عام شده است حقیقتش اینست که در اثنائے جنگ و پیکار مسٹر بالفور که الحال
لارڈ بالفور است اعلان داد که جهودان که از وطنِ اصلی خود یعنی فلسطین آواره و در
ممالکِ دیگر سرگردان هستند باز به ایشان داده آید و حکومتهائے اتحادی نیز این قرار
داد را حتماً نصب العینِ خود دارند که آں بے انصافیها که نسبتِ بنی اسرائیل از ایشان
بوقوع آمده است بالضرور دور باید کرد۔ چنانچه برحسبِ این وعده بعد از اختتام
جنگ فلسطین را از قبضۂ ترکان برآورده دار القرارِ قوم یهود قرار داده اند و اکنوں
دراں سرزمین طرزِ حکومت به این نوعیت جاری شده است که در نتیجه اش فلسطین
دار القرارِ آں قوم تواند شد۔ و جهود آں را از هر چهار طرف در انجا جمع کرده می آید۔ و
مطالبۂ قدیمۂ این قوم را که متعلق به اجتماعِ قومِ خود دراں سرزمین بود بکلی تسلیم کرده اند۔
و این امر بیست بس شگفتی انگیز و حیرت خیز که نسبتِ این واقعه قرآن کریم نیز از
سیزده صد سال پیشتر ایما فرموده است کما قال الله تعالیٰ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ
لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ۝
(بنی اسرائیل ع اخیر) یعنی بعد هلاکِ فرعون بنی اسرائیل را گفتیم که دریں سرزمین بود و
باش دارید پس هرگاه که وعدۂ آخری برسد شما را از اطراف و اکناف عالم فراهم ساخته
دریں سرزمین می آوریم بعض مفسرین از لفظِ الارض زمین مصر و از وعدۂ پسین روز
قیامت مراد گرفته اند۔ مگر این هر دو امر غلط است۔ زیرا که بنی اسرائیل را گاہے
اذنِ بود و باشِ مصر از جانب خدا تعالیٰ حاصل نشده است۔ بلکه حکمِ سکونتِ ارض مقدس

آمده بود و ہمانجا ایشاں بود و باش اختیار کردہ بودند و از وعدہ الآخرۃ قیامت مراد نیست زیرا کہ قیامت را با سکونتِ ارضِ مقدسہ ہیچ تعلق نیست۔

سخنِ صحیح اینست کہ با ایشاں وعدہ عطائے ارض مقدسہ دادہ شدہ است و باز ایں گفتہ کہ ہرگاہ وعد الآخرہ بیاید ما شمارا ایکجا جمع کردہ خواہیم آورد و بجانبِ ایں امر اشارہ فرمود کہ برائے شما آں وقت در پیش است کہ ناگریز دراں ترک وطن بگوئید۔ ولیکن در وقت وعد الآخرہ یعنی در وقتِ بعثتِ مسیح موعود کہ بعثت ثانیہ است شمارا باز فراہم کردہ بوطن می آریم۔ چنانچہ در تفسیرِ فتح البیان است کہ وعد الآخرۃ وقتِ نزولِ عیسیٰ من السماء است۔ خدا تعالیٰ در اوائلِ ہمیں سورہ نسبتِ قوم یہود ذکر دو زمانہ بیان فرمودہ است حیث قال فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُوْٓءٗا وُجُوْهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوْهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَّلِيُتَبِّرُوْا مَا عَلَوْا تَتْبِيْرًا۔ یعنی چوں وعدہ دیگر بآنجا رسد تا چہرہ ہائے شمارا متغیر گردانند و در آیند و دشمنانِ شما در مسجد ہمچناں کہ در اوّل بار داخل شدہ بودند۔ و بر ہر چہ قدرت یابند برباد دہند۔ ازیں آیہ معلوم میشود کہ دریں مقام از وعدہ الآخرۃ آں زمانہ مراد است کہ بعد از زمانہ مسیح اوّل بر سر یہوداں آمدہ بود مگر چونکہ بعد ازیں وعد الآخرہ بجائے اینکہ جمع کردہ شوند یہود را پراگندہ گردانیدہ بودند ازیں جہت ناچار تسلیم کردن می افتد کہ در مقامِ دیگر مراد از وعد الآخرہ زمانہ ایست کہ بعد از نزولِ ثانی مسیح است و از جِئْنَا بِكُمْ لَفِيْفًا مراد آں اجتماع یہود است کہ ایں وقت در فلسطین صورت پذیر است۔ کہ از ہمہ دنیا فراہم آوردہ ایشانرا آنجا متوطن ساختہ اند۔ و آنچہ در الہام حضرت اقدس وارد شدہ است کہ کففت عن بنی اسرائیل ازاں مراد دور شدنِ مخالفتِ اقوامِ عالم است کہ

با بنی اسرائیل الی یومنا ہذا بودہ است کہ ایشاں را اجازت نسبت سکونت دار القرارِ قدیمہ ایشاں نمیدادند۔

وہمچنیں علامتے دیگر ایں بود کہ ایں حادثۂ عظیم در مدتِ شانزدہ سال واقع گردد ولاریب در ۱۹۰۵ء نسبت آں الہام شد و در ۱۹۱۴ء بعد نہ سال ایں جنگ عالمگیر برپا شد۔

وعلامتے دیگر ایں بود کہ دراں وقت تمام مراکب وسفائنِ بحریہ از ہر جہت آمادہ باشند چنانچہ علاوہ آں اقوام کہ برسر پرخاش بودند حکومتہائے دیگر نیز بجہتِ حفاظتِ ممالکِ خود مراکبِ بحری خود را ہر وقت مستعد میداشتند کہ مبادا دستۂ بحری قومے در بحر متعلقِ سواحلِ ایشاں حرکتے نامناسب بکند کہ ازاں چار و ناچار جنگ پیش آید و بہ ایں غرض نیز کہ تا حفاظت حقوقِ خود ہا کنند۔

علامتے دیگر در الہام ایں بود کہ دراں روزگار مراکب بحریہ در ہفت قلزم ہر وقت گشت نمایند۔ تا بایکدیگر در آمیزند یعنی آمادگی مراکب وسفائنِ بحری نقوتِ ہرچہ تمامتر بظہور رسد و در ہمہ بحور کشتیہا بزور تمام دائر وسائر خواہند بود۔ چنانچہ ہر قدر مراکب و سفائنِ بحری کہ دریں جنگ باستعمال آمدہ اند و برائے کشک گشت زدہ اند مثالِ آں قبل ازیں دیدہ نشدہ خاصتہً سفائنِ تباہ کنندہ و وابورہا و کشتیہائے کوچک زیر آب شنا کنندہ دریں جنگ آنقدر بکار آوردہ شدند کہ قبل ازیں ہیچ نشانے ازاں پیدا نبود۔ و در لفظِ کشتیہا ایمائے بود کہ دریں پیکار و نبرد بہ نسبتِ وابورہائے بزرگ سفائنِ کوچک بکثرت استعمال شود۔

وعلامتے دیگر نسبت ایں آفت آں بود کہ یک بیک حادث گردد۔ چنانچہ ایں جنگِ عظیم

فجاءة مہیا گردید کہ مردم حیران ماندند و نامور مدبرانِ عالم اقرار کردند کہ اگرچہ ایشاں منتظر جنگے عظیم بودند مگر بدیں سرعت جوش زدنِ آں بکلی غیر مترقب بود۔ و مجرد قتل شہزادہ آسٹریا و شہزادہ خانم او فوراً ایک جہان در ہیجان آمدہ پدوید و بے تحاشا در نائرۂ آتش ہیجا خزید۔

و علامتے دیگر ایں بود کہ دریں جنگ آں مواقع و مصالح روئے نماید کہ اہل عرب ازاں ممنع گردند و ہمگناں از خانہا پدر آیند و در ستیز بپا ویزند۔ چنانچہ ہماں صورت پیش آمد کہ مجرد شمولیت ترکان دریں رستا خیز جوشِ آزادیِ قوم کہ در دلِ بادیہ نشینانِ عرب ہیجان میکرد مگر بملاحظہ سطوتِ حکومتِ اتراک در دلِ شاں می افسرد فرصتِ حصولِ مدعا دیدہ در مخالفتِ ترکان بحرکت آمد۔ تا شمشیر در روئے سلطنتِ عثمانیہ کشیدند و بہ آخر از ربقۂ فرمانبرداریِ اتراک آزاد گردیدند۔

و علامتے دیگر ایں بود کہ خانہا مسمار بلکہ بازمین ہموار گردد۔ چنانچہ از الہام عفت الدیار محلہا و مقامہا ظاہر است در انجام کار ہمچناں بوقوع آمد۔

در ہمہ عالم مرکزِ دار العشرت و نقطۂ عیش و نشاط علاقۂ شرقی فرانس بود و سرزمین یوروپ را شراب خانہ خراب ازیں ملک دستیاب می شد و تمام ہوا پرستانِ ممالکِ مغربیہ بجہتِ حصولِ روسیاہی دریں جا جمع می شدند۔ از قہرِ خدا ہمیں علاقۂ قشنگ از یک سر تا سرِ دیگر دریں جنگ ہدفِ سہامِ توپ و تفنگ گردید۔ و آنچناں کہ ذکر الٰہی دریں دیار مفقود بود نقشِ عماراتِ آں ملک نیز ناپدید گردید۔

و علامتے دیگر ایں بود کہ دراں فتح ما باشد یعنی باہر حکومت کہ جماعتِ مسیح موعود یار و مددگار باشد آنرا فتح حاصل آید۔ چنانچہ ہمچناں بظہور آمد۔ حق تعالیٰ بطفیل دعاہائے حضرت

مسیح موعود علیہ الصلوٰۃ والسلام برطانیہ عظمیٰ را ازیں مصیبت کبریٰ نجات کرامت فرمود۔
اگرچہ در زعمِ خود مدبرانِ دولتِ انگلیس حصولِ ایں فتح را نتیجہ حسنِ تدابیر خویش
می انگارند لیکن اگر بر تفصیلات واقعات نگاہ کنند البتہ ایشاں را معلوم گردد کہ اتفاقات
عجیبہ غیر مترقبہ باعث ایں فتح عظیم شدہ است و از اں بالبداہۃ ثابت بشود کہ ایں عقدہ
کشائی محض بناخنِ تصرفاتِ آسمانی بودہ است نہ بذریعہ تدابیرِ انسانی و آلاتِ ہیولانی۔
علامتے دیگر کہ در خود خیلے نشانہا میدارد ایں بود کہ حالتِ زارِ روس ازیں زار شود
در زمانِ انشاءِ ایں پیش خبری حالاتِ زمانہ سراسر مخالفِ الفاظِ پیش خبری بود لیکن چوں
لفظاً و معنیً بظہور رسید بجہتِ دانشورانِ ذی ہوش موجبِ حیرتِ شدید گردید۔
دریں پیش خبری پیش خبری ہائے دیگر مندرج است۔ زیراکہ خبر دادہ شدہ بود کہ تا
وارد شدنِ ایں آفت از نقصان محفوظ و سلامت باشد۔ و در اثنائے ایں جنگ بر ذاتِ
وے صدمہ عظیم وارد گردد۔ لیکن چناں نبود کہ ناگاہ کشتہ شود۔ زیراکہ ہرکہ بقتل رسد نسبتِ او
ہرگز گفتہ نمی شود کہ در حالِ زار گرفتار است پس الفاظِ الہام بیانگِ بلند خبر میداد کہ در
چناں عذابے کہ بس الیم و مصیبت فخیم باشد مبتلا بشود۔ و باز ایں امر نیز از پیش خبری
معلوم می شود کہ دریں آفت خاتمہ کارِ تاجداری زارانِ روس گردد۔ زیراکہ الفاظِ الہام
تخصیص شخصے نمیکرد و احدے را معین نمی نمود۔ بلکہ زار را بہ حیثیتِ منصبِ امپراطورِ
روس بودن بیان فرمودہ است۔ لہٰذا نظر دقیق صرف باید کرد کہ ایں پیش خبری بہ چہ
شان و شوکتِ خود واقع گردیدہ است قبل از وجودِ ایں آفت پر مخافت خیلے مردم برخلاف
زار منصوبہائے بسیار بعمل آوردہ بودند لیکن او از جملہ مکائد و حملہ شدائد محفوظ ماند۔ امّا
چوں محاربہ عظیم رو نمود و وقتِ مقرر فرمودہ حضرت باری تعالیٰ شانہ بسر رسید دفعۃً زار

در سرپنجهٔ حالتِ زار گرفتار گشت و جمله دانشمندانِ روزگار از قدرتِ کردگار حیران و انگشت
در دهان ماندند۔ چنانچه از حالات معلوم می شود که هرگاه در ملکِ روس فتنه و فساد برپا شد
زار دران وقت بجهتِ معائنهٔ افواج بر سرحدِ مملکتِ خود رفته بود۔ و بر وقتِ روانگی او
از دار السلطنت چندان فسادے که موحش باشد در ملک برپا نبود۔ لیکن بعد ازاں از غلط
کاری ہائے یک گورنر درمیانِ رعایا جوشے پیدا شد۔ اما در حکومتہا این چنین جوش ہا
ہمیشه پیدا می شود۔ و ظاہر است که این چنین حکومتِ عظمیٰ که بہ مضبوطیِ تمام قائم شده باشد
با این چنین فتنه و فساد فوراً از پا در نمی افتد۔ مگر دستِ تصرفِ الٰہی در پرده کار میکرد۔ زار
مردم آزار خبرِ جوشِ رعایا شنیده گورنر را حکم به سختی کردن داد۔ مگر این بار بر خلافِ ایامِ گذشته
از سخت گیریِ گورنر جوشِ مردم ترقی کرد۔ زار آں گورنر را تغیر داده بر جائے وے گورنرے دیگر
فرستاد و در عقبِ آں خود نیز بجانبِ دار السلطنت حرکت کرد تا بقدومِ خویش آتشِ
فتنه را فرو نشاند۔ مگر درین راه خبر رسید که آتشِ فساد دوبالا شده است لہذا او را مشورت
دادند که درین وقتِ شورش در دار السلطنت داخل شدن مصلحت نیست۔ مگر او پروائے
این سخن نه کرده بگمانِ اینکه در موجودگیِ او ہمه ہیجانِ مردم فرو نشیند سر زده بصوبِ دار السلطنت
روان شد۔ ترن کمترک راه طے کرده بود که شنید که بغاوتِ عظیم سر بر زده است و باغیانِ
دفترِ وزارت را قابض گشته اند۔ و حکومتِ ملی قائم گردیده است۔ از قدرتِ خدا این ہمه
تغیرات حیرت افزا در مدتِ یک روز صورت گرفت۔ یعنی از صبح دوازدهم مارچ ۱۹۱۷ء
تا شامِ آں روز شاہنشاهِ عظیم الشان که نسبتِ بادشاہانِ کل دنیا ذی اختیار تر و از ہمه
صاحب اقتدار تر بود و خود را زار یعنی محکومِ احدے نشونده و بر ہمه حکمرانی کننده میخواند۔
از حکومت معزول شده فرمانبردارِ رعایا گردید۔ و بتاریخ پانزدهم مارچ ۱۹۱۷ء مجبوراً

او را ایں اعلان بدستخط خودش نوشتن افتاد که او و اولادش از تختِ روس دست بردار می شود۔ و حسبِ پیش خبری حضرتِ اقدس عنانِ حکومت از خاندان زار برائے دوام بدر رفت۔ مگر ہنوز بعض حصص کلام الٰہی باقی بود۔ نکولسِ دوم اندیشید که از حکومت بیدخل شده جانِ خود و جانِ فرزندانِ خود را زار نگاه تواند داشت و بر مداخلِ املاکِ ذاتیۂ خود به خاموشی عمرِ خود را بسر تواند کرد۔ مگر از مشیتِ الٰہی ایں اراده او بسر نرسید۔ بتاریخ پانزدهم مارچ از تخت دست بردار شد۔ و بتاریخ بست و یکم مارچ او را اسیر کرده بجانبِ سکوسیلو روانه کردند۔ و بتاریخ ۴ مارچ حکومتِ امریکا حکومت باغیاں را صحیح تسلیم نمود۔ و بتاریخ بست و چهارم انگلستان و فرانس و اطالیه نیز حکومتِ ایشاں را تسلیم داشتند تا ہمه آرزو ہائے زار هَبَاءً مَّنْثُوْرًا گردید۔ زیرا که برائ العین مشاہده نمود که آں حکومتہائے ہم نوا که بر ایشاں اعتماد داشته با جرمن جنگ ہمی کرد در یک ہفته چشم از حکومتِ او گردانیده حکومتِ باغیاں را تسلیم نمودند۔ و در حمایتِ او ہیچ حرفے از دہان بیروں نیاوردند۔ باوجود آں ہنوز در ارادۂ الٰہی مصائب زیاده برداشتن برائے او مقدر بود تا زار از حالتِ زار خود مُہر بر الہام خدائے واحد قہار ثبت کند۔ اگرچه زار بحالِ زار اسیر و گرفتار و از جانِ خود بیزار بود مگر ہنوز عنانِ حکومتِ روس در دست یکے از شاہزادگانِ خاندانِ شاہی بود که بورائو نام داشت و بہمیں وجه با زار در حالتِ قید سلوکِ احترام آمیز کرده می شد۔ و آں شہنشاہِ ہفتم حصۂ دنیا با زن و فرزندان در شغلِ باغبانی ایامِ زندگانی را می گزرانید۔ که در ماهِ جولائی آں شاہزاده نیز بر ترکِ حکومت مجبور شد و سررشتۂ حکومت در قبضۂ اقتدارِ کرنسکی آمد و سختی ہائے قید زیاده شد مگر از حدودِ انسانیت متجاوز نبود۔ دریں اثنا دستِ قضا طرحِ نو در انداخت تا بتاریخ ۷ نومبر بغاوت

بولشویک کرنسکی را ہم از حکومت معزول ساخت۔ و بر زار حالتِ زار ترقی کرد کہ از استماع آں دلِ یک انسانِ سنگدل نیز آب میگردد۔

زار را از محلِ شاہی سکو لیو بر آوردہ از جائے بہ جائے و از مقامے بہ مقامے مقیم می ساختند۔ بالآخر بجہتِ یاد دہانیدنِ آں مظالم کہ بذریعۂ قید سائبریا بر رعایائے بیکس روا میداشت او را در اکسٹرنبرگ فرستادند۔ ایں شہریست نہایت کوچک کہ در مشرقِ کوہ یورال و از ماسکو چار دہ صد و چہل میل دور است۔ دریں شہر کارخانہ ماشینہائے کان کنی است کہ ہم در انجا ماشینہا ساختہ می شود و ہم در کانہائے سائبریا اسیران شاہی در انجا کار و بار می کنند گویا در آں سرزمین بُردہ او را ہر لحظہ نقشۂ اعمالِ او پیشِ روئیش نہادند۔

آں قوم بریں عذابہائے ذہنی اکتفا نہ کردند بلکہ فرقۂ سوویٹ در بہ غذا و خورد و نوشِ او ہم تنگی آغاز کرد۔ قراولانِ وحشی بچہائے خرد سالِ او را پیشِ روئے خودش و زنش بہ نہایت بیدردی شلاق میزدند و دختر و بچہایش را بطورِ ظالمانہ دق میکردند۔ و ازیں ظلم و ستم دلِ شاں کئی شد۔ ہر روز ستمے تازہ ایجاد می نمودند۔ آخر روزے مادر را رو برو ایستادہ کردہ بمواجہ او بہ بے حیائی و بے حرمتی پردۂ عصمتِ دخترانِ دوشیزہ او را دریدند۔ بیچارۂ زارینہ تابِ ایں نظارۂ جانسوز نیاوردہ ہر گاہ روئے خود بجانبِ دیگر می گردانید۔ آں سفاکانِ خیرہ چشم بطعن سِنان او را مجبور می کردند کہ او آں طرف کہ آں کارِ از درجۂ انسانیت فرو افتادہ را کہ ظالمان بفعل می آوردند رو آوردہ بہ چشم خود بہ بیند۔ انجام کار بعد دیدنِ ایں چنیں مظالم و کشیدنِ اینقدر عذاب و چشیدنِ ذائقۂ عقاب کہ غالباً از ابتدائے دورِ تاریخ تا ایں زماں بر احدے از بنی نوعِ انسان اینچنیں آفت

نازل نشده باشد بتاریخ شانزدہم جولائی مع اہل وعیال وذریت وخاندانِ خود بسخت ترین عذاب قتل کرده شد۔ وسخنِ نبی برحق که زار اگر باشد دراں ساعت بود باحالِ زار بے کم وکاست برآمد۔ تا ریہ ایں حالتِ زار درگذشت وقیصر جرمن وشاہِ آسٹریا از حکومت بے دخل شدند شہرہا ویران وکوہہا پران وبنی نوعِ انسان بکثرت ودفعت قتل شدند وجوئہائے خون ہر طرف رواں گشت۔ عالمے زیر وزبر شد۔ مگر افسوس کہ بنی آدم باز ہم اذاں دلیلے برصداقتِ مامور من اللہ حاصل نکرد۔ گنجینۂ ہائے مالک الملک والملکوت ہمچنانکہ از رحمت مالامال است از عذاب وزحمت نیز خالی نیست امّا مبارک کسانے کہ درعین وقت امرالٰہی را بفہمند وبجائے ستیزہ باپیہ درگاہِ خود آشتی نمایند وبرنشانہائے خداوندی کورانہ قدم نہ نہند۔ رحمتِ خدا شاملِ حالِ ایشاں می شود۔ واز برکاتِ او حصہ میگیرند ووجود شاں برائے عالم مبارک ثابت می گردد۔

پیش خبری دہم

نشانِ ترقی دارالامان قادیان

تا ایں زمان آں نشان ہائے عظیم الشان بیان کرده ام کہ محض پہلوئے ترہیب وانذار درخود میداشت۔ یا انذار وتبشیر ہر دو را متضمن بود۔ اکنوں آں مبشرات مکرمت آیات را در حیز تحریر می آرم کہ محض پہلوئے تبشیر را حاوی است۔ واز انجملہ دریں مقام برسہ مثال اقتصار میکنم۔ وایں مبشرات از اں قبیل است کہ بوجہ عمومیتِ خود زبانزدِ دوستان ودشمنان بوده است۔ وحالاہم در پیروانِ ہر مذاہب نسبت آں گواہ دستیاب بتوانند شد۔ واز وقتیکہ علم اینہا بحضرت اقدس داده شده درکتب حضرتؑ

روزنامہا شائع وذائع شدہ آمدہ اند۔ وتحت آں پیش خبری را بیان میکنیم کہ دراں نسبت ترقی قادیان از جانبِ حضرت منان با مسیح موعود الہام شدہ است۔

حضرتِ اقدس را اطلاع دادہ شد کہ دہ قادیان ترقی حاصل کردہ یک شہر عظیم ہمسر کلکتہ و بمبئی گردد۔ گویا مردم شماری وکثرتِ آبادی ایں قریہ کوچک تا نہ لک یا دہ لک برسد و معموری او شمالاً و شرقاً تا ساحل رود بیاس وسعت گیرد کہ از قادیان فاصلہ نہ میل میدارد۔ بوقت اشاعت ایں پیش خبری تعداد مردم قادیان از دو ہزار نفوس متجاوز نبود از دو بیست خانوار چند مکان آجری وگچ باقیش جملہ از خشتِ خام بود۔ کرایہ مکانات سکنی یوماً فیوماً حالتِ تنزل میداشت۔ یک خانہ قابلِ رہایش بشرح چہار آنہ یا پنج آنہ بدست می آمد۔ قطعاتِ اراضی بوجہ ارزانی بجہت بنا کردنِ یک مکان قابلِ رہایش بقیمتِ دہ یا دوازدہ روپیہ بفروخت میرسید۔ دشوار بود کہ کسے آرد دو سہ روپیہ از بازار بیک وقت بخرد۔ زیراکہ ساکنانِ قادیان زمیندار بودند یا کاشتکار۔ زنانِ شاں بدستِ خود گندم در آسیا سائیدہ نان می پختند

برائے تعلیم اطفالِ خرد سال یک مدرسہ ابتدائی از جانبِ دولتِ انگلیس جاری بود و مدرسِ آں چار یا پنج روپیہ علاوہ از مشاہرہٗ خود حاصل کردہ کار و بار پوستہ خانہ را نیز انجام میداد۔ ڈاک در ہفتہ دو بار میرسید۔ تمام عمارات در حلقۂ فصیل قصبہ بود۔ الغرض در چشمِ ظاہر بیں ہیچ سامانے بجہتِ وقوع ایں پیش خبری یافتہ نمی شد زیراکہ قادیان از لیبونِ ریلوے بفاصلۂ یازدہ میل دور واقع است۔ و راہش تا یازدہ میل خام وریگستان است۔ در ملکے کہ ریل جاری باشد ہر شہر یکہ قریب بخط الحدید بود۔ لامحالہ صورتِ ترقی می بیند۔ دریں قصبہ ہیچ کارخانہ ہم نبود کہ بواسطۂ شمولیتِ

مزدوران ترقیِ معموریِ آنرا کسے ترقب میداشت۔ نہ محکمۂ درون قصبہ بود کہ بذریعۂ آن آبادی ترقی می کرد۔ نہ دریں مقام ضلع بود نہ تحصیل حتیٰ کہ برائے سکونتِ پنج نفر سربازانِ گزمہ ہم یک مکان بچنتہ نبود۔ مرکزِ تجارت دیگر قریٰ نیز نبود کہ بہ آں آبادی می افزود۔ در وقتِ شیوعِ ایں پیش خبری مریدانِ حضرت زیادہ از چند صد نفر در سلسلۂ بیعت نبودند کہ ایشاں را یک جا فراہم آوردہ آبادی بلدہ را رونق می دادند۔

البتہ ایں سخن حقیقت دارد کہ بتواں گفت کہ چوں دعویٰ حضرتِ اقدس شائع شدہ صورت امید پیدا کردہ بود کہ شاید روزے چند مریداں حضرت اینجا آمدہ سکونت ورزند وازسکونتِ ایشاں آبادی ایں قصبہ رو بہ ترقی نہد مگر کدام کس ایں امید در دل میداشت کہ تعدادِ مریدانِ حضرت بہ ایں زودی بیفزاید کہ آبادیِ قادیان در مدتِ قلیل ایں چنیں وسعت غیر معمول حاصل کند۔

(دوم) مثال ایں ترقی را مردم کجا دیدہ اند یا شنیدہ اند کہ مریدان کاروبار را گذاشتہ و مواطن و مساکن را پسِ پشت انداختہ وازخویش و بیگانہ دامن افشاندہ در جوارِ شیخ یا مرشد یا اُستادِ خود آمدہ در ہمسائیگی او توطن ورزیدہ اند۔ بر مولد مبارک حضرت مسیح ابن مریم علیہ السلام ناصرہ نوزدہ صد سال می گذرد کہ ہنوز ہم بر صورت دیہی است نہ بر ہیأتِ شہرے۔ حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی۔ حضرتِ شیخ احمد سرہندی حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبندی رحمۃ اللہ علیہم نیز در قصبات سکونت میداشتند۔ مسقط الراس و منبت الاقدام ایں بزرگواران ہنوز ہم بحالت خود است و ہیچ صورت ترقی در آنہا پیدا نشدہ است۔ و اگر بالفرض پیدا ہم شد آں قدر نبود کہ ازاں حسابے نوانی برگرفت زیرا کہ قبل از ظہور قبولیتِ ایشاں ہم آں مقامات معمور بودند نہ آباد

ساختنِ امصار آں چناں مشکل است کہ بسیار بار شاہانِ تاجدار بجانبِ پہلوئے اقتصادی نظر انداختہ شہرہا آباد کردہ اند ولیکن شہرہائے نو تعمیر کردۂ ایشاں را چنانکہ باید ترقی نصیب نشد است۔ بلکہ بعد چندے رو بویرانیہا نہادہ اند۔ امّا قادیان بنظر پہلوئے اقتصادی بجائے نامناسب و خراب واقع شدہ است۔ نہ بر کنار سکۃ الحدید است۔ کہ مردم بطمع تجارت برائے حمل و نقلِ اموال التجارۃ در آنجا سکونت ورزند۔ نہ ازاں اینقدر دُور است کہ بسببِ بعدِ مسافت از اسٹیشن ریل آنرا مرکز تجارت قرار دہند۔ پس نظر بر حالات مذکورہ صورتِ ترقّی آں ازبس ناممکن بود۔

وعجب اینکہ قادیان بر ساحلِ دریائے یا نہرے ہم نیست کہ در بعض اوقات ایں ہر دو چیز نیز در ترقی تجارت و آبادانی قصبہ ممد می باشند۔

الغرض سراسر در حالاتِ مخالف و بغیر موجود بودنِ سامانِ معموریِ بلدہ حضرت اقدس پیش خبری بیان فرمودند کہ انشاء اللہ قادیان ترقیِ روز افزوں حاصل نماید۔ بعد از اشاعتِ ایں پیش خبری حق تعالیٰ در جماعتِ احمدیہ ترقی کرامت فرمود۔ و نیز مع آں در دلِ ایں گروہ ایں خواہش نیز پیدا کرد کہ مواطن و مساکن خود را خیر باد گفتہ در قادیان سکونت اختیار نمایند۔ پس مردم بغیر ہیچ تحریک قصبات و قریٰ و امصار و خانمان و خویش و تبار را ترک گفتہ در قادیان رحلِ اقامت انداختند و بتقلید ایشاں دیگر مردم نیز سکونتِ ایں جا را اختیار کردن شروع نمودند۔ اگرچہ ہنوز برائے کامل وقوع پذیرفتنِ ایں پیش خبری ضرورتِ وقت است۔ امّا تا بحدے کہ بوقوع رسیدہ است آں نیز قابلِ حیرت است۔ دریں وقت معموری ایں قصبہ چار و نیم ہزار از دو چند آبادی سابق ہم زیادہ است۔ بر جائے فصیلِ شہر خیلے مکانات پختہ تعمیر گشتہ

است۔ اکنوں در کشت زار ہا طرح عمارات ریختہ اند و آبادی ایں قصبہ از حدود اربعۂ خود بسیار تجاوز کردہ است۔ و قریباً تا یک میل بر آبادی قدیمہ افزودہ است و بسیار مکانات پختہ تعمیر کردہ اند۔ عماراتِ پُر فضا و شاہراہ ہائے کشادہ حیثیت قصبہ را بصورتِ یک شہر تبدیل ساختہ است۔ بازار ہا وسیع گشتہ اند و فرش کوچہا را خشت بستہ اند۔ اگر امروز کسے آرزوئے خریدن سودائے ہزار ہا روپیہ دارد البتہ بتواند خرید۔ بجائے یک مدرسہ ابتدائی دو مدرسہائے اعلیٰ برپا شدہ جاری است۔ یک مدرسہ اہلِ ہنود است و یک مدرسۂ دختران است۔ و یک دار العلوم دینی است۔ و بوستہ خانہ کہ دراں در یک ہفتہ دو بار ڈاک میرسید و یک مدرس بہ اضافۂ چند روپیہ کار میکرد۔ اکنوں ہفت یا ہشت کار پردازان روزانہ دراں کار میکنند۔ و بصد مشکل کارِ ہر روزہ را بہ انجام میرسانند۔ انتظام سیم تلغراف در پیش است۔ ہفت جرائد ناموری مثل الفضل و الحکم۔ الفاروق تشحیذ الاذہان۔ ریویو آف ریلیجنز اردو۔ ریویو آف ریلیجنز انگلیسی۔ جریدہ نور۔ بعض در ہفتہ دو بار۔ و بعض یکبار۔ و بعض در پانزدہ روز۔ و بعض در سر ہر ماہے ازیں بلدہ کوچک اشاعت می پذیرد۔ پنج مطابع مصروفِ کار چاپ زدن کتب و رسائل و اخبارات و جرائد و اشتہارات و اعلانات است۔ یک مشین پریس نیز جاری است۔ در ڈاکِ شہر ہائے عظیم اگر غلط افتد و زیر و زبر شود ممکن دارد مگر قادیان شہرتے گرفتہ است کہ اگر محض نامش را بر لفافہ نوشتہ در بوستہ خانہ شہرے گذاشتہ آید بغیر ہیچ پس و پیش شدن یک راست در قادیان برسد۔ الحاصل باوجودِ موجود بودنِ جمیع حالاتِ مخالف وسعت ایں قصبہ ترقی روز افزوں یافتہ است کہ نظیرش بر سطح زمین نشان دادن مشکل است ہر قدر اصولِ ترقی کہ بطورِ اقتصادی برائے ترقیاتِ امصار و قری بود است قادیان

برخلافِ آں جملہ ترقی غیر متوقع حاصل کردہ صدائے کلام خدائے عزّوجل را ظاہر ساختہ است۔ آں مردم کہ حالتِ سابقۂ ایں شہر را بچشم خود دیدہ اند اگرچہ پیروِ مذہبِ دیگر باشند براعترافِ ایں امر مجبور گشتہ اند کہ ترقی ایں شہر اتفاقاتِ غیر معمولی ست۔ مگر افسوس در دلِ خود اندیشہ نمی کنند کہ آیا ہمہ امورِ غیر معمولی بر دستِ حضرت میرزا صاحب جمع شدنی بود۔؟

پیش خبری یازدہم

پیش خبری برائے نصرتِ مالی

از پیش خبری ہائے تبشیری بطورِ مثال ایں پیش خبری دیگر نسبتِ امدادِ مالی است کہ در رنگِ خود خیلے عجیب و درمیان حالات غریبہ بر زبان حقائق ترجمانِ حضرت اقدس از فضلِ خدائے رحمان و رحیم جاری شدہ است۔ و در حقیقت ایں پیش خبری از ہمہ پیش خبریہائے عظیم الشان اولین پیشخبری است۔ و تفصیلش بدیں منوال است کہ بابائے والد ماجد حضرت اقدس بیمار شدند۔ ہنوز از حق تعالیٰ نزولِ الہام بر حضرت شروع نشدہ بود۔ روزے بنظر بظاہرِ اسباب معلوم می شد کہ بیماری شاں رفع شدہ است و قدرے عارضۂ زحیر باقی است حضرت اقدس را اوّلین الہام وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ الفا شد۔ چوں در لغتِ عرب طارق کسے را میگویند کہ در شب آید۔ بناءً علیہ بہ فہم حضرت اقدس رسید کہ در وقتِ شب والدِ ماجدِ ایشاں رحلت فرمائے عالمِ جاودانی گردد۔ و ایں الہام بطریقِ تعزیت از جانبِ حضرتِ باری عزّ اسمہٗ از راہِ کمال ترحم القا شدہ است۔ و برائے تکلیفاتِ آیندہ اظہارِ ہمدردی است۔ چوں بسیار مداخل خاندان بحیات والد شان

متعلق وپنشن وانعامِ دولتِ انگلیس وہمچنیں بسیار حصہ جائداد یا زندگی شان وابستہ
بود بنائ علیہ ازیں الہام بہ اقتضائے بشریت حضرت اقدس را خیالے در دل پیدا شد
کہ از وفاتِ شان بسیارے از وسائلِ مداخل منقطع گردد۔ ومددِ معاش وانعامِ دولت
انگلیس ہم بستہ شود واکثر حصۂ جائداد بدستِ شرکا بیفتد۔ بہ مجرد ایں خیال الہامے
دیگر شد کہ بر پیش خبری عظیم الشان شامل بود۔ وآں اینست۔ (اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ
عَبْدَہٗ) یعنی آیا اللہ تعالیٰ کفایت کنندۂ کارہائے بندہ خود نیست۔ چوں در ایں الہام
از جانبِ حق جل وعلاو عدۂ تکفلِ مہمات وانصرام ضروریاتِ حضرت اقدس بود۔
حضرتِ اقدس فرمودند ایں الہام را بر مُہر کندہ کنند۔ تا دیگر مردمان نیز براں شاہد باشند
بعض مسلماناں وبعض اہل ہنود را ازیں معنی اطلاع دادند۔ یکے از ہندواں راکہ ہنوز ہم
بقیدِ حیات است در شہر امرتسر فرستادند تا آں نگین کندہ را بیارد۔ بدیں طور صدہا
مردم ازیں آگاہ گشتند۔ پس برائے وضاحتِ ایں الہام خدا تعالیٰ سامانے مہیا فرمود
کہ در خاندانِ حضرت تنازعے برخاست۔ وبجہت حصولِ جائداد خاندانی دعویداران
بسیار بمقابلہ حضرت اقدس برپا شدند برادرِ بزرگِ ایشاں منتظم جائداد بودند۔ مابین
برادرِ بزرگوار ودیگر قرابتیاں خلافے پیدا شد۔ حضرتِ اقدس با برادرِ بزرگِ خود از
راہِ خیر خواہی فرمودند کہ با ایں رشتہ داران کہ بمنازعت برخاستہ اند احسان باید کرد۔ اما
ایں مشورہ موافقِ مزاج شاں نیفتاد۔ بالآخر نوبت بعدالت رسید۔ رشتہ دارانِ مخالف
برائے دعا بہ حضرت اقدس التجا آوردند۔ چوں حضرت ہمت بر دعا گماشتند معلوم شد
کہ رشتہ داراں وشرکاء در تنازع بازی ببرند۔ وبرادرِ حضرتِ اقدسِ مقدمہ را بائے دہد۔
انجام ہمچناں واقع شد کہ حضرت فرمودہ بود وجائداد بقدر یک ثلث بلکہ زیادہ بشرکاء

رہانیدہ شد و بہ جہت حضرتِ اقدس و برادر بزرگوار ایشاں حصۂ قلیلے از جائداد باقی ماند۔ اگرچہ
جائدادے کہ بحصۂ حضرتِ اقدس رسیدہ بود برائے حوائج زندگی ایشاں کفایت میکرد۔ مگر کاریکہ
در پیش بود مداخل جائداد برائے آں اکتفا نمی کرد۔ دراں اواں حضرتِ اقدس برائے اشاعت
اسلام و حمایتِ دینِ متین در تصنیفِ کتابے عظیم الشان کہ براہینِ احمدیہ نام دارد مشغول بودند
حق تعالیٰ برائے آں کتاب مقدر داشتہ بود کہ در دنیائے مذہبی غوغائے عظیم برانگیزد و در
ملل و نحل شتیٰ حرکتے غیر مترقب پیدا کند۔ و بجہتِ اشاعتِ ایں کتاب رقم کثیری می بایست
مسبب الاسباب دریں حالتِ یاس ابواب امید بکشود۔ و دلہائے آں مردم را کہ باندازہ
چنداں سروکارے نمیداشتند تحریک داد و برائے اشاعتِ ایں کتاب سامانے بہم رسانید
مگر ایں کتاب ہنوز در چار جلد شائع شدہ بود کہ اخراجات بیشتر افزونی گرفت۔ زیرا کہ
اگرچہ ایں غرض حاصل شد کہ از ہر جانبے کہ حضرتِ اقدس رخِ حملہ را گردانیدن میخواستند
ازاں جانب رخِ حملہ برگشت مگر برخلافِ خود حضرتِ اقدس جوشِ مردم از حد درگذشت
و مسلمانان و ہندواں و سکھاں جملہ بہ اتفاقِ یک دیگر بر ذاتِ حضرتِ اقدس حملہ آوردند
و بر الہاماتِ حضرت تمسخر و استہزاء آغاز کردند۔ و ازیں غرضِ ایشاں ایں بود کہ تا بر عظمت
الہامات صدمہ وارد شود و آں اثر کہ از فیضِ تصنیفاتِ حضرت در دلہائے مردم پیدا
شدہ زائل گردد و ایشاں را بمقابلۂ اسلام شکست حاصل نشود۔ مگر علاوہ از مخالفان
مذاہب غیر از مسلمانان نیز بعض حسود بر مخالفتِ حضرت ایستادند۔ گویا در وقتِ
واحد از ہر چار طرف بر حضرتِ اقدس حملہ ہا آغاز گردیدند و اندازۂ ایں امر بآسانی
نتواں بری گرفت کہ شخصیکہ خویش و بیگانہ بر ذاتِ او حملہ ہا آوردند پیش روئے وے
چہ قدر کوہہائے مشکلات حائل میگردد۔ پس برائے اعتراضاتِ مردم و برائے قیام

شانِ اسلام ضرورتِ شدید بجانبِ مالِ کثیر پیش آمد۔ وحضرتِ واہب البرکات بجہتِ آں نیز ساماں ہر گونہ عطا فرمود۔ من بعد تغیرے سوم آغاز گردید یعنی حق تعالیٰ گفت کہ مسیح موعود توئی۔ و مسیح اوّل وفات یافتہ است۔ چوں ایں دعویٰ را حضرتِ اقدس بحکمِ الٰہی بروز داند کسانیکہ تا ایں وقت با ایشاں دم از مودت میزدند بمجردِ شنیدنِ ایں دعویٰ ہمہ روئے برتافتند۔ و شرذمۂ قلیلہ کہ تعدادِ شاں بہ چہل نفوس ہم رسید در سلکِ بیعت در آمدند گویا ازیں دعویٰ نمودن دروازۂ جنگ عالمیان برروئے حضرت کشادہ شد۔ آنانکہ قبل ازیں دم از اعانت میزدند در مخالفتِ حضرت ایستادہ گشتند۔ دریں حالت اخراجات ضروریہ روئے بہ تزاید نہاد۔ اوّل خرچ اشاعتِ جواباتِ اعتراضاتِ مخالفان۔ دوئم خرچ اظہار دلائل بر دعویٰ مسیح موعود بودن۔ سوئم۔ خرچ اشتہاراتِ مختصرہ۔ تا مردم را ازیں دعویٰ اطلاعے بہم رسد۔ ایں اخراجات بجہت نازک ساختنِ حالت کفایت میکرد۔ مگر حق تعالیٰ برائے اظہار قدرتِ کاملۂ خود ابوابِ اخراجاتِ مزید را نیز مفتوح ساخت یعنی حق تعالیٰ حکم داد کہ در قادیان بجہتِ مہمانان ما مہمانخانۂ عام تعمیر کنند۔ و اعلان نمایند کہ مردم را باید کہ بجہتِ تحصیلِ معلوماتِ دینی و تکمیلِ ایمان خود را بقادیان برسانند و مہمانِ ما شوند۔ تا اگر شکے یا شبہتے در دل دارند رفع گردد۔ ظاہر است کہ دریں حالتِ نازک جدا گشتنِ ہمہ معاونان و وسعت پذیر فتنِ جماعت و افزایش کاروبار اشاعت و گرانباری تعمیر مہمانخانہ و صرفِ کثیر بجہتِ مداراتِ مہمانان موجبِ نزقی مشکلات میگردد۔ و نظام کاروبار شخصے را کہ معیشتِ قلیل دارد درہم و برہم می سازد مگر حضرتِ کردگار در دلِ آں چند نفوس کہ با حضرتِ اقدس بودند کہ از انجملہ یک نفس نیز خود را مالدار نمی توانست گفت و حصّۂ کثیر در ایشاں غربا و مساکین بودند جوہرِ اخلاص

بپا فرید کہ بہر گونہ تکلیف بر جان و مال و اہل و عیال خود تحمل نمودن را بر خود گوارا کردند۔ لیکن نہادن و تکاسل را در راہِ دین بطبع خود راہ ندادند۔ در حقیقت ہمت ایشاں ایں ہمہ کار و بار سر انجام نمیداد بلکہ وعدہُ اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ از پردۂ غیب تصرف خود آشکار امیکرد۔

ایں آں زمانہ بود کہ مردم از چہار طرف بر جماعتِ احمدیہ سختیہا بکار می بردند مولویان فتاویٰ کفر میدادند کہ پیروانِ جماعتِ احمدیہ گردن زدنی و سوختنی ہستند۔ خانہائے شان را غارت نمودن و مال و منالِ ایشاں را غصب کردن و زنانِ ایشاں را بغیر حصولِ طلاق بہ نکاح دیگراں دادن محض جائز نیست بلکہ موجبِ ثوابِ کثیر است و شریراں و بد کرداراں کہ برائے اظہارِ خبثِ طبع خود ہمیشہ ہیچو بہانہ ہا راہمی جویند آغازِ ارتکابِ ایں اعمالِ ناشائستہ با فخر و مباہات میکردند و مردم ایشاں را از خانمان آوارہ می ساختند و از مناصب و ملازمت بے جرم و خطا معزول می نمودند و بر املاکِ ایشاں جبراً و قہراً قبض و تصرف میکردند۔ چنانچہ خیلے احمدیان ازیں مخمصہ ہا صورتِ خلاصی ندیدہ بر ہجرت نمودن از خانمان مجبور شدہ بودند۔ ازاں جا کہ محض قادیان و ہجرت نمودن دراں دار الامان مطمح نظر ایشاں بود ازیں جہت بحالتِ ورودِ آں از وطن جلا شدگانِ اخراجاتِ مہمانداریِ مہمانخانۂ قادیان یوماً فیوماً می افزود۔ دریں اوقات تعدادِ جماعت تا یک دو ہزار نفوس فزودہ بود۔ مگر ہر یکے از ایشاں شکارِ حملہ ہائے مخالفان گشتہ بود۔ ازیک دو ہزار نفر کہ باوجود آنکہ شب و روز خود را محض ابتغاءً لوجہ اللہ و اعلاءِ کلمۃ اللہ با اقارب و اجانب در مباحثات و مناظرات مصروف و مشغول میداشتند۔ بغرضِ اشاعتِ دینِ متین نقد و مال بہم رسانیدن و بارِ مہمانداری کشانیدند قادیان

بجہتِ تعلیم دین جمع آیند بطوع خاطر برداشت نمودن ونیز بارِ اخراجاتِ برادرانِ مظلوم و مہاجرین بلا اجبار و اکراہ بلکہ برضا و رغبت بر سرِ خود نہادن امرے بود بس حیرت انگیز و عبرت خیز۔ شکر اللہ سعیہم۔ صدہا مردم ہر دو وقت بر دسترخوان جماعتؒ شکم سیر می شدند وہم برائے رفع حوائج بعض غربا انتظام نمودن ناگزیر می افتاد۔ از کثرتِ مہاجرین و افزایش مہمانانِ ہر روزہ علاوہ مہمانخانہ از ہر خانہ کارِ مہمانخانہ گرفتہ می شد۔ درخانۂ حضرتِ اقدس ہر حجرہ یک مہمان خانہ مستقل بود کہ دراں مہمانے یا مہاجرے با اہل بیت خود سکونت میداشت۔ الغرض بارا زبرداشت خیلے افزون بود۔ ہر صبح از افق میدمید باخود ابتلائے تازہ فرائض می آورد۔ وہر شام کہ میرسید باخود واقعات و ذمہ واریہائے جدیدہ نمایاں می ساخت۔ مگر نسیم اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ ہمہ افکار و غموم و ہموم را چوں گرد و غبار دور میکرد۔ و آں ابر کہ در ابتدا تہدید بر برکندن بنیاد سلسلہ عالیہ می داد در چشم زدن بارانِ رحمتِ الٰہی می بارید۔ و در وقتِ باریدن ہر تارِ بارانِ او نغمۂ ہمت افزائے اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ می سرود۔ در خیالِ من میرسد کہ مردم افغانستان در ذہنِ خود نقشۂ صعوبتہائے آں زمانہ را بوجہ احسن تصور نتوانند نمود۔ چراکہ در ایامِ گذشتہ جماعتے از مہاجرانِ ہند دراں سرزمین رسیدہ بود و در افغانستان کہ حکومتِ منتظم و باقاعدہ قائم است در انتظامِ کارِ مہاجران مشغول بود باوجودیکہ بعض مردم از مہمانانِ ایشاں اخراجاتِ خود را خود برداشت می نمودند و تعدادِ میزبانان نیز از مہمانان افزون تر بود۔ زیرا کہ یک کروڑ باشندگانِ سرزمینِ کابل میزبان و دو لک مہمانان بودند۔ مگر باایں ہمہ چہ قدر دقت کہ پیش نیامد۔ ازیں اندازہ توان برگرفت کہ ہرگاہ بر جماعتے کہ از دو ہزار زیادہ نبا شد دفعۃً بارِ صدہا مہمانان و غربا و

مہاجرین درافتند۔ و باوجود تکفل مہمانان آں جماعتے بے سروسامان راجہت اشاعت اسلام ہم خرچ کردن مال لابدباشد و آں ہم در وقتیکہ در خانہائے خودشاں تنازعات وفسادات برپا بود۔ قیاس باید کرد کہ گردن باریک آں درویشاں ومسکیناں چہ قدر زیر ایں بار گراں خم گشتہ باشد۔

و باز ایں ضروریات سلسلہ نہ برائے یک دو روز یا یک دو ماہ یا یک دو سال بود۔ بلکہ ہر سال کار اشاعت اسلام ترقی می کرد۔ و حضرت حق سبحانہ بجہت ایں کاروبار بفضل خود تکفل می نمود۔ در ۱۸۹۸ء حضرت اقدس تعلیم دینی اطفال جماعت را مدنظر داشتہ مدرسۂ اعلیٰ جاری فرمودند۔ ازیں جہت اخراجات بہ نسبت سابق زیادہ تر افزود باز یک جریدۂ زبان انگریزی و یک جریدۂ زبان اردو در ہر ماہ دربارۂ اشاعت اسلام شائع کردند۔ بنائً علیہ در ضروریات اخراجات زیادہ تر ترقی شد۔ مگر اللہ تعالیٰ انصرام کل مہام ہر وقت می نمود تا اینکہ دریں جزو زمان علاوہ سکول انگریزی مدرسہ دارالعلم دینیات و مدرسۂ زنانہ و چند مدارس ابتدائیہ جاری است۔ و جماعت مبلغین ہندوستان و جماعت مبلغین ماریشس و سیلون و انگلستان و امریکہ و افریقہ و بجہت انسداد فتنۂ ارتداد راجپوتانہ برپا گشت۔ و دیگر صیغہائے بسیار مثل صیغہ تالیف واشاعت و صیغۂ تعلیم و تربیت و صیغۂ انتظام عام و دارالقضا۔ و افتا وغیرہ در قادیان قائم شد و تخمیناً سر ہر سال چار لک روپیہ بخرچ میرسد و ایں خرچ یوماً فیوماً درازدیاد است اللھم زد فزد ولا تنقص۔ ایں ہمہ برکات و فیوض را خدا تعالیٰ حسب وعدہ اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ بہم میرساند۔ وما توفیقی الا باللہ۔

ایں جماعت ما جماعت غربا ست۔ زیرا کہ سنت الٰہی است کہ در ابتدا غربا و مساکین

در سلسلہ داخل می شوند کہ حالتِ شاں را دیدہ متمولین ہمی گویند۔ مَا نَرٰىكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِيْنَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ۔ و دریں صورت حکمتِ الٰہی مقتضی آں می باشد کہ ہیچکس نگوید کہ ایں سلسلہ بمددِ من برپاگشتہ و ترقی کردہ است و تا مخالفان نادان نیز ہیچ قسم اعتراض نکنند پس ازیں چنیں جماعتِ مساکین تحمل ایں قدر بار مصارف برداشتن بے نصرتِ الٰہی صورت نہ بندد۔ ایں جماعت ہمچناں محاصلِ سرکاری را ادا میکنند ہمچنانکہ دیگراں میکنند و معاملۂ زمین نیز ہمچو دیگراں داخلِ خزانۂ عامرہ دولتِ انگلیس میکنند و بار مصارفِ شاہراہ و مستشفاۃ و مدارس را نیز ہمچوں سائر مردم میکشند۔ الغرض آں ہمہ اخراجات کہ بر دیگر رعایاست بر افرادِ ایں جماعت نیز ہست و در اشاعتِ دین و کار و بارِ قیامِ اسلام اموال خود را بطوع و رغبت صرف می نمایند و از عرصہ سی و پنج سال الی یومنا ہذا ایں بار مرد آزما را بر دوشِ خود برداشتہ اند۔ لاریب دریں زمانہ بہ نسبت زمانہ سابق بعض اکابر رجال و متمولین و معززین دریں جماعت شریک شدہ اند۔ الحمد للہ علیٰ ذٰلک۔ لیکن ہماں قدر در مصارف اضافہ شدہ است آیا ایں امر باعثِ حیرت نیست کہ سائرِ مردم دنیا باوجود مالدار کثیر بودن و باآنکہ بہ نسبت پیروانِ جماعت احمدیہ زیادہ توانگر اند پیوستہ شکایتِ ضیقِ معیشتِ خود میکنند حتیٰ کہ زکوٰۃ ہم بخوشی ادا نمی نمایند۔ اما مردم ایں جماعت سر سال باوجود ادائے فریضہ زکوٰۃ و صدقات لکوکہا روپیہ در راہ خدا در تبلیغ اسلام صرف میکنند۔ و بحول اللہ و قوتہ برایں امر نیز آمادہ اند کہ اگر ایشاں را گفتہ آید کہ ہمہ اثاثہ خود را در راہِ دین ایثار کنید بے ہیچ درنگ بطوع خاطر صرف نمایند و برابروئے شاں گرہ نیفتد۔ آخر انسانِ دانشمند را باید کہ غور کند کہ ایں جوہرِ ایثار و ایں قدر قوتِ انفاق فی سبیل اللہ در طبائع ایشاں از کجا پیدا شدہ است

لاریب الہام اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ در دلہائے ایشاں ایں قوت ما فوق العادت کرامت فرمودہ است۔ ورنہ آں کدام طاقت است کہ در وقتیکہ مسیح موعود را فکرِ مصارف ضروریہ متعلقِ ذاتِ خود دامنگیر بود وعدۂ سرانجام دادنِ ایں گونہ مصارف روز افزوں داد و بعد از وعدہ دادن انجازِ آں فرمود۔ آخر ملیونہا مردم کہ خود را مسلمان میگویند و دریں زمانہ موجود ہستند بہ ما بنمایند کہ چہ قدر مال و دولت در اشاعتِ اسلام صرف میکنند۔ اگر اندازۂ تعداد جماعت ما زیادہ از زیادہ کردہ آید معلوم خواہد شد کہ اگر آں قدر مال کہ ایں جماعت بر اشاعتِ اسلام خرچ میکند۔ دیگر مسلمانانِ ہندوستان نیز صرف کنند باید کہ بہ آں حساب ہشت کروڑ یادہ کروڑ روپیہ خرچ سالانہ باشد بشرطیکہ حالتِ مالیہ ایشاں مثلِ جماعتِ ما بود۔

لیکن درمیانِ ایشاں خیلے والیانِ ریاست و تاجران مالک کروڑہا روپیہ ہم موجود ہستند۔ اگر بر حالتِ ایشاں ہم نظر کردہ آید ہر سال پانزدہ شانزدہ کروڑ روپیہ صرف مسلمانان ہندوستان را بر اشاعتِ اسلام خرچ باید کرد۔ مگر آں ہمہ بمقابلہ چار پنج لک روپیہ ایں جماعت یک دو لک روپیہ ہم صرف نمی کنند۔ و ایں فرق از ینست کہ درمیانِ جماعتِ ما وعدۂ اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ کار میکند۔

پیش خبری دوازدہم

پیش خبری حضرت اقدس دربارۂ ترقی جماعت است کہ بوقوع آمدہ بر دوست و دشمن حجت ثابت شدہ

اکنوں از اں پیشخبریہائے تبشیری یک پیشخبری دیگر را کہ دربارۂ آں تعلیم است کہ

حضرتِ اقدس بجہت اشاعتِ آں بعثت یافتہ اند بیان بکنم۔ ایں پیشگوئی نیز از اں قبیل است کہ لکوکہا مردم براں شاہد اند۔ و دراں وقت شائع کردہ شدہ بود کہ ہیچ سامان بجہت انصرام پذیر رفتن آں ہرگز موجود نبود۔ الفاظِ ایں پیشگوئی ایں بود کہ دعوت ترا تا بکنار دنیا برسانم و گروہ ہوا خواہانِ خالص و محبانِ دلی ترا بیفزایم و در نفوس و اموالِ ایشاں برکت دہم۔ و جماعتِ احمدیاں را نشوونما دہم حتیٰ کہ برکت و کثرتِ ایشاں در نظرہا عجیب بنماید۔ یاتون من کل فج عمیق۔ یعنی مردم از اطراف و اکنافِ دنیا پیشِ تو آیند تا در سلکِ جماعتِ تو داخل شوند۔ انا اعطینٰک الکوثر۔ یعنی ما در ہر چیز تو کثرت دہیم کہ دراں جماعت نیز شامل است۔ حضرتِ اقدس را در بارۂ کثرتِ ترقی و افزونی جماعت در زبانِ انگلیسی نیز الہام شدہ است و آں ایں است۔ (آئی وِل گِو یُو اِ لارج پارٹی آف اسلام) یعنی من ترا یک جماعتِ عظیم مسلمانان عطا می کنم۔ ایضاً ثُلّۃٌ من الاولین و ثلۃ من الاخرین۔ یعنی ترا یک جماعت بزرگ از اولین و نیز از آخرین دادہ شود۔ و معنی ایں الہام ایں نیز میتواند شد کہ از امتِ انبیاءِ پیشین گروہے کثیر و از امتِ مسلمانان را کہ پسین امتہا ہستند نیز یک جماعتِ عظیم بر تو ایمان بیارند۔ ایضاً یا نبی اللہ کنت لا اعرفک یعنی زمین آواز دہد کہ اے نبی اللہ من قدرِ ترا نشناختہ بودم۔ و دریں الہام از زمین مراد اہلِ زمین است۔ و ایضاً انا نرث الارض ناکلہا من اطرافہا۔ یعنی ما وارثِ ایں زمین گردیم و او را از اطرافِ او بخوریم۔

بعضے ازیں الہامات آں وقت القا شدہ و شائع گشتہ است کہ ہنوز یک متنفس ہم بر حضرتِ اقدس ایمان نیاوردہ بود و بعضے از اں در بعد القا شدہ دراں

وقتے کہ اگر سلسلہ احمدیہ قائم گشتہ بود مگر در حالتِ ابتدائی بود۔ دراں وقت چنیں شائع کردن کہ " وقتے برسد کہ جماعتے عظیمے با تو شامل شود۔ و نہ محض اینکہ در ہندوستان بلکہ در تمام ممالک روئے زمین مریدان تو انتشار یابند و پیروانِ ہر مذہب از مذہبِ خود برآمدہ داخلِ مذہب تو گردند و خدا تعالیٰ ایشاں را افزایش عنایت کند۔ و ہیچ ملک از تبلیغ تو بیروں نماند۔ آیا ایں پیشخبر بہا سر ریست۔ آیا دماغ انسان بربنائے قیاساتِ قبل از وقت ایں چنیں خبرہا بیان تواند نمود۔ زمانۂ حاضرہ زمانۂ علمی است و مردم مذاہبِ آبائی را کہ صداقتِ آں از یوم ولادت ذہن نشینِ شاں کردہ شدہ است گزاشتہ اند۔ دریں زمانہ نہ نصاریٰ نصاریٰ ہستند و نہ ہندواں ہندو۔ نہ یہودیاں بر یہودیتِ خود قائم اند و نہ پارسیاں بر دینِ زرتشت ثابت اند۔ بلکہ مذہب عقلی در لباسِ رسومِ مذہبی در ہر سو سرِ خود برآوردہ است۔ و اگرچہ نامش در ہر حصۂ ملک جدا تجویز کردہ اند۔ مگر شکے نیست کہ خیالاتِ مردمِ کل دُنیا در امر مذہب متحد گشت است۔ در ہمچو زمانہ کہ مردم از تقلیدِ انبیائے پیشین صلوات اللہ وسلامہ علیہم اجمعین مطلق العنان و خلیع العذار گشتہ بہ جانبِ طبیعیت و دہریت گرائیدہ اند۔ حضرتِ اقدس دعویٰ ماموریت من اللہ بودن و مسیح موعود بودن کردند۔ نظر بظاہر قبولیتِ آں ناممکن الحصول و غیر معمول بود۔ علاوہ بریں حضرتِ اقدس بجز زبانِ عربی و فارسی و اُردو بزبانِ دیگر شناسائی نمیداشتند۔ و زاد بوم شاں ملک ہند خاصۃً پنجاب بود۔ ساکنان ایں دیار را بوجہِ کم علمی و جہالتِ شاں سی سال قبل از زمانۂ حال اہلِ عرب و باشندگان ایران خیلے بہ چشمِ حقارت می دیدند۔ پس دریں حالت کسے را از کجا امکان توقع ایں امر بود کہ فصحائے عرب و حکمائے ایران و علمائے افغانستان و عقلائے شام و فضلائے

مصر بر مردے ہندی نزد ایمان آرند۔ وکدام دانشمند را امید بود کہ انگلیسی تعلیم یافتگانِ ہند کہ بوجہ غلبۂ خیالِ دہریت قرآن کریم را تصنیف نبی عرب قرار میدادند بر دعوئِ حضرت اقدس لبیک اجابت گویند و ایں امر را با دل و جان تسلیم نمایند کہ خدا تعالیٰ دریں زمانہ نیز با بندگانِ خود کلام می کند و طرفہ اینکہ آں شخص کہ با وے خدا بزبان انگریزی ہمکلام می شود از زبان انگریزی کہ ندانستنِ آں نزدِ ایشاں بدتریں گناہان است یک لفظ ہم نمیداند۔ پس عقل ہا یچ دانشمند تجویز نمی توانست کردن کہ شخصے کہ از السنہ مغربیہ کلی نابلد و از علوم مغربیہ ناآشنا و از رسوم و عاداتِ مغرب ناواقف و از وطنِ مالوفہ گاہے بیروں نہ رفتہ (حضرت اقدس از پنجاب بیروں ناصرف علیگڈھ تشریف بردہ اند) تا اقصائے ملکِ یوروپ و افریقہ و امریکا عقائد و خیالات خود را برساند و ماہرانِ علوم و فنونِ جدیدہ کہ جملہ ساکنانِ ایشیا را از کرم و مور و ملخ حقیر تر میدانند۔ سخنِ او را بسمع رضا تلقی نمایند۔ و حرفِ او را با گوشِ دل شنودہ بصدقِ نیت براں ایمان آورند۔ ایں امر در ذہنِ کدام مرد زیرک می آید کہ مردم افریقہ کہ از مملکتِ ایشیا انقطاع پذیرفتہ در صحاری و براری دور دست برہنہ افتادہ از عقل و دانش بہرہ ندارند عنقریب بر صدائے او گوش نہند و ایمان آوردہ خلعت تہذیب در بر کنند۔ حالانکہ نہ شناسائے زبانے از السنۂ آں بر اعظم در سرزمینِ پنجاب یا ہندوستان یافتہ می شود کہ سخنِ حضرت را پیشِ ایشاں ترجمانی نماید۔ الحاصل ایں ہمہ موانع از یک طرف بود و کلامِ خدا طرفِ دیگر۔ آخر ہماں شد کہ خدا تعالیٰ ارشاد کرد۔ ہماں شخصِ منزوی بزاویۂ خمول کہ در تنگنائے صحنِ خانۂ خود چہل قدمی نمودہ الہاماتِ خود را بر قطعاتِ کاغذ می نگاشت و خبر قبولیتِ خود بہ اہلِ عالم میداد باوجو آنکہ دراں اوقات اوراً بعض اہلِ وطن ہم نمی شناختند۔ با ایں ہمہ موانع

ومزاحمات بنصرت وتائیدرب السمٰوٰت والارضین ازجائے خود برخاست ومثلِ ابرآذاری برآمد۔ ودر انظارِ مردم جگر دشمنان وحاسدان راچوں غربال مشبک ساختہ برفضائے عالم محیط شد۔ درہندوستان بغرید ودر افغانستان درخشید ودرعرب وایران ومصروسیلان وبخارا وترکستان ببارید۔ ودر ماریشس وافریقہ مشرقی وجنوبی بسیولِ رحمت الٰہی رواں کرد۔ وسرزمینِ افریقۂ مغربی ومملکتِ نائجیریا وگولڈکوسٹ وسیرالیون وآسٹریا راسیراب نمود۔ وگلستانِ انگلستان وعلاقہ ہائے جرمنی وروس وامریکا راشاداب فرمود۔

امروز ہیچ براعظم دُنیا نیست کہ دراں ازمریدانِ حضرتِ اقدس جماعتے نباشد۔ وہیچ مذہبے نیست کہ ازاں ایں مذہب حصۂ وافر نگرفتہ است وخراجِ خود وصول نکردہ درہمہ اقوامِ عالم چہ مسیحی وچہ ہندو وبدھ وپارسی وسکھ ویہود گرویدگانِ حضرت اقدس موجودند۔ ومردمِ یوروپ وامریکا وافریقہ وایشیا برذاتِ ایشاں ایمان آوردہ اند۔ از عیسائیاں وپارسیاں وسکھاں وہنود وبدھ ویہود خیلے کساں اسلام پذیرفتہ شرفِ بیعت حضرتِ اقدس حاصل کردہ اند۔ وازیوروپین وامریکن وافریقن وساکنانِ ایشیا براں فرستادۂ حق ایمان آوردہ اند۔ آنچہ اززبانِ وحی ترجمان حضرتِ اقدس برآمدہ اگر کلامِ خدا نبود چگونہ انجاز پذیرفت وصورت وقوع گرفت۔ آیا ایں امر عجیب نیست کہ ہماں یورپ وامریکا کہ پیش ازیں دین اسلام رامیخوردند حالا اسلام بطفیلِ مسیح موعود آں ممالک رامیخورد وصدہا مردم دریں وقت درانگلستان وہمچنیں درامریکا اسلام آوردہ اند ومساجد برپا کردہ اند۔ وبعض افرادِ جرمن وروس واٹلی بیعتِ ایں سلسلہ عالیہ را قبول کردہ اند۔ ہماں اسلام کہ ازدستِ مذاہب غیر شکست برشکست میخورد حالا بدعائے حضرتِ مسیح موعود دشمناں رادرہرمیدان خاکِ بلبہ ساداداست وجماعت مسلمین را

ترقیات بخشیدہ است۔ فالحمد للہ رب العٰلمین۔

دلیل یازدہم

عشقِ حضرت مسیح موعود باذاتِ خدا و رسول او

بعد از بیانِ چند پیشگوئی ہائے حضرتِ اقدس علیہ السلام اکنوں دلیلِ یازدہم برصداقتِ دعویٰ شاں پیش میکنیم کہ حق تعالیٰ در قرآن کریم فرمودہ است وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا۔ یعنی کسانیکہ در راہِ ما سعی می نمایند ما ایشاں را راہہائے خود می نمائیم۔ و بر آں راہہا رہبرِ ایشاں می شویم۔ و ہمبریں نسق با حضرت نبی کریم صلعم ارشاد کردہ است قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ ط یعنی اے محمدؐ ایشاں را بفرمائے کہ اگر شمارا با خدا محبتے است پس اتباعِ من بکنید او تعالیٰ شانہ باشما آنچناں محبت کند کہ شما محبوبِ الٰہی گردید۔ ازیں ہر دو آیہ وافی ہدایہ معلوم می شود کہ محبت و عشقِ صادق بخدا بتعالیٰ و رسولِ او صلعم ہمیشہ ہمیں نتیجہ می بخشند کہ انسان واصل باللہ می شود و محبوبِ او میگردد۔

پس معیارِ کمالِ محبتِ صادقۂ افرادِ ایں اُمتِ محمدیہ ہمیں است کہ دلہائے شاں از بادۂ محبتِ الٰہی سرشار شوند و از اتباعِ سنتِ سنیۂ نبویہ صلعم سرخوش گردند۔ بر ہمیں معیار صداقتِ دعویٰ حضرتِ اقدس چوں خورشیدِ نصف النہار ظاہر و باہر و ثبیث و مبرہن می شود۔

محبت امریست و مضمونش مضمونیست کہ ما را بجانبِ بیان کردنِ آں چنداں حاجت نیست۔ چراکہ شعرائے ہر ملک و ہر زبان کیفیاتِ آنرا از زمانہ نامعلوم بیان

کردہ اند و جملہ اہلِ مذاہب براں ایمان آوردہ بنیاد وصولِ الی اللہ را براں قائم نمودہ اند مگر ایں بیان کہ حضرت ایزد تعالیٰ در قرآن کریم در تشریح محبتِ کامل فرمودہ است از موشگافیہائے جملہ شعرائے نازک خیال بالاتر است۔ یعنی قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَآؤُكُمْ وَاَبْنَآؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيْرَتُكُمْ وَاَمْوَالُ ۨاقْتَرَفْتُمُوْهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَجِهَادٍ فِيْ سَبِيْلِهٖ فَتَرَبَّصُوْا حَتّٰى يَاْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ (توبہ ۳) یعنی اے پیغمبر بگو اگر پدراں و پسراں و برادران و زناں و رشتہ داراں شما و مالہائیکہ بدست آوردہ آید و تجارتیکہ از بے رواجی آں می ترسید و خانہائیکہ پسند میدارید از خدا و رسولِ او و جہاد در راہِ او محبوب تر باشند۔ شمارا با خدا ہیچ محبتے نیست پس منتظر باشید تا عذاب بر شما نازل گردد و خدا بتعالیٰ بے راہ روندگان را راہِ حق نمی نماید۔ یعنی علامت محبّت کامل این است کہ انسان ہمہ چیز را در راہ خدا تعالیٰ قربان کند و اگر برائے این قربانی مستعد نیست پس لاف و گزافِ او بچیزے نمی ارزد۔ ہر شخص بازبان خود دعویٰ می نماید کہ با خدا بتعالیٰ محبت می دارد و ہیچ دعویدار مسلمانی نیست کہ بگوید کہ مرا با خدا و رسول محبّت نیست ولیکن باید دید کہ پرتوہ این اقرار محبّت بر اعمال و افعال و جوارح و اعضا و اقوال و احوال و اوضاع و اطوارِ او افتاد است یا نے۔ خیلے کسان خود را در محبّت رسول کریم صلعم روحنا فداہ سرشار میدانند و در نغمہا نظمہائے دل آویز میگویند و می خوانند و می شنوند و ہو ہو میکنند و اشک از چشمہا میریزند مگر در اتباعِ احکام نبویؐ توجہے ندارند و در پیروی اوامر و نواہیِ او نمیکوشند۔ دعویٰ محبّت خدا می کنند

لیکن بجہت وصول الی اللہ سعی نمی کنند۔ ما می بینیم کہ اگر محبوبِ کسے بخانۂ او تشریف می آرد عاشق ہمہ کار و بارِ خود گذاشتہ مصروفِ ملاقاتِ او میگردد۔ و اگر تقریبِ ملاقاتِ عزیزے بہم میرسد از فرحت در پیراہنِ خود نمی گنجد۔ و اگر شرفِ باریابی خدمتِ حکام حاصل آید بر جانِ خود می نازد۔ مگر مردم دعویِ محبتِ الٰہی میکنند ولے گرد نماز نمی گردند و اگر کسے از انہا نماز میگذارد گاہے میگذارد و گاہے ازاں تساہل می ورزد۔ و اگر تساہل نمی ورزد بہ آں زودی و عجلت نماز را ادا می کند کہ معلوم نمی شود۔ سر را کے از سجدہ برداشت و کے باز در سجدہ گذاشت و سجدۂ شاں ہمچو مرغے است کہ برائے دانہ منقار می زند۔ نہ خشوعے در نماز دارند نہ خضوعے ہمچنیں حق تعالیٰ جز لئے روزہ ذاتِ خود را قرار داد است مگر مردم باوجودِ دعویِ محبتش برائے گرفتنِ دست و دامانش پیش نمیروند و سعی در حصولِ قربِ مولیٰ نمی کنند۔ دعویٰ محبتِ خدا میکنند و حق الناس را مثلِ شیرِ مادرے خورند۔ دروغ میگویند۔ بہتان می بندند۔ دم از عشقِ الٰہی میزنند لیکن توفیق تلاوتِ قرآن و تدبر فی القرآن نمی یابند۔ آیا چنانکہ مردم با قرآنِ کریم سلوک می نمایند با خطوطِ دوستان مثل آں سلوک می ورزند یعنی آیا آں مکاتیب را در جامہ پیچیدہ میگذارند و سعی در فہم مطالبِ آں نمی کنند۔ الحاصل محبتِ الٰہی کہ حقیقی است چیزے دیگر است و دعویٰ نمودن چیزے دیگر۔ محبتِ حقیقی ہیچگاہ از عملِ خالص و قربانی راہ خدا جدا نمی باشد و ما را ایں نوع محبتِ واثق و ایں گونہ عشقِ صادق دریں جز و زمان جز در ذاتِ حضرتِ اقدس علیہ السلام و متبعانش در جائے دیگر بہ نظر نمی آید۔ حالاتِ زندگی و سوانحِ حیاتِ حضرتِ اقدس ظاہر میکند کہ از بدوِ طفولیت بہ محبتِ خدا و رسول سرشار بودند۔ ایں عشق در رگ و ریشۂ آں مامور من اللہ طاری و ساری بود۔ از ایامِ خورد سالی پابندیِ احکام

شرعیہ ملحوظِ خاطرِ مبارک بود۔ و عزلت گزینی را دوست میداشتند۔ چوں از تعلیم فارغ
شدند۔ والدِ حضرتِ ممدوح ارادہ کردند کہ حضرت را در سلکِ ملازمتِ سرکارِ انگلیس
منسلک سازند۔ لیکن حضرت ایں امر را از دل ناپسند میداشتند و باوصفِ اینکہ پدر
بزرگوار بار بار اصرار می فرمودند۔ اما حضرتِ اقدس تن بہ ایں کار در نمیداد۔ زیراکہ یادِ خدا
بر جسم و جانِ ایشاں غلبہ کردہ بود۔ چوں ذاتِ حضرتِ اقدس یک رُکنِ خاندانِ ریاست
نشان بود اگر ارادہ میکردند مثلِ برادرِ بزرگِ خود کہ بعہدۂ جلیلہ ممتاز بود و یک منصبِ اعلےٰ
حاصل می نمودند۔ لیکن از جاہ طلبی ابا فرمودند۔ و ایں نیز بنود کہ در کار و بار و نوشت
و خواندِ طبع شاں کہالت میداشت زیراکہ از اں بعد کار و کردارِ زندگیِ حضرت ثابت
نمود کہ ہمچو ذاتِ آں حضرت محنت پسند و جفاکشے در سطحِ دُنیا یافتن مشکل است۔

شخصے از قومِ سکھاں کہ بزرگانش با والدِ ماجدِ حضرت تعلقاتِ دوستی میداشتند
قریبِ قصبۂ قادیان سکونت میدارد۔ واقعۂ را بیان میکند و باوجودِ اختلافِ مذہب
ہنوز ہم چشمانش در حالتِ بیانِ ایں واقعہ اشکبار می شود کہ بارے والدِ حضرت
اقدس مرا نزدِ ایشاں فرستاد و فرمود کہ برو میرزا غلام احمد را بگو کہ ہمپائے من نزدِ
حکامِ بالادست برود تا من برائے منصبِ تحصیلداریِ او سفارش کنم۔ آں سکھ روایت
میکند کہ چوں من بہ نزدیکِ ایشاں رسیدم دیدم کہ در حجرہ تنہا نشستہ کتابے میخوانند
چوں پیغام رسانیدم کہ پدرِ بزرگوارِ شما برائے منصبِ تحصیلداریِ شما سعی میکند شما ہمراہ
ایشاں چرا نمیروید۔ فرمودند از جانبِ من در خدمتِ حضرتِ والد با ادب تمام عرض
باید کرد کہ من نوکریِ کسیکہ کردنی بود کردہ ام۔ اگر مرا از نوکریِ حکامِ دنیا معاف
فرمایند برائے من بہتر باشد۔

دراں اوقات شغل حضرتِ اقدس تلاوتِ قرآن و مطالعۂ احادیث نبویہ و مطالعۂ مثنوی حضرتِ مولانا روم بود۔ جماعتے از مسکیناں و یتیماں نزد ایشاں می آمدند و ایشاں نانِ خود را بر ایشاں تقسیم می کردند و بسا اوقات نفسِ خود را بر فاقہ میداشتند۔ و اگر اشتہا غلبہ می کرد بہ نخود بریاں رغبت میکردند و عزلت گزینی و خلوت پسندی بر طبع حضرت آں قدر غالب بود کہ بعض اوقات مردمِ خانہ را فرستادنِ طعام بجہتِ ایشاں فراموش می شد و ایشاں نیز تقاضا نمی کردند۔

بارے بہ ایں خیال کہ اگر از نگاہِ والدِ ماجد دور شوم شاید خیال ایشاں در کار و بار دنیا داشتنم رفع گردد۔ بفرمانِ والدِ ماجد بہ سوئے سیالکوٹ رفتند لیکن آنجا بہ تقاضائے گذرِ اوقات بطور عارضی ضرورتِ ملازمت پیش آمد مگر ایں عہدہ و منصب در اوقاتِ عبادتِ شاں حارج نبود۔ و بہ غرض صیانتِ نفس خود از مذلتِ سوال ایں ملازمت قبول فرمودہ بودند۔ ورنہ ترقیِ دنیاوی و حصولِ جاہ مقصودِ خاطر ہرگز نبود۔ و بتقریب آں نوکری در وہلۂ اول بر ذہنِ مبارکِ ایشاں منکشف شد کہ اسلام در سرپنجۂ اعدا بحالتِ نازک گرفتار است و مذاہبِ دیگر در فکرِ غرق کردن کشتیٔ اسلام حیلہ ہائے فراواں بکار می برند و مسلماناں در خوابِ غفلت افتادہ اند۔ و سببِ آں ایں بود کہ شہر سیالکوٹ مرکزِ تبلیغ پادریان است و در چہار سوقِ شہر قسیسانِ کیشِ نصاریٰ بر خلافِ اسلام در دلہائے مردم نسبتِ اسلام اشواک شکوک می انباشتند۔ و حضرتِ اقدس ایں نظارۂ دلگداز را دیدہ حیران بودند کہ ہیچکس در مقابلِ ایشاں نمی ایستد۔ ایں آں زمانہ بود کہ مردم می انگاشتند کہ عیسویت مذہبِ حکومت و پادشاہی است۔ و خیلے ازاں می ترسیدند کہ از مناظرہ و مباحثہ پادریان

نقصانے میرسد۔ وعلمائے مخول بہ استثنائے شاذ و نادر از تردید پادریان خوفے در دل میداشتند۔ و ہر کہ در مقابلۂ ایشاں می ایستاد در حملۂ اول مغلوب می شد۔ زیرا کہ از علوم قرآن کریم ہیچ آگاہی نمیداشت۔ حضرتِ اقدس ایں حالِ پر اختلال را دیدہ بر مقابلہ پادریان کمرِ ہمت بر میان جان خود چست بربست۔ و بزورِ ہر چہ تمامتر مباحثات با ایشاں شروع کردند و باز دروازۂ ایں مباحثات را برائے قومِ آریہ و اقوامِ دیگر ہم وسیع تر فرمودند۔ بعد چندے والدِ ماجد حضرتِ ایشاں را واپس طلب داشتند و بہ ایں خیال کہ حالا بملازمتِ غیر مستقلہ خو گرفتہ اند شاید اکنوں بر ملازمتِ مستقلہ تن در دہند باز در خیالِ ملازمتِ ایشاں افتادند مگر حضرتِ اقدس باز خواستگارِ معافی گشتند چوں دیدند کہ والدِ بزرگوار در مصائبِ دنیویہ مبتلا گشتہ اند حسبِ فرمانِ شاں ایں کار را بر ذمۂ ہمتِ خود گرفتند کہ از جانبِ شاں پیروی مقدمات در عدالت نمایند۔ اللہ اللہ در پیروی مقدمات نیز بطورِ عجیب انابت الی اللہ زیادہ تر ایشاں ظاہر شد۔

بارے چناں اتفاق افتاد کہ برائے پیروی مقدمہ بجانبِ عدالت تشریف بردند۔ ہنوز در پیشی مقدمہ قدرے دیر بود کہ وقتِ نماز در رسید۔ و با وجودِ منع مردم برائے نماز در مسجد رفتند بعد رفتنِ ایشاں حاکمِ عدالت ایشاں را برائے پیروی مقدمہ طلبید۔ ایشاں ہمچناں در عبادتِ الٰہی مشغول ماندند۔ و چوں از نماز فارغ شدہ بعدالت رسیدند حسبِ قانونِ انگلیسی حاکم را می بایست کہ مجبوراً فیصلہ یکطرفہ بوجہ غیر حاضری حضرت بر خلافِ حضرت صادر کند۔ مگر احکم الحاکمین را کہ بر قلوبِ حکام حکمرانی میکند ایں امر پسند نیامد و توجہ خاطر حاکم ازیں جانب برگردانید و او برخلافِ امید در حقِ والدِ حضرتِ اقدس فیصلہ داد۔ از صدورِ ایں فیصلہ ہمہ حاضرین در حیرت افتادند۔

شخصیکہ از ایام طفولیت دوستِ حضرتِ اقدس بود روایت دارد کہ من در لاہور ملازم بودم۔ حضرتِ اقدس برائے پیروی مقدمہ کہ مرافعۂ آں در عدالت العالیہ دائر بود تشریف آوردند آں مقدمہ بود کہ اگر بر خلافِ حضرت فیصلہ می یافت بر جمیع حقوقِ والد و بالآخر بر حقوقِ ایشاں ازاں صدمۂ سخت وارد می شد۔ آں شخص بیان میکند کہ چوں از پیرویِ مقدمہ مراجعت نمودند خیلے ہشاش و بشاش بودند از خوش بودنِ ایشاں فہمیدم کہ یقیناً فیصلۂ مقدمہ از عدالت در حقِ ایشاں صادر شدہ است۔ من بر کامیاب شدن در مقدمہ مبارکباد عرض کردم فرمودند کہ مقدمہ را کہ ما بائے دادہ ایم۔ امّا خوشنودی ما ازیں جہت است کہ اکنوں چند روزے بفراغت نشستہ موقع یادِ خدا بدست افتد۔

چوں از پیروی مقدمات تنگ آمدند مکتوبے بخدمتِ والدِ ماجد نوشتند و از ایں قسم کارہا فراغت دست دادن را آرزو کردند۔ آں مکتوب را دریں مقام درج میکنیم تا معلوم شود کہ حضرتِ اقدس از آغاز جوانی از دنیا چہ قدر تنفر میداشتند و دریادِ خدا اوقاتِ خود گذاردن را چہ بہ پسند میفرمودند۔ ایں مکتوب را حسبِ رسم و رواج آنوقت در زبانِ فارسی نوشتہ اند کہ در ذیل مندرج است۔

حضرتِ والد مخدوم من سلامت ۔ مراسم غلامانہ و قواعدِ فدویانہ بجا آوردہ معروضِ خدمتِ والا میکند۔ چونکہ دریں ایام برأی العین می بینیم و بچشم سر مشاہدہ میکنیم کہ در ہمہ ممالک و بلاد ہر سال چناں وبائے می افتد کہ دوستان را از دوستان و خویشاں را از خویشاں جدا میکند و ہیچ سالے نمی بینم کہ ایں نائرۂ عظیم و چنیں حادثۂ الیم دراں سال شور قیامت نیفگند نظر براں دل از دنیا سرد شدہ است و رو از خوفِ جان زرد۔ واکثر ایں

دو مصرعۂ شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی بیاد می آید۔ واشک حسرت ریختہ می شود ؎

مکن تکیہ بر عمر ناپائدار	مباش ایمن از بازئی روزگار

ونیز این دو مصرعۂ ثانی از دیوانِ فرخ قادیانی نمک پاشِ جراحتِ دل می شود۔ ؎

بدنیائے دُوں دل مبند اے جواں	کہ وقتِ اجل میرسد ناگہاں

لہذا میخواہم کہ بقیہ عمر در گوشۂ تنہائی نشینم و دامن از صحبتِ مردم بچینم و بیادِ او سبحانہ تعالےٰ مشغول شوم۔ مگر گزشتہ را عذرے و مافات را تدارکے شود ؎

عمر بگذشت و نماند است بجز گامے چند	بہ کہ در یادِ کسے صبح کنم شامے چند

کہ دُنیا را اساسے محکم نیست و زندگانی را اعتبارے نے۔ والکیّس من خاف علی نفسہ من آفتہ غیرہ۔ والسلام۔

ہمدریں زماں والدِ ماجد حضرتِ اقدس وفات یافتند وایشاں را از جملہ کاروبارِ دُنیاوی قطع تعلق دست داد و در مطالعۂ دینیات و روزہ داری و شب بیداری مشغول گشتند و در اخبارات و روزنامجات جواب اعتراضات مخالفانِ اسلام می دادند۔ ظاہر است کہ مردم بجہتِ فلوسے ستیزہا میکنند مگر حضرتِ اقدس تمام جائداد و ترکۂ پدری واثاث البیتِ خود را بہ برادرِ بزرگِ خود بسپردند۔ طعام از خانۂ برادرِ بزرگ صبح و شام می آمد و اگر ضرورتے محسوس می شد۔ ملبوس را نیز بوقتِ ضرورت می فرستادند و حضرتِ اقدس نہ از جائداد حصۂ خود را میگرفتند و نہ کاروبارِ آں میکردند۔ مردم را تلقین نماز و روزہ میفرمودند۔ دیگر در دست شاں ہیچ نبود۔ طعامیکہ از خانۂ برادرِ بزرگ می آمد بر غربا و مساکین و یتامیٰ تقسیم میکردند۔ و بعض اوقات بجہتِ سدِّ رمق بقدرِ دو سہ تولہ طعام

تناول میکردند و باقی را بذل درویشاں می فرمودند۔ و در بعض اوقات بقدر دو سہ تولہ ہم باقی نمی ماند و خود را بر فاقہ میداشتند۔ نہ ایں بود کہ جائداد قلیل بود۔ دراں زماں مداخل یک قریہ درمیانِ ہر دو برادراں مشترک بالمناصفہ و مداخل جاگیر وغیرہ مزید براں بود۔

دریں ایام حالتِ ضعفِ اسلام را مشاہدہ نمودہ پیشِ حق جل و علا بہ تضرع و ابتہال دعا فرمودند۔ از بارگاہِ صمدیت ایمائے یافتہ کتاب براہین احمدیہ تصنیف فرمودند و نسبتِ آں اعلان نمودند کہ دریں کتاب سہ صد دلائل بر صداقتِ اسلام نوشتہ ایم۔ ایں کتاب در اثبات ہستی ذاتِ باری تعالیٰ عزّ اسمہ و ردّ اعتراضاتِ مخالفین کہ نسبتِ سید المرسلین صلعم کردہ اند یک حربۂ کاری ثابت شد۔ کتاب ہر چند ناتمام ماند ولیکن در حالتِ موجودۂ خود از دوست و دشمن خراجِ تحسین حاصل کرد است۔ و علمائے نامور براں تقریظات نگاشتہ اند کہ ایں کتاب از عرصۂ یک ہزار سال نظیر خود خود است۔ نظر بر اکابر قدمائے مصنّفین کہ در بہترین ایام اسلام بودند داشتہ ایں تقریظ مطلبِ خود را خود تشریح می کند۔ علاوہ بریں ہر رسالہ و اخبار کہ نفاذ می یافت دراں حقیقت و عظمتِ دینِ اسلام را عیاں میفرمودند۔ و جوابِ اعتراضاتِ دشمنانِ اسلام را میدادند۔ حتیٰ کہ ہمہ اقوام ملکِ پنجاب مخالفِ ذاتِ حضرتِ اقدس گشتند مگر حضرتِ اقدس بقدر یک ذرہ بہ آں اعتنا نفرمودند۔

ایں آں زمانہ بود کہ از یک جانب عیسائیاں بر ذاتِ اطہر و اقدسِ سیدنا و سید المرسلین علیہ الصلوٰۃ والسلام سب و شتم می کردند۔ و از جانبِ دیگر قوم آریہ گندہ دہانی اختیار کردہ بودند۔ و علمائے اسلام از مناقشاتِ باہمی بر یکدیگر فتاویٰ کفر میدادند و باغِ اسلام پائمالِ حملہائے اعدا می شد۔ مگر علما را از بحثِ رفع الیدین و آمین بالجہر

و قرأت فاتحه خلفِ امام و در نماز دست بر سینه بستن و یا زیرِ ناف نهادن فراغت
نبود۔ درچنین حالت حضرتِ اقدس از جانبِ اسلام مردِ میدان وار سینه سپر کرده ایستادند
و در ترویج اعمالِ صالحه بین المسلمین سعی فرمودند۔ و توجه حضرتِ اقدس بکلی ازیں مباحثات
برکراں بود که استدلال احناف صحیح است یا حجتِ اہلحدیث۔ بلکه بریں امر همه تن
قوتِ خود را صرف کردند که هر مسئله را که راست دانند۔ آنرا راست دانند مگر کدام کارے
که برائے دین مفید باشد کرده نشان بدهند۔ عامل باشید و الحاد و اباحت را گذاشته
بر احکامِ شریعت عمل نمایند۔

با پنڈت دیانند بانیِ مذهبِ آریه سماج و با لیکھرام۔ جیونداس۔ مرلی دهر۔ اندرمن
بحثها کردند۔ و تا آں وقت عقبِ مخالفانِ دین را نمی گذاشتند که از بدگوئی و گنده خوئی
باز نمی ماندند۔ تا اینکه خدا تعالیٰ آناں را ہلاک میکرد۔ و همچنیں با منادانِ فحش گو
مسیحیان مقابله می کردند۔ گاہے با آتهم عیسائی و گاہے با فتح مسیح و گاہے با مارٹن و
گاہے با ہاول و گاہے با رائٹ و طالب مسیح مباحثات می نمودند۔ و بریں هم اکتفا نموده
لاتعد و لاتحصیٰ اشتهارات در زبانِ انگلیسی ترجمه کرده بجانبِ ملکِ یورپ و امریکه روانه
میکردند۔ و با هر که می شنیدند که بجانبِ اسلام میلان میدارد بذریعه خط و کتابت و اشتهارات و
اعلانات دعوتِ اسلام میدادند۔ چنانچه مسٹر ویب اولین مسلمان ملک امریکه نتیجهٔ
کوشش ہائے آں وقت حضرتِ اقدس بود که دراں زمان از توجه حضرت اقدس مشرف
به اسلام گشته بود۔ ایں شخص خیلے معزز است و از جانبِ سلطنتِ متحدهٔ امریکه یکدفعه بر
عهده سفارت ممتاز گشته بود۔ حضرت اقدس میلانِ طبع او را بجانبِ اسلام دیده باوے
خط و کتابت آغاز کردند۔ آخر آں سلیم الطبع اسلام را قبول کرد و از عهدهٔ سفارت دست بردار

شد۔ الغرض بجہتِ اشاعتِ توحید واثباتِ صداقتِ نبوتِ رسول کریم صلعم در دلِ حضرتِ اقدس شغفے بود کہ برائے یک لمحہ ازاں غافل نمی ماندند۔ بعدازاں وقتیکہ بفرمانِ خدائے رؤف ورحیم دعویِ خود را شائع نمودند ازاں کارِ حضرت زیادہ وسیع تر گردید ہیچ دشمن اسلام سر بر نیاورد کہ بجہتِ سرکوبی او با حربۂ گراں دلائل وبرہان ایستادہ نشدند

چوں حالاتِ ڈوئی کاذب امریکہ کہ ذکرش در صدر گذشت ودشمنی او با اسلام بگوشِ حضرتِ اقدس رسید۔ ازینجا نشستہ ماورائے بحرِ اعظم مقابلۂ او نمودند۔ وہمچنین چوں پگٹ در لنڈن دعویِ خدائی کرد بسرعتِ تمام بروے نعرہ زدند تا خاموش در گوشۂ گمنامی خزید۔ الحاصل برروئے زمین ہر کجا کہ دشمنِ اسلام پیدا شد با سیف وسنانِ دلائل وبرہان سرش را بشکستند وعقبِ او را نگذاشتند تا آنکہ از شرارت خود باز نیامد یا ہلاک نشد۔

ہفتاد وچار سال در دنیا عمر یافتند۔ از وقتِ ہوش قبول کردن تا وقت جان گذاشتن مدت العمر شب و روز در صداقتِ اسلام مشغول ماندند بعض اوقات ماہ ہا در کارِ تصنیف چناں منہمک می ماندند کہ از مصروفیت کارِ اشاعت دین نسبت ایشاں دراں اوقات ایں امر معلوم کردن مشکل بود کہ کدام وقت سر بیالین نہادہ استراحت میفرمودند با خدا و رسول محبتے میداشتند کہ کارِ اسلام را کارِ خود میدانستند۔ اگر کسے خدمتِ اسلام میکرد خیلے ممنونِ او می گشتند۔ اکثر حصۂ شب بیدار ماندہ مصروفِ نگاشتن مضامین دینیہ می بودند۔ واگر شخصے یک دو روز نوشتۂ کاتب را مقابلہ می کرد۔ یا کاغذاتِ مطبوعۂ اولین یعنی پروف را تصحیح میکرد۔ واگر او را دریں معائنہ اتفاقِ محنت کشی یک شب یا یک روز پیش می آمد باوے اظہارِ تشکر وامتنان می نمودند کہ گویا آنکس

خدمتِ ذات ایشاں را بجا آوردہ ایشاں را ممنونِ احسان گردانیدہ است۔ و
ہر گز ایں خیال نمی کردند کہ کارِ خدمتِ اسلام کردہ است و فرضِ خود را ادا ساختہ است
باوجودِ پیرانہ سالی و ضعف و بیماری زاید از ہشتاد کتب در عربی و فارسی و اردو
تصنیف فرمودند و صدہا اشتہار برائے اشاعتِ اسلام نوشتند و صدہا تقریرات
در مجامع علما و فضلائے دیار و امصار نمودند۔ و روزانہ طالبانِ دین را تعلیمِ محاسنِ
اسلام میدادند۔ و اینقدر در کارِ دین انہماک میداشتند کہ بارہا اطبا بجہت قدرے
استراحت نمودن تقاضا می کردند مگر حضرتِ ایشاں در جواب میگفتند کہ راحت و
آرامِ ما دریں است کہ اشاعتِ اسلام نمائیم۔ و سرکوبی مخالفانِ دین کنیم۔ الحاصل
تا روزِ وفات عادتِ شریف ہمیں بود و آں روز کہ بجوارِ رحمتِ الٰہی پیوستند آں روز
را نیز در خدمتِ اسلام صرف کردند۔ چنانچہ در صبحیکہ ازیں جہان رحلت فرمودند شام
روز گذشتہ در تصنیف کتابے مشغول بودند کہ در آں ہندواں را بجانبِ اسلام
دعوت میدادند۔ ازیں طرزِ عمل کہ بالا مذکور شد ظاہر می شود کہ در اظہارِ جلالِ خدا تعالیٰ
و اثباتِ صداقتِ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تا بکدام حد سوز و گداز و جوش در دلِ حضرت
اقدس موجزن بود۔

قبل ازیں نگاشتہ ام کہ محض الفاظ کہ بر زبانِ انسان جاری می شود بجہت
اثباتِ محبتِ حقیقی ہرگز معیار نیست الا کسے کہ از حرکات و سکنات و اعمال و
افعالِ خود عشقِ حقیقی را ثابت کند۔ آرے کلامِ او برائے اظہارِ جذباتِ دلی او
ذریعۂ قویست زیراکہ جذباتِ دلِ یک عاشقِ صادق از خدماتِ غیر معمولی او ہم
بیشتر می باشد۔ و بسببِ راستبازی او دلِ دیگراں را نیز زخمی می کند۔ پس از

منظوماتِ حضرتِ اقدس دو نظم را کہ یکے در عشقِ شاہدِ حقیقی است و دوم در محبتِ رسول کریم فداہ ابی و امی نوشتہ در ایں جا درج می کنم۔

ہر دم از کاخِ عالم آوازیست
کہ بحیش بانی و بنا سازیست

نہ کس او را شریک و انبازیست
نے بکارش دخیل و ہمرازیست

ایں جہاں را عمارت اندازیست
وازجہاں برتر است و ممتازیست

وحدۂ لاشریک حیّ و قدیر
لم یزل لایزال فرد و بصیر

کارسازِ جہان و پاک قدیم
خالق و رازق و کریم و رحیم

رہنماؤ معلّمِ رہِ دیں
ہادی و مُلہمِ علومِ یقیں

مُتّصف با ہمہ صفاتِ کمال
برتر از احتیاجِ آل و عیال

بریکے حال ہست در ہمہ حال
رہ نیابد بدو فنا و زوال

نیست از حکمِ او بروں چیزے
نہ ز چیزیست او نہ چوں چیزے

نتواں گفت لامسِ اشیاست
نے تواں گفتن اینکہ دور از ماست

ذاتِ او گرچہ ہست بالا تر
نتواں گفت زیر اوست دگر

ہرچہ آید بفہم و عقل و قیاس
ذاتِ او برتر است زاں وسواس

ذاتِ بے چون و چند اُفتاد است
وز حدود و قیود آزاد است

نے وجودے بذاتِ او انباز
نے کسے در صفاتِ او انباز

ہمہ پیدا ز دستِ قدرتِ او
کثرتِ شاں گواہِ وحدتِ او

گر شریکش بُدے ز خلق دگر
گشتے ایں جملہ خلق زیر و زبر

هرچہ از وصفِ خاکی و خاک است	ذاتِ بیچوں او ازاں پاک است
بند بر پائے ہر وجود نہاد	خود ز ہر قید و بند ہست آزاد
آدمی بند ہست و نفسش بند	درد و صد حرص و آز سر بکند
ہمچنیں بندہ آفتاب و قمر	بند در سیرگاہِ خویش و مقر
ماہ را نیست طاقتِ ایں کار	کہ بتابد بروز چوں احرار
نیز خورشید را نہ یارائے	کہ نہد بر سرِ شب پائے
آب ہم بندہ ہست زینکہ مدام	بند در سیر و نیست نے خود کام
آتش نیز نیز بندۂ او	در چنیں سوزشے فگندۂ او
گر برآری بہ پیشِ او فریاد	گرمیش کم نہ گردد اے اُستاد
پائے اشجار در زمیں بند است	سخت در پا سلاسل افگند است
ایں ہمہ بستگانِ آں یک ذات	بر وجودش دلائل و آیات
اے خداوندِ خلق و عالمیاں	خلق و عالم ز قدرتت حیراں
چہ عجیب است شان و شوکتِ تو	چہ عجیب است کار و صنعتِ تو
حمد را با تو نسبت از آغاز	نے دراں کس شریک نے انباز
تو وحیدی و بے نظیر و قدیم	منزّہ ز ہر قسیم و سہیم
کس نظیرِ تو نیست در دو جہاں	ہر دو عالم توئی خدائے یگاں
زورِ تو غالب ست بر ہمہ چیز	ہمہ چیزے بہ جنبِ تو ناچیز
ترست ایمن کند ز ترس و خطر	ہر کہ عارف ترست ترساں تر
خلق جوئد پناہ و سایۂ کس	واں پناہِ ہمہ تو ہستی و بس

هست یادت کلید هر کارے   خاطرے بے تو خاطر آزارے

هر که نالد بدرگهت به نیاز   بخت گم کرده را بیابد باز

لطف تو ترک طالباں نه کند   کس بکار رهت زیاں نه کند

هر که با ذاتِ تو سرے دارد   پشت بر روے دیگرے دارد

زینکه چوں کار بر تو بگذارد   رو به اغیار از چه رو آرد

ذاتِ پاکت بس است یارِ یکے   دل یکے - جاں یکے - نگار یکے

هر که پوشیده باتو در سازد   رحمتت آشکار بنوازد

هر که گیرد درت بصدق و حضور   از در و بامِ او ببارد نور

هر که راهت گرفت کارش شد   صد امیدے بروزگارش شد

هر که راهِ تو جست یافته است   تافت آں رو که سر نتافته است

وانکه از ظلِّ قربتِ تو رمید   بر درِ هر که رفت ذلّت دید

اے خداوند من گناهم بخش   سوئے درگاهِ خویش راهم بخش

روشنی بخش در دل و جانم   پاک کن از گناهِ پنهانم

دلستانی و دلربائی کن   به نگاهے گره کشائی کن

در دو عالم مرا عزیز توئی   وانچه میخواهم از تو نیز توئی

عجب نوریست در جانِ محمدؐ   عجب لعلیست در کانِ محمدؐ

ز ظلمت ها دلے آنگه شود صاف   که گردد از محبّانِ محمدؐ

عجب دارم دل آں ناکساں را   که رو تابند از خوانِ محمدؐ

ندانم ہیچ نفسے در دو عالم — کہ دارد شوکت و شانِ محمدؐ
خدا زاں سینہ بیزار ست صد بار — کہ ہست از کینہ دارانِ محمدؐ
خدا خود سوزد آں کرمِ دنی را — کہ باشد از عدوّانِ محمدؐ
اگر خواہی نجات از مستیٔ نفس — بیا در ذیلِ مستانِ محمدؐ
اگر خواہی کہ حق گوید ثنایت — بشو از دل ثنا خوانِ محمدؐ
اگر خواہی دلیلے عاشقش باش — محمدؐ ہست برہانِ محمدؐ
سرے دارم فدائے خاکِ احمدؐ — دلم ہر وقت قربانِ محمدؐ
بگیسوئے رسول اللہ کہ ہستم — نثارِ روئے تابانِ محمدؐ
دریں رہ گر کشندم ور بسوزند — نتابم رو ز ایوانِ محمدؐ
بکارِ دیں نترسم از جہانے — کہ دارم رنگِ ایمانِ محمدؐ
بسے سہل است از دنیا بریدن — بیادِ حسن و احسانِ محمدؐ
فدا شد در رہش ہر ذرۂ من — کہ دیدم حسنِ پنہانِ محمدؐ
دگر استاد را نامے ندانم — کہ خواندم در دبستانِ محمدؐ
بدیگر دلبرے کارے ندارم — کہ ہستم کشتۂ آنِ محمدؐ
مرا آں گوشۂ چشمے بباید — نخواہم جز گلستانِ محمدؐ
دلِ زارم بہ پہلویم مجوئید — کہ بستیمش بدامانِ محمدؐ
من آں خوش مرغ از مرغانِ قدسم — کہ دارد جا بہ بستانِ محمدؐ
تو جانِ ما منوّر کردی از عشق — فدایت جانم اے جانِ محمدؐ
دریغا گر دہم صد جاں دریں راہ — نباشد نیز شایانِ محمدؐ

چہ ہیبت ہا بدادند ایں جواں را — کہ ناید کس بمیدانِ محمدؐ
الا اے دشمنِ نادان و بے راہ — بترس از تیغِ برّانِ محمدؐ
رہِ مولیٰ کہ گم کردند مردم — بجو در آل و اعوانِ محمدؐ
الا اے منکر از شانِ محمدؐ — ہم از نورِ نمایانِ محمدؐ
کرامت گرچہ بے نام و نشان است — بیا بنگر ز غلمانِ محمدؐ

در مدح قرآن کریم

از نورِ پاکِ قرآں صبحِ صفا دمیدہ — بر غنچہ ہائے دلہا بادِ صبا وزیدہ
ایں روشنی و لمعاں شمس الضحیٰ ندارد — ویں دلبری و خوبی کس در قمر ندیدہ
یوسف بقعرِ چاہے محبوس ماند تنہا — ویں یوسفے کہ تنہا از چاہ برکشیدہ
از مشرقِ معانی صدہا دقائق آورد — قدِ ہلال نازک زاں نازکی خمیدہ
کیفیتِ علومش دانی چہ شان دارد — شہدیست آسمانی از وحیِ حق چکیدہ
آں نیّرِ صداقت چوں رو بعالم آورد — ہر بومِ شب پرستی در کنجِ خود خزیدہ
روئے یقیں نہ بیند ہرگز کسے بدنیا — الّا کسے کہ باشد با رویش آرمیدہ
آنکس کہ عالمش شد مخزنِ معارف — واں بے خبر ز عالم کیں عالمے ندیدہ
بارانِ فضلِ رحمٰن آمد بمقدمِ او — بد قسمت آنکہ از وے سوئے دگر دویدہ
میلِ بدی نباشد الّا رگے ز شیطاں — آنرا بشر بدانم کز ہر شرے رہیدہ
اے کانِ دلربائی دانم کہ از کجائی — تو نورِ آں خدائی کیں خلق آفریدہ
میلم نماند باکس محبوبِ من توئی بس — زیرا کہ زاں فغاں رس نورت بما رسیدہ

باید کہ ارباب دانش وبینش دریں امر تامل کامل نمایند کہ ایں چنیں شخص کہ از مہد الی اللحد ہر ساعت وہر لمحہ عمر خود را در یادِ الٰہی و اظہار جلال عظمت رسالت پناہی و در اشاعتِ قرآن و در محبت اسوۂ حسنہ نبی رؤف و رحیم و اطاعتِ دینِ متین و استحکام شرع مبین و اشاعتِ اسلام صرف کردہ باشد و خویش و بیگانہ را بغرض حفاظت عزت خدا و رسول دشمن جان خود گردانیدہ باشد و ہر ذرۂ وجودِ خود را در خدمتِ دین اسلام فنا نمودہ باشد آیا ایں چنیں شخصے ہاں وہاں ایں چنیں عظیم الشان شخصے مضل یا ضال یا مفسد یا دجال بودن ممکن است؟ اگر ایں حال و ایں اقوال و ایں اوضاع و ایں اعمال مفسدانہ است و اگر ایں عشقِ خدا و رسول علامت کفر است و اگر ایں چنیں محبتِ خدا و رسول کفر و ضلالت است خدا کند کہ ایں کفر و ضلالت بکلی نصیب من گردد۔

خلاقِ زمین و آسمان گواہ است۔ کلام او گواہ است و رسول خدا گواہ است و عقلِ سلیم گواہ است کہ ایں چنیں شخصے زینہار ہیچگاہ کا فر و کاذب و ضال و مضل نتواند بود۔ اگر با اینقدر عشق و محبت الٰہی و با اینقدر زہد و طہارت و تقوی و با ایں قدر ریاضت و عبادت و با اینقدر عشقِ خدا و رسول صلعم و با اینقدر اطاعت و انقیاد شریعت اسلام و با ایں قدر اشاعت احکامِ الٰہی و با اینقدر مجاہدہ و سعی بہر تبلیغ دین متین و با اینقدر پابندی فرایض و سنن و نوافل و با ایں صلوٰۃ و صیام و خضوع و خشوع و با ایں عصمت و عفت و با ایں محاسن و فضائل و با ایں جوش و غیرت اسلامی کہ از جوشِ اولین و آخریں افزوں تر بود۔ شخصے کذاب و دجال و مفتری علی اللہ می تواند شد پس بہ سطح زمین و بہ پردۂ عالم ہیچکس مستحق ہدایت نشدہ

است و آیندہ ہم نخواہد شد۔

دلیل دوازدہم

قوّت احیائے حضرت مسیح موعود

دریں دلیل قوتِ احیائے حضرت مسیح موعود را پیش میکنم۔ و ایں دلیل نیز مثلِ دلائل سابقہ مجموعۂ ہزارہا ادلّہ و براہین است۔ ایں وقت خیالِ مسلمانان ہمچو عیسائیاں ایں است کہ حضرت عیسیٰ علیہ السّلام مُردگانِ جسمانی را زندہ میکرد چنانچہ قبل ازیں نوشتہ شدہ است۔ مگر ایں خیال ہرگز مطابقِ تعلیم قرآن نیست۔ بلکہ ایں عقیدہ حسبِ نصوصِ صریحہ منتج شرک و ضائع کنندۂ دین و ایمان است لاریب حضرت عیسیٰ علیہ السلام مثلِ دیگر انبیائے کرام علیہم السلام مردگانِ رُوحانی را زندہ می ساخت و کلامِ خدا برایں مدعا گواہ است۔ و منکرِ آں منکرِ کلام خدا است بلکہ آں مردگان مردگان رُوحانی بودند و در نفس الامر بجہتِ احیاءِ ایں چنیں مُردگاں انبیا از جانبِ خدا شرفِ بعثت می یابند۔ از جناب آدم علیہ السّلام تا آنحضرت صلعم جملہ انبیا بجہت ہمیں غرض و مدعا تشریف آوردہ بودند کہ مردگانِ روحانی را زندہ فرمایند و معیارے از معیارِ شناختِ صداقتِ انبیائے اولوالعزم یکے ایں است کہ مردگان بردستِ ایشان زندگی جاوید می یابند۔ و اگر ایں معجزہ از کسے ظاہر نشود دعوتِ او لاریب مشکوک است۔ و آنکس کہ مردگانِ ایں قسم را حیات می بخشد بالیقین او فرستادۂ بارگاہِ یزدی است۔ زیراکہ ایں احیاء بجز اذن الٰہی کسے را میسر نمی آید و ہر کسے را کہ اذن اللہ حاصل شدہ بے ریب و گمان راستباز صادق است۔

اے شاہِ والا جاہ! ایں نشان عظیم الشان را حق تعالیٰ بدست حضرت مسیح موعود بہ ایں کثرت ظاہر فرمودہ است کہ بعد از رسولِ کریم صلعم از تاریخ ہیچ پیغمبرے وسوانح حیات ہیچ رسولے بہ ایں صراحت ووضاحت ثابت کردن از قبیل محالات است۔ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔

حضرتِ ایشان وقتے در دُنیا شرفِ بعثت پذیرفتہ اند کہ دراں وقت نہ محض موت روحانی بر مسلماناں طاری گشتہ بود بلکہ در اجسادِ آں مردگانِ روحانی بوجہ گذشتنِ مدتِ مدید وعرصۂ بعید فسادِ عظیم سرایت کردہ بود۔ ومثلِ جیفہائے کہنہ در ایشاں تفرقِ اتصال ونتن وتعفن راہ یافتہ بود۔ ایں موتِ روحانیۂ شاں بدرجہا بدتر از موتِ جسمانیۂ ایشاں وسخت تر از موتِ جمیع اُمتہائے گذشتہ بود۔ زیراکہ جملہ انبیائے کرام اُمتہائے خود را ازیں موت حسرتناک ترسانیدہ اند۔ وجملہ انبیائے کرام امتہائے خود را از ظہور دجال ترسانیدہ اند۔ چنانچہ رسول کریم صلعم فرمودہ است۔ انہ لم یکن نبی بعد نوح الا قد انذر الدجّال قومہ وانی انذرکمہ۔ (ترمذی ابواب الفتن) یعنی بعد نوح علیہ السلام ہیچ پیغمبرے نگذشتہ کہ قومِ خود را از دجّال نہ ترسانیدہ باشد ومن ہم شمارا ازاں می ترسانم پس از مردگانِ فتنۂ دجّالی زیادہ تر لقمۂ نہنگ اجل کدام کس باشد۔ وزندہ ساختنِ ایں مردگان بگورِ کفر والحاد فرورفتہ راکہ از حدِ احیاء وامیدِ زندگانی دُور تر رفتہ بودند الحق مشکل ترین کارے بود۔ مگر حضرتِ اقدس ایں خدمت را انجام دادند وبوجہ نیکو بہ اتمام رسانیدند۔ وہزارہا ولکوکہا مُردگان را زندہ فرمودند۔ وجماعتے برپا نمودند کہ نظیرش باستثنائے رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم در دیگر کدام جماعتے نشان دادن

محال است۔

تعلقات حضرت موسیٰ علیہ السلام با قوم بنی اسرائیل تعلقات سیاسی نیز بوده است بازہم جملہ قوم بنی اسرائیل بر موسیٰ علیہ السلام ایمان نیاورده بود۔ بلکہ خیلے یہود محض بہ لحاظِ سیاسیات بر اتباع و انقیادِ او مجبور گشتہ بودند۔ چنانچہ حق تعالیٰ در حق ایشاں فرماید۔ وَمَآ اٰمَنَ لِمُوْسٰۤى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهٖ۔ یعنی اطاعتِ حقیقی موسیٰ علیہ السلام بجز بعض نوجوانانِ قبیلۂ او دیگر افرادِ قوم بنی اسرائیل نکرده بودند۔ ایں حالتِ شاں متعلق زمانِ قیام مصر بود۔ لیکن از آنجا برآمده اکثر حصۂ قوم از تہِ دل قائل صداقت وے علیہ السلام نبودند۔ اکثر یہود عنود بمرتبہ و مقام و درجۂ نبوت او علیہ السلام از تہِ دل قائل نبودند۔ ہاں البتہ سیاستہً با وے ہمراه بودند۔ چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید کہ بعض کساں از قوم موسیٰ بعد خروج از مصر با حضرت موسیٰ گفتند۔ يٰمُوْسٰى لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصّٰعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُوْنَ۔ یعنی ما ہرگز سخنِ ترا باور نمی کنیم تا آنکہ خدا تعالےٰ را بچشم سر نہ بینیم۔ پس عذاب الٰہی شمارا گرفت درحالیکہ شما می دیدید۔ وہمچنین از قرآن کریم و اناجیل و تواریخ مستفاد می شود کہ بر جناب عیسیٰ علیہ السلام خیلے کم کساں ایمان آورده اند۔ و ازاں میاں آنانکہ مخلص بودند و حیات روحانی یافتند خیلے کمتر بودند۔ لیکن ازانجا کہ حضرت اقدس علیہ السلام برائے اجرائے فیوض روحانیۂ رسولِ کریم صلعم و اشاعتِ برکاتِ مصطفویہ نازل شده بودند و مقامِ بلند رتبۂ علیائے مسیح محمدی بودن از بارگاهِ رب العباد یافتہ بودند بنابراں حق تعالیٰ بر دستِ ایشاں بسیار مردگان را زنده گردانید۔ و آنچناں مردگاں را زنده گردانیدند کہ اگر بر ایشاں آبِ حیات

از چشمۂ محمدی پاشیدہ نمی شد ہرگز امیدِ زندگی شاں نبود۔

آیا ایں امر عجیب نیست کہ دریں زمانہ بحالیکہ از ہر چہار طرف ہجوم بدعاتِ سیئہ و رسومِ دنیا طلبی و نفرت از دینِ حق و بے اعتنائی از کلامِ الٰہی و ہتکِ شریعت و ترکِ اعمالِ صالحہ و بے توجہی از دعا و عدمِ غیرتِ دینی۔ و کثرتِ زنا و فواحش بنظر می آید۔ حضرتِ اقدس جماعتے پیدا کردہ است کہ باوجودِ تعلیمِ علومِ جدیدہ بر خدا و رسول و ملائکہ و کلام اللہ و معجزات و دعا و حشر و نشر و بعث بعد الموت و بر جنت و نار یقینِ کامل می دارند۔ و بقدر وسع بر شریعتِ غرا پابندی می ورزند۔ حتیٰ کہ فردے از افرادِ ایں جماعت بعد جستجوئے بسیار بمشکل دستیاب گردد کہ در ادائے صلوٰۃ متہاون باشد و ایں چنیں ضعفِ عمل نتیجۂ حالتِ ابتدائی آنکس خواہد بود و انشاء اللہ تعالےٰ آہستہ آہستہ رفع شود۔

و آیا ایں امر حیرت افزا نیست کہ چوں طلبائے علومِ جدیدہ و دلدادگانِ تعلیمِ یوروپ از دین بکلی تنفر میدارند و دین و مذہب را محض یک ذریعۂ اجتماعِ ملی و سیاسی میدانند۔ از میانِ ایشاں حضرتِ اقدس جماعتے فراہم آوردہ است کہ سجدہ گاہِ ایشاں از آبِ اشکِ تضرع تر میگردد و سینہ ہائے شاں از فرطِ گریہ و بکا چوں دیگِ بر آتش نہادہ می جوشند۔ و جملہ ترقیاتِ سیاسیہ و حصولِ جاہ را بر اشاعتِ اسلام و اعلائے کلمۃ اللہ قربان کردہ دین را بر دنیا مقدم میدارند۔ از میانِ ایشاں اکثر افراد بوجہ فارغ التحصیل بودن زبان انگلیسی دستگاہ آں میدارند کہ برائے خود از دولتِ انگلیس مناصب جلیلہ حاصل کنند و اقترافِ جاہ و مال و منال نمایند۔ مگر دینِ حق را ناتواں دیدہ و ضرورتِ جہادِ علمی را محسوس نمودہ تمام جذباتِ نفس و متمنیاتِ

بشری را پشت پا زدہ برائے انجام دادن خدمتِ دین کمر ہمت استوار بستہ اند شکر اللہ سعیہم۔ و بر قوت لایموت قناعت ورزیدہ فاقہ را بر شکم سیری پسند نمودہ اند۔ بر زبانِ ایشان نامِ خدا و نامِ رسول جاری است۔ اعمالِ شان عظمتِ توحیدِ باری و اظہارِ صداقتِ رسالتِ سرورِ کونین است صلعم۔ سِیْمَاهُمْ فِيْ وُجُوْهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ۔ انوارِ رحمتِ الٰہی از چہرہائے شان ہویدا است و در محبت و عشقِ خدا و رسول دریں دارِ ناپائدار زندگی بسر میکنند۔ و صداہائے خوش آیندِ آزادی در گوشہائے شان میرسد و دماغہائے شان از خیالاتِ حریت قاصر نیست و نہ این است کہ ابصارِ ایشاں بہ جانبِ نظارہائے جد و جہد ناظر نیست۔ نے نے۔ بلکہ ہرچہ دیگراں خواندہ ایشاں نیز خواندہ اند۔ و ہرچہ دیگراں شنیدہ ایشاں نیز شنیدہ اند۔ و آنچہ دیگراں دیدہ ایشاں نیز دیدہ اند۔ لیکن چوں بنظرِ غائر ملاحظہ نمودند دیدند کہ مسلمانان دریں وقت بجانبِ آزادی چنداں احتیاج ندارند چندانکہ بغلامی۔ فتنۂ دجالی اگر کدام نقصانے بہ اسلام رسانیدہ است بذریعۂ آں وسیع انتظام است کہ او برائے بیخکنی اسلام اختیار کردہ بود۔ لہٰذا ہر یکے ترقی اسلام را دریں امر منحصر دیدہ کہ ہمہ ربانی بودہ زیرِ یک رایت مجتمع گردند۔ کوچک و بزرگ عالم و جاہل امیر و فقیر ہر یک ہمگی طاقت و قوتِ خود را بیکجا جمع آورند۔ و بریکدست دستہا بدارند تا مقابلہ کفر و فساد ممکن گردد۔ پس ہمگناں حکمِ خدا و مفادِ اسلام را بر خیالاتِ خود ترجیح دادند و دین را بر دُنیا مقدّم داشتند و از اثراتِ زمانہ متاثر نگشتند۔ و ربقۂ اطاعتِ شیخ خود در رقبہ ہائے خود بطوع و رغبت انداختند و بہ دلخوشی مستعد و آمادہ گشتند کہ بہبودی اسلام را مدّ نظر داشتہ بداں جانب کہ آں دست کہ زیرِ سایۂ وے مجتمع گشتہ اند انگشت اشارہ جنباند۔ بغیر آوردنِ عذرے و پیش کردنِ حیلتے بداں سوئے بروئے

آرند- و بسرِ خود بدوند- و از ہیچ گونہ قربانی کردن دریغ نوازند و خیالِ ہیچ تکلیف در دل نیاورند- و صرف ہمیں نیست کہ ایں عہد و پیمان بزبان بستہ اند بلکہ براں عمل پیرا شدہ اخلاصِ خود را آشکارا کردہ اند- و دریں وقت بسیارے از ایشاں از زاد و بوم و خانمان و زن و فرزند مہجور و تکلیفاتِ مالی بر خود گوارا کردہ در اطراف و اکنافِ عالم بہ امرِ خلیفۂ وقت در اشاعتِ دین و تبلیغ اسلام تگاپو می کنند- و بسیار اند کہ در انتظار اند کہ کے اشارہ شود تا تمام رشتہ ہائے علائقِ دنیوی را گسیختہ بہ غرضِ اظہارِ جلالِ ایزدی از خانمان برآیند و ایں خوانِ یغمائے نعمائے رضائے الٰہی را بیابند- مِنْهُم مَّنْ قَضٰى نَحْبَهٗ وَ مِنْهُم مَّنْ يَّنْتَظِرُ- فجزاہم اللّٰہ احسن الجزاء-

در راہِ خدا کشتہ می شوند و زد و کوبِ اعدا را مثلِ حلوی می خورند- از خانہا بدر کشیدہ می شوند و دشنامہائی شنوند و جفاہا می بینند و دعاہا می کنند- حقیر ترین خلائق دانستہ می شوند مگر ایں ہمہ استحقار و استخفاف را منظور و مقبولِ خاطر میدارند- زیرا کہ دلِ ایشاں از ضیائے ایمان منور است و چشمانِ باطنِ شاں از انوارِ الٰہی نورانی است و آں نظارۂ جلالِ ایزدی را دیدہ اند کہ دیگراں را میسر نیست- ہتکِ عزت و زد و کوب برداشتہ با دیگراں نکوئی و خیر خواہی می کنند- ذلیل کردہ می شوند مگر خواستگارِ عزتِ دیگراں اند- کثر اللّٰہ امثالہم-

آخر بہ نگاہِ انصاف باید دید کہ آں کیست کہ دریں وقت تنہا با جانِ ناتواں از وطن و خانمان برآمدہ بجہتِ حفاظت و اشاعتِ صداقتِ اسلام در سرزمین امریکا بر سرِ پیکار است و مثلِ حبابے بالطماتِ بحرِ زخار دوچار و دریں حالتِ زار دست بکار و دل بیار است- و باوجود ایں حالتِ پُر ملالت دل تنگ و متقاعد از جنگ نیست

لاشۂ بود مردہ ولیکن از دستِ مسیح موعود آبحیات خوردہ۔ بانیم جانے کہ دارد در زیست چند روزہ حیات جاودانی یافتہ باتنِ ناتواں یکہ وتنہا گردن گرداں و گردنان گردن کشاں خطۂ مردم خیزِ امریکا را زیرِ طوقِ اسلام آوردن آرزو میدارد۔ زیراکہ میدانند کہ یک جانِ زندہ بر بلیونہا مردگان ہمچو کوہ گراں است۔

ہمچنیں بنظرِ غائر تامل باید کرد کہ آخر آناں کیستند وکیانند کہ در انگلستان بہ تبلیغ دین وایمان مشغول اند۔ آرے ہماں معدودے چند اند کہ مسیح محمدی ایشاں را بہ یک نیم نگاہ مقتول کردہ حیاتِ جاودانی بخشیدہ است ایں سربازانِ اسلام میدانند کہ اگر نظرِ بظاہر حالت از وجہِ نظامِ مادی انگلستان کل ہندوستان را مطیع و منقادِ خود ساختہ است مگر یقین میدانند کہ انگلستان با وجودِ فتح ظاہری از توحید خدائے ذوالجلال دور ماندہ در دستِ تثلیث جانِ عزیزِ روحانیت درباختہ است۔ اگرچہ جسمش شراب تنومندی خوردہ است ولیکن روحِ حیاتِ دل مردہ اش بکلی افسردہ است۔ ایں جوانمرداں ازاں آبِ حیواں کہ از دستِ مسیح موعود خوردہ اند خمہا وخیکہا پُر کردہ باخود بُردہ اند تا مردگانِ تثلیث را جرعۂ آبِ حیاتِ توحید بچشانند۔ وازیں احیاءِ اموات بر جان بنی نوعِ انسان منت نہند۔ جاہ وحشمت واقبال ودولت وسطوت وشوکتِ انگلستان بلکہ کل یورپ در دلِ ایشاں ہراسے پیدا نمی کند وہیچ خوفے در جانِ ایشاں نمی اندازد زیراکہ میدانند مردہ بجنگِ زندہ نمی پردازد۔ بناءً علیہ ازیں حربِ روحانی ملول نمی گردند۔

سواحلِ افریقۂ مغربی کہ دراں عیسویت پا دراز کردہ بود ولکوکہا باشندگانِ آں سر زمین را از مثلثِ تثلیث مست وخراب ولا یعقل ساختہ در چاہِ ضلالت سرنگون انداختہ بود وقسیساں کیشِ عیسوی برائے پرستاری یک انسانِ ضعیف البنیان آں بادیہ گردان

تخمِ خردی را یک جا فراہم می آوردند۔ و آں سادہ لوحاں گروہ بنی آدم را ہر صبح ثلاثہ غسالۂ زہرِ ہلاہلِ شرک و کفر و تثلیث سرشار و لبریز میدادند۔ خدا را انصاف۔ آخر آں کدام مردِ پردلِ جگر دار است کہ خود را یکہ و تنہا برائے اعلانِ نامِ خدائے یکتا دراں میدانِ ریگ تپاں رسانیدہ است و مشتِ استخوان و جانِ ناتواں ہدفِ توپ و تفنگِ مشرکان گردانیدہ است۔ بلے ایں ہماں کس است کہ از دمِ جان بخش روح پرورِ مسیح موعود حیاتِ جاودانی یافتہ است۔ و بغرضِ حفاظتِ اسلام از اعزہ و اقربا و احباب و اصحاب و از یاراں و برادران بریدہ و جانبِ خانمان ندیدہ (درحالیکہ مسلمانان بر موتِ اسلام صبر و شکیب ورزیدہ بودند۔ زیرا کہ آثارِ فنا و زوال از ناصیۂ حالِ اسلام دیدہ بودند) آں مردِ ناتواں با دلِ قوی دراں عرصۂ ریگ رواں و سرزمینِ درندگان بے یار و مددگار خود را رسانیدہ و خلقے کثیر را از پنجۂ تثلیث رہانیدہ۔ کثر اللہ امثالہ۔

باز آں کدام پہلوان است کہ وطن را خیر باد گفتہ عنانِ توجہ بجانبِ ماریشس منعطف گردانید۔ و از دُنیا جُدا افتادگان و از ہستیِ خود بے خبر شدگان را زندگانی بخشید۔ و کدام شخص سراندیپ یا لنکا را کہ مشہور تاریخی جزیرہ است۔ بہ دمِ جان بخشِ خود سیراب ساخت۔ و کدام کس اہلِ روس و افغانستان را آبِ حیات بخشیدہ جانِ عزیزِ خود را برائے زندہ نمودنِ ابنائے وطن درباخت۔ ایں ہمہ ہا ہماں کسانند کہ از دمِ مسیح موعود زندگی یافتہ اند۔

آیا ایں علامتِ زندگانی نیست کہ از چہل ملیون مسلمانانِ ہندوستان احدے بہ نظر نمی آید کہ برائے اشاعتِ اسلام از چار دیوارِ خانۂ خود پائے بیروں نہادہ باشد۔ مگر از فئتہ قلیلۂ خاکساران جماعتِ احمدیہ صدہا بہا در دل بر مرگ نہادہ اند و در میدان

تبلیغ ایستادہ اند وآں مردہ دلاں را بہ آبِ حیاتِ اسلام زندہ ساختہ اند کہ نسبتِ ایشاں ہرگز خیال کردہ نمی شد کہ گاہے نامِ اسلام ہم بشنوند و یا برائے سجدہ پُشت خود را خم کنند۔ اگر ایشاں حیاتے تازہ نیافتہ اند چگونہ نقشۂ دنیا را تبدیل نمودہ اند و بجہت مقابلۂ یک جہان چگونہ دست خود را دراز کردہ اند۔ وایشاں را کدام چیز بریں امر مجبور کردہ است کہ وطن و آرامگاہِ خود را گذاشتہ سفر را کہ صورت سقر دارد برائے خود گزیدہ اند و روئے ایں ہمہ مصائب و نوائب دیدہ اند۔ دستِ رو بر سینہا ہمی خورند و ہمچوں راندگاں و درماندگاں و آوارگاں و بیچارگاں شہر بہ شہر و کوچہ بہ کوچہ دربدری گردند۔ آیا پدر و مادر و زن و فرزند و خواہر و دختر و خویش و برادر ندارند۔ آیا در وطن یارے و دوستدارے و کارے و بارے ندارند کہ محنت سفر را بر راحتِ حضر اختیار کردہ اند آخر چہ چیز دلِ ایشاں را از دُنیا بر داشتہ است و بجانبِ دین مائل ساختہ است آیا ہمیں نیست کہ خود روحِ زندگی یافتہ اند و قدرِ حیاتِ جاودانی شناختہ اند و حالا در شکریۂ آں مُردگانِ دُنیا را برائے حی لایموت کہ سرچشمۂ زندگیست زندہ ساختہ اند۔ بلے ہستیِ او تعالیٰ در ایشاں گنجید و ہستیِ ایشاں در وے ناپدید گردید۔ فتبارک اللہ احسن الخالقین۔

ذکرِ قوتِ زندگی بخشِ حضرتِ مسیح موعود کہ درمیان آوردہ ام اگر تاثیرِ آں را واضح نکنم آں زندگی کہ معیارِ صحیح حیات است البتہ مشتبہ بماند۔ وآں ایں است کہ حضرتِ اقدس بقوتِ احیائے خود آنچناں رُوحِ زندگی در دلِ مریدانِ خود دمیدہ است کہ خیلے کساں بذریعۂ آں نہ محض خود زندہ شدہ اند بلکہ قوتِ احیاءِ موتیٰ در نفسِ ایشاں پیدا گردیدہ است۔ اگر ایں قوت بطفیلِ حضرت دیگراں را میسر نمی شد در دلِ مردم

بارے ایں شبہ پیدا می شد کہ وضع و ترکیبِ دماغی حضرتِ اقدس چناں واقع شدہ است کہ برآں پردۂ از علومِ غیر متعارفہ کشادہ می شود و نظارہا بیکہ در وقتِ خود ظہور می پذیرد پیشِ نظرِ ایشاں قبل از وقت متجلی میگردد۔ ازیں جہت در توجہِ حضرت قوتے و تاثیرے پیدا شدہ است کہ تمنیاتِ ایشان برنگِ دُعا انجام می پذیرد۔ و جملہ تصوراتِ شاں صورتِ واقعہ میگیرد۔ مگر ایں سخن درست نیست۔ زیرا کہ حضرتِ اقدس آں خزانہ را با خود بگور نہ بردہ اند بلکہ آں قوت را باہر کہ تعلقِ صحیح بہ آں حضرت میدار دعلیٰ قدرِ مرتبہٗ سپردہ اند۔ در نتیجہٗ تعلق و محبت کہ با حضرتِ اقدس باشد حق تعالیٰ بارانِ علومِ حقہ بر دلِ او می بارد۔

دریں وقت ایں جماعت از فیض یافتگانِ حضرتِ اقدس بسیار نفوس متبرکہ میدارد کہ بفضلِ الٰہی در شرحِ مطالبِ قرآن زبانِ ایشاں در افشا نیہا میکند۔ و بیانِ ایشاں تاثیرے میدارد کہ ریشہہائے اوہام و ظنونِ فاسدہ و شکوک و شبہاتِ لاطائلہ را قطع می نماید۔ قرآنِ مجید کہ برائے مردم لفافہ سربمہر بود برائے ما کتابے است مبین صورت نمائے حق الیقین۔ مشکلات و معضلاتش برائے ما آسان است و رموزِ پنہانش برما عیان است۔ ذٰلک فضل اللہ یؤتیہ من یشآء واللہ ذو الفضل العظیم۔ ہیچ خیالے یا مذہبے یا اعتقادے نیست کہ خلافِ اسلام باشد و ما آنرا بحول اللہ و قوتہ محض بہ تیغ قرآن پارہ پارہ نکردہ باشیم۔ و ہیچ آیتے نیست کہ برآں اعتراضِ قدیم و جدید بذریعۂ ہیچ علمے پیش کردہ آید و از وحی خفی الٰہی آگاہی یافتہ ما جوابش را از کلامِ الٰہی برنیاوردہ باشیم۔

الہامِ الٰہی و کشوفِ صادقہ از جانبِ رب العزت صرف بر ذاتِ حضرتِ اقدس

محدود و منحصر نبود بلکہ بابسیارے از زندگی یافتگانِ آں سرچشمۂ حیات حق تعالیٰ انعام فرمودہ است ومیفرماید۔ وخیلے رویائے صالحہ کہ بروقتِ خود صورت وقوع یافتہ ایمانِ شاں وایمان احباب شاں را تازگی می بخشد حق تعالیٰ با ایشان تکلم می نماید۔ و بردلِ ایشاں ابوابِ رضامندیِ خود میکشاید۔ وراہ خوشنودیِ خود با ایشاں می نماید تا در رفتن براہِ تقویٰ مددے بیابند ودلِ ایشاں قوت گیرد و حوصلۂ شاں ترقی پذیرد۔

در بابِ استجابتِ ادعیہ ونصرتِ الٰہیہ نیز فیضِ حضرتِ اقدس جاری است ودر حیات پذیر فتگانِ آں چشمۂ آبِ حیواں ایں روح زندگی بخش ساری است۔

حضرتِ واہب البرکات اکثر دعوات افراد ایں جماعت را نسبتِ دیگران بیشتر قبول میکند۔ ونصرتِ خود برایشاں نازل می سازد وہلاکت بر دشمنان ایشاں می اندازد۔ وابوابِ استجابتِ دعوات بر روئے ایشاں می کشاید وثمراتِ محنتِ ایشاں عطا می فرماید۔ وایشاں را تنہا نمی گزارد۔ وبرائے ایشاں غیرت خود در کار می آرد۔ الحاصل حضرتِ اقدس ہر روز مردگاں را زندہ میکرد۔ ونہ صرف زندہ میکرد بلکہ رُوح زندگی بخش در ایشاں میدمید تا دیگراں را زندہ کنند۔ ایں معجزہ بغیر از انبیائے کرام علیہم السلام کہ محبوبانِ الٰہی اند۔ دیگر کسے ظاہر نتواند کرد۔ وبالیقین ایں ہمہ فیض از درگاہِ حضرتِ سیّد المرسلین محمد مصطفےٰ صلعم حاصل کردہ بودند وکاروبار شاں جملہ کاروبارِ نبی امی فداہ ابی وامی بود۔ کما قال علیہ السلام۔ کل برکۃٍ من محمد صلی اللہ علیہ وسلم فتبارک من علّم وتعلّم۔

(الہام حضرتِ مسیح موعودؑ)

بخیالِ من میرسد کہ برائے اثباتِ صداقت حضرتِ مسیح موعود ایں دوازدہ دلائل کہ درج کتاب کردہ ام کفایت میکند۔ وہر کسے کہ بہ نیت دریافتنِ حق براین دلائل غور وفکر نماید لاریب دروازہ حق الیقین بر روئے او کشادہ گردد کہ حضرتِ اقدس مسیح ربانی و مامور یزدانی و مرسل حقانی بود۔ ونیز اینکہ حالا در انتظارِ بعثتِ مسیح دیگر بودن امریست فضول وسراسر غیر معقول ونزد عقلا نامقبول۔ مرد عاقل را باید کہ ہمچو تشنہ کاماں برائے حصولِ ایمان بسوئے ایں سرچشمہ آب حیوان از سر قدم ساختہ بدود۔ ودریں سلکِ مرصع کہ دستِ مسیح موعود علیہ السلام ساختہ است منسلک بودن راموجبِ صلاح وفلاحِ خود بشمرد۔

برائے آں مردِ فہیم ودارائے عقلِ سلیم کہ خود را مسلمان میگوید ندکدام شہادتِ صادق از شہادتِ خدا ورسول زیادہ درکار است۔ چنانکہ درصدد نگارش یافتہ۔ خدا ورسولِ خدا ودیگر انبیا کہ کلام ایشاں محفوظ است برصدقِ دعویٰ مسیح موعود شہادت ادا فرمودہ اند۔

عقلِ سلیم وفطرتِ مستقیم نیز تقاضا میکند کہ دریں زمانہ پر آشوب مصلحے می باید۔ تا زنگِ شکوک واوہام از آئینہ خاطرِ مردم بزداید۔ ومخبرِ صادق صلعم ہر علامتیکہ برائے مسیح موعود بیان فرمود است جملہ دریں دور حاضرہ چہرہ خود نمود است۔ خود حیاتِ منبع برکاتِ حضرتِ اقدس شاہد دعویٰ خود است۔ زیرا کہ آں دشمنانِ دینِ متین کہ برائے ایشاں ضرورتِ مسیح موعود بود دریں جزو زمان درمیدانِ دنیا موجود اند۔ وبہر رنگے کہ

شکستِ آں اعدائے ملّتِ مقدّر بود از دستِ مسیح موعود صورتِ ظہور یافت۔ در گروہِ مسلمانان مفاسد بہ حدے رسیدہ است کہ در حالتِ موجودہ بودن قرآن زبادۂ ازاں صورتِ امکان ندارد و الحمدللہ کہ بذریعۂ آں مامورِ خدا اصلاحِ آں نیز بطریق احسن بوقوع انجامید۔

حضرتِ واہب البرکات تعالیٰ شانہ باذاتِ مسیح موعود در تمامتِ عمر شاں آں سلوک مرعی داشتہ کہ با رسولاں و محبوبانِ خود میداشت۔ تا در ہر میدان علم فتح بنام او افراشت و از ہر شر و فسادش نگاہداشت۔ و با معاندان و حاسدانش ہماں طریق سلوک نمود کہ با عدائے مرسلاں و ماموران ہمیشہ مناسب پنداشت۔ قانونِ قدرتِ خود را نیز در خدمتش متعین داشت و زمین و آسمان را بر تائید و نصرتش برگماشت۔ ابوابِ علوم القرآن بر رویش کشاد و ذرائع اشاعتِ آں نیز مہیا ساختہ پیشش نہاد۔ تا آنکہ کسانے کہ معدنِ علم و فضل دانستہ می شدند ہمہ را دعوتِ مقابلہ داد۔ و ہیچکس رو برویش نتوانست ایستاد۔ کلامش برنگِ اعجاز غالب و فائق آمد۔ و وعدۂ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ۔ بر دعویٰ او شاہدِ صادق آمد۔ ابوابِ غیب بر رویش کشود۔ و بر ہزارہا امورِ غیبی اطلاعش نمودہ۔ تا بر وقتِ خود صورتِ ظہور یافتہ موجب اظہار جلالِ الٰہی گردید سنتِ الٰہی است کہ علام الغیوب بجز رسولانِ خود ہیچکس را بکثرت بر امورِ غیبیہ اطلاعے نمی بخشد۔ و نخواہد بخشید۔

آنکہ ہمہ عمرِ خود را در محبتِ خدا و رسول صرف نماید ہرگز او تعالیٰ چناں محبِ صادق را از درگاہِ خود نمیراند۔ هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ۔ حضرتِ اقدس مثلِ انبیا یک جماعتِ مقدس بجہتِ اسلام کارکن پدید آورد کہ با خدا تعالیٰ تعلقِ خاص

دارد۔ واو را منجانب اللہ قابلیت احیاء موتیٰ و کشود امور روحانی عطا شدہ ہر یکے
از ایشاں بر دینِ خدا فدا و از علائقِ دُنیا جدا است۔ جملہ بجہت اسلام غمخوار و از ماسوائے
آں بیزار اند پس باوجود موجود بودنِ اینقدر شواہدِ قویہ دعوی مدعی صادق را قبول
نکردن و بر گفتۂ او ایمان نیاوردن عنداللہ درست و پسندیدہ نیست۔ فی الحقیقت
ازاں مردِ بالغ خرد عالی ہمت کہ با اسلام و خیر الانام علیہ الصلوٰۃ والسلام محبت میدارد
و بر مفادِ نفسِ خود فوائدِ اسلام را مقدم می شناسد۔ ہرگز ایں توقع نمی تواں داشت
کہ بعد دیدن و شنیدن و فہمیدنِ اینچنیں تفصیل و توضیح پنبہ در گوش کردہ خاموش
نشیند۔ و چشم خود از دیدن صداقت بستہ از قبول امرِ حق تمہل گزیند۔ اگر ایں براہین و
دلائل کہ من بیان کردہ ام صداقت مسیح موعود را ثابت نمی کند پس من نمی دانم کہ بازآں
کدام ادلہ و براہین است کہ بذریعۂ آں نبوت انبیائے گذشتہ ثابت می شود۔ وآں
کدام دلائل و براہین است کہ بواسطۂ آں بر انبیاء ایمان تواں آورد۔

بہ استثنائے رسولِ کریم صلعم اگر زیادہ ازیں بر صداقتِ نبوتِ سائرِ انبیاء
دلائل یافتہ نمی شود بلکہ کم ازیں یافتہ می شود پس چہ سبب است کہ بر آنہا ایمان
آوردہ شود و بر مسیح موعود آوردہ نہ شود۔ اگر ایمان آوردن موقوف بر آں سخنہا نیست
کہ انسان از مادر و پدر می شنود بلکہ بعد تحقیق و تدقیق حرف حق را قبول داشتن ایمان است
پس لامحالہ از دو امر یکے را تسلیم باید کرد یا ہمہ انبیاء را انکار باید کرد یا دعوی مسیح موعود
را نیز قبول باید نمود۔ واے شاہ ذی جاہ من از ذات آں فرمانروائے فہیم و ذکی امید
دارم کہ طریقِ موخر الذکر را قبول نماید و برآں فرستادۂ خدا ایمان بیارند کہ آں را خدائے
عزوجل برائے اظہارِ صداقتِ قرآن کریم و نبی رؤف و رحیم و غلبہ دینِ اسلام و سرکوبی

ادیانِ باطلہ و باری مسلمانان دریں جزو زمان مامور فرمودہ است ایمان بیاوند۔ زیرا که رضائے خدائے بے ہمتا را قبول داشتن و برراہِ او قدم برداشتن موجبِ برکاتِ لاتعد ولاتحصیٰ است۔ و خلافِ رضائے حق ایستادہ شدن و از اوامرِ حق روئے برتافتن ہیچگاہ بابرکت نمی باشد۔

حالتِ اسلام دریں وقت قابلِ رحم است و ممکن نیست که ہرکه با دینِ خدا محبتے راسخ دارد دلِ او شاد تواند شد تاوقتیکه سامانِ کامیاب شدنِ اسلام مہیا نگردد و تاوقتیکه اسلام را از ہر قسم خطرات محفوظ نه بیند۔ دشمنانِ دین در عداوتِ اسلام از حد تجاوز کردہ اند و در چشمِ ایشاں ہیچ حُسن و خوبیِ اسلام نمودار نیست بلکه آں را از سرتاپا مجموعہ عیوب می شمارند و تقویمِ پارینه اش می انگارند و آنانکه خود را محبانِ اسلام میگویانند یا از اسلام رنجیدہ اند۔ یا حالتِ زارِ او را قابلِ توجه ندیدہ اند۔

اقرارِ اسلام بر زبانِ ایشاں است لیکن از حلق فرو رفتنش خلافِ امکان است۔ عنانِ توجه شاں بکلی بر اقبالِ دنیا موقوف است۔ و بسوئے سیاسیات معطوف۔ اگر قطعۂ زمینے از دست بگذارند زمین را بر آسمان بردارند۔ لیکن اگر ہزارہا بلکه ملیونہا مسلمانان از اسلام به مذہبِ عیسوی یا مذہبِ ہنود روئے ارادت آرند ایشاں پروائے آں ندارند۔ بجہتِ حصولِ حطامِ دنیا در فراہم آوردنِ فدائیانِ جانبازان کوتاہی روا ندارند۔ مگر برائے اشاعتِ دین از انجمله یک کس از دروازہ خانه سر برنمی آرد۔

اگر کسے منکرِ خلافتِ سلطانِ ٹرکی باشد تن ایشاں را آتش فرا گیرد۔ لیکن اگر کسے رسالتِ سید المرسلین را رو نماید رگِ حمیتِ احدے در حرکت نمی آید ہیہات ہیہات ہیہات ایں حالت بدرو تر افزوں است و کار دین مسلمانان واژگوں۔

حالتِ ہندوستان بہ اینجا رسیدہ است کہ تبلیغ در پیروانِ مذاہب باطلہ سخن دور از کار است۔ اگر کسے در ردِّ آں حملہا کہ مذاہبِ باطلہ بر اسلام می کنند مشغول می شود مسلمانان گلویش میگیرند کہ ایں کار نزدیک ایشاں دُور از مصلحت وبعید از اقتضائے روزگار است۔ الغرض اسلام گویا خس و خاشاک است کہ از صحنِ خانہ ہا رفتہ بیروں در وازہا دُور انداختہ شدہ است۔ ونامِ اسلام را صرف برائے حصول فوائد سیاسی باقی نگہداشتہ اند وبس۔ برائے دفع نمودنِ ایں حالت ونگہداشتن اسلام ازیں مصیبت محض یک سبیل باقیماندہ است کہ حضرت مسیح موعود را قبول کردہ و بدامنش خود را وابستہ آید زیرا کہ بغیر سایۂ دامنِ عاطفتش ہیچ راہ ترقی کشادہ نیست حالا جہادِ تیغ وسنان مادامیکہ بنائے ایمان استوار نہ گردد و مفہوم صحیح اسلام آشکارا نگردد سودے ندارد تا دستِ ہمگنان معتصم بحبل اللہ نشود سعی در ترقی مسلمانان ہیچ بہبودی ندارد بلکہ اصلاً باب ترقی بر روئے ایشاں نکشاید وساماں رفاہ پدیدار نیاید۔

تاریخ نگارانِ یوروپ برذاتِ اطہر واقدسِ رسولِ کریم روحنا فداہ اعتراض میکردند کہ نعوذ باللہ من ذالک اشاعتِ اسلام بزورِ حسام بے نیام کردہ است ورنہ دلائلِ موثرہ کہ دلہا را بجود درکشد موجود نبود۔ آہ آہ! اقوال وافعالِ مسلمانان نیز تائیدِ سخن ایشاں می نمود۔ اکنوں ربّ العزت میخواہد کہ آں اعتراض را از نبی کریم خود صلعم دُور کند بنابراں از اُمتش یکے را مسیح موعود ساختہ فرستادہ است تا بہ شمشیر دلائل وبراہین عالمے را مسخر کردہ اسلام را بر ادیان باطلہ غلبہ دہد تا بر ہر مخالف وموافق ظاہر وباہر گردد کہ ہر کاریکہ خادم بہ اتمام رساند سید بوجہ احسن آنرا سرانجام رساندن می توانست حالا بجز ایں راہ راہے دیگر برائے اعانتِ اسلام نیست۔ خدا یتعالیٰ میخواہد کہ دشمنان

رسولِ کریم صلعم را در غلامی و حکم برادری رسولِ کریم صلعم در آرد۔ و طریق آں صرف یک ہمیں است کہ آں اسلامِ درست و راست را کہ حضرت مسیح موعود علیہ السلام آوردہ است یہ آں صحیح طریقے کہ حضرت ایشاں تلقین فرمودہ اند یہ آں ایمانِ خالص کہ حضرت در دلہا پیدا نمودہ پیشِ روئے جہانیاں گذاشتہ آید تا راہ گم کردگانِ بادیۂ ضلالت را بشہرستانِ ہدایت آوردہ شود۔ اگر مشیتِ ایزدی تقاضا می کرد کہ بذریعۂ دیگر اسلام را ترقی و غلبہ دہد پس ہمہ راہہائے ماسبق را مسدود می نمود۔ و جملہ آلاتِ حرب و ادوات ضرب مخترعاتِ ایں زمانہ در دستِ مسلمانان می بود۔ بلکہ موجدِ آں تمام اسباب و سامان ہائے جنگی ایشاں می بودند نہ دانایانِ یوروپ و امریکا۔ و ظاہر است کہ دریں زمانہ بجائے ایجاد نمودنِ آں آلات و ادوات مسلمانان علمِ استعمالِ آں اشیا نیز نمی دانند و ایں عدمِ آگہی مسلماناں دلیلے است قوی کہ خدا تعالیٰ بذریعۂ جہاد بالسیف اسلام را قوی کردن ارادہ ندارد۔ بلکہ میخواہد کہ بادلائلِ نیرہ و براہینِ مؤثرہ رعبِ اسلام در دلِ عالم بیندازد و مذاہبِ باطلہ را مغلوب سازد۔

پس از مسیح موعودؑ دو را بیتادن سدّے بلند در راہِ ترقی اسلام بنیاد نہادن و دشمنانِ دین را موقع حملہ دادن است کہ بر رسولِ کریم حملہ ہا کنند و بر عزت و ناموسش طعنہ ہا نمایند کہ تحملِ آں ہیچ مسلمانے غیر تمند را یارا نیست و دیدن و شنیدنِ آں یک مرد باایمان را گوارا نیست۔ رسولِ کریم قرۃ عینی بك یا رسول اللہ فرمود است کہ آں امت چگونہ ہلاک تواند شد کہ از یک طرفش جمالِ من چہرہ کشود و از طرفِ دیگرش مسیح موعود روئے خود خواہد نمود۔ از ایں حدیثِ شریف و پیش خبریِ منیف ظاہر و باہر میشود کہ ایمان ہماں جوانمرد محفوظ تواند بود کہ درمیانِ ایں ہر دو رکنِ رکین اقامت خواہد نمود و پس بعد نزولِ مسیح موعود

ہرکس کہ بروے ایمان نمی آرد خدا تعالیٰ او را در حفاظتِ خود نمی دارد۔ و ہر کہ در راہش مزاحمتے ورزد در حقیقت دشمن اسلام است۔ و ترقیِ اسلامش پسند نمی آید۔ و رنہ در اقامتِ آں رکنِ متین کہ سقفِ اسلام برآں محفوظ میتواند بود چگونہ مزاحمت تواند نمود۔

اینچنیں شخصے کہ بزیرِ شمشیر قہرِ الٰہی بایستاد کاش کہ مادرش نمی زاد۔ خاک بودے تا ایں روز بدش رو نہ نمودے۔

اے بادشاہِ بلند پایۂ گاہ! اینکہ وعدہ ہائے خداوندی بابعثتِ مسیح موعود وابستہ است۔ بذریعۂ آں اسلام را زندگی نو دادہ خواہد شد۔ ہمچنانکہ درختے بہ بارانے کہ بر وقت خود ببارد ثمرِ نیکو بیار می آرد اسلام از بعثتش شادابی پذیرد و ہر کہ بروے ایمان آرد زندگیِ نو از سر گیرد۔ خدائے غیور تا دیر صبر نمود مگر از یں پس خاموش نخواہد بود۔ و زیادہ ازیں مہلت نخواہد داد۔ کہ بندۂ ضعیف را باوے شریک و انباز انگاشتہ آید و فرزندش ساختہ بالائے آسمان بردہ۔ زندہ کنِ مُردہ۔ و خلق کنندۂ جسم و جان پنداشتہ آید۔

بلے مہربان است مگر غیور نیز۔ از دیر باز انتظار کرد کہ کدام وقت مسلماناں بجانب کلام پاکش رو آرند۔ مگر افسوس کہ مسلمانانِ کلام پاکش را پس پشت انداختند۔ ایشاں بجانب لغویات دیگر مشغول گشتند و قدرِ کلامِ خدا نکردند و ایں آیت از ذہنِ شاں فراموش شد کہ یارب ان قومی اتخذوا ھذا القرآن مھجورًا۔ پس خدا نیز از ایشاں روئے بگردانید۔ حالا چارہ غیر ازیں نیست کہ دست در دستِ مسیح محمدی دادہ اعترافِ قصورِ خود نمایند و در ربقۂ اطاعتِ او در آیند تا دامنِ ایں مسیحا نگیرند و اقرار نکنند کہ در آیندہ از کتابِ خدا روئے نگردانند و تلافی مافات کنند۔ لاریب حق تعالیٰ رحمے برایشاں نخواہد آورد۔

آہ آہ! مردمانِ دنیا بدنیا گرویدند و با خدا محبت نورزیدند۔ خدا نیز از ایشاں دنیا

را باز گرفت و در ذلت مبتلا نمود۔ خود را مسلمان گفتہ محبوب خدا را زیر زمین سپردند و عیسیٰ ابن مریم را زندہ بر فلاک بردند۔ خدا نیز ایشاں را بازمین برابر کرد و عیسائیاں را برسر حکمران ساخت۔ ایں حالت ظاہریہ مسلماناں مبدل نخواہد شد تا اعتقادِ باطن خود را درست نہ کنند۔ تدابیر ظاہری امروز سودے ندہد چرا کہ ایں ہمہ تباہی نتیجہ غضبِ الٰہی است تا مسلماناں با خدا صلح نکنند روز بروز ذلیل تر شدہ خواہند رفت پس مبارک است آنکہ برائے صلح و رضا جوئی خدا ہمی دود تا از ذلتہا نگاہ داشتہ شود۔ و نصرت خداوندی یاوے بیش از پیش و دستِ خدا در جملہ کارہایش از دستش پیش بود۔

اے بادشاہِ ذی جاہ! بعثتِ مسیح موعود کارِ سرسری نیست بلکہ یک امرِ عظیم و واقعہ فخیم است۔ مسیح موعود آں کسے است کہ رسولِ اکرم صلعم بوے سلام فرستادہ است و فرمودہ کہ اگر بصعوبتہائے بسیار تا خدمتِ وے رسیدن ممکن باشد باز ہم مسلماناں را قدم بمنزل گاہش باید نہاد۔ دربارہ بعثت یافتنِ او در تمام مذاہبِ دنیا پیشگوئی ہا یافتہ می شود۔ و ہیچ نبی نگذشت است کہ نسبت تشریف آوری وے اطلاعے ندادہ است پس برائے کسیکہ ہر نبی از انبیا خبرے داد است و امت ہر نبی چشم براہش نہادہ چہ قدر عظیم الشان و رفیع المکان خواہد بود۔ و چہ قدر مبارک است آں بیدار بخت کہ زمانِ او را یافتہ بسوئے او بشتابد۔ و از برکاتش بہرہ دریابد۔

اے بادشاہِ بلند پائے گاہ! مرسلان و ماموران الٰہی ہر روز نمی آیند علی الخصوص اینچنیں مرسلِ عظیم الشان کہ مسیح موعود است۔ از طرف رسول کریم صلے اللہ علیہ وسلم برائے احدے اینقدر بشارات مروی نیستند چنرے کہ برائے مسیح موعود مروی اند۔ پس ما را نیز ازیں برتر آمدِ دیگر انسانے را امید نباید داشت۔ زیرا کہ او برائے امتِ محمدیہ علم خاتم الخلفاء

برافراشتہ است۔ بعدازوے حالا انتظار زمانۂ قیامت باید کشید۔ پس یک روز از روزہائے زمانہ اش راآں تاثیراست کہ دُنیا ومافیہا درجنبِ آں حقیراست۔ آں مردِ خدا خیلے خوش نصیب است کہ قدرِ چنیں بزرگوار نگاہ دارد۔ وبروے ایمان آوردہ خوشنودی خدا بدست آرد۔ زیراکہ اینچنیں فردِ کامل مقصدِ آفرینشِ خود را حاصل نمود وحق تعالیٰ بروے راز عبودیت کشود۔

اے بادشاہِ عالیجاہ! چوں ماموروے از جانبِ جنابِ احدیت می آید جماعت او بریک حالت نمی ماند۔ از غربا ومساکین آغاز میگیرد وتا بادشاہاں وسلاطین ترقی پذیرد۔ دیریازود آں وقت می رسد کہ جماعتِ پیروانش بر ممالکِ روئے زمین متصرف شود۔ پس ایں حال ہمیشہ نخواہد ماند کہ جماعتِ ما جماعتِ غربا ومساکین باشد۔ بلکہ ہر شب دوچند وہر روز چہار چند ترقی می پذیرد۔ طاقتہائے جملہ بادشاہانِ روئے زمین متحد شدہ رفتارِ ترقیش مسدود نتوانند نمود۔ آں روز قریب است کہ ایں جماعت تمام ملل ونحل را لقمۂ خود نماید واز جملہ مذاہب گوئے سبقت رباید۔ چنانکہ الہام حضرتِ اقدس است وجاعل الذین اتبعوك فوق الذین کفروا الی یوم القیامۃ۔ یعنی تبعانِ ترا بر منکرانِ تو تا قیامت فوقیت خواہم داد۔ ونیز خدا یتعالیٰ با حضرتِ ایشاں فرمودہ است کہ "خدا یتعالیٰ آں کساں را کہ دربیعت تو داخل نباشند ہموارہ کم خواہد کرد۔ وچنیں خواہد بود کہ بادشاہانِ جہان ازیں جماعت باشند۔ وایں گروہ مغلوب نگردد۔ بلکہ ہمیشہ غالب ماند وہرگز مفتوح نباشند بلکہ فاتح باشند۔" چنانچہ الہام حضرتِ اقدس است کہ سلاطینِ زمان از پوشاکِ تو برکت جویند۔ مگر ہر کارے را وقتے می باشد کہ در وقتے یک انسان را وارثِ عزت می سازد ووقتے می آید کہ ہماں کار بہ پشیزے نیرزد۔ کسانیکہ در صدرِ اسلام سبقت ورزیدند۔ تا ایں زمان سرداران امت مرحومہ فہمیدہ می شوند۔ اما کسانیکہ بعدازاں در وقتِ غلبۂ اسلام ایمان آوردند

تعدادِ شاں از شمار افزون است ولیکن نامہائے شاں نامعلوم است۔ پس ہر کسیکہ دریں وقت کہ ایں جماعت نظر بظاہر حالت ضعیف دانستہ می شود ایمان آوردہ داخل شود نزد باری تعالیٰ عزّ اسمہ در زمرۂ السابقون الاولون نوشتہ شود و وارثِ انعام خاص گردد۔ و نامش در صفحاتِ تاریخ ترقیِ اسلام بہ آبِ زر مرقوم شود۔ و برکاتِ عظیم شاملِ حالش بود اگرچہ از وقت حالا حصّۂ بسیار گذشتہ است مگر ابوابِ عزّت ہنوز کشادہ است و سامان تقرب الی اللہ مہیا و آمادہ است۔

لہٰذا آں بادشاہِ والا دستگاہ را بہ ایں جانب متوجہ می سازم کہ قدر ایں وقت بشناسند۔ رَبَّنَآ اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُّنَادِىْ لِلْاِيْمَانِ اَنْ اٰمِنُوْا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا بر زبان راندہ بریں ندا کہ آنرا خود ذاتِ رب العباد بلند کردہ است لبیک اجابت گویند تا ذاتِ مستجمع صفاتِ آں شہریار کامگار مقبولِ بارگاہِ رب العزت گردد۔

من حرفِ راست بصدائے بلند میگویم کہ اکنوں وصلِ خدا بیروں از دائرہ احمدیت ممکن نیست ہر کسے کہ بر دلِ خود نگاہ کند معلوم نماید کہ در دلش بر خدا و سخنانِ خدا آنچناں وثوقے نیست چنانکہ بر امورِ قطعیہ و یقینیہ می باشد و نہ در دلِ خود آں نور دریابد کہ بغیر آں دیدارِ حق تعالیٰ میسر شدن محال است۔ ایں نور و ایں یقین و ایں وثوق بغیر از جماعتِ احمدیہ در ہیچ جماعتے یا گروہے یافتہ شدن دشوار است۔ زیرا کہ مشیتِ الٰہی ہمیں است کہ کافۂ ناس را بر یک مرکز جمع کند۔

آیا ہر کہ بر موتِ خود نظر می دارد بر چنیں زندگانی خوش تواند بود کہ در دُوری از خدا بسر شود۔ و دراں از انوارِ ربانی بہرۂ نیابد۔ پس آں نور را حاصل کردن واجب است و بجانبِ آں یقین شتافتن لازم کہ محض در سلسلۂ احمدیت حاصل می شود و بغیر آں

زندگانی بے لطف و بے مزہ است۔ بناءً علیہ بر دیگران سبقت بورزید تا در نسلِ آیندہ نامِ آں ذی جاہ باادب و احترام بر زبانہا جاری بماند۔ و در ہر زمانہ بر اسمِ مبارک رحمت فرستندگان رحمت فرستند۔

لاریب متمسکانِ سلسلۃ الہیبہ و معتصمانِ حبل المتین و دینِ مبین از بس گرانبار میگردند مگر بارِ ایشاں باعثِ رنج و ملال نمی باشد۔ کشادر زثمرۂ محنتِ خود بر سر کشد و ازاں ہیچ تکلیف محسوس نمی کند۔ مادر کہ فرزندِ خود را در آغوش یا بر دوش می بردار د ازاں گرانی بخاطرِ او نرسد۔ در دینِ خدا سعیِ کار کردن بر مومنان رنجے نرساند۔ بلکہ مومن آں رنج را مایۂ صد گنج می پندارد۔ پس ازاں ذمہ واریہائے کہ از قبولِ حق بر انسان عاید می شود دلتنگ نباید شد و احسانِ الہی را یاد کردہ و عنایاتِ سرورِ کائنات صلی اللہ علیہ وسلم را پیشِ نظر داشتہ بارِ اسلام کہ برداشتنِ آں فرض ہر مسلمان است بر دوش باید کشید۔ حق جل و علا آں بادشاہ را از فضلِ نامتناہیِ خود برائے حکمرانی خلفے برداشتہ است مگر در کشیدنِ بارِ احکامِ اسلام با دیگر افرادِ مسلمانان مساوی داشتہ است یعنی چنانکہ خدمتِ اسلام بر دیگر مسلمانان فرض است۔ ہمچناں براں بادشاہ ہم فرض است۔ و چنانکہ بر ماموران الہی دیگراں را ایمان آوردن واجب است بر ذاتِ ہمایوں صفاتِ شہریارِ افغانستان نیز واجب است۔ پس احکامِ باریتعالی را و آنچہ او تعالی دریں وقت بر کافۂ مسلمانان انعامِ خود میذول داشتہ بخوشنودیِ تمام قبول باید نمود۔ و در سلسلۂ کہ جنابِ الہی از فضلِ نامتناہی قائم کردہ داخل شدہ از فیوضات و برکات کہ پارۂ ازاں حصہ از تمام ممالکِ دنیا گراں قیمت و وسیع تر است حصۂ خود را حاصل باید نمود۔ جنابِ سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ است من فارق الجماعۃ شبرًا فلیس منّا۔ پس از جماعتے کہ خدا تعالے

آنرا برائے اصلاحِ عالم قائم کردہ جُدا ماندن مقامِ خوف است خصوصاً بجہتِ پادشاہان کہ بر ایشان ذمہ داری بہ نسبت آحاد الناس دو بالاست. اوّل زنفسِ خود شان و دیگر از رعایائے خود. خیلے از کم خردان در کارِ دین ہم با فعال و اقوال پادشاہان نگران باشند کہ النّاس علیٰ دین ملوکہم۔ پس بہ نزدیکِ خدا تعالیٰ ذمہ دار رعایا پادشاہان می باشند۔ چوں رسُول کریم صلی اللہ علیہ وسلم کہ جانِ جہان فدا ایش باد و بجانبِ قیصر نامۂ خود فرستاد او را بجانب ایں امر توجہ دہانیدہ بر حلِ قبول کردنِ حق ترغیب دادہ بُودند و نوشتند کہ فان تولیت فعلیک اثم الاریسیین۔ یعنی اگر دعوتِ اسلام را قبول نکنی۔ گناہ مرزبانانِ آں سرزمین بر تو باشد *

پس اے شہریار کامگار باید کہ سخن حق را قبول کردہ از راہِ رعایائے خود سدِّ ممانعت را کہ اکنوں در راہ حائل است از راہِ کرم بردارند تا گناہ رعایا بذاتِ شہریار منضم نشود۔ بلکہ از نیکیہائے ایشان حصۂ کثیر بذاتِ والا عاید گردد۔ زیرا کہ ہر پادشاہیکہ انکارِ حق می کند۔ برائے دیگراں ہمچو سدّے مانع خیر میگردد و شریکِ گناہِ ایشان قرار دادہ می شود۔ و ہمچنان آں پادشاہ کہ حق را قبول می کند۔ برائے دیگراں راہ راہ کشادہ شریکِ ثوابِ شاں گردانیدہ می شود۔ دُنیا روزے چند عاقبت کار باخداوند۔ معلوم نیست کہ مدّتِ حیات چند است۔ آخر را و رفتن در پیش است و پیشِ خدا تعالیٰ ایستادن ناگزیر است۔ آنجا جز عقائدِ صحیحہ و اعمالِ صالحہ دیگر ہیچ بکار نیاید۔ من کان یرجوا لقاء ربہ فلیعمل عملاً صالحاً ولا یشرک بعبادت ربّہ احداً۔ امیر و فقیر و برنا و پیر از دُنیا تہی دست می روند۔ نہ پادشاہ با خود

چیزے بُرداست نہ فقیر پشیزے ۔ رفیقِ طریق بغیر از ایمانِ صحیح کسے نیست ۔ و زاد راہ بجز اعمالِ صالحہ چیزے نیست ۔ بمامورِ خدا ایمان بیارید۔ تا در امانِ خدا در آئید و ندائے آسمانی و صدائے ربّانی را قبول نمائید۔ تا از سلامتی جاوید بہرہ یابید من آں حق را کہ از خدا تعالیٰ بر من بود۔ ادا کردم و پیغامِ خدا را بہ آں شہریار تاجدار رسانیدم ۔ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ تسلیم و عدم تسلیم و قبول و عدم قبول کار آں شہریار است ۔ ہاں ایں امید فرو رمیدارم کہ آں والا جاہ بر تحریرِ فقیر غور وافر بکار برند و چوں آنرا مطابقِ قرآن و حدیث یا بند۔ در ایمان آوردن بمامورِ زمانہ دریغ نمایند و خدا کند کہ ہمچنیں باشد ۔

وآخر دعوٰنا ان الحمد للہ رب العالمین

جملہ اقسام کتب در تائید سلسلہ حقہ احمدیہ فراہم کردہ

عبد العظیم پروپرائیٹر احمدیہ بکڈپو قادیان

دار الامان

صرف ٹائیٹل کے صفحے وزیر ہند پریس امرتسر میں باہتمام مہاں لالجونت کو دیر پنٹر چھپا ہے